סדר

ישועות יעקב

העיירה וישניוויץ
משוחזרת מפי הזכרון
בידי משה סגל (בן העיר מתיסיס)

מקרא:

תחנת הרכבת — שער הגיטו

1. בית הכנסת הגדול
2. בתי הכנסת
3. בית הרב והישיבה
4. בית ספר תורני
5. התלמוד תורה
6. ההקדש
7. הפבריקל
8. בית המרחץ
9. בית הקברות
10. דאס קברוסל
11. די יאטקעס
12. בולוואר
13. קורולקעס
14. שחנת הקמח
15. הרוטהויז
16. חבנסיה (דער גלוסטער)
17. גמינע
18. דאס (פאסט)
19. זאמעק
20. גרעבלע
21. העיר הישנה
22. קברות האחים

קברות
האחים
M.
בלגורוד
לברוניץ

וישניביץ

ספר־זכרון לקדושי וישניביץ
שנספו בשואת הנאצים

העורך
חיים רבין

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

חברי מערכת :
מאיר אור, הנציה זק, משה סגל, יהושע רון

הוצא ע"י ארגון עולי וישניביץ

עצוב השער והעטיפה ש מ ו א ל ב ר נ ד

נדפס בדפוס נאות בע"מ

ספר וישנביץ

תוכן ספר וישניביץ

			עמוד
דבר המערכת			7
דבר ארגון עולי וישניביץ			9
על התודה ועל הברכה			10
וישניביץ			
וישניביץ במקורות ובספר וישניביץ	—	ח. רבין	11
על וישניביץ שחרבה	—	מ. אור	20
עיירתנו			
עריסת ילדותנו	—	י. איזנברג	29
כשאני זוכרת את וישניביץ	—	ס. שץ	30
דברים בפתיחת טכס האמוץ	—	מ. כהן	33
וישניביץ כפי שראינוה	—	ילדי בנימינה	34
וישניביץ במוסדותיה	—	תצלומים מספרים	42
בסופות שואה (עדויות נצולים)			
ההיסטוריה לא תחזור	—	עדנה יפה	51
על גיטו וישניביץ	—	ז. סובול	52
מזוועות הנאצים	—	אחד הנצולים	61
בים הטירוף האנושי	—	ש. קיטייקשר	72
הייתי ילדה בגיטו ושיניביץ	—	ר. (פוקס) סובול	79
על חורבן וישניביץ	—	מ. זינגר	84
בן 12 במשטר הנאצים	—	ג. רוזנברג	93
מתופת לתופת	—	מ. סגל	97
קומוניזם יהודי בוישניביץ	—	י. מרגלית	107
קומוניזם יהודי בוישניביץ	—	ג. נודל	111
שנות אימים ואין מטרה	—	ח. קורין	114
עם הסוביטים בוישניביץ	—	י. מזור	119
קרבנות שהקרבנו	—	ס. שץ	126
במשטרים מעוותי צדק	—	י. סרווטניק	129
רוסיה שבעוכרי	—	מ. צויק	132
תשובה לנכד (שיר)	—	מ. אור	136
בקרתי בוישניביץ ב־1956	—	מ. מליוו	137
מוסדות ותנועות			
„תרבות" ותרבות	—	ח. צ. מזור	141
גן ילדים בוישניביץ	—	צ. קורנפלד	145
אישי הציונות והחלוץ	—	י. רון	147
וישניביץ נכס זכרון	—	ה. זק	150
נעורים בוישניביץ	—	מ. שטינברג	152
החלוץ הצעיר בעירנו	—	י. צ'צ'קיס	154
איך הגעתי לעליה	—	ח. ורדי	157
השומר הצעיר בוישניביץ	—	מ. מרכבין	160
הביתר בוישניביץ	—	ש. קיטיקשר	163
בפלוגת ההכשרה	—	צ. קורנפלד	164
על החוגים הדרמטיים	—	יונה רון	167
פסק דין של שופט אנטישמי	—	י. רון	169
מן החדר אל הגודרים בצפון	—	י. ורדי	172

דברים, מכתבים

מכתב מקופל דובדובויטקר		179
מכתב מיעקב בעל מלאכה		180
מכתב מלייבצי פפר		182
דברים באספה		185

אנשים זכורים

הסבתה חנה־מלכה	—	יונה רון	189
עזריאל קובריק	—	א. ברק	191
שמעון איזנברג	—	ל. גולדברג	194
משהו על ש. איזנברג	—	י. כחולי	196
דוד רויניק	—	ל. גולדברג	197
נפש לנחום ברן	—	ש. אור	199
לזכר הורי וא. ביסקר	—	ל. צינברג	202
משהו על אבא	—	צ. כץ	204
לזכרו של א. ויטלס	—	י. נ—ס	206
ר' מרדכי קצ'ום	—	י. רון	207
גדליה „גדוילע"	—	י. רון	209

על במותיך מדינה

בצלאל משנה	—	בתיה דרברימדיקר	213
בנציון צור	—	ההורים	214
נטע הדרי	—	י. צ'צ'קיס	216

מתינו במדינה

עזריאל קובריק	—	י. בנצבי (הנשיא)	219
דוד רויניק	—	מ. א.	220
עת ספוד: (חיה מרחבין, י. רבין, י. זייגר, האחיות הניה וסימה, ח. ז. ברקאי, ש. זק, מ. גולדשוב).	—	מ. אור	222
אבי יהודה ואמי שרה	—	תקוה רוזנטל	231
שרה רויניק	—	מ. גולדברג	232

האחים סופר

על יוסף סופר	—	ה. זק	237
יעקב סופר	—	מ. אור	238
אשר סופר	—	צ. ר.	240

ל ק ט

(חומר שהגיע אחרי העימוד)

הם שאינם	—	י. נ—ס	243
בין אזרחי רוסיה	—	מ. ולדמן	244
מיומנו של נצל	—	א. י.	247
ספורו של אשר סופר	—	צ'רנה רבין	271
ר' שמחה אייזיק רוטמן	—	מ. מ.	275
רעים אהובים (שיר)	—	ש. א. רוטמן	278
על ההשכלה (שיר)	—	ש. א. רוטמן	271
הורי מראשוני העולים	—	ש. רחמני	281
בת שבע וזלמן חזן	—	מאיר	282
יזכור לקדושי וישניביץ	—	ח. ר.	284

דבר המערכת

שנה וחצי עמלנו להוציא את רעיון הספר לפועל.

רצינו להקיף את הנושא וישניביץ וקדושיה מכל האספקטים שבו, למען יהוה הספר שקוף נאמן של העיר, תושביה, חוזי חזון חברתה הטובה, בוני מוסדותיה הצבוריים ועושי מלאכת קהלתה.

רצינו כי כל שכיות חמדתה של עיירתנו, פניני מעשיה הטהורים, אנשיה הצנועים ורבי הרוח ודמויות מעצבי תכנה האושי הנעלה יבואו על הבלטתם הנכונה.

רצינו כי תשתקף בספר כל עצמת הזועה שפקדה את תושבי עיירתנו היקרים, אשר מתו מיתות משונות על לא עוול בהם.

רצינו כי עדי הזועה יבואו ויתנו עדותם אמת מכל מה שעבר עליהם ומכל מה שעדה ליקירינו, הורינו, אחינו, חבריגו, שכנינו וידי־דינו שם, כדי שנדע לזכרם היטב היטב ושידע העולם לאיזו תחתית המדרגה הוא הגיע ויכול להגיע במעשים אלה.

רצינו, כי הספר ייכתב על ידי כולנו, על ידי מרביתנו, למען יהיה הוא ספר קולקטיבי במבצעו ואמתי ברבוי עדויותיו.

לא קל היה לדובב אנשים שלנו אשר כל מחמדי רוחם נבלעים במאמצי יומיום לקיום, לא קל היה להביאם לידי כך שיתרכזו שעות וערבים, כדי לדלות מנבכי לבם את אשר היתה להם עיירתנו־חברתנו ומה חויות הם נושאים אתם משתיהן.

וקשה שבעתים היה לנו לדובב את עדי השואה, אשר בבשרם וברוחם טבועים עקבי זועה זו והם רוצים ומוכרחים לשכחם. אנשים שנטלו על עצמם את הדבר יודעים דמעות ועלפונות, צמרמורות ומבט אימים אשר בהם נתקפו מספרי ספורי הבלהות שעצם זכירתם יש בהם מן החרדה ודכאון המות.

היתה זו תקופה רבת מאמץ ולבטים לעושים במלאכת הספר, אך התודעה העמוקה בצורך בו, עמדה לנו ונוכל למשימה המרה עד למאד.

אנו רואים אפוא עתה את הספר כסיכום של מאמץ קשה ולבטים קשים ממנו. אנו גאים בכך שמשתתפים בו קרוב לחמשים איש, אנשי וישניביץ, אשר בשתפם עצמם במאמץ העניקו לספר דיוקן אמת ויקור ולעצמם — תעודת רוח והשארת נפש.

הספר מכיל מדורים שונים המספרים את תולדות העיירה כפי שהן משתקפות במחקרים ההיסטוריים מתארים את ארחם ורבעם של תושביה היקרים, מבליטים דמויות אדם, יהלומי מוסר, גבישי נשמה וטוהר שהתהלכו בה ושיוו לה לוית חן אנושי ומתארים את ימיה האחרונים, ימי גויעתה וראיית המות המתקרב ואין מוצא ממנו. בכך הופך הספר לפנקס אחרון של קהילה קדישא וישניביץ למען לא יסוף זכרה, ולתעודת דראון לאלה שהעלו את הכורת עליה והפכו את ההת־עללות במיטב האדם לתוכן, לתענוג ולספוק.

לספרנו זה יזקקו חוקרי תולדות קהלות וחברת אדם טובה כפנקס מדויק בדוק עובדות ומקיף.

לספר זה יזקקו חוקרי תולדות הפשע של גוי נתעב ונפשע כאל עדות אמת מובהקת, אשר כל שורה בה כתובה בדם לבב ובדוי הענות.

לא שכחנו גם להוסיף מדורים המעלים את זכר מתינו במדינה ולמענה.

אנו מודים לכל אלה שהשתתפו אתנו ועזרו לנו לעמוד במבחן הקשיים, הודות להם הפך הספר נכס — מאמץ משותף של כל הארגון ללא יוצא מהכלל וזכותם גדולה.

אנו חייבים לבקש סליחה מראש על כל ההשמטות, השגיאות, הטעויות, אשר ודאי הוא, כי נשתרבבו בספר. אלה הם מן הדברים השכיחים בכל מבצע ספרותי קולקטיבי המשתרע על עמודים מרובים, נושאים לא מעטים ומרחב זמן ללא רציפות. ובכלל, כל משוגה אנושית היא ומטבעו של מעשה האדם וזה יסולח.

לאלה מעדי הזועה שלא יכלו להשתתף מסיבות שונות, אנו סול־חים מלכתחילה, כי אף אם היו להם מעצורים אישיים וחבוטי חרטה, מחדלם מובן ומחול.

בסוף ניתן תודה לאיש וישניביץ בארגנטינה, מישה קורן, אשר טרח להוסיף מפרחי זכרונו לפאר עברה של עיירתנו ותוספתו חשובה ביותר.

וניתן יקר ותודה לאנשינו באמריקה, חברי הסוסייטי הוישנובי־צאית, אשר לא חסכו מאמצים להגביר כוחנו הכספי ועזרו לנו לעמוד בהוצאות הכספיות של הספר ולא די בכך הוסיפו פרק הוי וזכרון אשר בלעדיהם יתכן והיתה נפגמת שלמות תאורה של עיירתנו.

אנשי וישניביץ באמריקה, כה לחי. אחרי עשרות בשנים וישניביץ ואנשיה כה יקרים לכם, סימן כי בנפשכם לא נפסלו המזוזות. אנו גאים בכם, תודות לכם הוקמה מצבת עד לקדושינו היקרים.

דבר ארגון עולי וישניביץ

עם הוצאת „ספר וישניביץ" מקיים ארגוננו נדר שנדר להציב יד וזכר לקדושי עירנו, קרבנות שואת הנאצים, אשר אדמת אוקראינה הטמאה כסתה אותם למען מחות זכרם ללא מצבה וציון.

עם ספר זה השתלבנו יחד עם העם במאמץ הרוחני העצום להפוך את השואה ללקח לאומי נצחי האומר וחוזר ואומר לנו:

זכור לרחוק מעמלך!

זכור כי גם תרבות גבוהה ואמנות לא יעדנו את העמלקים לדורו־

זכור, כי מבטחך במולדת וכל מחיר ישוה לשמור עליה ולקיימה.

עם ספר וישניביץ אנו נודרים לחיות עם וישניביץ בלב, לזכור יקירינו שם, לכבד זכרם ולהעריך פעלם. לזכרם בחיים ובמותם. בחייהם, שהיו כולם מופת של מוסר אנוש וסבל לקיום ערכי עם ואדם ובמותם שנגרם מפני היותם כאלה, מפני היות טהרם לצניעים בעיני שכניהם פורעי מוסר ובוצעי בצע, שוד וגזל.

עם ספר וישניביץ אנו מופיעים בפני בנינו כשומרי מורשת הורים, מחשלי שלשלת דורות ובדוגמתנו האישית הזאת מחנכים אותם להמ־שכת מסורת האבות וכיבודם שהוא הוא סוד קיומו של האדם ויסוד קיומו של העם.

אנו נשתדל לקרב את תכנו של ספר עיירתנו הטרגית לעיני בנינו, ידעו נא עד מה יקרה להם יהדותם להורינו היקרים, קודמיהם לדור ולאידיאל. וידעו נא, כי יקירינו הקדושים קדשו עוד אז את כל מה שיקר לבנינו ולנו עתה וממרחקים טפחו ערכיו מדור לדור, סכנו חייהם למענם ושלמו את המחיר שהיה צפוי.

לנו, חברי וישניביץ, יש עניין מיוחד המשתף אותנו והופכנו לאחד, מאז ימי העתק של קיומנו, ידע עמנו לקדם את ערך „עניי עירך" תוך כדי בצורו את מעמדו כעם. ללמדנו, כי כל קשר ואחוה ושתוף מוצא ומקום רצויים להשמר כנכסי ערך לעם, כי המושג „עיר מוצא" מוליד חמימות אחים רדומה בלבות נושאיו וכל חמימות כזאת תבורך לעם. כי ערך „העבר המשותף" עולה מעלה מעלה בחברה הבונה עתידה והופך להיות ערבות לעתיד, כי יתמיד ויהפך לעבר ברוך אמונת אדם ואחוה.

לכן גאה ארגוננו על טפחו את זכר העבר המשותף בכנסי הזכרון כל שנה במפגשי הרעים שלפניהם ותקותנו, כי עם הוצאת ספרנו זה נגביר את פעולתנו המשותפת, נתמיד באזכרות ההתיחדות עם יקירינו, נעלה זכרם בקריאת פרקים מתוך הספר ונשלב עצמנו למאמץ הזכרון המקודש בעמנו, אשר בכוחו הגענו לכאן.

*

מי שעוסק במעשה ספר־זכרון משקע עצמו בסתו יגונים מתמשך, המנתקו ממציאות חיינו מלאי אביב מדינה ומהלך עליו קדרות לימים ממושכים.

לכן אין ספר זכרון נעשה אלא על ידי יחידים, המחוננים בהרגשת חובה עמוקה של דורם — דור הבנים אל דור האבות שהושמד ואשר תפקידם נקדש להם בעקב הרגשתם זו.

בין יחידים אלה שעשו לספר שלפנינו בלט מאיר אור, אשר שפע יזמה והקר מרץ ולא עיף ולא יגע, ימים על ימים, עד אשר מוצה תוכן הנושא על כל צדדיו. בזכותו החל מפעל הספר נורא־ההוד ובזכותו נסתיים.

כעורך אני מודה לו על עזרתו לי, אך כאיש השוקד שנים על הצבת יד לטמונים באלמונותם המכאיבה, אני מרשה לעצמי לראות את כל אנשי הארגון שותפים לי באחולי הברכות למאיר, איש־יקרות וישניביץ ונאמן זכרונה.

יעמוד על הברכה גם יהושע רון, אשר הושיט שרותו לספר ושיתף עמנו מעשה ומאמץ.

ויבורך נא משה סגל, אשר הצטרף לשניהם ובכשרונו המבורך הוסיף נופך פאר ותוכן לספר.

לנשי העושים בספר, שרה ויונה, ששתפו עצמן בלווית ההבנה לחשיבות המעשה — ברכה מיוחדת.

ספורים הם אלה ההופכים עצמם שליחי צבור למשימה כבדת־מתח זו ותורמים דריכות ומאמץ לה, לכן על דעת הצבור ולשמם של הקדושים שהספר מצבה להם, מורשה לנו להנציח ברכה להם על דפי הספר, כי חלקם בספר הוא תנאי להוויו וחלק מתכנו.

ח. רבין

וישניביץ במקורות ובספר וישניביץ

מ ב ו א

כל מה שנכתב על וישניביץ במקורות מתיחס לוישניביץ חדשה, כלומר זו שהספר עוסק בה. אולם הואיל והישוב היהודי הקדום החל בוישניביץ ישנה, יש לראות בשניהן רציפות דימוגרפית אחת, אשר בשלבי תמורותיה ההיסטוריות נכלל גם שלב גיאוגרפי מסוים, היינו העתקת הישוב מגבעה לגיא או להיפך באותו מקום, ובאותו רקע ההתרחשות בה אנו מטפלים. הדברים אינם חדשים בתולדות ערים יהודיות ולא־יהודיות.

המקורות המצויים שהם פולניים בעיקר דלים מאד בפרטיהם היהודים — והן זה בעיקר המענין אותנו בסקירתנו זו — ואין לנו אלא להסתיע בהקבלות כרוני־קליות, בהשוואות תאריכים, כדי למצות מהם את היש היהודי. וזה גם קשה וגם היפוטטי מאד, אולם כל מחקר היסטורי אינו אלא מסד אחד גדול של הנחות ושעורי עובדות הבנויות על הקבלות וצרופי התרחשויות, ואין ההיסטוריה נחקרת אלא כך.

תולדות ומקורות

לפי „האנציקלופדיה פובשכנה" „הוקם (המבצר) בשנת 1395", אולם „העירה עצמה ובנותיה — נזכרת בפעם הראשונה בשנת 1494".

גם „מדריך וולין" רואה את סוף המאה ה־14 כשנת ייסוד „העיירה וישניביץ החדשה ליד הכפר וישניביץ הישנה".

וולין הנכללת בהיסטוריה כחלק העקרי של רייסן (ראה שיפר) היתה מיושבת יהודים, מאורגנים בקהלות שהבולטות בהן היתה בלודמיר והתקימה במקביל לקהלת קיוב העתיקה ביותר, מאז המאה ה־10.

בהתישבות היהודית בוולין בולטים שני תאריכים גורמי תמורות, שהם גם שנים בנותני צביון לאטנוגרפיה היהודית שם, האחד הוא 1113 שנת הפרעות של נסיך מונומוך מקיוב הגורמת לגרוש יהודי קיוב, והשני 1169 שנת חורבנה של מלכות כזוריה, אשר גורם להגירתם המבוהלת של היהודים מתחומי מלכות זו אל חיק הנסיכויות הפולניות, המהוות אז גורם ליברלי, מתנגד לכנסיה הקטולית ומזמינה יהודים מגרמניה ומביאם לשמש קטליזטור וגורם מפתח משק רצוי להם ביותר.

בעוד שזרם ההגירה הקיובי מביא אתו יהודים מומחי ממון ומישוק חקלאי המבוסס על סחר־שדה, הרי הזרם הכוזרי מביא אתו אנשי חקלאות ממש, עובדי אדמה ואריסים לעת מצוא.

שני אלה כידוע העשירו את נסיכויות פולין במזוביה, בקויביה ובפולין קטנה ואלה גם, שהיוו גורם מבוקש בכל נסיכויות מתפתחות וביחוד בנסיכויות פולין — אוקראינה, שם הם שימשו מוכסים, סוכני בית וממשקי אחוזתו של הנסיך הפולני,

בהם ראה חולית תווך ותריס בינו לבין האוקראינים המשועבדים להם למרות עד׳פותם המספרית עליהם.

יש להניח אפוא, כי גם לוישניביץ נקלעו יהודי מרדף אלה והניחו יסוד לצורת ישוב עירונית, שבמרבית המקרים היתה הצורה המוניציפלית היהודית הבלעדית באוקראינה הפולנית (רייסן). שני המקורות הנ״ל המדברים על „העיירה ובנותיה״ ועל „העיירה ליד הכפר״ מרמזים על כך, כי המדובר ביישוב יהודי שם, שהתיישב ליד כפר ובנות וכו׳.

אשר לשנים קודמות לנ״ל אין פשוט ההיסטוריה רשומה בידי אף איש, כי ההיסטוריה של חלק תבל זה כידוע לא נרשמה ורק מוזכרות היסטוריות פה ושם מאפשרות לחוקרים להציץ לנבכי הימים ההם בארצות ההן. וגם אלה תקופתן חופפת את תקופת מסקרנו זה.

ניתן אפוא להניח, כי וישניביץ היהודית נשתרשה במקום ככל יהדות וולין בסוף המאה הי״א או הי״ב כפי שמעיד ד״ר י. שיפר „... לכאן (לאוקראינה — פולין — ח.ר.) זרמה הגירה יהודית כוזרית הן בימי קיומה של מלכות כוזרים והן בימי חורבנה. לכל המאוחר חלה צמיחתם של הישובים היהודיים במאה הי״א או הי״ב (כלכלת היהודים 50/218).

בכל אופן בשנת 1597 מוזכרת כבר וישניביץ היהודית בפרוש וכעיר שרישומה ניכר ביהדות דאז (כונתי לפנקס ועד דד״א). העובדה שכאן מתקימת „התועדות יחד״ של „ראשי הארבע קהלות קדושות שבנפת וולין הלא המה לודמיר, קרמניץ, לוצק ואוסטרה (פנקס ועד דד״א) מוכיחה שני דברים חשובים ביותר לגבינו: 1. כי וישניביץ היתה עיר ירידים חשובה, שהרי התועדויות ועד דד״א היו רק בהזדמנויות של ירידים ובמקומות של ירידים גדולים (לובלין, קראקוב, לוצק וכו׳); 2. כי בוישניביץ היה מבנה לאכסנית־ויעוד כזה, דהיינו אולם קהלתי של רבנות מכובדת. שני מתני ויעוד אלה אינם צצים בין לילה ויש להבין כי הם תוצאת קיום ממושך של הקהלה היהודית והם שמעידים כי לא בין לילה קמה עיר ירידים, עיר קהלה מאורגנת עם מושב רבני מכובד ועיר כתובת להתועדויות בין־נפתיות נרחבות.

מענין עד למאד הוא המקרה עם רב העיר ב־1781 — שקבל את פני המלך סטניסלב אוגוסט בנאום נלהב בשפה הלטינית. הוא מענין לגופו שבשנה זו היה בוישניביץ רב כזה שידע לנאום נאום לטיני. הוא מענין גם כתעודת קדמה לקהלה שהחזיקה רב כזה. אך המענין ביותר הוא שהעובדה היתה כה מרשימה שהמקורות הפולניים חוזרים ושונים אותה בספר אנציקלופדי פולני העומד כולו בהשפעת הקטולים וממומן על ידי הכנסיה. אין זאת, כי הרב הזה היוה כוח אוטוריטטיבי גם מבחינתם הם ואם הוא ישב לכס וישניביץ סימן שהיא היתה ראויה לו.

ב־1765 נערך אפילו מפקד יהודי לפיו „הקהלה מונה 475 יהודים בוישניביץ הישנה, 26 בוישניביץ החדשה ועוד, 163 בכפרי הסביבה״. אם נצרף לזה עוד דאטה מפורטת שבאביב 1653 נטבחו היהודים בוישניביץ ובתיהם נחרבו עם שובם של הטטרים מאחורי ברסטיצ׳קה (ייבריסקאיה אנציקלופדיה) נוכל להגיד בבטחה,

כי במאה ה־17 נמצאה כבר היהדות מושרשת בוישניביץ והיא גם היותה כתובת לצרכי נקם לטטרים המרוגזים ממפלתם בברסטיצ׳קה. והמספרים הנ״ל אינם אלא סימן שהמקום ושמו משכו יהודים לשוב ולהתישב שם.

בשנת 1847 מנתה „הקהלה הוישניביצאית היהודית״ (ההבלטה שלי — ח. ר.) 3178 נפש, זוהי קהלה השוה בפרופורציה של חשיבותה וגדלה לקהלות של מאתים שלש מאות נפש במאה ה־13—14 (רופין — תולדות הסוציולוגיה היהודית) שנחשבה אז „קהילה גדולה״.

וישניביץ שבספר וישניביץ

ספר זה למעשה מהוה פנקס העיר האחרון, החותם בחותם עגמה את קיום העיר וממנו, ולא מאחר, ניתן ללמוד על קהלה זו כממקור אחרון ונאמן. הואיל ועורכי ספר זה הקפידו על כך שהמובא בו יבדק בדיקה ענינית ויובא במבחן התיאום למציאות אף בחומר התאורי, האמוציונלי ואף החוויתי יש לראות בעובדות הפזורות בחומר זה עובדות יסוד לרשות ההיסטורי בבוא יום רשום תולדות־וישניביץ־טרם־כלותה.

והנה מתוך רשומי המשתתפים בספר, אשר כולם כרובם רצופי אהבה ואמת, להט ותמימות אפשר להגיד, כי חן המקום על יושביו נראה בכל מעשי תושביו היהודים והכלל הזה במלואו נתאשר בעיירה זו. הנוף המיוחד שלה, הנהר הגדול הורין, החורשה והארמון, כל אלה ה„גויים״ לכאורה הטביעו בה חותמם היהודי והוסיפו גון מיוחד ליהדות שלה.

עמדה כאן יהדות של האמונה כמו כל היהודים, על האומר „מה נאה אילן זה וכו׳ מתחיב בנפשו״ ובכל זאת אין היא יכולה להנזר מנופה ולחלוחיתו נספגת בה, והניר והאילן מגרות חושי נפשו ותופשות כל הויתו הרוחנית. הארמון הזה המהוה דוגמה של הפסגת האדם אל הבצור, אל השגב, ההוד והשררה ליוה את היהודי בוישניביץ מאז ילדותו הקדומה.

ולא יכל היה שיהדות זו תשאר סחוטה ומיובשת מכל ה„עולם הזהיות״ הטובה שהנוי והשגב בו תופשים חושיך ומהוים נגוד ליהדות כמושג של אדיקות שמימית.

לא יכל היה אלא שתתהוה כאן יהדות המצורפת מיהודים שתוך שלמותם עם יהדותם אין ילדותם הספוגה נוי ונוף נותנת להם להסגר ולהתחם מכל מה ששייך לעולם של עכשיו. על כן בעיות היהדות לגבי עולם יהודי לעתיד לא יכלו, אלא להשתקף במנסרת שגב זו והיא נותנת אותותיה בכל מעשי צבור שלה.

לכן אנו מוצאים כאן יהדות של יראים ושלמים, המבצרים אמונתם על סייגי סייגים של בדילות לאומית, ובכל זאת אינם נגררים לפלגנות קיצונית באדיקותם ואין התסיסה ההלכתית שכיחה בה יתר על המידה.

לכן גואים כאן הלכי רוח ארציים, אחים לצביון יהודי מיוחד זה אינם נותנים לרוחות יהדות מפוכחות מדי להתנשב כאן. יש שותפות גורל ודאגה ועזרה הדדית, אך אין כפיית דעות של אחד על משנהו, כי מי שמדגר בנפשו חויות ילדות חמות, אינו יכול להכבל בכבלי הלכה יבשה והתאבנות התחושות, ונוצרת כאן מין יהדות של נפש ואחוה שיש בה מן הארציות של לאלתר.

לכן גם הנוער כאן אוהב את נוף ילדותו וקוצף חסר אונים על כי נגזל ממנו נוף זה וארמון זה וניתן שליטה לנכרים, אותו ארמון וגניו שהם שלו בנפש, כשהוא מוצא אותם והם פתאום נעולים בפניו, הוא מחל תוסס ודרמה מתחוללת בנפשו. מצד אחד הוא אחוז אהבת המקום, כמקום שאפשר לחיות בו לו נתנו, ומאידך הכורח לחיות בלעדיו, מוליד בו כמיהה ליצירת מקומות כאלה שכולם כתומם יהיו שלו לתמיד. שני אלה משתרגים ועולים ומפעילים כוחות גלומים המחפשים פורקן. ומתהוה מסד ורקע לתסיסה ציונית שאינו אלא ארציות ויציבות וקשר רצוף בין האדם ומקומו ששום כוח בעולם לא יוכל להתירו. ובלשון תקופתנו ציונות מוחשית בנגוד לציונות המשיחית.

אנו מוצאים על כן בוישניביץ פה ושם חסידות מתלקחת בהזדמנויות נדירות, אך אין כאן אדיקות חצרית עד לידי מחלוקת ושנאה. אנו מוצאים רב ודיין במקום, אך לידם של שני אנשים — מוסדות אלה לא באה כתוצאה של התפלגות וריב אחים. גם בויכוחיהם העיוניים כביכול שולטת המעשיות ורוגע הנוף המנמיך קומתך ומשתק בך כל רצון של התנשאות, התנצחות ואתה נעשה נוח לבריות כהיותך נוח למקום.

אין אנו מוצאים בתי־מדרש גועשים והפרזה בערך הספר וכורח הבריחה אליו כאל מפלט. העיון הוא כאן במדה ולא למעלה מזה.

ואת הנוער אנו מוצאים והוא כולו תוסס תסיסת הדור וקושר ציצי תפיסה שלו לכתר הדומיננט הציוני בעירו. הוא תוסס ומביע תסיסתו במעשי ארגון ופעולה, הקמת מוסדות ותנועות, מגביות כסף לקרנות הלאום ומשחקי במה, אך מעל לכל הוא מטפח גופו ומוסדות לטפוח הגוף וכשירותו הספורטיבית, כדי להתמודד גופנית עם אלה ששדדו לו את נופו ומבצרי ילדותו והוא מתמודד אתם בכל הזדמנות והתמודדותו איננה יהודית שהמוסר והנצחון המוסרי בעקבותיה, הנוער הוישניביצאי מביע זעמו בהבעה גויית כמעט ובזה יחודו.

הספר שלפנינו עוסק אפוא בעיר מיוחדת ויהודים מיוחדים. הכפרים מתמשכים אל העיר ואל עסוקי העיר כהויה אורגנית אחת, אין הבדלות מעמיקות בהלכי הרוח בין שתי החטיבות האטניות, יש יהודים העוסקים בתעשיה חקלאית וזיקתם לקרקע ולגדוליה יותר טבעית אולי מזו של הגויים מסביב. אין התרפקות על אישי מוסר רשמיים, אין הערצת רבנים, רביים ודיינים כאישים המפרים מחשבותיך ומפנים תחושותיך לצד המופלא ממך ומטביעים מרצך בים של אגדות ומופתים. גם ר' יוסלה רדיוילר וספור חייו מסופר כאן בנימה ארצית והגיונית מעורטלת מכל עטויי המופתים והאגדות בהם הוא מופיע בערים אחרות.

היתה קהלת וישניביץ ארצית וקונקרטית, היו יחידיה אנשי מעשה והווה והוויתה הצבורית חדורה רצון חזק לחיים פשוטים וממשיים.

נסיבות שיסודן בטמטום גזעני ושנאת אדם זעזעו גם את היהדות הזאת והיא תלשה עצמה מבית חיותה ונדרכה לקראת עתיד לאומי.

כשמתחוללת דרמת הטרוף הכבירה ואתה שואת ישראל, מוצא פה המשמיד עיר, שכולה דרוכה לעקור מכאן מרצונה אל עולם יותר טוב ורוצה רק שהות לקבוע בינה לבין עצמה היכן הוא עולם זה ומה דמות תשוה לו. לא היה צריך לעקור אותה, היא עצמה היתה עושה זאת בשהות מה אילו ניתנה לה.

ולפני שהיא רצתה לעקור עצמה מכאן לטובתה ולטובת שכניה החשוכים, בא הוא ועוקרה משורש ללא כל כורח היסטורי וללא הצדקה.

כך גדל ועולה פשע הנאצים לאור וישניביץ היהודית כלאור עיירות דומות אחרות והופך תועבה שאין עליה כפרה לעולם.

מדריך לוולין

חובר על ידי ד"ר מיצ'יסלאב אורלוביץ'

המקורות : עתיקות וולין — מאת ד"ר זיגמונט מורמין
אמנות ועתיקות בוולין — מאת ד"ר יוזף פיוטרקובסקי.
החומר עובד לראשונה בשנת 1923, פורסם בשנת 1929.

— — — בשפלה הנרחבת של ההורין העילי, 22 קילומטר מקרמניץ שוכנת העיירה וישנוביץ עם 3500 תושביה.

— — — הדרך מקרמניץ לוישנוביץ איננה מרשימה ביותר. היא עוברת למרגלות הרמה הפודולית במרחב שדות פוריים חסרי עץ או יער. באמצע הדרך אנו עוברים את הכפר הורינקה, ממנו נובע ויוצא ההורין, הנהר הגדול, יפה נהרות וולין.

— — — וישנוביץ נראית לעין רק כאשר אתה מגיע להר האחרון שלפני העיירה, ממנו אנו יורדים עמוק אל הגיא כלפי מטה. העיר מופיעה ציורית ביותר, כשמעל גגות הבתים הקטנים מתנוסס צריחה של כנסית הפורמליטים.

תולדות

וישניביץ מהווה את קן הנסיכות האדירה של משפחת וישנוביצקי, שמוצאה מהנסיך דמיטר קוריבוט בין אולגירד.

בסוף המאה ה־14 הוא ייסד את העיירה וישניביץ החדשה ליד הכפר וישניביץ הישנה. אחוזות וישניביץ נשתייכו למשפחה זו עד כלותה שחל במותו של מיכאל סרוואץ serwac, שר פלך ווילנא, אשר מת בשנת 1744. וישניביץ וכל רכושם של הוישניביצקים עוברים בתור נדוניה לנכדתו קטזשינה אל המנישחים. דבר זה ביסס את משפחתם במחצית השניה של המאה ה־18. אחוזות אלה נשארו בידי המנישחים עד ראשית המאה ה־19, שאז עברו לידי הפליאטרים וב־1852 נמכרה וישניביץ ובנותיה על ידי הרוזן אנדזשיי פליאטר לרוסים.

נסיכות הוישניביצקים השתרעה על שטח של 900 קילומטרים מרובעים והקיפה מספר עיירות ושש עשר כפרים.

וישניביץ שוכנת על מרומי הגדה הצפונית של ההורין, אשר יוצר לרגלי העיירה אגמגמים גדולים מרופשים ובוציים ברובם ומצומחים גדילי מים עבותים. העיירה כדוגמת קרושמיניץ ופוצ'איב. יש בה שורה של בתים עתיקים, אופייניים לבתי האזרחים של וולין מהמאה ה־18 וה־19. בתים אלה בנויים בסגנון הקלסי או האמפירי. בנינם הוא עץ מצופה לבנים מבחוץ, גגם גבוה וחזותם מפואר בגזוזטראות ומעקים. בקתות אלה המקיפות את השוק מסביב ומתפשטות אל סמטאותיו הצדדיות, שייכים ליפות ביותר בוולין.

הארמון

עתיקת וישניביץ היקרה ביותר מהוה הארמון. הקים אותו מיכאל סרווצי וישניביצקי ב־1720 על חורבות המבצר העתיק של ירמי וישניביצקי. מתחילתו היה זה מבנה בסגנון

הבארוק המאוחר. בימי המנישחים הורחב הארמון ונבנה מחדש בסגנון הרוקוקו. כפי שמעיד שלט הזכרון שנקבע ברחבת הכניסה, נסתיימה הרחבת הארמון בשנת 1781 בכספי מיכאל וונדלין מנישח ואשתו אורשולה לבית זאמויסקי. אז נעשו סדורים מרשימים באולמות ותפאורות. בסגנון המעבר של תקופת סטניסלב אוגוסט. המנישחים החזיקו כאן גם תערוכת ציורים מן המפורסמות.

חדר הכניסה, גרם המעלות ואולם הנשפים שלמעלה, היו מקושטים בארבעים וחמשת אלפים אריחי חרסינה הולנדיים. מן הדלפט Delfet ממוסגרים זרים פיגורליים. באחד האולמות היתה סדרת דיוקנאות של מלכי פולין ובשני קלסתרי הטמנים ואישים מפורסמים אחרים. ערוך להפליא היה אולם הרוקוקו עם המראות, חדר האוכל, מספר האולמות שבקומה העליונה והספריה אשר הארונות בה היו מכוסים ציורים אמנותיים ופורטרטים. בחדרים בהם התארחו פעם סטניסלב אוגוסט ופאוול הראשון התנוססו לוחות זכרון.

עד מחצית המאה ה־19, שעה שהיה הארמון בידי הפולנים, היה הוא ממש ארמון מלכים שמעטים דוגמתו בפולין, אך תחת שלטון הרוסים החל לאט לאט להחרב.

גלרית התמונות המפורסמות של מרינה מנישחובנה נמכרה למוסקבה ולקיוב, ואתה יחד הוצא גם החלק הארי מפארו האמנותי של הארמון, את שרידי האספים האמנותיים הציל בחלקם גנרל דמידוב, בעליו של הארמון בראשית המאה ה־20, אשר למרות היותו רוסי, התיחס בהדרת כבוד אל מזכרות האמנות וההיסטוריה של וישניביץ. בעת מלחמת העולם הראשונה קנה רוזן גרוכולסקי את האחוזות יחד עם הארמון.

— — — ב־1920, עם פלישת הבולשביקים לעיר, נחרב הארמון לחלוטין ופארו נשדד, כך שנשארו ממנו רק קירותיו הערומים. נשדדו אז שרידי תפאורותיו האמנותיים ואספיו היקרים ובקומתו האחרונה אף נעקרו אריחי החרסינה ההולנדיים שלו.

אחרי המלחמה נקנה הארמון בעד 40.000 דולר על ידי מועצת קרמניץ המחוזית. היא שיקמה את המבנה והתאימה אותו לבית ספר למלאכה, בית יתומים ובית חולים.

— — — גן הארמון, שניטע על מרומי גבעה המשתפעת אל ההורין והשתרע על שטח של כשלושת אלפים דונאם, היה אחד הגנים היפים והגדולים ביותר בוולין.

הארמון עומד במקום מבצר הוישניביצקים שסוללות המגן שלו ומחפרותיו נשארו שם עד היום. בחומת מבצר זו נולד הנסיך ירמיה וישניביצקי, אבי המלך. בשנת 1640 הוא הקים שם ארמון הגנה במקום החומה הקיימת והוא נחרב כליל בשנת 1672 על ידי התורקים, אשר עקרו גם עד שרשם את תושבי העיירה.

בגדת ההורין שממול משתרעת וישניביץ־ישנה, כפר בן 1900 נפש, שנוסד במקום הישוב הקודם.

וישניביץ

(תולדות ותאור)

נתונים היסטוריוגרפיים

1. אנציקלופדיה פובשכנה (הוצאת 1867)

— — — עיירה בפלך וולין, מחוז קרמניץ, שוכנת על שפתו הימנית של הנהר הורין בין שני סכרים (אגמים) גדולים. — — — מפורסמת במבצרה העתיק ותולדותיה קשורות הדוקות עם תולדות הנסיכות המפורסמת של הקוריבוטים הוישניביצאים.

מבצר זה, שלידו יש להניח נוסדה העיירה וישניביץ, הוקם בשנת 1395 על־ידי דימיטרי קוריבוט, הנסיך הסיווירי, אשר גורש על ידי הנסיך ויטולד, קבל ממנו שטחי אחוזה בוולין ושם הקים את קן שושלתו.

יש מי שמיחס את ייסוד המבצר ואת בית וישניביצקי לנינו בשם סולטן.

העיירה עצמה ובנותיה מופיעות רק לאור תבערת המלחמות. בפעם הראשונה היא נזכרת בשנת 1494 כאשר יחידה פולנית לא גדולה מנוצחת (בה) על ידי טטרים קרימאים.

בשנת 1500 מוסרים לאיוואן האיום, כי הטטרים הרסו ערים משלו, בתוכן וישניביץ, ששרפוה כליל ושבו 5000 איש מסביבתה.

בשנת 1502, מספרת אותו כרוניקאי, פשטו 9000 טטרים בפקודם של בני מנגלי־גיריי, החריבו באש ובחרב את סביבת וישניביץ. אולם אז אין וישניביץ מוזכרת בדוח על סביבתה.

רק בשנת 1512, ביום 28 באפריל, גמלו הפולנים לטטרים בעד שתי התבוסות, כשצבא פולני בן 6000 איש בפיקודו של ההטמן מיקולאי קונציפולסקי חודר אל שורות הצבא הטטרי בן 24000 איש (החונה) שתי פרסות מוישניביץ ליד לופושנה, הורג בהם רבים ולוקח בשבי 16000 חיילים.

מאז לא העז האויב להתקרב לחומות וישניביץ למעלה ממאה שנה.

בשנת 1672 שוקם המבצר על ידי ירמי וישניוביצקי, אחרי שנפל בידי הטורקים בגלל בגידת היהודים (כביכול).

בשנת 1744 אחרי מות אחרון הוישניוביצקים, מיכל וירבצקי, נמסרה אחוזתו זו לבנותיו אוגינסקי וזמויסקי.

בשנת 1781 שהה בוישניביץ המלך סטניסלב אוגוסט במשך חדשי אוקטובר—נובמבר לשם ניהול שיחות עם הנסיך פּאָוול הרוסי. מוזכר אז, כי רב העיר קבל את פניו בנאום נלהב בשפה הלטינית.

בשנת 1867 אנו מוצאים את וישניביץ עיר בנוית עץ, עשירה במסחר ועניה בחרושת. קיים בה בית חרושת אחד לאריגים ומספר בורסקאות. היא מונה 5000 נפש.

המבצר שנבנה מחדש ב־1720 מכיל בתוכו אוסף עשיר ביותר של ציורים ופסלים וכן ספריה עשירה בכתבי־יד חשובים מאד.

2. **ייברסקאיה אנציקלופדיה — עורך ד"ר קצנלסון. חוצאה בשנים 1908—1913**

— — — בשנת 1765 מנתה קהלת וישניביץ 475 יהודים בעיר הישנה, 26 בעיר החדשה ועוד 163 יהודים בכפרים הסמוכים.

לפי המסופר נטבחו היהודים בוישניביץ בשנת 1653 על ידי הטטרים, שחזרו מברס־טצ'קי. בתיהם נחרבו כליל.

בוישניביץ החדשה מנתה הקהלה היהודית 3178 נפש בשנת 1847 ו־2980 נפש בשנת 1897 באוכלוסיה של 4196 נפש.

3. **פנקס ועד ארבע ארצות — עורך א. חיילפרין**

1. בפנקס ועד ארבע ארצות נקראת העיר ווישניטץ וו. וואלין.
2. בשנת שנ"ז (1957) כותב רב אחד:

— — — ואני עכ"ז לא נסגתי אחור בעזה"י (בעזרת השם יתברך) ובהתועדות בק"ק ווישניטץ בגליל לוצק כשנתוועדו יחד ראשי הארבע קהלות קדושות שבנפת וואלין הלא המה לאדמיר, קרמניץ, לוצק, אוסטרא. גם שם נתעוררנו ביום י"ח אדר וחדשנו הגזירות והחרמות".

המדובר בהחרמת רבנים הקונים כסאותיהם בכסף וברבנים העוסקים בקבלה.

מתוך דיון בועד ארבע ארצות על ענייני ווהלין, שהתקיים בעיירה וישניביץ בשנת 1635, אנו למדים שר' יו"ט ליפמן הלר (בעל התוסיו"ט), מרא דאתרא בלודמיר, התלונן מרה על כי רבו אז הקופצים על משרות „רבנות" בעיירות שונות, וראשי הפלכים (הווייבודים) ומושלי המחוז (הסטארוסטים) עשו מסחר וקנין במשרות „רבנות" והתעשרו עליהן; ה„תוספות־יו"ט" קבל אז סמכות מטעם הועד של קהלת ווהלין לעמוד בפרץ ולאסור קנית משרות רבנות, שהיתה בעוכרי הקהלות השונות. ישיבות ועד „הכנסת הווהלינית" התקיימו בעיירות: קוזין, קוריץ וישניביץ. עיקר התעסקותם של הפרנסים היתה חלוקת המסים הצודקת (ילקוט וולין ב').

מאיר אור (אורבוך)

על וישניביץ שחרבה ויהודיה שהושמדו

מלין במבוא

כשאני מנסה להעלות עתה את דמות עיירתנו וישניביץ, הנני חש בקושי הרב העומד בפני, אדם שגדל וצמח בה בילדות ובנעורים והיה מעורה בחייה ובהוי היהודי שנתרקם בתחומיה, והנה היא איננה ובגזירת הצורר הנאצי עלה עליה הכורת והיא הפכה לעיי מפולת.

מזועזעים ופצועים עד למעמקי נפשנו, קבלנו מרחוק את בשורות איוב שהגיעו מגיא ההריגה של יהדות אירופה. עמדנו חסרי אונים מול האימה הנוראה, ללא יכולת להושיע בעת צרה ומצוקה.

ועולות העולות הטהורות כמתחננות על נפשותיהן ומצפות לעלוי שנעשה לנשמות הטהורות של בני העדה הקדושה. דמעתנו רותחת על השכול הגדול, על עיירתנו החביבה, שנמחקה ונדמה לנו כי בהתרפקותנו על עברה־עברנו נעשה משהו דמשהו לתקון נשמות שלנו.

וישניביץ מאז היותה

מקורות שונים רומזים על שנת 1396 כשנת היוסד קהילת וישניביץ. אין הוכחות לדיוקם ההיסטורי. לגבי יש לזה שייכות לנושא. אותו עבר רחוק היה משלים את התקופה עליה רוצה אני להרחיב את היריעה. אך כאמור, אין לי בטחון בדיוק העובדות, אצטמצם איפוא לתאור עובדות ורשמי נפש, שהזכרון שמרם וממילא לתקופת התרחשותם בלבד.

החיים במקום היו תערובת של התרחשויות והתנגשויות, שבין הפרט השואף להתקדמות ובין הכלל המשמר מעמדותיו וממילא — מפגר.

רצופה היתה מלחמת הדור הישן בחדש בזמנים שונים, בתקופות שונות, שנסתמנו על רקע המלחמות והתנועות המהפכניות ברוסיה הצארית.

מאז מלחמת העולם הראשונה שנת 1914 השתנה משהו בתפיסתנו את בעיות העולם בעיירה. עד אז היתה העיירה רדומה, כאילו שקועה ב„תור זהב" משלה, רחוקה משאון החיים שנישאו כבר על גלי ההתקדמות בראשית המאה העשרים.

רוצה אני לסייג את עצמי מכל גישה סוביקטיבית ולהעלות מאורעות שהיה להם אופי כללי וערך צבורי, וכן התפתחויות וגלויים שונים בחברה ומוסדותיה וההוי ששרר במקום.

בימים ההם היתה וישניביץ קרובה לגבול רוסיה־אוסטריה מרחק של עשרים קילומטרים, אולם לא הורגשה בה אותה אוירה מיוחדת המאפינת עירות גבול, כגון

העירות השכנות הקרובות מאד אליה רדזיווילוב בצפון וולוציסק בדרום־מזרח ומעבר לגבול הערים ברודי וזדבולוצ׳יסק שקימו ביניהן מגע וחליפין, בתחנות־מכס ומעבר.

וישניביץ חיתה עם עצמה במסגרתה הצרה, ללא השפעה של מעבר לגבול.

מבחינה גיאוגרפית שכנה בשטח אוקראינה בין שתי ארצות שונות זו מזו בהשתייכותם האטנית — מכאן רוסיה הפרווסלבית המצוינת בעריצותה כלפי היהודים ומכאן אוסטריה הליברלית הידועה ביחסה הטוב ליהודים, בתערובת גזעים משלה החיים זה בצד זה בצל חסדו של המשטר הליברלי עם בליל השפות שלהם שעיקרן גרמנית, מיעוטן סלביות ובחלק הקרוב לשטחנו — אוקראינית.

ובגליציה שוב אוקראיני־רוטני, לשון שרוב אוכלוסית גליציה נזקק לה.

רק בתקופה מסוימת היתה השפעה הדדית בינינו ובין גליציה, שהתבטאה בחלופי עריקים בימי המלחמה העולמית הראשונה.

כדי למנוע שרות צבאי לממשל האכזר של הצאר הרוסי חמקו ה„עריקים״ שלנו אל מעבר לגבול לזלוטשוב, זבארש וטרנופול, ואנשי גליציה שלא חפצו גם הם לשרת את פרנץ־יוסף הליברלי אמנם, הסתדרו עד עבור זעם־המלחמה בעיירתנו.

בתקופה ההיא הכניסו היהודים העריקים מגליציה רוח רעננה ועירונית בהת־ידדותם עם אנשי המקום. זכורני השיח ושיג שהיה בין אנשינו והקסטנברגים מטרנופול ואחרים שהתמשך בערבים ובשבתות. ואנשי זששוב, זלוטשוב וקולומיה, חדורי אינטליגנציה ומרחיבי דעת לימדונו לקח רב בהלכות עולם והליכות חיים. מגע זה בין שני חלקי יהדות שונים הביא להרחבת הדעת בצבור וירישומו ניכר היה שנים רבות.

סטטיקה ודינמיקה

חלוקת האוכלוסיה בוישניביץ היתה לפי היחס המשפחתי ומשלוח ידם של התושבים. מספיק היה לציין שם הסבא, וידעת כי לפניך שרשרת של שלושה דורות שיחוסם בעיסוקם ועיסוקם נמשך ומתנה את מעמדם בעיר. בעיקר היה הציון מקובל לגבי המשפחות המיוחסות שנחשבו כבעלי עמדה ראשונית במקום.

החינוך העברי היה מיעוטו ב„תלמוד תורה״ ורובו ב„חדרים״. המבוגרים והקשישים חיו ברוח החסידות ונשמעו לרביים שונים. מבחינה תרבותית לא היה בהם כל הבדל מעמדי בולט. כל השכבות היו במצב אחיד וירוד, את ילדיהם מסרו כולם ל„מלמד״. ה„מלמד״ לא ידע תחומים מוגדרים בהסברותיו, בלטו אצלו גם טשטוש המושגים וגם ערפול הפרוש של המלים. ה„מלמדים״ בכלל הצטיינו באופקם הצר. באדיקותם הבלתי מתפשרת לגבי הסברת התוכן שנלמד, בעיני התלמיד פרחו האותיות, מלים נשרו מדפי ספר הלימוד, ונחלו תכופות בחלל, מבלי שהתל־מיד יקלוט את הנושא ויעכלו לגופו.

מוסדות הלימוד העיקריים היו כאמור ה„מלמדים״, שמקובלים היו בצבור בידיעותיהם ומעלותיהם השונות. סיווגם היה יחסי לגבי עצמם והם נהנו מחסד

ההשואה שביניהם. היו מלמדים כמות שהם וכאלה שעלו עליהם, ובראש דרוג זה עמד הרבי שמחה אייזיק ז"ל. מבית מדרשו יצאו הנערים אברכי־משני ראויים לשמם וראויים להיות מועמדים לחתנים. אשר ללימודי חול — היה קיים בית ספר חילוני אחד של טרניקוב, שהכיל רק שתי כתות. גם כאן היתה תוכנית הלימודים מוגבלת ומצומצמת, עוצרת כל התפתחות והתקדמות הגיל ודומים היו התלמידים כנתונים בנעלים סיניות, ומכוחי נפש עוצרי קידום. בית ספר זה הקנה ידיעות במידה וברמה של למטה מהשכלה יסודית.

הצעירים עמדו בפני קיר אטום בצמאונם להשכלה ובאין תוכן בחיים, הפכו להולכי בטל, שאינם מאמינים בכוחם לעצב לעצמם מחר משלהם, שכל כולם מתמרמרים על המציאות הקשה בחיים והיומיום הריק מתוכן ויזמה.

אכן, הבטלנות הפכה להם לאמנות, וכל שלא היתה לו תכלית, ניסה להראות כעושה משהו, ומתוך שעמום נדחף בהכרח למעשי־ספק. כדי ל„הרוג" את הזמן היה הוא משוטט בחברה ברחובות או ליד הארמון, זה נכס הרוממות העיקרי בעיירה.

הארמון, מימי הנסיך הפולני וישניביצקי, שהרבה ספורים התהלכו עליו מדור לדור, עוד מימי בוריס גודונוב ודמיטרי הכוזב (ששאף להיות מלכה של רוסיה בתחבולות שוא) היה לפינת חמד של הנוער, כאן היה נוהג הנוער לטייל, להקיף את הארמון, לעתים גם להתגנב אל שבילי היער שלו הנסתרים מעיני השומרים, תוך נהיה להבקיע אל האסור בחדירה. כי זאת לדעת, אסור היה הארמון בכניסה ורק לספקים ובעלי מלאכה. לאלה שבאו במגע עם הנהלת הארמון נתנה הכניסה בהיתר.

כך הפך הארמון גורם מקלט לתסיסת נעורים ואשליה — למהפכני סרק שבהם. ובמרחקי הזכרון קשה לדבר על מלחמות דורות בעיר מבלי לראות את הארמון בתווך.

מצבו של הנוער היה ללא סיכויים לשנוי מהותי. התנגדותו לקיים ושאיפתו לשנוי אורח־חייו נראו לו אפשריות רק מחוץ למקום, אך אלה התנפצו לרסיסים אל סלע מצבם הכלכלי של ההורים, שלא היה לאל ידם להוות משענת לבניהם, ברצותם לרכוש ידיעות והשכלה בעולם הגדול.

העימות בין הנוער המתבגר שואף התקדמות ובין ההורים המשרכים דרכם בנתיבי חיים נושנים, הביא לידי מתיחות במשפחה. יחסים מסובכים וויכוחים מרים לאין סוף, הפער בין הישן והחדש הרחיב עד לידי מריטת עצבים וסבל נפשי של האבות והבנים גם יחד.

כאחד הצעירים במקום נגועי המרי והתנגדות לאורח החיים הקיים בעיירה, הייתי עד לתסיסה האומללה בנוער שלא יכול היה להמשיך בחיים האפורים ללא תקוה לשפור כל שהוא. אני אמנם הייתי סבור, כי הצעירים הם חסרי בטחון ופחדנים, כי חסרי יזמה הם לפעולה עצמית, נטולי כוח רצון אל מעבר למסגרת הפרובינציאלית להחליף אורח חייהם ולו גם בתנאים קשים בנכר, לעבור למקום

שנשקף להם עתיד מאיר יותר ולצאת מאפלה לאורה. לדעתי היו מחדלי נוער אלה גורמי המרירות ומעמיקי התסיסה.

מידות יחיד ומידות צבור

ראשי המשפחות היהודיות בעיירתנו, הצטיינו בשמירת המסורת. צנועים היו באורח חייהם וישרים בהליכותיהם, מסתפקים במועט, ומשתדלים להתאים הוצאות מחייתם להכנסתם המצומצמת. מרבים חסד וצדקה ומגישים עזרה לנזקק, במידת יכולתם ולמעלה מזה, ושומרים על יחסים הוגנים בצבור.

רק ענין אחד הכניס ריב ומדון בצבור המקומי, והוא ענין בחירת ה„סטרוסטה", שעם בחירתו הפך נציג מלא של העיירה כלפי הממשלה.

במאבק על משרה זו התהוו שני פלגים נצים, עוינים זה לזה. בימי הבחירות התלקחו היצרים ללא גבול ורסן, והמריבות ביניהם רבו והחריפו. לאחר הבחירות כשנפל הפור, שקטו הרוחות, הצד המנוצח קבל את התוצאות באורך רוח ובשלוות נפש והשלים עם הגורל. אוירת ההתנצחות נעלמה כלא היתה. נשתכח האתמול וחכל שב למסלול החיים הרגיל תוך שמירה על שלום הצבור. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה חל מפנה חד בכל מערך חיי העיר. דרך עיירתנו נמשכו שיירות צבא על ציודו לגבול האוסטרי שהיה, כאמור, לא רחוק מאתנו. המלחמה ריחפה על ראשינו. בעלי האמצעים קמו עם משפחותיהם ועזבו את המקום בלי דעת מראש לאן, ובלבד להיות רחוק מהחזית המאיימת שנערכה בגזרת ווהלין—גליציה. העיירה טולטלה כמה פעמים מיד ליד, מהרוסים לאוסטרים ולהפך. היינו בשטח החזית, אם כי לא בקרבות, אלא בפעולות גישושים וסיירות. זכורני את ההלם שעדה את התושבים, כשנראו שני שבויים אוסטרים מובלים בידי קוזקים. הם טעו בדרכם בסיירם את הסביבה ונפלו בשבי.

על לחם, מלחמה וחלום הגאולה

כבר בראשית המלחמה בין רוסיה ואוסטריה, נקבעה וישניביץ כמרכז חשוב לפעולות צבאיות. האוגדה הרוסית השישית שמנתה כ־80 אלף איש, התמקמה בעיירה ובסביבתה. המטות שוכנו בארמון, ובאין קסרקטינים, אוכסנו הקציניים בבתי המגורים של האוכלוסיה האזרחית. נוצר מצב חדש בחיי היום־יום. עקב המגע עם מאות קציני המטות פרח המסחר. הסוחרים עשו חיל, הצעירים והצעירות התעוררו לחיים חדשים, והחלה הנהיה להכרויות עם אנשי צבא, המצב הכלכלי השתפר, מקורות הפרנסה שהיו קבועים וסטטיים עד המלחמה גוונו ונתרבו עם רבוי צרכי הצבא.

פרנסת התושבים התבססה במשך דורות על התוצרת מתנובת שלשים ושנים כפרי הסביבה, ברובה תבואות ופשתן. העיירה התפרסמה במסחר סלים קלועי קנים סוף, שגדלו לשפתם של יובלי ההורין המרובים, בהם התברכה העיר וסביבתה. הסלים נמכרו בכמויות לביאליסטוק, והיו גם תוצר יצוא לפרוסיה וצ׳כיה. תעשיה

נוספת במסחר ה„יצוא" היו כלי מטבח פרימיטיביים, צעצועים וצפצפות תוצרת־חמר שנשלחו לקונגרס פולין.

עם המצב החדש הקיצה העיירה מתרדמתה, החיים החלו סואנים בה, היא הפכה לדרך המלך מרוסיה לגליציה. בינתיים התקדם הצבא הרוסי והגיע עד פשמישל, ווישניביץ היתה לעורף. התפתח משא ומתן מסחרי בהיקף גדל והולך. הקושי בהשקעות, עקב גאות במסחר, גרם להתארגנות הסוחרים בקבוצות. קמו מספר קואופרטיבים, סוחרים רצו בכוחות משותפים להרים את משא המסחר הגדול. כך נתגלגלה זכותם של הסוחרים הקטנים ליהפך מהמעמד הבינוני לסיטונאים. הסחורות שיובאו מגליציה הגיעו מכאן עד למחוזות הרחוקים ברוסיה ומרוסיה לגליציה. הסוחרים התעשרו, גם שאר חלקי האוכלוסיה נהנו מרווחים בענפים שונים והתבססו.

מצב זה הביא אמנם שפע של פרנסה, אך גם סבל רב. הקצינים ששוכנו במקום גילו יחס קשוח לתושבי העיר והרבו בהתגרויות ב„יהודונים". פה ושם גם התעללו בנו. לא חסרו צליפות־מגלב מידי קוזקים שומרי־סדר על דברים של מה בכך.

בהמשך המלחמה, הלכו הרבה צעירים ללמוד אל מחוץ לעיר בבתי ספר תיכוניים, בעיקר לעיר המחוז קרמיניץ, והצעירות לגמנסיה ע"ש אלקסינה. בודדים הרחיקו לאודסה ולערים אחרות.

פני העיר השתנו ללא היכר. בבית שררה רמת חיים נאותה, הרחוב התגוון עם החופשה מהלימודים, הופיעו צעירים במדים ססגוניים של בתי ספר שונים. סודרו נשפים בארמון והנוער החל לבלות, קם חוג דרמטי, אורגנו חוגים שונים לעיון, שיחה ומחקר. נוסדה ספריה, הופיע „דרור", וההתענינות בנעשה ב„פלש־תינה" רבתה עם בואם של שליחים לפעילות למען קרן היסוד, קרן־קיימת והנוער.

חלום בהתגשמותו

עם הכרזת בלפור כבש הרעיון הציוני את לבות יהודי וישניביץ והלהיבם ביחוד את הנוער והמתבגרים. רבים התחילו להתרכז בארגונים ציוניים במפלגות ותנועות. שלוש תנועות נוער גדולות צמחו והתפתחו כמו בפריצת הסתערות. שתיים מהן התנועה למען א"י העובדת וקן ה„שומר הצעיר" היו גדולות ובתוך הבית"ר. קן „השומר הצעיר" הצטיין בעומק אידיאולוגי ומשמעת חנוכית, והתרכז בו נוער בעל נטיות כאלה והאחרות היו עממיות יותר ורחבות ממנו במסגרתן. הצבור ברובו היה משתייך להן ובעיקר לא"י העובדת. גם הסתדרות „הציונים הכלליים" ומעטים מ„הפועל המזרחי" עסקו בפעילות אקטיבית במפעלים הציוניים וגילו יזמה בהרחבתם. לעומת הריקנות הקודמת זכינו לפעילות יעילה רבת תוצאות ולשיתוף באגודות ובמוסדות השונים, שהתארגנו למען המטרה הציונית המשותפת לכולם.

פרק זוהר בהרמת קרן התרבות מהווה בית־ספר „תרבות" שנוסד ונתקיים

ביזמתו האישית של החבר ש. רוזנהק, חבר הנאמנים ובראשם י. שפירא, נחום ברן, וז. ברקאי שהתרכזו סביבו ופעלו במסירות רבה.

וישניביץ במהפכה

הבולשביקים התבססו באזורים הרחוקים מאתנו ובהעדר ממשל תקין התהווה תוהו ובוהו בסביבה שלנו.

שכבת המשכילים האוקראינים, שטיפחה בקנאה את רעיון העצמאות האוקראינית גילתה צפורניה, בשעת האנרכיה ששררה עם חילופי המשטרים אחרי המהפכה ומגור שלטונו של הצאר הרוסי. הכיסופים לאוקראינה עצמאית הולידו חילוקי דעות בתוך פעילי התנועה האוקראינית וגרמו לפיצולם. קמו גם ארגונים שונים, אשר תחת מסוה של שחרור לאומי, ערכו פה ושם פוגרומים באוכלוסיה היהודית.

אזורנו שרץ כנופיות מאורגנות תחת פקודם של אנשי הסביבה, שידעו והכירו באופן אישי יהודים בעלי הון וסוחרים. בימים כתיקונם היה להם מגע אתם, עתה התנכלו להם, לידידים משעבר ושדדום.

במשך כשנה עברה העיר מיד ליד לחמשה ממשלים: קרנסקי, פטלורה, טאראשצאנצים, גאידמאקים של הטמן סקורופאדסקי ולבסוף, לפני הקמת פולין, לפלוגת־מחץ אוקראינית. במשך שנה רבצה העיר תחת נטל של קנסות והטלים. פרנסי העיר סבבו מבית לבית בלילות, עם פנסים, לאסוף כספים והלבשה לכנר־פיות, שלמונים וכופר נפש.

במקרה אחד, כשנודע שהנוצרים מתכוננים לעשות שפטים, התארגנה הגנה ביזמתם של ש. אייזנברג ודוד רויניק. אייזנברג, בעל טחנת הקמח, ידוע היה כאדם אמיץ, ומעורה בין הנוצרים. משנודע לאנשים כי הוא עומד בראש ההגנה, הש־תכנעו שיתקלו בהתנגדות נמרצת, ויתרו על תכניתם והתפזרו לכל עבר.

כך ניצלנו מנסיון לפוגרום.

במשטרה היציב של פולין

עם התיצב פולין העצמאית ניטל האמון בעתיד היהודים תחת משטרם והחלה נהיה להגירה. ביום אחד היתה יציאה המונית מהעיר. זה היה בשנת 1920, לארצות־הברית היגרו אז שתי שיירות. הראשונה מנתה 262 נפשות, ואחריה שיירה שניה עם קרוב לתשעים נפש, ובס"ה כ־350 נפשות שהוו כ־10% מהאוכלוסיה היהודית במקום.

אחרי קום פולין החדשה, הגיעו מארצות הברית לואי רויטמן וזאב קרסנוב שני בני עיר, שהיגרו קודם, כדי להוציא משפחותיהם לארצות הברית. לואי רויטמן צויד ע"י ה„אסוסייטי" (ארגון יוצאי וישניביץ) בניו־יורק ברבבות דולארים כסיוע לאלה שרוצים לצאת את העיר, וההגירה לכן היתה בהמון.

עשרות מהמהגרים, דלי אמצעים, קבלו סיועם מכספי הכלל, מי בהלוואות ומי

בחמיכה לכסוי הוצאות נסיעה. זה היה כעין מפעל הצלת נפשות לאחר מה שעבר עלינו בימי המלחמה ומאורעות הדמים באוקראינה.

גם בימי פולין שרה רוח אנטישמית מובהקת בוישניביץ, הפיצוה רבים, משוח־ררי הצבא — „אוסדניקים" — אשר התנחלו על האדמות שהופקעו מבעלי האחוזות הרוסיים, פקידי הממשל וגם מורי בתי־הספר, שהפיצו שנאת יהודים בין התל־מידים. לאחר זמן מה נוסד בית־הספר המקצועי ששוכן בארמון, ומוסד זה הפך לחממה של שונאים ישראל.

זכורני מאורע ההתנגשות בחיי וואיציחובסקי, נשיאה השני של פולין. היה זה אוקראיני שזרק עליו פצצה, אך פרוצה אחת הצביעה על היהודי שטייגר כעל המתנקש והעידה נגדו במשפט. אחד מעורכי־הדין המעולים בגליציה, ד"ר לנדוי, הגן על שטייגר בהצלחה והוכיח את העלילה במערומיה. שטייגר זוכה והיהדות בפולין נשמה לרווחה.

מנהל בית־הספר מרנובסקי וחבר מוריו בכל זאת לא שעו לפסק דין בית המשפט שלהם, של עמם על זכויו הגמור של שטייגר, והמשיכו על רקע זה בהסתה אנטישמית בבית הספר עד כדי כך, שרוב התלמידים היהודיים הוברחו מבית הספר, כי לא יכלו להמשיך לסבול את נגישות התלמידים והמורים הנוצריים, הפולנים והאוקראינים יחד.

יש לציין שוישניביץ שמשה בית־נטע למשפחות פליטי טשאן, שברחו מעירם לאחר הפוגרום האוקראיני. המשפחות נקלטו במקום והרחיבו את סחר העיר בנסיונם, בעיקר בסחר־תבואות, וגרמו ליצואן המוגבר. התקופה החדשה בעירנו החלה עם התפתחות הפעולה הציונית. נוצרה קשת מגוונת של הסתדרויות ואר־גונים במגמה להכין משאבי לב ונפש למטרה הסופית, בשאיפה לעליה ולהגשמה בארץ אבות. עשרות צעירים הלכו מן העיר לקיבוצי הכשרה בערים אחרות ובמקום נוסדה פלוגת הכשרה מסונפת לקלוסובה־רוקיטנה של החלוץ העולמי, בו קבלו הכשרתם בני נוער מערים אחרות ואנשינו מלווים אותם בעזרתם וברכתם.

תם ונשלם

את הסיפור הטרגי של העיירה רשמו החיים בדם ודמע. מסרתי רק חלק מההתרחשויות בימי סערה וזעם. העיירה איננה, היא נמחתה מעל פני האדמה, וכל החי שתסס בתוכה ובסביבה כוסה בישימון אין קץ. שארית יהודי וישניביץ נפוצה על פני חלקי תבל, בהשאירה מאחוריה יקירים ושארים לאלפים קבורים־לא־קבורים, בקברי אחים ובתעלות דרך, ללא ציון ושם.

היה היתה עיירה והיא איננה עוד. ישמש ספר זכרון זה, שהוצא בידי יוצאי וישניביץ בישראל, נר נשמה לאותה קהילה יהודית קטנה ומפוארת, שכלתה בדם ואש על אדמת נכר.

כאן דיוקנה של בת שבע חזן ז״ל, בת וישניביץ היקרה, אשר במותה ציוותה את מחצית רכושה ורכוש בעלה זלמן חזן ז״ל, לארגוננו.

עזבונה זה בן אלפי הלירות המריץ את ייזום הוצאת ספר הזכרון לווישניביץ. חלקה בהצבת המצבה ליקירינו גדול הוא, — נזכרנה נא לעד.

*

מיר געבן דאָ ס׳בילד פון בת שבע חזן ז״ל, די טייערע ווישניוויצער טאָכטער, וואָס האָט געווידמעט די העלפט פון איר און איר מאַנס פאַרמעגן פאַר אונזער ארגון.

איר ירושה פון עטלעכע טויזנט ישׂראלישע לירעס האָט ערמוטיקט די איניציאַטאָרן פון דעם ווישניוויצער יזכור בוך.

איר אָנטייל אין דעם אויפשטעלן די מצבה פאַר אונזערע טייערע קדושים איז אַ גרויסער — מיר וועלן זי נישט פאַרגעסן.

עיירתנו

יצחק איזנברג

עריסת ילדותנו

בלב כל אחד מאתנו מעוררת העירה זכרונות נפלאים, חויות וגעגועים על החיים שהיו ואינם עוד.

ימי הילדות של האדם מיוחדים הם במינם. זהו עולם של רשמים והזיות. זוהי מציאות שכולה דמיון ומשאת נפש.

ישנם דברים ומוצגים שהם בני-חלוף ואין רישומם ניכר בנפש הילד עד כדי הניעה ולהפעילה, לעומתם, ישנם דברים ומראות, שהם בחינת חויות עמוקות בנפש הילד, והרשמים החזקים טמונים בקרקע נשמתו. ועם מגע ראשון לעת מצוא צפים הם למעלה ושוזרים את הדמות הנכספת מימים עברו.

קהילת וישניביץ, העירה שיד הגורל האכזרית נחתה עליה, נצבת נגד עיני על בתיה, רחובותיה ובתי-הכנסת שבה. כי בה עמדה עריסתי ובה עברו ימי ילדותי, והנה נזכר אני בדף הראשון בימי תקופת־החדר. העירה נתברכה במלמדים ממלמדים שונים, שהרביצו תורה לחניכיהם. שיטת הלימוד היתה להקנות את התורה — בזרוע. כל מלמד היה זורק ברצועתו מרה בתלמידיו. באמצע החדר ניצב היה שולחן ארוך, סביבו מסובים הלומדים. בראשו מסב המלמד הנוהג את שלטונו ברמה.

בעיקר נחרת בזכרוני הלימוד בחדר בערב. הילדים לומדים בחושך ומצפים לשעה המקווה, שעת ההליכה הביתה, כל אחד ופנסו בידו.

בבהירות יתר מדברת לליבי תקופת לימודי בישיבת וישניביץ. כשהגיעה הישיבה לעירתנו, התאכסנה בבית־מדרשו של רב העירה שלנו ז״ל, כשבתפקיד ראש הישיבה מורים ומחנכים שימשו אנשים מחוץ לעירה ומנהלה הכללי היה ר׳ איציקל ז״ל, חתנו של הרב, תלמיד חכם ונעים הליכות שייצג את האסכולה, היה יהודי בביתך ואדם בצאתך. בין בני הישיבה היו גם רבים שהתלקטו אליה ממקומות שונים.

ואחרון אחרון נזכר אני בנוער שלנו, שהסתער על התנועות הציוניות למיניהם מן החלוץ, החלוץ-הצעיר, השומר-הצעיר ובית״ר ובלהט חלוצי חלמו על עליה לארץ ובנין חיים חדשים. להיות בין בוניה ואיכריה בעיר ובכפר, חבל, חבל על היהודים והנוער הוישניבצאי. כחלק מהנוער בווהלין היוה את הרזרבה הטבעית של כוח האדם והיצירה, ממנו נבנתה תנועת התחיה.

כואב הלב על מקור יהודי אנושי זה, שנחרב ודלל.

עד סוף ימינו נלחם בשר השיכחה, כדי שלא נשכח את הורינו, אחינו ואחיותינו, שהיו בשר מבשרנו ודם מדמנו.

סוניה (שץ) לבנון

כשאני זוכרת את וישניביץ

(שיחה עם ילדי בנימינה שאמצו את קהלת וישניביץ)

חייתי בוישניביץ עד שנת 1933. יצאתי להכשרה וחזרתי אליה בשנת 1936. ב־1939 עם פרוץ מלחמת העולם ואחרי הכבוש הרוסי, עזבתי את עיירת מולדתי האומללה ועברתי לרובנה, שם הייתי עד 1941.

וישניביץ היתה עיירה קטנה בת 3000 איש. החיים היו בה עליזים, אנשיה נחמדים והנוער — איזה נוער טוב.

תנועות נוער ציוניות פעלו בעיירה. כולם קיוו לעלות לארץ־ישראל.

בוישניביץ לא היו מדרכות והכביש לא היה מאספלט. במרכז העיירה היו הרבה חנויות ושוק גדול. מדי בוקר היו ה„גויות" מביאות את התוצרת החקלאית — ביצים, חלב, גבינה, ירקות ותרנגולות ויושבות בשוק למכור תוצרתן.

בעיירה היה ארמון וגן נהדר סביבו. לשם יצאו היהודים לטייל בשבת, אבל רק בקרבת הגן טיילו, לתוך הגן העזו מעטים להכנס.

נהר ההורן חצה את העיירה וגשר ארוך ורחב ידים חיבר בין שני חלקי העיר, טחנת קמח עמדה בקצה הגשר והיא פעלה ע"י המים. טחנה זו היתה שייכת ליהודי. סירות קטנות היו בטחנה, בהן היו בני הנוער היהודי שטים בנהר וקוטפים „שושנות־מים" נהדרות. תחת הגשר היה מפל־מים וזה היה מקום הרחצה של בני העיירה. היינו נכנסים בתור, תחילה גברים וכשהם יצאו נכנסו נשים. על גדות הנהר מחוץ לעיר השתרע אחו רחב ידים ובו רעו פרות וסוסים. שם גדלו פרחי דגן כחולים ויפים. במרכז העיירה עמד ביהכ"נ הגדול וסביבו עוד שבעה בתי־כנסת . בית־כנסת לכל מעמד.

למדתי בבית־ספר יסודי פולני ובבית־ספר מסחרי תלת־שנתי. אבל בעיירה היה גם בית־ספר „תרבות", שם למד אחי. גם תלמיד־תורה היה בעיירה. אולם בו למדו רק בני העניים שהקהלה תמכה בהם. בעיירה היה גם בי"ס אורט ובי"ס חקלאי, אבל בהם לא למדו יהודים.

בית־הספר הפולני התחילו בכתה א' 50 נוצרים ו־10 יהודים וסיימו 10 יהודים ו־5 נוצרים. היו מורים שיחסם אל היהודים היה הוגן והיו שונאי ישראל שנטפלו אלינו. הילדים הנוצרים התיחסו אלינו טוב מפני שהם היו זקוקים לנו — התלמידים הטובים. ביה"ס היה רחוק מחוץ לעיירה והדרך אליו היתה קשה. חצר של נוצריה השתרעה באמצע הדרך ואם אפשר היה לעבור את החצר היו מקצרים כברת דרך, אבל ה„גויה" היתה שונאת־ישראל ואם העז ילד יהודי להתקרב לחצרה היתה משסה בו כלבה.

מחוץ לביה"ס לא היה לנו כל קשר עם הנוצרים.

על היחסים בין ילדי העיירה קשה לי כיום לדבר. היו אלה יחסים מוזרים, ילדים שהתחבבו אחד על השני בבית־הספר, במשחק אסור היה להם להתרעות יחד, וזה בפקודת הורים ומוסכמות חברה לקויים. בעיירה היו הבדלי מעמדות. בני

בית הספר המסחרי — והארמון

כרנסי העיירה ונכבדיה לא התחברו לבני בעלי־המלאכה. כל מעמד חי ברחוב שלו, ופעם קרה ובתו של חיט התחברה עם בת סוחר, ואז כל משפחת הסוחר יצאה נגד המעשה. גם הנשואים חייבים היו להיות בהתאם ליחוס.

בזכרונות ילדותי בולטים במיוחד שני מקרים מיוחדים הזכורים לי משום מה באופן חריף ביותר: בהיותי ילדה פרצה בחצות הלילה שריפה בטחנת־הקמח. כל תושבי העיירה, זקנים וטף ארזו מטלטליהם והתכוננו לברוח, ואז לפתע החליפה הרוח כיוונה, גשם עז נתך לארץ והשריפה כבתה.

המקרה השני קשור בהפשרת השלגים. מי הנהר עלו על גדותיו וכל הרחובות שהיו במורד העיר הוצפו. המים חדרו לבתים ונשאו עמם תרנגולות, רהיטים ושאר כלים. הדבר נמשך מספר ימים, עד שוך ה„מבול". שנים רבות הורגש שוד־טבע זה בחיי משפחות שונות.

מוישניביץ נמלטתי בחוסר כל.

כאשר פרצה המלחמה עזבו הפולנים את העיירה ובמשך שבועיים היינו ללא שלטון. פחדנו מפני האוקראינים. התהלכו שמועות שהם מתכוננים לערוך פרעות ביהודים. כעבור שבועיים נכנסו הטנקים הרוסיים ואנחנו שמחנו, אבל השמחה היתה קצרה. הקומוניסטים, יהודים מסויימים, תפסו בידיהם את השלטון ונקמו את נקמתם המעמדית מ„בעלי־הבתים". קהלת וישניביץ ידעה זו הפעם הראשונה נקמת אחים אכזרית. העיירה היתה כמו בית־קברות. המסחר שבת והחנויות נסגרו אחרי שמכרו את כל הסחורה שבהן. הציונים הואשמו כבורגנים ונשלחו לסיביר. נשארתי זמן קצר בעיירה ואחר עברתי לרובנה.

ברובנה נשארתי עד 1941, עד הכבוש הגרמני. כאשר הוטלו הפצצות הגרמניות הראשונות על רובנה ברחתי לשטח הרוסי. ימים, שבועות וחדשים נדדתי בדרכים. כל הדרך ליוו אותנו האוירונים הגרמנים. מדי פעם הוטלה פצצה והפליטים נמלטו, סרו מדרך המלך והסתתרו בשדות ובתעלות. רבים נשארו בדרך ורק מעטים המשיכו מזרחה. קרה ופעם הייתי עייפה עד כלות הכוחות. שכבתי בתעלה, גשם עז ירד ואני ישנתי. בקושי הצליחו הורי להעירני. סוף סוף הגענו לקולחוז. קבלנו חדר קר וריק ואני בינתיים ילדתי את בני. לא היו לי חתולים, לא היו לי בגדים בשבילו, לא כלי מטה להחם גופו הזעיר, גם לא אמצעי חטוי והיגיינה לרפא פצעיו וגרויי עורו העדין. עד היום קשה לי לתפוש כיצד הוא נשאר בכל זאת בחיים.

עם כל הסבל שעדה אלינו בדרכי הנוד ברוסיה נשארו יהודים רבים בחיים. חבל שאלה היו מעטים. אחינו תושבי וישניביץ בחלו ברוסים ובמשטרם הכובל, בזמן המועט שטעמו טעם משטר זה בחרו להשאר בביתם. היו גם סיבות אישיות וצבוריות. היחיד כחד מפני נתוק ממקום מושבו, משלחן אכלו, ממטתו הנוחה. פשוט קשה להיות פליט. היהודים בווהלין ראו את הפליטים שבאו מורשה, את סבלם ומשברם הנפשי ולא רצו להיות כמוהם. נוסף על כך לא האמינו היהודים, כי העם הגרמני הנאור יעשה את אשר עשה.

משה כהן
מנהל ביה"ס הממלכתי, בנימינה

דברים בפתיחת טכס האמוץ

כבוד ראש המועצה, קרואי צבור נכבדים.

בדחילו ורחימו אני פותח את טכס ההנצחה של קהלת וישניביץ, אחת מני אלפי קהלות ישראל בגולת אירופה שנחרבו והושמדו בידי הצורר הנאצי.

קהלות ישראל מפוארות, מרכזי תורה וחכמה, שגרסא דאורייתא לא פסקה מעולם מבין כתלי בתי כנסיות ובתי מדרשאות שלכן —

שגאוותכן — גאוניכן, גדולי הרוח אבירי התורה ויחוסכן — כסא הרבנות של דורות תלמידי חכמים, אדירי ההלכה והפסוקים —

שגדולתכן — נגידיכן, נדיבי עם, ופרנסיכן — מנהיגי הקהל העוסקים בצרכי צבור בנדיבות לב ובמסירות נפש ותפארתכן בתי אבות של אדמו"רים, מנהיגי הדור, צדיק יסוד עולם —

איך עלה הכורת עליכן, קהלות ישראל נאדרות בקדושה, נאפדות בתפארה.

קהלות ישראל דלות בעיירות וולין ופולסיה הנדחות של יהודים פשוטים וצנועים, ישרי דרך ועניי עולם, בעלי „עין יעקב" ו„אומרי תהלים", עתירי נפש שכבודם כנימה, שטוו בענווה מסכת חיים טהורים וכשרים, שרקמו בסתר חלום כיסופי גאולה ושהוויתם הדויה נמתקה בשורש האהבה והיראה.

איך קופד פתיל חייכם בידי טמאי אדם.

ילדי ציון הנלבבים —

אתם שזכיתם לשמוע פעמי הגאולה, באים היום, במעמד הנצחת קהלת וישניביץ, בברית מורשת הדורות ובסוד הגורל היהודי — גורל סבל ויגון, מורשת גבורה וגאון.

שאו נא פקדון כפול זה כמתת יקרה וכצו עליון בבחינת „דור לדור יביע אומר".

תלמידים יקרים,

אתם שהתהלכתם — בדמיון רוחכם — בסמטאותיה האבלות של קהלת וישניביץ וראיתם את משכנות ישראל שנשמו, חזיתם את כנסת ישראל עטופת השכול והיגון. אתם הצצתם לתוך עיניו העצובות של ילד יהודי — ודמעתו הרותחת נמהלה בדמכם וזעקתה האלמת הומה עתה בלבכם — הטמינוה בחביון נפשכם למען תשאוה לדור אחרון צוואה: לזכור ולא לשכוח!

תהא נשמתם צרורה בצרור החיים המתחדשים בציון — מחוז משאת נפשם שלא זכו להגיע אליו.

ילדי בנימינה

וישניביץ כפי שראינוה

הערת המערכת

ילדי בית הספר הממלכתי בבנימינה אימצו את קהילת וישניביץ ז"ל, למדו את ארחה ורבעה, התרשמו מחיי יהודיה, זועזעו מחורבנה, נתבשמו מאגדותיה, אספו פרטים לשחזורה בדמיונם ובלבם, והביעו רגשותיהם באומר ובשיר.

אנו נותנים דבריהם כפי שניתנו על ידיהם ללא צורך בפירושים.

דבר חברת הילדים

אנו תלמידי כתות ז', ח' של בית־הספר הממלכתי בבנימינה, קבלנו על עצמנו את מבצע הנצחת קהילת וישניביץ, פלך ווהלין. באמצעות מורתנו באנו במגע עם יוצאי העירה, הם נענו ברצון לבקשתנו, הקדישו לנו מזמנם כשהם מעלים מזכרונותיהם מביתם שחרב.

התחלקנו לחוליות, שמונה תלמידים בכל חוליה. הצבנו לעצמנו מטרות, ערכנו שאלונים ושלחנו את נציגי החוליות לעפולה, גבעתים, חדרה וחיפה. הנציגים חזרו גדושי חויות ורשימות אותם הביאו לפני חברת הילדים.

למדנו רבות. הכרנו עולם רחוק שהיה ואיננו עוד, יצרנו גשר המחבר אותנו לתרבות ממנה אנו יונקים עד היום...

תולדות העירה

על פי תאריכי הקברים בבית־הקברות הישן קיימת היתה וישניביץ כ־600 שנה.

עד מלחמת העולם הראשונה היתה וישניביץ תחת שלטון הצאר הרוסי. בימים ההם התנהלו החיים בשלוה ונחת, הפרנסה היתה מצויה ועל־ידי מתן שוחד התאפשרו חיי מנוחה. אמנם מדי פעם ירדו על העירה פורענויות כמו מעשה עלילת דם על ר' יוסל'ה וחטיפת ילדים לעבודת הצבא, אלא שאלה היו ימי זעם קצרים ויהודים רגילים היו בצער. אחר המהפכה הרוסית התחלף השלטון לבקרים. תוך שנתיים התחלפו ששה משטרים. כל שליט הוציא מטבעות ובטל קודמו, חקק חוקים ובטל קודמים. בתקופה זו סבלו היהודים קשות מיד האוקראינים, אשר נסו לתפוס השלטון בידם. פטלורה ושאר שונאי ישראל פרעו פרעות ושפכו דם. רק עם הכבוש הפולני באה תקופת שלוה והתבססות לעירה שנמשכה עד מלחמת העולם השניה. ב־1939 כבשו הרוסים את העירה ותקופת הזוועות חזרה. הקומוניסטים יהודים בני העירה לקחו השלטון לידם ונקמו את נקמתם האישית והמעמדית מפרנסי הקהלה ונכבדיה. המסחר שבת; הציונים הוגלו לסיביר ואבל ירד על העירה.

ב־1941 כבשו הנאצים את ווהלין ווישניביץ הפכה לגיטו הסביבה, בה הושמדו 6000 יהודים ע"י שכניהם האוקראינים, כאשר רק שלושה גרמנים מפקדים עליהם.
כיום נשארה במקום משפחה יהודית אחת, אשר קבלה על עצמה לשמור על קבר ישראל.

מראה העירה

עירה קטנה ויפה. נוף מרהיב עין ורב גוני — הר, נהר ואחו רחב ידים. עירה מלאת חיים ובת שלושת אלפים יהודים פשוטים וטובי לב. וישניביץ — על שם הנסיך וישניובעצקי, אשר בנה לעצמו ארמון קיץ מפואר במקום.
הארמון היה גאות העירה. סופר כי בו 365 חדרים, חדר לכל יום בשנה. סביב הארמון השתרע גן נהדר ובהמשכו יער. הכניסה ליהודים לגן וליער היתה אסורה והמעיזים הלכו בחבורה מחשש השומרים. רק סביב החומה טיילו יהודים בשבת ונהנו מריח הפרחים, צל העצים ושתו קבס אותו קנו בהקפה, עד צאת השבת.
נהר ההורין חצה את העירה וחלקה לעיר הישנה ולעיר החדשה. במרכז העיר החדשה עמד גוש חנויות וסביבו השוק וגן צבורי קטן. משני עברי החנויות נמשך הרחוב הראשי ובו בתי המכובדים שבעיר. ברחובות הצדדיים גרו בעלי המלאכה ועל גדות הנהר — משפחות הדייגים. כביש אספלט לא היה וכן לא היו מדרכות, אולם חיים שוקקים ורוח תום ושלוה חפפה את העירה.

פרנסות בוישניביץ

מבחינה כלכלית קשורה היתה וישניביץ עם ששים כפרים נוצריים בסביבה. עם אכרי כפרים אלה סחרו היהודים והתפרנסו אלו מאלו.
ששה היו ענפי הפרנסה של יהודי העירה והם:
1. מסחר בתבואה: אדמת אוקראינה השחורה והפוריה הניבה דגן רב והאיזור, בו שכנה וישניביץ היה „משביר" של התבואות, היהודים היו קונים את יבול השנה ומשלחים לכל ארצות אירופה. כך הם שמשו מתווכים בין הכפר והעולם החיצון.
2. מסחר עורות: „הגויים" בווהלין נעלו מגפים גבוהים. היהודים היו מספקים לסנדלרים הנוצרים עורות גזורים ומוכנים לתפירה ומקבלים בחזרה מגפים מוכנים, אותם שווקו ברחבי המדינה.
3. מסחר בסלים (קושקס): קנה־סוף רב ומיוחד היה בנהר הורין, אותו היו הגויים קוצרים, מיבשים וקולעים ממנו סלים. סלים אלה היו סחורה מבוקשת בפולין ויהודי וישניביץ ספקו סחורה זו למבקשים.
4. מסחר בדגים: מעמד מיוחד, ירוד מהאחרים, היו סוחרי הדגים. הם גרו על גדות הנהר, שלו דגים בעצמם ואת היתרה קנו מהדייגים „הגויים" ומכרו שללם אפילו לחו"ל.
5. חנונים: חנויות של מכלת, מנופקטורה וברזל היו בעירה. היו חנונים

מצליחים שפרנסתם היתה מצויה בשפע שהתפרנסו ברחבות וכנגדם — חנונים קטנים שהוציאו לחמם בדחק.

6. בעלי מלאכה: חייטים, סנדלרים, כובענים ונגרים, אנשים טובים — „עמך" — הוו מעמד מיוחד בעירה. מרביתם עניים מרודים ומעוטם אוכלי לחם לשובע.

חנוך ילדים

שונים הספורים על החנוך מפי בני הגיל השונים.

מספר זקן המספרים: בימי למדו ילדי וישניביץ בחדר. החדר חולק לארבע דרגות בהתאם להישגי הלומד. תינוק בן שלוש הוכנס למלמד דרדקי ולמד „עברי". בגיל חמש עלה לדרגה השניה ולמד חומש עם ר"ש". בגיל עשר נכנס לדרגה השלישית ולמד גמרא וכעבור שנה־שנתיים עבר לחדר „המבוגרים" ולמד בבית־המדרש או בישיבה.

לשון עם הארץ, כלומר רוסית, נתן לרכוש בביה"ס הדו־שנתי הרוסי, אלא שלשם הלכו רק בני העשירים, כי שכר הלמוד עלה הרבה; כסף.

אם רצה אדם לתת לבנו השכלה כללית, נאלץ לשלחו להשתלם בעיר המחוז.

מספרת אשה: בימי כבר היה השלטון הפולני. בעירה היו „חדרים" בהם למדו רוב ילדי היהודים, אולם גם בי"ס יסודי ממשלתי היה ושם למדנו פולנית ורכשנו השכלה כללית. המורים, מרביתם, היו שונאי ישראל וקפחו את תלמידיהם היהודים. ובכל זאת למרות הנגישות התחלנו בכתה א' ששים תלמידים, עשרה יהודים וחמשים נוצרים וסיימנו חמשה־עשר תלמידים, עשרה יהודים וחמשה נוצרים.

ועוד אחד מספר: למדתי בבי"ס „תרבות". אמנם היה בעירה גם בי"ס יסודי כולני, אשר בו למדו כמעט חנם, אולם משכילי העירה ונכבדיה העדיפו לשלם ולשלוח ילדיהם לבי"ס תרבות. שפת ההוראה היתה הלשון העברית.

בעירה היה גם „תלמוד תורה", אשר במדה מסוימת ירש את מקום ה„חדר" שהלך ונעלם. בעירה היו עוד מוסדות חנוך, כגון: בי"ס למסחר תלת־שנתי, בו למדו רק יהודים. בי"ס חקלאי ו„אורט" אשר אליהם לא התקבל אף יהודי.

עוזרת לגננת מספרת: גאות משכילי העירה והציונים שבה היה גן־הילדים העברי. גן־הילדים בעירה היה דבר נדיר ואילו גן־ילדים עברי לא כל שכן. ציוני וישניביץ חפשו ומצאו גננת מהעיר, העמידו לרשותה עוזרת מבנות ההכשרה וגן־הילדים העברי, הראשון בסביבתנו, נפתח בוישניביץ.

געגועי מולדת

בחוץ נתך גשם אביב מלווה סופת רעמים ובכתה ישבו תלמידים בני שבע ויחד עם רבי עקיבא ותלמידיו טיילו בדמיונם בחורשות ארץ־ישראל, כשבידם חץ וקשת ובלבם שאיפה לחרות. ישבתי בין התלמידים וראיתי עצמי נחבאת בין סבכי עץ אלון, קשתי דרוכה ואני מחכה לרומאי...

כעבור יומיים התאספו תלמידי בי"ס תרבות בוישניביץ בחצר ביהכ"נ הגדול ובתהלוכה ובסך התכונו לצאת מחוץ לעיר לחוג יחד את חג ל"ג בעומר. נקראתי לעמוד בראש ההולכים. הלבישוני קופסה כחולה לבנה, גדולה כגודל גופי ובה חרוט לכסף. על ראשי נתנו כובע־סיירה כחול לבן ועליו כתובת „תל־אביב" ו־צאנו.

לי נשמע צלצול המטבעות כרעש חצים השלוחים ללב הרומאים. הרגשתי כי ננצח והמולדת תשוחרר לתמיד.

תנועות הנוער

רבות ושונות היו תנועות הנוער בעירה והן: החלוץ־הצעיר, השומר־הצעיר, הנוער־הציוני, בית"ר, החלוץ, העובד־הציוני, דרור, הגדוד־העברי, פרייהייט וקומו־ניסטים. כמקובל וכרגיל, לא תמיד שרר השלום בין התנועות, כל אחד לחם לרכוש חברים לסניפו וכל הדרכים כשרות... אולם מכנה משותף אחד היה לכל התנועות הציוניות והיא העבודה למען הקק"ל. ועד מרכזי למען הקק"ל היה בעירה ובו נציגי כל התנועות. חברי תנועות הנוער הפיצו בבתים את הקופסה הכחולה ורוקנו אותה מדי חודש. הנוער בקר בכל חתונה, ברית־מילה ושאר מיני שמחה והתרימו את האורחים למען הקק"ל. גם בשבת בביהכ"נ התרימו את העולים לתורה למען הקק"ל ואילו בחנוכה ערכו בזר והכנסתו קודש לקק"ל. התחרות היתה נטושה בין התנועות, מי ירבה לאסוף ויזכה לציון שבח.

חברי התנועות היו מתאספים מדי ערב, כל אחת ב„קן" שלה, לומדים את תולדות הציונות, שרים שירים עבריים, רוקדים הורה ומתכוננים לקראת היציאה להכשרה, שהיתה גשר לארץ־ישראל. מטרה נוספת עמדה לפני התנועות — הפצת השפה העברית. ברחובותיה של וישניביץ נשמע צליל השפה מאז שנות השלושים של המאה.

קבוץ הכשרה

כל חבר תנועת נוער ציונית בהגיעו לגיל שמונה־עשרה זכאי היה לצאת להכשרה. מטרת ההכשרה היתה להכין את החלוצים לקראת חיי עבודה בארץ־ישראל. לשם כך חיו הצעירים בצותא, עבדו עבודת כפיים, וחכו לרגע בו יקבלו סרטיפיקט — רשיון עליה ארצה. החלוצים לא קבלו תמיכה כספית מבית הוריהם ואף כי לא אחת רעבו ללחם, היו דבקים במטרתם: חשול הגוף והרוח לקראת החיים הקשים בארץ. שונה היה מצבם הכלכלי של ההכשרות בעירות.

מספרת חלוצה: שנתיים וחצי עשיתי בהכשרה ובתקופה זו סבלנו לעתים קרובות מרעב ומקור. הבחורים מהקבוץ שלנו עבדו במנסרות ואילו הבחורות השתדלו לקבל עבודה כעוזרות־בית. נותני העבודה, אם גם היו יהודים טובים, לא נתנו אמון ביכולתם הגופנית של ילדים יהודים „אידישע קינדער". ומששים איש זכו רק עשרה למקום עבודה. בטחנו עצמנו בקופ"ח ממשלתית ובטחנו בזאת את החולים. אמנם רעבנו ללחם, אבל היינו מאושרים, כי קווינו לעתיד.

חלוץ מספר: אני הייתי חניך השומר־הצעיר. בגיל שמונה־עשרה הצטרפתי, כמקובל, יחד עם כל בני השכבה ל„חלוץ" וזאת משום שרק „החלוץ" קבל סרטי־פיקטים. הקבוץ שלי זכה להיות בעירה, אשר הקהילה שלה דאגה לפרנסתו. רבנית העירה היתה הפטרונית שלנו וספקה מחסורינו. עבדנו בבתי־חרושת, היינו מבוטחים בקופת־חולים ממשלתית ומצבנו היה טוב.

חלוצה מקבוץ ההכשרה בוישניביץ מספרת: הקבוץ בוישניביץ היה סניף של קבוץ מעירה אחרת. בתקופה בה אני השתייכתי אליו מנה הקבוץ חמשה אנשים — שלושה בחורים ושתי בחורות. הבחורים עסקו בחטיבת עצים ושאיבת מים ואילו הבחורות עבדו כעוזרות בית. לאחר זמן קבלתי תפקיד מיוחד: הייתי עוזרת לגננת. בגן היה רק ארגז חול ואילו משחקים בנינו שתינו במו ידינו.

תושבי העירה היו ציונים נלהבים, דאגו הרבה לפרנסת הקבוץ. אך מקורות הפרנסה בעירה היו מעטים. והרי אפיזודה מעניינת: ימים רבים היינו מחוסרי עבודה וצפינו ליום עבודה. באחד הלילות נשמעה אחר חצות דפיקה עזה בדלת. כולנו קפצנו מבוהלים. ואז נשמעה קריאה: חבר'ה מהרו, קומו, מצאתי עבורכם עבודה. עבודה בחצות? תמהנו, ואז באה התשובה: ישנו מת בעירה, צריך לשמור עליו, בואו לעבודה.

הפעולה למען ארץ־ישראל

עיקר הפעולה למען ארץ־ישראל היתה אסוף כספים לקק"ל ולקרן היסוד, אולם ציוני העירה ראו ערך לא פחות חשוב בלמוד השפה העברית, בחנוך הנוער על ברכי הציונות ובהחדרת ההכרה והשאיפה לעלות לארץ־ישראל. לשם כך יסדו בי"ס תרבות, פתחו גן־ילדים, ערכו נשפים שהכנסתם היתה קודש לקק"ל והתרימו את תושבי העירה בסכומי כסף גדולים למען קרן היסוד. בשמחת תורה, יום בו עלה כל יהודי לתורה, הרבו הציונים להתרים את הקהל. ביום זה אפילו עשו „מנין" מיוחד ואת „המקומות" מכרו בכסף מלא למען הקק"ל.

יהודי כי זכה לעלות לארץ־ישראל ערכו לו תושבי העירה באַנקט — נשף פרידה — ולווהו בשירת התקוה, התקוה ללכת בדרכו ולהגיע לארץ האבות.

בתי הכנסת

כל בתי הכנסת בעירה התרכזו בחצר אחת. במרכז עמד ביהכ"נ הגדול, בו שרו החזן והמשוררים, וסביבו הצטופפו עוד שבעה בתי־כנסת. כל מעמד היה לו בית־כנסת משלו ומעולם לא התפלל חיט בקלויז או סוחר בבית־הכנסת הגדול.

בחצר ביהכ"נ נהגו בעלי הבתים להעמיד את חופות בניהם ובימי שבת שקקה החצר חיים. אולם בערב עם רדת החשכה נמנעו היהודים מעבור בקרבת ביהכ"נ. אמונה היתה בלבם, כי לעת לילה שוכנות בעזרות הנשים שבבתי־הכנסת רוחות.

בימי השואה אספו הגרמנים את כל יהודי העירה, הכניסום לביהכ"נ הגדול ורצחום. רק נערה צעירה וילד קטן נמלטו דרך אשנב ומפיהם נודע הדבר.

אברהם רוזנברג

החור בבית־הכנסת

(מאגדות וישניביץ)

יעקב, בנו של הרבי נעלם. השמועה עברה מפה לאוזן במהירות. ועד מהרה התפשטה בכל העירה. אשת הרבי התעלפה, והרבי יצחק גם הוא החזיק עצמו בקושי. החלו חפושים נרחבים. חפשנו בכל מקום, לא היה מקום בו לא בדקנו, והילד איננו.

הרבי ואשתו לא ידעו מה לעשות. עתה כבר לא היה להם ילד, אבל את הנעשה אין להשיב, „ה׳ נתן, ה׳ לקח, יהי שם ה׳ מבורך״.

עברו שנים, גדלנו והפכנו לזקנים, נולדו לנו ילדים. ואילו אבותינו הלכו לעולמם וביניהם הרבי ואשתו. יום אחד יצאתי עם נכדי לטייל. הילד הציק לי שאספר לו דבר מה. אחר ההפצרות הסכמתי. אמרתי: בוא נשב תחת העץ בכניסה לעירה ואספר לך ספור.

התישבנו והתחלתי לספר:

ביום אחד כאשר הייתי עוד ילד קטן וישבנו ב„חדר״, בא פתאום אדם ודיבר אל הרבי, שלמד אותנו באותה שעה. ראינו שפני הרבי היו קודרים ועד מהרה אמר לנו, היום גמרנו, משוחררים. הלכנו לביתנו ועד מהרה ידענו את הסבה. בנו של הרבי נעלם. חפשנו בכל מקום ולא מצאנו, ועד היום לא יודעים את סיבת העלמו.

גמרתי את ספורי והתכוננו לקום ולחזור, כאשר נראה איש בעל זקן עולה לעירה ומתקדם לעברנו. ברכנוהו לשלום, והוא שאל היכן נמצא בית־כנסת החיטים? ענינו לו, ושאלתיו לשם מה הוא מחפש בית־כנסת זה דוקא? חזר וספר: שמי הנס. אני עובד במכרה פחם ברוסיה, אולם את זהותי איני יודע. יודע אני שגדלתי בבית אשה נוצריה. בגיל עשרים נלקחתי לצבא הצאר, שירתי עשרים וחמש שנים ואח״כ נלקחתי לעבוד במכרות. משם ברחתי והסתובבתי בעולם כדי לחפש את הורי וזהותי.

כשהגעתי לבית הנוצריה שגזלה אותי, היא ספרה לי שאיננני בנה. זכרתי כי נלקחתי מבית־הכנסת שבו חור אחרי ארון הקודש. אחרי ברורים נודע לי, כי כאן המקום.

שמחתי לשמוע דבריו וידעתי כי בן הרב שב לעיירה בזכות החור שמאחורי ארון הקודש.

חיים אליוביץ'

לזכרם של וישניביץ

עירה קטנה, יפה ושקטה
נחרבה, נהרסה ולא נשארה.
אבל בזכרוננו תשאר לעד
שמה של אותה פנה חמודה.

הנה משם מתמשך הרחוב,
מכאן משמאל — השוק הגדול
ומצד זה בית הכנסת — לגדולים, העשירים
וכאן יתפללו — העניים, הקטנים.
השלוה בעירה, השקט שלה
כל זה לא ימוש מלב העדה.
פתאום כרוח סערה
נחרבה העירה הקטנה היפה.

זאת עשו נבלים, זרים
שקוו למחוק זכר היהודים
לכן נדר נדר — לא לשכוח
ותמיד לזכור.

נורית שיינר

זה קרה לא מזמן

לא רחוק הזמן, לא קשה לזכור
את אחינו היקרים שנפלו לשוא
שנפלו סתם כך.
על־ידי אויבים, רוצחים, שהשמידו והשחיתו ללא סיבה,
סתם כך.

אם לוחשת לבנה ושופכת לבה,
לאן נוסעות הרכבות, שלעולם אינן שבות?
אביך הלך ולא שב ושם יחד עם רב.

לא רחוק הזמן, לא קשה לזכור
את אחינו הטובים שנפלו לשוא.
שנפלו סתם כך.

ניצה ביו

הוי, אמא!

צעקה ילדה חמודה, היכן נעלמה העירה?
איפה נמצא אבי ומה קרה פה לאחי?
מדוע כולם נעלמו, מדוע החיים פה שותקו?

וישניביץ במוסדותיה

„תרבות"

תזמורת

תמונה 12

פעולה כספית

בחרצ"ז

ארגון ועליה

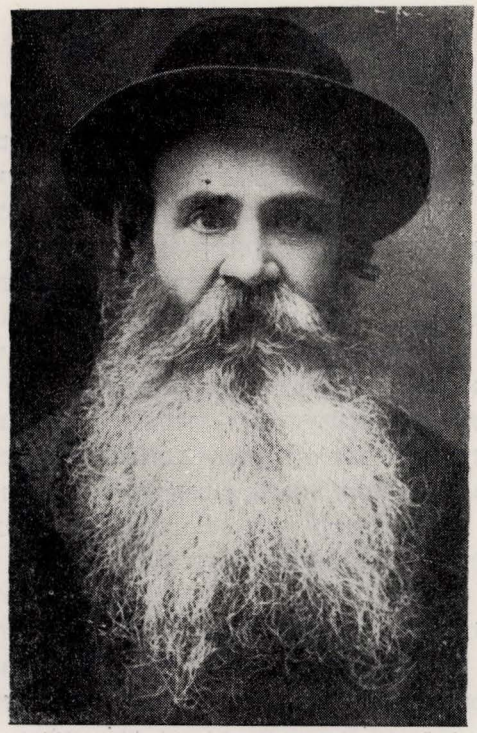
דאגה ליתומים

הגנת העובד

בסופות שואה

(עדויות ניצולים)

הרב ר׳ מאיר נחום יינגרלייב
רבה האחרון של וישניביץ — דער לעצטער ווישניוויצער רב

עדנה יפה / ההיסטוריה לא תחזור

לנוכח תמונת הרבי מוישניביץ

אל תביט בי כך רבי,
אל תביט בעיניך הנפלאות.
מבטך חודר נכנס בי,
פניך — טוב לב מביעות.

לא אשכח רבי, לא אשכח
איך על ברכך זחלת וזקנך עשוי צלב.
הן יום אחרון זה היה לך,
איך התעללו פורעים בך, שם.

רבי לעמנו כבר בא האור
ושוב בירת דוד שלמה,
רבי ההיסטוריה לא תחזור
כך הקול נישא ברמה.

זאב סובול

על גיטו וישניביץ

לא הייתי וישניבצאי, גרתי בסביבתה, בכפר ליד וישניביץ. שם היתה לי חנות מכלת וסחרתי גם בתבואה. הייתי ביחסים טובים מאד עם אכרי הכפר. לחיי בכפר זה היה גם מין תוכן חברתי, הם היו באים להתיעץ אתי, מקבלים גמילות חסדים ללא רבית, מקבלים ממני עזרה לצרכי צבור שלהם.

עם וישניביץ הייתי קשור קשרי מסחר, לשם הייתי בא לקנות סחורה לחנות שלי אך קשרי אתה היו גם קשרי משפחה ודת.

עם בוא הנאצים לסביבתנו, התנדבו ידידי האוקראינים לסייע לגרמנים במלאכתם. הם אספו את הגברים של משפחות היהודים בסביניוחה, הם גם, אשר הביאו את מנשה ברימר מכפר אוסטיצק ואת חתנו לכפרנו. הכניסו אותנו לחדר מועצת הכפר והרביצו לנו מכות רצח בתואנה, כי אנו יודעים, היכן מסתתרים שרידי הקומוניסטים ואין אנו מגלים להם זאת וכשלא גלינו להם, כי באמת לא יכלנו לענות, כי ממש לא ידענו דבר על קומוניסטים. העמידו אותנו בידים מורמות ופנינו אל הקיר והמטירו עלינו מכות. מגבינו הם דרשו תשובות. אחרת יהרגונו.

נשותינו באו אל המועצה בצעקות ובכי והתחננו, כי ישחררונו, אספו האוקראינים גם אותן והרביצו גם להן.

שוחררנו אחרי שעות ארוכות בהבטחה שעוד יטפלו בנו. חזרנו מוכים ונכלמים, עלובים ופצועים לבתינו וחכינו לחסד המקרה.

אוכל לא היה לנו. היינו יוצאים בהסתר ובמורא גדול אל שכנים, מוסרים להם בגדים ודברי ערך ובקשנו לחם תמורתם, כך עברו עלינו מספר חדשים.

* * *

בראשית מרץ 1943 בא אלי ראש המועצה, גוי מידידי ואמר, כי עלי לעזוב את הכפר מחר עם בוקר ולעבור עם המשפחה לוישניביץ, שם יוקם גיטו לכל היהודים. למחרת לקחנו עגלת חורף בכסף מלא, העמסנו צרורות מזון ש"רכשנו" תמורת בגדינו, רהיטינו ומצעינו ויצאנו לגיטו של וישניביץ.

בצאתנו מהכפר ליוו אותנו שכנינו בקריאות בוז ובשמחה מופרזת ומובלטת מאד.

לפני שהספקנו לצאת מהבית הסתער עלינו אספסוף של זקנים, נשים וטף ושדדו מכל הבא ליד לעיני ולעיני משפחתי.

באתי העירה. הגיטו היה עדין בתכנית. השתכנתי בביתו של ישראל דרברי-מדיקר, מחותני חותן אחי. במקרה נפל בית זה לתוך הגיטו שהוקם ונשארתי שם עד הסוף.

כעבור שבוע הוציאו אותנו את כל הגברים להכין את הגיטו.

שנים עברו עלי בין גויים, פתאום נקלעתי בין יהודים אחים יקרים ואומללים, היה בזה משהו מן הנותן מחשבה. התהלכתי כחדש וזר כמעט בתוכם אך היה לי

טוב, כולנו ענדנו שני טלאים צהובים, אחד מול הלב, על החזה והשני על הגב.

כשהוקם הגיטו הוכנסו בו כל היהודים ומונה היודנראט. הפקודה הראשונה שהועברה דרכו לצאן טפולו היתה, כי בעוד מספר שעות תושמע צפירת העבודה של הטחנה הגדולה וזה ישמש אות, כי מאותו רגע אסור ליהודים לצאת מהגיטו ולהסתובב ברחובות או להיראות מחוצה לו.

העולם נסגר עלינו.

* * *

לפני הקמת הגיטו לקחו הגרמנים למעלה מ-200 איש ביניהם הד"ר יוסף צינברג ורב העיר, יהודי ישיש יקר והדור, הוציאו אותם לפוצ'איוב ובדרך רצחום.

לפני שהוציאום לדרך רכזו את כולם את כל ה-200 ב„בולוואר" השכיבום על הארץ כשידיהם על גבם, מוסבות כלפי מעלה והאוקראינים התרוצצו על גביהם, כהתרוצץ ילדים על שטיח רך, רקדו בנעליהם הכבדות והכו אותם באלות. בין השרועים והמוכים היה גם אחי הגדול מוטל סובול, ראיתי את ענותו ולא יכלתי לעזור לו.

לפני מצעד הרצח העמידו את ד"ר צינברג יחד עם הרב בצדו של הבולוואר, חבשו את כובעו של ד"ר צינברג לראש הרב עד מעבר לעינים ואת מגבעת הרב העלו על ראשו של ד"ר צינברג ומתחו אותו עד הצואר, קשרו לגרגרותיהם כבלי־עקוד (פענטעס) כענקים כביכול, במרחק מה מהם עמד אחד אוקראיני ונגן במפוחית יד ושניהם הוכרחו לרקוד למקצב המפוחית.

בין 200 המעונים, היה גם ברוך טננבוים, בנו של סנדר הליוורנט. האב עמד ליד ביתו של משה טננבוים בעל חנות עורות כשראה את ענות בנו נגש ובקש שיחזיר לו את בנו, הגרמני נענה לבקשתו. אמר לו לחזור לעמוד ליד קיר חנותו של טננבוים ולחכות לבנו וכשנעמד הזקן וכולו חדור תקוה למלא בקשתו צלף אליו הנאצי כדור בין עיניו והרגו במקום.

את המחזה ערכו האוקראינים, אך את הנצוח עליו מסרו לאדוניהם הגרמנים ואלה עשו זאת ממרחק מה.

ממזרח לבולוואר היה פונדק ובית מלון של ישראל גניפ, שם ישבו הגרמנים שרועים על כורסאות בשער הפונדק ונתנו את ההוראות לאוקראינים שעשו את המלאכה.

אחרי שעתים וחצי הוקמו האנשים מהאדמה הקיפו אותם באוקראינים מזויינים בתת-מקלעים והחלו להריץ אותם לעבר פוצ'איב.

הרב פגר אחרי ההולכים, נגשו אליו שני אוקראינים קשרו אותו בחבל מתחת לבתי שחיו וצוארו, את החבל קשרו לעגלה, הסוסים החלו לדהור, נסחב הרב הישיש נפל ונגרר אחרי העגלה כשדמו מזרזף וכלה אט-אט עד צאת נשמתו.

משראתה הרבנית כי הרב לא חזר הביתה היא התרוצצה מאיש לאיש והתחננה שיגידו „היכן בעלה", „היכן הרב". כשניסו לנחמה ואמרו לה שהוא נלקח

לעבודה ויחזור תוך מספר ימים התיפחה ואמרה: מה יהיה על זה שהוא לא לקח אתו את הטלית והתפילין.

ד"ר צינברג פגר גם הוא אחרי ההולכים כשהוא שותת דם, אך אותו דחפו בקתות רובים והמיתוהו יחד עם כולם בדרך לפוצ'אייב.

* *
*

שבועיים לפני הקמת הגיטו ואני הייתי עדיין בכפרי, הייתי נוסע מדי פעם בפעם העירה להביא דברי אכל, לאחי ולמשפחת הורי, ונשאר שם ללון מפחד הליל. באחד הלילות כשלנתי אצלם בעיר שמענו רעמי דפיקות מוטות בפחי ברזל. התפו-פים היו מרעישי אזנים, לא ידענו פשר הדבר, ליל חרדות עבר עלינו, לא שכבנו לישון. כל רגע צפינו לבוא פורענות. כשקמנו בבקר מתנומות חטופות תוך כדי עמידה או ישיבה ויצאנו לרחוב הוברר לנו, כי בלילה זה הוצאו כל יהודי העיר הישנה אל מחוץ לעירם והרגום. כדי שלא יישמעו צריחות הקרבנות וזעקות התח-נונים הושיבו מספר רב של שקצים על גגות הפח של בתים מסוימים והקימו רעש, שעמד לעמם את רעש ההתיפחויות ולגבור עליו.

בלילה זה הושמדה עיר-ישנה וינשיביץ כליל. את התאריך המדויק לא אזכורה אך המאורע חרות עמוק בלבי ודמי מלאים מזועותיו.

* *
*

כל יום הוציאו אותנו לעבודה. הוליכו אותנו צמודים, צמודים אחד אל השני, כשאנו דוחקים ומתחככים איש אל רעהו וכל זה בכביש, על המדרכות אסור היה לנו לעלות וכשנקלעה לקראתנו עגלת סוסים היינו צריכים להצטדד וללכת, את סימני ההליכה בצעו כבצע רועה סימני זרוז על עדר בבקרו.

כשנזדמן לקראתנו שוטר אוקראיני, היה עלינו לברכו במרחק 6 מטרים לפני הגיעו אלינו במנוד ראש והסרת כובע, כולנו כאחד לפי פקודה.

פעם בלכתנו לעבודה רץ לקראתנו שוטר אוקראיני, נגש בזעם אל אחד המלוים גם הוא שוטר והחל צועק אליו „מדוע הכית את היהודי שלי אתמול ?" כשזה לא הבין והתנצל, תפש הזועם יהודי מן השורה, אחד שכל וישניביץ הכירה אותו בשם כנוי „קובילה", הוא היה סוחר עופות קטן. השוטר החל להכות בו באלת הגומי שבידו, עד שזה התנפח כולו והכחיל. פניו היו כאומצה כתותה, את עיניו לא ראו יותר ובמקומן נראו שני חריצים אטומים בקלקי דם קרוש.

* *
*

פעם כשחזר מאיר דרברימדיקר מהעבודה ועבר, כפי המצווה ליד שומירת השוטרים שליד השער, נגש אליו אחד השוטרים האוקראינים יקוב אוסטרובסקי, ואמר לו:

— הגד לי ידידי מה עשית במשטר הסוביטי ?

הוא ענה לו היכן עבד, לא היה לו מה להסתיר. באותו רגע עמדו שני השוטרים המטירו עליו חבטות של אלות גומי, הם רטשוהו וביתרו בשרו, הדם הותז מסביב, מרוב חבטות נפרמו בגדיו. הם קירעו את חולצתו וגופיתו, עד שנדבקו לרטישות

עורו ובשרו, וכל כולו הפך דיסת בשר ודם ומטליות מעורבות של עור אדם ובד אריגים.

* * *

משנפתח הגיטו הובאו אליו יהודים בלתי מוכרים לנו, התברר, כי בגיטו רוכזו גם יהודי ויזשרודיק נוסף על יהודי וישניביץ והכפרים שבסביבתה. כך נתרכזו בגיטו צר זה למעלה מארבעת אלפים איש.

נדחסנו לתוך חדרים, עשרות, עשרות נפשות בחדר אחד.

הלכלוך נתרבה ורבתה הכינה, הרעב גדל, לא היה כל סכוי לקבל מזון ממקום אחר, מחוסר אוכל התנפחו הילדים והנשים במיוחד, וקבלו פצעים ומורסות זבי דם במלא גופיהם. התמותה רבתה מיום ליום.

מתי הרעב היו רבים. עד שכל יום היו 5—4 לויות. כמעט שנעשינו אדישים לתופעה זו והדאגה היחידה היתה שיתנו לנו לקבור את מתינו.

היינו נושאים את מתינו לבית הקברות, כשאנשים ספורים מלוים את נושאי ה„מטה" ומשמר שוטרים מתאנים ונוגשים מאיצים בעקבותינו ומפקחים על הצר-מוניה האמלה הזאת בשבע עינים, שמא נברח.

הלוית המתים היתה כרוכה בסכנת נפשות, כולם ידעו זאת. היא גם היתה קשה, כי לא לפי כוחותינו היה לסחוב את המת הנפוח, בכל זאת קיימנו מצוה זו במלא המסירות.

פחד ההשארות עם המת ופחד המגפה והחשש לחיים העלובים דחפונו להרחיק את הבר־מינן ככל האפשר אל מחוץ לחיים.

* * *

חסול הגיטו:

בראש חדש אלול 1943 באו העירה כעשרה אנשי ס"ס מקרמניץ, אספו עשרות שוטרים אוקראינים מזוינים מכל הסביבה, העמידו את השוטרים בסך ואחד הס"ס שעמד ליד האדון הגדול, הער שטייגר מחסל יהדות וישניביץ נעמד ונשא נאום קצר, אשר קלטתיו במלואו, ואינני יכל לשכוח אותו גם עתה.

הוא אמר:

— היום אנו נחסל את כל יהודי הגיטו. לכו דפקו בכל חלון ופתח ואמרו ליהודים „צאו יהודים קומוניסטים בגידים מבתיכם". יהודים שלא ירצו לצאת הרביצו בהם בקתות של מקלעיכם. שימו לב, להרביץ תוכלו מכות רצח, אך השמרו לכם לבל תהרגו אותם בתוך הגיטו. הוציאום אל מחוץ לעיר, למקום שהועד לכך ושם תחסלום.

מדוע לא רצה להשמידנו בתוך הגיטו לא אבין עד היום.

* * *

תוך כדי הליכה מהגיטו הומטרו מכות על ההולכים עד טירוף הדעת. קרו מקרים שאנשים הותקפו היסטריה בתוך השורות. תוך כדי הליכה עם כולם יחד,

החלו מורטים שערות ראשם ומתגודדים בבשרם. היו שקרעו בגדיהם תוך זעקות קורעות לב. יינטה קליין פרמה בגדיה וכשהגיעה לבור היתה ערומה לגמרה.

בנות צעירות זעקו והתיפחו ואחת קמה ופנתה לבנות במין נאום זועה שכולו טירוף: האם אין אנו יכולות להתחתן? האם לא נוכל לספק רצון גברים? מדוע לא נותנים לנו להוכיח זאת? מהו המות שבררו לנו. לפני שידענו בעל.

סביב ההולכים שוטטה משאית גדולה ואוקראינים העמיסו עליה זקנים, סומים תשושים ופעוטות. כל מי שפיגר אחרי התהלוכה נזרק למשאית, אנשים פצועים, חולים ואלה שרגליהם צבו מרעב.

ערמות ערמות נזרקו על האוטו והיושבים למעלה. האוקראינים הסבלים התישבו על גבי הגופים הנערמים כיושבים על חבילות קש או עצים.

נורא לזכור את החשיבות שנהגו הרוצחים על גבי המשאיות כשהם ישובים על גבי אנשים חסרי אונים, שאינם מתנגדים להם העליונים.

אני שהלכתי ליד אשתי החזקתי את רבקהלי שלי בת ה-21 חדש על זרועותי, אשתי החזיקה את העניעלי בת הארבע וחצי, פתאום נגשו מספר שוטרים עקרו את ילדינו מתוך ידינו וזרקום על המשאית כצרורות של סחבות. כשהפרידו בינינו רציתי ללוות אותם במבט אחרון, לרמז להם, כי אני אוהבם לנצח. הם חשו בדבר וקבלתי חבטת קת, נדחפתי ממקום עמדי ונאלצתי להמשיך בדרך כל ההולכים.

בראשית הדרך יצא יודקה שאג עם ילדו בן הארבע, הילד נדחק לבין ברכיו וזעק זעקת טרוף ותחנון: „אבא אל תלך, לאן אנו הולכים, בוא נחזור". יודקה תפשו בין זרועותיו והלך. באתו רגע נגש אוקראיני תלש אותו מידיו, זרק אותו על גבי המשאית והפריד ביניהם.

מתחלה הובלנו בקבוצות (גדודים) של מאתים שלש מאות איש כשנדחפתי לאחר שהתעכבתי להציץ הצצה אחרונה בילדי, נפלתי לתוך קבוצה לא שלי ונעתקתי מאשתי. יותר לא ראיתיה, במקרה היה בקבוצה זו גם אחי, והמשכתי אתו.

**
*

בלכתנו על הגשר שבין העיר החדשה והישנה באו לקראתנו משאיות גרמניות צבאיות ונאלצנו לפנות להם דרך. נדחקתי לצד, ראשי הסחרחר, מעדתי ונפלתי לתוך הנהר. בו ברגע התאוששתי רעננות אחזה בי, זחלתי לתוך הכאף והסתתרתי. משלא שמעתי יריות וראיתי, כי לא הרגישו בהעדרי ברכתי על המקרה ונשארתי מוסתר.

יחד אתי הסתתר גם רופא יהודי מוורשא, מפליטי הנאצים, שברח לוישניביץ מיד עם כבוש ורשא על ידי הנאצים. אחי גם הוא קפץ אחרי.

התרחקנו אחד מהשני, שמא יחפשו אחרינו, שלא ימצאונו יחד.

שכבתי עד הערב. מלה לא הוצאתי מפי, לא דברתי עם אחי, מפעם לפעם רק קימתי סימני קשר עם אחי.

בשעות החשיכה קמתי, אתי קם גם אחי ויחד עם הרופא הורשאי יצאנו ובז-

הירות רבה קרבנו עד ביתו של דמיטרו, מכיר שלי משנים, שגר במלינוביץ וביתו ליד החורשה, לגוי הזה נתתי את הפרה שלי לפני צאתי לוישניביץ והוא הבטיח לי כמוסכם להביא לי פרודוקטים לגיטו. בגיטו לא ראיתיו אף פעם. בכל זאת נסיתי להאמין בידידותנו.

דפקתי בחלונו, הוא יצא עם אשתו, קבל אותנו למתבנו והביע צערו הרב. מצבנו נגע עד נפשו, אולם מה יעשה ואין בידו לעשות דבר. הם האכילונו והשקונו, ביד נדיבה, סוף סוף לא הכזיבה הידידות.

הם אמרו לנו לשכב לישון ולנוח, הם מבינים, כי ודאי עייפים אנו ורצוצים. שקענו בשינה עמוקה. לפנות בקר הלך אותו גוי והודיע, כי נמצאים אצלו יהודים.

לא הספקנו להקיץ משנתנו הכבדה, באו שני אוקראינים מזוינים במקלעים, בעטו בנו בעודנו שכובים, המטירו צעקות מזועות ועוררונו להזדרז לקום.

הם הובילו אותנו לבית הכנסת הגדול שבעיר, חזרנו שוב אל וישניביץ. העיר היתה ריקה ללא כל סימני חיים, באזני עלה בכל זאת מין רעש משונה, כאילו זעקות, גניחות ונאקות שנבלעו בתוך הדממה האיומה.

בבית־הכנסת הועמדנו ליד שני בחורים בלתי מוכרים לנו. תוך שיחה התברר, כי הם מויזשרודק, היו עם כולם בגיטו שלנו. הם ראו את כל הזועה, איך חלקו את האנשים לקבוצות ורצחום בסיטונות. הם היו בקבוצה האחרונה, משהגיע תורה של קבוצתם נגש שטייגר ושאל אם יש בהם אומנים, שוסטר מייסטר או שניידר מייסטר, שירימו ידים. הם הרימו ידיהם ונצלו לעוד מספר ימים. כך נודע לנו גורל שרידי וישניביץ האחרונים.

בבית־הכנסת בקצה השני היו עוד אנשים, כשבעים איש במספר, היו אלה יהודים שהוצאו מבונקרים, כשנתרוקן הגיטו הלכו לחפש מחבואי־יהודים, הוציאו אותם בכל מיני פתיונות ואיומים מהבונקרים ועתה הם עומדים לגורלם.

יום תמים נשארנו יחד בבית הכנסת. הם נעלו עלינו את הדלתות והחלונות, בפנים השתרר מחנק ללא נשוא ולנגד עינינו החלו אנשי הבונקרים מורעבי הלחם והאויר למות. ביניהם היה גם הרופא שלנו הזקן.

בלילה ניתן לנו לדבר ושאלנו איך היה המעשה. ושני הבחורים מויזשרודק ספרו לי את כל מה שראו עיניהם, איך חוסלה יהדות וישניביץ וזה ספורם:

האנשים רוכזו בגיא שלאחר העיר הישנה בדרך המובילה לזבראז', גיא זה שימש לנו קבר מוכן, בעל קבול בממדים הרצויים לנאצים. את הגיא מלאו אכרים אוקראינים. הם עמדו עם כלי עבודה ופינו את משטח הגיא. הם יישרוהו הורידו גבשושיות, שבו גרדו אבני גרר מקירות הגיא וחפרו את הכתלים, באבנים אלה ובאדמה שגרדו מהכתלים ריפדו את הקרקע, כדי ליצור מעין מצע עפר תחוח לנרצחים.

משהוכן המצע הוגשה קבוצה ראשונה של יהודים למקום הקבורה, שני שוטרים ציוו עליהם קודם להתפשט עד התחתונים. הם התפשטו, את בגדיהם ערכו בערמה בצד. משנשארו בגופיה ותחתונים הושכבו בטור אחד בגיא, כשגבם כלפי

מעלה, כשהיו כבר כולם שכובים ופניהם למטה עברו עליהם השוטרים במקלעים, שבידיהם כשהכל מופעל כל הזמן ופולט כדורים לתוך ראשי השכובים.

אחרי פעולתם זו ערכו בקרת. הם עברו מאיש לאיש ומי שלא גוע מיד נגשו אליו ומותתוהו באקדחים. בקתות או בכדורים שקלעו בשקט לתוך מרכז הגלגלת.

משגמרו עם קבוצה אחת הביאו את השניה. וכך הלאה.

האוקראינים הילכו בתוך הגיא מעל לגופות וגילו חריצות איומה. הם הרימו גופות שבלטו והשכיבום ישר. על קירות הגיא ישבו הגרמנים ופיקחו על המלאכה, הם נתנו את ההוראות והאוקראינים בצעו אותן.

כשסימו השוטרים האוקראינים את הבדיקות ואת ישור הרבדים אחרי היריות האחרונות, עברו אכרים וכיסו את שכבת הנרצחים באדמה, כדי להשכיב עליה שכבה נוספת. במעדרים עשו זאת, בשכבה דקה של עפר כיסו וכבר מוכן השטח לרבד נוסף של גופות. הבגדים שנערמו בצד ניתנו במתנה לאכרים תמורת עבודתם. אלה אספו את בגדי הנרצחים מיד, העמיסום על העגלות ובעוד אלה עוסקים במלאכת הרצח והטפול בנרצחים, יוצאים אלה בעגלות למכור המלקוח.

אלה הדברים סופרו לי על ידי שני בחורי ויזשרודק והם אמתיים ביותר, כי תוך כדי ספורם דייקו ותקנו אחד את אחיו שלא לסלף דבר ממה שראו עיניהם.

***

בלילה שכחו אותנו ולא פקדנו איש, עייפים מרצח ומחויות כנראה רצו גם הם לנוח. המשמר המזוין עמד גם הוא מסביב לבית הכנסת, ולא היה כל חשש שנברח.

אני לא רגעתי, ספור האחים דיכא אותי ומילא אותי מרץ כאחד. החלטתי לברוח ויהי-מה. ומכאן.

הרגשנו כבמלכודת, בכל זאת האמנו כי גם במלכודת יש פרצים ואם אינם אפשר ליצור אותם.

הפשנו דרכים לברוח. טפסנו אחד על גבי השני לראות אולי מעל לראשינו בחלונות יש פרץ גואל.

בינתים מצא את מאתנו מסמר, נגש אל סורגי הברזל התקועים במסגרות העץ הישנים של הבית, הוא החל לקעקע את העץ הרקוב לאט לאט. העץ היה רך, נוצרו חריצים סביב תושבות הסורג עד שנפתח סורג כולו והשתחרר מעם המשקוף, אז כופפנוהו כלפי מעלה, קשרנוהו בחגורת מכנסים וירדנו.

אני ירדתי הראשון. מצאתי את השומר האוקראיני שעון על רובהו, מכורבל במעילו הגדול כשהוא נוחר ושקוע בשינה עמוקה. תלשתי שרוול מחולצתי ויחד עם אחיו של הרשל דוד פלדמן תקענו לו את הסמרטוט לתוך גרונו, הוצאנו רובהו והרגנוהו בקת הרובה.

הוא נפל ומוחו נשפך החוצה, אז ידענו, כי נפתחה הדרך לבריחה. הוצאנו את כולם אט אט ואמרנו להם לברוח. ברחנו בנפרד. כל אחד בדרכו הוא.

אני ברחתי לכפרי לסביניוחה. שכחתי לאנשי הכפר את מה שעוללו לי ולכל

יהודי כפרם. השתעשעתי בתקוה, כי עתה בכל זאת ירחמו עלי לאחר החסול הכללי.
הגעתי אל ייבדוקים שוודקי, מכירי וידידי משנים.

לא נכנסתי לביתו, לא הערתיו, עליתי על עלית הגג המלא קש שהוכן לחורף, וכאן קבעתי לי מחסה ללילה זה.

אחי כנראה נגרר אחרי. גם הוא הגיע אל יבדוקים ויחד אתי עלה על עלית הגג.

שבועיים נשארנו שם מבלי שהרגישו בנו. ביום היה יורד אחד מאתנו, חולב את הפרה עמד יבדוקים, כאורב לי. הרגיש כנראה האיש שמישהו חולב פרתו.

חיינו, שבענו. חם היה לנו יחד בקש הגדוש. לפתע כשירדתי מהגג לחלוב את הפרה עמד יבדוקים, כאורב לי, הרגיש כנראה האיש שמישהו חולב פרתו. הוא הביע את צערו, נתן ל ילאכול, אך התחנן שאלך לי. הדבר מסוכן, זה פשע ממש להסתיר יהודי, אנשים ירגישו, ישנאו אותי, ילשינו עלי. כך המטיר עלי תחנונים והסברים. שעה ארוכה ודיחק עלי ללכת.

הלכתי עם חשכה. תפשנו עלית גג אחרת. הסתתרנו. ושוב אותה הטכניקה. חלב פרות ומאכל חזירים. ואיש לא הרגיש בנו. תקופה ממושכת למדי. אולם כאן קפצה עלינו כנמת קשה. כנים מפוטמות ואכזריות השתקעו עמוק בגופנו ומצצו את לשד עצמותנו. מוזר ביותר, מכה זו קשתה עלינו מכל המכות. היינו יורדים ממשכבנו תופשים אבן ומגרדים בה את גופנו. חביבים היו עלינו כאבי פצעים יותר מדגדוג הכנים הטורד. התגרדנו עד זוב דם, הבגדים דבקו לגופנו בדם הקרוש, התקשה כאברזין וגרם כאבים נוספים, וטוב היה מכאב זה ממכאוב הגרידה.

כך ישבנו בהסתר עד בוא הקיץ. בקיץ הסתתרנו בקמה ובעשב. בלילות מצינו את טל העלים עם העלים ורוינו צמאונינו ובגרעיני השבלים שמוללנו השבענו רעבוננו.

כך באה עלינו שנת 1944.

באחד הלילות הגיעתנו שמועה, כי בסביבה משוטטים פרטיזנים רוסיים וכי הגרמנים נבוכים ומתוכננים למנוסה.

אחי לא יכל יותר לסבול את מצב חיינו. הכנים דכאו אותו. הוא התגעגע למקלחת, להחלפת הבגדים שהסריחו עלינו והפיצו צחנת מות סביב גופנו, הוא לא רצה יותר לסבול והודיע לי, כי הוא הולך להצטרף לפרטיזנים. רציתי להניאו מזה, דברתי על לבו, כי יחה עוד זמן מה, זהו ענין של ימים. יתאזר בסבלנות. סוף סוף הולך לנו — הסברתי לו ואנו על סף ההצלה.

הוא לא מסוגל היה לשמוע לעצותי אף אילו רצה. מכת הכנים טרפה תבונתו, בלילה יצא. למזלו האיום תפש אותו כלב משמר גרמני מאולף שהרגיש בו והחזיקו עד אור הבוקר, מבלי לתת לו לזוז, בבוקר באו הגרמנים והרגוהו.

היה זה במבואות וישניביץ על הבולוניה. גויים ספרו לי זאת.

כשנכנסו הרוסים לסביבות הכפר יצאתי אליהם, הסגרתי עצמי.

חדש הייתי עם הפרטיזנים, הם לא העזו להכנס, להראות בימים. היה זה חדש

בו רחצתי גופי הפצוע, הגלדתי פצעי ואכלתי לשבוע. ברכתי ימים אף על פי שהיינו נתונים עדיין בסכנה, אם כי חיי הפחד לא נגרעה מהם החרדה המתמדת, היתה לי הרגשה שאני בדרך אל הפדות, שהפעם אשאר לחיות.

***

בשנת 1945 נכנסתי עם הרוסים לוישניביץ חייתי שם עד 1959.

היו אתי יחד גם משה גולדשוב וצבי יוגר. שמנו לנו למטרה קדושה לחסל את רוצחי קרובינו, שארינו ואנשי וישניביץ כולם. תפשנו את שני הרוצחים בני אוסטרובסקי ואת בני פוסלבסקי הרבצנו להם מכות רצח התעללנו בהם עד שחייהם נמאסו עליהם, אז מסרנו אותם לשלטונות.

משפטם התקיים יחד עם 15 רוצחים שמצאנו, הם נדונו על סמך עדויותינו ל-25 שנות מאסר.

אך בעלות כרושצ'וב לשלטון הם נהנו מהחנינה הכללית.

מזוועות הנאצים בוישניביץ

כשבאו הרוסים לוישניביץ „נתגלה" להם, כי אני סוחר לשעבר נאסרתי, נש-פטתי ושולחתי לכלאם בברדיצ'ב.

עם נסיגתם אל מעמקי רוסיה ברחתי מן הכלא וחזרתי אל עירי וביתי ביום 14.7.1941.

העיר היתה כבושה על ידי הגרמנים מזה שבועיים ימים. אני ידעתי זאת, ידעתי כי ביום 2.7.41 הם נכנסו לוישניביץ, בכל זאת לא יכלתי אחרת, העיירה משכה בכבלי לב וזכרונות בית אבא. בעיירה היו כל נפשותי, יקירי לי לעד, אשתי אהובתי וילדי.

חשבתי שמישהו ישמח לבואי, שמישהו ישמח ויקוה לימים אחרים, אך פרט למשפחתי לא חייך אלי אדם. העיר היתה שרויה בדכאון עמוק. שבועיים אלה בישרו את הצפוי להם. להם היו כבר עובדות גמורות שביססו חששם הכבד.

ימים מספר לפני שובי נלקחו שלשים ושלשה איש כבני ערובה ונכלאו במרתף של ר' ישכר סופר. למזלי הרע נרצחו 35 מהם ביום בואי הביתה.

את הכלואים האלה לא רצחו בכלי רצח מקובלים בדרך המקובלת. מוזר הדבר, אך העובדה שכך נרצחו הוסיפה אומללות נוספת לכל המקרה האיום הזה.

האוקראינים קבלו רשות וחובה מהגרמנים לרצחם. הם הסתערו על המכלאה, כשבראשם שני בני אוסטרובסקי ואחוזי תאות רצח והתלהבות דמים עקרו את דלת הכניסה והחלו לזרוק לתוך החדר הצר אבנים כבדות ודברי משקל אחרים, שדיחקו והחניקו את הכלואים לאט-לאט.

האנשים מתו כשהם רואים את המות מתקרב אליהם צעד-צעד. עם כל סנטי-מטר של הצרת מקום ועם כל אבן הנזרקת אליה, כשמנוס ממנו אין.

מכל הכלואים נשאר רק האחד והיחיד, אלתר בן מכצ'י רוח, שניצל באורח מפליא ומזוע. הוא היה קטן-מדות וצנום וכשנדחסו המעונים לפנת הכלא, נשאר הוא פתאום מכוסה ערמת אדם, המתפתלת ברגעי חדלון אחרונים ומפרפרת פרפורי גסיסה אטית, תחת מחסה הגופות הצליח לחפור לעצמו גומץ בו הסתיר את ראשו ונשאר בחיים.

לעת ערב עזבו האוקראינים את מקום ההרגה, לאחר שבדקו ומצאו, כי אפס כל הד של חיים מתוך גופות-משעשעם. אז נחלץ אלתר ממפלת האדם ויצא ממחבואו ומצא מסתור בביתי.

הוא ספר לי את הדבר. תאורו את צורת הרצח ואת עוותי המוות של האנשים סימרו את שערות ראשי. והשאירו רישומם בי לעד.

הכרתי הרבה אוקראינים מאלה שהשתתפו במרצחת האיומה הזאת, הכרתי את בני אוסטרובסקי, לא תארתי לי, כי לכך יכולים הם ומסוגלים להגיע, לשחת רצח שכזו.

אחר כך הם לא הפתיעו אותי. ראיתי אותם יום יום פושטים ורוצחים, פוש-טים ושודדים משולחי כל רסן מצפון וכבוד. ראיתי אותם משכימים ועומדים לפתחי הגרמנים, לקבל מהם את פקודות הזועה, כשהם מחכים ככלבלבים, המחכים לשיירי סעודה דשנה, לאות שיינתן והם ששים לבצעו.

יום יום היו עוברים ומשוטטים מבית לבית. באים ולוקחים מכל הבא ביד ולא היה איש שיכל לכהות בידיהם או לעמוד נגדם. יהודים בביתם ראו בהלקח מהם פרי עמל שנותיהם ואין בידם למנוע.

המענין הוא, כי הם לא לקחו כסף, בזה לא נתנו אמון, לא האמינו במשטר שיתמיד, הם ידעו כי הוא יחלוף ונהנו רק משעת-כשר-לטירוף. הם שדדו רק דברי ערך, חפצי יקר ובגדים.

* *
*

23.7.1941

בבקר השכם נראו האוקראינים מתרוצצים ומשתוללים. מיד ראיתים עוצרים ואוספים את כל מי שנפגש בדרכם ברחוב היהודי ומושכים אותם תוך פראות וע-ליצות שאגנית למקום אחד. 65 איש נאספו כך על ידיהם, אחר-כך הובילו את כל הנאספים למקום בלתי ידוע לנו. מכולם לא חזר איש, ימים רבים רצינו לדעת מה עלה להם והיכן מקום קבורתם, כל חקירותינו עלו בתוהו. עד היום אין איש יודע דבר על גורלם.

אחרי המקרה הזה עבר שבוע ללא מאורעות מיוחדים. האוקראינים עצמם ומפקדיהם הנאצים נרתעו כביכול ממעשי עצמם, נבהלו ועייפו.

30.7.41

שוב חזרו האוקראינים על מבצע דומה, אך גדול ממנו בהיקפו. הפעם פתחו טכניקה חדשה ברציחותיהם. הם אספו כארבע מאות יהודים, רכזו אותם ב„בול-וואר" במרכז העיר והשכיבו אותם אחד אחד על הארץ, כשפני כל אחד כלפי הקרקע וטילו על גביהם בנעליהם המסומרות ומקלות כבדים בידיהם, ומי שהרים ראשו לראות אם נסתיים כבר הדבר, או לראות במתרחש מיד זינק אליו על גבי הגופים אוקראיני והוא הוכה קשות באלה שבידיו. שעה ארוכה נשארו כך היהודים האלה שרועים על הארץ פצועים וזבי דם, מצפים לגרוע שיקרה או אולי לזה שהחיות האוקראיניות ישבעו די תאותם את הגניחות והדמים וירפו מהם.

משנתקבצה מכסת האדם שהוטלה עליהם על ידי הגרמנים, ביניהם אחי הבכור, רב העיר ר' יוסף ארליך ואחרים, הובלו כולם ברגל אל מחוץ לעיר. גורלם נשאר עלום עד היום.

האוקראינים שמרו על סודותיהם הנעלים האלה שנים רבות. שום הדים או רמזים על מקום רצח הארבע מאות ועל אופן העלמם לא הגיעו אלינו עד היום.

* *
*

אחרי כל מבצע כזה נתרבו האלמנות, היתומים וההורים השכולים שעולמם נתערפל עליהם, חייהם נכנסו למבוי שכולו נעלמים וכל כולם צמאים לידיעה על

חיי יקיריהם שנתלשו מהם ואין יודע לאן. אז הופיעו הנשים האוקראיניות, מי אמר שאכזרים הם תמימים?! ערומים הם כנחשים וכן נשותיהם. הן היו באות אל אשה, היו מדברות אליהן ברגש, בצער, בכאב, בהבנה ובהשתתפות ומספרות, כי יקיריהם חיים, בנה או בעלה של האוקראינית השומר עליהם במקום כליאתם כביכול, הביא לה את הידיעה, אל דאגה, העיקר הם (כלומר היקרים החיים עדיין) מבקשים לשלוח להם דברי לבוש ואוכל.

האומללים המסכנים שבעו את האשר המדומה, כבשורת אמת, שלבם רצה בה; הודו למבשרות מקרב לב, ודמעות גיל וחשש בעיניהם, והיו נותנות בשמחה את כל מה שביקשו מהם האוקראיניות החסודות.

יום יום חזרו על זה האוקראיניות ויום יום היו קרבנות הספק נאחזים בצל התקוה הקלושה. חוסכים מפיהם את פרוסתם האחרונה, מערטלים עצמם מלבושם לעורם ונותנים, למען יקיריהם במרחק, למען כל מה שנשאר להם בלבם.

לא די שאלה אבדו את היקר להם מכל על ידי הגברים שבגבורי אוקראינה הרוצחים, הם אבדו גם את שארית מזונם ובגדם על ידי פתויי השוא של נשותיהם ה„גויישע מאַמעס".

הדבר נתן את אותותיו. לא עברו ימים מרובים והנשים האמהות, נשארו ללא אכל לפעוטות שלהן ואלה גועו ברעב. כרסיהן הקטנות תפחו מחסר מזון והם מתו לעשרותיהם. הרחובות מלאו גוויות ילדים, שנפלו קרבן להונאת נשים שפלות. אין דבר יותר איום מאשר לראות ילד צנום ורזה, כשהוא מתנפח פי שנים מכדי שעורו בחיים והוא מת.

***

הטרגדיה של הגברים היהודים, ראשי משפחות ובעלים, שליטים כביכול ברקע חייהם התחילה עוד עם בוא הרוסים. פתאם הם נעשו מיותרים, מפרנסי המשפחות הגאים בעמלם ובתכן יגעם, שכל עצמו לא בא, אלא להחיות נפשות בני ביתם, הפכו ליצורים חסרי ערך ותכלית.

כבר אז במשטר, שקדם לטרגדיה הנאצית נראו אבות המשפחה, כאברים מדולדלים בחברתם. מסגרת חייהם נתפרקה המשפחה נתרופפה, חשוקי חברה פקעו ומשטר המצפון היהודי התפורר.

מבלי כל כוונה מצד הסוביטים, זועזע מבנה החברה היהודית בוישניביץ, שהיה מושתת על אדני התא המשפחתי המלוכד.

אך מה שבא עליהם בתקופת הנאצים הקצרה היה ללא כל יחס של זועה אל העבר הקרוב; בעלים הפכו צללים חסרי ישות, אבות חדלו להיות מקדי פניה של בני המשפחה. כולם ידעו, כי אבא איננו זה שהיה לפני זה.

אנשים נמנעו מלהפגש, המועקה היתה גדולה מדי וצרת רבים עשויה היתה במצב זה רק להפילה ולהעמיק תהומות ודי בזיון, כאב ואזלת יד.

היו על כן רחובות וישניביץ ריקים מאדם וריקים מגברים, אל אימי הטרור

הגופני והמחתרת, שנכפתה על הצפויים אלי כליה גופית, נוספה גם המחתרת הנפשית, שכפו על עצמם גברי וישניביץ גאים וישרים.

חלפו ימים והנה זע משהו, דמויות נראו פה ושם ברחובות, הורמו עפעפים מבוישות, הציצו ואמרו שלום במבט, ואנחה נתמלטה ונענתה באנחה ובמבט מתחנן אולי בזה יסתימו צרות ישראל.

במשך הזמן נרגע הרחוב, לא נשמעו יותר שמועות על אַקציות מיוחדות, היהודים החלו לטשטש בתחושתם את השואה וזוועותיה. הדבר היחיד שהעיד על הרישעות העומדת בעינה היה בכך, שמיום ליום הקטינו את מנות הלחם, והחמירו בחלוקתו ובאופן נתינתו.

כאן קרה דבר תמוה. יהודים החלו להאמין, כי אלה שנלקחו מהעיירה הנם בחיים. הם הוכיחו זאת כדרך היהודים שלוקחים כל דבר למבחן ה„שכל הפשוט", הם אמרו כך בערך: אם רצו לרצוח אותם, הרי יכלו לעשות זאת כאן. מה היה מפריע להם, אלא אם לקחו אותם מכאן ודאי הם נחוצים להם במקום אחר. סימן שהם עובדים באיזה שהוא מקום; ועוד דבר והוא הגיוני: ממה נפשך, אם הם אינם בחיים, הוי אומר שהם פוחדים בכל זאת לרצוח כאן, הרי אם כך יש מישהו השם עין עליהם ואנו כאן מחוסנים... והיו מסימים בהלצה: הנה ראה, הם הרבים השליטים חרדים והולכים מזוינים בנשק בעוד שאנו המעטים לא פוחדים והולכים בלי נשק. צריך אפוא להחזיק מעמד, ומי שיעמוד בכל הקורה אותנו יבלה אותם. העקר רק להחזיק מעמד.

4.9.1941

בהשכמת הבקר באה רחל סנדלר בתו של סוחר התבואה הקטן מהעיר הישנה, אשה כבת 28 שנים, היא באה בכתונת לעורה בלבד, רטובה עד לשד עצמותיה, היא ברחה הנה דרך הנהר מהעיר הישנה והיא ספרה, כי עם ערב אספה המשטרה האוקראינית את כל היהודים, והוציאו אותם אל מחוץ לעיר ואין יודע לאן... העיר ריקה מאדם ללא נפש חיה וסימן חיים... אחדים נורו על ספי בתיהם ונקברו במקום היורותים... היא ברחה דרך הנהר, זהו המקום היחיד העביר, שלא נשמר על־ידי השוטרים האוקראינים...

***

בעיר הישנה היתה בורסקה של אברהם שימקוביץ, בה עבד דוד פלדמן, חתנו של אברהם, באותו לילה באו האוקראינים אליו ואמרו לו התחבא ותמלט את נפשך. על תגלה דבר לאיש, אך דע, כי הלילה יילכדו כולם ויוצאו מהעיר. הוא לא האמין להם מתחלה, כפי שהוא ספר לי, אך משנתאמת הדבר הבין, כי הם עשו זאת מפני שהיו זקוקים לו עדיין, כי חסרו להם עורות מעובדים. הוא הסתתר בכל זאת באחת הפנות של בית הבורסקי שלו, אשר הפתח הראשי שלו פנה אל בית האכסניה של יונה צימבלר (זימבל) ומוטי אחיו, בהיותו במחבוא ראה את וסיה השקץ בן העיר וישניביץ שגר קרוב לבתי היהודים, כשהוא מזוין ברובה

ומוביל את בתו של אברהם שימקוביץ, זו שנישאה למוטיה גרינברג, בנו של שמעון סולדאט, כמי שמוביל אסיר למקום שפיטתו, האשה היתה בחדשי הריונה הגבוהים ובידה תינוק. התינוק בכה מאד והשתולל על זרועותיה ממתח ועצבנות. האשה היתה עיפה מאד, היא עמדה פנתה אל וואסקה, שכנה מימים ושנים:

— וואסיה — אמרה — הבט וואסינקה, ראה באיזה מצב אני. אף פעם לא עשיתי לך רעה. רחם עלי ועל ילדי הקטן, רחם ווסינקה.

השקץ לא ענה דבר, הוא התרחק ממנה קמעה, כמו רוצה למדוד אותה בעיניו ובשקט נפשי, בלתי רגיל כיוון רובהו אל פי התינוק, ירה בו והשתיקו. הילד הצ-טנף, קרס ונפל מידיה... היא התעלפה, התבלעה וכרעה ללדת. משראה הרוצח את הרך הנולד, המחל לצאת לאויר העולם, כיוון רובהו אליו ורצחו סמוך לרגע הוולדו... אותו ואת אמו.

***

כששמענו את הבשורה רצינו ללכת לעיר הישנה לראות במו עינינו את הבלתי יאומן הזה, לראות איך מרוקנים בבת־אחת עיר מיושביה.

הגענו לגרבליה היא היתה חסומה. הכניסה לעיר היתה סגורה בחומת אדם של המשטרה האוקראינית. חזרנו.

אחרי יומים, לאחר ששוב נרגעו הרוצחים, נרתעים ונפחדים ממעשה עצמם, חזרנו לרדת לעיר הישנה. מצאנו את העיר והנה היא מתה. הרחובות ריקים, הבתים פרוצים. בתוך הבתים מטות מוצעות שיושניהן הוצאו בתוך שנתם וכל הכרים והכסתות מותזים ומוכתמים בדם אדם לרב. על יד הבתים ראינו גבשושיות עפר, שזה עתה נגבבו. ידענו... אלה הם קברים רעננים.

אחת הנשים אלמנה משנים, שאת שמה שכחתי, אשה שהיתה ידועה בהגי-נותה ובתרבותה העממית, אותה לא הספיקו הרוצחים לקבור עמוק. שכבת העפר הדקה שכיסתה עליה, פוזרה ברוח ופניה הציצו ברורות מקברה כשעיניה מבי-טות באדישות של מות אל עולם הטרף האנושי.

עיר נרצחה ונקברה בין לילה, בשעות הספורות שבין ערב ולילה. עבודה מאומצת נעשתה כאן מתוך הקרבה לאידיאל הקדוש של טבח אנשים חסרי ישע.

***

התדהמה הכתה את כולנו. כאן היה הטבח כללי. לא עוד הפרדת גברים והשארת משפחותיהם בחיים. כאן נרצחו אנשים נשים וטף. הרצח היה כללי ומכוון.

כל האשליות נתפוגגו. הוברר פה ללא ספק; מטרת הרוצחים היא השמדתנו הכללית ואין עין צופיה ומרתיעה אותם ואין מי שיפחידם.

הלכנו לקרמניץ אל ד״ר לנדסברג לשאול לדעתו, להתיעץ, אולי נשאר עוד מה לעשות. הוא היה שקט, כביכול, וענה בפשטות של מנתח מצב לא לו:

— לכו הביתה. קצנו קרוב. אין מה לעשות.

חזרנו.

בנפשנו השתררה חשכה. את כל חדרי לבנו מלא היאוש.

***

פעם בא אכר העירה ועצר עגלתנו באחת הסמטאות, שתי נשים, אשתו של אבא קלינמן ואשתו של „הקאסירר" ראו את הגוי וחשבו בתומן, כי הוא הביא משהו למכור הן נגשו אליו עם חפצים להחלפה. לרגע עברה אותן התקוה, כי נס קרה להן ומזלן נתמזל. יהיה מה לאכול. אותה שעה עברו שני שוטרים אוקראינים, עצרו את הגוי ואת הנשים ולקחום למשטרה.

מה שקרה לגוי לא ידוע, אך אחרי שעה וחצי יצאו מהמשטרה, כשהן זוחלות על גחונן וכולן זבות דם. מוכות ופצועות עד אפיסת הכוחות. הן לא יכלו לעמוד מלא קומתן ארצה. לא יכלו להזדקף. מפרקותיהן נשברו. הן קרסו ושרפו דרכן על ארבעתיים.

מי יכל לשכוח חזות שוברת לבבות זו, של נשים מוכות עד כדי כך בידי גברים המצווים על כיבוד המין החלש.

אוקטובר 1942

החרף הקדים לבוא. קרת הסתו היה בה מאימת החרף, אם משום החשך והקור בבתים ואולי באמת היה קור בלתי רגיל לתקופה זו.

היינו עסוקים בלוויות כמעט יום יום. אנשים מתו ממגפות, הטיפוס השתולל באימת מות. לא היה בית שלא היה בו חולה, הרעב הפיל חללים גם הוא.

היה זה העסוק היחיד של הנשארים בחיים ללוות את המתים, להביאם לקבורה ולהתפזר, את האבלים לא היה במה לנחם, כולנו היינו אבלים. היתה הרגשה שבטפול במת מתרכזות עכשיו כל הפעילות של קיום היהדות, של אחוה יהודית ושל כיבוד האדם היהודי.

האוקראינים ליוו אותנו, את נושאי ה„מטה" בשמחה לאיד ולנו היתה משום-מה ההרגשה, כי בקיום המצוה אנו נוחדים, מתלכדים ונושאים בגורל משותף.

***

מאוקטובר עד מרץ לא היו רציחות ולא היו קרבנות. לפחות בזה נרגע סמבטיון הפחדים והתרגשויות החדלון, שפקדונו לעתים כה תכופות מדי.

היו אמנם התעללויות. הוטלו קונטריבוציות. אספנו בדים לנוגשים, כספים, תכשיטים. שנים שלושה גרמנים הופיעו פתאום, מקבלים את הקונטריבוציות ונוסעים להם.

הפסקות אלה הרדימו אותנו. לעתים נדמה היה, כי סבלנו מגיע לקיצו, כי עד אימת אלוהים יכול אדם, גזע שלם של אדם, להשתולל ולחיות רק על השד והרצח? אנשים שהיו ידועים כחכמי חיים ונסיון הלכו פתאום שולל אחרי מדוחי שוא ודמיונות ולמדו קל־וחמרים לקולא: די אם ירצה השם!

אנשי תושיה הפכו חדלי מעש ומצפים לנסים. קל היה לנו לחשוב, כי קץ הפגעים הזה בא. או לא לחשוב כלל, אך לעשות לא יכלנו דבר.

פעם הופיעו הגרמנים ודרשו 100 איש לעבודה, הם יישלחו — לפי דבריהם — קדם לקרמניץ ומשם למקום העבודה וכו'. ידענו מן העבר, כי אין מדובר כאן בעבודה, כל אחד ידע עתה את הכונה שבמשלוח זה, אך הרעב התיש כל כוח שפוט ואנשים באו והתנדבו לעבודה, להיות כלולים במכסת „עובדים" זו, אולי בכל זאת יחיו נפשם לזמן מה, אולי יתנו לחם בעבודה.

המאה נתקבצה. ה„מכסה" יצאה לדרך ברגל לקרמניץ, בדרך עבר רעיון במוחנו, אמרנו אולי זוהי מלכודת המות, שבמשך החרף שכחנוה. אולי יש לעשות משהו ולהצילם ?

נטלנו יזמה, אני ויוסף שפירא, נגשנו לוולושין, מפקד המשטרה האוקראינית, שלמנו לו הרבה כסף, שיצוה לא להאיץ בהולכים ולכוון את בואם אחרי צאת הרכבת המיועדת מקרמניץ, הסברנו לו, כי על ידי כך ימלא את הפקודה ולא יהיו טענות נגדו. הוא נענה לנו משום מה.

והאנשים אחרו את הרכבת.

לאותו יום ולאותה אקציה לפחות נצלו.

כל האנשים התפזרו והלכו לבקר מכירים בקרמניץ ומשם הם שבו וחזרו לוישניביץ בשלום.

מי שלא ראה שמחה זו של שוב הנדונים למות לחיק ביתם ועירם לא ראה שמחת-עגמה מימיו. שמחו בבית ושמחו ברחובות. אנשים רקדו וברכו איש את רעהו בברכת „הגומל", מתוך אסורים ומחיה מתים, התנשקו והתחבקו. היה זה לאות וסימן, כי הכל יחלוף... כי לא כלו עוד הנסים... ועוד נזכה... וחיה נחיה...

16.3.1943

ביום זה, יום ג' זה היה, הוצאה הפקודה להתקין את הגיטו, סומנו הבתים שיכללו בגיטו. לפי הפקודה היה צריך הגיטו לקום תוך שלושה ימים. על היהודים הוטל להקים את הגיטו במו ידיהם מחמרים שעליהם להשיג בעצמם.

כדי שיהיו בטוחים, כי הפקודה תבוצע במלואה לקחו שני בני תערובת, את יעקב מרכביין ואת כותב השורות האלה. כל סטיה מפרטי הפקודה עלול היה לסכן את חיי השנים.

למעשה רצו לצרף אל השנים גם את אברהם צימבלר, אולם אנו עצמנו בקשנו לשחררו, ידענו כי הוא היחיד המוכשר והמסוגל לקיים קשרים עם האוקראינים והוא דרוש כיום לצבור. מוטב שישאר חפשי ויציל מי שניתן להציל.

היהודים חרדו לשלום בני הערובה ועשו מאמצים עליונים לקיים את הצוו לכל פרטיו. תוך יומים הוקם הגיטו. תושבי העיר גילו פעילות רבה, פרקו גדרות, חברו פרקי קירות והמלאכה שלמה. הכל נעשה בהתנדבות של אחוה ובארגון יוצא מהכלל.

ה ג י ט ו

הגיטו הקיף שטח מצומצם של העיר והשתרע על רחוב אחד ארך מביתו של אלתר לייטר עד בית בני מזור, מהדרך שהוליכה אל לנוביץ עד הכניסה לעיר הישנה

הגדרות היו בגבה הבתים כמעט. במקומות מסוימים התקשרה הגדר עם הבתים וקירות החוץ של הבתים משמשים המשך הגדר, במקרה כזה היו צריכים לאטום את החלונות והדלתות בעצים, כדי שההסגר יהיה מושלם. מכיון שלא הספיקו לנו לוחות בקשו האנשים שישאירו רווחים לא גדולים בין לוח ללוח. הם נענו משום מה לבקשתנו וכך נשאר לנו קצת מקום לאויר ושמש בחדרים הדחוסים.

***

יום יום היה מקבל היודנרט לשלוח 50—70 איש לעבודה. אנשים הלכו ברצון לעבודה, הם לא קבלו כל תשלום בעדה, אך עצם השהייה באויר והאפשרות המדו-מה להשיג מזונות לפרנסת המשפחה קסמה לכולם.

אנשים שיצאו לעבודה היו חוזרים ו„מבריחים" אכל לגיטו, אם כי זה היה אסור בתכלית, השוטרים האוקראינים ששמרו על שער הגיטו היו מחפשים אכל מוסתר ו„בודקים" את הדבר בחבטות בקתות רובים, ואוי לו למי שנמצא בעבירה זו, היו מקרים שמהחבטות היו יוצאים אנשים עם צלעות שבורות וריאות מחוצות ללא תקומה. רבה ביותר היתה שמחת הסדיסטים האוקראינים, כאשר גילו ביצים בכלי האנשים אז היו חובתים להם חלמון וחלבון יחד על ידי מכות במקום הביצים והאדם נשאר זב דם וביצים יחד.

בדיקות אלה נעשו על ידי האוקראינים בנכונות ושמחה, אך את ההוראות היו הגרמנים נותנים תמיד. ותמיד בנוסח הידוע „חזירים אלה המעזים לגנוב מזון יחזירו נא במחילה הכל".

ה י ו ד נ ר א ט

סמוך להעברת היהודים לגיטו מונה ועד היהודים, היודנראט. עם חבריו נמנו שלמה איזנברג, הוא שימש גזבר לגבית המכסות של הקנסות הכספיות, שהוטלו על היהודים הרשל מרגליות, שטיפל בגיוס עובדים לפי הדרישה; יעקב מרכביין ממונה על המאפיה יחד אתי. ליושב ראש היודנראט מונה קוילנברנר, איש לודז', שמצא מקלט בוישניביץ בברחו עם כבוש עיר מולדתו בסוף 1939 על ידי הגרמנים, היה זה יהודי חם לב, אוהב ישראל המוכן למסור נפשו על קדוש חיי כל יחיד ויחיד בעיר. הוא היה האיש המרכזי של העיר בימים טרגיים אלה. הוא היה אצלנו הכל. למענו מוכן היה כל אחד לעשות גם למעלה מיכלתו ומכוח רצונו.

קוילנברנר שידע גרמנית על בוריה התחבב על הגרמנים ומצא מהלכים אליהם. לעתים נדמה היה, כי אותו הם לא ירצחו, הוא נרצח אחר כך עם חסול הגיטו.

ליודנראט צורף גם אברהם צימבלר כמתווך עם האוקראינים.

למעשה לא מונה היודנראט במישרים. מתחלה הוטל על היהודים לבחור מתוכם את נציגיהם ולא נמצא אף אחד שיסכים לכך, אך בסוף סומנו המועמדים על ידי מספר יהודים. כשסרבו המסומנים להבחר התחננו היהודים בפניהם שיקבלו את הבחירה, שמא ימיטו פורענות על העיר אם לא יהא לה ועד מיצג. אז רק נמסרה הרשימה לגרמנים והם אשרו את המינוי.

א כ ל

עם הקמת הגיטו ידעו הגרמנים, כי כאן נוצרה למעשה מכלאה לרכוז כוחות עבודה של חנם, וכדי שאפשר יהיה להפיק תועלת מהם יש לקימם, קיום של כלום. היו מחלקים מנות קמח של 140 גרם לנפש ליום. ממנו נאפה הלחם המציל לתושבי הגיטו. אחר כך קטנה המנה לכדי 100 גרם, ובסוף הועמדה על 60 גרם בלבד.

אוכלוסין בגיטו

למעלה מארבעת אלפים איש רוכזו בגיטו וישניביץ. מהם קרוב לשלשת אלפים מתושבי וישניביץ וסביבתה ועוד כאלף איש מיהודי ויז׳רודק שצורפו גם הם לגיטו.

הידיעה על צרוף יהודי ויז׳רודק אלינו הגיעתנו בערב, ידענו, כי יבואו לפנות בקר, אחרי לילה של הליכה מיגעת, אכולי קור וקפואים מסגרירו של חרף קשה זה. כל הלילה עמדנו והרתחנו תה, חכינו להם עם לחם ותה. יותר מזה לא היה לנו.

הם הגיעו עם בקר. עייפים וקפואים. מורעבים ומוכים. קבלנו אותם במנת לחם ותה והחיינו אותם.

בכלל מנתה וישניביץ על שני חלקיה לפני הגיטו 4600 תושבים יהודים. ביום 23.7.1941 נרצחו 65 איש, מהם ביום 30.7.1941 — 400 נפש, 60—70 נפחו נשמתם מרעב ועוד 146 נפש נרצחו בעיר הישנה.

* * *

היציאה מהגיטו והכניסה לתוכו אסורות היו לחלוטין. אך בגיטו היתה התנועה חפשית, אלא שאנשים לא „התנועעו". לא היה רצון להיראות ולראות. ברחובות התגוללו קרבנות רעב נפוחים — בטרם — מות.

הבתים היו חשוכים תמיד ומלאים מדי אנשים שכל אחד מהם הוא פקעת של פחדים, יאוש ודכאון והשפעתם קשה.

יש והיו יושבים על ספי הבתים בוהים אל העולם שהחשיך ומצפים לגרוע ביותר, משהחשיך הרחוב נתכנסו בבתים, התפשטו או לא ושכבו לישון.

בקר, היו קמים, קימה שאין בה מטרה. אדישים לסובב ומיואשים מכל, אף נצוץ של אורה או זיק של תקוה לא נראה להם כאפשריים. שום שנוי לא נראה בתחזית הנפש של האדם לעצמו. ידיעות מן החוץ לא היו, השמועות פסקו וחדלו הקשרים. הם ניתקו ולא היו ומה שהיה לצפות מן הרחוב עצמו ומתושביו לא היה בו מן המשובב את הנפש.

למעשה הגיע כל אחד לקצה הגבול רק פסע והכל יסתיים וטוב שיסתיים! אך הפסע לא נפסע והוא נמשך יותר מדי.

מצב זה היה משותף לכל הגילים, כל בני הבית הקטנים עם הגדולים שהו יחד ולא היה מה שיפריד ביניהם. אותו עולם שיתף את כולם ואפפם בתעלומה, שאין פותרה לא בזקנים ולא בבני התשחורת. כולם שוים היו לאותו חסר סבר ופתרון, שהקיף את כולם כגדולים כקטנים. לא בכי ולא צחוק, לא ריב ווכוח. עיר מתים, שכל צליליה גועו ואינם ואין היא קימת אלא בשממון חסר גון וקול. לא תפלה ותחנון. לא שירה ופיזום. כל אלה כוחם סר. איש לא נזקק להם להקל על עצמו ולהשלות את עצמו באשליה של לא מכאן ואשר בכל זאת קימת. גם האשליה נעדרה ולא היתה.

מיתות בגיטו

כשבא מאי והשמש ליהטה והאירה נתגלתה תמונה מחרידה: ברחובות התגוללו אנשים שנעשו מיותרים לעצמם ולקרובי נפשם. הם התחממו בשמש, שניסתה לשוא להחדיר קרניה מבעד למעטה הנפיחות, שאפפה את הגופות המורעבות למות. יש ועברת ליד אחד מאלה, שהתנפחו מרעב וציפו למות הבטוח והוא הושיט ידו אליך. לא לסעדו ולהקימו בקש. הוא בקש רק לומר לך דברי פרדה: היה שלום מחר אמות. ומחר הוא באמת מת.

דרך החלונות ראיתי ילדים נפוחי רעב, שאמותיהם הוציאו אותם לשמש הנדיבה והם יצאו לקראתה אדישים וחסרי יחס ומתו לאור קרניה.

פעם באחד יום ו׳ בא אלי אידל קובילים, מטליא הבגדים מאז, הוא נכנס לחדרי לשתות תה. הוא נהנה מאד מהתה, אך התאונן על מצבו הבריאותי הרע אמר לי: „אינני נפוח, אך הרעב נתן בי אותותיו", נסיתי לנחמו אמרתי לו:

— חזק, אחא, עוד מעט הישועה תבוא ונזכה עוד ליהנות מן העולם.

הדברים לא נקלטו לו והוא אמר:

— גם אם הישועה תבוא מחרתים, זאת אומרת ביום א׳, אני לא אהנה ממנה. אכן, ביום א׳ הוא נפח נשמתו.

כשלויתי אותו לבית הקברות בכיתי בכי רב, ימים רבים כבר לא בכיתי. דלל מקור הדמעות. אך הפעם משום מה נפתחו מעינותיהן. בימים כתקנן לא הייתי אפילו יודע כי נפטר אידל קובילאס ואם הייתי יודע לא הייתי שם לב או מגיב. הפעם, הוא היה נושא בכיי העמק. דמותו השותה תה ומדברת על ישועה ומות ליותה אותי שעות רבות כסמל מאיים וכמודד לעמק הטרגדיה, שפקדה את האדם ואשר עלולה לפקד אותו בתקופה מן התקופות.

* * *

טוב היה שהרשו לנו לקבור את מתינו בבית העלמין, זה השיב תקוה לנפש: בכל זאת מיחסים עדין ערך לאדם, מקברים אותו עוד במקום מיועד לקדוש ערכו של האדם ההולך.

ישראלס פייגלס דיין העיר, מת פתאם מות טבעי, מזקנה וחולשה ומותו עורר קנאת האנשים, אמרו:

— הנה כך למות כדאי.

זה גם הוסיף ערך לאישיותו, אמרו:

— אם כך הוא מת, סימן צדיק היה האיש.

בתקופה של חיים משונים ומיתה משונה הפך המות הרגיל ענין לענות בו ונותן סימן לענינים אחרים. כחמר שלא לגופו, אלא כדבר שיש לתיתו ענין לדבר אחר.

***

עמדתי פעם בחלון חדרנו והשקפתי מבעד לחרך וראיתי נער כבן שבע־עשרה חוזר מעבודה פורש מהחבורה החוזרת נגש לגדר וזורק דרכה צרור לגיטו.

אוקראיני אחד הבחין בדבר, נגש ותפש את הנער — הילד. ראיתי שהוא הבחין, והנער אינו יודע עדין שהבחין. הכרתי את האוקראיני, היה זה שקץ לא מן הגרועים. קראתי אותו אלי. הוא נגש יפה. אמרתי לו:

— ואסקה למה כוונותיך?

ענה לי:

— הוא עשה מעשה הראוי לענש מות.

בקשתי ממנו שיעשה לו רפורט, יענישהו בכסף, וישחרר אותו, שיזהיר אותו חמורות ואז „מצפונו" כשומר חוק ישקט והדבר לא יישנה. אך הוא עמד על שלו והסביר לי בצורה יפה:

— תבין, אין לו כסף ואם אעניש אותו יהיה לו קשה להשיג את הקנס, למה להטיל עליו דבר שרק יכביד עליו ויהיו לו ענינים עם הגרמנים ואחרים, מוטב אהרוג אותו. זה יהיה יותר טוב בשבילו.

שרה קיטיקשר (קירשנבוים)

בים הטרוף האנושי

(נר ליוהנה ונשיצקה־קרשיצקה)

הייתי בדרכי ארצה, כשפרצה המלחמה. בגבול הרומני לא נתנו לנו לעבור. היינו 1200 איש עם דרכונים מסודרים ונירות כחוק, ובכל זאת לא הרשו לנו לזוז, „עד התבהר משהו" והמלחמה הפסיקה הכל.

התביישתי לחזור לוישניביץ. חזרתי אל אחי בזלושצי. מראש השנה עד פורים החזקתי מעמד, אך לא יכולתי עוד להתאפק, לא לראות את יקירי, את משפחתי ואת עיירתי.

בפורים באתי לוישניביץ. המשטר הסובייטי השרה מצב משונה. היו אנשים ששמחו לשינוי, ואלה היו מפסלתה של העיר ומפוחזיה, אך הרוב בעיר היה שרוי במצב של דכאון. הורי ואחי, שהיו סוחרים, הועמדו פתאום מחוץ לחברה ה„הגונה" ולחם לא היה בבית. הלב היה כבד, הדכאון אכל בכל פה.

אני שרציתי לעבוד, הייתי פסולה, כי הייתי בת של סוחרים ממוצא פסול.

בינתיים מת עלינו אבא מדכאון ומאזלת תקוה.

עם פרוץ מלחמת גרמניה—רוסיה ב־22.6.41 לא הייתי בוישניביץ. אחי עזבו את העיר. אבא מת ולא מצאתי לי מקום בעיר. יצאתי אז ונסעתי לטרנופול, שם עבדו אחי. התגברתי על צרותי, ידעתי כי עלי לבנות חיי. הזמנתי שם רהיטים בשבילי. חברי אתו התהלכתי כבר שנה, רצה שנתקשר, עמדתי להתחתן. ב־24 ליוני קבלתי מברק מבעלי לעתיד, כי עלינו לעבור לזלושצי לאחי. נשארנו שתי אחיות לבד והמצב בוישניביץ היה כזה, שרוב הנוער נלקח לצבא הרוסי. העיר נשארה עזובה על זקניה, דהומה־המומה וחסרת כל סכויים. לא היה לנו מקום ואחיזה בעיר. יצאנו ברגל אל זלושצי, ערומות וחסרות כל.

בדרך לזלושצי תפשונו אוקראינים ורצו להרגנו, אך משהסברנו להם, כי אנו אחיות הרשקו, נתנו לנו ללכת, אך הוסיפו: „אין דבר, הגרמנים יעשו זאת יותר טוב מכולנו, פעם לתמיד נטהר את ארצנו מהחלאה שלכם, היהודית".

הלכנו 28 ק"מ ברגל, כשעל גבינו צרורות, שהספקנו להוציא מהבית מצורות בסדינים דמויות צקלונים. הדרך היתה מלאת סכנות. אוקראינים שרצו בדרכים, ימי פגרא עשו להם, חג הפקרת דמי יהודים והם חגגוהו במלוא שמחת לבם. גם בוישניביץ שלט חג דמים זה. לעגו לנו, צחקו למשבתנו. אחת שליותה אותנו מביתנו, שעזבנוהו לנצח, והיא שכנתנו משנים אמרה:

— זהו עונש משמים על צליבתכם את ישו, עד מתי תהיו עם עיקש כזה? עד מתי לא תבינו על מה אתם סובלים?

*

אחרי ששהיתי 3 חדשים בזלושצי והגיע ראש חודש אלול, החלטנו ללכת

להשתטח על קברות הוריו, כנהוג בישראל ולראות את שני האחים שנשארו שם עם משפחותיהם.

היה זה לפני הקמת הגיטו. אך היהודים היו כבר כלואים וכבולים.

ימים ספורים לפני הקמתו ירדו האוקראינים לעיר הישנה וערכו טבח כללי ביהודים. לא נשארה שם אף נפש חיה. נשארה רק פרידה יקירא וגם היא לא לאורך זמן. כשבאתי לגיסתי פגשתיה. היא היתה בביתה עם הילד הקטן שלה. שתיהן היו אלמנות חיות. את אחי, בעל גיסתי, הוציאו האוקראינים בלילה הראשון לבוא הגרמנים למקום בלתי ידוע ועד היום לא נודעו פרטים על גורלו. את בעלה של פרידה, שייקע גרינבוים, שלחו הרוסים לסיביר סמוך לבואם. כך שיתפם אסונם הדומה ועשאן לאחת. הן ישבו שתיהן מדוכדכות, עטויות קדרות בלתי ניתנת לתאור. על פניה של פרידה ניכרו עדיין עקבות ליל הרצח בעיר הישנה. היא סיפרה: ימים רבים היינו כלואים כמו בכלוב. חופש התנועה ניטל כמאליו. פעם, היה זה בערב, היא ישבה עם ילדה בבית. מסביב נשמעו תפתופים מוזרים ויריות מתנפצות, אך לא שמה לב להם. פתאום נפרצה הדלת, נכנסו שני אוקראינים ממכיריה והודיעו לה:

— באנו להרוג אתכם.

היא חשבה שזוהי מתיחה והחלה להתמיה, לחנן לפניהם:

— איך זה מיכילו, איוואן, אתם תהרגו אותנו? מה עוול עשינו לכם? ועוד שאלות כאלה.

הם קצת נבוכו, אך בעיניהם קראה את תאות הרצח וידעה, כי יבצעו משימתם. היא ניצלה את רגעי מבוכתם הקצרים, פרצה בעד הדלת, לידם ממש, וברחה. ועל זרועותיה הפעוט.

הלילה היה חשוך. היא ירדה בריצה מהגבעה, מביתה ונכנסה למי הנחל, שקעה בו במים עד צוארה, יחד עם בנה פעוטה. הילד בכה בכה ונרדם בזרועותיה. היא המשיכה לשהות במים, מאפשרת לילדה לנום את שנתו. לאזניה הגיעו צריחות רצח וזעקות שבר קורעות לבבות. קולות הנפץ גברו ונחלשו חליפות והרצח נישא מסביב. היא יכלה ממש לנחש מה קורה בכל רגע ועם מי. דלתות בתים נפרצו וזעקות בקעו ונדמו. עם הד היריות נדמו הקולות מן החי.

מזועזעת והמומה שהתה במים שעות מרובות, עד אשר נשתתק הכל. אז היא הבינה, כי נגמר הטבח. הלכו הרוצחים לישון בשקט והעיר כולה על יהודיה נרדמה גם היא לעולם ועד.

ידעתי כי נחרץ גורל יהודי וישניביץ. לא האמנתי כי זה יקרה עם כולם.

לילה זה לננו יחד. בבוקר קמתי ללכת לזלושצי לאחי ולבעלי. את גיסתי השארתי, היא היתה עמוסת ילדים קטנים ואם זקנה. היא לא יכלה להעז לצאת לדרך של עשרות קילומטרים ברגל.

את פרידה גם כן השארנו, היא ראתה את גיסתי כקרובה שלה יחידה, שנשארה לה בחיים.

אחרי שנים נודע לנו, כי פרידה ניצלה אמנם מטבח ראשון, אך כשפתחו את הגיטו, כשעשו את האקציות הידועות, נספתה גם היא, יחד עם בנה פעוטה. יחד עם בני שני אחי ואלמנותיהם.

*

במאי 1942 באו לקחת את בעלי באמתלה, כי השפסקומנדו בשם מיקולסקי רוצה לראות אותו. בין השוטרים היהודים שבאו לקחתו היה אחד שפרש ולחש באזני, כי למעשה יישלח בעלי למחנה ריכוז. סיפרתי לו זאת. הוא חשב רגע איך להשתמט מידיהם והוא אמר להם, אם ישלחו אליו אוקראיני או גרמני הוא ילך והוא עמד בסרובו. עד שהם הסתובבו, פתחתי את החלון האחורי ובעלי ברח החוצה וברח לשדות.

גם אני ברחתי.

בערב חזרתי הביתה. את בעלי לא ראיתי. למחרת בבוקר, כשעמדתי ועבדתי בחצר הבית, שמעתי מישהו קורא בשמי ושואל בגרמנית:

— האם את גברת קירשנבוים?

ידעתי, כי אין מנוס. נגשתי אליו לפי פקודתו. הוא החל להמטיר עלי שאלות על בעלי, מקום המצאו, ומדוע עזרתי לו לברוח. הוא לקח אותי אל הקומנדו. הדרך לקומנדו היתה ארוכה. למעלה מקילומטר. אני הייתי תשושה מאד. ההליכה ברגל היתה לי קשה, אך הוא לא שם לב. כל הדרך הציג לי שאלות במטרה להוציא מפי היכן מסתתר בעלי. אני באמת לא ידעתי. ואז המטיר עלי מכות. הגעתי לקומנדו פצועה וכאובה. הוא השליך אותי למרתף, נתן לי לשהות קצת במחשך, אחר כך ירד להמשיך להתעלל בי, על חטאי שהצלתי את בעלי. למזלי התעלפתי, נפלתי ונחבלתי קשות בראשי. כשהתעוררתי מעלפוני, באו לקרוא לי, לנסוע אל לזבורוב למפקדה המחוזית.

למעלה עמדה משאית, שפרקו ממנה פחם וכולה מלוכלכת מפיח ואבק פחם. העלו אותי על ארגז המכונית ונסענו. הגרמני התישב ליד הנהג. אתי בארגז היו עוד שני יהודים.

בדרך רציתי לברוח. הם הרגישו בדבר ומהתא צעקו אלי:

— גברת קירשנבוים, אנו יודעים כוונותיך, אך עצתנו לך לא לעשות זאת, מוטב סעי אתנו אל האדון קראוס ונברר את ענין בעלך. תעשי בחכמה אם תשמעי לעצתנו.

כך הגעתי למחנה העבודה בזבורוב.

הוא מסר אותי למפקד והסביר את גודל פשעי.

מפקד המחנה קראוס אמר לי:

— ניתנות לך 24 שעות, אם עד אז לא תביאי את בעלך, נירה בך כמו בכלב. אתמול תלו כאן אם יהודיה, שהסתירה את בנה מאתנו. גורל זה צפוי גם לך.

בעמדי שם במשרד המפקדה, אשר שימש גם משרד המחנה, ראיתי את אנשי

המחנה וקרבי התהפכו בקרבי מפחד, מרוגז, מרחמים, מאין אונים. מתים, צללי אדם, שקי עצמות שקופים התהלכו מסביב. עינים בוהות, קרועות לרווחה, הציצו מחוריהם, כשהן עששות ואדישות לחיים ולכל מה שיש בהם.

אני ידעתי, כי בעלי נמצא בזבורוב ועובד בבית בורסקי כפועל עורות, אך לא יכולתי להתקשר אתו, אלא שדבר מעצרי והסכנה המרחפת עלי נודעו לו בדרך אחרת. הוא ביקש את מנהל הבורסקי לעשות משהו, היה זה אחד ינקביץ, גוי בעל לב יהודי. הוא ואמו עשו רבות להצלת יהודים, אך הוא אמר לו:

— אין ברירה, אתה מוכרח להופיע במפקדה. זה ודאי יציל אותה.

בעלי קבל עצתו כעצת ידיד והוא בא למפקדה. משום מה הם הסתפקו בזה, שסגרו אותו במחנה. זה היה ענשו לאחר שמצאוהו. אותי שחררו. נפרדנו. היתה לי ככר לחם, חלקנוה לשנים. הוא חצי ככר ואני חצי. אחלנו לעצמנו להיפגש עוד בחיים, אך הספק כרסם עמוק עמוק בלב. כמעט שלא האמננו בזה.

ינקביץ לקח אותי אליו הביתה. הוא אמר לי:

— אני אציל את בעלך מהמחנה. אנו אוהבים אותו. בינתיים התאוששי כאן

הבית היה ארמון. הם היו עשירים מופלגים. בכל היו אורות ונצנוצי דברים יקרי ערך ואני הייתי קודרת, יחפה, פוחחת ומפויחת מאבק הפחמים של האוטו.

הם הכניסו אותי לאמבטיה. האשה נכנסה, רחצה אותי במו ידיה. היא נתנה לי לאכול, הרגיעה אותי והפיחה בי רוח של תקוה. ערב זה איננו נשכח ממני שנים. היא היתה מלאך בדמות אשה. לימים סיפרו לי, כי היא סיכנה חייה רבות והיתה מביאה ליהודים במחנה סלים מלאי אוכל. היא נתכנתה על ידי כולם בשם „אם היהודים". עד היום אינני יכולה למצוא ידיעות עליה ויתכן שכנוי זה המיט עליה אסון חיים. כזאת היתה משפחת ינקביץ.

אני חזרתי לזלושצי לביתי. בעלי נשאר בזבורוב, במחנה

כשלושה חדשים, עד סוף אוגוסט אותה שנה, הייתי הולכת כל פעם ברגל לזבורוב, מרחק של 29 קילומטר, ומביאה לו אוכל למחנה. דרך פנת סתר שקבענו בינינו הושטתי לו את האוכל. שנינו סיכננו את חיינו באותם רגעים שמסרתי לו את האוכל. אני סיכנתי גם את חיי כל פעם שהלכתי. בודדה בין גויים צמאי דם, כדי להחיות נפש בעלי הנענה.

בסוף אוגוסט נמצאה לנו דרך לשחררו. שילמנו 350 דולר לקראוס, עור שועל מעובד לאשתו, צוארון ומכנסי עור מעובדים היטב לאדון קראוס, נציג התרבות הגרמנית.

ינקביץ ביצע את כל פעולת השחרור. משהוציא אותו מהמחנה, העלה את בעלי על אופניו והביאו אלינו, 29 ק"מ רכיבה מאומצת על אופנים.

איך אפשר לשכחו את ינקביץ יקר האדם ויפה הנפש. ולא הוא ואשתו בלבד, אלא גם אחותו שותפה בדבר. יפהפית נשים זו, היתה הולכת פעמים מספר בשבוע למחנה ומביאה לו אוכל, תוך סיכון עצמי וסכנת התעללות.

ביום 15.9.42 עבר מתופף העיר זלושצי, גוי אחד בשם יאנקו, והכריז, כי במשך שבועיים צריכה זלושצי להטהר מיהודים. על כל היהודים לעזוב ולעבור לזבורוב. שם הוקם הגיטו לכל יהודי הסביבה ועל כל היהודים לעבור להיכלא בגיטו.

אחי ומשפחתו ואחותי החליטו ללכת לזבורוב ואני ידעתי מה צפוי לנו. נסיתי להניאם מזה ולא הצלחתי. הם אמרו, מה שיקרה עם כולם, יקרה אתנו.

ובזלושצי בינתיים היו אקציות מוקדמות. נרצחו יהודים והם רצו קודם כל לברוח מכאן.

אני החלטתי להשאר.

גרנו אצל גויה אחת, בשם יוהנה וונשיצקה קרשיצקה, פולניה שנישאה לאוקראיני ונתאלמנה. היא גרה עם אם ישישה כבת שמונים, עניה היתה ורעבה ללחם, המשק שלה בן הפרה האחת ומגרש חצר לא היה יכול לפרנס את שתיהן והיא נאלצה לצאת לעבוד כעוזרת במשקי הגויים, למרות היותה בת אצילים. אחיה רופאים, מורים ואחרים היו בחיים והתגוררו בקרבת מקום, אך היא לא נזקקה להם.

היא קבלה את הצעתנו והסתכנה. חפרנו בור מתחת לאבוס, הכנסנו בו שני דרגשים וכסתות ומתחת למחסה האבוס נשארנו אצלה כמעט שנתיים.

פעמים מרובות ערכו מצוד על ביתה והיינו נאלצים מדי פעם בפעם לברוח ולהסתתר בנפרד בבצה הגדולה מחוץ לעיר, ששימשה כגורן העדה כולה לחצירים ולאנשי הכפרים, בגדישי השחת הייתי חופרת לי מנהרות על ידי תלישת השחת, מסתתרת, כשבעלי מחפש לו מחסה במקום אחר.

גויה זו, פרנסה אותנו כל הזמן. כשפרשנו מביתה, מהבונקר שאצלה, היתה מביאה לי תה חם ואוכל למקום שהותנה ביניינו. כל פעם היינו אני ובעלי נפגשים אצלה. ארבע פעמים תפשו אותנו אחרי הלשנות שכנים והיא היתה פודה אותנו מידי הגרמנים באחרון רכושה. פעם נתנה להם את פרתה היחידה, מקור חלבה, כופר נפשנו. פעם ארגז מצרכי מזון אחרונים שבביתה. את חיי וחיי בעלי אני חייבת לה, לקדושת אדם זו יוהנה וונשיצקה קרשיצקה. את זכר נצוץ אנושי זוהר זה אשא אתי כל חיי לתקוה באדם ובאנושותו שלא תפוס.

*

בינתיים חזר אחי ומשפחתו לעירו זלושצי. חפשנו אפשרויות להפגש. אולם זה לא ניתן לנו. בעלי גם הוא נאלץ למצוא מסתור לעצמו בנפרד ממני ואני אחרי נדודים חזרתי אל מיטבתי יוהנה שלא בידיעתה, כדי לא לסכן אותה לא נכנסתי לרפת השוממה והסתתרתי בבונקר, שהתקנתי לי בערימת הגבל שבחצר. מישהו הרגיש בכך והלשין. באו הגרמנים ובראשם אחד בריא בשר וצמא דמים. כשהגיע לבונקר והוציא אותי ואני הייתי מזוהמת, פרועה, רזה וצוחנת, הוא אמר לפקודיו ולעדת האוקראינים שחיכו להילולת הרצח:

— אשה שכך לוחמת לחייה, יש להשאירה בחיים. אל תגעו בה לרעה.

הם הלכו, אך אני נאלצתי בכל זאת לברוח. הגרמנים ערכו מצוד על אחרוני היהודים. נקלעתי למרתף אחד. עמדה הגויה אחוזת בהלה. היא דרשה ממני לעזוב אותה מיד, אמרתי לה, כי לא אלך.

בקשתיה שתלך לראות מה עם משפחתי. הבטחתי לה ללכת, אם תודיע לי דבר. היא חזרה כעבור שעה וסיפרה, כי כולם ניספו והוסיפה:

— ברחי ממני, את לא בשבילי!

ברחתי.

למחרת בא מיקולסקי בעקבות כלבו למקום מחבואי. אותי לא מצאו. נצלתי. אך הייתי אדישה גם להצלתי. נמאס לי. רציתי ללכת לקומנדו להסגיר את עצמי. חיי נמאסו עלי. שבועות אחרונים אלה היו קשים מנשוא. כשלתי, הגעתי לקצה כוח הסבל.

רצתי אל משרדם. והנה בדרך פגשתי ביוהנה. לא ראיתיה ימים. אמרתי לה: בעלי אבד לי, משפחתי נספתה. למה לי חיי?

היא הרגיעה אותי ואמרה:

— הניק שלך חרוץ מאד. הוא ודאי ברח וינצל. אל תעשי זאת. התחזקי והשארי בחיים למענו.

דבריה חזקוני.

***

נפגשתי עם הניק בינואר 1944. שנינו רדופים על צוארנו, עלובים, קפואים ומזי רעב, אך בלבנו החלטה לחיות.

בפברואר 1944 באה יוהנה והודיעה לנו, כי פרטיזנים רוסיים הגיעו למבואות הכפר. התכוננו ללכת אליהם. באותו לילה השתכרו הרוסים עד אבדן החושים ושרידי הגרמנים במקום ערכו בהם טבח כללי.

הסביבה חזרה להפקרותה הגרמנית.

מצאנו מחבוא במרתף אחד הבנינים. עם בוקר הוברר לנו, כי בו משוכנת יחידת תצפית גרמנית. מצבנו היה מיאש.

חכינו יומיים. בשבת נפרדנו וברחנו איש איש לעברו. אני נכנסתי אל בית פולניה אחת. היא חשבה אותי לפולניה וסדרה אותי כטבחית אצל כומר הכפר. בערב אחד אמרה לי, כי היה אצלה בחור יהודי שרצה להתנצר והוא הכיר אותי, כי אני קרובתו ויהודיה כמוהו. היא גרשה אותי:

— יש לי לב כבד על היהודים. כל חייהם נצלו אותנו, הלוו לנו כסף ברבית קצוצה, לא התחשבו בגורל הזולת.

התחננתי בפניה. הספור עם הבחור היה נכון, ידעתי גם מיהו, בכל זאת כפרתי בכל. הלילה ירד והיא לבה נכמר עלי ונתנה לי להשאר. אך הפעם הורידה אותי למרתף.

ביום ו' בבוקר, 26 במרץ 1944, ירדה אלי למרתף ובישרה לי בשמחה:
— יש לנו אורחים. הרוסים הגיעו.
ומיד אחרי זה התנפלה לרגלי, התחננה, בקשה סליחה. היא רצתה רק, שאגיד לה מדוע שקרתי לה.
עניתי לה:
— רציתי לחיות.
הלכתי לחפש את בעלי. הוא השאיר הודעות בשבילי בכל מקום בואי.
ב־27 במרץ 1944 נפגשנו. הפעם לנדודים משותפים ברוסיה.
את פולין, את ים הטרוף האנושי, עזבתי לנצח.

רחל (סובול) פוקס

(ויז'רודק)

הייתי ילדה בגיטו וישניביץ

וישניביץ מקבלת אחים

בת 14 הייתי, כשלקחו אותנו לגיטו וישניביץ.

היה זה בראשית ינואר 1941, בחוץ השתוללה סופת שלג עזה, בתינו היו מכוסים כפור בחוץ ובפנים. החיים היו משותקים. משפחות משפחות היו ספונים בבתיהם וצפו לרע. נאמר לנו, כי עוד מעט ונלקח לגיטו. התהלכנו כל היום וכל בגדינו עלינו וקפאנו מכפור בבית הבלתי מוסק זה שבועות. ביום זה עברו אוקראינים, ענודי אותות משטרה גרמנית, דפקו בדלתות והצעיקו פנימה, כי כל אחד יכל לקחת אתו צרורות של 20 ק"ג במשקל, לצאת לככר העיר, לעזוב את העיר תוך שעות ספורות ולוישניביץ.

הגענו לוישניביץ עייפים מהליכה ממושכת. רעבים וקפואים. אנשי וישניביץ ידעו על בואנו. הם חכו לנו לילה תמים וקבלו אותנו במרק חם ופת לחם, שחסכו מפיותיהם ובחמימות של אחים. פגישה זו לעולם לא תשכח. חבל שמעטים שרדו לזכרה.

בגיטו היו כל הבתים תפושים. בכל בית משפחות מרובות, היודנראט ציפף את אנשי וישניביץ ופונה לנו בתים למגורים, השתכננו כמו הוישניביצאים, כעשר משפחות בכל בית והשרותים — אחד בכל בית לכל הנפשות.

* * *

למחרת בואנו לגיטו נדרשנו, כמו כולם להפריש יום יום מכסת גברים לעבודה. היינו שלשה גברים ושלש „נשים" במשפחה. אני ואחותי בת ה-11 השתדלנו ללכת במקום הגברים, אמרו כי בגברים מתעללים. רצינו למנוע מאבינו ואחינו את הסבל.

היינו עובדות בנקוי השלגים, שנערמו ברחובות אחרי הסופות. עבדנו בשדות באסוף שיירי תפודים קפואים ובתקון שקים בלים ומעופשים. בשובנו הביתה הבאנו אתנו מדי פעם בפעם שלל מזון, שנים שלשה תפודים קפואים וחפני גרעינים, שמצאנו פה ושם.

היו חפושים ליד שער הכניסה לגיטו. הכו בנו אם נגלתה ה„הברחה". אך הדאגה לשלום יקירינו שלא ימותו מרעב, גברה על פחד המכות. בגיטו מצאנו לא פעם גופות אדם מתגוללות ברחוב, אנשים שנפחו נשמתם מרעב וכל תכן חיינו התרכז בחפוש אוכל, בו ראינו את עיקר ענינו.

פעם פגשתי ו גיטו את חייקה שפירא בת השוחט הויז'רודקאי, היא עברה על ידי נגעה בי גוף בגוף ולא ראתה אותי, נסיתי לדבר אליה. היא לא הגיבה, מבטה הבוהה, עיניה הקרועות למרחק סמוי העידו, כי דעתה נטרפה עליה. מדוע לא אספו אותה הביתה, מדוע לא עשה למענה איש דבר גם לזו בני משפחתה ? לא אדע עד היום, היא גמרה חייה כמטורפת, ברחובות הגיטו לעיני כל.

השתגע גם זיומה וייס חברי לבית הספר. הסתובבו בגיטו עוד מספר אנשים

מוכי טירוף, אך אני לא הכרתים. מאימי הגיטו המרובים נחרת בזכרוני הטרוף של שני קרובי נפשי אלה. עלבון האדם שבדבר, מסכנותם הילכו עלי אימים, רבונו של עולם רק לא זה. החלטתי לא להשתגע, כאילו זה תלוי בי, החלטתי גם לחיות והר-גשתי משום מה, כי זה באמת תלוי בי.

ימי החסול והיודנראַט

באחד הימים הוטל על היהודים לתת לגרמנים מכסה מסוימת של זהב ודברי ערך, ולא — יירצחו כך וכך יהודים, והמכסה נמצאה. כולם נתנו את שארית הונם־ מצילם להציל יהודים סמויים, אחרים ממות. מאז זה חזר לעתים קרובות, עד שאזל המלאי ויהודים נלקחו ולא חזרו.

כך זה נמשך עד ראשית אוגוסט 1943.

באוגוסט נפוצה השמועה על ה„אקציה". ידענו כי קצנו קרוב.

לפני החסול הודיעו הגרמנים ליודנראַט, כי אנשים יכלים לצאת מהגיטו להביא מהבתים את מטמוניהם. חלק יימסר לשלטונות וחלק ממטמוניהם יושאר להם. ישארו בחיים אלה שימלאו את הצו. ככל שיירבו להפריש לגרמנים כן ייטב להם. יהודים יצאו מי לביתו הקרוב ומי לרחוק. את כל אחד ליוה שוטר. יהודי ויז׳רודק, הלכו לויז׳רודק והשוטרים ליוום עד שם ועד הכפרים הסמוכים, יהודים נתפתו. יצאו גילו מטמונים והביאו. הם לא נצלו.

הגיטו נסגר לשלשה ימים, מיד עם שוב היהודים עם מטמוניהם האחרונים. בפנים הגיטו נסגרו גם הבתים, מי שעבר מבית לבית נורה ונהרג ברחוב. ידענו מהו הצפוי לנו. תחושת המות קיננה בכל תא ותא מתודעתנו. איום.

בהתקרב ימי החסול ראינו את היודנראַט הוישניביציאי במלא זהרו הטרגי. יהודים טהורי לב, זכי נפש שמסרו נפשם על כל דבר קטן שבקטנים למען עדת גורלם.

תמהתי אז ושנים רבות אחר כך: מנין שאבו אומץ ורוח לסעוד אחרים, כאשר גם הם לא שונה גורלם.

הייתי מבוגרת ועצמאית שלא כפי גילי, ראיתי אותם במסירותם. שמעתי גם שיחות מבוגרים ממני. הדעה היתה אחת — שליחי מצוה מן הטרגיים ביותר.

בלט ביניהם קוילנברנר ראש הועד. הוא לא היה מהמקום, הוא נקלע שם ממקום אחר, כפליט מקטוביץ או משלונסק. מהגבול הגרמני הוא ברח לגבול הרוסי וכאן נלכד. בימי האקציה עמדה לו הזכות להשאר בחיים. הגרמנים הציעו לו זאת, אך הוא הצטרף לתהלוכת המות של כולם. הוא ניצל את חסדם וביקש לקבל את הכדור הראשון, שלא לראות במות צאן יקרו. הם נענו לבקשתו. כך סופר.

אנשי היודנראַט היו הראשונים למות. לימים סופר לי, כי מישהו מהם נצל כשם שנצלו אחרים בחסד המקרה, בזריזות, בכוח ההחלטה העצמית לחמוק מהמות ובזמן. דרך אחרת של הצלה לא היתה.

פומפיית הזיכרון

מחיי הגיטו ומזכרונות הזועה בולטים במוחי מקרים אחדים איומים. הם כה

חדים ברישומיהם עד שקשה לי לחזור אליהם. מעטים, הם ורבים כרבות פצעי לבי בהתחוללם. הם הופכים נפשי לפומפיית אימים. הם מחרידים אותי ויותר מזה. זוהי זועה המסתערת כל פעם מחדש, ואינה מרפה ממך. ותופשת את כולך. אדים חי בצל אימים מתחדשים, הוא נמצא פתאום בצפיה כביכול למשהו איום, שאימתו ידועה לו לדיוקה ואין ביכלתו לחוש לו מפלט ממנה.

על אחדים אספר כאן:

* הנה. ערב פסח, משפחות נאספות לקיים סדר פסח כ„הלכתו". אמא אספה שיירי קמח. אפתה מצות זערערות עלובות מאד, אנו יושבים ליד השולחן, אמא מבקשת את אחי שיגיד את ההגדה, אחי שומר מסורת היה ואוהב מסורת, הפעם הוא מסרב:
— אם זהו ה„סדר" הרצוי לד' אינני אומר לו הגדות.

* אמא נתונה תמיד לדאגתה לנו. יומה גדוש דאגות וחפושי אמצעים לקיומנו. כל יום הוא כזה. כל יום והמצאה לה משלה, ימים היתה תולשת את העשב הגדל מסביב לבית, מספיחי האביב, מערבבת אותו במשהו ואופה רקיקים והרקיקים — שבעים ושבעה טעמים להם. כשאני זוכרת, איך אמא'לי הרציונית הגדולה, משען חיינו מתמיד גוחנת ללקט קלקי צמיחה דלה, כחיה, כעז בארץ שחונה, אני מתפלצת הנה בזה נאחזה אמא. כחיה בארץ שממה דמתה עלי אמא.

* אנחנו גרנו בביתו של אלטר לייטר, בבית זה המרווח גלינו מרתף לארך כל הבית מתחתיו. שמרנו קיומו לנו כמשמרת לצרה. והנה בא היום אנו יורדים לעמקיו והוא מלא עד חציו מים, אולי מי שפע, אולי מי קרח, שנמס, כי לא השתמשו בו משנים שנימה, אין ברירה, ישנה אפשרות יחידה להנצל ולהשאר למספר ימים אולי, רק להסתתר במרתף. אולי לא ירגישו בנו כאשר יבואו להוציאנו לחסול. מגיע היום השלישי, האחרון לחיינו, כל המשפחות מכונסות במרתף, הגברים התקינו דוברות של לוחות. אינני יודעת איך הם צפו על פני המים, אך כולנו ישבנו על הדוברות האלה. באו הרוצחים ויצאו מבלי למצוא מבוקשם. הם לא יכלו להבחין בנו. הסתרנו את מבוא המרתף בארון גדול והם לא הרגישו בנו. לעת צהרים הופיעה קבוצה שניה. אלה לא הסתפקו בהצצה בלבד, הם החלו להרעיש ולהרעים, התחולל רעש איום. תינוקות שהיו אתנו נבהלו ופרצו בבכי ויללה בילדה נאחזה, וילד בילד התלכד בהתיפחות קולנית. אותו רגע חודש הרעש ואבא אמר:

— אנו מחוסלים. בשל בכי התינוקות נתגלינו.

וכך היה.

הם גילו את הפתח וצעקו: צאו אלינו בשלום, אחרת נעיף רמונים לתוך מאורתכם ונרסק אתכם שם.

זה השפיע.

משום מה לא רצו להתרסק, למות במרתף. אם כי ידעו, כי המות מוחלט ובטוח. הם יצאו והסגירו עצמם.

* אני החלטתי לחיות, להשאר בחיים ויהי מה. צללתי לתוך המים כשגופי נתלה בקצה אצבעותי בלוח, אתי נשארה גם ילדה אחרת בשם אסתר פרנקל. אבא אסף

את משפחתו ויצא. אני נשארתי עם אסתר. הוא דאג שנהיה יחד כולנו עד הסוף. פתאום אני שומעת הוא שואל את אמא:

— אוטיה (כנוי החבה שלי בפיהם) איננה, היכן אוטיה? ואמא משתיקה אותו:

— אולי תנצל כשלא תהיה אתנו, השאר אותה שם.

הוא השתתק.

פתאם שמעתי צעקת כאב התמלטה מפי אמא. הפרידו כנראה בינה לבין יתר בני משפחתה האהובים.

* הכל נגמר. עולם של דממה ואנו שתינו שקועות במים עד צואר.

היינו רטובות וקפואות באמצע יום אוגוסט חם. שכחנו לרגע לשם מה אנו כאן מחכות. נעלם לנו משהו מהתודעה. לפתע שמענו צעדים. הרוצחים שבו. הם פחדו להכנס למרתף, הם רק צעקו לתוכו:

— מי שמסתתר שיצא ללא שהיות, אנו זורקים מיד פצצה לתוככם.

לא יצאנו. שקט היה. רק נקישות עמומות נשמעו כתקתוק של שעות ושיני החלו נוקשות. רציתי להשתיק את עצמי, דחפתי את אגרופי אל בין שיני והפרדתי ביניהן עד שנגסתי ונקבתי חורים באגרופי, דם החל זב.

* אחרי שעות מרובות יצאנו. עלינו על הגג. היה שם כרכוב עשוי מרישים תלויים על מעזבות, בגובה של כשני מטרים. אמרנו לעלות על כרכוב זה, הוא נראה לנו כמסתור טוב, ולא יכלנו, היינו כבדות מדי. בכל זאת טפסנו והצלחנו.

כשעלינו מצאנו מקום מרווח לשינה לשתינו ועליו בקבוק של מים וצנצנת רבה, מן השמים הכינו לנו.

שמענו, כל פעם מטחי יריות. אמרנו אחת לשניה אחרי כל יריה ויריה:

— עתה נרצח אבא, עתה אמא, הנה. וזה אחותי שנורתה. אולי נחשנו, מי יודע. הם נורו אז. זה ברור.

* שלשה ימים ישבנו שם, נזונות מצפחת המים וצנצנת הרבה. והחלטנו לרדת. אסתר אמרה נצא בלילה, יש לי מכיר ידיד אבי, בעל אחוזה, אחד בשם ליפישוב, נגיע אליו. הוא יצילנו, אם ישמע בת מי אני. הוא חיב הרבה טובות לאבי.

בחסות החשך ירדנו. במקרה עברו אז אנשים, אלה לא היו שוטרים ולא מחסלים. הם בלשו בפנסיהם בפתחי הבתים במטרה למצא שלל וגילו אותנו. הסתתרנו מהר מאחורי שני הארונות הגדולים שעמדו שם. נעלמו להם אף על פי שהבחינו בנו בבירור. הם נכנסו ראו את מנעולי הארונות הכבדים ואחד אמר לשני:

— הן על הגג, צריך לחסל אותן. המנעולים כבדים סמן שאוצר מאחוריהם. אסור להשאיר עדים לדבר, מסוכן, נעלה על הגג נתפש אותן, הארון נפצח אחר כך. קדם כל נחסל את היהודיות.

כשעלו חמקנו. רצינו לקפוץ דרך החלון, מאחוריו גדלו תירסים גבוהי גבעול שהיוו מסתור מצוין, אלא שפחדנו לקפוץ מגובה זה. בסוף אני בכל זאת הרהבתי עז, קפצתי. הסתתרתי וחכיתי לה שגם היא תבוא.

היא לא יצאה.

החלטתי לחכות ולחכות. היא יחידה נשארה לי מכל. היא יחידה נשארה אתי. ו...חכיתי.

* שמעתי את זקיפי ה„שמירה" צועדים, מקיפים את הגיטו, מחפשים, מקשיבים. שמא יימצאו עוד יהודים. אחר כך נדמו הצעדים. הלילה חלף. השחר החל להפציע.

נאלצתי לברוח שלא יסגירני אור היום והיא לא הופיעה. הגדר היתה גבוהה מאד וצפופת לוחות, נדחקתי מבעד לחרך צר בין הרפפות ויצאתי. היה זה נס. לי קשה גם עתה להאמין שבריוח כה צר יכול יצור אדם לעבור.

את וישניביץ לא הכרתי. ידעתי רק את הדרך מהגיטו לעבודה וחזרה. רצתי בזו הדרך והגעתי למזלי הרע לבית הקומיסר. כלבים נבחו בחצרו. אך איש לא יצא. עברתי את החורשה, הסתתרתי בזאמעק בערמת תפוחי אדמה. כרסמתי תפודים מלוכלכים וישנתי.

* ימים מספר אחרי זה ביום ו' רצתי ברחוב הראשי. נתגליתי. שני שקצים תפשו אותי וסחבו אותי להטביעני בנהר. באותו רגע נזדמן שם ישיש אוקראיני והוא אמר להם:

— תזרקו אותה למים, וכולנו נסבול מזה. דמיה לא יתנו דומיה לכם ומנוח. אל תעשו זאת.

זה השפיע. הם עזבו אותי וציוו עלי לברוח. ברחתי. אז הם ירו אחרי יריות רבות. נפלתי תוך ריצתי המבוהלת לתוך הבור. נעלמתי והיריות פסקו, עם רדת הלילה יצאתי.

הגעתי בריצה של לילה תמים לצ'יצ'ינץ, ראיתי מולי שלט „משטרה", נדהמתי. בא לקראתי גוי עם עגלת-סולמות ואמר:

— את יהודיה הסתלקי מכאן, מסוכן, ירצחו אותך.

בקשתי שיראה לי הדרך לורבוביץ.

בשדות עמד איכר ישיש שקצר בקמה. למראי נחרד!

— תינוקת (דיטינה) לאן את רצה.

אמרתי לו להולאנה הונרצ'וק. היא היתה ידידתנו שנים. משפחה של שטונ־דיסטים. הנחתי כי הם יצילוני.

הוא ברך אותי בחיים ארוכים והראה לי הדרך לביתה.

* * *

משפחת שטונדיסטים זו הצילה אותי. הגרמנים היו פוקדים אותם לעתים קרובות להחרמת דברים, והם סכנו עצמם ולא הסגירוני.

ממשפחה אחת לשניה העבירו אותי, בין אנשי שלומם. כל אחד נטל חלק במצוה של הצלת נפש קטנה ונרדפת. הם סיכנו את עצמם. הם חיו ימים מרובים במתח של מצודי פתע. הם ידעו כי אחת דינם למות בהתגלות פשעם הגדול. הם בכל זאת עשו זאת.

הודות לשטונדיסטים הגעתי לסוף השואה ואחריה.

יתר דברי קורותי מרוחקים מוישניביץ ואין הם שייכים לספר.

מנדל זינגר
(מתוך חוברת)

על חורבן וישניביץ שבוולין

(מפי שאול שורין)

בחול המועד פסח יצאתי אל כפר הנוער הדתי, כדי לשוחח עם אחד הנערים שהגיע לארץ מוישניביץ אשר בוולין. בפגישתי עם הנערים ליד הגבול הסורי, בבואם לארץ, הצביעו עליו כנער שעבר עליו סבל רב. הסתכלתי בפניו החיוורים, הבטתי בעיניו השחורות והמבוהלות והחלטתי מיד, לא לשוחח אתו אז. בכפר הנוער, אחרי עבור שבועות אחדים, נרגע הנער בהרבה. פניו הוטבו. בעברי אתו בכפר נוכחתי לדעת, כי השתלב כבר במדה מסוימת בחיי הנוער, אם גם טרם רכש לו את ידיעת השפה העברית. אבל גם עתה עוד קשה השיחה אתו.

שם הנער שאול והוא בן 15. הנער מפותח יפה בגופו. בפניו נראים עוד סמני חבורות מהמכות הרבות שספג. ככל הנערים, פליטי התופת הנאצית, גם הוא מבוגר בשכלו מעל לגילו. גם במוחו נחרתו הזכרונות האיומים על כל פרטיהם. אף תארי-כים מדויקים נזכרים לו, לפי סמנים מסוימים. לדוגמה: זה וזה אירע בדיוק חודש ימים לפני מות האב: זה קרה כשבועיים לפני שהוציאו להורג את אלה ואלה. שאול הוא שקט מטבעו, אולם הוא מתרגש מאד כמובן, כאשר מעלה הוא בזכרו את הימים שעברו. זה מקשה מאד על השיחה אתו. השתמשתי כל פעם באמתלאות שונות כדי להפסיק את שיחו לזמן מה.

בוישניביץ ליד קרמניץ, מחוז דובנו, היו, לפי דברי שאול, עם פרוץ המלחמה כ-4500 יהודים ורק כ-500 נוצרים, רובם ככולם אוקראינים.

הצבא הסוביטי היה בוישניביץ קרוב לשנתיים. תקופת־זמן לא היתה כלל וכלל נוחה ליהודי המקום. יהודי וישניביץ התקיימו ברובם על המסחר עם אכרי הסביבה, ועם חדירת הרוסים צומצם המסחר בהרבה. הסתגלות היהודים לתנאים החדשים היתה קשה, אולם אלה מבין היהודים, בפרט הצעירים, שיכלו לעבוד עבודה גופנית, מצאו מקור מחיה.

מבין היהודים לא נאסר איש ע"י הרוסים. היהודים, בעלי רכוש עברו ברובם לערים גדולות יותר שבמחוז, בכפרים אחדים בסביבה הוקמו קולחוזים, אולם מספרם היה מעט, כי הרוסים נזהרו כנראה מלכפות אותם על האכרים ומרצונם הטוב הסכים רק אחוז קטן מהאכרים לצורת הקולחוזים.

עם נסיגת הרוסים בפני חילות הנאצים לקחו אתם את היהודים והאוקראינים מגיל 25 עד 35, כדי לגייסם לצבא. את מספרם אין שאול יודע להעריך, אולם הוא יודע, כי האוקראינים ברחו אחר כך ורובם חזרו לוישניביץ. היהודים נשארו כולם אצל הרוסים, פרט ליהודי אחד שברח וחזר. הוא נרצח אחר כך ע"י הנאצים.

לפני צאתם הוציאו הרוסים להורג 3 מהמנהיגים הלאומניים האוקראינים ויהודי אחד, פליט מגרמניה. היהודי הובא לקברות בבית העלמין היהודי.

על תקופת הכבוש הרוסי משוחח הנער בשקט מוחלט. יש לו הרצון להתעכב יותר על כל פרט. נאחז הוא בכל דבר מהימים ההם כמו בזכרונות נעימים.

הגרמנים באו.

אולם... אנחה פורצת מעומק הלב, מיד עם חדירת הצבא הגרמני החלו הפרעות ביהודים האוקראינים המקומיים ואכרי הסביבה שבאו לוישניביץ הדריכו את החיילים ויחד שדדו מכל הבא לידם. יהודים שנפגשו בנאצים ובאוקראינים, הוכו ונפצעו. קרבנות בנפש לא היו.

מצב זה נמשך כשבועיים. בזמן זה התקדם כנראה הצבא הגרמני במהירות מזרחה או שעמד בקרבות קשים.

האוקראינים הכפריים והמקומיים התקרבו חיש מהר אל הפולשים הנאצים. רוב האוקראינים ששירתו כמיליציה את הצבא הסובייטי, הצטרפו אל הנאצים ומלאו אצלם את התפקיד של משטרת-עזר לצבא הגרמני ולגיסטפו, פרט למספר קטן של אוקראינים שסירבו לשרת את הנאצים וברובם הוצאו על ידיהם להורג.

מעשה הרצח הראשונים.

אחרי עבור השבועיים הראשונים התאזרחה במקום פלוגה של הגיסטפו — מספר אנשיה היה כשלושים — והחלו במעשי הרצח. המעשה הראשון היה: „לנקום" את ארבעת האנשים שהוצאו להורג ע"י הרוסים לפני צאתם. על כל אחד מארבעה אלה — שלושה אוקראינים ויהודי אחד, פליט מגרמניה — החליטו להוציא להורג 10 יהודים. המשטרה האוקראינית חטפה את הקרבנות ובמרתף של אחד הבתים בעיירה נרצחו 40 היהודים.

אחר כך החלט בחטיפת אנשים לעבודת-כפיה, שהיתה מלווה תמיד עינויים גופניים ונפשיים. והגברים התחבאו. באחד הימים נחטפו מאות יהודים, ברובם נשים ונוער, הוציאו אותם מחוץ לעיירה, במרחק של 5 קילומטר, ועל השדות של אחוזות הפולני רומל (בעל האחוזות גורש ע"י הרוסים לסיביר) פקדו עליהם לכרות תעלה, אשר רחבה כשני מטרים וארכה כמאה מטרים, איימו עליהם, כי במקום זה יקברו כולם. עבודת החפירה נעשתה תוך בכי ויללות, קורעים לב.

עד שעה מאוחרת בלילה החזיקו את היהודים באיום של מיתה ביריות, אחר כך הרשו לכולם לשוב לביתם.

הטבח התחיל

ימים אחדים אחר כך ערכו השוטרים האוקראינים ואנשי הגיסטפו חפושים בבתים וחטפו כשלוש מאות גברים יהודים. לנשים אמרו, כי לוקחים את הגברים לעבודה, בין הנחטפים היו גם שלושה מראשי הקהלה (את שמות שנים מהם יודע שאול: שעיקה יקירא וליפשיץ), כולם הובאו אל התעלה ליד אחוזת רומל. הומתו ביריות ונקברו בו במקום.

כארבעה חדשים נמשכו מעשי-רצח אלה. כל יום נחטפים עשרות יהודים, מוצאים מחוץ לעיר, נרצחים ונקברים בו במקום. מספר היהודים הנרצחים הגיע כבר לאלף.

הפסקת הרצח — הגברת השוד

פלוגת הגיסטפו עזבה את המקום ויצאה בכיוון לפרוסקורוב. בוישניביץ השתרר שקט לזמן מה. אוקראינים מקומיים, אנשים מהימנים, שבאו לוישניביץ מהשטח הרוסי, ספרו, כי שם הושמדו היהודים עד האחרון. אף הרוסים שהתחתנו עם יהודים, נרצחו.

במשך השבועות של הפסקת הרצח בקרו תכופות בוישניביץ שליחי הגיסטפו ובכוח איומי-שחיטה סחטו בעזרת השוטרים האוקראינים כסף, זהב, סחורות (אף מחטים וסיכות נדרשו), בגדים ופרוות. פעם באו שלושה ז'נדרמים גרמנים ובלוית שוטרים אוקראינים הלכו מבית לבית ושדדו כעולה על לבם.

באחד הימים הכריזו, כי כל הכסף, הזהב והתכשיטים הנמצאים ברשות היהודים יש למסרם לנאצים. יהודי, אשר אצלו ימצא מכל זה, יומת מיד.

היהודים קבלו באהבה את השוד, תוך תקוה, כי יהיה זה פדיון הנפש.

הוקם הגיטו

בהתקרב ימי הפסח (בפסח זה אכלו היהודים חמץ) הוקם הגיטו בתחום של משכנות העוני, ליד הנחל אורין, לתוך הגיטו הוכנסו כ־5000 יהודים, כי בינתיים נתווספו יהודים במקום מאלה שברחו לוישניביץ מהכפרים הסמוכים, או גורשו משם.

עם העברת היהודים אל הגיטו נתנה הזדמנות נוספת לנאצים ולאוקראינים לשדוד מרהיטי היהודים ומחפצי-הבית. סחטו אצל היהודים ושדדו מהם בכל שמצאו תועלת לעצמם.

בגיטו הונהג „סדר" נאצי, הוקמה מועצת-היהודים ובראשה הועמדו אברהם צימבלר, סוחר עורות ומר קולמבראן, פליט מגרמניה, מונו שוטרים יהודים שצוידו באלות ושירתו בעיקר כנוגשים ומפקחים. תחילה נתנו ליהודים על כל נפש 15 דקו לחם ליום. אח"כ נתנו רק 7 דקו לחם ו-2 וחצי דקו גריסים. כל קיומם של היהודים היה על עבודת-כפיה בחקלאות ובגנים של עצי-פרי. שכר-העבודה היומי הספיק לקנית 7 דקו לחם.

במשך 6—5 החדשים הראשונים מתו בגיטו מרעב וממחלות 1500 יהודים, הקרבנות האלה היו ברובם מבני דלת העם, כי בעלי היכולת הצליחו אחרי הכל להביא גם אל הגיטו מחפצי ערך ותמורתם יכלו להשיג צרכי-מזון אצל השוטרים האוקראינים ששמרו על הגיטו.

פעולתה של המועצה היהודית במשך החדשים היתה בעיקר בהספקת יהודים

לעבודת-כפיה, כל זה נעשה כל הזמן תוך איום במיתה ובעזרת השוטרים היהודים, שגירשו את היהודים באלותיהם מבתיהם למקומות העבודה, נוסף לכך לא נפסק אף ליום המקח וממכר על סכומי כסף ותכשיטים כפדיון נפשות היהודים. גם בפעולה זו עזרו השוטרים היהודים. לבסוף הציגו דרישות שלא היתה ליהודים כל יכולת למלאן, כל זה נעשה לפי שטה ותוך מחשבה תחלה כמובן.

בראש כל הפעולות האלה עמד נאצי בשם מילר. מקום מושבו היה קרמניץ.

באחד הלילות הובהלו יהודי הגיטו ע"י ירירות המוניות שנשמעו כאילו ממרחק לא רב. הניחושים היו שונים. היו גם כאלה שקיוו להתקרבות הפארטיזנים, אולם אחרי זמן מה נודע, כי נרצחו היהודים שעבדו עבודת-כפיה אצל האוקראינים, בי-ניהם היו גם נערים ונערות כרועים. מקום הטבח היה לא הרחק מהגיטו, בקרבת משקו של סטפנסקי, עשרות קרבנות נקברו בלילה זה בביצה הסמוכה.

למחרת ארבו המרצחים ליד הבתים בגיטו וכל מי שיצא מפתח ביתו, נורה בו במקום, אף באלה שהוציאו את ראשיהם דרך חלון, ירו. יש להדגיש כי לא פורסמה כל פקודה — בכתב או בעל פה — האוסרת זאת.

יומיים נמשך הטבח בצורה זו ומספר הקרבנות היה כ-150.

המשטרה האוקראינית בפיקוד נאצי נתנה פקודה להביא לקברות את קרבנות הטבח בגיטו, לא הרשו להביאם לקבר ישראל בבית-העלמין. נאלצו לקברם ליד הנחל שבעירנו (אגב בקרמניץ לא הירשו להביא את קרבנות הטבח לקבר ישראל בבית-העלמין. שם נקברו בתחום הגיטו).

בשורות איוב.

מדי יום ביומו נתקבלו ידיעות מהימנות מערים רבות בוולין, אשר בהן הושמדו היהודים. בדובנו נרצחה במשך שמונה חדשים כמחצית יהודי המקום. הדכאון גבר מיום ליום. הכל ידעו, כי אין מנוס מכלא זה. האדישות השתלטה בגיטו שלטון בלתי מוגבל, בכל זאת נמצאו יהודים שראו נכוחה את הבאות וחפשו דרכים, איך להמלט מידי המרצחים.

חידוש הטבח ההמוני

לוישניביץ הגיעה בינתיים קבוצה אחרת של הגיסטפו, כ-15 איש. עם בוא הקבוצה הזאת הוחמר מיד המצב עוד יותר.

בימים הראשונים לחילופי הגברא נחטפו כ-1000 יהודים, ביניהם גם חברי המועצה היהודית, פרט למר קולמברן, הפליט מגרמניה, שנשאר במקום. החטופים הוצאו בכיוון לקניאזשה והובאו למקום בלתי ידוע. כל ידיעה לא נתקבלה מהם. אכרי הסביבה ספרו, כי כולם הומתו ביריות. קולמברן, נחטף אף הוא ע"י הז'נדרמים האוקראינים שפיצצו את גלגלתו והרגוהו.

„פעולה" זו נמשכה כחודש ימים. כל יום נחטפו יהודים. כינסו אותם בבית-הכנסת. משם נלקחו ע"י הז'נדרמים האוקראינים והוצאו להורג. על ידם עזרו

השוטרים היהודים — מספרם היה כשלושים — אשר מתפקידם היה בעיקר לאסוף את רכושם של אלה שהוצאו להורג. לשוטרים יהודים אלה הבטיחו שלא יאונה להם כל רע. ביזת הנטבחים, במדה שהשודדים הנאצים והאוקראינים לא מצאו בה ענין, נמכרה לאכרי הסביבה שבאו לוישניביץ והעמיסו את חפצי היהודים על עגלותיהם.

אמהות מקריבות את עוללי טפוחם

היהודים לא יכלו אחרת מאשר לגלות מקומות-מחבואים בבתיהם בתוך תחום הגיטו שהיה להם למלכודת. מקומות-מחבואים אלה היו לרוב במרתפים או בחלל-הגג, סגורים ללא אור וללא אויר, או בבורות שחפרו מתחת לרצפה וכיסו אותם בקרשים.

היו ובמקומות-מחבואים אלה נאלצו לשהות ימים ללא אוכל וללא טפת מים, כי בתוך הבתים או לידם ארבו המרצחים יומם ולילה. התחבאות זו היתה כרוכה בטרגדיות משפחתיות איומות, שהביאו אמהות עד לידי טירוף דעת.

ילדים חולניים היו גוועים בחיק אמותיהם, מבלי שיוכלו להגיש להם אף טפת מים. ילדים בגיל שלוש שנים היו כבר מודרכים וידעו, כי עליהם להזהר מלהוציא הגה מפיהם ועליהם לסבול ולשאת את סבלם בשקט, אולם תינוקות קטנים פרצו תכופות בבכי ברע להם וכדי למנוע את הסכנה שהמרצחים יגלו את מקום המחבוא, החניקו אמהות במו ידיהם את עוללי טפוחם. ברבים מהמקרים האלה נטרפה דעת האמהות אחרי המעשה.

המרצחים בביתם של הורי שאול

בבית הוריו של שאול היו 17 נפשות. התחבאו 15. נשארו שאול ואחיו הצעיר ממנו בשנתיים. לתוך הבית פרץ אחד מאנשי הגיסטפו ושאל אותו: „איה שאר בני המשפחה?" — „אין איש מלבדנו — ענה שאול אחי הקטן רצה להתחבא ואני לא נתתי לו, הרגעתי אותו שלא יקרה לנו דבר". זאת אמר שאול בהיותו בטוח, כי הנאצי הרגיש בתנועה בתוך הבית לפני הכנסו ורצה להסיח את דעתו מלחשוד שהיו אנשים שהתחבאו.

הנאצי שלף אקדוח ואיים להרוג את שניהם בו במקום, באם לא יגלו מיד את מקום מחבואיהם של שאר בני-המשפחה. כאשר נוכח הנאצי, שאין להוציא דבר מהילדים, לקח אותם אתו ומסר אותם לידי השוטרים האוקראינים.

בבוא הנערים אל ראש הז'נדרמים האוקראינים קיבל את פניהם בסטירות-לחי ודרש בתוקף שיגלו את מקום המצאם של יהודי הבית שהם גרים בו. התברר, כי ראש הז'נדרמים נהג אתם ברחמים, כי כאשר שאל אותו המפקד הנאצי אם ניסו להשפיע על הנערים ע"י מכות, ענה האוקראיני, כי הנערים ספגו כבר כל אחד 50 מכות, דבר שלא התאים למציאות. קבלו רק מכות אחדות בפניהם.

אחרי שיקול דעת קצר על גורלם הוחלט להחזיר אותם אל הגיטו.

הגיטו מצטמצם...

מספר היהודים הופחת במדה כזו שיכלו לצמצם את שטח הגיטו עד למחצה. לראשי העדה מונו ברסטובסקי וחיניק, פליטים מרמגניה, מכונאים לפי מקצועם, שהנאצים העסיקו אותם.

החטיפות נמשכו. באחד הימים נחטף גם אביו של שאול, האם שנשארה עם שלושה ילדים הצליחה להתחבא. הנחטפים וחלק מהם נעצר.

במשך ששה ימים ערכו מפקד כל בוקר. אספו את כולם ופקדו אותם. החולים יכלו להישאר בבתים. אבי שאול ואחד מאחיו שכבו חולים בימים אלה במחלת הטיפוס.

ביום השביעי לקיום המפקד — בין המתפקדים היו אז גם אמו של שאול ושני אחיו — ראו היהודים את עצמם לפתע פתאום מוקפים שוטרים אוקראינים מזוינים. היהודים נבהלו מאוד למראה זה. הם הרגישו, כי עומד להתרחש דבר מה איום. אנשי הגיסטפו, בראותם את פני היהודים הנבהלים, צחקו ולעגו להם.

ניתן צו להוציא מבין המתפקדים 32 איש, בעלי מקצוע, הדרושים להם לעבודה. ביניהם היו גם ראשי העדה ברסטובסקי וחיניק. גם שאול היה בין ה־32. הוא משער, כי חשבוהו בטעות כעוזר לבעל-מקצוע. את השאר כ-600 איש בערך, הביאו לבית-הכנסת. שאול נפרד מאמו ומאחיו. כולם ראו סכנת ההשמדה המתקרבת, אולם בכל זאת לא שיער שאול, כי לא יראה אותם לעולם.

לילה אחד לנו יהודי וישניביץ בבית־הכנסת ולמחרת בבוקר הוצאו אל אחד השדות בסביבות וישניביץ. כאשר קמו הנשארים בגיטו בבוקר ושמעו יריות ממכונת יריה, מלוות צעקות ויללות איומות של אנשים, נשים וילדים, ידעו כי עתה נחרץ גורלם של מאות אחיהם, הוריהם וידידיהם, אשר רק אתמול נפרדו מהם.

שארית הפליטה

שלושה מבין מאות היהודים שהוצאו להורג, הצליחו להמלט וחזרו אל הגיטו. אלה ספרו על המחזה המזעזע ועל העינויים הנפשיים והגופניים שסבלו מאות היהודים עד צאת נשמותיהם. המרצחים היו אוקראינים. מאנשי הגיסטפו השתתפו רק אחדים שהדריכו את השוטרים האוקראינים והשגיחו עליהם.

נוסף ל-32 בעלי המקצוע שהוצאו מבין המובלים לטבח נשארו עוד בגיטו כמאה יהודים ברובם חולי טיפוס. ביניהם היו גם אביו ואחיו של שאול. גם שאול חלה בטיפוס. מעלות החום עלו על 40 (בכיסו היה מדחום) והוא לא שכב במטה, על שאלתי איך יתכן הדבר, ענה לי שאול: כן, עתה כאשר יש לי פצע קטן באצבע, אני סובל ואינני יכול לעבוד. אז לא הרגישו בכאב. כל עוד הרגלים נשאו את הגוף.

כעבור שלושה ימים מת אביו של שאול במטתו ליד מטת בנו (בן 18) והובא לקבורה בבית העלמין.

כשבועים עברו ללא הטרדה מיוחדת. אחר כך באו החוטפים לאסוף את אחרוני היהודים, שאול ואחיו החולה התחבאו. האח עלה על חלל הגג ונפרד משאול

שהסתתר במקום אחר בבנין. האח החולה נפל בידי המרצחים ושאול ראה, איך העלו אותו על עגלה. את הנחטפים הוציאו מהגיטו בודאי ללא שוב יותר.

בחצות הלילה ברחו שאול ונער אחר, בן 15, מבני משפחתו, מהגיטו. בתוך תחום הגיטו היו אז עוד כחמישים יהודים.

פרשת הנדודים וההרפתקאות של שאול

בצאת הנערים מהגיטו נכנסו לביתו של אוקראיני מוכר להם וקיוו שיוכלו להשאר אצלו כשבוע ימים. האוקראיני לא הסכים לכך. למחרת נפרד שאול מחברו. שאול יצא בכיוון לדובנו.

עתה החלה הפרשה הממושכת של טלטולים והרפתקאות בחייו של שאול.

כעשרה קילומטר בערך לפני קרמניץ נתפס ע"י שוטר אוקראיני. שאול הצליח להמלט, אולם נתפס אחר כך ע"י צעירים אוקראינים שעזרו למשטרה. פעמים ניסה שאול לברוח ונתפס. שמו אותו במרתף, ע"י התערבותו של זקן הכפר (אדם טוב לב) שוחרר שאול. הזקן פסק להחזיר את הנער היהודי אל הגיטו בוישניביץ, הוא נמסר לידי אכר שיובילוהו לוישניביץ, אולם האכר עזב אותו בדרך. הנער ניסה למצוא מקלט אצל אכרה פולנית בסביבה, אולם היא גירשה אותו. שאול חזר אל הגיטו.

להשאר בגיטו לא היתה כל אפשרות. המקום היה שומם ועזוב. למחרת יצא עם נער אחר, שנילוה אליו, בדרך לגליציה. בלכתם עברו על השדות, אשר שם הומתו ונקברו מאות הנחטפים האחרונים.

הנערים הצליחו להגיע לזבאראז' שבגליציה, לשאול היתה דורה במקום זה. בזבאראז' שרר דכאון איום. יום לפני זה ביקרה שם פלוגת ההשמדה וסמני „פעו-לתה" נראו עוד בכל פנה, חברו של שאול יצא לקנות דבר מה ולא חזר. שאול הרגיש, כי הסכנה קרובה ולמחרת עזב את זבאראז', מדוכא מאד על אבדן חברו, אשר בדרך נידודם התקרבו אחד לחברו והיו כשני אחים.

אסור לאבד זמן ושאול החליט להמשיך לבדו בדרכו. מה גדלה שמחתו, כאשר בדרך נפגש עם חברו שנותק ממנו והלה ספר לו, איך הצליח להמלט מידי המרצ-חים שארבו לו. יחד המשיכו בדרכם, אולם על כל צעד ושעל נתקלו בשוטרים אוק-ראינים ובמרצחי הגיסטפו. נאלצו לשוב לזבאראז'. חברו של שאול החליט להשאר במקום ואילו שאול נפרד ממנו למחרת, כי הוא החליט להגיע להונגריה, לאחר שנודע לו שמשם אפשר להגיע לארץ-ישראל.

שאול יצא ביכוון לטרנופול. את העיר מנע. התעכב רק בכפרים. יהודים שנפגש בהם יעצו לו, לא להמשיך בדרך, אולם הנער לא שמע בקולם. באחת העיירות בגלי-ציה נתפש שאול בשעת חטיפת יהודים במקום, אולם הצליח לפדות את נפשו. ברוב המקומות שעבר בהם אחר כך, פחדו היהודים לתת מקלט לנער הנודד. באחד הכפרים אחסן את שאול אכר אוקראיני צעיר. אדם טוב לב היה ולפי דברי שאול

היה קומוניסט. אתו התיעץ הנער, איך להמשיך בדרך, האכר הדריך אותו ללבוב בכיוון חודורוב-סטרי-לאוצ'נה, באופן לבבי נפרד מהאכר.

הנער המשיך בדרכו. ליד סקולה נתפס ע"י שוטר אוקראיני. החליטו למסרו לידי הגיסטפו. שאול הצליח לברוח ודרך יערות והרים בגשם שוטף הצליח לה-גיע לסקולה. שם היה כבר כנראה אחרי פעולת השוד ביהודים. היו הרבה בתים עזובים. באחד הבתים האלה לן שאול לילה אחד, למחרת נפגש עם יהודים. כולם הכבידו על לבו ויעצו לו, להפסיק בדרכו, כי לא יצליח בשום אופן לעבור את הגבול ולהגיע להונגריה.

פגישת נערי יהודים תועים ביערות

ובהמשיכו בדרך אל גבול הונגריה, בעברו על הרים ויערות, נפגש שאול בנער מוורשה, עזוב וגלמוד ומיותם כמוהו שהתחפש כנער נוצרי. הנער מוורשה היה כבר בקי בסביבות אלה ושאול שמח מאד על הפגישה הזאת. הם התידדו מהר, אולם נאלצו להפרד אחרי זמן קצר. הנער מוורשה חשש ללכת עם שאול, כי מראה פניו הוא יהודי אפייני וזה עלול להפר את תכניתו, לעבור את הגבול בתור מתחפש נוצרי.

שאול ספר על כך ללא כל רוגז, אלא תוך הבנה מלאה לרצון חברו לצרה להציל את חייו לפי שטת הערמה שקבע לעצמו. שאול הראה לי את התצלום של הנער מוורשה שהוא שומר עליו כעל דבר יקר לו. הזכיר את הנער מוורשה רק לטובה ויודע, כי גם הוא נפרד ממנו תוך צער עמוק וחרדה רבה.

אל הגבול!

שאול למד לקח מחברו, הנער מוורשה. גם הוא חשב על אמצעי ערמה. רכש לו שמיכה, מעשה אריג יד של האוקראינים בהרים, התעטף בה והתחפש כנער אוקראיני עני. הערמה הצליחה והוא הגיע ללאוצ'נה.

מהנדודים המרובים נחלשו כוחותיו של שאול. הוא נכנס לבית אכרה זקנה ובקש מנוח. קבל אוכל ולינה. למחרת הדריכה אותו הזקנה, איך לעבור את הגבול. שאול נוכח לדעת, כי שפתו יכולה להכשיל אותו והחליט להעמיד פני אלם. סמני הדרך של האכרה הזקנה לא הספיקו לשאול. הוא תעה בדרך, אולם בערוב היום ראה את סמני הגבול ההונגרי, עבר אותו והגיע לסביבות קארפאטו-רוס.

ב ה ו נ ג ר י ה

ימים אחדים עבד אצל אכר הונגרי, עד שבא כומר והזהיר את האכר מלהחזיק את הנער. שאול יצא שוב לדרכו והגיע למונקצ'יבו. אין הוא מרוצה כלל מקבלת הפנים אצל יהודי המקום. לילה אחד לן במרתף אצל יהודי. נתנו לו הוצאת הדרך ולמחרת נסע ברכבת בכיוון לבודפשט. ברכבת דבר אוקראינית. שאול הבין כי כאן לא ידעו להבחין במיבטא האוקראיני שלו.

בהגיעו לתחנת הרכבת בבודפשט יצא בכיוון לא נכון ונכנס לשטח, אשר בו מותרת הכניסה רק לחיילים. נתפס ונאסר. שאול טען כי הוא נער אוקראיני מכפר ליד מונקאצ׳יבו. הביאוהו לשוטר היודע אוקראינית והוא קבל את טענת שאול שהוא בא לבקר אצל דודו בבודפשט ולבקש ממנו עזרה. שלחו את שאול עם שוטר שיעזור לו למצוא את הדוד, כי את כתובתו לא ידע... בדרך אמר שאול לשוטר, כי אין לו צורך בעזרתו, הוא לבדו ימצא את הדוד. השוטר הסכים ושאול נשאר לבדו בבירת הונגריה ההומה.

הוא הבחין במזוזה במשקוף של אחד הבתים יהכיר שבו גר יהודי. נכנס, בקש מקום ללון. לא הסכימו. הביאו אותו לועד הקהלה ומשם הובא למקום לינה.

בקהלת בודפשט לא טפלו בו הרבה, אלא העבירו אותו למחנה עבודה של הפליטים. במחנה זה נשאר כחודש ימים.

עם כל האכזבות שנחל שאול אצל יהודי הונגריה וסבל הנדודים עד בואו אל המחנה וגם התנאים הקשים במחנה-העבודה, מזכיר שאול את הימים ההם כימי נופש ורווחה.

הגואל והגאולה

באחד הימים בקר במחנה יהודי, אשר לפי מראה פניו ומלבושיו נראה אמיד. הוא התענין בשאול והודיע לו, כי הוא מוכן לאמץ אותו לבן, כדי לאפשר לו לצאת מהמחנה. שאול מזכיר את האיש (וגם תצלומו שמור אצלו כמזכרת יקרה) בחרדת שמחה. כעבור כמה ימים אחדים מאז השיחה עם היהודי האלמוני, שוחרר שאול מהמחנה.

בבואו לבית גואלו נודע לשאול, כי מכינים קבוצת נוער לעליה לארץ־ישראל. פנה לשם וצירפו אותו.

על עליתו לארץ, על בקורו בתל-אביב ועל חייו בכפר מדבר שאול רק בדמ-עות גיל. חויה עמוקה היתה לו הפגישה עם חברו, הנער מוורשה בדרך מהונגריה לארץ-ישראל.

גדליה רוזנברג
(זבאראזש)

בן 12 במשטר הנאצים

גדליה בן מנדל רוזנברג מויטקוביץ, נמצא עתה בזבאראזש תחת שם אחר. דבריו הועברו אלינו על־ידי בן־דודו. ה מ ע ר כ ת

ביום הראשון לבואם לקחו הגרמנים את יעקב חזן, סוחר הסלים הידוע בעיר, העלוהו על משאית והובילו אותו אל מחוץ לעיר. בנו בן התשע החל לרוץ אחרי המשאית, לבכות ולהתיפח כשהוא צועק:

אבא, לא רוצה שתסע, לא נתראה יותר, אני פוחד.

משמעו זאת הגרמנים עצרו את המכונית, העלו את הפעוט על המשאית, שיהיה קרוב לאביו והרגו את שניהם בדרך לפוצ'איוב.

האם יצאה מדעתה באותו יום.

*

כך ראיתי את משטר השואה בראשיתו. כילד רדף אותי מקרה זה, לא יכולתי לשכוח אותו בכל ימותי בשואה. ידעתי פתאם — אין הגנה לילד, אלא אם כן יגן הוא על עצמו ובלבי החלטה לעשות זאת בעצמי. רחמי נכמרו על הורי. ידעתי כי פתאם, עם כל אהבתי אליהם, אני עומד ברשות עצמי, בן 12 האחראי לעצמו.

*

אבי מנדל עבד אצל הרוסים כאוסף מכסות התבואות שהוטל על הגויים למסור לממשלה.

כשנתקרבו הגרמנים בשנת 1941 ועמדו בכפר זבינטץ' ברח אבא לקולודני בעגלה. הוא רצה לקחת גם אותנו, את משפחתו, אך משלא מצאה בבית והזמן דחק, ברח לבדו.

אמי נשארה עם שלשת הילדים, הבן הבכור, אחי, היה מגויס ושרת בצבא האדום. נכלאנו בגיטו יחד עם כולם ביום היוסד הגיטו בוישניביץ. בן 12 הייתי יוצא בלילות מהגיטו, הולך לכפרי 15 ק"מ וחוזר ומביא אוכל למשפחתי בגיטו. כל פעם הלכתי בדרך אחרת וחזרתי בדרך אחרת.

הדבר נמשך מספר חדשים ובאוגוסט 1942 כשהלכתי לכפרנו, חזרתי לגיטו בדרך המובילה לזבאראזש. פתאם הצצתי משמאלי והבחנתי בקבוצת אנשים המו־בלים אבלים וסחופים. הסתתרתי וחכיתי. ראיתי שיורים בהם. הם היו ערומים, כשראיתים צונחים ונופלים הרוגים. היה זה לא בימי חסול הגיטו, כי א לפני זה, מיד להקמתו. מין אקציה שלא מן המנין.

במקום המעשה רעתה אשת אכר את פרתה, התגנבתי אל הגויה ושאלתי לפשר הדבר. היא ענתה לי בפחד רב, תוך כדי הצטלבויות של רחמים:

— רוצחים כאן יהודים, ואם אתה יהודי, מוטב שתברח בהקדם.

ברחתי. חששתי גם מפניה והסתתרתי בקמה. בערב חזרתי לגיטו, מצאתי את אמי ושתי אחיותי, אספתי אותם ועוד יהודים. ספרתי להם את מה שראיתי ואני הפעוט, בן השתים־עשרה, יעצתי להם לברוח.

— יהודים, ברחו כל עוד נפשכם בכם! בקשתי מהם בלהט.

משפחתי אספה את האכל שהבאתי להם והחלטנו לברוח בו בלילה.

רצנו וברחנו דרך האפר (הבולוניה). אנחנו הילדים הצלחנו לעבור את הנחל שאחרי האפר, לפני שהבחינו בנו השוטרים האוקראינים, אבל אמא כשלה בברחה, פגרה אחרינו ולא הספיקה. כשעמדנו וחכינו לה שמענו יריה וגניחה.

אמא לא הצטרפה עוד אלינו. אנו, הילדים, הגדולה שבנו מניה בת 14 והקטנה בת 10, עשינו דרכנו לבד לכוון כפר מולדתנו להציל נפשותינו.

בכפר ראינו, כי השוטרים שוטטו ואספו שם יהודים וריכזום במקום אחד. הבינונו, כי עלינו להסתלק מהכפר. ובאותו לילה, עייפים מדרכנו הקודמת, המשכנו לברוח לזברז', שם גרה אחותו של אבא שלנו.

בדרך בין קולודני לזברז' נמצא יער עבות הנקרא „היער השחור". יער זה שמש אז גבול בין שטחי אוסטריה לשעבר וואלין, שניהם בתוך שטח הכבוש הגרמני. ביער זה נתפשנו. שני גרמנים נתקלו בנו באקראי, אחד אמר:

— „למסרם לגיסטאפו", השני שאל אותנו:

— לאן אתם הולכים פה לבד?

משענינו לו מה מטרתנו, אמר לשני:

— מסכנים, ניתן להם ללכת, הם ממילא לא יגיעו רחוק.

הוא הזהיר אותנו, את הקטנים, לא לגלות דבר על שיחתם. זה יזיק, אמר, גם לנו וגם לכם.

המשכנו והגענו לזברז'.

ליד שער הכניסה בכניסה לעיר, פגשו אותנו 2 יהודים מהיודנראט של זברז'. הכרנו אותם לפי השרוול המפורסם ואחד מהם תפש אותנו ואמר לשני, יש למסור אותם לגיסטאפו, השני התענין במוצא שלנו ומנין באנו. ספרנו לו, כי אנו ילדי מנדל מויטקוביץ, והוא ענה, מנדל היה יהודי טוב. אמנם קומוניסט שרוף היה מתמיד, אבל יהודי טוב, והוא העניק חיוך טוב לדרך ונתן לנו ללכת.

לימים נודע לנו, כי הגיסטפו הודיעה שמי אשר ימסור 50 גלגלות יהודיים להם, יציל את נפשו וישאר בחיים. הם הראו לנו את בית הדודה, שלא נצטרך לחפש הרבה, באנו אליה מיד.

הדודה קבלה אותנו יפה, האכילה אותנו ואחר כך אמרה:

— יקירי, לא איכפת לי שתשארו אצלי, אך דעו, כי חיינו בסכנה ואם כבר ניצלתם עד עכשיו אולי ישחק לכם המזל גם הלאה. כדאי לכם להמשיך, אולי תשארו בחיים.

חזרנו לכפרנו ואחד השכנים, נוצרי מהשטונדיסטים, גוי לבבי וטוב הסתיר אותנו אצלו. הם חפרו והעמיקו בור ברפת, שנועד לחזירים ושם הוסתרנו שנינו

הקטנים, את מניה הגדולה העבירו להורינקה לקרוב שלהם, כדי להקטין את הסכנה. אחותי הצעירה מתה כעבור מספר שבועות ונפחה את נשמתה כשהיא על זרועותי ממש. פתאום חלתה, כששנינו לבד ברפת. חשבתי: צמרמורת שתחלוף. לא ידעתי מה לעשות, לקחתי אותה בזרועותי והיא מתה.

יצאתי בלילה לגן, חפרתי גומא מתחת לעץ, סימנתי את העץ לזכרון וקברתי אותה במו ידי בגן, שליד ביתנו בכפר. השארתי את גבשושית העפר ורצתי להסתתר.

בבקר הבינו הגויים, לפי הקבר הטרי, כי אין זאת אלא שילדי מנדל מסתתרים כאן. הם החלו לבלש ולגלות אותנו. הסכנה רבצה גם על מיטיבי ונאלצתי בעצתו לברוח.

בלילה יצאתי. הסתתרתי בבית הקברות עתיק שליד הכפר. את בית הקברות הכרתי בשנים. היה זה בית כוכים לאצילים פולניים. בחרתי באחד הכוכים והתחבאתי. בלילות הייתי יוצא למיטיבי, מקבל ממנו אוכל וחוזר למאורתי.

כך נשארתי בחיים בודד ונדח עד בוא הסובייטים.

אז נפגשתי עם אחותי ושנינו גלמודים ועזובים החלטנו לחיות ולחפש את אבא.

*

כשבאו הרוסים החלו האוקראינים הבנדראים להשתולל, לרצוח את כל מתנגדיהם תוך כוונה לטשטש עקבות שתוף פעולתם עם הגרמנים. הם רצו ביחוד להפטר מיהודים. הם חפשו וגילו כל יהודי שנשאר מגיא ההרגה הגרמני־אוקראיני ורצחוהו. הם עלו גם על עקבותנו והחלו לבלש אחרינו. אך הגוי הקדים רפואה והטביל אותנו כשטונדיסטים. מניה חזרה להורינקה, אני נשארתי בויטקוביץ. שני נוצרים קטנים וטובים.

הבנדראים הרפו מאתנו. נשארנו בחיים.

*

באותו זמן מלאו לילדה 16 שנה ומטפליה החליטו להשיאה לגוי. הדבר נודע לי כאח שהוכן למאורע. נזדעזעתי, אם כי השלמתי עם נוצרותי, לא השלמתי עם המעשה שברור היה לי, כי הוא לא יהיה לרצון אבא. נסעתי להורינקה. חטפתי אותה מבית מטיביה והבאתיה אלי.

בינתיים הגיע מכתב מאבא, ממנדל רוזברג (ויטקוביץ'ובר) אל השכנים. אבא כתב להם ממקום הצלתו מהסוביטים ובקש מהם שיגלו הכל ממה שידוע להם על בני ביתו. הם גילו לו אסונו וכי נשארו רק גדליה ומניה. אחת השכנות והיא אשת מטיבנו השטונדיסט, יעצה לו לבוא לקחת אותם עכשיו, כי יש סכנה מצד הבנדראים.

על מכתב זה הוא ענה להם, „אם הצלחנו לערוף את ראשו של היטלר, נוכל גם למלק את ראשם של הפשפשים הבנדראים הפושעים".

המכתב נפל לידי הבנדראים.

אני בינתיים עברתי לזברז׳ ואחותי נשארה עוד שם והיתה בינתיים יחד עם חברתה האוקראינית, אתה למדה בבית הספר. הם באו ולקחו את שתי החברות והשליכו אותן לתוך באר, הם גם חפשו אותי אבל לא מצאו אותי.

כשחזרתי בערב הביתה, ספרו לי את המקרה. את האוקראינית הוציאו הוריה מן הבאר וקברו אותה ואת אחותי השאירו בתוך הבאר. אחד השכנים כתב למנדל אבי והודיע במברק, שהרגו את הבת. אבא בא מיד להורינקה והתחיל לחפש את הפושעים. הוא הוציא את גופת הבת מהבאר וקבר אותה זמנית. לאחר מכן הראיתי לאבא את קבר אחותי הקטנה. אבא ערך לה לויה ממלכתית, הוציא את האחיות ואת שתי הגופות קברו יחד עם כל גבורי ברית המועצות בבית הקברות בזברז׳.

משהעביר אותי למקום מבטחים לזברז׳ וסדר אותי בבית הספר, נתפנה אבא והקדיש עצמו לחיסול הפושעים הבנדראים והשוטרים האוקראינים.

הוא קבל שתי כיתות חיילים מזויינים, אתם חזר לסביבת וישניביץ. הצליח למצא את הפושעים ולחסלם אחד אחד, ולא עוד אלא לאחר שחיסל את פושעי כפרו, הקדיש את זמנו ועשה אותו הדבר בכפרי הסביבה ובכך קיים את נדרו, ומלק את ראשי הפשפשים הנתעבים.

אני נמצא עם אבא בזברז׳ ומקוה לעלות אתו ארצה.

משה (הערש מתיסיס) סגל

מתופת לתופת

האחד בספטמבר 1939, יום פרוץ מלחמת פולין—גרמניה מוצא אותי בבית אבא בוישניביץ, בו אני מבלה את חופשת הקיץ. המודעות שהודבקו בחוצות קוראות לחייבי הגיוס להתייצב בקרמניץ הסמוכה. אולם, כוחה של ארץ פולין אינו עומד לה בפני התקפת המחץ של הגרמנים ובמהרה מועד השלטון ונופל.

הממשלה הפולנית בבריחתה לרומניה מתעכבת בליצאוּ שבקרמניץ, כשנילווים לפלישה זו הקורפוס הדיפלומטי, הפקידות הבכירה וכד'. הדרך המובילה לטרנופול הומה מכוניות פאר הדוהרות לגבול הדרומי. פליטים יהודים בודדים, ביניהם עתונאים ידועים, מתעכבים למנוחה קצרה בבנין ה„תלמוד־תורה", השוכן בבית לייבקה צ'צקו. אחדים מפעילי העירה, שדבר בוא הפליטים המכובדים נודע להם בהקדם מכבדים אותם בבקור קצר ומאופק.

הידיעה על הפצצת קרמניץ בידי הגרמנים ועל קרבנות יהודים ראשונים, ממחישה את הסכנה הקרבה ומעוררת חרדה ומועקה. המנגינות הנוגות הבוקעות ממקלטי הרדיו הפולני והקריאה לחיילים המכותרים „להטיב לקלוע" מסיפות עצבות ותוגה.

לבסוף נדם גם קול הרדיו.

העירה שרויה באפלה. כך נראית היא, מבודדת ומיותמת. המשטרה ואנשי השלטון המקומיים נעלמו. אכרי הסביבה נראים משוטטים בעירה עם שקים מקופלים מתחת לבית שחיים, כמריחים ריח של רכוש הפקר.

עם רדת החשכה מתכנסת המשפחה בדממה ליד פתח הבית. כולם רוצים להיות ביחד, להאזין, להקשיב ולהחליף בלחש דעות עם השכנים על העומד להתרחש. האוירה ספוגה פחדים בפני הבאות.

הבשורה הפתאומית, כי הנה הרוסים באים משנה את המציאות. ואכן ראשונים שהגיעו לבית הדאר היו שני קצינים רוסיים. מוקף המון רב עומד אחד מהם על גג המכונית ומטיף אחות עמים בלהט, הוא מצביע על התקופה שכולה שחרור עמים משועבדים ועל „יד האחים" שהושטה לאוקראינים ולבילורוסים ועל שחרורם מהדיכוי הכולני. מחיאות כפים וקריאות הורא של הקהל מלוות את דבריו.

הרחובות והבתים שוב הוארו. האוכלוסיה האוקראינית נערכת לבדה להפגנת אהדה הצועדת אל ככר ה„זאמעק". יהודי המקום, למודי נסיון מר ממאורעות מסוג זה בעבר, מסתייגים מהפגנת שמחה זו. השירים הלאומניים, המושרים ע"י המפגינים האוקראינים, מזכירים צלילים נוגים מהעבר הלא רחוק ומעלים את זכרו של פטלורה ומרעיו.

התוהו ובוהו מתחיל להתארגן. בניין הגמינע מתמלא פקידים יהודים, היושבים מאחורי השולחנות באפס מעשה. נאמני המשטר החדש, שיצאו מהמחתרת, פועלים

במלא אונם. מתארגן „קומסומול" על טהרת הנוער היהודי. בנות יהודיות מחפשות את חברותן של בנות אוקראיניות. שפת גויים קולנית נשמעת ברחוב. אחוות העמים יוצאות מכליה.

כוח צבאי, על ציודו הכבד, עולה בלי הפסק מדרך טרנופול. חלק מתמקם בפרברי העירה. חיילים מכודנים יושבים במשאיות, החונות בקרנות הרחובות, ומשוחחים באדיבות ובלבביות עם המצטופפים לידם. במרכז העירה מספר חייל רוסי לסובביו על הטוב והאושר, השופע בארצו, שמתחת שמשו של סטלין „אבי העמים" ו„גאון האנושות". במעגל סמוך מרקיד אקורדיון צמד חיילים המפליאים בלהטוטי רקוד הקוזאַצ'וק.

ששון ושמחה.

בינתיים פושטים החיילים בחנויות וקונים מכל הבא ליד. הכל עובר לסוחר.

דבוסי בנימין'ס, בעל החנות לגלנטריה, נרגשת ביותר מאדיבותם של הקונים החדשים, שאינם עומדים על המקח ומשלמים כל מחיר היוצא מפיה. עד מהרה היא נוכחת לדעת שזוהי מכירת חסול כפויה, ולכן רוצה היא להציל מה שנתן.

בהלת האגירה אוחזת את כולם. החנויות מתרוקנות. פעילי המשטר החדש נרתמים למלחמה ב„סרסורים" המעלימים ומסתירים סחורות, נערכים חפושים ומעצרים.

בעצם הימים האלה אני נפרד מבית אבא. אני ממלא אחרי הוראות השלטונות, המצוות לכל אדם להמצא במקום עבודתו ויוצא לעירה הורודוק, שבאזור וילנה, לעסוקי בהוראה בבית־הספר. ישבתי באוטובוס ומבעד לזגוגית החלון נצטיירה בעיני דמותו של אבי ז"ל עטור זקן לבן, שהזקנה קפצה עליו בטרם עת. הוא שלשל לידי כמה מטבעות נחושת (קופיקות) שלחצן בין אצבעותיו וקדשן בתפילת אב חרישית העותרת לחסדי שמים. לב אבא נבא שזוהי פרידתנו האחרונה... וכשזז האוטו מחה בידו דמעה מעיניו ושפתיו מלמלו חרש: „יברכך ה' וישמרך, יאר ה' פניו אליך ויחונך" וגו'.

*

הגעתי לעירה הורודוק אחרי טלטולי דרך קשים כבאז הימים. עשיתי את מלאכתי בביה"ס ללא אומר ודברים כנהוג במשטר הסוביטי. אולם על תקופה זו אדלג מתוך רצון לספר על ימי השואה שירדו עלינו בימי הנאצים ועוזריהם. ואני עושה זאת לשם התיחדות עם זכרם של עשרות מבני וישניביץ עירתי, שנעקרו כמוני ונקלעו לנכר ובמאבקם על קיומם וחייהם, מאבק של יסורי נפש וענויי גוף, כבולים בידי המשחית, הוציאו נשמתם במשרפות אדם ומקום אפרם לא נודע.

העירה הורודוק אינה שונה במאומה מעירותיהן המרובות של פולין המזרחית. הגיטו והחיים בה אינם נבדלים משאר הגיטאות. מנגנון ההשמדה הנאצי פועל לפי שטה אחידה ומתוכננת שתכסיסה רמיה והטעיה ומטרתה השמדה ועקירה מן השורש.

אותן המוראות והזוועות הפוקדות את הגיטו ברקוב, העיריה הסמוכה, פוקדות גם את יהודי העירה רדישקוביץ הקרובה; פה, ברקוב, אנוסים יהודים לעטות טליתות ותפילין, וכך לעמוד ולראות את נשותיהם ערומות כביום הולדן, המרקדות סביב מדורת אש ערוכה מספרי התורה. עד אשר באים רמוני היד ומכונות היריה ומשתקות את תנועת הרוקדות וחותמות את ליל הזוועות.

נער בן שש־עשרה מצליח להמלט מהדלקה הזו ולהגיע לגיטו שלנו. אסור לו, לזר, בפקודת המשטרה, להמצא בשטח הגיטו ולכן חבוי הוא בחפיר שברפת החצר. יחף הוא ברח והחורף בעצומו. כל אצבעות רגליו קפואות, נפוחות וזבות. יושב הוא בחפירה בוכה ומתחנן, שירפאו לו את רגליו. אני מביא לו בהחבא מעין רואים סמרטוטים, מים חמים וקצת מזון.

ברדישקוביץ הסמוכה צועדים אנשים, נשים וטף אל הבורות הפעורים. בעודם חיים מושלכים הם פנימה ונורים למוות.

ידיעות אלה ומעשי זוועה דומים מגיעים אל יושבי הגיטו מעירות סמוכות ורחוקות. אלינו, משום מה, טרם בא המשחית. ענויי הגוף והנפש מתמשכים בלי קץ: הנה העלו היום פוחזי העירה את החזן עם שני נעריו־משורריו על גזוזטרא, במרכז העירה, שישעשעו בתפילותיהם את האוכלוסיה המטיילת להנאתה טיול יום ראשון. צלילי התפילה חודרים לגיטו מבעד לתריסים המוגפים והם צובטים את הלב ומזעזעים את הנפש.

והנה הובהלו יושבי הגיטו אל ככר העירה. כשלושים איש נורים במקום ונתנת הפקודה לחזור לבתים ולשוב עם כלי כסף וזהב, מטבעות ואבנים טובות ולמלא על פיה את המשאית העומדת ריקה. אחוזי טרף ובהלה רצים אנשים הנה והנה. יללת ילדים וצווחת מבוגרים בוקעות עד לב השמים: — „הצילו יהודים את עצמכם, הצילו, והביאו" —

ויהודים מצילים את עצמם... ומביאים... והמשאית הולכת ומתמלאה כלי כסף וזהב ואבנים טובות, ירושת אבות.

בערבי החורף הארוכים הגיטו שרוי באפלה. רוצה הוא להבלע בצל עצמו. הצפיפות בבתים גדולה. בארבע פנותיו של החדר שרועות חמש משפחות על הצרורות המשמשים גם משכב. בחלל הלילה מרחף צלו של מלאך המוות. איש אינו יודע מה ילד המחר.

זוג צעיר עם תינוק בן שנתיים התמקם בפינה חשוכה שמאחורי התנור. גם הם רוצים להבלע בצלם הם, להיות בלתי נראים. הם מצטמקים ומצטנפים. יודעים הם, כי ראשון להשמדה יהיה התינוק, והם כל כך רוצים שיחיה. התינוק סופג לקרבו את כאב אמא ואנחותיה ואינו בוכה. מאז נמצא הוא אתנו לא ראהו איש. לא הוציאוהו מהפנה החשוכה. אמו רוצה שלא יראוהו, שלא ידעו על קיומו. היא עומדת צמודה אליו שחוחה וכפופה שעות על שעות, יום ולילה.

בלילות דוממים אלה, כל חושיך דרוכים וקשובים. אתה נפחד מהד צעדיך ורוטן כשמישהו קם ממקומו. צריך להאזין מה מתרחש בחוץ. מעבר לגדר התיל

מגיע לאזניך רעש של משאית שנעצרה. המנוע כבה ויחד עמו נעצרת גם נשימתך. דמך קופא, אתה נשאר תחתיך. האם הגיעו מלאכי החבלה? האם זהו הסוף?

גם בגיטו זה פועל יודנראט מטעם, השבוי בידי הגסטפו והנתפס לאשלית ה„שמא" וה„אולי" ועושה ימים כלילות לספק את המכסות הדו־שבועיות שהוטלו על הגיטו. שניים מאנשי היודנראט נעים בהיתר באזור ורוכשים מהגויים במחירים מופקעים ודמיוניים את כל הפריטים הכלולים ברשימת ההיטל.

הנה העבירו השניים לגסטפו, היושב בעיר המחוז את ה„הזמנה" והם חוזרים עם הזמנה חדשה, והרשימה ארוכה, והיא כוללת 100 פרוות קרקול לנשים, 200 פרוות עור לגברים, 1000 זוגות כפפות חמות ועוד ועוד. הגיטו שרוי בדאגה ובחרדה מאין יושג כל זה. היודנראט גובה ואוסף כסף וזהב במטה נועם ובמטה חובלים.

ובאחד מימי אבגוסט, אחרי שנשדד הגיטו מכל וכל ואחרי שאנשיו הפכו שלדים הקיפוהו אנשי הגסטפו ורוצחים את עוזריהם. קרוב לשבע־מאות תלמידים, ביניהם ילדים רכים ותינוקות, העמסו באכזריות על משאיות המות והוצאו לבקעה. אמהות ואבות ראו בעיניה כיצד רמוני יד ומכונות יריה מרסקים וקוטלים אותם. במרתף בית־הכנסת הגדול מוחזקים זקנים ואחרים למען ענותם ברעב ולהאריך את גסיסתם. הצעירים הראויים עדיין לנצול נשלחים למחנה עבודה שהוקם בעירה הקרובה.

*

כשהגיעה שארית הגיטו למחנה הנזכר הייתי שם כבר וותיק. הובאתי לשם בין ראשוני הפועלים כשבאה הדרישה ממנהלת המחנה ליודנראט לספק כח עבודה. אני עובד על הגגות של מבנים ענקיים וגבוהים, המוקמים באזור המחנה. אני ישן על משטח קרשים קשה בצריף המגורים הגדול, מהלך כשעה מהמחנה. לבושי הוא גם כסותי בלילה. קופסת הפח שהבאתי עמי מהגיטו — בה אני מקבל את מנת המרק היומית — עדיין שמורה אתי.

בשוב עובדי המחנה מעבודתם אל צריפי המגורים מזדנב ליד המטבח תור ארוך של מאות צללי אדם לקבל את מנת הלחם המעובש ואת המרק המימי, שחלקיקי סלק בהמות צפים בו. התור מפרך ומיגע. המשגיחים האוקראינים במקלותיהם דואגים לסדר ולעמידה זקופה.

העומד מלפני בתור נכשל בהגשת הפחית למחלק המרק. הוא לא דייק את המרחק מהישג ידו. כף הפלדה הארוכה הולמת בראשו. הוא משתטח על הארץ ומפרפר ביסורי גסיסה. איש אינו מגיש עזרה. לא רצוי להציץ לכוון השוכב ולעורר רחמים... זהו דבר של מה בכך, יום יומי. מחר יביאו חדשים במקומו.

מצב רוחו של מחלק המרק לא טוב עליו היום, או חבר מרעיו־עוזריו חומדים להם שעשוע. דוד המרק ישפך על האדמה למען יזחל אבק־אדם זה על גחונו, ילקק בלשונו וילקט שיריים ממאכל פגול זה. המחזה משעשע אותם.

בימי הקיץ החמים יושב אני, כדרכי, במרומי גג המבנה חלוש ותשוש, שקוע בהזיות אכילה. הצעיר ממולי מרבה לדבר על מאכלים: על מרק הצלי שאמו

נהגה להכין בערב שבת, ועל דברי המאפה מעשי ידיה. הנה הוא טובל פרוסות מהחלה הטריה במרק המתובל בשום, מגישן לפיו, לועס בהנאה ולועס, אוכל ובולע...

אני חש בריח המרק והשום והחלה הטריה ובולע רוקי. נשא על כנפי הדמיון, אני אוכל ואוכל... אני שולח את אצבע כף ידי עמוק עמוק אל פינת כיס בגדי, שמא נדבק בה שמץ של פרור לחם שאבד. אני מוציא את האצבע, מגישה ללשוני וחוזר למציאות.

בעצם הימים האלה הגיעה שארית הגיטו למחנה. היו אלה האמהות שחזו בהוצאת ילדיהן להורג, אבות ללא נשים וילדים, נערים ללא הורים, יתומים עזובים. אבק־אדם. אין להם כוח למות ובעל כרחם הם חיים. חוש הקיום דוחף אותם ללכת בסך לעבודה, לעמוד בתור למרק, לשכב כדי לקום למחרת ליגיעה ולעמל, לסבל ולענויים עד כלות הכוחות ועד בא הקץ. זהו רצונו של חוש הקיום.

סמוך למקום משכבי בצריף התמקם אחד מהבאים זה עתה מהגיטו. זהו איצ'קה הנפח. יהודי טוב לב ושקט. עדיין לא מורעב כמוני, אחרת לא היה מניח את מנת הלחם על אדן החלון לשמרה לבוקר. חדש הוא עדיין ואינו יודע, כי לחם אין מותירין עד בוקר.

מאדן החלון קורצת אלי פרוסת הלחם ואינה נותנת לי להרדם. אני מתקרב לקצה משכבי, להיות יותר קרוב אליה, לחוש בריחה וליהנות מזיוה של פרוסת־לחם באפלולית הלילה. אני מתפתל ביסורי רעב, מתהפך מצד על צד, יורד ועולה למשכבי ושוב יורד ועולה. פרוסת הלחם מטרידה את נפשי ואיני עומד בנסיון.

ובאשמורת האחרונה של הלילה, כשהצריף כולו שקוע בתרדמה עמוקה וצולל ביוון יסורי גוף ונפש ורק אנחות עמומות נפלטות מפיות הרדומים, ירדתי לאיטי ממשכבי, קרבתי לחלון, שלחתי ידי ואחזתי בפרוסה...

למחרת בבוקר איש לא שם לב לצעקותיו ולקללותיו של איצ'קע הנפח.

היה עמי ארנק עור קטן למטבעות כסף, משובץ מונוגרם, מתנתה של חברת נעורי, והיתה בו שארית בטוי של נועם ואהבה, געגועים וזכרונות על ימים לא רחוקים שעברו. ראה את הארנק גוי משכירי המחנה והביא לי תמורתו מעט קמח. מאחורי הצריף בשלתי בהסתר את הקמח במים. מלח לא היה בנמצא. טעמתי והשארתי מקצת מהתמיסה למחר.

ממרומי הגג, לא הרחק מהמחנה, על גבעה נשאה, נראה רכוז גדול של עשרות אלפים שבויי מלחמה רוסיים. כולם צעירים ומלומדי מלחמה. הם מובאים הנה באלפיהם והאדמה בולעת אותם. בכל בוקר מוצאות מאות גוויות — קציר הלילה — הנקברות במקום על־ידי חבריהם לנשק. פה נקברים בדממה לא יהודים מורעבים ומרומים, אלא גברים צעירים גבורי מלחמה רוסיים...

ממקום שבתי רואה אני גרמני מכודן מוביל קבוצת שבויים רוסיים. הם נראים צעירים מאד, אבל מורעבים ותשושים. אחד מהם מתכופף, תולש צמח בר ומגישו לפיו. הגרמני המכודן יורה בו.

משמאלי, למטה מנסרים שני יהודים עצים, פלדפבל גרמני העובר באקראי לידם מנחית מהלומות על אחד מהם, יהודי משאוול שבארץ ליטא. הוא עושה זאת ללא עילה. סתם ככה, על לא דבר. כי מי יאמר לו מה תעשה? הפלדפבל אינו חדל להכותו עד אשר הוא מכחיל כולו, מאבד הכרתו ומפרפר בגסיסתו.

יום יום מוצאות לקבורה גוויות אנשים קרבנות הטיפוס. מפעם לפעם מוחלפים המתים ביהודים חדשים המובאים מרחוק למלא מקומם.

בימים אלה גמלה בי ההחלטה לברוח.

לברוח ליער ולנסות צורת חיים על פי דרכה של חית בר. היתה זו אשליה תמימה, אולם אשליה זו עוררה אותי להחלטה ולמחשבה, לפעילות ולחפושי דרך להצלה.

התעסקות זו ארכה ימים ולילות, היא גרמה לי דריכות חושים מתישה, אך היא גם הסיחה את דעתי מהמציאות המרה ועוררה בי תקוה. ואמנם אחרי חדשים של שיחות מיגעות עם חברים לדעה ואחרי תכנונים אפופי סוד קרמה ההחלטה עור וגידים.

ובאחד הימים, כשהשיירה עשתה דרכה מהמחנה לצריף המגורים וחלפה על פני המסגריה, שהיתה מחוץ למחנה, יצאו ממנה הפועלים היהודים שהצטרפו, כרגיל גם הם לשיירה, אשר צעדה לצריף המגורים. מידיו של אחד מהם קבלתי צרור שביבי־עץ, אותם רשאים היינו לקחת אתנו לצריף המגורים. הצרור הכיל שני קרשים צמודים, ובחללם טמון היה קנה של רובה רוסי. אותו לילה, ליל שמורים היה לי. בזהירות ובצנעה הטמנתי את הקנה בחללו של אחד מקרשי משכבי. מאוחר יותר העברנו חלקי הרובה הנוספים לאורווה עזובה בקרבת צריפי המגורים, במקום שהוחזקו חולי הטיפוס, המוסתרים מעין הגרמנים. שם גם הורכב והוחזק הרובה עד למועד הבריחה.

*

בליל כפור בהיר של חודש פברואר 1943 נפרצה הגדר. מצוידים ברובה, שטרם עמד במבחן היריה ומעט כדורים ואקדח אחד יצאנו שמונה בחורים למרחב. כשנפתחה עלינו אש רובים היינו כבר מעבר לכביש, בבית הקברות היהודי, שנקבע למקום הרכוז. מתוך פחד להתקלות עם פרטיזנים לא פתחו הגרמנים ברדיפה אחרינו. שרכנו דרכנו בעקלקלות, כדי לטשטש עקבותינו.

ההליכה בשלג העמוק התישה כוחותינו. נאלצנו להפסיק, לנוח ולהתיבש. אחרי חציית נחל שעמד בדרכנו, התדפקנו על דלת ביתו של אכר. נכנסנו פנימה ועמדנו לפניו לא עוד כמבקשי רחמים. הרובה והאקדח עשו רושם. חלצנו נעליים. ייבשנו בגדים ועטיפות רגליים ואחרי שאכלנו לשובע, עשינו דרכנו למקום המפגש עם נציג יחידת הפרטיזנים.

שלושה היו הפרטיזנים שחכו לבואנו. אולם מיד התאכזבו בראותם את הנשק הדל ואת שמונת היהודים. רק אחד בלבד, והוא החסון ביניהם, ולו הרובה, נתקבל והובל לאן שהובל. גם האקדח נלקח מאתנו. ליתרנו הובהר שבלי נשק אין פה מה

לעשות. הם היו רחוקים מלהבין למצבנו. הכרת פניהם ענתה בהם, שהם אינם מצטיינים באהבת ישראל.

הפגישה היתה קצרה והפרטיזנים חזרו על עקבותיהם. נשארנו לבדנו, ושוב כמקודם, חסרי מגן ותקוה, מדוכאים ומיואשים. שלושה ימים שהינו ביער ומדי צאתנו לבקש מזון, ארבה לנו הסכנה ליפול חיים לידיהם של רוצחי יהודים למיניהם ששרצו בדרכים ובכפרים.

היאוש והדכאון, וחוסר היכולת לעמוד בתנאי חיים אלה, הביאו להחלטתם של ארבעה מתוכנו לחזור למחנה ולהפקיר את חייהם בידי הגורל. שניים אחרים אמרו לעשות דרך ארוכה לאזור מוכר וידוע להם. אני נשארתי ביער לבדי.

דממה מסביב. דומם ואלם הוא היער. העצים הגבוהים והעבותים עומדים זקופים ושותקים. ענפי השלכת עטופים מעטה שלג. קפוא ואכזרי הוא העולם מסביב. מעליך עננים עופרת המכסים את השמים והסוגרים על שערי התפילה והרחמים, ומתחתיך מרחבי שלג מסנוורים.

אני צועד הלוך ושוב בשלג העמוק, כדי להשאיר את דמי בזרימתו ולא ליפול קרבן לכפור האכזרי. עם רדת הערב, כשגבר הקור קרבתי אל שולי היער. הבחנתי מרחוק בנצנוצי האורות שהודלקו בבתי הכפר. עשיתי דרכי לכוון האור. קרבתי לבית הראשון. פתחתי את הדלת. שלחתי את ראשי פנימה ובקשתי בלשון רוסית מים, מעט מים.

מאפלולית החדר ענה לי קול אשה:

— „הכנס בני (סינוק), הכנס" — אמרה. היה זה קולה של אשת האכר. היא הבינה מיד מיהו זה המבקש מים בליל כפור.

המלה „בני" נסכה חום בעצמותי ואהבה. דמעות אושר חנקו את גרוני. האשה הגישה לי ספל חלב ופרוסת לחם גדולה, ואחרי שבלעתי ברעבוני את הלחם העניקה לי פרוסה נוספת ואמרה:

— אל תשאר פה בכפר. רעים פה האנשים. גם אוקראינים וליטאים פוקדים בלילה את הכפר. לך ל„פוניה", שם ייבשו היום האכרים אניצי פשתן. חם שם הלילה, לך ותלון שם".

במרחק כמאתיים מטרים מהכפר עמד מבנה בודד קטן ודל, הדומה למקשה. קרבתי לשם ופתחתי את הדלתון שסבב על צירו. הקדימני כלב משוטט ששכב בלי נוע. זקף אזניים ולא הגיב. נכנסתי לאטי ושכבתי מולו על אחת המדרגות נים ולא נים. עם דמדומי הבוקר כשפקחתי עינים, הכלב כבר לא היה.

חזרתי ליער לצעדת היום השני. ולעת ערב חזרתי על התרגיל של ליל אמש. אולם הפעם קדמה את פני אשה מרשעת שגרשתני מסף ביתה בצעקות ובקללות. נמלטתי מפניה, ובחשכת הלילה חמקתי לרפת וצללתי לתוך ערמת השחת. את הלילה בליתי בקרבת גופה החם של הפרה הרובצת.

בטרם עלה השחר חזרתי ליער. כוחותי עזבוני. הרעב הציק לי מאוד. היאוש כרסם בי ומחשבות רעות עלו בדעתי. ישבתי על גזע עץ, אובד עצות וחסר תושיה.

לפתע הגיע לאזני ממרחבי היער צליל דק, מתכתי, מוכר, שהזכיר משור בפעולתו.

— ודאי אלה הם אכרי הסביבה העובדים ביער — חשבתי.

— ואם יתפסוני — יהרגוני, או יוציאני לעניים לגרמנים תמורת פרס כספי. אולם אחת היא לי, אמרתי בלבי. קמתי והלכתי לכוון ההוא. כשקרבתי למקום, זקפו ראשיהם שני יהודים שעמדו כפופים ונסרו עצים. הם נבהלו והחוירו. הם חששו כי נתגלה מחבואם והקיץ עליהם הקץ. אולם, אחרי חלופי דברים, ואחרי ששבה אליהם רוחם הובילוני אל הבקתה, מקום משכנם.

היתה זו חפירה עמוקה בין סבכי היער, מכוסה עצים ומוסוית יפה. ארבע משפחות, שמנו כעשרים איש, גברים, נשים וילדים שכנו בבקתה. היו אלה אנשי כפר שנזונו מנדבותיהם של אכרים שכניהם לשעבר. איש לא ידע מקום מחבואם. מדי לילה בלילה היה יוצא אחד מהם להביא מעט קמח, או תפוחי אדמה להחיות נפשם, וכך המשיכו זמן רב והתכוננו להמשיך ולחיות במחשכי מסתורם. הם עמדו סביבי והקשיבו בדממה לספורי על יהודים ועל שחיטות, ועצב כבד ירד על הבקתה. הם כבדוני במעט מרק גריסין חם, מהביל ומשיב נפש. אחרי שעה קלה הובהר לי, כי ישיבתי פה היא בלתי אפשרית הן בגלל הדוחק בבקתה ובעיקר בגלל המחסור במזון. קמתי, בעצתם, והלכתי לחפש במרחב אחר, הרחק מכאן, בקתה דומה לשלהם ושם אשה, אשר בנה מכירי נמצא ביחידת פרטיזנים. אולי בגללו אוושע ואספח ליחידת פרטיזנים.

ושוב צועד אני בשלגים העמוקים, עוקף כפרים, חוצה שבילים ודרכים, תוך חפושים מחודשים מלווים אשליות ותקוות חדשות לחלופין.

היום נוטה לערוב ואני הולך לקראת הבלתי ידוע. נסתרים הם דרכי המקרה וצפונים מעלליו. והנה ממעבה היער יוצא לקראתי אחיו הצעיר של הבחור הפרטיזן אותו אני מבקש. הולך הוא, הצעיר, אל אחד האכרים שבכפר הסמוך המשמש מקשר בין אחיו הפרטיזן לבין שארית משפחתו היושבת בבקתה.

הוא מביאני לבית האכר. הוא דואג גם ללינת הלילה בבית האכר. אולם הוא עצמו חוזר לבקתה, כי סכנה היא להשאר בכפר שגם פרטיזנים וגם גרמנים מבקרים בו חליפות. הוא גם מביע צערו על שאינו יכול להביאני לבקתה, מאחר שהוא ואמו יושבים שם בחסד ואין אורח מכניס אורח.

שוכב אני על מצע הקש שהאכר הכין לי למשכב הלילה. מגפי למראשותי. מזה כשבועיים לא חלצתי אותם ועתה רווח לי מהם. שוכב אני ומחליט, כי אם יקרה ואת הבית יפקדו הלילה גרמנים, או ליטאים, אקפוץ דרך החלון לעיניהם ויפגע הכדור בגבי ובל אפול חי בידיהם.

בחצות הלילה דופקים בדלת. אני נשאר מאובן, איני מסוגל להתרומם. רגלי אינן נשמעות לי. האכר נגש לפתוח את הדלת ואזני קולטות את השיחה הזו:

— זרים אין כאן?

— יש.

— מי?

— יהודי!

— יהודי? מאין?

— מקרסנה.

רווח לי במקצת. בדברי הזר הבחנתי קול מוכר מתנגן שהגויו יהודי מובהק. וכהרף עין עמדו לפני שלושה פרטיזנים יהודים לבושי חלוקי בד לבנים — הסוואה מובהקת בערבת השלג. שניים מהם מוכרים וידועים לי היטב מעירה הורודוק. מרחוק הם באים, וברצונם להוציא מהגיטו את שארית בני משפחתם אל אזור היערות. השלישי הוא מהעיר מינסק. מחפש הוא את בתו בת ה־12, שברחה בזמן האקציה ולפי השמועה מצאה מחסה בבית אכר בעבודות משק בחצרו.

ארבעתנו נעים בעגלת החורף הרתומה לשני סוסים ומשרכים דרכנו בחפושים אחרי הילדה.

בטרם שחר היינו במקום.

הפגישה בין האב וילדתו אין לתארה. היה זה מחזה קורע לב. לאכר נודע רק עתה דבר מוצאה. הוא נרעד מעצם הסכנה הכרוכה בשמירה על חיי יהודי, אך הובטחה לו עזרה במזון ונרמז לו, שעליו לשמרה מכל וכל ועליו האחריות. הוא נרמז, בראותו אותנו איתנים בהחלטות.

השניים פנו לדרכם ואני נשארתי עם המינסקאי בבית האכר לחכות לשובם. לעת ערב נודע לנו, כי בדרכם נקלעו לקרב שפרץ בין פרטיזנים לבין יחידת ליטאים, וכי שני ליטאים ערקו מיחידתם ונפלו לידיהם. התברר שהיו אלה שני בחורים יהודים מוילנה, שחיו על תעודות אריות ובתוקף זאת גויסו לגדודי הליטאים למלחמה בפרטיזנים ולבצע פעולות חסול הגיטאות.

שני הבחורים נצלו את ההזדמנות, ערקו ונכנעו.

מפקדת הפרטיזנים שנהגה במקרים דומים בסלחנות לגבי נוצרים, שערקו ועברו לשורות הפרטיזנים, נהגה עתה אחרת לגמרי. כלפי שני היהודים גילו אכזריות איומה. שניהם הוצאו למחרת להורג בעוון שתוף פעולה עם הגרמנים.

עקב עכובים שחלו בדרכם, לא הצליחו שני מכרי להתקשר עם שארית משפחתם ונאלצו לחזור ליחידתם.

בטרם שובם פנו ליושבי הבקתה בקריאה לבל יפקירו בחור יהודי המשוטט ביערות והצפוי לכליה. באותו ערב לנתי בבקעה ונמניתי על שוכניה.

אולם לא ישבתי בבקתה זו אלא שבועות מעטים. עם ראשית האביב הורגשה פעילות יתר במלחמת הגרמנים נגד הפרטיזנים וגברה גם פעולת החסול של שארית היהודים בגיטאות. פליטים בודדים, אודים מוצלים מאש, שברחו מבורות ההשמדה ממש תעו בדרכים ובמרחבי היערות בחפשם לעצמם קרש הצלה. רבים נתפסו, עונו ונהרגו בדרכים, בודדים בלבד התלקטו ביערות.

באותו זמן הגבירו הגרמנים את מלחמתם בפרטיזנים שהלכו ורבו. עשרות אלפי חיילים גרמנים, ואתם משרתיהם ועושי דברם הליטאים והאוקראינים פשטו ביערות לשם חסול מוקדי הפרטיזנים שבהם.

הקרקע החלה בוערת מתחת לרגלינו. נאלצנו לעקור וללכת מבלי לדעת לאן. החלה הנדידה של יושבי הבקתות. הצטרפו אלינו גם יהודים אחרים, נרדפים ומבוהלים בלי כסות ומזון. עשינו דרכנו לאזורי הביצות הנרחבים שבבילורוסיה. רבים מבינינו נפלו, מעטים בלבד נותרו.

השאיפה היחידה היתה להשיג נשק, כדי להספח ליחידת פרטיזנים. לעזרתי בא מפקד יחידה. היה זה יהודי רגיש, מהנדס ממינסק, בעל לב יהודי חם וטוב. אולם אנוס היה להעלים את היותו יהודי עקב הרוח האנטישמית הרצחנית שפעמה בלב פקודיו. איש סודו של מפקד היחידה היה בחור יהודי מפינסק — שאף הוא נאלץ היה להסתיר את יהדותו — ונ׳קה הג׳ינג׳י קראו לו. היהודים המעטים שהיו ביחידה זו סבלו רבות מתופעות אנטישמיות גלויות מצד הרוסים. לא פעם קרה שבשובה של קבוצה מפעולת חבלה, דווחה על חברם לנשק היהודי שנהרג בפעולה. אי אפשר היה לדעת בידי מי נרצח. אך עצם המקרה החוזר וקורה רק ליהודים, עורר ספקות ביחס למיהות הרוצחים. אחוות הנשק ולכוד שבסכנה נתנפצו אל הרגש האנטישמי בלב אחינו הנוצרים.

עובדות רבות הוכיחו, כי לא מעטים היו המקרים בהם נהרגו יהודים פרטיזנים ע״י חבריהם לנשק הנוצרים, כשהיתה להם רק הזדמנות לכך, והזדמנות זו נתנה להם תמיד בשובם מהתקלות וחלופי אש עם גרמנים.

עם כל רצונו הטוב של המפקד היהודי האנוס, לא יכול היה לקבלני לגדודו, אולם הפקר לא הפקיר אותנו. הסתתרנו וחכינו.

באחד הימים הביא ונ׳קה הג׳ינג׳י בהחבא למקום סתר שני רובים שנועדו לי ולחברי. נטלנו את הרובים, נפרדנו והלכנו. הלכנו ליחידה רחוקה ודף חדש בפרשת חיי האיומה נפתח אז.

יהודה מרגלית

קומוניזם יהודי בוישניביץ

כשנכנסו הרוסים לוישניביץ המשכתי לעבוד בסוסי ועגלתי בטחנת הקיטור של שאג־ליפשיץ־ביסקר. חשבתי, כי במשטר זה, שאני כה שונא אותו, בכל זאת יוטב לי, כי הרי עמל אני, ואמרתי זאת לאשתי. אולם לא כך רצו הקומוניסטים המקומיים, אחינו בני ישראל מעיירתנו.

לשלטון עלה אז אברהם גובר, שנתמנה מיד לקומיסר העיר וקלמן צ׳ואיש — מפקד המשטרה. השניים החלו ב„טיהורים" נוסח סטלין ובחלוקת השלטון וטובי תיו בין בני משפחה וקרובי נפשם ואחים לרעיון, להם גם הבטיחו מקומות עבודה בטוחים ומשתלמים. על חשבון אנשים שנשלום מעבודתם.

בין קרבנותיהם הייתי גם אני.

שמואל גובר אחיו של אברהם, קיבל לידיו את נהול הטחנה ולמחרת בואו לשבת על הכסא הגדול של שמעון ליפשיץ הוא הודיע לי, כי אני מפוטר, כלומר אין לי רשות לבוא לעבוד כאן, במקום עבודתי מזה שנים, בו השקעתי עמל ויגע. נכנסתי אליו, נסיתי לומר לו: איך זה יתכן, הרי אני עובד גופני כל ימי חיי ומקומי כאן בזכות עמלי, זיעתי ועברי הטהור.

הוא לא נתן לי לסיים ואמר:

— אם תדבר הרבה אשלח אותך לסיביר. הודה לנו, שאתה נשאר כאן.

יצאתי.

חדלתי להבין את מדת הצדק שלהם. אותי מנשלים, את בעל הטחנה היהודית נשלו וגרשו מטחנתם, אבל את גרוזינוב הרוסי, שהיה גם הוא בעל בעמיו, איש נכסים, שדות, יערות וטחנת קמח, אותו השאירו במקומו. תמהתי, לפי מה עשו זאת. בינתיים נשארתי ללא פת לחם ומשפחתי רעבה. נגשתי אל גרוזינוב הגוי הרוסי ואמרתי לו:

— יש לי אשה וארבעה ילדים. נזרקתי מעבודתי־שנים, אנחנו גוועים ברעב.

הגוי הישיש לא נתן לי להמשיך. הוא כמעט התיפח:

— עזוב אותם — אמר — קח את רתמתך ובוא אלי לכפר. תעבוד מספר שבועות, לחם לא תחסר. אחר כך נראה, הם לא גמרו עדיין את חייהם.

אשתי לא הסכימה. בימים כאלה להיטלטל כל בוקר לכפר. היא תיגש, אמרה, אל קלמן צ׳ואיש, תדבר אתו ותרכך לבו.

הוא גרש אותה מעל פניו. גם הוא איים בגירוש לסיביר. סגנון אחד סגלו להם התקיפים.

היא חזרה ממנו מושפלת ונדכאת. רצתי למשטרה, התייצבתי בפני המפקד צ׳ואיש ואמרתי לו:

באתי, גרש אותי לסיביר, ומיד.

ביום א׳ בא סוכנו של גרוזינוב ואמר האדון רוצה, שתבוא מיד לעבוד. קח

את הסוסים, את העגלה ובוא לעבוד. עבודה יש למאה שדים: מחוות אדם זו של הגוי חיממה את לבי. הלכתי לגרוזינוב. הם לא נגעו בו עדיין והשאירו לו משקו ויערו.

אחיו הצולע אמר לי:

— הנה, אלה הם אחיך, אלה הימים הטובים שמישהו התפלל להם.

בגמר היום נתנו לי תפוחי אדמה, קמח ומצרכים אחרים. חג היה בבית. זה ימים מרובים שלא בא לנו אוכל לשובע.

— בחצות הלילה בשעה 12 בדיוק, דפקו בדלת. הילדים נבהלו מאד, אשתי נזדעזעה. הרגעתי אותם. נגשתי לדלת. לשאלתי: מי הדופק? ענה לי: קלמן בכבודו, כי הוא עצמו הדופק.

פתחתי. בדלת עמד קלמן ועוד 2 שוטרים. הוא אמר:

— התלבש ובוא אתנו.

שאלתי:

— עם אשתי וילדי?

ענה:

— לא, רק אתה בלבד, התלבש חת שתים!

אמרתי:

— אתה שומע, מפקדי הגדול בלעדיהם אינני זז. ושנית, מה בוער לך, מה השרפה?

הוא שלף אקדחו ואמר:

— אני הורג אותך במקום.

ואקדחו שלף מול עיני.

אמרתי לו:

— כזה אתה גבור ואני לא ידעתיך בתור שכזה. דע לך, חיי ממילא נמאסו עלי כאן במשטרך. עשה בי כרצונך, אני בלעדי משפחתי לא אזוז. זהו זה.

הוא התעקש ונסה להתקרב אלי. נגשה אליו אשתי, העיפה סטירה מצלצלת על פרצופו. דם שתת מאפו.

זה עזר. מרוב רוגז ציוה לשוטרים לקחת גם אותה לסיביר.

הילדים בכו. אַרבעתם בכו כמו במקהלה, יחד. אמרתי להם:

— ילדים יקרים אַל תפחדו, הרי ממילא אין לכם כאן דבר. התלבשו ונלך, פקודת המפקד מחייבת. בואו, כאן נחת כבר לא נראה בחיינו.

בינתים גבר זרזיף הדם מאפו. רגזו עלה, הוא קצף וצעק:

— הזדרזו, התלבשו ולכו לכם.

יצאנו החוצה. אני, אשתי וילדינו. ארבעת הטלאים רועדים היו, מייללים ורגושים כילדים שהטרידום משנתם. וכאן הירח מאיר והתמונה מרגשת למדי.

קלמן צ'וא'יש עמד נבוך, הוא לא נע ממקומו ומוחו מדמדם. אמרתי:

— נו, מה קרה, למה עומדים, אמרת — קיים. אנו הולכים — צעקתי — חבריא הולכים, קדימה.

אז קרה דבר מפתיע. קלמן פנה אל השוטרים האוקראינים (שכחתי לציין כי השוטרים היו אוקראינים) ואמר:

חכו כאן, אני חוזר מיד.

הוא הלך ולא חזר.

חכינו שעה שעתים, הקור אכל בשרנו. השוטרים עומדים מרותקים אתנו, אמרתי להם, חברים מה נעשה, ואין אתנו מפקד?

ענו לי:

— קח את האשה והילדים, הכניסם פנימה ואתה תשאר כאן ותחכה.

הכנסתי אותם הביתה. כשיצאתי נעלמו גם שני השקצים.

הסתבר אחר כך, כי תוך כדי שיחה וסטירה שספג המפקד מאשתי, החלה במרחק מן התקהלות. קלמן נבוש ונעלם, אך גם השוטרים שראו בקלקלתו הסתלקו להם.

בבקר יצאתי לעבודה אל גרוזינוב כאילו לא קרה דבר. הוא חכה לי. מאורעות מיום אתמול נודעו לו. הוא היה רציני, נזעם ושאל:

— מה קרה לך בלילה? ספר לי, הכל ספר.

נסיתי לטשטש, אך הוא אמר לי:

— יפה מצדך שאינך רוצה לבייש את אחיך, אך אני יודע הכל, אשחך ראויה לצל"ש.

מאז נשארתי אצלו וחייתי.

באחד הימים נכנסו שני האחים גובר. קראו לי הצדה, שאלו אותי שאלות בקשר למצבי, לחיי, האם לא קשה לי, על מה אני מתאונן. עניתי להם:

— תלכו שניכם יחד עם כל הקומוניסטים לעזאזל. כשאהיה בסיביר אשמע על מפלתכם. אתם קוברים את עצמכם.

הם התחננו לפני, שאלך אתם, הם יתנו לי עבודה מתאימה. למה לי לעבוד אצל בורגנים וכו'. הם לא אמרו „אצל גויים", הם גם לא הסבירו מדוע גוי מותר לו להשאר בורגני.

סרבתי. אמרתי להם, אתם לא ראויים להזכיר שמו, את אבק רגליו ומנעליו לא אתן בעדכם. למדתי אתכם יחד בחדר, הזכרו נא מי אנחנו, איך לא תבושו, מי אתם?

הם משום מה התחננו ואיימו עלי, שממילא לא אמשיך לעבוד במקומי זה. אחרי חודש נישלו גם את מטיבי, את גרוזינוב, ושוב נשארתי ללא משען לחם.

ישבתי בוישניביץ, אך אליהם לא הלכתי.

נגשתי אל קלמן פישמן, הדוד של הגוברים. הוא היה סבל, אתו היתה לי שפה משותפת. אמרתי לו: מה עושים? מה תגיד? הוא ענה לי:

— אתה מדבר יותר מדי. זהו זה.

הלכתי לטחנה לעבוד. התעלמתי מכל מה שהיה. הלך המנהל, נכנס אל שמואל גובר, בקש עלי רחמים. הוא סרב. אמר לו קלמן:

— אתם ילדים, אינכם יודעים מה אתם עושים.

את השיחה שמעתי מאחורי הדלת. בסוף מישהו אמר אל שמואל, תן לו לעבוד.

שם עבד יעקב קריגסהבר, אביו מיטיה. הוא היה המחסנאי. הוא נתן לי פתק ואמר:

— יש לך כאן 16 שקים, תתחיל לעבוד והשתדל לדבר פחות.

בכל זאת לא הפסיק שמואל להפריע לי, אך יעקב סכן עצמו ונתן לי פתקי עבודה, כמו לכולם.

באספה כללית שהיתה, שמואל לא נבחר עוד כמנהל, את מקומו תפש אברהם אחיו, שאדוניו הפקירוהו.

ירידת המתנכרים היהודים החלה.

בינתיים הגיעו הגרמנים. הפרידוני ממשפחתי, העבירוני לדובנה, משם ברחתי לרוסיה. בגפי ברחתי.

את הכל שכחתי, אך בגידת האחים נשארה לי כפצע בלב ולא אשכחנה.

ג. נודל

קומוניזם יהודי בוישניביץ

עם עזיבת הפולנים השתררה אנדרלמוסיה בעיר. האוקראינים התארגנו כדרכם בשעות הפקר לחפש את השלטון כשכוונתם השוד והרצח. ראינו אותם מתגודדים בפנות שונות בעיר ושקים לביזה מוכנים בידיהם.

יהודי המקום התלכדו מיד כאחד לשם עמידה בשער, אך הואיל ושמע בואם של הרוסים הגיע כבר לעיר, פרשו הקומוניסטים וגיבשו גוף שליט עם ט. צינברג ואברהם גובר בראש. כשהם מכינים עצמם ברטט של צפיה ליום הגדול שלהם. יום בוא המשטר שקיוו לו.

הרוסים נכנסו דרך „הר" קרמניץ והתמחנו ליום יומים ליד ה„זאמק", בתפשם גם את בתי ליפשיץ וגניפ לחשובים שבהם. באותו זמן נראו מספר קומיסרים מחופשים כצבא שקרבו וירדו העירה.

עם בואם של הרוסים נתקבלו ברצון על ידי הגוף הקומוניסטי, והחל ביניהם שתוף פעולה מפתיע. הבחורים הוישניבצאיים קפצו ממש מעורם, לגלות לאדוניהם החדשים סימני נאמנות ולזכות ברכוש יהודי לעצמם, אף אם היה זה כרוך בהלשנה על אחיהם, אף אם בתוצאותיה של הלשנה זו נצמתו חייהם של יהודים טובים, שכילו חייהם בסיביר ובבתי סוהר במקום.

אף פעם לא תארנו לנו בדמיוננו השחור משחור, כי בוישניביץ יבגדו אחים באחים. לא תארנו לעצמנו, כי כה חולניים יהיו צעירים אלה, אכולי קנאה ותאות בצע.

בוגדים אלה היו אמנם מעטים, אך מעשיהם המזועים היו מרובים ותוצאותיהם חמורים מאד, בגוף, בנפש וברכוש.

קודם כל נכנסו אחדים מהם ובראשם מטיס בן רבקה מהדגים שעמד בראש הנ.ק.וו.די. אסר את נחום ברן, יוסף שפירא ואחרים, מיקירי בניה של קהלת ויש־ניביץ, ממיטב הדור הצעיר. אסרו אותם והעבירום לכלא החשוך של קרמניץ כשאב־רהם גרובר וחנא גרובר מנצחים על מלאכת הכליאה וברירת האסורים.

קומוניסטים טריים אלה התחיבו גם להעיד נגדם במשפט וקימו הבטחתם.

אחרי הטיהור ה„ציוניסטי", החלו בטהורים „קפיטליסטים" של העיר. הם השתלטו על רכושם של הליפשיצים, שפיגלמן טודרוס וכל החנונים הגדולים והקט־נים בעיר, ומי שהעז להתברגן בפולין נשלח על ידיהם לסיביר.

מהמגורשים הראשונים זכורים לי האחים ליפשיץ, שפיגלמן וגניפ, אשר עוונם היה בעשרם, הם חטאו בכך, שהצליחו בחייהם ובכך, שהעזו לא להביא בחשבון את משטרו של סטלין בפולין.

היה זה בדצמבר 1939 בסופו של החדש כששולחו יהודים אלה לסיביר.

משגמרו אתם אספו את אנשי ברית החיל ואת האוסדניקים הפולנים ושילחו גם אותם לארץ גזרה. השילוח היה מלווה התעללות מכוונת וברוטלית. הם עשו

זאת בחפזון, בכל שעות היום וללא דין ומשפט. הם נכנסו לבית המיועד לגירוש בכל עת שרצו, אמרו לאיש להתלבש לדרך. המגררות עמדו מוכנות למסע היסורים, וקומיסרים רכובים על סוסים עמדו מוכנים ללווי, שלא ישמטו חלילה בדרך.

מאלה שהוגלו נשארו מעטים בחייהם. כל האחים ליפשיץ נספו. גניפ מת בגלותו ואחרים לא נשמע הדם עד היום.

את מצות הגרוש עשו הקומוניסטים מטיס יחד עם האחים גרובר במין להיטות של דבקות ממש, התנהגותם דכאה אותנו. האם כך יורד איש וישניביץ אחרי שנים של יחד ואחוה? מניין ההתנכרות הזאת? ההתאכזרות הזאת?

אחר כך הוברר לנו במקצת מה היה כוח הדחף להתנהגות זו, התברר פשוט, כי היתה זו תאות הבצע, שקננה בהם מעדן ועדנים ועתה באה על ספוקה.

הגרוברים השתלטו על טחנת הקמח הגדולה של שאג ושות' ונהנו רוב הנאה מהכנסותיה, יהושע השתלט על המאפיות ומילר על בתי חרשת שהיו בעיר.

יהושע הנהיג נורמות ותורים ללחם ולכל מצרכי המזון. המאפיה שלנו למעשה יכלה להחשב כמפעל פרולטרי, כי משפחתנו כולה עבדה בה ועשתה את כל העבודות הקשות כפרולטרים לכל דבר. הגויים היו מבינים את זה ויכלנו להישאר במפעלנו ולהכשיר את קיומנו, אך הקומוניסטים היהודיים לא יכלו לעכל זאת, וכשלא יכלו לעמוד בפני תמיהת הגויים התנקמו לפחות בזה, שאותנו העבירו לעבוד במאפית סופר ואותם העבירו אלינו.

הנורמות שסומנו לא היו מעשיות. על כל 100 ק"ג קמח היינו צריכים לתת 140 ק"ג לחם. כשפעם לא דייקנו ויצא לנו 143 ק"ג התכעס יהושע ודבר בנוסח „בעל-הבוס", בסוף אחרי נחשול הציניזם והשררה הגסה הפליט:

— די לכם לאכל חלות, מספיק התפטמתם בחייכם, מספיק זללתם בחייכם.

לא יכלתי להתאפק ואמרתי:

— אל תשכח, גם אמא שלך זללה חלות ודגים ואתה איתה יחד.

בסוף סטרתי לו מספר פעמים. למחרת נאלצתי לברוח, ברחתי לרובנה.

ברדחתי גם משום שבאותו זמן נטפלו להשומר הצעיר. אסרו על פעולות ציוניות והצביעו לשליטים החדשים על השומר הצעיר, כעל סכנת המשטר והמסגרת הפסבדו קומוניסטית המסוכנת ביותר.

החלטנו לברוח כולנו ולהתגיס לצבא האדם.

ברובנה יכלתי לבצע החלטתי והתגייסתי. יותר לא שמעתי על מעללי הקומוניסטים ה„מקומיים" והטריים של עירנו. אחינו, בשרנו ודמנו. אולם קרה אתי מקרה מוזר במרחק מעירי וזכורם עלה לפני בכל מוראו.

היה זה ב-1942. הייתי בחזית שפטובקה, במחפרה שכבתי ודמדמתי. והנה אני חולם, כי אני בא לוישניביץ, אני עולה דרך המעין שליד ההורין. התקופה תקופת חג הפסח, אני מגיע לביתי, נכנס בדלת האחורית בשקט, חודר אל קיטון השנה של אבא, עובר את יתר החדרים, רואה את כל אנשי המשפחה רק אבא חסר

לי אני מחפשו ואיננו, אני שואל את אחי, את אמא: היכן אבא? והם עונים הוא הוצא היום להורג.

הדברים נתאמתו אחר כך. מסתבר, כי הקומוניסטים הוציאו את זקני העיר מחוץ לעיר והרגום. היה זה הרצח הצבורי הראשון בעיר לפני בוא הגרמנים. היה זה נאציזם קומוניסטי.

על מלאכת הרצח הזה ניצחו אמנם הגויים שונאי היהודים אוסטרובסקי, סטורוזש ווילינסקי, אך הקומוניסטים היהודיים נתנו להם את הסיוע המלא.

קורין חיים

שנות אימים ואין מטרה

ספטמבר, 1939

הייתי ביוזפוב בהבראה. ההכשרה הממושכת בקלוסוב התישה כוחותי. בקבוץ זה רעבנו ללחם, סבלנו מתת־תזונה ועבודה מפרכת בנורמות שבה לא היה מנוס. הקבוץ שלח אותי להבראה ונופש. יחד אתי היו חברים מקבוצי הכשרה שונים, שבאו להבריא כמוני.

עם ההתקפה הגרמנית הראשונה נסגר בית ההבראה. התפזרנו לכל עבר, לא היה טעם ולא היתה אפשרות לחזור לקלוסוב. רצנו הביתה, רצתי גם אני לויש־ניביץ.

וישניביץ היתה אז בידי הרוסים. הם חפשו ידים עובדות, הם חפשו אנשים קרובים לרוחם, אנשים ממוצא פרולטרי טהור. אני שנחשבתי פועל „משק" נהניתי מאמונם. נלקחתי לעבודה בעיריה בתפקיד של אפסנאי. אמונם לא היה מלא בכל זאת, כי תפקיד צבורי בכל זאת לא הרהיבו למסור לי. מישהו רמז, כי הפרולטריות שלי מעורבת בחלוציות וזה הפריע.

עבדתי תחת ידו של אברהם גרובר. הוא הקומוניסט הותיק מונה מנהל כללי לכל משקי הפולנים שהוחרמו עם עזיבת בעליהם והוכנסו למסגרת של מישוק משותף המנוהל בידי המשטר החדש.

לאחר חדשיים הודח גם גרובר. הוא הקומוניסט הותיק מונה מנהל כללי עליהם. היה זה יהודי רוסי שגדל על ברכי המשטר הקומוניסטי. כשעבר חודש התידדנו מאד, הוא נתן בי אמון והרשה לעצמו לדבר אתי כדבר יהודי אל יהודי. באחד הערבים אמר לי:

— וישניביץ שורצת „מוסרים" משלה, חבריך לשעבר מלשינים, מכתימים אחד את רעהו. שמעני חיים, מרננים גם אחריך, כי יש לך עבר ציוני חלוצי. אתה ודאי תפוטר ולא עוד, אלא שתשלח לסיביר או לגיהנום אחר. איעץ לך שתסתלק ובהקדם ואל תזכור אותי לרעה. לי אתה אינך מפריע.

ידעתי כי סודי נגלה וברירות רבות אין לי. עזבתי את העיר בלילה והסתתרתי בכפרים הסמוכים, בתקוה לשוב העירה בהזדמנות הראשונה.

ביוני 1941 הופצצה סביבתנו. הרוסים נסוגו, אך לשוב לוישניביץ לא יכולתי, כי לגביהם נחשבתי כעובד קומוניסטי. לא רציתי גם, יותר מדי קראתי על הנאצים, מכדי לרצות לטעם את משטרם. לבי נבא לי רעות.

באתי רק ללילה אחד העירה, להפרד מקרובים ויקרים וללכת.

לבי היה כבד עלי. עיף הייתי מנדודים, מדוכא מאי יכולתי להגיע ארצה, אך החלטתי היתה נמרצת — לעזוב.

להתרחק מ„מכורה", מוישניביץ, רציתי מזמן, בשבילי היה המשטר הפולני „הנאור" גורם מספיק שהניעני לעזוב את וישניביץ. החלטתי לעשות זאת עתה. באותו לילה התאספנו שבעה חברים לדעה זו, ביניהם לייב ומוטיל סופר, גלר

משה יוסף והחלטנו להתגייס לצבא האדום, בכך לקנות את טיהורנו כלפי המשטר הזה ולהבריח את עצמנו לרחבי רוסיה.

עם בקר באנו להתגייס, אך כל משרדי הממשלה היו עזובים. הקצינים ברחו מבעוד לילה. לא היה איש שידע איך להדריכנו, לאן לכוון צעדינו, לא היה למי לפנות. לא יכולנו להתגייס כמקובל, בדרך משרדית, החלטנו אפוא להתחייל בדרך אחרת, לפרוץ לרוסיה ולחיות.

יצאנו לחזית, אולי שם יירצה קרבננו. הדבקנו את הרוסים בדרך לסטארי־קונסטנטין. הם היו מתוחים, נפחדים, נטולי בטחון עצמי וחשדנים. הם תפשו אותנו הרביצו לנו מכות נאמנות, כדי לגלות אם אין אנו מרגלים גרמנים. לא ספרנו דבר, לא היה לנו מה לספר, התחננו שיגסונו. ספרנו את כל האמת. זה לא עזר. נשפטנו שלא לפניהם כמרגלים. למחרת היו צריכים לחסל אותנו. ידענו מה צפוי לנו, אם כי לא האמנו בזה. משהו בנפש ניבא דוקא טובות. למזלנו היה קצין התותחנים הגבוה ביותר ביחידה זו יהודי והוא שחרר אותנו ורמז לנו להסתלק.

פחדנו, חששנו שהרוסים בכל זאת לא יותרו על מותנו ואמרנו לו זאת. הוא שלח אתנו משמר מזוין שכולו בחורים משלו וייעץ לנו לחמוק לקונסטנטין, להתערב בין תושבי העיר היהודים. כך עשינו, וכשהם עזבו המשכנו לברוח.

כעבור שבועות מספר הגענו לסטלינגרד. כל יהודי הסביבה הלכו שמה. השמועות על גורל היהודים בשטחים הנכבשים על ידי הגרמנים היו מזעזעות. משכנו והלכנו גם אנו לשם.

גוייסנו לעבודה בקולחוזים. כנתינים פולנים לא היינו מהימנים לשמש כחיילי חזית, שמא נרצה לשחרר „מולדתנו" בעזרת הגרמנים ונבגוד ברוסים לטובת הפולנים.

עבדנו בקולחוז מאלוגולובסק. עד החורף התכלכלנו ממה שהביא השדה, ממה שהביא המשק, אך עם בוא החורף פסק האוכל ובגדים לא ניתנו לנו. מטבח השדה שעמד לרשות „הפועלים השכירים" נסגר. הקולחוז היה אמנם עשיר מאד, אך מצבנו, מצב המסופחים, הלך ורע, אם כי חברי הקולחוז נהגו משפע ומכל טוב.

התיעצנו והחלטנו לעבור לעיר הסמוכה. המקום היה מנותק, התחבורה היחידה היתה בשוורים רתומים לעגלות עץ חורקות ונאנקות. דרכים לא היו. נסענו 16 שעות עד מחוז יעודנו. נרשמתי לעבודה כחוק. התכוננו לשהות כאן קצת, להשביע את עצמנו, להחם גופנו הקופא ולהחליט על הבאות, אלא שמכל הצדדים נמסר על התקרבות הגרמנים ובחרנו לנו לברוח, אף אם ללא רשות. כל עוד ישנה אפשרות לעשות את הדרך ולו גם ברגל העדפנו לרחוק מכאן.

בלילה נעלמנו. השמועות על שתוף הפעולה של תושבי השטחים הכבושים עם הנאצים בשם קדושת האנטישמיות, העבירו צמרמרת בעצמותינו. בכח זה הלכנו. כושלים ועייפים עשינו עשרות ומאות קילומטרים ברגל ובקרונות משא, בטרמפים על עגלות שוורים ושוב ברגל, עד שהגענו לאסיה התיכונה.

כאן נפרדנו. כל אחד אחז דרך משלו. תחנות הרכבות היו גדושי אדם, הרעש

היה גדול והרעב גדול ממנו. מיד התארגנו ועדים, אשר טפלו בפליטים. אנשי העבודה, כשירי גוף נשלחו לקולחוזים, מורחקים מערקי תחבורה. אני הגעתי לקולחוז על שם סטאלין, מקום נדח ומנותק מן העולם. ראיתי לי לטוב להתגייס לצבא. חששתי מן „המקומות האזרחיים", שמא „יזמינו" את הנאצים. מי יודע את גודל כוחה של שנאת היהודים.

כאן הצלחתי. גויסתי לצבא מבלי שבדק אי־מי ציציות עברי.

נשלחתי למחנה אמונים מזורזים באשחבד תורכיסטן, ואחרי 4 חדשים נשלחתי לחזית האוקראינית בדיבלצובה על הדון־באס ושוב לא כחיילים ולא כאחראים לחזית אלא כמשרתי החיילים.

מצבנו היה ללא נשוא. עלינו הוטל להשאר תמיד בעורף הצבא הנסוג — והוא נסוג ונסוג — ולחבל במתקנים חיוניים שלא יפלו בידי האויב.

נסיגת הצבא היתה תמיד ברגע שלפני האחרון ואנו הופקרנו ממש לאויב המתקרב. חבלנו ברכבות, בחשמל, בטלפון. למעשה חיינו חיי פועלים, אולם פעלנו בלוע הסכנה, תוך סכון של חיילי חזית. הטוב שבדבר, שתמיד נמצאנו ליד רכבות ויכולנו איכשהו לחמוק ולא תמיד ברגע האחרון. רובנו היינו יהודים ותפשנו את הפרינציפ. לעתים חבלנו במתקנים לפני נסיגת הצבא והסתלקנו.

פעם הדביקונו הגרמנים בטנקים שלהם. היינו מוסתרים בחפיר שעשינו וקרינו אותו בתקרת ענפים ואדני רכבת. הוא שקע עלינו במלוא כובד טונותיו. רוב האנשים נמחצו מתחתיו ומתו במקום קבורתם. אני ועוד שלשה, ששכבנו בצד נפצענו, אך נשארנו בחיים.

חיי נמאסו עלי. יותר מדי נסים קרו לי והותקפתי חרדה מוזרה, שמא פסקו הנפלאות. אולם רצוני לחיות גבר וגבר עם גבור החרדה.

באותו יום קרה הנס האחרון. הגרמנים גורשו מהמקום בו ביום בקונטראופנסיבה רוסית. כך „נמצאתי", נתגליתי על ידיהם ובמצב קשה הועברתי לבית חולים בעיר קגן. משהבראתי נקבעה לי נכות של 70 אחוזים ושוחררתי מהצבא.

בבית החולים לימדו אותנו מקצועות שונים למען שיקומנו בחיים האזרחיים. אני סיימתי שם קורס של אפסנאות כללית. היה זה קורס מקיף, בו למדתי תמחיר, כלכלה, מחסנאות מכורטסת ומינון אוכל.

במקצועי החדש עבדתי תוך סיפוק רב, אך ריחוקי מהחזית וקשרי עם החיים האזרחיים בעיירה האסיתית שדוקא את שמה שכחתי, עוררו בי געגועים עזים הביתה, לוישניביץ עיירתנו, להורים, לידידים, לחברים והלב משך לשם.

*

ב־1945 חזרנו למקומות מוצאנו.

סוף סוף הגעתי לוישניביץ. הייתי שם מספר ימים. יותר לא יכולתי. העיר ההרוסה, החיים שנעקרו משרש, היהדות שנעלמה ויקירי־יקירינו שאינם עוד, כל זה הבריח אותי משם ודיחק עלי לברוח. אך יותר מכל השפיעו עלי שכנינו האוקראינים לשעבר, שאברח ללא מטרה. דבורם היה רצוף שקרים שקופים מדי, „הם

עזרו ליהודים", "הבריחו להם אוכל לגיטו", "סיכנו עצמם" וכל שיחה סתרה את קודמתה. הציניזם שלהם, השמחה לאיד שמאחוריו, הילכו עלי בחילה וחששות. עם כל היחס הטוב כביכול אל אחי שאינם, לא הניחו לי ללון אצלם עכשיו, אף לילה אחד לא נתנו לי לישון אצלם. ידעתי, כי בשבילי וישניביץ מתה.

בעיר היו מספר יהודים, ביניהם הזכורים לי, משה יוסף גלר, משה פישמן ואברהם(?). אצלם לנתי. אברהם זה נשאר עד היום בוישניביץ. הוא היה קומוניסט מהותיקים בפולניה. את המשטר הזה הוא רואה כמשטרו המיוחל כנראה. הוא עובד שם בחנות הלבשה של הרוסים.

איך מצאתי את עירי

מכל העיר לא נשאר זכר. כשנסענו מלבוב לוישניביץ נסע אתי ברכבת ניוני רויטקויטל, היה זה בקורו השני בעיר. הוא אמר לי, אני אקשור את עיניך, אביא אותך למרכז העיר, אשאיר אותך ברחוב, תפקח את עיניך ונראה, אם תכיר את המקום. עשיתי כבקשתו, הסירותי את המטפחת. אכן לא ידעתי באמת היכן אני עומד. הסתובבתי סביבי נדהם ונבוך, עם שהבחנתי בטחנת הקמח, שנשארה עומדת על תלה, רק אז ידעתי, כי אמנם בעירי אני נמצא, אך היא איננה כבר.

מכל וישניביץ נשארו בתים בודדים. נשאר בית הכנסת הגדול המשמש בית סוהר מחוזי. בבית הכנסת לא נגעו כלל. מצאתי בו את האבן העתיקה, עליה הילכו אצלנו אגדות, כי מוצאה ממקום קדוש מלפני 800 שנה וכי הובאה הנה עם בניית

מכל וישניביץ נשארו...

בית הכנסת כקמע־מגן. באבן חרותות המלים „ברוך אתה בבואך, ברוך אתה בצאתך". לבית הכנסת — בית הסוהר הזה מתאימה כתובת זו רק בסיפא שלה, אך אין איש שם על לב את ערך הכתובת ותכנה.

ליד הבית בחצר נשאר בית הקברות הקטן „דאָס קוואַרעסיל". דממת המות ושממון החדלון מרחפים עליו ומשרים מצב רוח קודר ביותר. לצד החיים הגויים המפכים בעיר מחדש מהוה הקוואַרעסיל שיקוף למה שהיה ועדות למה שקרה, שרשרת אחת של פוגרומים על יהודים החל עוד מאז יצירת הקוואַרעסיל.

י. מזור

עם הסוביטים בוישניביץ ולאחריה

בשבת שלפני ראש השנה 1939 הגיעו שמועות, שהרוסים מתקרבים. ראו אותם בזברז', בלניביץ והם התקרבו לקבל לידיהם את וישניביץ.

שומרי המשטר הפולני המתמוטט הסתלקו לבתיהם, הסתתרו מפחד האוקראינים והאוקראינים, שהבינו את הרמז, התכנסו ליד הקוסציול, לקחו את מפתחות מידי הנזירים שהתרכזו בתוכו ורצו לעשות בהם שפטים. אינני יודע מדוע, אך אנו, קבוצת יהודים ואני וישקה שטיין בראשה, הרהבנו עוז, נגשנו לאוקראינים הפרועים ואמרנו להם:

— חבריא, מה אתה עושים? חיינו שנים ויובלות יחד, מה הפילוג הזה, מה ניצול זה של השואה שירדה עליהם. מסרו את המפתחות והתפזרו. אלה ודאי לא עשו לכם רעה.

מוזר, הם שמעו בקולנו והניחו לנזירים הפולנים, החזירו להם המפתחות והתפזרו.

הייתי אז נער, אך פתאום הובהר לי, כי יסודות אדם מתערערים. מערכת יחסים בין בני עמים שונים מחלים להתמוטט והעולם איננו מה שהיה. משהו זועזע אצלי וכך התחלתי לגלות יזמה מבוגרת מדי לפי שנותי. נעשיתי ער למתרחש.

כעבור שלושה ימים ביום ב', שהוא יום השוק השבועי מדורות בוישניביץ ומשמש יריד של כל הסביבה, ראיתי אוקראינים נוהרים. לפתע החלו האוקראינים להתקבץ מחוץ לעיר, מאורגנים כמו לפוגרום. העיר נדהמה, החנוונים נקטו זהירות וסגרו את החנויות. אחדים מהם החלו להיטפל לחנוונים, שעמדו ליד חנויותיהם הסגורות ודרשו מהם לפתוח את החנויות. היהודים הבינו, כי כוונותיהם לשוד, אם כי הם צעקו במין תמימות חסדנית: פתחו, היום יום שוק, אנו רוצים לקנות, לשם מה הוטרחנו ליריד ואין נותנים לנו לקנות.

היהודים לא פתחו. מיד נתארגנה קבוצת הגנה של בחורים מבחורי העיר, שנודעו כאמיצים מתמיד. הם תפשו מקלעים, שנאספו מהחיילים הפולנים שערקו מהחזית (יש לציין, כי כשהחלו החיילים האוקראינים לערוק לבתיהם ועזבו את הפולנים לנפשם, הופיע מיד נציג סובייטי וארגן את הבחורים כיחידה, אשר מטרתה לפרקם מנשקם וגם לחפש בעגלותיהם ולאסוף את הנשק החבוי למרכז אחד). כשהתבוננתי מסביב ראיתי לפתע, כי הכל מאורגן ומסודר. מכל הצדדים בלטו מקלעים ובחורים יהודים לידם. לא אוכל לשכוח את התושיה והגבורה שגילו נערי עיירתי בשעת מבוכה עולמית.

האוקראינים הפורעים התבלבלו. הם קיימו התיעצויות מה לעשות.

כדי להחישם לקבל החלטה ולהתפזר, יצאה אליהם משלחת של בחורים ואמרו להם:

— אתם רואים, אנו ערוכים והענין לא יביא לכם פרי. כדאי לכם להתפזר בשקט. אחרת יפעילו את הנשק.

הפורעים עמדו עוד בהתיעצויותיהם הקולניות, לא לחזור בידים ריקות. אם הוחלט לפרוע פרעות, יש לפרוע. אך משלא נמצאו ביניהם מתנדבים־גבורים להתנגד ליהודים, התקפלו בבושת פנים והלכו.

מקרה זה גרם לכך, שחבורת הנוער הקומוניסטי המובהק אשר בעיר, ארגנה מיד חוליות של „הגנה עצמית". נער הייתי ולא יכולתי להגיע לבדיקת הדבר, לא אוכל איפוא לציין איך נעשה הארגון, אם זה לפי צו מגבוה ואם מיזמה עצמית. אולם הודות לכך נצלה העיר מפוגרומים לתקופה קצרה.

עמדנו כולנו בשמירה לפי התור ליד עמדות הנשק עד בוא הרוסים. הווינו מין משטר ביניים. לרגע שכחו הקומוניסטים את עברנו הציוני. שותפנו כיהודים על ידי יהודים.

מראש השנה החזקנו מעמד עד יום כפור ובמוצאי היום הנורא הופיעו הרוסים.

*

ב־1940 גייסו לצבא האדום שני בחורים מעירנו. עד היום לא אבין מדוע גייסו רק אותנו, אותי ואת יצחק (אחיו של לייזר הספר).

רחקנו אז מהעיירה לשנים רבות.

עד 1942 שרתתי בצבא האדום. השתתפתי בחזיתות שונות. אחר כך מצאו בנו פסול, נזכרו בנתינותנו הפולנית, נעשינו חשודים ועוינים, ושלחו אותנו לגדוד עבודה. היתה זו עבודה בשולי הקרבות ומלווה סכנות רבות. ברחתי משם למקום עבודה אחר, בו עבדו בסלק סוכר. שם המשכתי לעבוד חדשים על חדשים.

סיום המלחמה החל להיראות וחשבתי על שיבה לפולניה. השגתי צועני אחד, צייר מוכשר מאוד, שעיסוקו בציור „שימושי" והוא זייף לנו תעודות אזרחות פולניות לששה אנשים. לי, לקרדש מרובנה, ללוסגאוס יהושע מקרסנה (שניהם מתו אחר כך מרעב לנגד עיני), להולצר רוזיה (הנמצאת עתה בחולון), לגולדשטיין מסטניסלבוב, האח הסניטרי שלנו, ולדוקטור אחד מקולומייה, עורך דין מדופלם שאת שמו לא אזכור, ועוד אחד שאת שמו לא נזכיר, כי מתנהלת נגדו חקירה מטעם הש. ב. שלנו לאחר שנתברר, כי הוא אשר הסגיר אותנו ואת עברנו גילה לרוסים, ובאשמתו נאסרנו ונשלחנו לסיביר לשנים רבות.

אז החלו לארגן גדודי צבא פולניים להעבירם לחזיתות שונות בפולניה.

תכננו יציאה ליגלית מרוסיה לפני שיהיה מאוחר. משום מה ליותה אותי הרגשה, כי כאן לא נגיע לשום מעמד בחיים הפרטיים ובחיים הציבוריים. ההרגשה הזאת היתה כמעט מבוססת. היחס של השלטונות אלינו ושל אזרחים סתם היה כיחס אל אויבים מבפנים שכדאי להיפטר מהם.

שאיפתנו היתה לעבור עם הגדודים הפולנים לפולין ומשם לעלות ארצה.

בעצם הכנותינו ליציאה, שהיתה כאמור מסודרת במלוא הליגליות, עכבו יציאתנו ללא הסבר.

ב־21.4.43 נאסרנו כולנו ואני נשלחתי לאלמה אטה בקזכסטן. משם נשלחתי לטשקנט.

בטשקנט נפגשתי עם דז׳יגן ושומכר ויחד עברנו לאקטיובינסק בקזכסטן, למחנה בו היו 12.000 איש. המחנה חולק לשלושה: גברים, נשים וחולים. במחנה זה מתו אנשים כמו זבובים, מרעב וחוסר התחשבות באדם.

8 חדשים הייתי שם עד המשפט שהוגש נגדי, בעל העבר הציוני. המשפט נערך במוסקבה ואני הועברתי שמה.

ב־13 בנובמבר נתקבל פסק הדין. הוא נוסח וניתן נגדי ונגד חברי האחרים, ששיתפו אתי פעולה כביכול. לי פסקו 10 שנים, ליתרם 8 שנים לכל אחד. זה שראו אותי כאחראי לכולם הוכיח, כי יש כאן הלשנה.

האשמתי הרשמית היתה: פעילות אנטי מהפכנית, כ„מארגן מפלגה ציונית״, המסכן את קיום המשטר הפועלי הבין־לאומי.

נשלחתי מיד לצפון אורל. נסענו בכל כלי הרכב המצויים, טולטלנו בתנאים לא־אנושיים עד שבאנו למקום הגזרה שלנו אחרי חודש ימים, בדרך הספקנו לשבת במאסר בצ׳לַאבינסק. ישבנו עד סיביר שבועיים כמקדמה. כרמז למה שמצפה שם.

המאסר בוצע, כדי להבריא אותנו במקצת ממחלת תת־התזונה שתקפה אותנו בדרך ולא יכולנו להמשיך במסע. משום הועברתי לבית הסוהר שבסווירדלובסק. שם ארגנו משלוח גדול, שנשלח לאורל למקום הנמצא מאה קילומטר לפני הטונדרות.

במשך הנסיעה נפלו אנשים ומתו מחוסר אוכל ומחוסר בגוד המתאים לכפור החמור ששרר שם באותו זמן. מתוך 200 האיש שנסעו נפלו כשליש, ואחרי שהגענו למקומנו וחולקנו לקבוצות מתו אנשים נוספים כתוצאה מחדש התלאות האחרון.

מתוך קבוצתי שמנתה 26 אנשים מתו 24, נשארנו שני אנשים בלבד.

*

מתחילה עבדנו בנגריה שנועדה לשקם אותנו בעבודת עסוק — לשם החלמה, אחר כך עברתי לעבוד כספר במספרת המחנה.

בהגיעי למחנה התנפחתי מתת־תזונה. האחראים לכלכלת המחנה גנבו פרודוקטים ולא היה אוכל. נחלשתי ולא יכולתי לשאת את עצמי, לא יכולתי אפילו לנוע קלות כדי לעלות מספר המדרגות לבית החולים. זחלתי על ארבעתים כל פעם שנאלצתי לעלות ולרדת. באותו בית חולים חליתי בפילגרה וחליתי גם בדיזנטריה. לפי כל סכויי הנסיון של המחנה ולפי דעת הרופאים הייתי צריך למות. אני עצמי ידעתי את מצבי והתכוננתי למות, אך קרה הפלא ואיך שהוא הבראתי.

ההבראה אחרי פילגרה כרוכה בחולשה מתמשכת ובכאבי גוף איומים, אך יש הרגשה של התקדמות לחיים.

משהבראתי לגמרי הועמדתי בפני ועדת רופאים. נקבע לי סוג בריאות עליון,

אם כי הרגשתי היתה קשה. נשלחתי למחנה, אשר כל בואיו הועסקו בהפלת עצים ביער. במחנה זה עבדתי במאמצים קשים חודש ימים, בתנאים קשים ללא נשוא. ביום עבדתי בגדיעת עצים, בלילה בהטענת קרונות, ואוכל לא היה, אלא לחם, שהושרה במים. כל המזון הטוב נגנב ונמכר על ידי הקומיסרים. הם זללו לשובע ולמעלה מזה ו„העם העובד" אחיהם לרעיון ולאחוה כלה וגוע.

הגעתי שוב לאפיסת כוחות. ראיתי כי קצי קרוב, חיי נמאסו עלי, נמצאתי במועקה ורציתי להתאבד. עשיתי זאת בדרך מיוחדת. כאשר גלגלתי בולי עץ כבדים כלפי מעלה אל תוך הקרון, תפסתי את אחד הבולים, שמשקלו כ־500 קילו־גרם, העליתיו בשארית כוחותי לגובה הקרון, השהיתיו באויר, הססתי והססתי ובסוף כשכוחותי עזבוני, ידי רעדו וברכי פקו, רופפתי מאמצי. החלטתי לעזוב את היתר העוצרת, להחליק את הבול הכבד על גופי ולהמחץ תחתיו וכך לסיים את פרשת סבלי וחיי הקשים שעמדו לפני. למזלי נחבלתי בראשי באחד הפסים של הרכבת, התעלפתי ונתגלגלתי מתחת לקרון, וכשנפל הגדע הענק והתגלגל ברעם אדיר למטה, הוא נתקע באדמה בקצהו האחד, נשאר עומד זקוף ואני נצלתי.

מיד לקחו אותי לבית החולים לשם רפוי ראשי החבור ולהבראה. ראשי היה נפוח מאד, החבורה היתה גדולה והתפתלתי מכאבים. העניקו לי חמשה ימי חופשה להחלמה ואחריהם הייתי צריך לצאת לעבודה.

אחרי חופשתי זו לא פסקו כאבי, כוח מחשבתי ניטל ממני, עצבי התרופפו, ערפל הילך במוחי והייתי מבולבל. התחלתי לשנות את טעמי גם מתוך הכרה כדי שלא אשלח שוב לעבודת פרך זו. מאחר שהרגשתי כי כוחותי עוזבים אותי, בריאותי מתערערת ולא אחזיק מעמד ביער אף יום אחד.

הם עצמם נבלחו מאופן טפולם בי והתחשבו במצבי. סדרו אותי בעבודה בבית המרחץ של המחנה כמכבס לבנים.

אחרי שבועים נשלחתי למקום, בו רוכזו חולי נפש ועמדתי בהשגחת רופאים מתמדת. רק החלמתי במקצת עברתי ועדה רפואית ונשלחתי מחדש ליערות.

בינתים נסתימה המלחמה, החיים חזרו לתקנם ואני המשכתי עוד ברצוי מאסרי.

ב־1949 החלמתי לגמרי ונשלחתי ליער אחד, אשר התנהל על ידי גוי פולני, יליד דניפרופטרובסק, שהתיחס ליהודים ביחס טוב ומיוחד. אנשים רמזו אפילו שהוא יהודי או ממוצא יהודי.

הוא לקח אותי אליו, לידו הבראתי. אוכל כבר היה שם מספיק ומצבי הוטב.

בדצמבר 1949 נתקבלה פקודה להפריד את האסירים הפוליטיים ולשלחם למחנה מיוחד בקרגנדר. היה זה מחנה רכוז של פושעים „פוליטיים". לפי הוראות המחנה היינו מלובשים מדים אחידים כאסירים וממוספרים כמוהם. ביום עבדנו בבניית בתים ובשעה 10 בערב נעלו עלינו את בתינו. היתה זו המצאה רוסית. לא היינו אסירי כלא, היינו אסירי בית.

בבתים נשארנו סגורים ומסוגרים עד שעה 7 בבוקר. משעה 7 עד 10 בערב אסור

היה להסתובב ברחוב. כל זה כדי למנוע מאתנו יצירת מפלגה מסוכנת למשטר. פרט לזאת היו תנאי החיים לא קשים. לאחר נסיון חיינו במדינת ה„חופש", התרגלנו לחשוב כי אלה הם תנאים לא רעים. האוכל היה לשובע וגם זה משפיע קצת על הלך מחשבה בכוון רצוי.

במחנה זה היו מרוכזים גם אנשי בנדרה האוקראינים, משתפי הפעולה של הנאצים. גם הם נחשבו כפוליטיים. למעשה היו אלה כנופיות שודדים והם היו מלוכדים ככנופיה גם במחנה. הם היו כן יוצאים מבתיהם, מתפזרים לקבוצות משוטטים בשעות 7—10 בערב כשהרחובות היו ריקים מאדם והיו רוצחים אנשים כתגובה ליחסי אדם — כביכול — לא נכונים אליהם.

כך הם רצחו לנגד עיני את הסופר היהודי אינגל. בגרזן רצחו אותו, הלמו בו והשאירוהו מת במקום נפילתו.

במחנה אתי היו אנשים, יהודים מפורסמים אשר הואשמו בסעיף 58 המפורסם. היה פרופסור עמדין, נכדו של ר' יעקב עמדין, הוא היה גאון הפדגוגיה הלנינגרדית. היה שם גם מרצה־דוצנט להיסטוריה, קנטור שמואל, גם הוא מלנינגרד. הוא נאסר על כי ביום כפורים הרים כוסית יחד עם שני חבריו, יהודים גם הם ואמר, לשנה הבאה בירושלים. נסתבר שאחד מהם היה מלשין והדוצנט שלם ביוקר בעד פשעו זה. מאלה שאני זוכר היה גם הסופר אושרוביץ הירש מווילנא, המשורר היהודי גרוביאן מוטל, המשתתף כיום בעריכת סוביטיש־היימלנד, מוצאו ממינסק ואוצ'יטל, יהודי תלמיד חכם ומעמיק מבסארביה, מורה עברי מפורסם, שכנראה חטא בזה שהיה קשור ללשון פרסומו — לעברית.

*

בשנת 1952 הועברתי מהמחנה בקרגנדר ונשלחתי לאקמולינסק לשילוח נצחי. היה זה מחנה מפורסם של „שפוטים לעולם" שהוקם במקום נדח, סמוך למחוז וישניובסק שבסיביר הדרומית. משפטי לא התקיים, ועד היום לא אדע מדוע החמירו ענשי. נתנו לי לחתום על פקודת השלוח הזה. קראתי את הפקודה. נאמר בה, כי הדבר נעשה על דעתי ובידיעתי.

חתמתי בלית ברירה. הייתי אדיש לגורלי ומיואש ולא פעם הצטערתי צער רב על שלא הצלחתי בנסיונות התאבדותי.

ב־1956 חוננתי לפי פקודת החנינה של כרושצ'וב ונשארתי שם לגור כאזרח חפשי. משם נתאפשר לי לנסוע לוישניביץ לבקור.

הגעתי לדובנה ברכבת, משם במונית לקרמניץ. ברוגטקה הוישניביצאית עמדתי כשעה ולא ראיתי אף יהודי שיעבור לפני. לא היה לי את מי לשאול משהו. הייתי דהום. ידעתי על שואה שהיתה, אך לא האמנתי שלא נשארו יהודים בעולם. לא האמנתי, כי בקרמניץ זו לא אמצא אחד משלנו הוישניביצאים.

פתאום עברה אשה. הכרתי בה בהילוכה, שהיא נבדלת במשהו מכל היתר החולפים לפני, הנחתי שהיא יהודיה. פתחתי בשיחה אתה. התברר שהיא מקטרברג

ונשארה בקרמניץ עם בעלה, גם הוא בן עירה. תמיד חלמו לחיות בקרמניץ הכרך וחלומם נתגשם עתה. ליותר מזה לא שאפו.

מפיה שמעתי, כי אף יהודי לא נשאר בוישניביץ, פרט למילר צבי שגר, לפי דבריה, בקרמניץ. לא ידעתי למי התכוונה. ישבתי אצלם שעות ספורות. נסעתי לוישניביץ.

בשעות הערב יצאתי באוטובוס לוישניביץ וכעבור חצי שעה הגעתי לעיירתי. אינני שייך למתרגשים בקלות, אך נסיעה זו היתה לי נסיעה, שכולה התרגשות. כשהוכרז שהאוטו הגיע לוישניביץ ולא ידעתי לאן הגעתי. ראיתי והנה אין עיירתנו. זכר ממנה לא נשאר.

אין וישניביץ. איננה.

אין עוד וישניביץ — אלא קברי אחים

מצאתי, כי נשארו בתים ספורים ובאחד מהם גר אברהם רוזנבוים. אצלו לנתי והלכתי עם בוקר לראות את וישניביץ.

הגעתי לרחוב בית הכנסת. כל הבתים נעלמו, נשאר רק הבית הקדוש, בית תפילתנו, ששימש כבית סוהר בשנה זו, אחר כך הפכוהו לבית מגורים. חלקוהו לשלוש קומות של חדרי מגורים. כפי שהוסבר לי, הועברו מוסדות המחוז לעיר אחרת וגם בית הסוהר בוטל.

נשאר גם מבנה בית הספר „תרבות" שכולנו זוכרים אותו. ברחוב זבאראזש נשאר ביתו של י. קמצן ושל גון (יידיל הון), בית מזור וביתו של ברה'לי משה ארונס, ביתה של חמותו של משה יוסל גלר וביתם של האחים שמואל רייזלס.

נשארתי בוישניביץ לנהל משפט לשחרור ביתנו והשבת זכויותי עליו כיורש

יחיד. אחרי 3 חדשים זכיתי במשפט. מכרתי את הבית ויצאתי לזבאראזש.

לפני עלייתי בקרתי בוישניביץ מחדש. עתה מצאתי שנויים. הארמון — שוחזר עכשיו מחדש והוא מתנוסס כמאז. עתה בונים בניני קומה בעיר והיא מאוכלסת למדי. את הקוסציול — פוצצו ולא נשאר זכר ממנו. אחרי טיהורה של העיר מיהודיה עוברת עתה וישניביץ „טיהור" מכל שרידי פולניותה. גם את הארמון הם רואים כנכס רוסי וכך שחזרוהו.

משהו על האנושות הסובייטית

ב־1946, זה היה בפברואר ב־40 מעלות קור, אספו אותנו ורצו לשלוח אותנו לעבודה. אנחנו לא רצינו, כי היינו מורעבים ותשושים. כשנכנס המפקד בדרגת סרן, שהיה ידוע כאכזר ואנטישמי גדול, הוא נטפל אלי ואמר למזכירו לרשום לי רפורט על השחתת רכוש ממשלתי, כאילו קלקלתי מזרון או שמיכה. הדבר היה לא נכון, אך הוא עשה זאת, כדי להצדיק את מאסרי או את העונש שהוא רצה להטיל עלי. אני פשטתי את בגדי, זרקתים אל פניו ואמרתי, קח אותם ותנם מתנה לילדיך.

זה עוד יותר הרגיז אותו והוא נתן פקודה להוציא אותי ערום כביום הולדי החוצה, שם עמדו שניהם והריצו אותי בכפור ובשלג מאות מטרים, הלוך וחזור, אחר כך הכניסו אותי לצינוק וסגרו אותו עלי למשך הלילה. בצנוק היה קר, רוח נשבה מעברים, רק תנור קטן עמד ואשו כבתה מזמן. אני נאחזתי בסורגי התנור המחומם שנוצרו כדי להרחיק את האסיר ממנו ונשארתי תלוי כל הלילה על הסורגים ללא בגד לגופי, כשאני מחמם גופי הקפוא בשרידי החום שנדף מהתנור הכבוי וגרמי הברזל שמסביבו.

*

ב־15 בפברואר 1951, באחד הערבים, שחקתי עם יהודי מטשרנוביץ בשח. פתאום נכנס המפקח על המחנה, אנטונוב שמו, אנטישמי גדול, הוא התרגז על שאנחנו מפריעים, כביכול, לשקט והכניס אותנו לצנוק. הרצפה היתה מבטון. החבר שלי היה מלובש ואנפילאות לרגליו, אבל אני שעבדתי בבית המרחץ, הייתי לבוש קל ובנעלים קלות לרגלים. לאחר חצי שעה קפאו רגלי. הרגשתי כי אני עומד לאבד אותן, אמצתי את שארית כוחותי והתחלתי לרוץ מסביב לקירות הצנוק, שארכו היה 6 מטר בלבד כדי לחמם את רגלי.

כך התרוצצתי משעה 9 בערב עד שעה שש בבוקר, שעה שבאו לקרוא לי לעבודה.

לולא זה שנחוץ הייתי להם כעובד, היו שוכחים אותי בכלל, והיו חיי כלים בצנוק על לא אשם ופשע.

סוניה שץ

קרבנות שהקרבנו...

בשנת 1936 בניתי ביתי בלודז'. בשנת 1939 בחודש יולי, חודש לפני שע־מדתי לעלות ארצה, החלטתי לנסוע לוישניביץ להיפרד מהורי ומכל היקר לי בעיירה זו.

בא אוגוסט, והורי, שקשתה עליהם פרידתי, הפצירו בי להישאר אתם עוד חודש אחד לפחות. נשארתי והמלחמה תפשה אותי. וישניביץ נפלה בידי הרוסים ואני נשארתי תקועה שם.

שלושה חדשים שהיתי עם הסובייטים. לא היתה שום אפשרות להיחלץ מהם ולעלות. אח"כ נודע לנו, כי אם נצליח להגיע לליטא לנינצל. שם הגבול אינו כה סגור, ומשם ניתן לעלות.

כשנפרדתי מהורי ידענו, כי אנו נוסעים ללידא, העיר הליטאית האחרונה שבידי הרוסים, משם „מבריחים" לאיישישוק — ווילנא, והדרך פתוחה.

אליעזר אחי שאף פעם לא עזב את חיק ההורים החליט לעבור ליאמפולי, עיר מקורית סובייטית ושם לבנות את חייו. הוא היה חניך השומר הצעיר וראה את החיים הקומוניסטיים כאידיאל שלו בהתגשמותו.

ביאמפולי התפכח מהר מאד. משראה את המשטר ופירותיו, את העמידה בתור לכל מצרך ואת תנאי הדיור שם, חזר העירה ובלבו החלטה לעלות ארצה.

להורים אמר, כי הוא נוסע ללוות אותנו עד לידא וישוב. כך יצאנו והגענו ללידא עם האח הקטן.

בלידא היו שליחי מפלגות מישראל שדאגו רק לחבריהן. אנשי השומר הצעיר לא רצו לטפל בנו, הם אמרו לנו לפנות אל אנשינו. אולם את אליעזר לקחו על אחריותם והבטיחו לטפל בעליתו.

נפרדתי מאחי הקטן, הצעיר הרך בחיים, כשדמעות חונקות אותי ובלבי חשבתי סוף סוף בקרוב נפגש, אך הדמעות זלגו מעצמן.

*

בלילה זה שיצאנו את לידא, היתה סופת שלגים עזה. כל הדרכים נתכסו שכבות שלג וניטשטשו המסילות. מדריכינו־מבריחינו טעו בדרכים ולא נמצא כל מוצא. היה לילה עמוק והקור חזק, ואין איש יודע לאן הולכים. הלכנו משום שהרגשנו, כי אם נעמוד, ניהפך לנציבי קרח. פתאום שמענו קריאות ברוסית: עמוד! (סטוי!) ונפלנו בידי הרוסים.

שמונה ימים החזיקו אותנו במקום בלתי ידוע לי עד היום. חקרו אותנו כמרגלים, עריקים, בוגדים והחזירו אותנו ללידא.

הדבר הראשון שהדאיג אותי היה גורל אחי הקטן. חפשתי אותו בעיר ולא מצאתיו. שאלתי בין אנשי מפלגתו, ענו לי: עבר את הגבול. הוא בדרך לישראל.

*

נרגעתי. חזרתי במגמה להגיע לוישניביץ.

בדרך החלטנו, כי זה מסוכן. שם יודעים אולי, כי „ערקנו" ופנינו לרובנה. הודענו להורים, כי חזרנו והם הצטרפו אלינו. ידיד ביתנו לשעבר מהמסתפחים על המשטר החדש הודיע לאבא, כי נודע שבנו ברח ומשפחתנו חשודה בעיני אנשי המשטר. מוטב שיסתלק.

שנתיים שהינו ברובנה ובשנת 1941 פרצה המלחמה בין הרוסים והגרמנים. רובנה הופצצה. נאלצנו לזוז, לנדוד מפה. הרוסים ביקשו ממנו להצטרף אליהם לברוח ואבא התעקש לשוב לוישניביץ. הוא האמין, כי יבלה את המשטר הנאצי. הוא היה פסול בעיני הרוסים — אמר — וודאי יהיה נרצה בעיניהם. כל שידולינו לא הועילו. תשובתו היתה מוחלטת:

— ראיתי את הפליטים אצלנו. אין בכוחי ואין ברצוני להיות פליט, להתגולל ברחובות ולהיות נתון לחסדי אחרים.

*

הוא משך הביתה, לוישניביץ.

נאלצנו לוותר לו.

לוישניביץ לא הגענו. הדרך היתה מופצצת ורבו בה הנקודות התפושות בידי הגרמנים.

נסחפנו עם זרם הפליטים. עשינו את הדרך ברגל. הלכנו 200 קילומטר ברגל עד נובוגרוד וולינסק. היו אלה 5 ימים של גיהינום, כשאוירוני האויב מנמיכים טוס וזורעים מות על סביבנו. מכל הצדדים נפלו פצועים וחללים. ומטר כדורים ופצצות נבזק על ראשינו.

לפני שעזבנו את רובנה הגיעתנו ידיעה, כי אליעזר נמצא בינובה ליד קובנה. בקבוץ השומר הצעיר. הוא הגיע בשלום, לפי הידיעה, וימשיך לישראל עם כולם. תודה לאל.

זה הקל על נדידתנו. השתעשענו בתקוה הזאת. אמרנו אליעזר יגיע ויעלה אותנו אתו.

לימים הסקנו, והיה יסוד למסקנתנו, כי דוקא בינובה הוא ניספה. והוא כה צעיר היה ותמים. זו היתה נסיעתו הראשונה לחיים ובה הוא מת.

מנובגרוד המשכנו בקרונות משא וברגל, לסירוגין, עד שהגענו לחרקוב, דרך קיוב ודניפרופטרובסק. ואני בחדשי הריוני האחרונים.

*

סבלנו גדל בדרך לקויבישב, השם הועברנו עם רבים אחרים חשודים, עלובי גורל ומסכנים. נסענו 3 שבועות בקרונות בהמות, כשבכל קרון דחוסים 90 איש בעמידה. עמדנו עשרים יום ללא לחם ומים. ישנים בעמידה ועושים צרכים במקום. בסכנות בריאות בכל תחנת רכבת. אז גם היינו קופצים לשדות לנבור באדמה הקפואה, להוציא שיירי גזר וסלק ושרשים אחרים. לסתום את כלי העיכול והתאבון.

כאבים תקפו אותי מפעם לפעם. הפחד תקפני, שמא אלד כאן באמצע הצפיפות הזאת ובעמידה. זה דיכא אותי יותר מכל. בינתיים הגענו לפנזה וההנ־ הלה מודיעה, כי נשהה כאן שלושה ימים, ירדתי לשאול בעצת רופא.

הרופא קבע, כי שבועיים אני יכולה עוד לבטח להיטלטל ולנסוע. התפזרנו בין התורים לזכות במנות לחם. נכונים להמשיך במסע המתיש, הקשה והמסוכן בשבילי.

בלילה הרגשתי ברע. הכאבים תקפו אותי. בשעה 1 אחר חצות ילדתי את בני בכורי.

מספר ימים עברו ונשלחנו לקולחוז בכפר לונינה, בגדים לא היו לנו. גם לא לתינוק. המסע היה כולו סכנות. הקור היה ללא נשוא. איך גבר התינוק שלי על הקרה הקשה, נבצר ממני להבין. התנחמנו. אמרנו: עוד יומיים נגיע לקולחוז ויהיו לנו קירות וקורת גג, יהיה לחם וחמימות.

הגענו לקולחוז עני ואנשיו ידועי מחסור. כולם רעבו. אנחנו קיבלנו 4 קילוגרם קמח לחודש לנפש. בית לא היה לנו, שיכנו אותנו בבקתת חימר ללא הסקה, והקור חדר בפרצים.

עמדנו איכשהו במצוקת הרעב, אך הקור התיש רצוננו לחיות. נשארנו בחיים רק בשל הדאגה לילד.

אבא לא עמד בקשיים. הוא מת מרעב זמן מה אחרי בואנו לקולחוז.

לא יכולנו לצאת מהבקתה. היא היתה שקועה בשלג עמוק. שלושה ימים שכב אבא המת אתנו, מבלי לבוא לקבר.

ביום הרביעי אזרנו עוז. פתחנו בכוח את הדלת ויצאנו. הודענו על המת שאתנו. הם לא התרגשו. היו עוד כאלה. לחפור קבר היה בלתי אפשרי, היה להם בור פתוח מבעוד שבועות ובו מספר גויות קפואות. הם הטילו את אבא לתוך קבר פעור זה.

אבא טמון עד היום עם עוד 10 גויים מכל הדתות. אבא לא בא לקבר ישראל. אינני מדקדק בעניני דת, אולם הייתי משלמת מחיר יקר, לו יכולתי לגאול את אבא המת מקבר „אחים" זה ולהביאו לקבר ישראל, כפי שרצה ודאי ושאף כל חייו.

מי יודע מתי יינתן לי הדבר.

רבים קרבנות ישראל שזרענו בחלקי תבל, לו רק יכולנו לתת טעם למותם ולהביאם לקבר ישראל.

ירחמיאל סרווטניק

במשטרים מעוותי צדק

בימי הרוסים עלו לגדולה מפסלתה של העיר: קלמן צ׳ואיש הפך לראש המשטרה ואחר כמוהו לתובע הכללי. בעוד שאברהם גרובר נהיה ראש העיר הפו־ליטי.

עברנו להורענקי למשק שלנו וכל יום א׳ באנו העירה לשמוע מה נעשה שם.

שני הראשונים היו סוחטים כספים מהיהודים. והתנקמו בכל מי שהיה אמיד והתקיים בכבוד.

רגשות קנאה פרובינציאליים שצוידו באשור אידיאולוגי של הגויים החדשים איפשר לנמושי עיר אלה לפרנס את רגשי הקנאה והנחיתות שקיננו בנפשם שנים רבות.

היהודים סגרו את החנויות מחשש שוד או החרמה והשתדלו בדרכי מחתרת לרוקן אותן מסחורה. אך העובדים היהודים הלשינו על זה ונתקבלה פקודה לפתוח החנויות ולמכור לכל דורש וכל זלוטי ייחשב לרובל.

יהודים רוקנו חנויות בלילה להציל מה שניתן. יעקב טננבוים ביקש שאקח אלי עורות להסתיר, הוא התאונן על הקור הגדול.

הבאתי עצם להסקה והצלתי לו את העורות, התראיתי כגוי ובנסעי במגררה הזאלובנה אף איש לא חקר אותי.

כשפרצה המלחמה 21 יוני 1941 נקראתי להתגיס לצבא האדם, בשעה 5 באו־תו יום ערכו אותנו בטורים והובילו אותנו ליאמפולי, לגנו בבית קברות פולני מפחד ההפצצות, היה זה לילה מבשר נדודים ופגעים. בבוקר העבירונו בקרונות ללנוביץ. בקורנוצ׳ובקה ירדנו לתחנה, שם הפשיטונו בגדינו האזרחיים, הלבישונו מדים ישנים ונהיינו חיילים. הובילו אותנו לטרנופול והופנינו ללבוב „להגן על לבוב״. מיד לבואנו הופיעו אוירונים והפציצו את כל הגזרה הזאת.

כשנרגעה ההפצצה ברחנו וחזרנו לטרנופול.

תחנת הרכבת של טרנופול היתה כבר חרבה עד היסוד. חזרנו לפרוסקורוב ברכב ואחר כך ברגל. בלילה הפציצונו, נשכבתי בשדה תפודים והתחבאתי.

בקר אספונו והלכנו ברגל עד הדניפר עד צ׳רניגוב, בדרך ראינו את בילוצר־קוב בוערת כולה.

בבוקר אספונו והלכנו ברגל עד הדניפר עד צ׳רניגוב, בדרך ראינו את בילוצר־מסוימת חלקונו בבתים. אחד הגויים אמר, כי הוא לא ירשה לנו להכנס הביתה רק למתבן. ישננו והתגרדנו מהיבחושים, היינו עיפים ומדוכדכים, שמענו איך „מטיבנו״ פונה אל האוקראינים שבתוכנו ואומר להם:

— מה אתם נגררים אחרי המכונמים האדומים תישנו כאן ומחר יבואו הגר־מנים ויגאלו אותנו את כל האוקראינים, מספיק נדרסנו על ידי הרוסים הארורים.

בבקר קם הגוי והודיע מחר יבואו הגרמנים ואני אשלח את היהודים לרעות את חזי־רי באחו ואת הרוסים גם יחד.

ידענו, כי עלינו ללכת וטוב כי נקדים ונצא מהמלכודת האוקראינית, הם מצ־פים לנאצים.

בויניצה בחדש אוגוסט בחום הלוהט שכבתי לנוח יחד עם עוד מאות דחוסים מיוגעים כמוני. פתאום צעקו וקראו לי בשמי ירחמיאל, התבוננתי וראיתי את כל הוישניביצאים כשהם מרוכזים יחד חבורה אחת בתעלה ליד הכביש שכובים למנו־חה, היה ביניהם מוטיל סופר, נוסקה לייטר בן השען ועוד אחרים רבים מגויסים לצבא האדום כמוני בגלי גיוס אחרים, שהיו כנראה אחרי, הבינותי, כי וישניביץ התרוקנה מנעוריה.

הם קראו לי להתיעצות כביכול, אך למעשה תינו יאושם. הלך הרוח אצלם היה לשוב „הביתה". הם רצו גם לשכנע אותי לכך, אך אני לא נעניתי להם, לפי הפרוג־נוזה שלי מצפה שואה ליהודים מהכבוש הנאצי, אמרתי, אח"כ נודע לי, כי רובם חזרו ונספו, אך הם לא קבלו את דברי. אני השארתי אותם בתעלה והלכתי.

הגעתי ברגל עד פולטבה, שם הפסקנו מסענו. חכינו להוראות. לא ידענו מה מתרחש סביבנו, נחנו כשבוע ו„הוחלט" להחזיק כאן מעמד ולעצור את הגרמנים כאן, לא לתת להם לחדור לרוסיה.

שם התקבלה הפקודה לפרק את הנשק מכל ה„מערביים" ולהעבירם לסיביר. את גמול אמוני במשטר הסוביטי קבלתי במקום. יהודי לא רצוי להם. ולסיביר.

בפרילוק לקחו אותנו בקרונות ונסענו, והכוון לסיביר.

נסענו שבועים עד שהגענו לצפון אורל.

ב־15.8.41 הגענו לעיירה בשם מיעד (נחושת) שבאורל קרוב לעיר החדשה „נו־באיה אורַלסק" עיר מכרות הנחושת הבדיל והזהב.

את הזהב כרו במכרה של 300 מטר עמק, אך היו גם מכרות פתוחים ונהרות אשר בלחץ המים נשטף החול ונשאר הזהב רבוץ על פני החול.

באחד הימים עמדו להקים בתי חרושת, לא ידענו אילה בתי חרושת עלינו להקים. אחר כך נודע לנו, כי אלה הם בתי־חרושת לתחמושת של הקטיושות.

בבנייה זו הועסקו 3000 איש, רובם אסטונים, מולדבנים ו„מערביים". מבודדים במחנות שונים ומובלים לעבודה בקבוצות נפרדות חיינו את חיינו. כל קבוצה לוותה על ידי פוליטרוק שהקפידו על טהרנו ונקיונו הפוליטי הבטחוני. הם גם שמשו נוגשים שהקפידו על מילוי הנורמות. כשהתאוננו על חוסר תזונה ענה הפוליטרוק: יום יום מתים אלפי אנשים שלנו והעולם אינו מזדעזע, מה אפוא יקרה אם תמותו.

יום אחד עבר הפוליטרוק שלנו ביניינו והכריז, מי בכם בעל מקצוע שיצא אלי.

בררו את מקצועות הבניה, כשהגיע אלי עניתי „בטונשצי־ק" אני, לקחו אותי. התקנגו בית חרושת שרוף, נקינו אותו והפכנו אותו לבית חרושת לנגרות. העבודה נמשכה ואני שמשתי אחד הראשיים בבצוע העבודה.

תחת ידי עבדו 12 איש (בריגדה) מנהל כל הבריגדות היה מהנדס יהודי מקראקוב שהיה אחראי לבצוע כל העבודות. הוא היה יהודי טוב, אך לא ידע לשלוח דוחות לממונים עליו, הוא לא ידע רוסית, הוא גם לא ידע „איך" מדוחים. הוא שמע אותי מדבר רוסית והזמין אותי למשרדו כעוזר אישי משרדי שלו. במשרד התחלתי לרשם לו את הדוחות ברוסית. לפי הדוחות נתנו את האכל. מדווחי התפר-נסנו די טוב והצות היה מאושר. במשך הזמן נכנסתי לפרטי פרטים למדתי את הענינים והתחלתי לעבוד כעוזר למהנדס.

בערב אמר לי המהנדס להעביר גם את הדוח למשרד, שם ישב בחור יהודי והוא נתן פקודה למנות אותי לרשם דוחות רשמי. כעבור שבועים בא פוליטרוק גדול נקראתי אליו והוא מינה אותי למחסנאי. הדבר לא נעם לי, אך הלכתי לג'וב כך המשכתי עד מרץ 1946.

בפנים עבדו רוסים בתנאים נוחים ביותר. בעבודה שחורה עבדו אוזבקים, בת-נאי עבדים, כאזרחים בעלי חשיבות משנית, את ראשם לא העזו להרים, אני עבדתי כפקיד שכולם נזקקו לו. הייתי מחסנאי בעל אפשרויות בלתי מוגבלות. שעותי היו פנויות בידי והתבוננתי במשטר הזה, בחיי אנשיו נתיניו. היאוש אכל אותי, אם זהו משטר הצדק הגויי, איך אפשר להשאר לחיות בתוכם.

עם הרפטריאציה הראשונה נטשתי הכל עברתי לפולין ועליתי.

עלייתי היתה באקסודוס עם כל הכרוך בזה, אך אין אני חושב זאת לערכי בשביל ספר וישניויץ ואפסח על זה.

בסיום רק אגיד:

נעניתי לכתוב משהו בספר וישניביץ, כי חושב אני, שהספר הוא ספר זכרון והזכרון משרת את למוד הלקח ההיסטורי. הבה נלמד לקח, כי כל משטר שאיננו במסגרת לאומית שלנו. השואה והאסון למענו היהודים גלומים מראשיתו.

צויק מנשה

רוסיה שבעוכרי

1941. יום לפני המלחמה גויסתי לצבא האדום כתותחן. הועברתי לקרמניץ, כדי להתקדם לחזית. שם נמסר לנו, כי הדרך ללבוב חסומה ע"י הגרמנים. נאלצנו ללכת לטרנופול, דרך וישניביץ.

חזרנו, איפוא, לוישניביץ. 6 ק"מ לפני וישניביץ נאמר לנו, כי אין דרך לטרנופול. פנינו והלכנו ללנוביץ. בתחנת הרכבת, שם השתהינו, לא יכולנו לעלות על הקרונות, כל רגע הגיחו אוירונים גרמניים, גלים גלים, וטסו מעל לראשינו. רבצנו ללא זוז, אחרי שלושה ימים עלינו לקרונות והגענו לשפטובקה. משם לא יכולנו להתקדם. נסוגונו והתקדמנו חליפות עד שהגענו לנובוגרדוולינסק.

שם הפכו אותי לחובש. צורפתי ליחידה רפואית. לא ידענו מה יהיה תפקידנו. כשהגענו לרכבת, הועסקנו בפינוי החללים מהקרונות. שלושה ימים רצופים סחבנו גוויות, כדי לפנות את הקרונות לאנשים חדשים היוצאים למסע תלאובות חדש. תמיד נשארנו לטפל בערמות הגופות. הרכבת זזה. נשארנו ונאלצנו לברוח ברגל. הלכנו בלילות, נחנו ביום. כך הגענו עד ז'יטומיר, מהלך של כ־180 ק"מ. נעצרנו. החזית התקדמה לקראתנו. התבצרנו במחפרים מלאי מים, ללא מזון ומנוחה בלילה. קבלנו צנימים בלבד, אחרי יום עמל מיגע.

*

הגענו לפרילוק אחרי הליכה של כחדשיים ברגל, שם התקבלה פקודת סטאלין, להעביר את כל יוצאי אוקראינה המערבית לעבודה למחנות, כי הם חשודים באיבת המולדת.

פרקו נשקנו, אספו אותנו ברבבות, גויים ויהודים יחד. אתי היו גם מספר בחורים מוישניביץ. זכור לנו רק מיכאל ולדמן. הוטענו על קרונות בקר, 80—70 בקרון, ברכבת ארוכה עם שני קטרים עצומים, מפנים ומאחור. נסענו 11 ימים ולילות והדלתות נעולות, עד שהגענו אל האורל.

בקרונות הדחוסים מתו אנשים מצמא וממחנק ולא הספיקו להביאם לקבורה.

באורל נערצנו במחוז סברדלוב, בעיר ריז' (בעברית: שחוט). כשפתחו את הקרונות, הוצאו מהם אלפי גויות מתות. נשארו רק כ־16,000 נפש בשיירה של קרונות שארכה אלפי מטרים והובילה אנשים לרבבות.

הועברנו לתוך יער. משם הובטח לנו להביאנו למקום שיש בו אוכל. זה היה משאת נפשנו. יום תמים הובילונו ועד הלילה העמוק לא קיבלנו אוכל, למרות ההבטחה.

למחרת השכמנו. מפקדי מחנותינו ערכו קודם בדיקה קפדנית של שמות הורים, מקום הולדת ומוצא מעמדי.

היער נמצא 12 ק"מ רחוק ממים.

שוב נפלו חללים מצמא ושוב בילינו את הלילה השני ביער ללא אוכל וללא מחסה מקור. היה זה ה־9 לאוגוסט 1941, בו מתחיל הסתו הכבד בסביבה זו.

בלילה השלישי נצטוינו לקצץ, לקושש זרדים ולעשות לעצמנו מלונות לשכון קבע וכן קיבלנו 2 צנימים כל ערב להחזקת הנשמה. בכל מלונה נכנסו משלושים עד ארבעים איש.

ביום הרביעי התפקדנו במסדר וכל אחד נשאל למקצועו. אמרתי, כי נגר אני מילדות, נתנו לי גרזן, צרפו אלי עוד בחור כמוני והוטל עלינו להפיל 40 עצים ליום. לחטוב ולגזור אותם, לסדרם בסוארים של מטרים מעוקבים. כל זוג צריך היה לעשות 8 ממ"ע כדי שיזכה ל־600 גרם לחם.

כך עבדנו עד ה־15 בספטמבר, עד הסתו העמוק. אז הוציאו אותי לעבוד במחפרים. כל אחד קיבל לעשות מחפר באורך של 8 מטר, ברוחב של 80 ס"מ ו־4 מטר בעומק ליום. כדי לקבל את מנת הלחם הנ"ל עשו הכל.

האנשים היו תשושים וכשהעמיקו לאדמה נרדמו, ולעתים לנצח, תוך כדי עבודה, נרדמו מעיפות ומקור. המפקחים הוציאום משם בחבלים, ערמו את הגופות לערימות ובסוף היום היה טרקטור בא ו„מפנה" אותם.

אז חליתי גם אני. הייתי מיוגע ותשוש, הועברתי לבית אחלמה. למזלי בדק אותי רופא יהודי והוא אמר לי:

— לו היתה אמי במצב לא יותר גרוע משלך, הייתי מאושר.

דבריו הדהימו אותי והרגיזו. עניתי לו:

— אם כרופא אתה כך מתבטא, אין לי אמון בך, אין אתה רופא בשבילי.

סובבתי פני לקיר ונפניתי ממנו.

נכנס הפוליטרוק, יהודי גם הוא, קטן קומה בשם שווייקה, ושאל מה קרה כאן ומי האיש המתנגד לרופא. סיפרתי לו. הוא שאל לשמי ואמרתי לו, כי שמי משה בן אברהם (מויסיי אברמוביץ). הוא נדהם ואמר: ומאין אתה?

כשעניתי לו מוישניביץ, הוא קפץ מתדהמה ואמר, הרי קרובי אבא שלי נמצאים שם ושמי היהודי באמת צוויק, ולא שווייקה. הוא שמח אתי:

— אולי אתה קרוב שלי. שווייקה זה שם אוקראיני שלקחתי לי לנוחיותי. אני, צוויק אני.

הוא ציוה מיד לאפשר לי לנוח כחמשה ימים ובמקום מסר הוראה לאפשר לי מנוחה זו.

הטיפול שלי היה במלח אנגלי. שלשלתי ביום ובלילה, הייתי כצל. יכולתי רק לשכב.

אחרי 5 הימים אמרה לי האחות: תיאלץ לעזוב, המקום דרוש לנו. יש עוד זקוקים לנופש. הלכתי, אף על פי שלא יכולתי לקום, בקושי קמתי והגעתי בשריכה ליחידתי.

נכנסתי למפקדה. הופניתי למלונה שלי הקודמת. הסתבר, כי שם לא הייתי כבר רשום ולא קבלתי את מנת האוכל אותו לילה.

בינתיים נתפרש לו השלג הראשון למלא רוחב היער, ואני הוצבתי ליחידה, שמתפקידה להפיל עצים ולקלף קליפתם. בגדמים אלה הקימונו בקתות קרקע (זמליאנקה). כשהוקמו הבקתות נדחסנו 500 איש לבקתה. בקומות יישננו, וכל קומה דחוסה מחברתה. עם גמר הבקתות הוצבנו לחצוב. שנה שלמה עבדנו במחצבות אבן.

שוב חליתי מתת־תזונה ועייפות יתר. שכבתי כמיותר, איש לא שם לבו אלי. איש כאן לא שם לב לחולים. באחד הימים הרגישו בי, באו ואמרו לי לצאת מהבקתה, שמא אדביק את יתר האנשים. מצאתי מקום במזוה, שקלפו שם תפוחי אדמה. הצטנפתי בפינה שכוחה במזוה זה ושכבתי בחום של 39 מעלות, ללא כסוי, מדמדם וגוסס. אנשים שבאו שמה והכירוני, רחמו עלי והביאו לי פרוסות לחם ומעט מרק, עשוי מעלי כרוב קפוא.

משארכו ימי מחלתי, נשכחתי ונשכח מקום רבצי.

כשיצאתי פעם לעשות צרכי, נגוע שלשול ממושך, מוכה חום וכינה, פרוע שיער ומזוהם, נכנס במקרה מבקר המחנה למזוה וראה אותי. הוא נבהל מפני כמפני שד או רוח בלהות. הוא שאל:

— מיהו הרוח, השד הזה, הרוח הבלתי טהור הזה?

עניתי:

— אדם חי אני. לא רוח ולא שד.

הוא קרא לאנשים. הם אמרו לו, זה לא יתכן. אם זהו האיש, הרי הוא נרשם מזמן בין המתים, מה קרה פה?

הוא קרא לטבח ושאלו, אם הוא מכיר אותי. ההוא הכיר אותי ואמר, שאני איש עמל, שנתיגע מדי והתשיש. אז הוא השתכנע, כי לא שד אני ואמר:

— אם אתה וואניה מכיר אותו, הרי זה בסדר. קח ופטם אותו קצת והבא אותו למצב של עבודה.

רק הבראתי קצת, לא הצטעצעו אתי ונשלחתי לעבוד למנסרה. עבדתי במש־מרות של שבוע — שבוע־שבוע במכסות עבודה גדולות וקשות מאד. פעם משמרת יום, פעם משמרת לילה.

מצאתי שם חן בעיני המפקח והוא הבטיח לראותני „לא כיהודי". זהו מין קומפלימנט רוסי מתקדם, אחרי עשרות שנים של אחות עמים.

נמסרתי לידי יערן יהודי והוא הבטיח לי, כי אם אמלא את המכסה ויותר אקבל תוספת לחם. שנתיים וחצי עבדתי במתח של עמל ויגיעה. מזוננו היה צריך להיות לפי הכרטיס 1,500 גרם גריסים, 600 גרם שומן, 15 ק״ג בשר לחודש ו־200 גרם סוכר. סוכר לא קבלנו, במקום בשר קבלנו דגים מלוחים במנות קצוצות ביותר. כך התקיימתי שלושים חודש, שנמשכו אצלי יובלות.

*

עם הרפטריאציה הוטעננו לקרונות והועברנו למקומות מוצאנו. אני לא נסעתי לוישניביץ, כי נאמר לנו, שהאוקראינים יחסלו אותנו שם. במקום זה

נסענו לחבל הסודטים, לסטריגום, משם הגענו לוולבזשיך.

במקום זה שהינו 5 ימים בלבד. מישהו תלה שם ילד על עץ והוטלה עלינו האשמה, כי אנו עוללנו זאת. היתה זו עלילת דם מכוונת של אחים לנשק. נמלטנו על נפשנו והגענו תוך תלאות ועינויים לוינה. כאב לנו מאד, שאחרי שנים כה רבות של סבל לא נמלאה עדיין הסאה של תלאות היהודים. חזרנו לפולין כחוזרים אל מולדת, אשר הנחנו, כי בצוק העתים אולי נזדככה קצת ותעניק לנו חמימות־מה. חשבנו כי הפולנים יראו את שיבתנו אליהם כבטוי של אחוה. והנה אוכזבנו. הפולנים עמדו באמצע חלומם על חיסול סופי של היהודים ובחלומם זה ריפאו פצעיהם. עזבנו אותם.

בוינה נמסרנו לידי הבריחה. הובאתי לאיטליה כשבידי נירות לפרגוואי. כאן וברר לי, שאשתי ובני ניספו בשואה. התחתנתי בשניה וחכיתי לנסיעה.

בעברי פעם ברחוב בקרוגלסקו ליד טורינו, והשנה שנת 1948, 26 במאי, מצאנו את העיר מהמה ורועשת. מקצות שמועות שקלטתי הבינותי רק, כי ישראל בסכנה. הערבים התקיפו את היהודים. ישראל מוקפת וההתרגשות גדולה.

נצבט לבי. אשתי היתה כבר בהריון, בכל זאת היתה החלטתי ברורה. נגשתי אל גור־אריה, השליח הישראלי, אמרתי לו, יש לי 30 דולאר, קנה לי נשק. שלח אותי לישראל, אשתי תחכה לי פה. היא שמעה שיחתנו והסכימה. אך גור־אריה ענה לי:

— אתה בא מרוסיה הסובייטית, סע קודם לאן שהנך נוסע, משם אם תרצה תגיע לישראל.

הגעתי ארצה שלא בטובו של שליח.

מ. אור

תשובה לנכד

...והתיחדת עם הצער ומלאת בו את לבבך לכל ימי חייך.
ח. נ. ביאליק

אל תאמר מספיק כבר, די
על חרבות קהל ואדם לבכות,
אל תאמר גזר שדי,
המת כבר מת ועל החי לחיות.

לא אל שדי כי בו אנוש
דמם שפך נוום החריב,
על כן נבכה, נחפה הראש
כי אכזר אדם ולב מכאיב.

כי היו כולם לי יקרים
ולא אשכח אותם עד קבר
איכה שיסו בהם כלבים
ואפרת גופם פוזרה לכל עבר.

כל חיי אשא קינה
על נשמותי הטהורות
אשר תמימים נשאו רינה
לתרבות גויים בגלויות.

נזכור איפוא למען עתיד
את עברנו זה התם,
נדליק נר־אבל לתמיד,
לקח נלמד ונכבד גם זכרם.

מ. מליוו (פרייער)

בקרתי בווישניביץ בשנת 1956

כשהייתי בוואלבז׳יך אחרי השואה ועמדתי לעלות, החלטתי לבקר את עיירתנו לפני שאני עוזבת את פולניה לנצח.

רציתי גם לבקר את אחותי המסכנה.

קבלתי דרכון של תיירת. הגעתי לקרמניץ בצהרים, אך לא נסעתי ישר לוישניביץ. התעכבתי שם לחשב צעדי. נקטתי זהירות רבה, כי הסביבה שרצה עוד אנשי בנדרה ולהגיע לוישניביץ היה מסוכן מאד.

הייתי בסביבה כשלושה חדשים ולא יכולתי להגיע מהר אל עיירת מולדתי, בוישניביץ הייתי בס״ה שלושה ימים, מזה רק לילה אחד הרהבתי עוז ללון שם.

ביתנו שליד בית הרב ובית יעקב צ׳צ׳קיס לא היה כבר. כל רחובות הגיטו נחרבו, בתיהם נהרסו כליל.

בעיר מצאתי עדיין שלוש משפחות: אברהם רוזנברג, דוד גניפ וזאב סובול. שני הראשונים נשארו שם עד היום.

מרכז העיר כולו נחרש וניטע שם פארק עירוני.

נשארו מספר בתים התפושים על ידי אוקראינים ממשתפי הפעולה עם הגרמנים. במקום ביתו של שפירא הקים לו אוסטרובסקי החזירניק הידוע בית חומה מלבני בתים יהודיים שאסף. בית לרנר שקע כולו באדמה, מבלי שאבין את סיבת הדבר. חלונותיו מנופצים ואטומים בלוחות עץ. הוא אינו ראוי למגורים בכל זאת מתגורר שם אוקראיני אחד, מתושבי הסביבה.

בנין בית הספר „תרבות״, שהיה שייך לשמואל בלצ׳ עומד על תילו ונתפש כבית מלון ממשלתי.

בית הכנסת הגדול שנשאר לעמוד, הותקן כבית מגורים ומשרדים. הוא כולו מחיצות ודלתות. קשה להכיר, כי כאן התיחדו יהודים יחד להתועדות של נפש ואמונה.

מטרת בואי היתה להשתטח על קברות האחים האומללים. פחדתי ללכת לבד, הצטרף אלי זאב סובול ללוותני ואתו הגעתי למקום המקודש ביותר בלבנו.

הקבר אליו הגעתי, נמצא בבקעה בדרך הזברז׳ית. בלכתי בבקעה נתקלתי בעצמות אדם המתגוללות לעין השמש, שלדים שלדים מפורקים, ללא קשר בין עצם לעצם. עצמות ירכים, חלקי גולגלות וחלקי שלדים וצלעות מפורקות של מה שהיה היקר לנו בחיים מפוזרים לרוחות. רציתי לכסות אותן בעפר, אך לא היה כל כלי בידי ורבו מדי העצמות. מה שיכולתי, כיסיתי באדמת החמרה התחוחה ולבי התפלץ בקרבי. מי יודע עצמות מי תחבתי כאן לתוך האדמה הזאת, הטמאה. מי יודע לאיזה גוף הן שייכות? מה ארשת היתה לגוף זה? לרגע נדמה לי, כי אלה הן עצמות אבי היקר באדם ואולי אמי הטובה, אחי, אחיותי

ואולי חברותי לספסל הלימודים. נתקפתי היסטריקה קשה וכך המשכתי ללכת להתיפח, להתכופף ולאסוף עצמות, עצמות וכל עצם שריטות בלב והיסטריקה.

בקעת העצמות הפזורות נמשכת כקילומטר ויותר.

לפי שהוסבר לי, כוסו העצמות לא פעם על ידי מבקרים שונים, אך מי הגיא הזורמים כאן בשטף, מגלים אותן מדי פעם בפעם וגורפים אותן ומטלטלים

בקעת השלדים

(צולם ע"י צבי יוגור)

אותן ממקום למקום, מבלי לתת מנוחה להן אחרי המות, למרבה העלבון והכאב. הקבר עצמו, העמוק יותר, גם הוא פתוח ומגולה לכל, לא טרחו הרוצחים לכסותו וכל מה שיקר לנו נערם גוף על גוף לעין השמש, לזעם הסופות וטרף החיות, ללא מחסה וצל. ועתה אין כל, כי אם שלדי שלדים מעורמים אחד על השני בחיבוק הדוק ונצחי. מזעזע ומקפיא את הדם.

ממול הראה לי זאב את הגבעה מעליה עמדו היורים והטיחו צרורות צרורות כדורים אל קרבנות האומללים ורצחום בסיטונות. לפי דבריו הועמדו יקירי נפשנו על גדות הבקעה וכדורי היורים גלגלו אותם ישר לתהום־האחים פעורת הפה.

בדרכי פגשתי פנים מוכרות של שכנים ומכירים אוקראינים. נאלצתי להתנכר להם. ראיתי בעיניהם את שמחתם לאידנו.

מוסדות ותנועות

חיים צבי מזור
בלטימור

„תרבות" ותרבות

כאן בארצות הברית אני יושב וחושב, כי מה שיש לי ממה שנקרא תרבות בא לי מבית הספר „תרבות" של וישניביץ.

עצם כתיבתי עברית, זוכרי את עמי מימים מקדם, מחשבתי הפעילה בכוון הלאומי והקשר אל אחי באשר הם שם, באים לי תודות להשכלה זו, הבלתי ספצי־פית של בית הספר הזה.

לכן אני כותב באהבה את זכרונותי על בית הספר הזה — על קודמיו בחנוכנו והשתלשלות הקמתו.

*

בוישניביץ היה בית ספר רוסי שכל הצות שלו היה מורכב מאדם אחד בשם טרניקוב. הוא היה המנהל והוא היה ה„מורים". טרניקוב זכור לי לטובה, אדם שמנמן, טוב לב, עם שפם עשוי למשעי וחיוך שאף פעם לא סר מעל פניו.

במוסד זה למדו לשון רוסית, היסטוריה רוסית ומעט חשבון. עיקר הדגש בבית ספרו הוטל על כתיבה יפה. כלומר האותיות שתהיינה מעוגלות, סימטריות ויפות. זה היה עיקר. מה שתעשה באותיות אלה, זה נשאר ענין שלך.

מספר תלמידיו היה מועט, למדו בו רק אלה שרצו לדעת לכתוב מכתבים ו„בקשות" ברוסית. למעשה הגבילו גם פה את מספר התלמידים היהודים והעמידוהו על מספר מועט. וגם אלה יכלו להתקבל רק בתשלום מלווה בשוחד.

אחרי מהפכת רוסיה ויתר המהפכות הקטנות שנתחוללו בסביבתנו נסגר בית ספר זה. קמו בתי ספר אחרים, היה אפילו אחד אוקראיני, בו לימדו אותנו את ההיסטוריה ה„מפוארת" של האוקראינים, כולל מזפה, סקורופדסקי וחמילניצקי.

עם ייצוב השלטון הפולני הפכו הקנאים הלאומיים האוקראינים את עורם ונעשו פטריוטים פולנים ולמדו בבית הספר הפולני.

באותו זמן הופיעו בוישניביץ שתי אחיות חזקליובנה והן הקימו בבית רויניק השני הריק בית ספר, בו למדו השתים גם רוסית וגם אידיש. איך ולשם מה הוקם מוסד רוסי זה לא זכור לי, אך הוא מדגיש בנוכחותו הזכרוני את חסר הבהירות ששרר בכיוון החנוך בעיר. אגב, בבית ספר זה נתקבל גם צבי רויניק כמורה והוא לימד עברית, קצת שירים עבריים, הוא ערך אתנו הצגות לחנוכה ולפורים בעברית.

אז החלה גם פעילותו הפדגוגית הנפלאה של פרויקה מלמד. הוא העז לכלול בלמודיו גם „פוסקים", כלומר נביאים וכתובים שהיו מוחרמים אז על ידי החנוך היהודי המסורתי. גם היסטוריה של עמנו העז פרויקה ללמד ב„חדר" שלו. החסידים בעיר התנגדו לו, ביחוד הפליאו מלחמתם נגד פרויקה משפחת דרברימדיקר, מצאצאי הר' לוי יצחק מברדיצ'יב. אך פרויקה לא שם לב אליהם. התלמידים נדבקו אליו, כל ילד התחנן בפני הוריו שישלחוהו ל„חדר" של פרויקה והוא המשיך

בשיטתו המהפכנית ללמד את גרץ מתוך הטכסט הגרמני כשהוא מתרגמו בעצמו לאידיש, ומוסיף לו את יוסיפון שאף איש לא ראהו בעיניו, אם כי ידעו על קיומו כמוסד היסטורי בדוק. פרויקה כן ידעו.

אצל פרויקה טעמנו את טעם התרבות העברית. הרגשנו שהיא קיימת, שהיא ישות חשובה לחנוכנו, כבני עם, כבני אדם. הערצנוהו ואהבנוהו. כשעזב פרויקה את וישניביץ נתרוקן עולמנו, עולם הילדים שניסו בעזרתו להציץ לתוך נבכי עמנו והנה הם בנותני טעם וסבר לקיומנו ובלעדיהם לא נוכל.

נדמה היה כי העולם חשך בעדינו. אז למדתי לדעת, כי לא אלמן ישראל ובוישניביץ קם חבר אנשים חביבים ונכבדים והם אשר הרימו את קרן תרבות ישראל וכוננו עתיד לתרבותו של הדור הצעיר.

מהם זכורים לי דודי לרר, אברהם לייב כץ, יידל שפירא מהדור המבוגר וקופל דוברוביטקר, דוד דער אוסטררס (רוטנברג), קורין, נחום ברן, קורנפלד, צ'צ'קי ועוד מהדור הצעיר.

תוך זמן קצר נוסדה ישיבה, קמו „חדרים" וקם בית הספר תרבות.

העיקר היה בית הספר תרבות, בו התגלה כל כוח התחיה של היהודים. בבית ספר זה פותחו כשרונות ממין אחר של בני אדם, כשרונות ראיה היסטורית, כשרונות של ראיה פוליטית, כשרונות של בחירת השקפה נכונה בשוק ההשקפות, בהם הוצף הרחוב היהודי, כשכל יהודי סגל לעצמו השקפה ועמדה לכל דבר, מבלי לדעת מה טוב ליהודים. בבי"ס „תרבות" פותח כוון־בוחן־השקפות ותלמידיו ברובם מצאו עצמם לפתע נזרים מכל המקובלות, מורדים במוסמכות וללא מהפכנות מודגשת ומוצאים עצמם עומדים על קרקע איתנה של תרבות־עם בריאה, לשון מאחדת ומטרה ברורה לחיי העם והיחיד. ואיך קם הדבר ויהי?

באותו זמן הופיע איש בשם וואלק ואשתו. אנשים מיוחדים היו השנים, שונים היו מכולנו בלבושם, בנהגיהם, בדבורם ובכל. הם דברו ביניהם רק עברית, יידיש לא דברו ורציניים היו, רצינות ממין אחר לגמרי. כזאת רצינות שהבטחון והאמונה מיסודותיה הראשיים, ולא הצער והיאוש כמקובל.

דוד לרר, בעל בעמיו, אדם מפותח, מרבה קריאה, יודע אנגלית ומכובד, תמך מיד בוואלק זה והגדיל יוקרתו בכך. אליו הצטרפו אברהם לייב כץ, אשר סמוך לזה עלה ארצה עם כל משפחתו ויידל שפירא. הם שכרו לו דירה לבית הספר בבית ויטלס שבמרכז השוק והעיר ובית הספר קם.

וואלק צרף אליו כמורים את נחום ברן, קופל דוברוביטקר ולייב קורין. בחוש ידע במי לבחור כמחנכים לדור. האוירה שנוצרה ב„תרבות" היתה מרוממת גם מבחינה פדגוגית. וואלק היה עצום. הוא הבין לצרף גם את יוסף ארליך ללמודי ההיסטוריה והתנ"ך. הוא גילה אוצר בתוככי וישניביץ.

לא עבר זמן רב והנה רוב ילדי העיר לומדים ב„תרבות". כולם רצים ברצון לאולפנה שלהם וכבר כולם מדברים עברית, מתעניינים בספרות היהודית ודנים בנושאים חשובים ביותר, כגון עם, מדינה, מעמד ובסיס חיים לחברה.

ראוי לציין, כי דוקא יוסף ארליך, ו"ך האופי ונעים ההליכות, הוא אשר בצר לנו אופי יהודי „מודרני" — הייתי אומר — הדרוש לנו בדור זה. את התנ"ך הגיש לנו כנושא היסטורי, את הנביא תאר כאיש העם, בעל חזון וכואב כאב עמו, מתמרד במקובלות ושוחר טוב לאיש הפשוט. על רקע התנ"ך רקם מרקם רחב של מושגים אטנוגרפיים, גיאוגרפיים, גורמי אמונות בעמים, שאיפות משתנות באדם לפי מצבו החברתי של העם ועוד ועוד. יוסף ארליך זכור לי תמיד לטוב ולפלא. מנין בא בעיירתנו אדם רחב השקפה כזה.

והנה קפץ רוגזם של הפולנים. בית הספר הממשלתי התרוקן, הרמה ירדה בלי ילדי יהודים. „תרבות" הכביד עליהם והיה לצנינים בתכניותיהם של הפולוניזציה והשעבוד התרבותי. הם החלו להכביד בדרישותיהם, פסלו את הבית, דרשו לקבל רשיון בעוד שהסמכות למתן רשיונות לא היתה עדיין קיימת בכלל.

ועד בי"ס תרבות בוישניביץ — י. שפירא במרכז

המאבק היה קשה. כאן הופיע יידל שפירא כלוחם גאה ובלתי שביר. הוא נלחם כאריה לזכותנו הלאומית, אך דבר לא עזר. נאלצנו לעזוב את בית ויטליס. בית הספר נסגר, כביכול. הפולנים שמחו להצלחתם, אך למעשה המשיך בי"ס תרבות להתקיים, במחתרת.

איך עשו זאת? איך קיימו את המחתרת? פשוט מאד התורה חזרה לאכסניתה. ירדנו אל רחוב בתי התפלה (די שול־גאס), הכתות שוכנו בבתי התפלה, הילדים באו כביכול להתפלל ושום כוח לא יכל לנו.

בית ספר תרבות בוישניביץ לא אולפנה סתם היה, אלא בית היוצר לטפוס החדש ושנוי ערכים בעם.

לכן נושא אני זכרו כדבר שהוא גדול ונשגב מבינת מחנכים מקצועיים. הוא יקר לי כאן, בנכר שלי החדש ולשונו שהוא הקנה לי היא לשוני עד היום הזה.

המערכת מוסיפה:

בשיחה עם מר ש. רוזנהק, שהיה מפקח ראשי של „תרבות" ואח"כ מנהל מרכזו, לא נעתר לבקשתנו לכתוב משהו בספרנו על יציר כפיו, שלא להפלות בין עיר לעיר. אך בקש לציין בשמו:

1. היה זה בי"ס יחיד שאנשי העיירה לא גילו התנגדות להקמתו. גם לא שומרי המסורת הקנאים, וזה מיחד את העיר ואנשיה.

2. האהדה שגילו הקרובים לרוח בית הספר היתה אהדה פעילה ומפעילה ולא „סימפטיה" סתם.

3. בוישניביץ לא ידע המרכז קשיים כספיים, פגור בתשלום למורים, או אי־קניית חומרי למוד וזה הודות לחבר העסקנים אנשי הלהט והתושיה שהתרכזו בוישניביץ.

4. פעם צצה סכנה למוסד ולרמתו. הפולנים דרשו לא להעסיק מורה אחד (כנראה אוליך) בתואנה שאין הוא מוסמך. קם הרב של וישניביץ וצייד אותו בתעודה. היה זה מעשה נדיר ביותר של „קדוש השם" של תרבות חילונית מצד רב דתי ובזה גם מעשה של הגדלת השם של הרב עצמו.

צפורה (שלייין) קורנפלד

גן ילדים עברי בוישניביץ

הגן העברי בעיירה נפתח בבית שלמה איזנברג. מספר מדרגות עץ הוליכו אל קומת הקרקע, שם שכן הגן באחד החדרים, ליד חדר הגן היתה גם חצר קטנה וארגז חול למשחקים.

בשבילי היה זה מעין דבר נדיר. במקומותינו לא ידעו על קיום מוסד כזה. הילדים התחילו ללמוד בחדר בגיל צעיר מאד, כדי להספיק להשריש יהדותם לפני צאתם לרעות בשדות זרים. הזדרזו להקדים יהדותם לילדותם. ראיתי את הגן בוישניביץ כחלק ממפנה בעם ובמושגיו על פני הדור, וזה השתלב יפה עם הכשרתי.

היוזמים להקמת הגן היו ציוני המקום האינטליגנטים שבעיר. הם לא היו אמידים ביותר, אך באינטואיציה הציונית־האזרחית שלהם ציפו לראות ילדיהם גדלים באוירה של שיר עברי, מלה וצליל של לשון עתידם. היו גם כאלה שרצו להקל על הילדים את הקלטתם בבית־הספר העברי.

הגננת היתה דורה מפשיט ז"ל. בת רובנה המעטירה, ששמשה אז מרכז התרבות העברית בוולין, שם קבלה גם את הכשרתה המקצועית. היא היתה בחורה נאה, בעלת הליכות אצילות ושקט נפשי. אחר כך נודע, כי בגופה קיננה כבר אז מחלה ממארת, ממנה מתה בדמי ימיה. בכל זאת התמסרה לילדי הגן ולצרכיהם בלב ונפש, ולא ניכר חדלונה בשום שטח של עבודתה.

עוזר מפשיט, חברה בחיים, עזר לה בעבודתה והשקיע את מיטב ענינו בפתוח המוסד. אני נלקחתי לעבוד כעוזרת לגננת. הייתי אז חלוצה בפלוגת ההכשרה במקום, ידעתי עברית ונראה לי, כי היתה להם גם מחשבה לסייע בכך לפלוגתנו בקיומה הדל.

הגן לא נתמך משום גוף צבורי. כל ההוצאות הוטלו על שכם ההורים, שלא תמיד היה זה ביכלתם לקיים מוסד כזה, והם קימוהו באהבה ומסירות. לאט לאט הפך המוסד חלק מדאגת הצבור החלוצי־הציוני ומרכיב חשוב בהויה העברית של העיירה. הוא הוקף באהבה והערצה שסייעה לו להתקיים.

אנחנו מצדנו תרמנו משלנו למוסד החביב, במו ידינו הכינונו כלים לעבודה, מכשירים לעיסוק, משחקים וצעצועים שונים.

אנשי וישניביץ היו מאושרים במוסד והתגאו על הילדים השטופים יומם התמים בעולם של משחק וילדות, והצליל העברי והקול מהוים כלי בטוים הנפשי.

כשערכנו טיול ברחובות העיר עם זאטוטי הגן שלנו והשיר העברי מצופצף בפיותיהם הקטנים, לא היה מי שישוה לאנשי העיר. הם יצאו לפתחי ביתם לעמוד וללוות ברגש גאוה את ילדיהם היקרים אשר עתידם יהיה ודאי בארץ האבות.

היתה לנו הרגשה, כי אנו תורמים בעבודתנו בעקיפין ובמישרים להרמת קרנה של הציונות בעיר ומקרבים את הגאולה.

לא ידוע לי מה היה גורל הגן אחרי שעזבתי את וישניביץ ואחרי שדורה הגננת המסורה והאצילה נפטרה, אך בתקופת קיומו הקצרה היה זה מוסד נכבד לכשעצמו ותעודת תפארת לציוני וישניביץ.

יהיו שורותי אלה זכרון נפש לציוני וישניביץ ונר נשמה לדורה היקרה.

גן ילדים ראשון בוישניב׳ץ

י. רון

אישי הציונות הכללית והחלוץ הכללי ציוני בוישניביץ

במפלגות הציוניות, שפעלו בוישניביץ, בלטה ביותר מפלגת הציונים הכלליים. אנשיה היו מטובי עירנו וממכובדיה. כמפלגה כללית, אשר לא נקטה עמדה בענין שלילת הגולה והגשמה לאלתר, יכלו אנשיה לנהוג מתינות עם יתר המפלגות ולקיים יחסים של אהדה וכבוד הדדי. לא פעם אף עזרו בפועל למפלגות אחרות בהשגת מטרותיהן, למרות ניגודי המצעים שביניהן. כך גם קרה שהם היו אהודים על כל תושבי עירנו והיוו את הנציגות המקובלת על כולם בשטח הציוני. הם היו אחראים על התרמות לטובת קרן הקימת, קרן היסוד וכו'. בשיתוף עם שאר המפלגות עסקו באיסוף כספים והשפעתם בשטח זה היתה מכריעה. הם היו האחראים גם לקיום בית ספר „תרבות" בעיר ודאגו להחזקתו.

הבולט בין כל חברי המפלגה היה יושב הראש יהודה שפירא ז"ל. לא היה כמעט מוסד, שלא כיהן בו כיושב הראש. לכן קראו לו „שבע פעמים יושב ראש" (סיים רייז פרעזעס). הוא העמיד את עצמו לרשות כולם וביתו היה בית ועד לטובי המפלגות, אשר היוו את האקטיבה הציונית בעיר.

לא פעם תרם או הלווה מכספו למוסדות כושלים בעת צרתם. למרות שהמפלגה הכלל ציונית לא חייבה את חבריה לעלות ולהגשים, הסיק יהודה שפירא את מסקנתו האישית ועלה יחד עם אשתו, שהיתה העזר כנגדו בכל. הוא עלה עם משפחתו ועזר גם למשפחות אחרות מוישניביץ לעלות.

יהודה נפטר בחדרה שבע מעשים ותלאות בארץ.

*

יהודה שפירא העמיד דור של ממשיכי דרך בציונות הכללית, אשר גם הם ראו את נפש הציונות בהגשמה. הבולט בהם היה חיים זאב בריק. בעדנת נפשו ובמסירותו לאין גבול לציונות שימש דוגמא אישית, והוסיף שם טוב למפלגה ועוסקיה.

הוא הגיע לעירנו מפוטשייב, אך התאקלם אצלנו עד מהרה והפך לאחד מאתנו. הוא זכה לעלות ארצה עם משפחתו, לראות בהתגשם חלומו, כשבניו מתערים בארץ ומקימים בתיהם בה לשם ולתפארת. חיים זאב בריק נפטר בחדרה המושבה־העיר, שכל כך היה גאה בה כמבצר העבודה העברית הראשונה.

גם שמחה זק ז"ל נחשב בין פעילי הציונות הכללית בעיירה. הוא הוסיף נופך משלו לעסקנות הציונית בוישניביץ כשניים הקודמים תפש את הציונות כצו דורו וראה את מבחן עסקנותו בהגשמה העצמית.

שמחה זק היה מראשוני העולים שלנו, וכאשר היתה ירושלים עדיין עיר מעורבת, שם שמחה את מושבו דוקא בה ולא זז ממנה עד יום מותו בה בירושלים הקדושה לו ומצפה לייהודה המלא.

בין מגשימי הציונים הכלליים היה גם יעקב פישמן ז"ל, שהיה מפורסם בכוח

זכרונו הבלתי רגיל וכל שיחה אתו השאירה רישומה על משתתפיה. יעקב פישמן נקלט בחברת החשמל, תודות לתחביבו. הוא רשם על גלויות דואר באותיות זערערות את תולדות הקמת מפעל רוטנברג. הנהלת ח' החשמל התעניינה באיש ומשמצאה אותו איש הזכרון המופלא ומנהל חשבונות מקצעי, קבלה אותו לעבודה בתנאים מיוחדים. הוא חי ומת בתל־אביב.

גם יוסף ארליך ז"ל השאיר רישומו האישי במפלגה זו, אך לא זכה לעלות ונספה יחד עם כל קדושי וישניביץ. אנו זוכרים לו חסד פעולתו החנוכית רבת הברכה בתוכנו. הודות לו נשתרשה השפה העברית בקרב הנוער, ששימשה דחף ראשי בעליתם.

מעסקני הציונות הכללית
למעלה מצד ימין מחבר הרשימה, ישוב ערבית מימין א. צינברג

רשימת פעילי הציונות בעיירתנו ארוכה, איש איש וסגולותיו ונוסחו האישי בעסקנות כאן נזכירם לנצח בספר זכרוננו. ויהיו שורותי אלה מצבה להם ולפעלם המבורך.

*

החלוץ הכלל ציוני, שנחשב לאוונגארד הצעיר של „על המשמר" מיסודו של גרינבוים וקליינבוים (סנה דעכשיו) גילה פעילות ציונית חלוצית בעיירה ועמד לרשותם של הציונים לכל מיני מבצעים צבוריים. רושם שורות אלה, ששימש זמן מה כיושב ראש החלוץ, זכה להיבחר לגופים המחוזיים של התנועה, לאחר שסניפנו בלט בפעילותו החברתית והצבורית.

לצערנו התחילה פעולתנו במאוחר ואם כי ניתן לנו לארגן במסגרתנו נוער זעיר בורגני והוספנו קדרים לפעולה החלוצית, לא הצלחנו בזמן הקצר להגביר את קצב עלייתם. רק ארבעה מתוכנו זכו לעלות ארצה בכל מיני דרכים, והם: יצחק רוזנטל, לוסיק צימברג, אלקנה סנדרס ואני. כל היתר נשמדו ונרצחו יחד עם אנשי וישניביץ בעודם צעירים, מלאי חדות חיים ופעילות למען העם והארץ.

יהי זכרם הקדוש שמור בזכרוננו לעד.

הנציה זק (זיגר)

וישניביץ נכס־זכרון

העיירה שלנו היתה ציורית מאד: הנוף מקסים, שני חלקי העיר החדשה והישנה היו מחוברים בגשר מעל לנהר ומעל לזה השתרע פארק גדול עם ארמון ר׳ב־ממדים, שסביבו טיילו בני־העיר בערבים וביחוד בשבתות.

בימי מלחמת העולם הראשונה, היתה וישניביץ קרובה לחזית אוסטריה—רוסיה, והיתה מלאת צבא ותחמושת. חיינו בפחד, היו גם שברחו פעמים מספר וחזרו. בכל זאת, ידענו על מה להגן, לשמור ולהזהר וקרבנות בנפש לא היו רבים. אחרי המלחמה הגרו רבים לארצות הברית.

כארבעת אלפים יהודים חיו בעיירה. חלק קטן מהם היו אמידים והשאר היו חסרי אמצעים והתפרנסו לא בנקל, בעיקר ממסחר עם הגויים. מדי שבוע בשבוע ביום ב׳, התקיים יריד. הגויים נהרו העירה בעגלות רתומות לסוסים, עם התוצרת החקלאית שלהם. את התמורה הכספית של מכירת תוצרתם, הוציאו בדוכנים ובחנויות של היהודים לכל מיני מצרכים, לרבות על שתיה כדת. בימי יריד היו הם מתגלגלים בערב שכורים והיה פחד לצאת לרחוב.

אנו היינו קשורים לעיירה וכל ענין נעורינו היו נתון לה.

„דרור" ביושניביץ בשנות ה־20

***

אחרי מלחמת העולם הראשונה, הכל השתנה. הנוער התבגר, התפתח והתחיל ללמוד. הרבה מאתנו למדו בתיכון בעיר הקרובה קרמניץ. לעירנו התחילו לבוא שליחים ונואמים לעודד את הגשמת הציונות והתסיסה התחילה, בעיקר בין הצעירים. התארגנו לכל מיני תנועות, לצדם של הוותיקים, שהיו עפי"ר ציונים כלליים וציוני הרומות, קמו תנועות הגשמה שקראו את חבריהן לא להסתפק בהתרמות כי אם לקום ולעלות.

בתנועתנו צ.ס. „דרור" התרכזו חברים מוכשרים. למדנו עברית, התאספנו לעתים קרובות לנהול שיחות אידיאולוגיות והחלפת דעות. לקחנו עלינו כל מיני משימות לאומיות. החיים שינו מהלכם, כולנו העמקנו מחשבה בכוון יצירת חברה חדשה בארץ.

בעיירה נפתח אז בית־ספר עממי „תרבות", רמתו היתה גבוהה והעברית כלשון שיש להחיותה נכנסה לתודעת רבים.

בשנת 1922 יצאו אנשים מספר את העיירה ועלו ארצה. עלו גם מספר משפחות מבוססות, שחסלו ומכרו כל רכושם. היה זה צעד נועז ומרשים מצדם, ואין ספק, שזה עשה רושם רב והוסיף התלהבות לרעיון הציוני. אחי, מרדכי זייגר, שהיה ציוני נלהב ופעל הרבה בהנהלה הציונית בעיר אודיסה, עלה ארצה עם אשתו באותו זמן וזכה להיות בין עשרה עורכי־הדין הראשונים, שקבלו רשיון עבודה בממשל המנדטורי. כעבור זמן מה, הוא העלה אותי עם הורי, שני אחי ואחותי על משפחותיהם. הודות לו נצלנו!

משה שטינברג

נעורים בוישניביץ

חייה ותוכנה של עיירתנו דומים היו להרבה עיירות יהודיות בוולין הפולנית. כלכלתה מבוססת היתה על מסחר זעיר ובמקצת על מלאכה.

אופי מיוחד היה לעיירה זו שעוצב בגלל ריחוקה ממרכזים יהודיים גדולים וממרכזי תרבות והשכלה. היה בה משהו מן ההרגשה של נדחות וניתוק.

סגירת שערי ההגירה לארצות מעבר לים והצרת מקורות הפרנסה ע"י הפאן הפולני גרמו להתרוששות בקרב יהודי העיירה. מלחמת הקיום קשתה והעוינות מצד השלטון הפולני לבש צורה אנטישמית ליגלית בשנות השלושים, בעשור השני לקיום משטרה העצמאי.

יהודי העיירה היו מסורתיים ולאומיים ברובם. געגועי ציון פעמו בלבם ולמרות התנגדותם לציונות, שמרו בסתר לבם אהבתם לארץ־ישראל, אך מכאן לתנופה מעשית ציונית רחקה הדרך. תנועת החלוץ קמה בשנות העשרים וליכדה בתוך שורותיה את מיטב הצעירים. רעיון ההגשמה לאלתר הפיח רוח רעננה. הנוער נחלץ לעזיבת העיר וחלק עלה ארצה. אולם נסיבות שונות הצטרפו וגרמו להפסקת הפעולה. השמרנות גברה והצבור המשיך לבוסס בבעיותיו באופק צר וסגור.

התנופה הציונית בפולין באה בשנות השלושים. מרכזים יהודיים חיו את

נעורים, טבע והתרוננות

רעיון תחיית האומה. צעירים הכשירו עצמם והתחילה עליה גדולה לארץ ישראל. וגם וישניביץ נגרפה ברוח זו אם כי באחור מה.

בעיר קמו תנועות נוער: „החלוץ הצעיר", „החלוץ", „השומר הצעיר", „בית"ר", „הנוער הציוני הדתי" ועוד. השתלבנו בכל בתנועות הארציות. השתלבנו בתורתן: חלוציות והגשמה, אבל נוסף לזה היו גם ערכים נוספים. המגע עם נוער מערים אחרות ע"י השתתפות במושבות קיץ, פגישות, כנוסים הערתה לתוכנו רוח חדשה, אשר זעזעה את יסודות הפרובינציה הנידחת.

*

לימים קם בעיירה קן השומר הצעיר. מספר חברי החלוץ הצעיר והחלוץ ובראשם יעקב ק. פרשו ויסדו את הקן. היתה זו קבוצת צעירים תקופי אי־שקט נפשי, אכולי תסיסה, ומתקוממים למקובלות, כאילו יד נעלמת דוחפתם למרד ולמרי, המתלבטים בבעיות שונות, בעיות עם בגולה, ובעיות אנוש נשגבות.

שאלת עם מפוזר בגולה ותחיתו, שאלות חברה ומלחמה בקיפוח וניצול מעמדות תפסו רומו של עולמנו, צמאנו לידע, למעשים ולאפקים חדשים.

השומר הצעיר ותורתו ריווה צמאוננו. במלוא ריאותנו נמצאנו סופגים תוכנו וחינוכו. פנינה יקרה בעיר היה בית ספר „תרבות" והנוער שבו מן המשובחים שכל תנועה התברכה לקבלו לשורותיה. קן השומר הצעיר הצליח לרכוש לבות רוב הצעירים בבית הספר ולרכזם בתוכו.

מחזור ראשון מסיימי בית ספר „תרבות" נקלט לקן. קבוצת בנות אשר בעיות ה„איך" וה„לאן" היו מנת חלקן — השתלבו חיש מהר בפעולתנו ונעשו נושאות אחריותה. הקן הפך בשבילנו בית שני, תוסס כמונו ומלא הבנה לנפש הצעירה. התחנכנו לשלמות, לבטול התהום שבין שאיפה להגשמה. וכולנו נכונים לא להתעכב על סף המשפחה והשמרנות ולחתור לקראת חיים חדשים.

לא זכינו לאהדה רבה מהסביבה וההורים, אף על פי שהעריכו את קנאותנו ואת מעשינו. הסביבה הציונית לא השלימה עם סואיצליזם מרובה אצלנו וההורים ראו בנו גורם ממריד בנים.

ההורים ראו בנו את „גוזלי" בניהם ומנעו מהם בכוח לעתים לבוא לקן. אבל גם זה עבר. היחס השתנה. בוגרי הקן שיצאו להכשרה וחזרו הביתה להתכונן לעליה הביאו אתם את רוח ההגשמה. המשמרת השניה יצאה להכשרה ונוצרו יחסים טובים עם ההורים, שראו בנו צעירים רציניים וקיוו אפילו שבבוא הזמן ייעזרו על ידי הבנים ה„מורדים" הללו.

אלה קורות הקן בשנות קיומו וזאת האספקלריה של הנוער. מכל התנועות הספיקו רק עשרות לעלות ארצה, חלק מהחברים שהכשירו עצמם לעלות נעצר בדרך בשל הגבלות המנדאט ולא עלה.

נוער וישניביצאי יקר, שהתעתד כולו לעליה, נאלץ להשאר בעיירה ונפל קרבן לשואת פתאום. הלב דוי. זכרונם מלוה אותי תמיד.

יעקב צ'צקי
גבעת השלושה

יסוד החלוץ הצעיר בעירנו

מאורעות הדמים של תרפ"ט (1929) בא"י זעזעו את כל הציונים ואף עוררו רגש פטריוטי בלבות יהודים לא-ציונים. על פרוץ המאורעות נודע לנו מהעתונות. חרדה עמוקה אחזה את כל בני העיירה. באותם ימים התאספנו קבוצות-קבוצות ומשוחחים היינו בקולות רמים ומלאי דאגה על המאורעות בארץ. הידיעות מהארץ היו מחרידות. יום-יום וקרבנותיו. בעומק לבנו האמנו שהישוב בארץ ידע לעמוד על נפשו, אך אי-שם בפנת הלב כרסם הספק: היוכל?

העמידה האיתנה של הישוב על נפשו הסעירה והלהיבה את כל בני הנוער על זרמיו ופלגיו וכאיש אחד היו מוכנים לקום מיד ולתת-יד להגנת הישוב. הכמיהה לציון גברה. על רקע גועש זה ותוך הזדהות עם הישוב אירגן „החלוץ" אספה בשיתוף עם יתר התנועות הציוניות בעיר (נדמה לי כי התכנסה בבית הכנסת הגדול). לאסיפה נהרו המוני יהודים מכל השכבות והגילים ובמהרה צר היה המקום מלהכיל את כל הבאים. ברטט וחרדה שמענו את דבריהם של הנואמים. זכורים לי בעיקר דברי מוטי גולדנברג ז"ל, אשר זעזע את הלבבות ורבים פרצו בבכי. עם תום הנאומים קמה התנדבות ספונטנית בכסף, תכשיטים ושאר דברי ערך. בני הנוער היו אף מוכנים לשים נפשם ולעלות לעזרת העם בציון. אך... שערי הארץ נעולים היו על בריח.

באותו עת הצטרפה קבוצה קטנה של צעירים בני 16—18 ובעזרתו הפעילה של חבר „החלוץ" אהרן גולדמן ז"ל קם סניף „החלוץ הצעיר" בעיר.

התנועה הקבוצית בארץ ראתה אז צורך לחנך את החברים לקראת התפקידים והמבחנים העומדים בפניהם וזאת כבר מגיל צעיר ביותר, אבל כיצד נמשוך את הנוער בעירנו לתנועה ומדריכים — אין? באותה שנה התקימה ע"י מרכז „החלוץ-הצעיר" מושבת רעים (מנהלים) גלילית בקלבן ליד רובנה שנמשכה כחודש ימים ועל סדר יומה — הכנת קדר מדריכים. הוחלט לשלוח גם מאתנו שני צעירים, הדבר היה כרוך בהוצאות של 45 זהובים, בהפסד עבודה ולא כל ההורים הסכימו לכך. למרות זאת הצלחתי לשכנע את הורי ואת הורי סרבטניק ניסן ויצאנו שנינו על חשבוננו למושבה. כאן התקבצו עשרות צעירים מרחבי הגליל. טובי השליחים מא"י העובדת, ביניהם: טבנקין וליויטה, השרו מאוירת הארץ והרביצו תורה מבוקר עד ערב. אנו ספגנו לתוכנו את הרוח הזו וחזרנו הביתה „שרופים" ומלאי להט נעורים. מסרנו עצמנו קודש לפעילות התנועה.

במשך זמן קצר הצלחנו לכבוש לבבות ומשכנו נוער מכל השכבות והגילים לסניפנו. עד מהרה הגענו למנין של 180—220 נערים ונערות. עם הגידול היינו נאלצים לעזוב את האכסניה הזמנית שקבלנו מ„החלוץ". שכרנו מעון (לאקאל),

קשטנוהו קשט היטב והנוער היה מבלה את רוב הערבים בין כתליו בשירה, משחק ורקודים עד חצות הלילה.

למועצת הסניף בחרנו אז את שלום קורנפלד, לייבל ווילסקר (משומסק), טובה צ׳צקי, עזריאל בלינדר, דוד בעל־מלאכה ז״ל ויבדלו לחיים: ורדי יצחק (רייזלס), קולר צבי, פ׳ מרכביין וכותב שורות אלו. על המועצה היה לתכנן ולארגן את פעילות הסניף. לניהול הפעולה התרבותית נעזרנו גם בחברי „החלוץ״ כמו אהרן גולדמן ז״ל, נחום ברן, שועץ (שהיה מורה חוץ בבי״ס „תרבות״) ז״ל, ויבדלו לחיים מאיר אברבוך ויעקב ישורון (קטייקשר). חומר עיוני קבלנו ממרכז „החלוץ״ ו„החלוץ־הצעיר״, שכלל עתונים כמו „דבר״, „העתיד״ ו„דאַס וואַרט״. עתון „דבר״ היה מגיע מהארץ ונחטף ועובר מיד אל יד. הוא נקרא בחוגים. היה צמא עצום לדעת על כל הנעשה בא״י הרחוקה־הקרובה. כל שבוע היתה סקירה פוליטית וחוג לעברית ברמות שונות.

היו גם צרות ממקורות אחרים: חוגי „הבעלי־בתים״ (הגבירים) לא שבעו נחת מהשיתוף בין בניהם ובני שאר דלת־העם. על רקע זה היו חיכוכים לא מעטים בין האבות והבנים. הסניף חולק מטעמים ארגוניים ל־3 שכבות גיל. כל שכבה חולקה לקבוצות לפי מספר המדריכים שהיה מצוי וגם לפי רמת ההשכלה. לקבוצות השונות היו שמות כמו „עין־חרוד״, „טרומפלדור״ וכו׳.

חניכי „החלוץ־הצעיר״ בארץ זוכרים ודאי איך היה כל שבת מתאסף הסניף על שכבותיו וקבוצותיו ויוצא על דגליו ובתלבושת האחידה הנאה העממית לאורך

רחובות העיר בשירה אדירה, בה בלטו שירי-לכת ישראליים. בדרך בואך להר הקרמנצאי, היינו מתפרשים ונפרדים וכל שכבה פנתה לפנתה למשחקים ורקודים. זכורים לנו היטב מבטי יהודי העיר בעוברנו על פניהם ברחובות. רבים נענעו בראשם כאומרים: „זמנם פנוי לשטויות", אך חלק קטן הבין שמשהו חדש קורה כאן. ומי לא זוכר כיצד בערבי-שבת יצאנו לגן הזמק ושירתנו בקעה למרחקים?

כשרצינו פעם לצאת לטיול שעתיד היה להיות רחוק וממושך יותר (כמו לדובנה) ולא לכולנו היה כסף, החלטנו לצאת במאורגן לעבודה והשגנו אז שלש מטרות: הכשרנו עצמנו לעבודה פיזית, לעזרה הדדית הלכה למעשה והשגנו את הכסף שלשמו יצאנו. יום-יום היתה יוצאת מאתנו קבוצת נערים לעבודה בבנין. היהודים סביב הביטו בהשתהות והשתוממו: בחורים בני „בעלי-בתים" עובדים בעבודה שחורה, הכיצד?

תפקיד מיוחד היה ל„החלוץ־הצעיר" באסוף כספים לקרנות, כגון: קק"ל, קפא"י (קרן פועלי א"י), „קרן החלוץ" וכו'. זוגות זוגות יצאנו לרחובות ובקרנו בית בית ודלת אחר דלת ובהתלהבות וחרדת קדש היינו מביאים את הכסף לגאולת האדמה בא"י וביצור ההתישבות העובדת. מי אינו זוכר את ה„בזר" שהיו עורכים שנה שנה בחנוכה, הלביבות החמות והמשחקים, שנהלו שם והעיקר — הכסף שנאסף והוקדש לקק"ל! „החלוץ־הצעיר" הופיע בו בפינתו המקושטת להפליא ותצוגתו כוללת בד"כ דיאגרמות על כוחה של „ההסתדרות" וענפיה, עתונות א"י ותמונות על הקבוצים.

שנה שנה היו יוצאים חברים וחניכי „החלוץ־הצעיר" לקיבוצי ההכשרה ברחבי פולין ולא פעם כשהם ממרים רצון הוריהם. ביום בהיר אחד הופיעה כתבה בעיתון הוישניביצאי (נדמה לי ששמו היה „דער טאָג") תחת כותרת: „והילד איננו". הכתבה דנה אז באברהם גלר ז"ל שברח להכשרה בלי רשות הוריו ואלה החזירוהו בכוח לביתו.

בשנים 35־1933 הצטרפו אלפי בחורים ברחבי פולין ל„החלוץ" וביניהם רבים, שהיו רחוקים מהציונות והקימו פלוגות הכשרה בערים ועירות. גם לוישניביץ חדרה אז „פלוגת־כיבוש" ואנו מצדנו עזרנו לחבריה בסדורים ובהשגת עבודה לצורך הקיום. בוקר בוקר היו יוצאים החברים חמושי משור וגרזן ועובדים כחוטבי־עצים ושואבי־מים, בעבודות משק־בית שונות ובכל עבודה מצויה אחרת.

חניכי „החלוץ־הצעיר" של וישניביץ פזורים היום בכל הארץ, בקבוצים, במושבים ובערים. אך רובו של הנוער לא זכה להגיע ארצה, כי נרצח ע"י החיה הנאצית.

איך הגעתי למחשבה על עליה

אמא רשמה אותנו לבית הספר היסודי הפולני, אותי ואת יצחק אחי. היא חשבה ובצדק, כי רצוי שנדע פולנית, שפת המדינה וכל הכרוך בזה... ומכאן זה התחיל.

וישניביץ, שהיתה אהובה עלינו כערש ילדותנו, הפכה פתאום גיהנום בשבילנו. תלמידי בית הספר היו אומרים לנו, כי אנו מ„המקום ההוא" ומרביצים לנו. המקום ההוא היה מין כרטיס־היתר להרבצות. המכות היו מלוות קריאות גנאי שהסתיימו ב„ז׳ידזי דו פאַלסטינע", כלומר: יהודים הסתלקו לישראל.

לא ידעתי מדוע כל כך שנואים אנו עליהם. מה מניע אותם יריבים וידידים להתאחד נגדנו. אך כאשר התלוננו בפני המורה, גם הוא היה בדעה אתם, כי אנו ודאי אשמים. מדוע? לא הבינונו. הפסקנו להתאונן.

כך זה נמשך ימים על ימים. סבלנו, וכי מה יכולנו לעשות. פעם עמדתי שקוע במחשבות על מצבנו פה בכתה ועל הצרה, שנכנסנו בה בגלל כוונותיה הטובות של אמא. פתאום אני רואה יצחק עומד מוקף שקצים, כבמלכודת ואחד מהם נגש ומורח לו חזיר על פיו, כשיצחק שאל אותו למה עשה כזאת, הוא החל להכותו. כאן לא שלטתי ברוחי, הוצאתי מנור־טויה, שהחזקתי בשוקי המגף והחילותי להרביץ בבר־נש עד זוב דם. יצחק גם הוא עשה כמוני. המנורים היו אתנו תמיד, היינו מוכנים לפורענויות. הכינו אותם מכות נאמנות. קמה מהומה, השקצים התפזרו כדי לחזור מחוזקים. הם רצו להצטייד בנשק יעיל. המנהל הופיע והמהומה פסקה.

בברור שקיים המנהל, הוא מרט את אזני שנינו ואז „הוברר" לו, כי אנו אשמים. למתקיפים הוא לא עשה דבר. גורשנו מבית הספר ונדרשנו לשלוח את אבא למחרת אל המנהל. כששאלתי מדוע הוא שולח רק אותנו, הוא ענה, כי לפי מה שהוא רואה הם הנפגעים ולא אנו.

למחרת לקחנו אבא אל המנהל והופתענו, הוא קבל את אבא בסבר פנים יפות ודבר על הענין, כאילו כלום לא קרה.

כאן למדנו משהו נוסף, המנהל היה קונה קבוע בחנותו של אבא והיה חייב לו כסף, לכן לא העז להתחצף בפניו וכל האנטישמיות שלו נתנדפה. למדנו אפוא, שבטחון היהודי תלוי בכסף, בשלמונים. זה נחרת בזכרוני להרבה שנים. פה נתגלה לנו גם אופיים של הפולנים והאוקראינים צמאי הדם והפחדנים. אחרי המקרה הזה נשתנה היחס אלינו לחלוטין.

*

עם גמר בית הספר, הייתי כבר „בחור גדול", צריך הייתי לחפש „תכלית". העזתי ובגיל 16 פתחתי לי חנות לגלנטריה (סדקית ועוד). הסיטונאים התיחסו יפה

אל הלקוח שלהם הצעיר והיו נותנים לי סחורות בהקפה... ליום אחד. בבקר לקחתי סחורות ובערב החזרתי פדיונות. הצלחתי. לאט־לאט גדל מסחרי, התבססתי, היו לי מזומנים משלי, הייתי מלוה אפילו לאבא שלי כספים. נעשיתי אדם חפשי, נתון כולי, כולי לרצוני.

בכל זאת כרסמו את לבי זכרונותי עם חברי לספסל הפולנים. משקע של מרירות וטעם של שפלות נשאר לי מאז. צברתי כסף, הייתי חפשי לרוחי, אך כל מחשבותי היו נתונות לזכרונות בית הספר הפולני.

פעם באו אלי שני חברים וספרו, כי בא העירה איש מרכז החלוץ מוורשה והוא רוצה שנפגש אתו. הם הציעו גם לי לבוא.

האיש היה נעים, ידע להסביר דברים. היה בו כוח מושך. דבריו הביאו לפני סכויים אחרים שיכולים לבוא, מצב שיכול להשתנות, עולם חדש.

באותו שבוע הייתי בין מיסדי החלוץ הצעיר בעירנו. שכרנו חדר. בזמננו הפנוי התכנסנו. החבורה גדלה, מלים הפכו למעשים. בגרנו ועברנו להחלוץ. ואני... סוחר עדיין.

חולמי עליה — בוישניביץ

לאט לאט ידע סניפנו פרדות. חברים נרשמו, נפרדו ויצאו להכשרה. העיר נראתה לי כמתרוקנת. האנשים נראו לי כעולים ומתקדמים ואני נשאר ושוקע. עלייתי במסחר לא קסמה לי יותר.

אותו ערב, כשבשרתי לאבא, כי אני מחסל ועולה, היה בשבילו יום מן הימים השחורים שידע בחייו. הוא התקומם לרעיון הפרידה ואיים במכות ובאמצעים

אחרים שבידיו, אך אני הרגשתי שזה כבר לא תלוי בי. מאז יום ראשון בבית הספר הפולני ידעתי, כי עלי לברוח מכאן וברחתי.

אם מישהו מדבר על עליה שאינה בריחה, אגיד, לו:

הלואי והיה גם אבא וכל ידידי וידידי ידידי בורחים ועולים.

כך עליתי.

השומר הצעיר בוישניביץ ועוד

כדי לכתוב על תנועת השוה"צ בעירתנו יש להזכיר גם גורמים גאוגרפיים, כלכליים וחברתיים של עיירה נידחת זו.

„נדחת" מבחינה גיאוגרפית, ללא קשר עם העולם הסובב אותה וללא מגע אתו, מנותקת מתחבורה היחידה באזורנו — הרכבת.

זכורים לי היטב היהודים התמימים וברי לב. העגלונים בעלי ה„פַאיטונים", שהוציאו את פרנסתם־מחיתם בקושי מהובלת נוסעים לרכבת שבעיר הסמוכה (24 קילומטרים), בימי קיץ בשמש הלוהטת בפַאיטונים, ובחורף במגררות השלג. הנסיעה לעיר מחוזית זו היתה ממש „מבצע" בימי החורף הקשים והמושלגים אולם להרפתקה ממש הגיעה בימי האביב, כאשר הפשירו השלגים והפכו בוץ טובעני, שאז היו הנוסעים נתקעים בדרך לשעות, ללא אפשרות להמשיך או לחזור.

ניתוק זה השפיע גם על המצב הכלכלי של העיר. מקורות הפרנסה היחידים היו המסחר והמלאכה הזעירה, ללא כל מקורות פרנסה יסודיים, ללא תעשיה ללא חקלאות. הענף החקלאי היחידי שהתפרנסו ממנו מספר מצומצם של משפחות היה הדיג, אשר היה בידי יהודים. יהודים אלה, בריאים בגופם ובנפשם, חיו ביושר מיגיע כפיהם. רוב האוכלוסיה היהודית התפרנסה ממסחר עם האוכלוסיה האוקראינית, שהקיפה את העיירה מכל עבריה וסיפקה לעיירה את כל הצרוכת המזון שלה. יהודים סחרו בתבואות, פירות וסלים קלועים מקני סוף וסחרם הגיע לייצוא לכל רחבי המדינה.

חברת יהודי העיירה התנהלה על מי מנוחות. כל ילד התחיל את חייו והת־פתחותו ב„חדר", אחרי כן ב„ישיבה" או אצל מלמדים בדרגה גבוהה יותר, לתלמוד ולגמרא. זכורים לי היטב אנשים יקרים אלה, אברומצ'ה וליבושקה המלמדים, כמו כן מורי ומחנכי ה„ישיבה", ר' איציקל חתנו של הרב, משה אהרון המורה וה„קַאזַענער" אשר מונה במיוחד על ה„מוסר", למרות התפקרותנו במ־רוצת השנים, אין להתעלם מחותם המוסר הגבוה, שהטביעו עלינו והוא נשמר עד היום הזה. יהיה זכרם ברוך.

*

בשנות העשרים והתחלת השלושים, בעקבות המלחמה, המהפכה, מלחמת האזרחים ברוסיה, תקופת הכבושים, כשאזורנו עבר מיד ליד מהרוסים ללבנים, מהאדומים לפולנים, חל שנוי בהלך רוחו של הנוער היהודי בעירה, עיניו ראו את ערעור היסודות של היהדות בגולה והוא הרגיש מחנק חברתי ורוחני בעיירה הקטנה והנידחת. התסיסה החלה בו בכיוונים שונים. מעטים — נטו למהפכנות סוציאלית ברוח המהפכה הרוסית. הרוב ראה את דרכו ועתידו בציונות; וממנו חלק

הארי — בציונות הסוציאליסטית לראשונה קמו ארגוני נוער אַפוליטיים, כגון „גדוד מגיני השפה העברית" בשנות העשרים המאוחרות, מיסודו של הנוער ה„בעל ביתי" שלא היה לו זכות קיום, אבל הוא נתן את הדחיפה למחשבה פוליטית בתוך שכבות שונות של הנוער בעירה.

הגיעו ידיעות על הקמת קיבוצי ה„הכשרה" הראשונים כמו קולוסובה וכד'. ובפני הנוער הוצבה מטרה ברורה — עליה לארץ־ישראל. כך גם לראשונה „החלוץ" ו„החלוץ הצעיר". התחילו להגיע שליחים שהשפעתם היתה עצומה. אז קם גם ארגון קטן של „השומר צופים טרומפלדור", אשר במרוצת הזמן התפרק באין אידיאולוגיה ברורה לפניו, ויחידיו הצטרפו ל„החלוץ הצעיר".

בשנות השלושים הראשונות כשתנועת „השומר הצעיר" העולמית ביססה את

השומר הצעיר בוישניביץ
עומד במלוא המדים, רביעי מימין, מחבר המאמר

דרכה בציונות כתנועה מהפכנית אוונגרדית מתקדמת, התחילה להתארגן תנועה רצינית ומקיפה שבמרוצת הזמן השתלטה על רוב הנוער — בייחוד הלומד — שהיה מרוכז אז ברובו בבית הספר „תרבות" אשר בעקבות האנטישמיות ששררה בבתי־הספר העממיים הפולניים התפתח וגדל.

בט"ו בשבט 1932 נוסד ה„קן" רשמית, בהנהגת מספר קטן של „בוגרים", בהם בלט חברנו יעקב בן ישורון ביזמתו ודבקותו במטרה. התחלנו בתנאים קשים מאוד.

הבעיה העיקרית היתה המלחמה האידיאולוגית מצד יתר תנועות הנוער מימין ומשמאל. הסיסמא „אל תשמע" (אל תשמע בני למוסר אב ולתורת אם אל אוזן תט... — שירו של שמעונוביץ), שקרא למרד הבן, השפיע על הבנים לחיוב, אך

על ההורים וביחוד — הדתיים היחידים מ„המזרחי", הוא השפיע לשלילה. הם הכריזו עלינו מלחמת חרמה, הצטרכו לעמוד במלחמה קשה על כל ילד וילד, כשהסתדרויות אחרות מתחרות נצלו את המלחמה בנו לטובתן.

מלחמת קיומנו היתה קשה מאוד אבל ידנו היתה על העליונה. האמנו בכנות דרכנו ובטחנו כי הנצחון אתנו. לא פרשנו משום פעולה ציונית, למרות שניסו לדחוק את רגלינו מהן. במפעלי המגבית ב„קרן הקימת" ו„קרן היסוד" ובפעולות אחרות היינו תמיד הראשונים.

הפעולה ההסברתית והחינוכית היתה בראש מאויינו. ידענו לחנך את הפרט, להעשיר את ידיעותיו והשכלתו. כבשנו את מעמדנו ברחוב היהודי בעירה, בכוח אמונתנו התמה ומסירותנו לדרך שלנו.

ראשוני המגשימים שלנו שיצאו להכשרה ביססו ביתר שאת את מעמדה של התנועה.

מכה גדולה קבלה תנועתנו בשנות השלושים המאוחרות עם צמצום העליה לארץ. בוגרי השוה"צ חכו לעליתם (אחרי שובם מהכשרה מאושרים לעליה) שנים רבות. חלקם הצליח בשנה האחרונה לפני פרוץ מלחמת העולם השניה בדרכים לא דרכים בעליה בלתי לגלית **לעלות ארצה.**

בארץ המשיכו יוצאי הקן שלנו בנאמנותם להתערות בהתישבות, בהגנה, בפלמ"ח, בישוב העירוני. נתנו ממיטב יכולתם בהקמת המדינה וממשיכים כאזרחיה הנאמנים.

קן גדול וחזק, נוער יקר מפז נשאר ללא מוצא בעירתנו. לא פעם נצבט הלב בהביטך בתצלומים של קבוצות ויחידים, עוברים לנגד עיניך אחד אחד, ממיטב אחינו ואחיותנו, שבכליון נפש ציפו לעליה. עובר לנגד עיניך אתם יחד, הויה של כל העירה. רחוב, רחוב, בית, בית, משפחה, משפחה, ויחד עם כל אחינו הנך מבכה את שהיה יקר לך ואבד.

שרה קיטייקישר (קירשנבוים)

הביתר בוישניביץ

בשנת 1930 נוסד סניף ביתר בעיירה על ידי זיידה גלר. אינני יודעת מה היה הקפו בשנים הראשונות. אני נכנסתי לביתר ב־1932 והתמדתי בו עד 1939.

בזמני מנה סניפנו כ־30 חברים בעלומיהם, 30 מהשכבה הצעירה יותר ועוד כ־20 מבוגרים שהיו מנאמני ברית הצה"ר.

זיידה השקיע בסניף ממיטב יכלתו. האוירה בוישניביץ לא היתה מן הנוחות ביותר לתנועתנו ודרוש היה אומץ רב להתקומם לשחות נגד הזרם ולרכוש חסידים לרעיונו של זאב ז'בוטינסקי ז"ל.

עם פרישתו של זיידה גלר קבל לידיו אשר סופר ז"ל את הפקוד על הביתר וגם הוא גילה אומץ רב והתלהבות לדבר.

פעולות הביתר התרכזו בעיקר בהעמקת הרעיון על השנוי היסודי, שיש לחולל בצבור היהודי, האמון עלי שלום, שאננות, הבעת דעה בכל דבר, נקיטת עמדה בכל ענין ווכוחים, כדי לחנכו לקראת יעודים צבאיים העומדים לפני העם, בהם יש צו, פקודה ומילואה.

מאמריו של ז'בוטינסקי היוו חומר רעיוני לנו וערבים שלמים היינו מקדישים לנתוח מאמריו ולתרגול קדם־צבאי והחדרת הנכונות למשמעת דמים בנוער וההקרבה העצמית.

לא ניתנו לנו אפשרויות רבות לפעולה צבורית רגילה בעיר, הרגשנו קצת רגש של מנודים והשתדלנו בכל כוחנו להשתלב לתוך מערכת העשיה הציונית המקובלת אז בעיירות. הרגשה זו הולידה בנו קנאות ולהט שהפכו תוכן בפעולתנו.

אני נזכרת איך היינו, אנו הבנות, הולכות מבית לבית בערב סוכות והושענא רבה למכור „הושענות", כדי לעשות קצת כסף לקרנות שלנו, ואני יודעת ברור, כי שמשנו במסירותנו זו דוגמא ונושא לקנאה ליתר בני התנועות בוישניביץ.

יעקב קיטייקישר, בן דודי, שהיה ממיסדי השומר הצעיר, אמר פעם: את הכל הוא יכול ל„פרגן" לנו, רק לא את קבוצת 7 הנערות האדוקות לרעיונן עד לידי אטימות לכל הסובב אותן.

התכוננתי לעלות גם כן דרך תנועת הביתר. יצאתי לדרך בשיירה של עולים־מעפילים. לא זכיתי ליהנות משרות תנועתי ונתקעתי בדרך, אך את סניפי אני זוכרת תמיד, כמקום בו עוצבה גישתי הלאומית הבלתי מתפשרת, שנתנה לי כוח לעמוד בכל התלאות שקרוני אחרי זה.

צפורה (שליין) קורנפלד

בפלוגת ההכשרה בוישניביץ

בשנת 1933 נוסדה פלוגת ההכשרה בעיירה. היינו מעין סניף לקבוץ קלוסוב, כי לא נעזרנו בהרבה על ידו וכל העזרה באה לנו מחברינו בעיר.

הגרעין שלנו היה קטן, היינו כשמונה חלוצים וחלוציות. מתחילה השתכנו בדירה שכורה במכוביץ הסמוכה מאד לוישניביץ, כשגדל מספרנו החלפנו את דירתנו ליותר גדולה.

מצבנו הכלכלי היה קשה, כמו בכל העיירות לא היו פשוט מקורות פרנסה. ציוני העיר ואנשיה הפשוטים התיחסו אלינו באהדה והשתדלו לסייע לנו. נו־

קבוץ ההכשרה בוישניביץ — 1934

כחותנו בעיר שמשה מעין נדבך נוסף בבנין הפעולה הציונית היפה, שהתנהלה כאן. אלא שמאהדה בלבד קשה היה להתקיים וכולם התגייסו לחפש בשבילנו עבודה. היו אז בוישניביץ הרבה הולכי בטל, בחורים טובים, אך נטולי עיסוק (כזה היה המצב בכל העיירות) והתחלנו לעבוד.

עיקר פרנסתנו היה על שאיבת מים וחטיבת עצים. משה'לי בן־עירי היה שואב מים מן המעולים, חרוץ ושרית, המשביע בשרותו את רצון בעליו.

בחטיבת עצים הועסקו גם בחורות, ביחוד בעבודות הקלות כמו סדר ערמות, אסוף שביבים וכו'.

היו הרבה בעלי־בתים שלבם לא נתן להם להעביד ילדים מישראל בעבודות קשות המתאימות רק לגויים, בכפור בחוץ. הם לא הבינו, כי אנו זקוקים לעבודה לא רק לשם ציונות אלא גם לפרנסה, לפת לחם. וזה הכביד עלינו. אנו לא בחלנו בשום עבודה ובלבד לחיות וכן להוכיח, כי אנו עומדים בנסיון.

פעם, היה זה אחרי חצות, דפקו בחלוננו, הופיע בחור מאוהדנו החמים, הוא עתה בארץ, ובפיו בשורה: יש לו בשבילנו „יום עבודה"! לקום מיד! להתלבש! ללכת, זה בוער.

התברר, כי אותה שעה נפטר מישהו והמשפחה שפחדה להשאר לבד עם הנפטר למשך הלילה, מוכנה לשלם „יום עבודה", שנשב ונשמור על המת. אני הייתי הקרבן. אני שמרתי.

לאט לאט החילונו לעבוד במאפיות מצות, בנקוי בתים, בגיהוץ לבנים. מצבנו הוטב. ניוסיה לייטר איש ההומור אמר עלינו „אתם עוד תישנו אצלי בצהרים" (כלומר: מנהג „גבירים" תנהגו).

אישי הציונות בוישניביץ רצו לכונן פטרונט שיפקח עלינו ויעזור לנו כלכלית. התנגדנו. לא זו היתה מטרתנו, אך הם חפשו דרכים לעזרתנו וקפצו לשם כך ממש מעורם.

זכורתני, פעם חלתה אצלנו חברה ונזקקה לשמן־קיק. כמקובל אז, כשבאו לבית־המרקחת לקבל את שמן־הקיק וספרו לעוזרת הרוקחת, כי זה בשביל פייגה שלנו, אז היא הכפילה את המנה, כי זה בשבילנו, ותוצאת הפרוטקציה שלה לא אחרה לבוא.

אנו התקשרנו לעיר זו בכל נימי נפשנו. המקום יקר לנו ואנשיו. זכור לי, פרצה פעם שרפה בבית זלצמן בסביבת גן־הילדים שלי. אנו היינו הראשונים שהבחנו בשרפה ואנו — הראשונים שרצנו לכבותה, כחרדים למשהו שלהם של קרוב לבם. ובינתיים צריך היה להציל מה שניתן. היה ביניהם אחד גרודנאי וריח של שומן אוזים הגיע לנחיריו. השתער הבחור למקור הריח, תפש סיר חומר כרס־תני, שעמד ושכבת שומן מעטרת שפתו ורץ אתו ישר לקבוץ, ומה גדולה היתה אכזבתו כשמתחת לשכבת השומן הסתתר בורשץ' רוסי רגיל.

השתזרנו בחיים התנועתיים בעיר, עד שהוטלו עלינו משימות שלא חשבנו עליהם. הונח, כי אנו שאוט־אוט־אוט נעלה מסמלים את הציונות בממושה ומעמי־

קים את הרצינות ולכן עלינו מוטל יותר מאשר על אחרים, עד כדי כך שחיים בארן התגולל פעם בהאשמות מעין זו:

— אתם, העומדים על סף העליה, מכם נדרש יחס אחר, אדיקות למשימה וכו' וכו'.

היינו אז צעירים, צעירים מאד ועליזים מאד, אבל בלב כל אחד מאתנו כרסמו דאגות שלא נגלו לאנשי וישניביץ. בתינו היו עניים, העליה המתקרבת קרבה גם את דאגת ההוצאות לעליה, והשארת ההורים הזקנים ללא משען לעת זקנה והעתיד היה מעורפל.

אך ברן לא ידע זאת, בשבילו היינו הצלחה אפשרית של האקספרימנט הציוני ושלו האישי. הוא גם לא הרגיש במצוקותנו בהווה, בחסר הכסף על בול למכתב הביתה. בחור יקר היה וסלחנו לו. היינו חזקים כדי לסלוח, כי היינו צעירים, כי היתה וישניביץ יקרה לנו.

אני את וישניביץ אזכור, פרוזדור שלי נעים לטרקלין חלומותי.

יונה רון

על החוגים הדרמטיים בוישניביץ

ראשית התהוותו של התיאטרון בעירנו קשורה קשר הדוק באישיותו של אברהם פיירמאן ז"ל, שהיה מיסדו ומנהלו.

התעניינותו בתיאטרון החלה עוד בצעירותו בשהותו בקישיניוב, שם רכש את ידעו והנסיון בתורת המשחק, אותם העביר אלינו. הוא היה במאי מוכשר ושחקן וקומיקאי מעולה. בעירנו התבלט תמיד במשחקו והקהל ידע להעריכו וכן גם צוותי השחקנים. עזרה לו רבות אחותו (הנמצאת עכשו בארץ), היא שתמכה בו בבית אביהם והיא גם היתה הלחשנית בהצגותיו הראשונות.

פיירמאן היה הרוח החיה בחוגים הדרמטיים בעירנו. הוא ביים ושחק בהצגות שהעלו החוגים מכל הגילים (פרט לאי-אלו הצגות של בתי-ספר שאזכירן בהמשך). סופר שבזמנו שמעה עליו אסתר-רחל קמינסקא והזמינה אותו לורשה לשיחה ולולא התנגדותם הנמרצת של הוריו אשר בגללם ויתר על הנסיעה, יתכן שהיה מגיע לדרגה של שחקן מקצועי בלהקתה.

פיירמאן הרים בוישניביץ את מסך הבמה ועם מותו הטרגי יחד עם בני עירנו, הורד המסך עליו ועל פעלו.

פיירמאן וחבריו שהקימו את התיאטרון בוישניביץ, הקימוהו למטרה ציבורית לא לרווחיות. בדעתם היה להקים בימת חובבים, לתת בידור מעולה לאנשי עירנו ולהגיע להכנסה אשר תשרת מטרות סוציאליות ותרבותיות.

ההצגות הועלו רק ביידיש.

מראשוני השחקנים זכורים לי: פיירמאן אברהם, מלכה לייטר, יענטע בקר, רבקה פפר, מישה קורין ואברהם לייב כץ ששחק פעם אחת בלבד בהצגה „דאָס פינטעלע ייד", כדי לשמש דוגמא אישית להוכיח שגם מבוגרים צריכים להשתתף בהופעה, כאשר ההכנסות מיועדות למטרות צבוריות. לאחר מכן הצטרפו קופל דוברובידקר, לייבצי פפר, נחום ברן, רייזי כגן, אברהם לייב קורין ועוד. במשך הזמן צירפו את פייגע שולדער, גיטל קיטייקשר, רוזי שפירא, לוי ברן, ישראל מפשיט, חיים הירש מזור, כותבת רשימה זו ועוד.

ההצגות הראשונות התקיימו בטחנת הקמח של גרוזינוב. אחרי זה עברו לאולם המסודר והמרווח, שבארמון (זאמעק). מספר הצגות התקימו בבית-הספר של טיר-ניקוב.

הרפרטואר היה מגוון. הציגו מחזות הזכורות לי ולא לפי סדר העלאתם:
1. מירלה אפרת. 2. שני קוני למל, שהצטינו בה במיוחד פיירמאן ודוברובידקער. 3. האחים אשכנזי. 4. דאָס פינטעלע ייד. 5. שרה שיינדיל די רעביצין. 6. חינקע פינקע. 7. מלכהלה סולדאָט. 8. המכשפה (או קולדוניע). 9. גאָט, מענטש און טייוול. 10. דער בעל תשובה, עם לייבצי פפר בתפקיד ראשי. 11. דער בלינדער מאָלער

ועוד. פרט לאלה הוצגה עוד הצגה ביידיש, גם זו בטחנת הקמח, בשם „פורים שפיל" שאת התפקיד הראשי של אחשוורוש שחק בכשרון רב, חנא הירש לעקאלעס. כמו כן הציגו תלמידי בית הספר „תרבות" אופרטה ביידיש בשם „שאול המלך" והבמאי שלה היה מנהל בית-הספר וולוק. השתתפו במחזה בתפקידים הראשיים ירחמיאל סרוטניק כשאול, יעקב טננבוים כדוד, ישראל מפשיט כשמואל הנביא, חיים צבי מזור כליצן החצר ועוד.

פרט להצגות שהועלו ביידיש, התקימו ערבי תרבות של „דמויות וזמרה" בעברית וביידיש בהנהלתו של דוד מנדלבוים, בהן בלט יעקב יקירא בדמות הרצל וחייקה מפשיט ויהודה זינגער בקולותיהם הערבים והנהדרים.

בשנת 1933/34 נוסדה להקת חובבים של הפועלים המאורגנים (דער ארבעטער פאריין) הם הציגו פעם או פעמים. שמות ההצגות אינם זכורים לי. זכור לי שהשח-קנית הבולטת ביניהם היתה פייגה שיינקער.

ההצגה הראשונה שהועלתה בעברית היתה „שני ניגונים". היא נתקבלה על־ידי הקהל בהתלהבות רבה. השחקנים הראשיים היו טובלה רוזנטל והרשלה כץ. עם תום ההצגה הוגשו לשחקנית פרחים ולשחקן שוקולד ולייבצי פפר עלה על הבמה ודבר בהתלהבות על ההצגה שהיתה על טהרת העברית והצטינה בביצועה.

ההצגה השניה היתה „חנה ושבעת בניה" שבוימה על-ידי פניה חסקלובנה זיגער מנהלת בית־ספר העממי, ועל ידי השחקנים ישראל מפשיט, טובה רוזנטל ועוד. גם הצגה זו זכתה להצלחה רבה.

את ההצגה השלישית בשם „מכירת יוסף" הציגו ילדי בית הספר "תרבות" בטחנת הקמח. היא בוימה על ידי המנהל וולוק ובתפקיד הראשי שחק בערעלע באַך.

ברשמי כאן את תולדות ההצגות של החוג הדרמטי בוישניביץ ושמות משתת־פיהן אני מרגישה כי פה ושם אין הפרטים מדויקים או מספיקים וצר לי, על כי לא רשמתי אותם בזמנם. את אשר זכרתי רשמתי ולשמו של אברהם פיירמאן רשמתי והחסורים ייסלחו.

יהושע רון
(שיקע דער געלערער)

פסק־דין של שופט אנטישמי בוישניביץ

הנוער בוישניביץ נחשב בסביבה כנוער תוסס ומגלה ערות בשטחי צבור שונים. הוא סייע בהפעלת ספריה, בהחזקת בית הספר „תרבות", השתתף בתזמורת מיתרים, בלהקה דרמטית וכן השתתף בפעולות דתיות, סוציאליות וספורטיביות. פעולתו העיקרית היתה נכרת ביחוד בתנועה הציונית על כל זרמיה, ובצע כל מיני משימות שהוטלו עליו על ידי מכווני התנועה. בקבוצת הכדורגל שלנו היה לי הכבוד להיות הקפטן.

הקבוצה היתה מורכבת בני נוער מכל השכבות ונבחרו לה רק הטובים, החסר־

כדורגל בוישניביץ
השחקנים והמתגאים בהם

נים והמסוגלים לשחק. את האימונים ערכנו בשטח מתאים על ההר שנקרא „דער קרעמעניצער באַרג" משום היותו מתנשא בדרך שהובילה לעיר קרמניץ.

היה בעירנו מקום יותר מתאים לאימונים ולמשחקים, בשטח הארמון (זאַמעק), אולם המקום נשמר על ידי השליטים בשביל הקבוצות הפולניות והרוסיות בלבד. במקום זה שיחקנו רק כאשר תחרנו עם אחת הקבוצות המיוחסות. מגרש יפה זה נמצא בתוך היער של הארמון, במרחק נכר מהעיר. הכניסה אליו היתה דרך שער גבוה שהיה עשוי ברזל ונשמר ע"י גוי זקן כבן שבעים וחמש בערך, בעל לחיים ורודות וזקן לבן רחב מידות ומטופח.

פעם, היה זה לקראת החג הלאומי הפולני שחל בשלישי במאי, קבלנו הזמנה לשחק כדורגל עם הקבוצה החזקה ביותר של הפולנים, שהיתה מורכבת מתלמידי בית־הספר למלאכה ולחקלאות שבארמון. ידענו שהם יעשו את כל המאמצים, כדי לנצחנו ולהוכיח לקהל הפולני־רוסי את עליונותם על היהודים, לפחות בשטח הספורט, כי בשטח הלימודים ידם היתה על התחתונה.

בשבילנו היה זה ענין של יוקרה לנצחם, כדי להוכיח שגם בכוח ובטקטיקה של משחק אין אנו נופלים מהם. אני כנסתי את הקבוצה לאימונים אינטנסיביים והשתדלתי להסביר היטב עד כמה חשוב לנו הנצחון להרמת מורל הנוער בעירנו. אני עצמי התלהבתי ביותר, העליתי בפניהם את זכר מעשי הגבורה של יהודה המכבי, שמשון הגבור, בר־כוכבא, טרומפלדור ודרשתי מכולם הקרבה עצמית למען הנצחון ביום ההוא על מגרש הכדורגל, כמי שגורל העם וכבודו נתון בידיהם.

רוב הצופים היו פולנים ורוסים. היהודים היו מיוצגים על ידי מתי מספר נערים. מתחילת המשחק האיר לנו המזל את פניו. ההכנות והרצון הכביר נתנו את אותותיהם ובעשר הדקות הראשונות כבשנו שני שערים, למרות שהשופט היה פולני ורחוק מלהיות אוביקטיבי. במשך המשחק היו שריקות וצעקות בוז מצד הקהל הפולני לשני הצדדים גם יחד, לאלו על שהפסידו ולאלו על שזכו.

לי קרה מקרה לא נעים, מכנסי פקעו באמצע המשחק ונותרתי במצב לא נעים ומאחר שלא היה לי מחליף ולא היו לנו מכנסים רזרביים נאלצתי להמשיך כשאני לבוש מעיל גשם של אחד הצופים שחשש לגשם.

תוצאות המשחק היו חמש—שתיים לטובתנו. הקהל העויין לא היה מוכן לסלוח לנו על העזתנו לנצח. הם התחילו להתגרות בכל יהודי שבמגרש. הרגשתי שהמצב מתחיל להיות רציני ומסוכן. ארגנתי יחד עם שני חברי כחמשה־עשר בחורים שיגנו על היהודים. את הנוער והילדים היהודיים דחפנו לכוון היציאה ואנו, חברי הקבוצה היינו כחומת מגן להם בעת נסיגתם. הנוער הפולני שדלק אחרינו התגרה בנו וידה בנו אבנים ואנו לא התעכבנו לענות להם, אולם משנוכחתי שהקהל היהודי הספיק להגיע אל מחוץ לשער, לא יכולנו יותר להתאפק והחלה תגרת ידים רצינית, לאחר שהפולנים פגעו באחיו של הרשלה סנדרס, טיפוס לוחם ידוע בוישניביץ. למרות עדיפותם המספרית הרבה, הם ספגו מכות נאמנות ורבים מהם נפצעו פצעים נאמנים. גם אנו לא יצאנו שלמים, אולם המורל שלהם ירד ואנו נצלנו הפוגה זו וברחנו לעבר השער, כדי לחזור העירה. השוער הזקן שסגר בפנינו את השער קבל סנוקרת בפניו מידי אפרים יקירא החזקות. הדם החל לקלוח מאפו, השער נפרץ ונצלנו.

כעבור מספר ימים הוזמנתי למשטרה. הקצין החל לצעוק עלי. הוא האשים אותי, שהרבצתי לאנשים רבים שהיו זקוקים לאחר מכן לטיפול רפואי, וביניהם גם לאדם זקן. הקצין לא ניאות כלל לשמוע לטענותי. הוא דרש את שמות האנשים שהיו עמי. מסרתי לו את שמות שחקני הקבוצה. הוא הודיע שהוא מעביר את הענין לברור משפטי.

החלטנו משום מה לא לשכור עורך דין. השופט היחיד של העיר, בטשינסקי, היה אנטישמי מובהק. הנחנו כי פסק־דינו יהיה חמור ונאלץ ודאי לערער, ומוטב להשאיר את הוצאות העורך־דין לערעור.

הגיע יום המשפט. החרדה היתה רבה. דברי התובע היו חריפים, מלאים דברי בלע ושקרים ומספר עדי התביעה היו רבים. טענתי לעומתו היתה פשוטה. לאחר שהוכחתי כי אנו היינו מעטים ועדי התביעה אשרו זאת, איך יכול להיות, כי הרבים הם שהוכו ולא אנחנו.

נגעתי, כנראה, בנקודת הכבוד של הפולני האנטישמי שבשופט. חרה לו על שהם מבזים את גזעו האמיץ, כביכול, ושלא כמצופה נזף בהם על שהם לא עשו שפטים בנו והכריז:

מחוסר הוכחות עלי לזכות את הנאשמים.

הדינו לו מקרב לב והלכנו לחוג את נצחוננו השני.

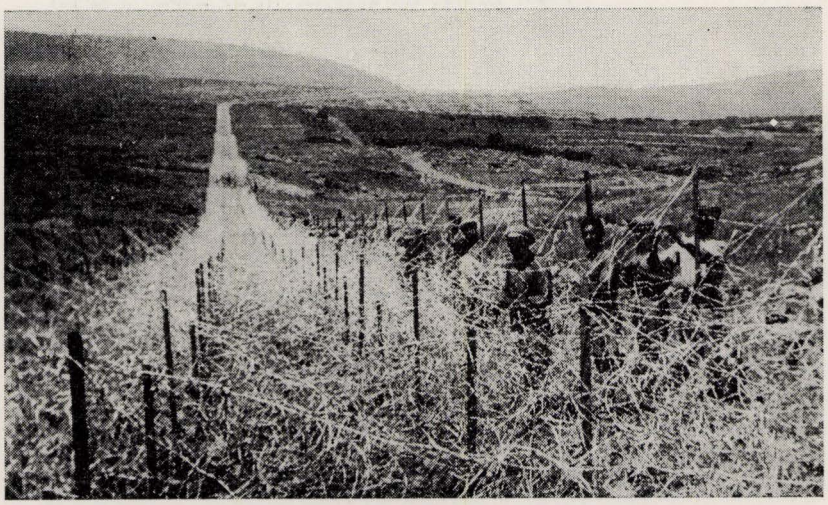
יצחק ורדי (רייזלס)

מן החדר אל הגדודים בצפון

זכורים לי ימי ילדותי ב„חדר" של רבי משה אשר־יואל׳ס, המלמד־דרדקי הידוע בוישניביץ. היתה זו דמות מלמד יהודי טפוסי של עיירה קטנה שהוטל עליו משמים להקנות לילדי החדר את השכלתם הראשונה וההשכלה שלו פרושה האו־תיות א״ב, חומש ורש״י.

כהמשך ללמודים אלה למדתי גמרא בישיבה של רב העיירה בהנהלתו ובהד־רכתו של חתנו רבי חיים איציק׳ל.

כבר אז התחלתי להרגיש זיקה לגורל ישראל ולהבין, שעם זה הנמצא בגלות

הגודרים בצפון

ושאני אחד מבניו, ישב בעבר הרחוק על אדמתו — ארץ־ישראל. לא פעם ראיתי בחלומותי את עצמי כאחד החוזרים למולדת הנכספת, וזוהי שאיפתי הברורה. שאיפה זו מצאה חיזוקה גם במציאות. בתקופת למודי בבית־הספר היסודי הפולני בלט היחס השלילי של המורים הנוצרים לתלמידים היהודיים, מהם למדו תלמידיהם הנוצרים ויחסם העויין של התלמידים התבטא גם באלימות, הן בין כתלי המוסד והן מחוצה לו. השנאה לילדי היהודים הורגשה בכל ואפילו בדרכם לבית־הספר, בעברם ליד בית נוצרי, היו זוכים לקבלת פנים חמה שכללה: קללות, נביחות כלבים וידוי אבנים.

כל אלה הביאוני לידי מחשבות עד כמה טוב לעם להיות חפשי במולדתו, וכך

הצטרפתי לאחת מתנועות הנוער הציוניות, שהחלו להתארגן בעירנו — תנועת „החלוץ הצעיר".

בסניף־התנועה התנהלה פעולה מסועפת ורב־גונית. התקיימו ברורים רעיוניים, עבודות מעשיות לטובת מוסדות שונים, ארגון מגביות לקק"ל, לקרן היסוד ופעולות להנהלת הלשון העברית. גולת הכותרת לפעולתנו היוו ההכנות להגשמת העליה לארץ־ישראל, היציאה להכשרה, הפרדה מעיירת הילדות, סחיטת הסכמתם של ההורים לעזיבת שולחן אבא־אמא וכו', זעזוע מעמקים בנפש ודרשו הכנות קשות. כל צעיר, בהגיעו לגיל 18 היה מועמד להצטרף לקבוץ, עם קבלת האישור ממרכז החלוץ בורשה.

בהגיע תורי, נשלחתי מטעם הסניף הוישניביצאי, יחד עם ידידי וחברי, יעקב צ'צקי, לקבוץ „סטולין" שבפלך פולסיה.

ב„סטולין" נתקבלנו ע"י החברים במקום בחמימות וחברות כנה, ומיד נרתמנו לעבודה. עבדנו בחטיבת עצים, בסבלות, בשמירה ועוד. למקומות העבודה דאג „פטרונט" הקבוץ, היה זה חבר עסקנים ציוניים מסטולין, שעשו מלאכתם נאמנה ושלא על מנת לקבל פרס. מסטולין עברתי עם מספר חברים לכפר „הורין" המרוחק כ־5 ק"מ ממנה, לשם כבוש עבודה במנסריה שהיתה במקום. מנסריה זו התקיימה עד אז על טהרת עבודה נוצרית, למרות היותה בבעלות יהודית.

ראוי לציון הוא, שבתקופת עבודתנו עם הפועלים הנוצרים, לא נתקלנו בשום בעיות אנטישמיות, דבר שנבע אולי מהיות הבעלים של המנסריה יהודים או מידיעתם, כי משך שהותנו במקום הוא זמני.

לאחר שהייה ממושכת בהכשרה, אישרו את עלייתי ארצה ע"י הצבעה באספה הכללית. חזרתי לעיירתי וישניביץ ושם חכיתי לקבלת הסרטיפיקט הנכסף. מאחר וזה האחרון בושש לבוא, הגיעה הוראה ממרכז החלוץ בורשה לצאת להכשרה נוספת. ואז יצאתי לקבוץ „קלוסוב", אשר התקיים בעיקר על עבודות מחצבה ואשר בו שהיתי למעלה משנה. אושרתי שנית לעליה. היות והייתי חייב גיוס לצבא הפולני, הקדים מרכז החלוץ את מועד עלייתי לארץ וכך נפרדתי בינואר 1937 ממשפחתי, מחברי ומעיירתי ועליתי ארצה.

בהגיעי לנמל חיפה, קבלו את פני אחי, חיים, ואתו חברי מוישניביץ, דב סופר ויעקב נודל ז"ל אשר עלו לפני באופן דומה לזה שלי.

התקופה היתה תקופת מאורעות הדמים בארץ ובהגיעי ל„גבעת־השלשה" — הקיבוץ אליו סופחתי, צורפתי מיד לארגון ה„הגנה" במקום.

ההשתייכות לארגון חייבה אימונים מפרכים בתנאים מחתרתיים קשים. יציאה לתפקידי שמירה ופעולות בטחוניות אחרות וכל זאת לאחר יום עבודה קשה.

בתקופה הנ"ל היו גבולותיה הצפוניים של ארץ־ישראל מועדים לפורענויות, כי הם היו פרוזים לצד הארצות השכנות: סוריה ולבנון, אשר למשטר המנדטורי האנגלי לא היתה שליטה עליהם, וכך אופשרה דרכו חדירת כנופיות הערבים שהבריחו נשק ואף עסקו במעשי רצח וחבלה בישוב העברי. הוחלט, איפוא, להקים

לאורך גבולות אלה גדר תיל כמחסום לחדירות הכנופיות ובמטרה להקל על השמירה. לא קל היה לעבוד ימים רבים אל מול פני עמים עוינים. צריך היה לאבטח את העובדים בבניה, וה„הגנה" נכנסה בעול הדבר וספקה את האבטוח באנשיה.

באחד הימים פורסמה על לוח המודעות בחדר־האוכל בקבוץ מודעה קצרה ובוטה:

„מתבקשים 4 מתנדבים ליציאה לתפקיד מיוחד".

המודעה דברה אלי, הרגשתי כי אין נקי מתפקיד זה. התנדבתי ורשמתי ראשון את שמי.

מקום המפגש היה באחד מקבוצי עמק־הירדן, לשם הגיעו המתנדבים מאנשי ה„הגנה" יוצאי העיר, הספר ובעיקר חברי קבוצים. בו במקום הוסבר לנו תפקידנו ועוד באותו יום התחלנו באימונים לקראת בצוע.

עבודת בניית הגדר התנהלה בקצב מזורז, והשמירה אף היא היתה מעולה. מדי פעם קרו התנגשויות בין אנשי ההבטחה לבין הכנופיות, אך תמיד היתה ידנו על העליונה.

ערב אחד, עם תום יום שמירה, שהחל לפני זריחת החמה ונגמר עם שקיעתה, פגש אותי מפקד מחלקתי, יצחק הקר ז"ל (נספה בין כ"ג יורדי הסירה), ושאל אותי, אם ברצוני להצטרף לקבוצה מיוחדת בת 8 אנשים, היוצאת בפיקודו ל„אַמבוש" לילי.

הסכמתי. אותו ערב, בשעה 18.30, יצאנו למארב. לפי הוראת המפקד שכבנו בשקט במקום המארב, שהיה מרוחק מהגדר הקיימת כ־400—500 מ' על הר גבוה בתוך שטח לבנון וחכינו לבאות. לא עברה שעה ארוכה ונשמע רשרוש ובעקבותיו נתגלו לעינינו מספר דמויות, אשר לשמע קריאת אחד מאנשינו החלו לברוח.

פתחנו באש ונענינו ע"י כח מוגבר משלהם, אנשי הכנופיות שנמצאו בסביבה. בסיום חלופי היריות נותרנו לבדנו עם שלל של חמורים עמוסי נשק ותחמושת שהשאירו אחריהם הערבים הבורחים. רק אז גיליתי לחברי כי נפצעתי ברגלי. מיד נורו מצדנו רקטות להזעקת עזרה ראשונה. לאחר מאמצים מרובים, הצליחו חברי להורידני מן ההר על גבי אלונקה מאולתרת מרובים, שנקשרו יחד. למטה חכה כבר האמבולנס.

נלקחתי למחנה. התברר כי מצבי קשה.

עוד באותו לילה הועברתי לבית־החולים „שווייצר" בטבריה. כעבור שבוע הועברתי לבית־החולים „בילינסון" בפתח־תקוה, שם הושלם ריפויי. תודות לטפולם המסור של הרופאים והאחיות, נצלתי. הם שהחזירוני לעמוד שוב על שתי רגלי.

שרשרת הימים מן ה„חדר" עד לגודרים בצפון היא אחת. תחילתה מאות שנים של „חדרים", לפני ה„חדר" שלי וסופה אינו מסתיים בגדר הצפון, הוא הרבה רחוק מזה. אולם כשאני סוקר את התמורות בחיינו, גם העתידות, נראה לי כוחנו בתמורות אלה, נובע בכל מוישניביצים, לכן פרק זה לספר וישניביץ.

איך נפצע יצחק ריזלס (ורדי)

(מתוך יומן ג' השלשה — הגודרים בצפון)

„— — — במחנה הגודרים את צפון הארץ קרו כמה מקרים של גנבות, שנעשו ע"י ערבים הגרים מעבר לגבול הסורי. באותו היום גילו חברינו תחת שיחים בשדה ערימת עמודי ברזל וחוטים דוקרים, שהגנבים השאירום מיום אתמול ולא הספיקו לקחתם. על כן יצאה קבוצת נוטרים לאותו מקום, למארב, ויצחק היה אף הוא בקבוצה זו.

ואכן, בשעה כשהנוטרים התקרבו למקום, הרגישו מיד בערבים. קבוצת הנוטרים נכנסו לבין שתי קבוצות של ערבים. קבוצת הנוטרים החלה לירות שמאלה מרובים ומכונת יריה. יצחק, שנשאר יחידי מול הערבים מצד ימין, הספיק עוד לירות יריה אחת ונפצע בשתי רגליו. הוגשה לו מיד עזרה ראשונה, שהיא אגב, מסודרת אצלנו באופן הטוב ביותר. קודם סברו שהפצע אינו אנוש. הוא הועבר לבית החולים בטבריה עוד באוות ערב ושם נעשה מצבו קשה מאד. בקרתי אצלו כמה פעמים, אולם להבא איני יודע אם אוכל לעשות זאת, כי בשבוע הבא אנו מעתיקים את מקומנו ועוברים הלאה, לתוך ההרים.

ב. חבס

הגודרים בצפון

היה זה למחרת הערב בו נפצע הנוטר ריזלס, חבר גבעת־השלושה. בצריף המרפאה הראה רופא צעיר בלבוש פועלים ובשפת חלוצים ובברק של מתנדב בעינים, את חדר הניתוחים שנתנך אמש לראשונה. ובמחנה היו מהלכים סיפורי גבורה מאותה התקפה. לא נכון היה כי פרצו את הגדר — סיפרו כאן בהתלהבות — רק אל חבילות חוטי תיל ועוד מחמרי הגדור שנשארו בשדה, התנכלו. ועוד על הפצוע, יצחק ריזלס, שהובא אל המחנה רכוב על החמורים שנשבו וכל דרכו הארוכה לא הוציא אנחה מפיו. ועל השוטר האנגלי, מן השנים השוכנים במחנה, סיפרו כיצד חבק ונשק לו לפצוע, בהתרגשותו כי רבה על שאתו את כאביו בגבורה ובדומיה.

דברים מכתבים

קיבוץ והלין ע"ש י. טרומפלדור
פלוגת קלוסובה־רוקיטנה.

אל פלוגת הקיבוץ המאוחד והלין בחדרה

המכתב מענין במקורו, ויש בו חן, גם בשגיאותיו.
ה מ ע ר כ ת

ח. י.

נראה שהבינותם מראש שהפתגם הנזכר „אל תדון" הוא המתאים למענה. התעכבתם על הופעות די חשובים שגם אנו הנמצאים בתוך סבכם אינם עוברים עליהם בקלות־ראש. אך כן הרגשתם את העובדות ולא חפשתם אחרי הסיבות שגרמו וגורמים גם כעת לזה. לא להאשים אותכם בזה אנו רוצים, אף שיכולתם מכבר לדעת ולהכיר הכל המתהווה אצלנו — כן לבא בכמה באורים שיראו עד כמה הנכם טועים בעזרתכם. צריך קודם־כל להכיר את התנועה ומצבה כיום, שזה אחד הגורמים, שדחפונו לחפושים ותקוני מעוות בדרכנו בקיבוצים בגולה. כבר עברה תקופת הסטיכיה, התנועה החלוצית הפשיטה מכבר מעיל הרומנטיקה, שמועות הארץ שלא שמי תכלת, הרים ובקעות שם. אלה גם בצות הצריכות יבוש. סלול כבישים והוצאת יבלית שגם זו אינה מעונינת וזה דורש הכרה והתאמצות בלתי רגילה, ובאמת נעשה זה לנקודת הכבד בכל החינוך־החלוצי ולאחד מעקריו, ומצד שני האדישות והירידה הפסיכולוגית בתנועה הציונית בכלל, הפיגו התלהבותו של חלוץ העירה והלך לו משורותנו. נשארנו מעטים בחזית ואלה נשארי הפלטה דורשים סיפוק, ולא העירה ואף לא הכרך היבש יספקהו הוא עוזב הכל ויוצא להכשרה וכאן נמצינו לפני פרובלמה, איך לקלט אנשים אלה, במה לספקם? אם בפיזמון הנושן שהקיבוץ הוא מקום מכשיר לעבודה סתם, ואחרי היותו כמה חדשים יוצא הביתה ונשאר לעליה, או להכשירו כלפי דפוס־חיים ידוע, שזה דורש טפול וחינוך ממושך? הפרובלמה נפתרה מעצמה. נסיון שנות קיום מקומות הכשרה וחיי א"י קשים, עם דרישותיהם הבלתי־סופיים המחייבים התכוננות וחינוך בלתי מספיק, הובילו לאותו ההתפתחות וגבוש הקיבוץ הקבוע עם כל פרובלמותיו המהוים כל תוכן חיינו, ובשמחה עלינו לציין שרק הודות גבוש זה נמצאים וקשורים בקבוצינו כיום מאה חבר ששישים מהם נמצאים בחורף בעת חוסר עבודה והספקה גרועה בקיבוץ.

כעת על ההופעות שהתעכבתם. לא נכון שהגענו כבר למדרגת האינבלידיות. אמת נמצא אצלנו — הודות תנאי המקום (בפולסיה האויר מחלה) ותנאי העבודה הקשים (הניצול אצלנו די נכר אף כי ציוני הוא בעל־החרשת) וגם מחוסר עזרה חמרית מצד מרכז החלוץ (על כיס הקיבוץ בנין רפת, משק עזר, תקון הבית) — אחוז גדול חולים המגיע לפעמים ל־40%, אך לא להובילם ארצה דעתנו, כי יותר מדי ברורות לנו דרישות הארץ ותפקידנו אנו, וכאן שאלת הרפוי תופסת מקום חשוב בחיינו הקיבוצית אנו מרפאים, מקוים שבריאים נעלהו. הוקם בית־חולים והחברים החדשים שקשה להם להתרגל לעבודה הקשה שבמחצבה ונחלשים או

חולים בעת הראשונה נרפאים ומתחילים שוב לעבוד, גם נתוחים עשינו לכמה חברים ונרפאו, זה יתברר לכם שלא לאינולידיות אנו מכוונים, אלא ליצירת „פועל" וזה עולה קצת בקושי אולם „החורש בדמעה ברינה יקצור" זוהיא דעתנו ובה נאחז.

בנוגע ליציאת חברי אוסטרוג: יצאו רק שלושה חברים בדעה ליצור קבוצה קטנה. הקיבוץ אינו כח דוחף. אם יצאו צריכים היו לצאת. הקיבוץ הוא כח מושך, די לציין שמגליציה רוצים לבוא כמה חברים מכל קצוי פולניה ומה זה מראה נשאיר לכם לדון.

קראנו ובטח קראתם גם אתם „מבפנים" מכתבו של החבר בנארי. נסתפק בתאורי געגוענו לעליה שלו. נוסיף רק שהפסקת העליה החלוצית עלולה לגרום תוצאות שליליות, כי הרבה חברים כבר שלש שנים בקיבוץ ומוכרחים כבר לעלות וביחוד המשפחות שלנו, תקוותנו לעליה קרובה היא הנותנת לנו לנשום ולהחזיק מעמד.

את מכתבכם קבלנו מאוחר, לא נספיק לשלח לכם חמר לעתונכם החגיגי נסתפק בברכה לבבית קצרה ליום חגיגת יובל שנתיים של קיומכם—קיומנו שלא במילים חגיגיות אלא בתקוה ואמונה שאנו מוכנים להיות הממשיכים של יצירתכם שזוהי גם יצירתנו ולקיום שלש שנות קיום הקיבוץ נחוג יחד אתכם התחזקו.

אנו נשארים הרזרבה שלכם

בשם הקיבוץ קופל

מכתב מבעל מלאכה ד. אל יעקב צ'צ'קיס

Krzemieniec, 19.12.1938

חברי היקר יעקב — שלום!

רב תודות לך יקירי על שלא שכחתני. בכרטיסך עודדת את רוחי, חזקת את רגשותי הלבביים וקשרת קשר אמיץ עברנו והיווינו ואולי גם עתיד ועתיד...

חשבתי שהעליה, ההתישבות, העבודה והתאים ישכחו וירחקו מלבך אותו חבר... דוקא הנאמן לך ביותר... חשבתי ששמץ מחשבה לא יעלה בראשך ושום הרגשה של הבעת תודה לוּ פורמלית לא ימצא מקום בלבך. חשבתי שתחזיק קשר אך ורק עם משפחתך הקרובה ביותר, ולא תפנה פניה קלה לחבר מעבר לים.

מכיון שהנני רואה בך בכרת החוש האנושי והחברתי לכן...

רוצה אני להתקשר עמך ועל ידך עם ארץ אבות. התענין בי כמו שאני מתעניין בך.

הנני נזכר ברעות מעבר אז... אז היינו סמוכים כתף לכתף, יד ביד. יחד עמדנו במרכז החברה ואחזנו את לשון המשקל. יחד פתחנו את החברה, יחד בקשנו אמ־

צעים, ערכנו עתונים, נאומים, נשפים, טיולים ואספות וכמה חביבות הן העתים הללו. חביבים הגעגועים והזכרונות.

אז למדתי להכירך... ראיתי בך מרץ רב. קיצוניות של אחריות ובטחה. אהבתי להפגש עמך, לשוחח, להתרועע. אהבתיך ונאמן נשארתי לך עד בלי גבול. הנני מקוה שפה בארץ תבדק את הרעות ומכתביך ופרישותיך ירחבו לבי ויוסיפו לי מרץ, חשק לעבודה... וחלום.

כתוב לי מכתב מלא איך עברה עליך הנסיעה עד הגיעך לאדמת א"י? איך קבעת את מקומך בקיבוץ „גבעת השלושה"? כמה חברים בקיבוץ? מצב המשק? מצב הרוח? מצב הבטחון וההגנה? המצב הכללי בנקודת הישוב?

ההשפעה של חברי ה„הסתדרות" על הישוב?

ההשפעה של הביתרים — רביזיוניסטים? כתוב לי כמה כתבות של חברים מוישניביץ הנמצאים לא רחוק ממושבתך. מה עושה יצחק רייזלס? אומרים עליו שהוא נפצע, איפה הוא? מה עושה חיים רייזלס? משה רבין, יצחק רבין? אולי אתה יודע דבר־מה על אודות יידל שפירא, רוזיה שפירא וסאסי שפירא, על אודות אליעזר שג ניסן סרבטניק וכו'. כתוב לי מכל מה שנשמע ומתרחש בעולם העברי. אבקשך שתעביר לי עתונים עבריים, ירחונים, מכתבי־עתים, ואם אין עדיין ביכולתך, פנה לחברים שיסייעו לך בהשגת הדרוש.

בעד דמי־הפוסטה אשלם פה ועליך לבלי לדאוג לזה. עוץ לי עצה מה לעשות, איך לשלוח לך כסף שתוכל לכתוב לי תכופות מכתבים. אם אשלח לך כסף פולני לא תוכל לפעול מאומה ולשלוח לך ולוטה ארצישראלית אין בידי להשיג. אל תתאחר במענה ושלח לי את הדרוש.

חברך המבקש לראותך פנים מול פנים

ד. בעל־מלאכה

נ. ב.

פרישת שלום לחברתך שעלתה עמך יחד. פ"ש לחברים הנזכרים במכתב. פ"ש לחברים־ות הקיבוץ „גבעת השלושה". תתאמצנה ידיכם בבניה וזרועכם לא תשוב אחור מהגנה!

חברי היקר,

שלחתי לך ל„שנה טובה" והנני מאחל לך התאחזות בקרקע העברי, התבנות בכח וברוח, יתן ד' ותזכה לראות בעיניך מלכות ישראל על הרי ציון ויהודה.

שלום, שלום, שלום, להתראות בארץ־ישראל.

ד. בעל־מלאכה

הערה: אל תקרע את מכתבי, המועברים אליך. הסתירם, וישמשו זכרונות לפגישה חיה. — הנ"ל.

מכתבו של ל. פפר

מינכן, 29.6.1947

לינטיל ומאיר חביבי וקרובי לבי, רב שלום.

מכתבכם קבלתי, אשרני שזכיתי שוב להתקשר עם רעי נעורי שלבי כה מתגעגע לראותם פנים אל פנים ואני תקוה בקרב הימים לחבקם אל לבי. שמחתי לשמוע שהנכם בקו הבריאות, מתעניינים אתם במצבי הפרטי ואף מוכנים לעשות דבר־מה בשבילי. איני יודע בזכות מה רק אני מכל החברה יצאתי חי מלוע הארי המשחית. עיירתי וישניביץ עומדת על תלה. בתיה נהרסו, יושביה נהרגו. לזכר החורבן הגדול נשארו רק עמודי־תווך של בית הכנסת הגדול שעליהם נחרתו שמות שונים בדם כותביהם, כגון: „חיי חלפו"... „מחר אנו הולכים למות"... וכדומה.

בדרך לכפר קולודנה, משני צדי הדרך נקברו תושבי עיירתנו לאלפים וביניהם משפחותינו וחברינו היקרים: גורנשטין, קורין, פרסמן, והרליך — כולם נגועו, את קופל ומשפחתו הרגו ברובנה. בהיותי עוד בשנת שלושים ותשע בוישניביץ נחום כבר לא היה. לפי דברי חברים אסרו אותו הבולשביקים עוד בימים הראשונים לבואם. חפשתיו אחרי־כן בכל ערי רוסיה, אבל לא מצאתיו. בטח מת מרעב ויסורים באחד מבתי האסורים ברוסיה. אני ומשפחתי נצלנו. שנתיים ששבנו מרוסיה, כארבעה חדשים ישבנו בפולניה ואחרי־כן יצאנו לגרמניה. יש לנו שתי

מחנה לנדסברג עם לי פפר בנשיאות

בנות: אחת בת־שבע, השניה בת שנתיים. שתיהן נעימות ועדינות, חבל רק שלא אוכל להיחתן אתכם מכיון שבניכם, לפי דברי ינטיל, כבר גבורים כאלה העומדים על משמר העם והמולדת ובנותי עודן קטנות וזקוקות לעזרתי...

על חיי שארית הפליטה לא ארבה בדברים. מצבנו בטח ידוע לכם. אוי ואבוי לאנשים שהגיעו לחיי קצבה ומחוסרי אפשרות להתפרנס מעבודת כפיהם. לא מתי מעט קצו בחייהם. הדמורליזציה הולכת וגדלה מיום ליום, סכנה גדולה נשקפת לציונות אם שאלת העליה לא תפתר בזמן הקרוב. מי יתן שהמדינה היהודית... תביא גאולה... אני שמח לשמוע שהישוב איתן, אינו בוטח בנדיבים ומוכן לקרב בכל מי שירצה לשים אבני־נגף בבנין הארץ וגאולת העם. גם אנו איננו יושבים בחיבוק ידים. מיום שובי מרוסיה אני פעיל במפלגה, גם כיום אני חבר המרכז של פועלי־ציון צ.ס. (בארץ — התנועה לאחדות פועלי־ציון). נשארתי נאמן לאידיאולוגיה של „דרור" וממשיך אני ללכת בדרך של הגשמת הציונות הסוציא־ליסטית. מטעם המפלגה נכנסתי כחבר לועד המרכז של היהודים המשוחררים בגרמניה ומנהל אני את מחלקת התרבות. כל זה אינו שווה אף פרוטה, כי לבי נמוג מגעגועים לארץ. הלא בן ארבעים וארבע אני כיום ובריאותי, כידוע לכם, לא מן המובחר, ומתי אזכה לראות את הארץ. למה עמלתי כל ימי... מצבי החמרי לא רע. מקבלים די אוכל, לעתים רחוקות מקבלים גם סמרטוטים מן הג׳וינט, אבל זה הכל אפס, כי מאסתי לשבת בין הרוצחים ועל אדמתם הטמאה וארורה. רציתי לעלות עוד בקיץ, אבל המפלגה לא נתנה לי, דחו עד האביב. בימים הראשונים של מאי או יוני אשתדל לעלות. נחוצים לי חמישה סרטיפיקטים, אם רק המפלגה לא תתעקש שוב לעכבני, אז בטח אעלה. מדוע אינכם כותבים פרטים מחייכם? מהי הדירה שלכם? (הלא אומרים כי קשה להשיג דירה כקריעת ים־סוף). מה שלומכם ובניכם? מה בענין פרנסה? מדוע אינכם כותבים מה שלומה של הנצי זייגר ושמחה בעלה? מה הם הסיכויים בשביל איש כמוני? האוכל להסתדר? אשתי תופרת מצויינת. היש להשיג דירה בעירכם ומה הוא המחיר? באיזה דברים מרגישים אתם חוסר שיש להביא אותם מגרמניה? לנו אין כסף, אבל יכולנו לפנות לאמריקה שישלחו לכם. תואילו ותכתבו בפעם השניה. לע״ע הכל. היו שלום, הרבה ברכות ונשיקות חמות ממני, מאשתי ומבנותי. ענו לי מיד כי מחכים אנו לתשו־בתכם בכליון עינים.

שלכם

ל. פעפער

לייבצי (אריה לייב) פפר ז"ל

הכרנו את לייבצי מילדותו ובנעוריו תוך מגע קרוב, תמיד בתנועה, בלבטים וחפושי דרך למטרה אחת — למוד דעת, גדוש ידיעות בנושאים שונים ומשום כך ידע ע"י הסברה ססגונית להלהיב שומעיו בבטויים מבריקים והגדרות קולעות הרבה לגופו של הענין הנידון, אולם עוד יותר בהרחבה על הצד התיאורטי.

עודנו ר"ך בשנים, נע ונד בנכר, פרנס את עצמו ע"י הוראה כדי להוסיף חקר ודעת.

עסקן צבור מובהק מימי חבורת צ.ס. דרור. עם עלותו ארצה במאוחר המשיך בעסקנות צבורית ומשך זמן קצר היה לנציג נבחר במוסדות המוניציפליים של מפ"ם וחבר הנהלת המועצה המקומית ביאזור.

הוראה היתה משאת נפשו ותוכן אישיותו ובארץ עסק בה — עד שכוחו היה עמו — כפדגוג מעולה, ספוג תרבות עברית שרשית ויסודית. הרי עוד בילדותו היה רב פעלו לעברית מדוברת. היה הולך מבית לבית ומבקש ממש להתחיל לדבר עברית.

בנעוריו לקח על עצמו ברצון סבל נדודים לשם מטרה נשגבה — כדי להרבות דעת. אחר כך גורלו המר רדף אותו והוא נדון לנדודים בימי חרום וטירוף של משטרים שונים.

אחרי „המבול", בהיותו במחנה פליטים, עמד בקשר ישיר עם חבריו בארץ ומכתביו ספוגים געגועים וכיסופים לעליה ולהגשמה (יעיד על כך מכתבו שפורסם בספר זה).

מזגו הגועש לא נתן לו מנוח. אסף קבוצת פליטים במחנה, אנשי וישנוביץ וחברם יחד לחיים חברתיים, עד שנתפרקה החבילה וחלק מהם עלה ארצה.

היה בו כוח ארגוני חזק. אהב את החברותה. בהגיעו ארצה היה מיוזמי וממניחי היסוד של ארגון יוצאי וישנוביץ וחתם על הפניה הראשונה של אנשי וישנוביץ מטעם הועד היוזם.

מי שלא ראה את לייבצי קורן בלהבת הספוק באסיפה הראשונה של אנשי וישנוביץ בארץ — לא ראה אדם מאושר.

כולנו הצטערנו על העדרו של לייבצי משורותינו, עת שארגוננו הסתעף בפעולותיו בכלל וקיומה של קופת גמילות חסדים בפרט.

וודאי שלייבצי יכול היה לתרום את חלקו בהשתתפות ערה בספר וישנוביץ, אבל לא ניתן לו עקב מצב בריאותו המסוכן.

יהא זכרו ברוך!

מאיר

אנשים זכורים

יונה רון

הסבתא חנה־מלכה

חנה מלכה היתה דמות מופלאה שזכתה לאחד את וישניביץ בהערכה כללית לאישיותה שפעלה.

היא התאלמנה בגיל צעיר מבעלה יענקל-ברוך, יהודי למדן, בעל סמיכות לרבנות שעסק כל ימיו בלימוד התורה. חנה-מלכה, אשתו, היתה מפרנסתו. ותוך כדי עבודתה היתה עוסקת בסעד לנצרכים ועזרה לכושלים. כשהשיאה את ילדיה עברה לגור אצל בנה ישראל רוזנטל וכלתה אסתר די זבאריז'ער, והמשיכה בפעולותיה הברוכות לטובת ציבור האנשים הנזקקים. היה לה מין חוש נוסף מפותח בו חשה וגילתה בתים, אשר כלפי חוץ נחשבו כבעלי יכולת ובפנים שררה הדלות. כשנותרו ללא פרוטה לקנית לחם והיו זקוקים למתן בסתר. אז הופיעה חנה-מלכה כמלאך מושיע, מבלי שידע איש איך גילתה את הדבר.

סבתא חנה מלכה ובעלה יעקב ברוך רב בתורה

זכורים לי היטב ימי חמישי וששי כשהסבתא חגרה סינור גדול ורחב ואצה רצה לאסוף בין הבתים המוכרים לה חלות ולחלקן לנצרכים למען יקימו את מצוות השבת. היא גם קשרה קשרים עם הבנק היהודי העירוני והיתה מקבלת סכומי כסף בהלוואה ומחלקת אותם בין נצרכים למטרת הכנסת כלה, סעד לחולים, ועזרה לאנשים שישוקמו ויוכלו להרויח את לחמם. לסילוק החוב לבנק היתה לה קבוצת תורמות, שהיתה מבקרת אותן פעם בשבוע ומקבלת את נדבתן וכך עמדה בתשלומיה, בדיקנות של שעון.

היא היתה מבקרת אצל חולים מוזנחים ולכולם היתה מלה טובה ומעודדת. בעיר ראו בה התגלמות הטוב שבאדם ואמרו שאם קיימים ל"ו צדיקים בעולם, הרי היא אחת מהם בדמות אשה.

כשאנו הצעירים התחלנו ללמוד עברית בבית-ספר „תרבות" דברנו ביניגנו עברית לתרגול הלשון, היא היתה נהנית מתופעת ילדים זו, ומשפגשנוה לא חכתה שנאמר לה בוקר טוב, אלא היתה מקדימה ואומרת לנו „שלום" רחב כאילו על ידי כך רצתה להביע את הזדהותה עמנו.

היא ידעה לא רק רצינות ועול של מעשים טובים, אלא גם שמחה ורוח קלה ובחתונות היתה ה„רקדנית" הראשית ומקיימת בגופה ומוכיחה „כיצד מרקדין לפני הכלה". אנו, הדור הצעיר, היינו משלמים לתזמורת ביד רחבה בעד ריקודיה. נהגינו לראותה רוקדת בקלילות ובטעם למרות גילה המופלג — היא לא פסקה מרקודיה גם בגיל 80 ואילך.

לא פעם, כשישבנו יחדיו ובקשנו לדעת במי היא תומכת, היתה עונה תשובתה בנחת:

מתן בסתר זה מתן בסתר. אף פעם לא נכשלה בלשונה. שום דבר לא עכב בעדה ולא עצרה מלרוץ ולקים מצוות. בחורף היתה משכימה לבית-המדרש של הנשים למרות הקור האיום ששרר והכל כדי לקיים מצות תפילה בציבור ושמיעת קדושה.

כך הצטננה ולקתה בדלקת ריאות והחזירה את נשמתה הטהורה לבורא עולם. לויתה היתה רבת משתתפים. ויום סגריר היה כאילו הזדהו השמים עם בני עירתנו וביכו את מותה של הסבתא חנה-מלכה.

א. ברק

עזריאל (בן משה אהרון) קובריק

עזריאל קובריק, בן משה אהרן ומרים לאה (לבית שצקי) נולד בוישניביץ בשנת 1873, כצעיר בחמישת הילדים. עד גיל 4 היה מתרוצץ בקרפיף העצים של אביו, שהיה קונה חלקות יער מפריצי הסביבה מברא אותם, חוטבם ומנסרם ומוציא פרנסתו בכבוד.

בגיל 4 החל ללכת לחדר, בו מיד בלט כמהיר תפיסה ומעמיק מחשבה, ומלמדיו ניבאו לו עתיד גדול. בנערותו נמשך עזריאל הצעיר, בכח קסמים אל מוקדי ההשכלה ובן 14 נדד אל העיר הגדולה פולטבה, שם התחבר עם בני גילו, והחל ללמוד בגימנסיה העירונית.

לאט לאט התחיל לצאת ולבוא בבתי היהודים שבעיר, ותוך זמן קצר נתקבל כבן־בית בביתו של צבי שימשלביץ, שעם בנו יצחק התידד מאד. יצחק זה עתיד היה להיות נשיאה השני של מדינת ישראל בשם: יצחק בן צבי. ובבית משפחת פרידלנד — שהיתה מוקד ציוני ותרבותי בפולטבה.

עזריאל שהצטיין בניתוח מעמיק ושיקול נכון של מצבים שונים הפך עד למהרה למרכז של הנוער היהודי בפולטבה והימים ימי פרעות ביהודים והוא מפקד יחידת הגנה של הנוער היהודי במקום, שהיתה מקימת משמרות ליד בתי היהודים וחנויותיהם. פעם בהיותו מחוץ לעיר נודע לו כי פורעים הקיפו את רובע מגורי היהודים, וחשש שמא יחידת ההגנה היהודית לא תדע כיצד לפעול בלעדו, הוא השיג מיד בגדי קוזק וסוס, התפרץ דרך קבוצת הפורעים לתוך רובע היהודים ועמד בראש המגינים.

עם ה„השכלה" הכיר קובריק את הגויים ופנה אל ההגשמה הציונית ובשנת 1905 הגיע בדרך לא דרך אל חוף יפו.

ראשית דרכו בארץ היתה לגליל התחתון למושבות הברון רוטשילד כחקלאי ופועל.

באותו זמן החליטו לעלות וליסד את קבוץ מרחביה, לרגלי גבעת המורה. עזריאל היה בין העולים, אך לא החזיק מעמד בקבוצה זו, נראה היה לו גם שלא הגיע הזמן לשבת על מגוחה ונחלה. הוא הצטרף לקומונת חדרה שבחאן הנודע. קבוצה זו שמה לה לאתגר לכבוש את העבודה בשדות ובפרדסים של האכרים היהודים בחדרה והסביבה. בוקר בוקר היו יוצאים עם הנץ החמה לפרדסי האכרים עם הטוריה ביד לעמל קשות, כדי לא לפגר אחרי הפועלים הערבים שרגילים היו בעבודה קשה ומפרכת זו. הקדחת השיגה את עזריאל גם בחדרה ואחרי שלוש התקפות קשות, אילצו ד"ר יפה לעזוב את חדרה ולעבור ליפו „העיר".

זמן קצר בלבד התגורר עזריאל ביפו, הוא התקבל לעבודה בחוות הנסיונות של אהרן אהרונסון ועבר לעתלית. עבודה זו גרמה למשבר ביחסיו של עזריאל עם חבריו, אהרונסון נחשב לאיכר בורגני ועזריאל, שהיה ממיסדי „פועלי ציון" ומהמטיפים הראשיים לדעות סוציאליסטיות קיצוניות הפך כביכול עורו להיות „נושא כליו" של „הבורגני" אהרונסון.

עם מלחמת העולם הראשונה הקים אהרון אהרונסון וחבריו את נ.י.ל.י., דבר שהעמיק עוד יותר את התהום בין פועלי ארץ ישראל וארגונם „השומר" ובין האכרים המבוססים שבמושבות הברון.

עזריאל, שלא היה לו חלק ונחלה בארגון ניל"י, החליט לעזוב את עתלית וסביבתה, ונדד דרומה עד לראשון לציון ונס ציונה. שם השכיר עצמו לשומר לילה לועד המושבה, תפקיד ששימש בו עד לגמר מלחמת העולם הראשונה. אז העתיק מושבו ליפו והחל לעבוד כפועל בנין, כעוזר לטיח ולאחר מכן למד את מקצוע הזגגות, ושימש כזגג עצמאי בבנינים שהלכו ונבנו בפרבר היפואי החדש תל־אביב.

ועידת היסוד של ההסתדרות ביפו, ועזריאל קובריק בין הצירים ואחד מפעילי „פועלי ציון שמאל". תפקידים שונים חכו לו במחלקות המתארגנות והולכות, אך הוא נאמן לדרכו בחר להיות איש עבודה ועמל ולא עסקן ציבורי.

אותה שנה התחתן ונשא לאשה את שרה (סוניה) בת למשפחת פרידלנד מפולטבה. בעזרת הלוואה שקיבל מהלואה וחסכון ביפו בסך 400 לירות מצריות, קנה מגרש והקים בית בן שלושה חדרים וחצר גדולה ומרווחת, נטועה בעצי אקציה ולול וגן ירק בחצר. חצר זו ברחוב מרכז בעלי מלאכה בתל-אביב, החלה לשמש מקום מועד למנהיגי הפועלים, וכל מי ומה שנזדמן לתל-אביב, היה יודע שבחצר זו ימצא את פעיליהם, את הרצפלד, נטע הרפז, קיציס, יצחק בן צבי ורבים אחרים.

אחרי פרעות 1921 נסע קובריק בעגלה רתומה לסוס מתל-אביב לראשון לציון, בדרך הותקף ונדקר בחזהו בידי פרחחים פורעים והעגלה והסוס נשדדו ממנו. ימים רבים שכב בבית החולים „הדסה" ברחוב נחלת בנימין בתל-אביב, כשהוא מפרפר בין החיים והמות. גופו שלא היה חסון ביותר חישב להכנע, אך רוחו מאנה להשמע לפסק דין זה. חלוש ביותר יצא עזריאל מבית החולים. לחזור לעבודת בנין לא יכול היה, לכן פיתח את גן הירק ליד הבית, הרחיב את הלול, ומצא פרנסתו בדוחק.

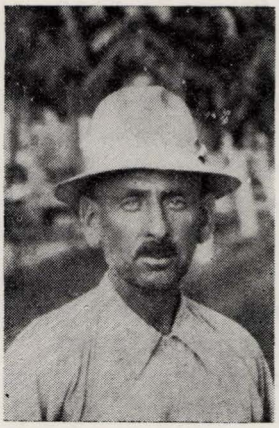
בינתים התגשמה תכנית התישבות האלף וקובריק התישב במושב „נטעים" שליד נס ציונה, שם הוקצה לו פרדס וחצר גדולה.

שנים קשות היו אלה בנטעים, אנשי המקום חייבים היו למצוא לחמם מחוץ למושב, שלא נשא עדיין את עצמו, ועזריאל שנהפך להיות פועל חקלאי בפרדסי „גן רוה" — הלך ונחלש, הלך ודעך. לאחר שהכישוהו נחש באחד משבילי הפרדס נאלצו גם לכרות לו חלק מכף הרגל והמשפחה מטופלת בשני ילדים נאלצה לחזור לתל-אביב. שרה קובריק התחילה לעבוד בלשכת המס לעזור בכלכלת המשפחה, ועזריאל יוצא למצוא עבודה כשומר בבנינים ועוד עבודות קלות ועונתיות מסוג זה.

חיים קשים ומרים היו שנותיו אלה בתל-אביב, גופו הלך והתנוון, בדידותו העמיקה ורוחו דוכאה למראה חבריו שעזבוהו לעת צרה.

ביום 22 באוגוסט 1945 מת עזריאל קובריק איש וישניביץ מראשוני העליה השניה, איש רעים למנהיגיה ומגשים.

זכרונו לברכה בקרב אנשי עירו.

ליפא גולדברג
(כ' ויתקין)

שמעון איזנברג

בינינו נחשב שמעון כחלוץ ראשון וכמבוגר שבחבורה.

ב־1920 כאשר שככו הדי מלחמת העולם ובאה ההתפכחות מסיסמאות גואלות עולמיות, בא המפנה בשורות הציונים ונזרקה ההברה: בימי הרת עולם אלה יש לעשות לעם. לא לדבר, כי אם להגשים.

שמעון נתיתם אז מאביו וכבן מבוגר במשפחה הוטל עליו תפקיד של ראש המשפחה. אביו השאיר עסקים רבים ופורחים ושמעון, שהיה מעורה בהם, יכול היה לבנות לעצמו עתיד כלכלי מצוין, אולם לבו נמשך להוי אחר, כשכולו כמיהה לציון, לחלוציות.

בשנת 1921 ניתק מעסקיו ומחובות משפחה, נתלש בבת אחת מרקעו הכלכלי החברתי ועלה. והוא אז בן 30 שנה.

בארץ החליט, כי יוכל להביא תועלת בכבוש עבודת הובלות ועגלונות מידי הערבים. בימים הראשונים קנה שמעון זוג פרדות ועגלה והחל בעבודה.

דוגמתו האישית הלהיבה את בני סביבתו ואחדים מהם פלשו גם הם למקצוע, שהיה בו משום רומנטיקה של שנוי מעמד — זינוק ישר מבני מיוחסים אל המעמד הנחות של העגלון והיה בו גם מן החלוציות שבכבוש עבודה.

דוד רמז המנוח, שהעריך אותו מאד, העסיקו במשרד לעבודות צבוריות בהובלות מסוכנות מנמל יפו, שהיו כולן בידי ערבים. לימים הציע לו לעבור לירושלים, מקום התורפה אז שבחזית כבוש העבודה.

שמעון לא פקפק הרבה. הוא הפנה את פרדותיו ירושלימה ועלה.

אתו היו מרדכי גולדברג מבילוזורקה, גלבוע ממרחביה — ארה"ב ועוד.

בירושלים ארגנו החברים קבוצה קבלנית להובלה והפכו לכתובת של כובשי עבודה בכל התנאים.

כאשר קבל המשרד לעבודות צבוריות (סו"ב) את עבודת התקנת הגדר

בבית הקברות של חללי אלנבי בבאר יעקב, ירדו שמעון וחבריו לבקשת ד. רמז לבאר שבע. שם התגורר תקופה ממושכת באהל בין הבידואים של הסביבה.

במאהל בבאר שבע נודע לשמעון, כי מתארגנת קבוצה לעליה על הקרקע, להתיישבות. שמעון החליף דברים עם קבוצתו ונקבע ביניהם להצטרף למפעל.

ב־1923, במוצאי שמחת תורה, רתם שמעון את פרדותיו ותוך נסיעה של יום וחצי דרך ואדי ערה הגיע למרחביה והקים לו אהלו האיתן.

אליהם הצטרף גם כותב שורות אלה.

בשנה הראשונה במרחביה חיינו כקולקטיב מופרש מאחרים. תוך נכיה להצלחה חקלאית, אשר תתנה ותגרום את ההצלחה החברתית.

שמעון היה ממונה על הפרדות, היה מטפל בהן, נותן הוראות איך להתנהג בהן ומוכר פרדות וקונה אחרות לפי הצורך.

כשהקים שמעון את משפחתו ועשה למשקו, נתגלו בו כוחות גלומים, שאיש לא שיערם. היתה בו חריצות מדהימה ועמידה בקשיים. איש לא שיער, כי יש כוח בעולם, אשר עלול להניאו מתנופת עבודתו, מלהט התמסרותו וממשך התמדתו.

בינתיים נולדו לו בניו. משפחתו גדלה אשתו כשלה, קשה מדי היה זה הנטל. הבצורת תכפה ועמה מכת החולדות. עמלו של שמעון עלה אז בתוהו ועמו גם כוח התמדתו.

שמעון, הותש כוחו הגנוז. ומשהוצע לו להיות רכז קבוצת ההובלה הקואו־פרטיבית „החורש" בני ברק (שהוא אגב ארגנו לפני לכתו להתיישבות), נאחז שמעון בהצעה וניתק ממקום חיותו.

בעיר היה שמעון נתון כולו לעניני חברים, סייע, טיפל, עזר ועודד וביתו פתוח לכל זקוק סעד נפשי ואחר.

שמעון איזנברג מת ממחלת כליות בשנת 1936 והוא בן 45 שנה.

כחולי יצחק
(מזכיר מושב מרחביה)

משהו על שמעון איזנברג

זכור לנו רק מעט על שמעון איזנברג. אולם הרושם הכללי שנשאר הוא, כי היה זה אדם מיוחד במינו.

הוא חי אתנו עשר שנים. הוא בא אלינו עם מספר חברים, אשר נלוו אליו. כדי להגשים חלומם להיות עובדי אדמה יהודים.

מצבו בעיר היה טוב. כעגלון (שהביא עמו קצת כסף מחו"ל) היתה עבודתו מובטחת לו, אולם הוא רצה לחיות חייו בהתאם לעקרונותיו והשקפתו על הציונות.

במושב שיקע עצמו בעבודה וגילה חריצות מופלאה. תמיד היה מוכן לעזור לזולת והיה מפורסם כאיש טוב לב במדה מפתיעה.

התנאים במושבנו היו קשים מנשוא. לא רבים עמדו בהם, אך שמעון לא התמרמר אף פעם ומה שהוטל עליו קיים בכל „מאודו — זה הנפש".

שמעון נחשב כאיש צבור נאמן, מסור וישר. הוא נבחר על כן לועד הכפר ליספר פעמים ומקומו בועד ניכר לא כאיש מתנשא ורודף כבוד, אלא כאדם, אשר מוכן לכתף לעמוס ולעשות כל עבודה שחורה שתוטל עליו.

חבריו, אתם בא, היו נצמדים אליו כאל ארי החבורה ושומעים למוצא פיו.

למזלנו הרע לא המשיך שמעון אתנו הרבה זמן. כאיש המבין בסוסים, היה נתון למשק החי של המושב והזניח את משקו, למרות שאת עבודותיו הצבוריות וטיפוליו במשק החי עשה שלא על מנת לקבל פרס.

כך קרה שמשקו הוזנח ומצבו נעשה קשה מיום ליום. וכשנולדו בניו ואשתו קורסת תחת נטל הבית והמשק, לא עמד בקשיים ונאלץ לעזוב.

צער רב הצטערנו על עזיבתו.

רבות היו העזיבות במושבנו בראשית ימיו, אך עזיבתו של שמעון איזנברג השרתה דכאון בלב החברים. מנוף המושב ורקעו האנושי נתלש משהו שחסרונו הורגש.

ליפא גולדברג

דוד רויניק

דוד היה בנו של הרב מקרסילוב, בהיותו ילד עברה משפחת הרב לפוצ'ייב ושם גדל דוד והיה לנער שומר מצוות, נעים הליכות ולמדן.

באחד הימים נזדמן לפוצ'ייב ר' משה שניריבקר, יהודי משופע-נכסים ומוקיר רבנן, שחפש תוך כדי עסוקיו שדוך לבתו, משנתקל בדוד בן הפורת של הרב „קנה" אותו לחתן לו.

משנתעייף ר' משה מהסביבה הגויית החליט לבלות את ימי זקנותו בין יהודים ועבר לוישניביץ ואת עסקיו, עסקי אחוזה ונחלאות מסר לנהולו של דוד רויניק וגיסו.

שני האברכים לא הצליחו במקום שהצליח הזקן לבדו. העסקים ירדו מטה מטה, אז הצליח רויניק להשפיע על חותנו הזקן למכור כל שיש לו, לחסל הכל ולעלות ארצה.

בראשית שנת 1914 יצאו שני הגברים לארץ ישראל, רכשו ברחובות שני מגרשים להקמת בתים ועוד 300 דונאם לנטיעת כרם בחברת „מנוחה ונחלה" בהנהלתו של איזנברג, מפעילי „התאחדות האכרים" אחר כך.

הם שהו בארץ שלושה חדשים ובאפריל 1914 חזרו לוישניביץ כדי לחסל את העסקים ולעלות להשתקע בישראל. בדיוק אז, פרצה המלחמה.

כל הכסף שפדו אבד ערכו, הזקן מת והמשפחה הגיעה עד פת לחם ולמטה מזה.

עם סיום המלחמה פרש דוד רויניק ממשפחתו עלה ארצה על מנת להשתקע ולהעביר את משפחתו אליו.

לפי חשבונו היו נכסיו בארץ מספיקים לו ולכל משפחת חותנו המסועפת להתנחל כאן בכבוד ורווחה, אולם משבא לדרוש את נחלתו „הוכיח" לו נאמנו זה, כי הוא מכר את כל מגרשיו לתשלום המסים שרבצו על הנכס.

דוד יצא ממנו כמעט משוכנע בצדקת הוכחתו, אך מן הצד נרמז לו, כי האיש מכר לעצמו את האדמות ו„השתווה" עם עצמו ביחס למחיר, אולם עוד חלקה אחת נשארה והוא יכול לדרוש אותה לעצמו. גם לזאת התנגד האיש, הוא שלם לו 400 לירות והכריח אותו לחתום, כי אין לו שום טענות ותביעות נגדו.

דוד חזר לתל-אביב. כאן הוא נפגש עם קובריק, מראשוני וישניביץ בארץ, שהיה מפעילי צבור העובדים ומאישיו בארץ ונצטרף אל חבורת הבנין של קובריק.

האנשים כבדוהו מראשית בואו אליהם, אך רויניק לא יכל היה להסתגל לסדרי העבודה, המצטלבים עם צרכי תפלותיו וסדרי למודו והוא עזב את עבודת הבנין, קנה לעצמו פרות והקים לו רפת בנוה-שאנן בתל-אביב וגם צריף למשפחתו הקים.

ב-1922 באה משפחתו אליו ונדמה היה, כי דוד רויניק בא אל המנוחה והנחלה.

הצריף שלו הפך בית ועד ליוצאי ווהלין. שם היו באים לקיים את „היחד" לתנות צרותיהם, למצא נחמה במצב הקשה. זלדה אשתו של רויניק הפכה במשך הזמן להיות אם הוישניביצאים. עם כל היותה עסוקה בחליבה וחלוקת החלב היתה

מוצאת זמן לתפור כפתור לחולצתו של חלוץ מרושל, או לכבס לבניו. בביתו היו מקבלים תמיד כוס תה ו„משהו" ותל־אביב הקטנה הכירה את בית רוזניק כבית יוצאי וולין בישראל.

ב-1923 החליט דוד רוזניק להיות חקלאי ממש ויחד עם שמעון איזנברג עלה למרחביה להתישבות.

את החלטותיו היה דוד מקבל כדרכו, ללא להט חיצוני וללא הפרזה בפרסומת אישית, בשקט הנפשי שלו היה תמיד משהו מן ההתבוננות המעמיקה הרואה דברים שלא מכאן. אנשים תמהו על צעדו זה, לאחר שפרנסתו היתה מצויה וביסוסו החל — תמהו — מה ראה על כך לעזוב כל זה ולטלטל משפחתו לנסיון התישבותי שעלה במוחו של מישהו. דוד לא פרש מעשהו, אך בלבו ידע, כי אין העליה שלמה, אלא אם כן עולה אדם ומתישב ועובד אדמתו.

שבע שנים החזיק דוד רוזניק מעמד במרחביה, אך הבצורת הקשה ופגעי החק־לאות שתכפו אז עיפוהו והוא חזר לפרנסתו הקודמת ברמת־גן.

עם מות אשתו נאמנת ביתו עבר לכפר יהושע אל בניו בכפר.

ב־1953 מת דוד בכפר יהושע וכל הכפר מתנה את אבדן הנפש היפה, עתירת החן וההליכות הנעלות, איש המידות ונאמן העקרונות שלו.

דוד רוזניק כפועל בקטיף

שרה אור
(עפולה)

נפש לנחום ברן

הוא היה ידיד נפש, שוחר טוב לרבים. מוקיריו רבו מאד בוישניביץ, כי הוא היה מסור, כי הוא דאג לזולת, כי גם דאגתו למשפחתו הענפה היה בה מן המסמל את הטוב שבו.

הנוער בעיירתנו, שהחל להתבגר בראשית שנות העשרים אחרי מלחמת העולם הראשונה, כשתהיית עולם בתודעתו האנושית והיהודית ראה את נחום במרכזו כאחד התוססים, המחפשים נתיבות, החי חיים צבוריים מלא מאויים וטעם.

נחום איש היסודות החל מן השיתין. הוא הבין שיש ליסד בית ספר „תרבות" כיסוד לתרבות יהודית שרשית. הוא ארגן אותו, כונהו, לימד בו ונשא בעול החזקתו עד יומו האחרון.

הוא היה המורה הראשון בוישניביץ שלימד עברית מדוברת ובהברה ספרדית וראה אותה כשפת דבור לאלתר וכמכשיר תקשורת לעם בהקבצו.

נחום היה המכוון של בני הנוער בעיר אל מחוז החזון וההגשמה ללא ריתוי, כי היה נחום ראשון בעיר שכיוון את חניכיו, חבריו להכשרה ולעליה ולמודיו בבית הספר היו פרקי הכשרה לקראת החיים בישראל.

*

זכורתני ימים שלאחרי המהפכה, אנו ספגנו לתוכנו רוח גדולה של שחרור אנשים ועם. הדחף להשכלה גבר עד לממדי צורך שיש עמו החובה של מסירות נפש. נדדנו לקרמניץ לקנות השכלה תיכונית, לאודיסה, לקיוב. יכלתם של הורינו היתה מוגבלת ביותר. נאלצנו לקנות את הידע המקובל ביסורים גדולים. טולטלנו בעגלות, בבוץ, בסגריר ובסופה, בשעות טרם שחר כל יום אלף בשבוע. פעמים היינו נתקעים בבוץ טובעני, בגאיות בין הגבעות ,שמוישניביץ לקרמניץ, ללא אפשרות להתקדם, וכך שעות על שעות וכך מדי שבוע בשבוע, והכל כדי להיות מוכנים לימים הגדולים המתדפקים על שערי עולם ועיר.

קבלנו יסורים אלה באהבה כחובת הדור שאין ממנה מנוס.

אמרנו גורל הוא ואשרינו שעמדנו בכך. אך כשבאנו הביתה, לגמרי הביתה, מושלמים בידע ובהשכלה, מצאנו את עיירתנו מפגרת, דלת־אפקים וחיורת תוכן, שקועה בתרבות שאינה בסוגלת לרווח צמאוננו, לחדש ולטוב ולמתוקן.

השממון פשה בכל, ההווה שלנו בא לקראתנו משעמם ומיגע, כשהעתיד לוטה בערפל או כמעט איננו קיים. היינו מלאי לבטים, ספגנו בדמינו אורות מתעתעים של מהפכה בחיי עמים ונפש אנשים. וסביבנו צל דורות.

היינו זקוקים לכוח גדול, כדי להתגבר על הלבטים האלה ולהפכם לכוח־דוחף לשנוי ערכים וסדרים בתוך חיינו היהודיים.

הלבטים גברו והלכו יותר בימים שבין המשטרים. חלום המהפכה גז. החילונו

מפנים משושי הכרתנו אל הציונות. רצינו למצוא בה פתרון לכל הבעיות שהט־רידונו. כבני עיר, כדור הממשיך, כעתודת העם. אך הדרך אל הציונות היתה דרך אל התוהו, אל מטרה שאינה מציאותית כביכול. היא היתה חסומה במשאות נפש סמויות ביותר. עדיין לא נתכנה אז הציונות לכדי כך שתענה לבעיותנו ותוציאנו למרחב.

היה דכדוך גדול במחננו: האכזבה בתנועות לתקון עולם שהכזיבו בנקודה היהודית, קננה עמוק בנפשותינו וההתלהבות לציון לא חממה עוד את הלב.

אז הופיע נחום כגואל ומיישב הדורים בנשמה הוא ארגן אותנו, ערך חוגים לקריאה ועיון, שיחות ווכוחים. יחד אתו ייסדנו ספריה והגברנו את הצורך בקריאה וענין ומשנוסדה מסגרת האדם, שוב דאג נחום למלאה תוכן של פעולה ומעשה. במקום חיי בטלה ולבטים החילונו לחיות חיי פעילות מלאים. חוגים שלנו עסקו במגביות לקרן הקימת וקרן היסוד, עשינו רבות למען ארץ־ישראל העובדת. סניף „דרור" בעיר קם לתחיה. נחום הפיח בו רוח של חיים ופעולה. הרגשנו, כי נרפאנו ביום־יום שלנו וגם המחר הרחוק התקרב אלינו והוא מועד וקיים.

ביזמת נחום נוסדה קבוצת החלוץ למעשה, שראתה את ההכשרה לישראל ואת האימון הפיזי המקצועי כקודם לכל. כך שכרנו מגרש גדול בקצה העיר ויצאנו כעשרים בחורים ובחורות לעבדו כשדה וכהכשרה לחקלאות ומעבודה גופנית זו יצאנו לעבודות בעיר.

היום אין הדברים מדהימים כל כך, אולם אז דרוש היה כוח חזון כביר ולהט, כדי לעמוד בפני התנגדות ההורים שראו במעשינו סטיה מדרך הדורות וחדוש, שיש עמו ירידה במעמד, ביחוס ובפרנסה. נחום היה מבורך בכוח זה ומכוחו נזונונו גם אנחנו לעמוד במבחן החכוך של אבות ובנים ולא להשבר ולא לסגת.

רבים עלו הודות ליוזמת פעילותו החלוצית, רבים קבלו את הדחיפה לעליה במישרים או בעקיפין מנחום, רק הוא לא זכה לעלות. רפה גוף היה, מלא מרץ ואכול חולשות. כשנזכר שמא חס־וחלילה יעלה ארצה, יכשל בגופו ויפול לעול על הצבור. החליט לוותר ולא עלה, אם כי יותר מכולם התהלך ברן בתחושת השואה המתרגשת ובאה.

*

בימי המשטר הסוביטי בוישניביץ, הותרה רצועת המשחיתים השונים, נוער מנוון, אשר כל חלומו היה ליהנות מיגיע כפיו של הזולת ואשר היה אכול שנאה לאנשי העיר ולמקימי היהדות והציונות בעיר, הגיע לשלטון ומצא לו הזדמנות נדירה להגשים מאוייו אלה. אחד מתלמידיו של נחום, אשר קנה עולמו בחנופה לגוי השליט ראה התר לעצמו להלשין על הפעילים הציוניים, בא והלשין על נחום, כי הוא הוא אשר היוה מרכז הפעולה הציונית בעיר והדיח נערים לדרך הלאר־מנות. נחום הועמד למשפט. בעדותו במשפט נגד נחום עמד תלמידו הסורר פנים אל פנים מולו וקבע, כי נחום פיזר השמצות על סטלין „שמש העמים" ונחום נשפט להגליה.

באשמת תלמידו לשעבר, שבגד ברבו, הוגלה נחום למקום בלתי ידוע. שם כילה את חייו הטהורים ואין בנו יודע מקום קבורתו.

נחום השאיר אחריו אשה ושני בנים והרבה חברים־מוקירים, אשר ישאו את שמו אתם תמיד לברכה.

כי היה נחום כלי מביא ומחזיק ברכה לעירו ופעלו הענף שמש מניע להרבה פעולות שהדור ציפה להן.

אליעזר צינברג
(תל־עמל)

לזכר הורי היקרים וחברי הטוב אברהם ביסקר ז״ל

זה עשרות פעמים אני נגש להעלות בכתב את זכרונותי על תקופת חיים עם הורי ועל חברותי עם חברי אברהם בווישניביץ, וכל פעם היד נרתעת. עזבתי את העיירה עוד לפני השואה הנוראה והמחשבה אינה מסוגלת, עד היום, להתרגל לכך, שהחיים השוקקים, שגם אני השתתפתי בהם, אינם ולא ישובו עוד לעולם...

בווישניביץ ביליתי כמה שנים, עד עלייתי ארצה. אבי, רופא, מנהל בית־החולים בעיירה לנוביץ, עבר להיות מנהל בית־החולים האזורי בווישניביץ ואתו עברה גם המשפחה לגור ב...ארמון שבעיר.

מוזר היה לי לגור בארמון של הנסיכים וישניביצקי.

אבי התמסר בכל לב לעבודתו. רק מפרספקטיבה של הזמן והמרחק אני יכול עכשיו להעריך אל־נכון את עבודתו של אבי, בתור רופא. ביום ובלילה היה עובד. היו הרבה לילות שהעירו אותו להגיש עזרה לחולה, גם בעיירה וגם בכפרים מרוחקים, בקיץ ובחורף הקשה, ולא פעם היה חוזר מהדרך קפוא מקור. זוכרני היטב, כאשר פרצה מגפת דיזנטריה קשה והאזור כולו נסגר — גרנו ע״י בית־החולים וסכנת ההדבקות ריחפה עלינו — אבי עבד בלי מנוחה ומבלי להוריד בגדיו (גם אותנו גייס לעזרה). המשלחת אשר הגיעה מוורשה, היתה מלאת הערצה לעבודתו והעניקה לו אות הצטיינות.

אמי היקרה היתה לנו לעזרה ונהלה את הבית בתבונה. את זמנה הפנוי היתה מקדישה לעבודה צבורית, ציונית. זוכר אני את עזרתה הרבה בעריכת נשפי פורים, חנוכה ואחרים, אשר נערכו לטובת הקק״ל.

גם אבי היה קשור לרעיון הציוני ותרם בעין יפה לכל המפעלים הציוניים. עשרות, עשרות של חלוצים, אשר עשו את הכשרתם לעליה בווישניביץ, בתנאים קשים, בודאי עוד זוכרים לטובה את טפולו הנאמן והמסור של אבי. לכן גם אני יכולתי לפעול ולהתמסר לעבודה תנועתית.

זוכר אני, כאשר החלטתי לצאת להכשרה חקלאית, לזמן ארוך, הורי לא התנגדו ועזרו לי בכל, למרות שבסתר לבם רצו, שאתקדם במסלול אוניברסיטאי — הם גם ידעו היטב, כאשר עליתי ארצה, שפני מועדות לקבוץ.

*

עוד בלימודי בתיכון בקרמיניץ, נפגשתי עם אברהם ביסקר ומאז היה לחברי הטוב והנאמן ביותר. היינו כתאומים. לא פלא שיחד הקמנו את הקן של „הנוער הציוני" בעיירה. התמסרנו יחד לעבודה, בכל מרצנו הצעיר ועבודתנו נתנה פרי. הקן גדל ונתן לנו סיפוק רב. היו אלה חיים תוססים. פעלנו יחד גם בקק"ל, בסניף של „החלוץ הלאומי" ובפעולות ציוניות וצבורית אחרות. כדאי להדגיש שחיי נוער בגולה ובעיקר נוער תנועתי, היו מלאי תוכן ועל רמה.

בפעולות הנ"ל היו לנו לעזר רב שני אנשים נפלאים: מר י. שפירא ומר בריק ז"ל, אשר זכו לעלות ארצה ולבנות את ביתם כאן. לא אשכח את מרצם והתלהבותם אשר הקדישו לעבודת הקודש הציונית, מהדברים הקטנים היום־יומיים ועד הגדולים ביותר.

יחד עם אברהם חלמנו על עליה ארצה ובנפשנו התכוננו לכך. ידעתי, של־אברהם יהיו קשיים משפחתיים, אשר יעכבו אותו לזמן מה. אני זכיתי לעלות ראשון. נפרדתי מהקן ומחברי אברהם בתקוה שנפגש בארץ.

חיכיתי לו בכליון־עינים.

פרצה המלחמה. התחילו להגיע ידיעות מחרידות, — השמדה, רצח, ביניהם יקירי, אמי ואבי ורבים אחרים ממשפחתי מחברי ומכרי. אבי, טוב־הלב, אשר עשה רק טובות, קיבל את התשלום בין הראשונים, מידי אותם אוקראינים הרוצחים, שלהם הגיש לא פעם עזרתו. גם אמי הלכה אחריו...

על אברהם ידידי לא קבלתי שום ידיעות. חיכיתי לו זמן רב, אולי יגיע, בדרך שהגיעו רבים. אבל לשווא. נשאר לי רק תצלומו, שמסר לי לפני עלייתי, עם הקדשה: „לאחי היקר, מימים נאמנים, שעברו ביחד, באטמוספרה חמה, בקרוב יחד, בארץ, ארץ מחשבותינו וגעגועינו — חזק. אברהם".

עד היום נשארה עיירתי בעיני רוחי, מלאת חיים, פעלתנית, וכמו בסרט נע עוברות לפני דמויות יקרות ואין הלב משלים...

צבי כץ

משהו על אבא ז"ל

אבי, אברהם יהודה כץ ז"ל, היה מן הבולטים בעיירתנו. בעסקנותו הצבורית נהג נאמנות, מסירות ופשטות. הוא היה חש לעזרת הזולת בצו נפשי. שמר על שווי משקל פנימי והיה אמיץ ללא חת. תגובתו כבשה לבבות, ואמרה כבוד. בחייו הצבוריים, נתקל לא פעם באדישות מצד גורמים בעלי בתיים, שלא חשו את עתידם האפור של יהדות פולין. בעוד שהוא להט כולו למעשה הגאולה הציונית.

לאחר מלחמת העולם הראשונה היה בין הראשונים לארגן את חיי הכלכלה והתרבות של יהודי אוקראינה הנענים. הוא שימש חבר במועצות עירוניות ומחוזיות בגמינה ובסימיק המחוזי בקרמניץ. פעל רבות לטובת העמלים של עיירתנו, שהיו מחוסרי עבודה ופרנסה. תודות לשתדלנותו אצל השלטונות, הצליח לקבל צבודות צבוריות, כדי להעסיק עמלי העיירה היהודים. הקים נגריה בחצר הגמינה ובצע ריהוט בתי־הספר הממלכתיים בסביבה וקיבל גם עבודות לשיפוץ הארמון אעפ"י שהמפעל הביא נזק כספי, היה לו הסיפוק, שעלה בידו, לספק עבודה לנגרי העיירה היהודים.

היתה לו זיקה מיוחדת לעבודת כפיים והיה בין מקימי ביה"ס המקצועי הראשון מסוגו במחוז. בין ראשוני התלמידים, שלח את שני בניו ללמוד מקצוע, ובקושי רב, שכנע עוד שני נערים, מנדל קורנפלד ויהודה רוזין, להצטרף לביה"ס. שכר לימוד לא דרשו. בכל זאת החרימו היהודים את לימוד המקצוע. בין שלוש מאות תלמידים נוצרים, היו רק ארבעת הילדים. השלטונות ניקרו את עיני אבא להוכיחו עד כמה מבזים היהודים את מלאכת הכפים.

היה ער לכל המגביות הציוניות והצבוריות כמתרימים ותורמים.

*

מספר אפיזודות בחיי אבא:

ערכי עבודה היו קרובים ללב אבא, וראה בהם תנאי לקיום העם היהודי

בגולה ובמדינת היהודים לעתיד. הוא ניהל פעולה בקרב הנוער הוישניביצאי לדרבנם לעליה, ושנוי ערכים בחייהם. באחד המפגשים האלה, שאל אחד הנוכחים את אבא, למה הוא לא יהיה לדוגמה? באותו רגע החליט אבא שהבחור צודק. החליט, ועלה ארצה עם ארבעת ילדיו הרכים.

בהיודע לסטרוסטה בקרמניץ, שאבא עומד להגר, ניסה בכל מיני דרכים להניא את אבא מצעד זה. „פולין זקוקה ליהודים כמוהו". „באם דרוש לו משהו באופן אישי, הוא מוכן לבוא לקראתו". אבא שאל שאלה את הסטרוסטה, שהיה אדם ליברלי וידיד אישי של אבא:

האם ישנם יהודים כאלה שפולין אינה זקוקה להם?

כשהוא ענה לו, כן. אמר לו אבא: זוהי סבת עלייתי. חושש אני, שמוקדם או מאוחר, אני אהיה בתור.

נחוץ היה ליצור כספים למטרה שנשכחה כרגע מלבי. הדבר היה דחוף ואבא פנה ללהקה הדרמטית בוישניביץ, לעזרה. האנשים לא סרבו, בתנאי שאבא יקח על עצמו את התפקיד הראשי בהצגה. במעמדו כאיש צבור נכבד, ממלא תפקידים נכבדים בחברה, ונוסף על אלה עובר לפני התיבה, בשבתות בתפילת שחרית, ובחג שמחת תורה כבעל קורא. הם היו בטוחים, שלא יוכל לסכן את כבודו, אך הוא ראה לפניו את הענין והופיע בתפקיד הראשי בהצגה זו. עד הרגע האחרון נאלץ אבא, לטובת הענין, להעלים החלטתו מאמא, ומקהל תושבי העיירה. אך כשנסתיימה ההצגה, זכה אבא למחיאות כפיים ממושכות והרבה זמן עוד דברו בעיירה על העזתו זו, כעל דוגמה אישית מוסרית נעלה.

כשעלה ארצה, שינה את אורח חייו ולפי צו מצפונו החלוצי היה בין ראשוני כובשי העבודה העברית במפעל ים־המלח והתמיד בה במשך שבע עשרה שנה. במלחמת השחרור היה בין המפונים האחרונים מסדום.

מטבעו אהב את האדם, וראה בו רק את הטוב. על כל הבאים במחיצתו הישרה רוח טובה וביתו היה פתוח לכל דורש ושופע חמימות.

בשביל צעירי העובדים בים המלח, היה דמות מעודדת בכח סבלו והתנהגותו המופתית. הוא הצליח להתגבר על משברים אישיים ואידיאולוגיים שעברו עליו ועל הישוב, ונשאר תמיד נאמן לערכי ההסתדרות. התמיד בעיון בספר עברי, בתלמוד, ובשינון התנ"ך.

בין מקריבי קרבנות על מזבח השחרור לא נפקד מקומו. במאורעות 1936 נרצח בנו האהוב עליו, יוסף, בידי פורעים ערבים. הוא התאבל עליו כל חייו, אבל לא נשבר וניחם עצמו בין אבלי ציון.

במוסדות ההסתדרות התחשבו בסגולותיו, ואישרו את המשכיות עבודתו הפורית.

לזכרו של ה' אברהם ויטלס ז"ל

ברצוני להזכיר את דמותו של אחד האזרחים של עיירתנו, שלא היה אמנם עסקן ציבורי, אבל מעשיו למען הזולת ראויים להזכרה. כוונתי לעורך־דין ויטלס ז"ל.

אמנם באוניברסיטאות לא למד, כי אם בכוחות עצמו (כדי שיוכל ללמוד היה מתחבא בחבית. כדברי בתו רחל הנמצאת אתנו בארץ), הגיע לדרגה של יועץ משפטי, כלומר עורך־דין בלתי מוסמך.

האיכרים בסביבה היו נעזרים בו בסכסוכי הגבולות שבשדותיהם.

גם יהודים היו פונים אליו, אבל כאן פעל לפי העקרון: משפט עלול לגרום לישיבה בבית־הסוהר לאחד הצדדים ויש תמיד לדחותו.

יהודים היו מבקשים את עזרת מר ויטלס במקרים שונים: יד השלטון הצארי פגעה הרבה ביהודים, והיה צורך בעזרה משפטית כדי להנצל מידי הפקידים הנוגשים. וכאן בא מר ויטליס ז"ל לעזרה.

אני זוכר מקרה אחד בזמן מלחמת העולם הראשונה. בעיירנו השתולל הקומנדנט גומן. רבים היו היהודים שהוא הלקה. זכרוני שגם אבי ז"ל היה בין המועמדים למלקות. בהתערבותו של ה' ויטליס בוטלה הגזירה, ואבי המנוח הורשה לצאת ממחבואו. מקרים כאלה היו רבים. בשקט, שלא על מנת פרס היה עושה את מעשיו.

יהי זכרו ברוך.

י. נ־ס

י. רון
(שיקע דער געלעער)

ר׳ מרדכי קצ׳ום

אחד הטיפוסים המוכרים והחביבים בוישניביץ היה ר׳ מרדכי, צולע ברגלו האחת ומהיר חכמה. נאמר עליו על כן, שיש לו רגל עקומה וראש ישר (אַ קרומען פוס און אַ גלייכן קאָפּ). ר׳ מרדכי התפרסם באמרותיו השנונות ואחדות מהן ששמעתין מפיו וזכרתי אמסור כאן. בדרך אגב אמסור גם נסבות שמיעתן.

בזמנו גרנו אצל „שרה די אוסטרר״, אשה־אישיות, שהאצילות והעושר חברו בה יחדיו. בסוף ימיה ציוותה את חנותה, במרכז העיר, לבית־כנסת, והוא היה קרוי על שמה.

לבית שרה זו היו יהודים נכנסים ליהנות מזיו הליכות ביתה. וגם מרדכי בתוכם. בערבים היה נוהג לבוא להתישב ליד השולחן הגדול, המיחם (סאמובר) כבר היה מוכן, ואני, שהייתי אורח קבוע בבית, הטיתי אזני לספוריו ובדיחותיו שהיה משבץ בין כוס תה אחת לשניה. ר׳ מרדכי היה מומחה בשתית תה. הוא יכול היה לשתות במשך הערב כתריסר כוסות תה ללא גוזמה. נוהג היה לקחת חתיכת סוכר ולבתרה במומחיות מיוחדת לשש־עשרה פרודות זעירות, למצוץ ולשתות ללא סוף.

*

לאחר מלחמת העולם הראשונה קשה היה להשיג בד לחליפות. באחד הערבים נכנס רבי מרדכי, כולו זוהר ושמח ואומר: נו, שרה את רואה, אני לבוש בגדי מלכות. והוא לבוש היה חולצה ומכנסיים מחקי גס־כהה וזה הכל. התפלאנו, מה ענין כאן למלכות? והוא מסביר: תפרתי לי את כל זה מבד של אהל צבאי, שהוא רכוש המלכות, והרי אני לבוש בבגדי מלכות.

*

כידוע, היתה לו חנות מכולת. פעם בא אליו שוטר ורשם לו ראפורט על עבירה שבממש. פנה אליו רב מרדכי ואמר: תכתוב, תכתוב, כל זה יחול על ר׳אשך (פישי, פישי, טו בודע נא וואשו חולובו). אחרי שקיפל השוטר את הרפורט, הסיר את כובעו, שהיה משמש להם לשוטרים כתיק נירות, שם בו את הרפורט, חבשו ורצה לצאת. פנה אליו רבי מרדכי ואמר:

— וכי לא צדקתי באמרי, שכל מה שאתה כותב יהיה על ראשך? השוטר, שהבין את המרומז, פרץ בצחוק. הסיר את הכובע, הוציא את הרפורט וקרע אותו לגזרים.

*

פעם, בעת שיחה, פנה רבי מרדכי לשרה ושאלה:

— תגידי לי שרה (הוא היה היחיד שפנה אליה, לגבירה לשעבר ולמכובדת,

בשמה הפרטי) למה כמעט כל אשה בעלת מוסריות מפוקפקת, בהגיעה לעת זקנה תורמת ספר תורה לבית הכנסת?

— איני יודעת — השיבה שרה.

רבי מרדכי המשיך:

— פשוט מאד, היא רוצה, שכל מה שהיא עשתה בצעירותה יחשב לה כאילו נעשה לפני מתן תורה, כשהכל עוד היה מותר לה.

*

בזמננו, כשגרשון סירוטה היה גדול חזני העולם ורוזומני גדול מנעימי התפלה, היה קופל זינגר משמש חזן בבית הכנסת של שרה די אוסטרר. היה זה יהודי יפה מראה ויודע שיר, אך לא מחונן בחכמה יתרה. אמר עליו ר' מרדכי וזה בפנותו אל שרה קרובתו של קופל:

— קופל שלך הוא סירוטה (ברוסית: יתום), אך רוזומני (ברוסית: חכם) אף פעם הוא לא יהיה.

*

כשהיה ר' מרדכי רב עם מישהו, היה מקדים ומתקיף את יריבו ואומר:

— מה יש לדבר אתך, כשאתה צולע.

בזה היה נוטל את נשקו של הזולת כלפי עצמו.

*

כשאנו זוכרים את וישניביץ רבת התלאה והעגמה היהודית, נזכרים בר' מרדכי קאצ'ום כנזכרים ב„הירשלי אוסטרופולי" שלנו ודמותו מוסיפה גון מעניין לזר מיוחדיה של עירנו: איש ההסתפקות במועט, שהדביר את מצוקתו והפכה למקור התבדחות על אף הכל.

י. רון

גדליה „גדוילע"

ר׳ גדליה היה יהודי פשוט. הוא התפרנס מחייטות וחי בדחק כל חייו. כחייט לא היה מהמשובחים שבהם. הוא לא תפר בגדים ולא מדי צבא, כל עסוקו היה בהטלאה (לאַטוטניק בלע״ז), שאינה משולמת דיה והיה צריך לעמול הרבה שעות ביום, כדי להוציא לחמו מן ההטלאה.

כרוב בני עירנו היה גם לו שם כנאי. אינני יודע משום מה כנוהו בשם גדוילע, אם משום משחק המלים שבין זה לבין גדליה, או משום שהיה מקפיד בתפלות להבליט את גדולת הקדוש ברוך הוא ומטעים את התיבות גדול־גדולה שבנוסח, ודוקא בהברה אשכנזית כנהוג.

בין טפוסי העיר היה הוא משובץ באהבה ובחן גדול, כאחד פשוט ודל, שתוך עבודתו הקשה והמפרכת ראה צורך נפשי לעשות גם הוא משהו משלו לגאולת ישראל והגדלת כבודו ברוך הוא.

למדן לא היה ר׳ גדליה־גדוילע ובסדורו מצא את שבילי התפלה, לא לפי פרושן המדויק של המלות, כי אם לפי שגרה של שנים וסידורי „סידורו" שעבר אליו בירושה ולא מש ממנו שנים מרובות.

מה יעשה יהודי כר׳ גדליה למען הגאולה השלמה וקירובה וכוחותיו מועטים המה? קם בשבתות, לפני שהשכים בורא העולם בעצמו לקום, נוטל ידיו, מתלבש ויוצא לרחוב, להעיר יהודים לעבודת הבורא. שעת בקר של שבת, שעת שינה היא ושינה בשבת תענוג (שב״ת) כידוע. אך לא עת שינה היא כאשר שכינתא בגלותא, ועל היהודים לדעת זאת, ומוטב שיקומו ויתפללו. ינצלו את השבת למשהו ממשי ובא לציון גואל ונאמר אמן.

בדממת הלילות, אחת לשבעת ימים, היה מהדהד קולו הערב של גדליה ונגון היה מתמשך, נגון שכולו עצב — על מצב העם, ותחנונים לעם — שיקח גורלו בידיו. „ישראל, ישראל עם קדושים, קומו נא, עורו נא לעבודת הבורא, כי לכך נוצרת".

מנין לקח המלים? מנין הנגון? לא ידע איש, אך תמיד נשאר לו אותו הנוסח, אותו הנגון. והיה קולו הולך ומתגבר, הולך ומעורר וכל רחובות העיר שמעוהו. וראה זה פלא, היו יהודים לא מעטים, שהיו קמים לקול מנגינה ערבה זו, נשמעים לתחנוניו של גדוילה ויוצאים לרחובות ומשם לבתי המועד.

פתאם, כמו לפי הסכם סמוי, היו נפתחות דלתות וצללים, החלו משרכים דרכם לבית המדרש, נכונים לצו.

כשראה גדליה, כי כולם כבר קמו, היה גם הוא נכנס לבית המדרש, מתישב בפינתו כאחד מהם, שגם הוא נענה לתחנונו עצמו ולצו של הלחן, „אומר" תהלים, ממלמל „תפלות של קודם התפלות" ונהנה מהאוירה שנוצרה.

אולי בשל אמונתו הגדולה בגאולת ישראל, אולי בשל תמימותו הגדולה, כי כך אפשר לקרבה וחייב אדם לנהוג לפי אמונתו, אולי בשל כל אלה היה ר׳ גדליה גדול־נשמה וכנויו שבא לו, בא לו מכך.

על במותיך מדינה

בתיה דרברימדיקר (גוסול)

בצלאל משנה

ב־1914 נולד בצלאל וכדרך ילדי וישניביץ למד בחדר, עבר ל„תרבות" וסיימו, אך לא המשיך יותר בלמודיו.

בגיל רך התיתם מאביו ובגיל למודים נאלץ לפרנס עצמו ואת אמו. הוא התחיל כזבן בחנות הבדים של משה סופר, עבד שעות מרובות ומצא ספוק בכך שעזר לאמו.

בכל זאת נשא נפשו למרחבים, והיה משקיע שעותיו הפנויות בסניף החלוץ בעירנו.

לימים יצא לקלוסובה להכשרה ועלה ארצה. למזלו היתה שנת 1939 שנה ללא סרטיפיקטים והוא נאלץ לעלות כמעפיל. באניה „קולורדו" עשה את דרך היסורים והגיע בסוף שנה זו לארץ ישראל.

הוא הצטרף לקבוץ „רמת רחל" ואחרי שלוש שנים, בשנת 1942, גויס מטעם קבוצו לבריגדה היהודית.

ב־1946 השתחר והתחתן סמוך לשחרורו ב־18.3.46.

משנה לא חזר לקבוצו שהתפרק בינתים ונשאר בעיר, במושבה, עבד בבנין, בכבישים ובכל עבודות מצויות. תודות לחריצותו וזכותו כחיל משוחר לא סבל מבטלה, צרף פרוטה לפרוטה וחלם על קן־בית והקמת משפחה. כשעמד על סף התגשמות חלומו פרצה מלחמת השחרור וכטנקיסט מאומן גויס בין ראשוני צה"ל.

באחד הימים נתאפשר לו לבקר בביתו לראות את אשתו בהריונה. עוד שבוע, עוד חודש ובצלאל היה הופך להיות אבא, והוא כל כך רצה בכך. אך באותו לילה נקרא לשוב לפעולה ובקרב על ראש פינה, בג' תמוז תש"ט, נפל ולא ידע איש מקום מותו. ימים מרובים נחשב בצלאל בין ה„נעדרים".

במותו השאיר אלמנה, אשר כעבור 5 ימים ילדה את יתומו אביצור. עתה הנדסאי מוסמך במדינה.

בצלאל משנה, איש וישניביץ, מתנדב ואיש האחריות האישית, יזכר בתוכנו כבן הלולים של עיירתנו.

בן ציון (בנצי) צור ז"ל

בנצי צור ז"ל

בנצי נולד בחיפה ביום ד' חשון תש"ז, כבן השני למשפחה.

בבית הוריו ובבית ספרו סבג לתוכו אהבת המולדת ומסירות ללא גבול לעריכיה. במשך שנות לימודיו בבית הספר היה פעיל בצופים ובגדנ"ע. השתתף בכל הקורסים ובמיוחד בקורס מכי"ם שגמר בהצטיינות.

הוא ניחן בכשרון להצגת מערכונים ובידור והצטיין בנגינה באקורדיון.

עם סיום בחינות הבגרות, בקיץ תשכ"ה, דרש מהוריו לחתום, שאין להם התנגדות לסיומו המידי, אם כי טרם מלאו לו 18 שנים.

בקלט התנדב ליחידת סיירת השריון ונשלח לאחת החטיבות בנגב.

במשך קרוב לשנה עבר אימונים מפרכים, שכללו קורסים לניווט, נהיגה, מכי"ם ומפקדי סיור והוא עמד בכולם בהצלחה רבה.

עם סיום הקורסים מינוהו כסמל מבצעים של הפלוגה והוא מילא את תפקידו בנאמנות.

טוב לבו, כשרונותיו בבידור ובנגינה עשוהו לחביב היחידה. בכל מסיבת סיום או סתם ערב ליד מדורה הפך בנצי לאיש המרכזי. הוא ארגן את כל מסיבות המחזורים השונים.

עם פרוץ הקרבות לחם בזחל"ם הפיקוד והשתתף בקרבות על חן יונס וצומת רפיח. לדברי מפקדו, לחם יפה ויחד עמו טיהר עמדות מבוצרות.

בהמשך הקרבות נפגע הזחל"ם ובעת ההתארגנות מחדש ביקש בנצי לעלות על ג'יפ יחד עם חבריו שאול ויורם ז"ל.

בקרב על המוצב אל־ג'ירדי, במבואות אל־עריש, נפגע הג'יפ ע"י פגז של טנק ושלושת יושביו נהרגו.

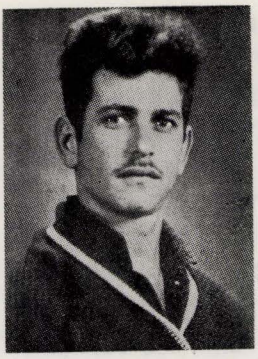
באחד ממכתביו האחרונים, בזמן הכוננות, הוא כותב לאמו: „אל תדאגי אמא, עליך להיות גאה שיש לך בן כאן".

ואמנם אנו משתדלים למצוא נחמה בעובדה שהוא מסר את נפשו למען עם ישראל, אשר כל רצונו הוא להמשיך לחיות בארצו.

בן תשע עשרה וחצי היה בנפלו.

יהא זכרו ברוך!

החורים

י. צ'צקיס

נטע הדרי

נטע נולד ביום 14.1.1945 בגבעת השלשה. בילדותו שמע עוד הדי מלחמת הנאצים וספג לתוכו את אימי רצח עמו, ובנערותו זכה לחיות בימי מלחמת הקוממיות ונצחונותינו במבצע סיני להרחבת גבולות המדינה ושחרורה ממכת ההסתננות.

על סף כינונה של שלמות ירושלים וגאולת העיר העתיקה נפל והוא בן 22½ שנים. בין קרבנות הצנחנים בגבעת התחמושת, היה גם נטע הדרי ובאגדת הגבורה שנרקמה על ידי גבורים אלה מתנוסס גם שמו לתפארת.

צעיר לימים התיתם מאביו, איזיה הדרי. הוא התחנך בגבעת השלשה תחת כנפי אמו ולה 6 בנים ובנות מגדולי המשפחות בישראל.

בהגיעו לגיל ח"י הצטרף לגרעין נח"ל שעמד להשלים את פלמ"ח-צובה בהרי יהודה וכאן גם הצטרף לשורות הצנחנים.

בשובו הביתה פגש את שנועדה להיות אשתו, את רחל רוזן, בת וישניביץ, התחתן ורקם את חלום ביתו ומשפחתו. כאב צעיר זכה לחנך את בנו בכורו, אך את בתו לא הספיק כבר לראות.

בנו, בתו ואשתו נתיתמו צעירים, צעירים מדי, יותר מדי.

עד מתי יוסיפו צעירים כאלה להתיתם ולהצטרף למשפחות השכול לא נדע, אך נדע, כי לעולם נזכור קרבנם של כאלה שבזכותם אנו נושמים את אויר המולדת המשוחררת, הנרחבת, המתעצמת.

נטע הדרי, חתן וישניביץ מפרות ההילולים של דורנו, ראוי שמו להזכר בקרבנו.

מתינו במדינה

עזריאל קובריק

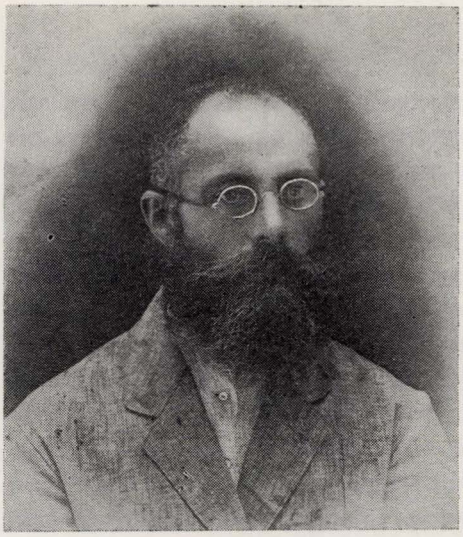
בשובי הביתה מועידות לונדון, הממתני הידיעה הרעה על מותו של חבר ותיק, חבר קרוב לי עוד מימי נעורי — עזריאל קובריק. עזריאל היה אחד מחברינו היקרים, מבני העליה השניה, אשר נחלץ ועלה לארץ ודגל העבודה בידו עוד לפני שנודע השם „חלוץ" בעולם. הוא היה יליד פודוליה (או וואהלין) ובא לפולטאַוה בנעוריו; הכרתיו ראשונה בהיותו בשרות הצבא הרוסי, ובעיר זו השתקע לאחר זה, בשנת התרס"ה, ובה השתתף במפעל הציוני. עזריאל קובריק נמנה עוד ברוסיה על המניין הראשון של „פועלי ציון" שבפולטאַוה, — בה נוסדה מפלגה זו לפני ארבעים שנה, וכאן נטל חלק פעיל בכל פעולות המפלגה אשר פעלה אז, בזמן המשטר הצאַריסטי, במחתרת. במיוחד התמסר עזריאל לעניני ההגנה היהודית, אשר לה הקדישו „פועלי ציון" בפולטאַוה בזמנו את מיטב כוחותיהם ומאמציהם בימי הפרעות ההם, אשר עברו על היהודים באוקטובר 1905 (תרס"ו). ביזמתם של „פועלי ציון" אורגנה אז בפולטאוה ההגנה היהודית (בשנות 1904—1905), וכינסה תחת דגלה מאות מבני הנוער, מהמשתייכים למפלגה וכן מהנוער הציוני והבלתי מפלגתי. אחד המדריכים המסורים והנאמנים, אשר ניחן בעוז רוח ובאומץ לב, ואשר רכש לו עוד בהיותו בצבא ידיעות טכניות מתאימות, ואותן הקדיש להגנת עמו, — היה החבר ע. קובריק.

זכורני את ימי האסיפות החשאיות, אשר כינסו באותם הימים, בעיקר בבתי הכנסת שבעיר, — כמובן כל זה באופן בלתי ליגלי. באסיפות הללו, בהם השתתף גם יעקב פלוטקין ז"ל, דרשנו מאת הצבור היהודי קרבנות: מאת הבוגרים — לתרום מהונם, ומבני הנוער — להצטרף בגופם ובנפשם אל שירות ההגנה. באסיפות הללו שימש עזריאל קובריק סמל ודוגמה לרבים, כאיש המעשה וכאיש הביצוע.

וכאיש המעשה והביצוע עלה לארץ בימי העליה השניה, וכל ימיו היה נאמן למאמר חז"ל: „לא המדרש עיקר, אלא—המעשה". פועל בעיר, פועל במושבה, עובד בחקלאות, חבר יקר ונאמן — כן נשאר עד יום מותו; צנוע וטוב-לב ומסור לרעיונו — הלך מאתנו ללא עת, הלך ללא תמורה, בהשאירו אחריו אשה, בן חייל ובת.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים וזכרו לא יסוף מקרב חבריו ומקרב הדור הבא, כסמל החלוץ המסור והנאמן לרעיוננו עד יומו האחרון.

י. בן-צבי
(הנשיא השני למדינת ישראל)

מ. א.

דוד רויניק ז"ל

בן למשפחת רבנים וחסידים. גדוש תורה, מדות טובות, נמוס דרך ארץ. חונך על האמרות של המגיד מדובנו ועל פסקי הלכות של הגאון מוילנה. חדור אמונה בציונות לעתיד לבוא. סגולותיו סגולות של מהפכן: מעמוד של בית המדרש לפולחן של ההתישבות העובדת, משולחנו של הנגיד לעובד אדמה, מאחוזת הגביר לאוהלו של מתיישב.

מבית העשירים הלך למרחביה השוממה ואת גבעתה כבש. נאחז בה עם הרא-שונים בקרקע העזובה והעיקשת, הפרה אותה ואת פריה אנו רואים בהבשילו.

ללא הכשרה בקבוץ ומבלי לדעת גנוני הדור הצעיר, התווה לו, מיד עם עליתו, דרך להגשמה חלוצית. בלי דרך מוגדרת מראש, אולם ע"י דחיפה פנימית, בשכלו הבריא ובחושו החלוצי עשה את דרכו בארץ.

כאשר ימים קשים עברו עליו, ימים של חוסר כל, חרש בעקשנות, באורך רוח ובסבלנות בלתי שכיחה. זרע, פלס דרך ליוצאי חלציו, והקים אחריו דור של ממשיכים-מגשימים, וכל אחד מבני משפחתו בהתישבות העובדת: בית-שערים, כפר-יהושע, כפר-חגלה וכפר-ויתקין.

האיש ידע לכוון נתיבי חיים שונים ולמזג אותם לדרך המלך, לשמור על מסורת אבות ולשיר שירת הדור הצעיר, לצקת יסודות מהישן והחדש לבנין המולדת המתחדשת.

לאן שפנה, רכש מוקירים ומעריצים והשרה רצינות בחיים ובמעשה. טשטש רגעים קשים בעליצות ובעליזות. בהתלהבות חסידית נשא בסבל בזמנים כשגורלו מר עליו. האציל מרוחו על סביבתו בישרו ובאמונתו. צלל כאמודאי מנוסה לעמקם של נבכי החיים והעלה את הטוב מהרע. למרות גילו הקשיש, היה צעיר ורענן בגופו וברוחו.

יהי זכרו ברוך.

נספחים על שמעון איזנברג

(מפי אנשי עירו ותקופתו)

... משמת אביו היה שמעון ממשיך במה שהתחיל עוד בחייו, הוא היה אורז שקיקי קמח וחבילות דגים חיים ומחלקם בין נצרכי עירו.

את העניים היו רואים אנשי וישניביץ כשהם הולכים ושומרים על תורם בחנות של איזנברג.

— — — בארץ היתה עזרתו לדוד רויניק בחומר וברוח מן המפורסמות וכל אנשי וישניביץ התברכו בכך.

— — — כשהיה שמעון בבאר־שבע היה שם יהודי אחד בשם גורדון שהקים טחנת קמח והתעשר. גורדון שנודע לו כי שמעון מומחה גדול בעניני טחינה עוד מחוץ לארץ בקש ממנו להשאר אצלו, תוך כוונה להשיא לו את בתו שהיתה צעירה, יפה ו...מפונקת.

שמעון לא נתפתה לכך ועלה להתישבות למרחביה.

כעבור זמן מה שלח גורדון זה את בתו למרחביה, שמא תצליח שם את מה שלא הצליחה בבאר־שבע.

שמעון קבל אותה יפה, הראה לה את פלאי החקלאות היהודית. משראתה היפהפיה הצעירה עגלה רכה סמוך להמלטתה וספרה לאנשים איך „המליטה הפרדה את הפרד הקטן", החליט שמעון, כי היא איננה בשבילו.

כך ניצל שמעון מ„שדוך" מוצלח.

מ. אור

עת ספוד...

מתוך הספד באזכרה

הננו סופדים הערב לקבוצת חברים שנעקרו מתוכנו לעולמים. מתי־מעט נשארנו אחרי המבול של היטלר ואימת ימיו. וכשבאו מעירתנו טפין־טפין, משפחה ונפש והגיעו לחוף מבטחים, ברכנו על כל משפחה ועל כל נפש שמחנו. חבקנו שארית הטבח באושר, בסבר פנים ובאהבת אחים, כי ראינו בכל אחד מהם שרידים של אחינו, של משפחותינו־מחמדי נפשנו. עתה שוב עלה הכורת ואבל יחיד ירד עלינו.

הלב דואב. תוך שנה אחת עלינו להתייחד עם זכרם של חמישה מיקירי חברינו. חיה מרחביין, יצחק רבין, יהושע זייגר והאחיות הניה וסימה.

***

חיה מרחביין עברה כל מדורי הסבל שבחילופי משטרים עוינים. וכשהגיעה למולדת, מיד בשיחתנו הראשונה, שפכה מרי לבה וספרה ספור איום של מאבקי חיים שהיו לה בכל משטר עת נאבקה ועמדה בנגישות ובלחץ המחפיר והבלתי פוסק של משטרי נכר. לא פעם נאלצה להכנע להלכי רוח תוך דחף של הקיום היום־יומי. בשיחתה קלחה וסיפרה אפופיאה של מעשי גבורה אישית שנעשו בידי אדם בתופת. כעבדים נרצעים היו הם מוכים ונענים בידי חיות־טרף. היא שמחה שכל זה מאחוריה, היא שמחה על האושר הגדול שסוף־סוף היא בארץ ויום־יום היא חוגגת ימי חופש וחרור בארץ ישראל. אולם חיה לא זכתה להרבה שנים של אושר במולדתה. יהא זכרה ברוך.

***

יצחק רבין. חבר מסור היה. בעל מרץ שעשה את מלאכתו בנאמנות. בכל מעשיו דאג לפרט, בעצה, בהדרכה ובסידורי חיים. אני יודע לפחות שלושה מקרים שיצחק דאג בהם לסידור המשפחות ולביסוסם וטיפל בהן במסירות אבהית. יש שחלקנו עליו בחריפות, ולפעמים לא נמנענו לצערו על טעויותיו. אבל בזה היה כוחו שהכריחונו להקשיב לדבריו. היה בו איזה גרעין מפעיל המעורר למחשבה ולו גם לבקורת נוספת. בכוח אישיותו הלבבית, הנלבבת והרצינית, ובכוח ההומור הטוב והעליצות היה נוטל מכל ויכוח את העוקץ ומכוון את הדברים לנושא ולגופו של הענין. יצחק ידע לעמוד על דעתו בעקשנות, אך לפעמים בלי צל של אמביציה היה מקבל בהכנעה את האמת שבדברי החולקים עליו, אם כי להלכה נשאר יציב בדעתו המנוצחת ואם כי לא קלים היו חבלי הסתגלותו לדעת אחרים.

היו ליצחק המנוח תכונות מיוחדות לנטוע אמון בלב הזולת ואמונה במיואש ובמאוכזב. היתה בו מחשבה בוגרת ונטיה להבנת האדם הנצרך, ותמיד היתה לו גישה חמה והיענות למצוקת הזולת בחן ובמאור פנים.

עבודתו המשותפת בארגוננו, כחבר הועד, היתה ללא משוא פנים, בגלוי לב ובאמת לאמיתה. בענין צודק, עקיב היה ואיתן כסלע.

לא בכדי הצטיין בעבודתו ב„המשקם", כי תכונותיו וסגולותיו התאימוהו לעבודה זו, שכולה הבנה לנכשל, עידוד לקשיש ושיקום האדם.

היה בו, ביצחק, מן היציבות בדרכו למטרה שקבע לעצמו. בקרתי אותו לראשונה, כשבת־ים היתה בראשיתה. בצריף רעוע התגורר, הוא התחפר בבת־ים, נאחז בצפרניו במקום, הוסיף עמל לעמל, לבנה ללבנה, בשקידה ובהתמדה עד שהגיע לבית מפואר, מסודר ומבוסס.

הגורל התאכזר כה מרה לו ולמשפחתו, בדיוק כשיצחק התכונן לסיים דף ראשון בימי חייו, התכונן לנשואי הבן, בפתח תקופת חיים חדשה זו בה נראה הגמול בעד העמל הרב, נחטף יצחק בפתאומיות מזעזעת.

ואחרון אחרון, יצחק היה מסור ואחראי למשפחתו. אב למופת היה לילדיו ובלט הדבר בשיחת רעים שהיה מקיים אתם. ידע לחיות יפה בכל התנאים ומסיבות שהם. ידע לשמוע שמחת חיים כנצר ממשפחת גנדלמנים. שמחה נוהרת בחוג משפחתו וידידיו.

הננו חולקים לו כבוד ויקר וזכרו לא ימוש מלבנו.

* * *

יהושע זייגר. יום לפני האסון עמד לפני חסון גוף וצלול דעת. אי אפשר היה לעלות על הדעת שהמות מרחף בינינו, ובמשך עשרים שעות בלבד יקטול אותו בצורה כה פתאומית. מי פלל כי יקרה כדבר הזה שלמחרת באמצע הישיבה בתל־אביב, אקבל את הידיעה המעציבה על מותו של יהושע.

לא ברעש ולא בתנועת מנוף, כי אם בשקט ובשלוה התהלך יהושע בינינו. דבריו היו שקולים ומדודים, דברים כהויתם ללא כחל. כל מה שאמר במלים פשוטות אמר והיה בהן משקל פנימי ומחשבה עצמית מבוגרת. לא נדחק בין הראשונים, כי לא אהב את העסקנות „הצעקנית". אולם היתה לו דעה צלולה בעניני צבור, והכרה פנימית ברורה.

כשראה יהושע את עצמו בוישניביץ העירה התוססת, המתבוססת בחייה האפורים ללא מחר וללא תכלית, פרץ לעולם הגדול, קם והגר לאמריקה, במטרה לבנות לו חיים חדשים. אבל שם לא דבק כרבים אחרים בדרכי הארץ הזרה, השטופה בגשמיותה. אף כי מסוגל היה האיש באורך רוחו ובסבלנותו הרבה לחיות בתנאים קשים. אולם בנפשו לא יכול היה להתמיד בעבודה המפרכת של „פדלרות". עם פרוץ המלחמה הראשונה כשיהושע חזר בדרך של הרפתקאות וגלגולים ביאוש ובאכזבה, חזר לוישניביץ כחיה פצועה למאורתה. כמה מאוכזב היה האיש עד שנחלץ מהמשבר והתגבר. אודות לחיוניותו ואופיו השקט ונפשו הרגועה המשיך כלא היה דבר.

וכשראה לפניו חלל ריק בחיים שכולם היאבקות על חיי כבוד, אחז בו היקוד של אהבת א"י וחפץ העליה. נוסף להכרה הציונית, גרמה לעליתו התרבות החדשה הנוצרת והולכת, זו התרבות העברית השרשית, הנקנית תוך שקידה על מקורות, כי יהושע היה אדם משכיל.

מאז שהצטייד ב„תעודת הבגרות" של הרבי המהולל שמחה אייזיק ז"ל, צלל יהושע לנבכי רוח האדם והשגי המדע ובאופן עצמאי, וגם בעזרת מורנו מרדכי בלך־בן־צבי ז"ל, דלה דעת מחוברות המדע האוניברסלי ותוך שקידה רבה והתמדה בקריאה צבר ורחש ידיעות כלליות.

שתקן היה מטבעו, אבל יחד עם זאת עז בטוי בכתב. עדות נאמנה בטויו הציורי ברשימותיו היפות על עניינים כלליים ועל עירתנו. ברשימותיו אנו מוצאים את ההוי כהויתו, פורטרטים של אנשי המקום, סקירות על ארגונים ומוסדות. גנזך לפרקי היסטוריה על מאורעות ותקופות מהחיים בוישניביץ.

דרכו בא"י היתה מן הקשות. הוא סבל כאן נפתולי השתרשות והסתגלות לעבודות קשות, ורק רצונו העז עמד לו במבחנים קשים ויגבר עליהם. לא בטח בבני אדם ובנדיבים. במו אצבעותיו נאבק והתבסס והגיע לגיל הפנסיה, לרווחה אל המנוחה ואל הנחלה.

יהושע זייגר חונך על המסורת המשפחתית הזייגרית, שהתנגדה לברק ולהבלטה עצמית. אמידים היו ולא התפארו בעשרם, סלדו מהתנשאות ומעליונות, אם כי היו מהשכבה העליונה שבמקום. הליכתם בחיים היתה הליכת צנע ופשטות, והתקוממות לעקמומיות שבלב.

על תופעות צבוריות הגיב בהגיון. נאמן להשקפותיו משך שנים רבות, נקט עמדה ללא סטיה, כי יציב היה ואיתן בדעותיו.

תהא דמותו צרורה בזכרוננו.

* * *

האחיות הניה וסימה. הניה רחוקה היתה ממרכז חיינו וארגוננו. רק מפעם לפעם היתה מופיעה ואז ראינוה ממשיכה את מורשת צ'צ'קיס, בשיירת העולים הנחשונים הראשונים להגשמה. והנה אין היא זרה לנו וזכותה בתוכנו שמורה לה. היתה הניה חדורה רוח חלוצית ונתונה בכור החישול ומנת הסבל שבחבלי קליטה, כשהיה המצב בארץ ללא בסיס, ללא בטחון לקיום מהיום למחר, והיא עמדה בכל זה תוך ויתור על עצמה ועל חיי חברה גם בתוך אנשי וישניביץ מכיריה מאז.

יהי זכרה ברוך וחרות בלבות קרוביה, מוקיריה ואוהביה.

סימה. בסימה נסתלקה הדמות שנשאה בה ממיטב התכונות של חברה מסורה ונאמנה. אם עבריה על כל מעלותיה ורעיה נאמנה כרעיתו של מורנו ורבנו מרדכי בן־צבי ז"ל. עם עלייתם באו עליהם חבלי־ראשית, ימי מצוקה חמרית ועבודה גופנית מפרכת. ימים קשים היו למשפחת בן־צבי, מרדכי ז"ל עבד בעבודה שחורה. היה עליו ליישב מנגינת „אל הצפור" ומסכת „המתמיד" של ביאליק עם הפחם השחור שעבד בו בתחנת הרכבת, והוא שמח בחלקו וחדה בחדות־יצירה. סימה השתתפה במאבקו היום־יומי וסבלה קשות, בכל זאת ידעה להקשיב לזולת בצערו, ומשום כך מן הרגע הראשון עוררה אהבה ויחס של כבוד אליה.

שתקנית היתה מטבעה. באסיפה ישבה לה בפינה מן הצד ומאזינה לכל רחש

לחש, מרוחקת אבל כל כך קרובה לנו, קרבת אחות. את מקומה הראשון בארגוננו וכשה לה בצנעה ומתוך הכרה עמוקה של חובה, וזאת היתה זכותה. גם בזמנים כשידעה יסורי קיום, התאבקה על חיי כבוד והיתה אחוזה אהבת הארץ ללא סיג וללא גבול. כאם עבריה על כל הטוב שבה פרשה כנפיה מעבר לתחום המשפחה, התמידה על הקשר עם הארגון בחברותה המלטפת והמחממת בטיפוח חמימות בין אדם לחברו ובדאגה פה ושם וחסד לנכשל.

זה היה בימי המאורעות. עננים כבדים כיסו את שמי א״י. כדורי המרצחים זמזמו והפילו קרבנות. צעירינו נפלו פה ושם, בכל פינות הארץ. השנאה הלכה והתגברה בעקב ההסתה הפרועה הערבית. כנופיות מרצחים שרצו בשדות, בכרמים, בדוכים, במארבים ובשכונות ישראל. עזריאל הילד התבגר רק אז, התגייס ונשלח כנוטר למקומות מסוכנים בשומרון. שם רבו מאורות הכנופיות של אבו־דורה. בחורינו הלכו בחרף נפש לקדם את הרעה בשמירה על הנפש והרכוש. בהפוגה בא עזריאל אלינו לחדרה והסתופף בצל קורתנו. בימים אלה בקרתי אצל סימה למסור ד״ש חי מבנה היחיד. מי ידע לתאר את יגונה והדמעות ששפכה סימה לילה לילה בצפיה לעזריאל בנה לראותו חי וכדורי מרצחים לא פגעו בו. אבל בשיחה היא מסוייגת, מחניקה כאבה, מבליגה ושותקת. בכאב חרישי, בגבורה עילאית עודדה את עצמה למאבק, למלוי תפקיד אזרחי כאם עבריה בארץ הנבנית והמתחדשת, היא שאבה גבורתה מהמקור של אהבת ציון והיתה נכונה בכל ישותה לסבל גופני ונפשי למען היקר לכולנו.

בחייה הוקרנו אותה, הערצנו אותה ואת פשטותה ונזכור אותה גם לאחר מותה.

חיים זאב ברקאי ז"ל

כשנפל הפור על הזווג של חיים וולף בריק ז"ל מפוצ'איב עם לאה'קה שפיגלמן, שתבדל לחיים ארוכים, עבר הקול, כי וישניביץ נתברכה באחד — אברך משי.

וכך הוה.

עם הופעתו, מהרושם הראשון, הוברר לכולם, כי דרך כוכב בשמינו והוא מבטיח נצורות. ואכן הוא הבטיח ולא אכזב.

ברקאי התנדב לעשיה והוסיף מכוחו הרב לחיים הצבוריים כיוזם מבצעים בשטח התרבות, קרן־קימת, קרן־היסוד ובשטחי צבור אחרים.

לבית הספר „תרבות", שהיה המרכז הרוחני בוישניביץ, היו מסירותו ופועלו של ברקאי יסוד לקיומו של המוסד.

כשהעיר התוססת בציונות עמדה במירב פלגיה, השתייך גם ברקאי למפלגה ציונית מסוימת. אבל לא כאחרים — ברקאי. בעוד הפעולה הציונית התנהלה במסגרות מפלגתיות, שהעיירה נדבקה בהן, בחר לו ברקאי תמיד את הקו המשוה שלא כקנאים המשועבדים למסגרתם הצרה. הוא התייחס בסלידה למאבק המפלגתי, הסביר פנים ונהג מתינות כלפי כל פלג ופלג כדי לדלות את הטוב והמועיל מכל שביר שבשבטי־ישראל, בחינת: „את הטוב — קח מכל מקום". אינני זוכר את ברקאי כועס או רוגז ומרגיז. תמיד היה נוח לבריות ושומר נפשו מריב ומדון.

פגישותי עם ברקאי היו לי תמיד לחויה, כי ידע להקרין רעות וחברות לנפגשים עמו. היו בו מן הניגודים המשלימים זה את זה: התלהבות חסידית ועשייה שקטה, ענוה והפעלת רבים, רגעון נפשי והסערת המונים.

עלייתו של ברקאי לא"י עם משפחה מטופלת בילדים, בני גילים רכים, היה בה משום העזה הבאה מצורך נפשי להגשים שאיפת חיים. הוא עשה זאת בזינוק

נחשוני־חלוצי אל מחר עלום, תוך החלטה ברורה לפרק כבלי אתמול ויהי מה.

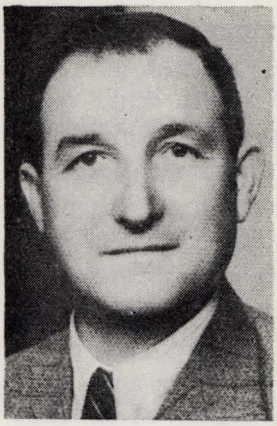
בהגיעו ארצה השתלב במחנה העבודה וזנח את המסחר — משלוח ידו הקודם — כי בעבודה ראה את הדרך להתחברות העם במולדתו.

את עבודתו בחברת החשמל עשה בשקידה, בהתמדה, ודאג לשגשוגו של המוסד. משום כך עלה במעמדו תוך הערכה והוקרה של הממונים עליו.

בו־קאי נתברך בתכונה נדירה של משפחתיות, יחד עם לאה־קי רעייתו הפך ביתם לקן של אהבה, מסירות הדדית והבנת הזולת. כשכל בני המשפחה מלוכדים ואחוזים אחד בשני בכבלי אחוה נאמנה ונעים היה לבוא לביתו של ברקאי כדי לספוג את השקט הנפשי השורר בו.

עוד בגולה דאג ברקאי לחנוך עברי של ילדיו, לאימונם לקראת אזרחות טובה ונאמנות לעם ולמולדת.

לא מקרה הוא ששנים מבניו משמשים אלופים בצה״ל ומעמידים את עצמם לרשות המדינה ודרישות התקופה. אנו מתברכים בזרעו וזוכרים את שמו לנצח שבהוד.

שמחה זק ז"ל

שמחה היה מאברכי המשי של העיר, אשר בחסות רבם ומורם מרדכי בלך (בנצבי ז"ל) העמיקו חקור בספר-הספרים ולטפח את שטת עברית בעברית והנחלת לשון עבר לעם.

צנוע היה ונתון כולו לעיון וללמוד, איש לא הבחין, כי בשקט הזה שלו תוססת הנפש וכמהה לציון למעשים והגשמה, אך כשקם ועלה התגלה שמחה גם כאיש ההחלטה והבצוע.

הוא היה חלוץ בכל. לכאורה מפיץ ספר, אך למעשה היה יותר מזה, הוא היה עושה ספרות לנחלת רבים ו„עושה" קוראים לספרות ובמשך הזמן עסק בהוצאת ספרים ממש.

נזדמן לי לא פעם להתאכסן בביתו וראיתיו עוסק בהגהה. שמחה זק לא סמך על הגהת אחרים, הוא רצה להטביע חותמו על התוכן, הלשון והסגנון.

שמחה ידע גם להוקיר רבנן ולהראות פנים מאירות לסופר לעודדו (להעריך יצירתו), לשוות לו יתרון רוח כמגיע לו.

נדמה לי, כי לא רבים היו כמוהו מו"לים בארץ. הוא ליווה את הספר מאז היותו עדיין בבטנו של הסופר. מוליד אותו בעדוד ומלוהו בעינו המומחית בכל מקצועות הספר עד להדפסתו ועד בכלל.

לאחר המצור של ירושלים בקרתיו בביתו ומצאתיו שמח בשמחת ירושלים המשוחררת ולו גם בחלקה, הוא קשר גורלו עם ירושלים שלנו והיה מלוה בשמחה את בניו היוצאים למערכה וכל מערכה נחשבה אצלו כמערכה על ירושלים אם זה בנגב, בצפון ובערבה.

במותו, במאבקו עם המות, נתגלה שמחה כפרי הלולים של דורו וכך נזכרהו תמיד.

יצחק רבין

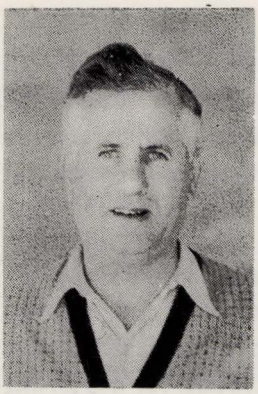
הכרנוהו ילד מתולתל, אדום לחיים, בוגר בין שלושת אחיו המיותמים, שבאו מהעיר טשאן לעירתנו וישניביץ אחרי הפרעות באוקראינה, פליטי חרב מחנות פטליורה. בין שאר הפליטים, אנשי טשאן, הביאו לעיירתנו עם בואם סגנון מרענן ומתקדם באורח החיים המונוטוני שלנו. היה כילד-פלא בפי כל, בהדר פניו, ביופיו ובחינו. צמח לנגד עינינו, נצמד לתנועה החלוצית שתססה בעירנו וקבע לו דרך-הכשרה ועליה להגשמת הרעיון החלוצי.

זכורני כאשר ביקרתי בראשונה אצלו בבת-ים, שהיה מראשוניה. העיר, הפו-רחת עתה, היתה אז בחיתוליה. הוא פרש לפני פרשות אחדות ממאבקי הקיום בימי ראשית. סיפר בחדות־חיים על ההרפתקות שעברו עליו בשנים הראשונות, על תח־נות-הביניים ועל עבודות שונות שהיו לו בטרם השתקע במקום — והכל בעליצות המיוחדת לו ושבה השפיע על כל שבא אתו במגע לעצה ולהדרכה.

דאג במסירות ובלי ליאות לאחים בצרה וסידר עולים חדשים. לא בכדי הצטיין בתפקידו, שהיה קשור בעבודתו ב„המשקם", כי תכונותיו וסגולותיו התאימו לכך: רוך לב, הבנה לנכשל, עידוד לקשיש ושיקום האדם בהתמדה ובחריצות. היתה לו גם תכונה לנטוע אמון בלב הזולת ואמונה במיואש ובמאוכזב. בהבנתו לאדם הנצרך ובגישתו החמה נענה לעזרה בחן ובמאור פנים. ראה את האדם על מעלותיו וחס-רונותיו, ראייה שהיתה אצלו מרכז הדברים ומשום-כך היה מוכן להעמיס על שכמו סבל הזולת מתוך אחריות אישית.

בעבודתנו המשותפת בארגוננו פעל, כחבר הוועד, בלי משוא פנים, בגילוי לב, ובלא התפשרות בעניין צודק. וכשבאה שעת הגמול בעד עמלו הרב נעקר מתוכנו לפני שנה במיטב חייו, ימים אחדים לפני נישואי בנו.

מאיר

משה גולדשוב ז"ל

זה האיש ראו עיניו הרג וחורבן, נשא בנפשו כאב, יצלקות בבשרו משתי תקופות הרס שעדו לוישניביץ וחברת האדם שבה.

האיש ששני משטרים אכזריים השביעוהו ממרורים — הנאצי והסוביטי והט-ביעו עקבותיהם בגופו וברוחו.

מובן, כי גם הוא גבור בגברים נשבר. ומותו השרה אֵבל עלינו.

משה היה איש תוסס במעשה וברגש. קשוב לסבל הזולת ומתנער כאריה לענות אחיו בני ישראל.

הרשם היה, כי הוא איש סגור מכונס בתוכו, אך לבו היה פתוח לכל פנית עזרה שבאה אליו בכל עת.

במשטר הרוסי בעיירתנו נתמנה לתפקיד מנהלי בטחנת הקמח ורבים לחמו לחם מידיו, הוא עשה זאת תוך סכון עצמי וקשיים.

אחרי סערת הטרף שאחזה את העולם, עם סיום המלחמה, חזר לוישניויץ בידעו, כי אין לו מה לבקש שם, הוא בא לנקום את דמי יהודי עירנו הקדושים. חסון בגופו ואיש הכוחות ניקם במו ידיו מראשי השופכים את דמינו והרג בשכנינו הבוגדים הרג רב. בביתם פקד אותם ולעיני משפחותיהם שילח בהם את כדוריו הקדושים. והשיב כבוד עמנו הטבוח.

זכורני עם בואו ארצה ביקר בביתי. שעות על שעות ישבנו והוא כולו לפיד בוער על צרת קהלתו, חבריו ידידיו, הוריו והורינו, כך בער כולו בזעם של נקם ולא פסק.

איש חסיד היה. באספותינו לא הרפה ודרש את גמילת החסד היחיד, חסד האמת לקדושי וישניביץ, הוא שהיה בוישניביץ וטפל בקברי האחים יום יום היה נתון להצבת המצבה להם כאן בארצנו וכששמע על הספר שיצא הגלידו פצעיו ורפה לו במתחו.

ישר ואיש העמל המבסס במדינה, ראה ברכה בעמלו וצפה למעט נחת והגה פגעהו המות ובחתף.

יהא זכרו חרות על ספר זה שכה הרבה לצפות לו.

תקוה (רוזנטל) סקלוד

אבי יהודה ואמי שרה

אני רואה חובה, לא רק כבת, אלא כשותפת לחברת וישניביץ וכקשורה לספר הזכרון שלה, להזכיר את יהודה ושרה רוזנטל, הורי, כראשוני העולים של העיר. הם עלו ב־1922, לאחר שנים של חלום שיבת ציון ושיחות מתמידות בבית על עליה לארץ.

יהודה ושרה רוזנטל — נודדים בכפרים לשבור לחם אחרי המלחמה הראשונה

דודנו דוד רויניק, שלא פסק מלהעסיק את כל בני המשפחה במחשבה זו, נטע בהם את הרצון הקונקרטי לעלות כשבדמיונם הם רואים עצמם מתנחלים בארץ ויושבים תחת גפנם ותאנתם.

אביהם העשיר שהאזין לרחש לב בניו, קנה לכולם נחלה בישראל והדרך נפתחה להגשמת החלום. אולם משהגיעו ארצה מצאו את נחלתם והיא רשומה על שם הקונה ה„מהימן" והם ערומים וחסרי כל, ללא אחיזה בחיים.

הדוד דוד רויניק לא אבד עשתונותיו. הוא קנה פרדות ופרות ושניהם, הוא ואבי החלו לעבוד כעגלונים, בעוד הנשים מטפלות ברפת. ברבות הימים הרגיש אבי, כי אין הוא מסוגל לעבודה והוא פתח חנות מכלת בתל־אביב, אלא שמצפונו הציוני־המעשי לא שקט והוא מכר חנותו והלך לעבוד כשכיר.

בחשון 1945 מת אבי והוא שבע מרורים ואכזבות כשגם חצי חלומו לא בא על התגשמותו, אך מתנחם בכך שהיה בין ראשוני השבים למולדת, ואין זו מהזכויות שאדם מתעלם ממנה. כעבור שנים מספר מתה גם אמי, שרה רוזנטל.

תהיינה נשמותיהן צרורות אתנו לזכרון.

מיכאל גולדברג

שרה בת דוד רויניק
(דברים שנאמרו על קברה)

ידידות אמת היתה קימת ביניגו שנים רבות עוד מזמן בואה ארצה עם משפחתה — בשנת 1922.

לפני בואה התידדתי עם אביה ר׳ דוד ז״ל (הוא עלה ארצה כשנה לפני שמש-פתחו הגיעה). רבה היתה התפעלותי מהאישיות היקרה הזאת של ר׳ דוד.

נצר ממשפחת רבנים, בר-אוריון, אציל הרוח ויחד עם זאת ספוג רוח חלוצית.

היינו אז חלוצים צעירים — תוססים — פראים.

והנה לפנינו יהודי שזקנו מגודל בעל הדרת פנים, נאה, כולו אומר כבוד ואצילות. גם הוא עובד יחד אתנו בבנין ובעבודות צבוריות. וכולו נלהב לבנין הארץ, מדבר עברית צחה, ומשאת נפשו — חיי עבודה, חיי צדק ויושר.

הגיעה המשפחה: האם והילדים. הבת הבכורה שרה דוברת עברית צחה, בקיאה בספרות, משכילה, נבונה בהירת מחשבה.

תקופת ההסתגלות לא ארכה, היא נכנסה לחיי עבודה כעבור זמן, פונה ללימודים בסמינר למורים וגם נושאת בעול של עזרה לבית.

היינו שכנים (גרנו בשכונת צריפים) וידידים טובים. את ישיבתנו בתל-אביב ראינו כישיבה ארעית. הכמיהה להתישבות לוותה אותנו עוד בהיותנו בגולה. כשהצעתי לר׳ דוד להצטרף לקבוצת מתישבים העולים למושב מרחביה קבל את ההצעה בהתלהבות והמשפחה עברה למרחביה.

שרה היתה נאלצת להפסיק את הלמודים בסמינר. היא קבלה את ההחלטה ברצון. ויתרה על הקריירה להיות מורה והתמסרה לחקלאות, ליצירת משק.

התנאים היו קשים מאד.

האדמה צחיחה ומים לא היו (בקושי הספיקו לשתיה). הלבטים היו קשים. חוסר נסיון, שכון רעוע, אקלים קשה.

קשה היה לקיים משפחה גדולה בתנאים כאלה. כל המשפחה עובדת בחריצות כעדת נמלים בשדה, בגנה, ברפת.

שרה עובדת קשה כמו כולנו בלי רטון, בשקט ברצינות. מעולם לא התאוננה על מצב קשה, לא היססה, לא התיאשה.

היא אהבה את החקלאות ואת הכפר, היא ירשה מאביה את הכסופים לצדק ואת הדבקות והעקביות להגשמת הרעיון.

כעבור שנים היא מתקשרת עם בחיר לבה והם עוברים יחדיו לבנות את כפר יהושע.

כאן שוב מתחילים חיים קשים, אך שרה למודת-נסיון וסבל מתחילה בכל מרצה ביצירת משק.

אלה הם חבלי יצירה ויש לה סיפוק רב.

החברה מעריכה אותה, מחבבת אותה. היא פעילה בצבור, מסורה, חרוצה, תו-ססת. ושוב ללא רטון. חיוך רחב תמיד נסוך על פניה, אף־ הגורל המר לה.

מתוך מסיבות־גורל קשות היתה צריכה לעזוב את הכפר האהוב כל־כך עליה. המשפחה עוברת לסביבת תל-אביב (לרמת-גן).

ראיתי עצב בפניה, געגועים, אי-מנוחה, אך כלפי חוץ שקטה כתמיד.

„מה שלומך"? טוב ובסדר! ואותו חיוך מלבב.

התחילה קצת להתאושש. מצאה עבודה וגם פעילות צבורית. בשנות מאורעות הדמים לפני מלחמת העולם השניה, היא מתמסרת לפעולה בהגנה.

הייתי פוגש אותה בשעות דמדומי בוקר, רצה במשעולי הפרדסים להדריך קבוצות נוער (עד עכשו לא ידוע לי מה היה המקצוע שלה בהגנה). סוד! היתה אומרת לי.

לאן את רצה, שרה? צריך... כן „צריך".

זה היה הקו שבתכונתה. הנאמנות לרעיון החברותי נאמנות ללא גבול.

והכל נעשה בצניעות, בענוה ללא יצר של התבלטות.

לא מצאה סיפוק בחיי העיר. „אני מתגעגעת לכפר יהושע, לחברה שלי" — היתה אומרת לי. מה טעם בחיים האלה? ללא יסוד, ללא שורש...

בסוף חזרה לכפר, לחברה האהובה שלה וקבלו אותה באהבה, בחמימות, הת-מסרה שוב לפעילות צבורית ולמשק העזר.

באיזו אהבה טפחה את גנת הנוי, כל שתיל, כל עץ בכשרון ובידיעה.

כאן, נדמה, הגיעה המשפחה אל המנוחה ואל הנחלה. החבר בן־חיים עובד במוסדות הכפר וגם שרה עובדת, הבן גדל ומתחנך בין ילדי הכפר. הנה הוא מתגייס לצבא, והנה חתונה אצל הבן. איזה אושר! הפנים קורנות משמחה, אושר אמהי! מסבת-חתונה צנועה, ידידים וקרובים נפגשים. כמה נעים להפגש, אחרי שנים רבות, שלא מתראים. איזו אינטימיות. מתנשקים, מתחבקים, מעלים זכרונות מימי הנעורים.

שרה קורנת מאושר.

לא רצינו לעייף אותה, ידענו שהיא חולה. חולת-לב, אך היא לא רצתה להכנע.

חיוניות רבה היתה בה, רצון עז לחיות, לעבוד, ליצור.

זכורני, שבקרתיה בבית־החולים — הייתי עד לשיחה בינה לבין בני משפחתה, התעניינה בכל פרט במשקה. שאלה על האפרוחים בלול, על העצים ועל הפרחים.

נתנה הוראות שונות לסדור במשק.

האמנם לא ידעה על מחלתה האנושה? שאלתיה „מה שלומך, שרה?" בסדר! היום יש לי מצב רוח טוב, יש לי ספר מענין מאד ואני שכחתי לגמרי, שהנני בבית־חולים. היא אהבה מאד את הספר. הוא היה לה לידיד טוב כל ימי חייה.

כשנפרדנו ממנה אמרה (ושוב אותו החיוך!) יהיה טוב! לא לדאוג.

היתה בה אופטימיות ורצון חיים, למרות פרשת חייה הארוכה של סבל ונפתולים.

דמותה היקרה תשאר חרותה בלבנו לעד.

האחים
סופר

ה. זק

על יוסף סופר ז"ל

בשנת 1921, בהיותו צעיר למדי, עלה מוישניביץ והיה בין הראשונים שהגיעו ארצה.

בהיותו בן למשפחה מכובדת, אמידה וידועה, נשלח לאודיסה לרכוש השכלה. בו בזמן התגנב ללבו הרעיון הציוני והוא החליט לעלות הנה. היתה זו החלטה נחושה, מבלי שיכלו הוריו למנעו ממנה.

בארץ השתקע בתל־אביב והתגורר בצריף עם חברו לסבל. היה זה צריף דל שגגו דולף בגשם. יוסף היה עובד כמה ימים בשבוע בעבודת בנין והתפרנס בקושי רב, אבל רוחו היתה עליו תמיד טובה. עליז ושמח היה מבקר אצל כל אנשי וישניביץ בתל־אביב וכולם העריכו אותו.

כמה שנים לפני מלחמת העולם השניה, לחצו עליו ההורים לחזור "הביתה", כדי להתראות קצת, אך במחשבתם קיוו שיסכים להשאר אתם, והוא נענה. בחוץ־לארץ נשתהה במקצת ונשא את לולה לאשה וכולנו חששנו שכבר לא יחזור ארצה, אבל מה הופתענו, כשנודע לנו, שהוא חוזר הנה עם רעיתו.

הפעם לא הלך לתל־אביב, משכה אותו חיפה ובה הוא התישב. שוב עמדו לכניו קשיי קליטה. ושוב לבטי התאקלמות בסביבה חדשה, בקשרים חדשים וחברה חדשה. במאמץ רב קבל עבודה ב„סולל־בונה". בחברה זו גילה חריצות בעבודתו ומסירות לענייני החברה והיה בין הפקידים הבכירים בחברת „חרות", חברת הבת של „סול־בונה".

מצבו אז שופר, הוא הגיע לדירה יפה ונהנה מחייו ומשלומי עמלו, אך שלא כמצופה חלה יוסף הבריא, השופע בריאות, במחלת לב שלא הרפתה ממנו, והת־קיפתו התקפים התקפים. אחרי מספר התקפים לבו נדם. הוא מת בשנת 1955.

אבלים היינו אז על אבדן חבר טוב וזכרו שמרנו. עתה עם צאת ספר וישניביץ נרשום שמו לפנינו ונזכרנו לעד.

מ. אור

יעקב סופר ז"ל

את יעקב הכרתי מילדותו. שכנים היינו. ראיתיו בכל שלבי חייו, כתלמיד בחדר, בבית הספר החילוני, כנער תאב־השכלה המחליף ספרים בספריה ובולעם בצמא, ואחר־כך כבחור השואף לעתיד זוהר יותר, המחפש מוצא ללבטיו ופורקן להם ומתהלך כצל ביניינו, כמונו, בחיי האופר של עיירתנו.

מאביו, ר' יששכר סופר, ירש יעקב סגולות נדירות: טוב לב, סובלנות וסל־חנות, אורך רוח ואוזן כרויה לאנחות הזולת ונכונות לעזרתו.

רגש החברות היה טבוע בו והיוה חלק מישותו. אני שגדל הייתי ממנו במחצית שנות דור, ראיתיו ואין הוא רגיל, היה בו משהו מן המחמם, המלבב את הנפגש אתו. הוא היה ידיד נאמן ואת ידידוותו קיים בשלמות ללא שמץ של ראוותנות, אלא כדבר הנובע מסגולות אישיותו השלמה, כדבר שהיה עושו ללא מאמץ מיוחד, כצו המצפון ותודעת האדם השלם.

בארץ עבר מדורי חיים שונים האפייניים לדורנו. הכשרה, קבוץ, ומעמד בעיר ב„תנובה". בכל שלבי חייו ומסגרות חברתו היה נתון לצרת הסובל והיה סועד לנזקקיו במעשה, בעצה, בהדרכה, תוך כדי נצול כל האפשרויות הכרוכות בתפקידו ב„תנובה" והנובעות מקשריו היעילים בתוקף זה עם גורמים שונים במדינה.

אני מכיר משפחה אחת, אשר עם מותו של יעקב היא נתיתמה ונעזבה מדואג לה. ימים מספר אחרי מותו בא אלי ראש המשפחה וסיפר לי, כי יעקב היה גואלו היחיד, שדאג לקיומו ממש בממש והוא סיים:

— מדורי גיהנום שונים עברנו בחיינו ולא נשברנו כמו שהשברנו עם מותו של יעקב היקר.

שבועיים לפני פטירתו בקרתיו במקום עבודתו.

נקלעתי בדיוק ביום העברת משרדי תנובה לביתם החדש, ויעקב כדרכו שורד רבות בכל פרט ופרט של מחלקתו המועברים גם הם. אמרתי לו:

— יענקלי, הרי נגזר עליך משטר של שמירה על הבריאות ומה ההמולה הזאת? מה המאמץ היתר שאתה מתאמץ?

והוא ענה לי:

— יודע אני את מצבי, בכל יום, בכל רגע עלול האסון לבוא, אני מסיח לכן את דעתי מתחושת האסון המתמדת על ידי עבודה, כאילו לא היה מצבי מיוחד לרעה.

מסתבר שידע יעקב את המצפה לו ולא נרתע ממנו.

עם פטירתו אבד לנו ידיד יקר ואדם. אבדתו תורגש בחוגים שונים ובפרט בצבור אחינו הוישניבצאים אשר לארגונם דאג ונשא בעולו מראשיתו.

צ. ר.

אשר סופר

מילדותו ניכר היה באשר, כי בכל אשר ילך לא יסטה ממה שנראה לו נכון וישר, אף אם תהיה דרכו יוצא דופן ולא דרך רבים.

רציני היה בפעולתו, נאמן לתכתיבי לבו, ישר דרך ואציל בשיחו ושיגו. תנועתו ראתה בו איש תנועה מובהק, פרי „הדר" חינוכה והזמינה אותו לפעולה בנציבות ביתר בורשה.

בעצם השואה פורץ אשר ארצה ומצפה לאפשרות להציל גם את בני משפחתו.

בארץ עברו על אשר גלגולים מוזרים, שאם כי הוא עצמו כמעט כוונם, הוא עצמו הופתע לנסיבות תוצאותיהם. כך נקלע אשר לצבא הפולני של אנדרס, כדי להיות בנוקמי דמנו בנאצים ועוזבו כעריק, פצוע נפש וקצוץ שאיפות.

בחייו הפרטיים בארץ, ידע אשר סבל מעט ונדודי עבודה. מפועל נקיון בעירית תל־אביב עד פקיד לשכה בנתניה, מנותק ממיודעים וחברים, בודד בדאגותיו, נתון לפתרון בעיותיו בעצמו, ללא השלכת יהבו על אחרים. אך את סבלו הוא נושא בשקט ובשלוה נפשית.

משהגיע אשר להקמת ביתו — זו משפחתו — הוא הגיע לשיא אשרו, כש־המדינה בעיצומה, ומשפחתו בפריחתה והוא נציג תנועתו, במרכז שרות התעסוקה, שופע טובות לפונים אליו ורוה חדוה מכל מה שמקיף אותו.

בעצם אשרו הותקף לבו. חרדת ימי מאי יוני 1967 זעזעו את חזון אשרו המתעצם ולבו הרגיש חדל מדפוק.

לאנשי וישניוויץ יחסר אשר האציל, נעים ההליכות והידיד, ולמשפחתו — אב ובעל מסור, דואג, נאמן וחביב.

ל ק ט

(דברים שהגיעו
אחרי העימוד)

ההם שאינם

הם עוברים בסך לפני עיני רוחי, התמימים והטהורים, אם בביה״ס, אם בתנועת הנוער. בבוקר הייתי להם מורה ואחר הצהרים — חבר מדריך.

נשארו לי צלומים אחדים מאותם ימים. ומדי פעם אני מוציא את התמונות ומסתכל בהן. הנה אהרן גופמן מהעיירה הישנה (די אַלטע שטאָט), הער, העליז, החייכני. הנה ניומה פלדמן הפיקח, הנכון. הנה פורמן הפילוסוף הקטן. הנה לרר הרצינית ולרנר מלאת החיים. כולם מלאים אהבת עם וארץ. באיזה להט היו מקבלים על עצמם לבוסס בביצות החורף, כדי לאסוף את הגרושים למען הקרן הקיימת.

מי שלא ראה אותם בערבי שירה על ההר, על שפת הנהר (דער שלאָסבאַרג), לא ראה שמחת נעורים מימיו.

במשך שנים אחדות ליוויתי אותם בדרכם הצעירה...

ושוב אני מוציא תמונה — ילדי כיתה ג׳ — הנה ציזען החיננית, הנה טננבוים החביבה, הנה סודמן השקטה ועוד ועוד... ואת כל אלה שכלתי אם כמורה, אם כמדריך.

* * *

יחד למדנו, יחד שיחקנו, יחד חלמנו חלומות המחר. זוכר אני את הטיולים בסביבה בקיץ ובחורף, את המשחקים הצופיים, את הריקודים הסוערים בקן. מעון קבוע לא היה לנו, נדדנו מדירה לדירה: בדירתו של הנגר פלדמן, בדירה על שפת הנהר בואכה לכפר זארודי.

בכל המקומות שבאנו, הבאנו רוח של שמחה, של נעורים...

באיזה להט למדנו להכיר את א״י (מתוך חוברות ברסלבסקי), את הקבוציב השומריים שקמו בארץ.

איך לא אזכור את תלמידי ותלמידותי, שהפכו במשך הזמן למדריכים. הנה חוה מפשיט, המדריכה הרצינית, היסודית. הנה פאטי וזלדה ממשפחת זלבר, שתרמו רבות לחיי הקן השומר.

וכל אלה אבדו לי...

האחים אפשטין זלמן ויעקב

הם באו ממשפחה ענייה, בנים לאשה אלמנה. שניהם עבדו ופרנסו את אמם.

כשנוסד הקן הם הצטרפו והחלו בפעולתה. למרות היותם עסוקים בעבודתם, הקדישו הרבה מרץ לחיי הקן. ביחוד התבלט זלמן בפעילותו. לא היתה פעולה, שזלמן לא ישתתף בה: איסוף כספים לקק״ל, קישוט הקן, הדרכה, טיולים ועוד ועוד.

לא זכו האחים להגשמת חלומם — עלייה לארץ.

יהי זכרם ברוך!

מיכאל וולדמן

בין אזרחי רוסיה ובחזיתותיה

ב־22.6.41 יצאנו מוישניביץ. חודש ימים נסענו. הדרך היתה קשה. יציאתי את וישניביץ היתה גם מעין שליחות. הוטל עלי להביא הביתה את אשתו וילדיו הקטנים של רוסי אחד, וטרדתי לא היתה מן הקלות. אוירוני האויב ליוונו והמטירו פצצותיהם מפעם לפעם.

אחרי שפטובקה העלה אותנו קרון שהסיע אנשי מלואים, ובמקרה היו ביניהם מנשה צויק, הירש מרכביין ועוד אנשים מעיירתנו שנסעו להציל את רוסיה „המולדת".

הואיל ויצאתי עם בני המשפחה הרוסית שהוטל עלי להעבירם לרוסיה, לא היה לנו קשה להצטרף לנוסעים. האחראי לקרון היה רוסי ממנהלי הקואופרטיבים, הוא הכיר את המשפחה, העלה אותם, ממילא לא היה לו נעים להשאירנו בחוץ והעלה גם אותנו.

עד קיוב נסענו בקרון זה.

בקיוב היו כבר כרוזים על גיוסים וגילי המגויסים, שעליהם להתיצב לדגל בתאריכים קרובים וצפופים.

עליתי אל המפקד הצבאי. שאלתיו מה לעשות, לפי גילי השתייכתי לשנתון החייב התגיסות, אך הוא אמר לי להמשיך עם השיירה עד הסוף ושם לכשאגיע לנקודה מסוימת אתפקד ונראה מה ייעשה בי אז.

המשפחה ירדה. נפרדנו ונשארנו מבלי לדעת לאן פונים.

אותו יום היתה שיירה. ישבתי עם אשתי וילדי השנים בקרון פתוח, מבלי לדעת לאן, מטרתי היתה להתרחק מהנאצים.

נסענו 3 שבועות יום ולילה ללא הפסק, אף איש לא דאג לנו ולא ראה למחסורנו. מה שקבלנו בתחנות אכלנו.

בדרך עלו לקרון שלנו סטודנטים ופועלים רבים, היו אלה עובדים קבועים מקצועיים שהועברו במקובץ עם בתי החרושת שלהם שפונו מלנינגרד הנצורה.

הגענו לקבקז לתחנה בכפר זולסק.

שם היה מחסום של סוף פסים. כאן נגמר העולם. המקום היה מיוחד במינו, היה זה מחנה קוזקים קדום שהפך לקולחוז.

הקולחוז שבמקום קבל הודעה לבוא לקבל את פני הפליטים. זה היה מקרה נדיר בשעות טרופות אלה והפליא את כולנו, סוף סוף מקום קטן וכל כך הרבה פליטים.

כשנכנסנו לכפר, שאלה אשתי את אנשי הכפר הראשונים שנקרו להם בדרכה „האם יש אצלכם יהודים". היא עשתה זאת ללא כוונות מרגיזות, פשוט כמנהג יהודים תמיד, אך הוא ענה לה גם כן ללא כוונות:

אנו כאן קוזקים בלבד, אין בנו אף יהודי אחד ולא היה כאן יהודי מאז שאני זוכר.

ובאמת היינו היהודים הראשונים במקום.

הביאו אותנו לדון־קולחוז. היה שם קוזאק קטע רגל בן 82 והוא אמר אלי, מאז ימי ילדותי אני גר פה ולא ראיתי מעולם יהודי בכאן.

שהינו שם שבועיים. ראיתי, כי לא לי מקום שם. עברתי לעיר קרובה בשם נאלצ׳יק שבקברדינה בלקרסקאיה ס.ס.ר. חצי שנה עבדתי במפעל וגוייסתי לצבא. אשתי וילדי נשארו בנאלצ׳יק. הודות לכך שהיא היתה תופרת יכלה לקיים את עצמה וילדיה, כאשר התגוללתי כחמש שנים בחזיתות ובשלהי החזיתות.

מכל 45 המשפחות הרוסיות היתה היא יהודיה יחידה בצריף הפליטים שם ולא הרגישה שום הפליה.

בינתיים נכנסו הגרמנים לעיר. הבן היה חולה, היא לא יכלה בגללו לצאת את העיר ונשארה שם. היא נרשמה אצל הגרמנים כיהודיה, אז נתגלה להם, כי בעיר ישנן יהודיות מנשואי תערובת. היו אלה נשים יהודיות שחיו במסוה ארי והן שאלוה:

— לאן תלכי, אינך יודעת את הסכנה?

היא בכל זאת הלכה ונרשמה ולא כיחדה, היא נרשמה כיהודיה.

למזלה נאלצו אז הגרמנים לסגת בשל החזית שלהם שהתמוטטה ליד סטלינגרד ועזבו גם את המקום. היא נצלה.

הגרמנים בין הרוסים התהלכו בעדינות, ולא השתוללו יתר על המידה, אך הפעם ניצלה ממש בנס.

ליד דלת מגוריה גר רוסי, חייל שבוי שהובא על ידי הגרמנים אתם. הוא היה סנדלר ועזר לסנדלר הגרמני במקום. ערב אחד עזב השבוי הרוסי את מקום מעצרו ונכנס לבית רוסי ללון.

הגרמנים ערכו חפוש כאשר הבחינו בבוקר בהעלמו ועמדו להכנס גם לבית אשתי. אותו רגע עמדה אשה רוסיה שרצתה להצילה מהבקור ה„מסוכן" והחלה לצעוק לעבר הגרמנים — אל תלכו שמה, שם אין לכם מה לחפש, כי יהודיה (עבריה) מתגוררת שם.

אך הגרמנים לא הבינו מה זה עבריה או שההיסטריה של האשה הרתיעה אותם. הם פסחו על צריפה והמשיכו. כך היא נצלה.

עד 1945 הייתי בצבא האדום מבלי לדעת אם חיה עוד משפחתי או לא. פניתי למועצת העיריה בנלצ׳יק לשאול אם ישנם כאלה בשם משפחה ולדמן. המרחק היה גדול, רציתי לדעת אם עלי לנסוע לנלצ׳יק או לתפוש כוון אחר. הם ענו לי:

— משפחה כזאת אינה קיימת, אך רשום אצלנו בחור בשם משה מיכלוביץ וולדמן, אם הוא קרובך, כתוב אליו.

אני נבוכותי, לבי נבא לי רעות. מה קרה לאשתי? מה עם ילדתי? ידעתי כי משה הוא בני, על בטוח, אך התמיה אותי הדבר שרק הוא נרשם.

אחר נתברר הדבר. כשחזרו הרוסים היתה אשתי כל כך נלהבת מהגאולה שבאה עליה, עד ששכחה להרשם אצלם מחדש, אלא שהבן כשמלאו לו 17 שנה, התקרב לגיל הגיוס, נזכר והוא בא להרשם לצבא וכך נמצאה לי משפחתי אחרי חששות כבדים.

ב־1946 שוחררתי מהצבא. היה זה בגבול גרמניה המזרחית. חזרתי לקחת את משפחתי ועברתי לפולין להקים לי את ביתי מחדש.

כשעברתי את קרמניץ רציתי לסור לראות את וישניביץ, אך קצין העיר ייעץ לי לא לעשות זאת. הוא אמר:

— נשארת בחיים, שמור עליהם. וישניביץ שורצת כנופיות עוינות לנו ולכם. כל חייל רוסי נורה ונרצח על ידיהם. סע הלאה וחכה להזדמנות אחרת לראות את עירך, הסביבה כולה מות מהלך.

שמעתי בקולו ונסעתי לפולין. הייתי בוולבזשיך, החילותי להסתדר, עבדתי בניפוח זכוכית, השתכרתי יפה. אך כעבור מספר חדשים, כשפרץ הפוגרום בקלץ, לא חכיתי אפילו יום ולמחרת הפוגרום ארזתי חפצי, חסלתי הכל ונסענו לאיטליה.

שלוש שנים היינו באיטליה סמוך על שולחן האו״ם. עבדתי כעוזר במחסן ואח״כ עליתי ארצה.

כאשני נזכר בפרק זה של חיי בין הרוסים, מלווים אותי זכרונות נעימים. הייתי תמיד כמעט יהודי יחיד בין רוסים ולא הרגשתי שום קפוח והעלבה. נהניתי מאחוה טובה. כיום כשאני רואה את רוסיה זו ויחסה אל שריד תקות עמנו הקטן, קשה להבין מה קרה לעם הרוסי הטוב, איך ירד הוא כל כך שפול.

מיומנו של נצל

אחרי סדור מדורי הספר, הגיעונו פרקי יומנו של א. טייער, מנצולי גיטו וישניביץ. אנו נותנים אותם בכתבם ובלשונם (לא „ככתבם"), כדי לא ליטול מהם את ערכם הבלת אמצעי. כך ביטא לבבו וכך נשאירם.

מענין שבעתות חשבון נפש נוקב, שב האיש ונזקק אל הלשון העברית, אשר בשבילו היא „לשון קודש". ראינו אפוא צורך לא לשנות מצביונה זה ולא לתקן אף תג מתגי כתבו זה, כדי שהדברים ייקראו כהקרא כתב תחנון וזעקת דוי.

ה מ ע ר כ ת

המלחמה פרצה ביום 22.6.41 כאשר הנצים תקפו את ברית המועצות, וכידוע הם פרצו קדימה במהירות יתירה, ביום שני לחודש יולי הם כבשו את המחוז שלנו וגם עיירתנו נפלה בידי הרוצחים, כבר למחרת הם תפסו בערך 35 יהודים אחדים ברחוב ואחדים הוציאו מבתיהם, אספו אותם במרתף של ישכר סופר ושם נהרגו על ידי תושבי עירנו אוקראינים מיתת חנק, על גססיתם של כל אחד ספר לי יהודי אחד שמו אלתר מכצי רוח׳ס, גם הוא היה תפוס בין האומללים האלו ובאיזה אופן פלא עלה בידו לברוח. הוא ספר לי את זה כעבור שבועיים אחרי האסון והפחד עוד לא הוסר ממנו. נדמה היה שהוא — למרות שעברו כבר 15 ימים לא יכול להשתחרר מהפחד והחרדה שנפלה עליו באותם הרגעים הנוראים. בשעת ספורו הוא כל הזמן היה מסתכל אם מי שהוא לא שומע את הפרטים של הרצח הנורא.

כאשר חסלו את האלו לא ידוע באיזה אופן נודע להם שאחדים ברחו מהמרתף. יצאו תכף ומיד לחפש אותם, הכונה שלא ישארו שום עדים מהרצח האכזרי הנ״ל. מארו שהם תפסו את אחדים מהאלו. את מי שכינו את שמו שהיה בין התפוסים היה קלמן נק (צ׳ויש) ואף על פי שכולם כמעט שהיו בטוחים, שהללו כבר אינם נמצאים בין החיים, הרוב יהודים של תושבי העיר לא העיזו וגם לא הרשו למי שהוא להביע את דעתם אודות הרצח הזה. הרוב — שלא האמינו שדבר כזה אפשר, והשאר מתוך פחד שלא יגיעו לאזני הרוצחים שפלוני ופלוני יודע דבר מה על המקרה.

באותם הימים הייתי בדרך הביתה מבית הסוהר הסובטי בדרך לסיביריה, שם הם אספו את הנאשמים שפסק דינם כבר יצא לאור, להוביל אותנו ברכבת החדירה המהירה בימים הראשונים אחרי פרוץ המלחמה אל שטח הסובטי גרמה שהם הסובטים לא הספיקו להוציא אותנו מבית הסוהר. הדוחק הצבאי של הנצים הכריח

אותם במהירות לעזוב את העיר. קודם שברחו הם הדליקו את בית הסוהר ואנחנו היינו סגורים, מהאש אף אחד מאלו שהיו בפנים לא סבל. זה היה ביום רביעי לחודש יולי 1941 ביום ששי לשבוע, למחרת היום נענו לדרך. אחרי נדידות של תשע ימים הגעתי הביתה וזה היה ביום 1941.7.14.

* * *

על המקרים בדרכי הביתה לא אאריך כאן לספר. אבל רק בשביל לתאר את המצב של היהודים כבר בימים הראשונים אעלה כאן כמה מקרים. הנה הראשון: בדרך עברנו על יד באר איפה עמדו כמה אכרים אוקראינים ושאבו מיים לבתיהם. נגשנו אליהם לבקש קצת מיים לשתות. על זה ענו לנו בעינים מלא רציחה:

מה? מים לשתות לתת ליהודים, הם שחותכים את השדיים מהגברות שלנו, רעל נתן לכם. נבהלתי משמוע את המלים האלו. לא היתה ברירה אחרת לעזוב את הבאר וצמאים עזבנו את הבאר.

את דרכי התחלתי בחברת של חמשה בחורים אוקראינים שהיינו יחד כל הזמן, ז. א. אחים לצרה, בחור אחד יהודי מצ'ורטקוב ואני, כולנו היינו שבע.

ביום אחד כאשר עברנו את העיר זסלאו שם עובר הנהר גורין החלטנו לנוח ובינתיים גם להתרחץ. אחרי הרחיצה מכיון שלא היה לנו מגבות אז ישבנו על החוף נגד השמש לייבש את גופותינו בשביל שנוכל להתלבש ולהמשיך את דרכנו. כאשר עוד לא היינו מוכנים לדרך ראינו איך שמתקרבים אלינו שנים מהצבא הנצי, הוציאו את האקדוחים מכיסם ואחד מהם צוה עם האצבע שלו לכל אחד שיעמוד ממקומו, כאשר ממקומם כבר עמדו חמשה אנשים, אז הוא אמר שיספיק בשבילו חמשה וציוה להם שיצעדו קדימה. המקרה רצה שהחמשה שהם צוו לעמוד ממקומם היו האוקראינים והשניים שנשארו היינו השני יהודים, אז במה אשמנו? ברור שהחלטנו לחכות עליהם משום כמה סבו. ראשית היה לנו יותר קל לעבור איזה כפר בחברתם, ושנים הם עזבו את החבילות שלקחו עמהם, לא רק שלהם אלא גם שגנבו מידי אחרים. היינו צריכים לשמור על חבילותם, וככה ישבנו עד שקיעת החמה. כאשר חזרו קשה היה להכיר אותם. מהעבודה הקשה שהם היו צריכים לעשות במשך הכמה השעות נשתנו לגמרי פרצופיהם וביחד עם זה השתנתה גם היחס אלינו. הם בגילוי האשימו אותנו שזה היה לא אחרת רק „אַ יידיש שטיקל אַרבייט". המשכנו את דרכינו עמהם מבלי להוציא אף מלה אחת איש אל השני. איך זה במשך שעות הורעלה האוכלוסיה האוקראינית.

הדרך הארוכה עד וישניביץ, פחות או יותר כמאתיים ועשרים קילומטרים בלי פת לחם ומבלי יכולת להכנס לאיזה בית ללון עברנו במשך 9 ימים. ביום 14 לחודש יולי הגעתי הביתה. כמה ימים אחרי התאריך הזה בא אלי וספר לי על המות הנורא של ה־30 וכמה יהודים שנהרגו מות של חנק הקרבנות הראשונים של הכובש. הבהלה בעירנו הגיע עד השיא, לא ידעו על בטח מה קרה עם האנשים האלו, בלב כל אחד נכנסה חרדה ושאלה אחת עברה מפי לפי מי יודע מה יולד יום? ברחובות העיר שלטה שממה וכל הגברים נשארו בבתיהם. הרוצחים התחילו

לבקר את כל בית, המטרה שוד, גזילה וחמס. עם תירוצים שונים, כמו למשל חיפוש נשק או חיפוש מרגלים, נכנסו ובדקו את כל בית ובית ומה רק שמצאו לקחו אתם, לשוא היו התלונות, בהבתים האלה שלא מצאו שום דבר הכו את אנשי הבית מכות רצח וזה הכול עשו רק ורק האוקראינים.

בראשונה חשבו שהרוצחים רק יינקמו בהאלו שפעלו עם השלטון הקומוניסטי וכעבור כמה זמן יישקט המצב, הסבה שגרמה למחשבה זו שמהיום הראשון בעירנו השלטון היה נמצא רק ורק בידי האוקראינים, ומהכובשים היה רק היחידי שחובתו היה רק לשמור שיובא המעשר של כל מיני תבואות מצד האכרים שהי הנחוץ להם בימי המלחמה.

עברו תשע ימים מהיום בו הגעתי לעירנו ביום 41.7.23 השכם בבוקר, היה זה בערך בארבע וחצי יצאתי החוצה לשאוף קצת אויר, מפני שעם התחלת היום היה מסוכן לגברים לצאת החוצה. צעדתי ברחוב הצר על יד ביתי. מחשבות שונות לא הרפו אף על רגע, מה יהיה? ופתאום מאחורי שמעתי קול מצוה: עמוד! פניתי לאחורי ומצאתי בחור אוקראיני נמוך קומה בן של אחד הסנדלרים שהכרתי את כל המשפחה שלו הוא גם ידע מי אני. הוא התחיל לסגת לאחוריו בשביל לתת די מקום להוציא את הרובה שהיה פי שניים ארוך ממנו, וצוה עלי שאקח את הכיוון קדימה למה שיש להם צו לבדוק את הדוקומנטים של כל אחד שיפגשו ברחוב. בראשונה התפלאתי ופניתי אליו בלשון ידידות:

— בלי הדוקומנט אינך יודע מי אני?

על זה הוא התקרב אלי עד כדי כך שהרובה נגע בבטני ואמר אלי בזה הלשון:

— הימים שתשמיע את חכמותיך כבר עברו ובאם לא תשמע בקולי כאן על המקום אהרוג אותך כמו כלב!

אחרי זה שהרשה לי להודיע דרך החלון, שאני הולך למשטרה, שמתי את צעדי בכיוון לשמה במהירות מיוחדת. כאשר נכנסתי להחדר ששמה אספו אותנו למרות שהשעה היתה עוד די מוקדמת כבר מצאתי כמה יהודים, ביניהם אחדים בחורים צעירים. כעבור שעה או שעה וחצי נתמלא החדר. הבאים עוד לא הפסיקו לבוא והם כבר התחילו להוציא את אחדים, אבל אף אחד מאתנו לא ידע לאן הולכים האנשים האלו. בכל כמה רגעים נפתחה הדלת ומי שעמד קרוב להיציאה קראו אותו והדלת נסגרה מאחוריו. בינתיים מכיון שאני הייתי כל הזמן אי שקט, נגשתי קרוב להדלת ומכאן פתאום שמעתי צעקות נוראות. זה היה בדיוק אחרי זה שבחור אחד הוצא מן החדר, נשארתי דבוק על יד הדלת בשביל לחכות, באם אחרי היציאה של ההוא שבא אחריו גם כן יבואו צעקות. והנה קבעתי אחרי זה שמוצאים את מי שהוא נשמעים אותם הצעקות. איך להסביר לי את זה לא ידעתי. היה ברור שהאנשים האלו שעוזבים את החדר תחת פקודתם של הרוצחים האוקראינים מוכים מכות קשות, אבל קשה היה לדעת מה באמת עושים הרוצחים עם האנשים האלו ולאן אוספים אותם? בינתיים בא גם הטור שלי לצאת. בראשונה לא ידעתי מה לעשות, לצאת בהזדמנות הראשונה או לחכות. סוף סוף ידעתי שזה

לא יימנע אותי, בו ברגע התייצבתי בדלת והשוטר הראה לי שאני צריך לקחת שמאל ולהכנס להחדר בו ישב הרוצח הראשי, נדקא בדסיוק. עוד לא הספקנו לברך איש את השני בברכת בוקר, התחלתי להסביר לו, שקודם כל מסבת שאני הייתי 13 חודש בבית הסוהר הסובטי חליתי מחלת קיבה ומפני זה איננו יכול להשאר בחדר כמה שעות באם אין שם בית כסא. על זה הוא ענה לי, תלך הביתה.

עד שרציתי להגיד לו שיודע לשוטרים שעומדים על יד דלת־היציאה שאני הולך הביתה, הוא עמד ממקומו ואמר להם שיתנו לי לעבור ואף אחד לא העיז להרים את ידו להרביץ אותי. מהמקרה הזה הבנתי שהם מכים מכות קשות מאוד את אלו למי שהם לא מרשים לחזור לבתיהם.

הרחובות היו ריקים, פשוט שממות, רעדה ופחד אחזתני מבלי לראות נפש חי בכל אורך הרחוב. באותו הרגע פתאום בדרכי הגיעו לאזני צווחות ופתאום ראיתי בזוית אחת, נשים מדברות אחת לשניה בלחש. כשראו אותי מרחוק התעלפו כולן, ואני בעצמי הייתי צריך לחלק להן עזרה. לחשתי אל אזניהם שהנה אני נמצא חי ביניהן עד ששבו להכרתם וכולנו נשענים איש על השני רצנו מלאי כחד ורעדה הביתה.

אחרי הצהריים באותו היום נתברר ששים גברים נלקחו מהעיר ואף אחד אינו יודע את קבורתם עד היום.

ספר לי אברהם צימבלער: בין החטופים באותו היום היה גם גיסו, הוא בשביל להציל את גיסו רץ למשפחת וייצמן בכונה שהם אולי יוכלו להשפיע על הראש של המשטרה גנאדקה באדאסיוק שהוא יציל אותו. הוא סכן את חייו לעבור בחוצות השוממות רקים מכל נפש חי אבל לחינם היה הכול, מרוב פחד לא הרשו לו להכנס הביתה ודרך החלון הם הודיעו לו שלדאבונם הם לא יכולים לעזור למי שהוא. פתאום לאזניו הגיעו צעקות פראות והקולות באו מהבית איפה היתה העיריה (גמינע) שזה היה ממול בית וייצמן. בשביל שלא יראו אותו מרחוק הוא שכב על האדמה בהגן של האלו, משמה ראה איך הרוצחים מוציאים את כל אחד מהחפוסים מן המרתף ובדרך הם מכים אותם במכות איומות כאלו, עד שלא הגיע את חצי הדרך הוא אובד את הכרתו ונופל בלי כוחות להמשיך את דרכו. אז השניים שליוו אותו מוסרים את הקרבן לידי שני רוצחים אחרים, הם מושכים אותו על האדמה עד המכונה שעמדה על יד הבית, אחד בידים והשני ברגלים וככה הם זורקים אותו על המכונה וככה הם עשו עם כל אחד, עד שהגיעו אל המכונה היו כבר חצי מתים. כעבור שעתיים או יותר המכונה נעה ממקומה מבלי לדעת לאיזה כיוון.

למחרת היום השכם בבוקר התייצבו אל בתי המשפחות האומללות מהם נלקחו בעליהם או בניהם, האמהות של הרוצחים וספרו בסודי סודות על אזני הנשארים עם ילדיהם, שהשמועות שנתפשטו בעיר שהאלו שנלקחו אינם נמצאים כבר בין החיים זה לא נכון, ובכן הם יכולים לעזור להביא את בעליהן ובניהם בחזרה הביתה ובשכר זה יקבלו איזה בגדים או חפצים בעלי ערך. זה יהיה בעד השוטרים שהם

מחזיקים את השמירה על המחנה רכוז איפה שהם נמצאים. בשביל להוציא מן האומללות הם למחרתיים חזרו להסביר להם, שזה לא כל כך רע ובינתיים הוציאו מהם עוד דבר מה עד שעבר שבוע ימים ולא דובים ולא יער, אף אחד לא חזר.

בדיוק ביום רביעי, 30.7.41 בבוקר הם התחילו לבקר בית אחר בית והוציאו רק ורק גברים, מבלי להגיד דבר מה לאן הם לוקחים אותם. מי שהספיק להתחבא ניצל והרבה שלא הראו לנוס מצפרני הרוצחים נפלו בידיהם. וגם עמהם אירע אותו הדבר בהבדל אחד שהפעם האסון היה פי שבע גדול מהשבוע העברה, במשך שעתיים הם אספו בערך 400 יהודים וכולם נעלמו באותו האופן כמקודם. ושוב פעם באו אחדות מהאמהות האוקראיניות וניסו את הצלחתם לרמות את הנשארים, ברור שחלק גדול האמינו לדבריהם ומסרו להרצחניות חפצים אחדים, אולי יחזור האבא של הילדים שנשארו ונתיתמו. נברר במשך שעתיים או שעתיים וחצי נעלם מספר די גבוה וגם הפעם רק ורק גברים.

באותו היום בין הנחטפים היה הרב העיר יוסף הערליך ושייקי יקירא. יהודי עירנו וישניביץ נהרגו ונשמדו רק ורק על ידי האוקראינים תושבי העיר, מהכפרים לא לקחו חבל, לא מפני שהם התנגדו להמבצע הקדוש הזה אלא מסבת שהמשפחות של אוסטרובסקי, באדאסיוק, שאפאוואל קובלסקי ועוד כאלו לא נתנו להאכרים להכנס לעשות דבר מה, בשביל שהשוד והגזל יישאר רק בידיהם.

בעיירה שלנו כולם כמעט זוכרים הנצי פלדמן, היא גרה בזוית של קורולקה על יד הדרך לקרמניץ. לה היה בן יחיד ושמו משה, היא כל כך היתה קשורה להבן יחיד שלה, עד שבעיר פרחו לחישות שהיא לא הרשה לו להתחתן עד הגיל די גבוה מיראה שלא יתרחק ממנה. באותו היום של האסון הגדול בין הנחטפים היה גם בנה, אין שום פלא באם היא בתור אמא עשתה את הכול, אולי תוכל להציל את בנה מידי הרוצחים, כולם שכנים שלה ובסוף אחרי בכיה וצוחה ראתה שאין עצה, אז היא הציעה להרוצחים שיקחו גם אותה בשביל שהיא תשאר על ידו בכל מקום ומקום. בראשונה הם הסבירו לה שאסור להם לעשות דבר כזה, מפני שיש להם צו לאסוף רק ורק גברים בשביל העבודה מאחורי החזית (שוב פעם אותו הנוסח) ואחרי כמה רגעים כאשר היא לא רצתה להסתלק ממנו, הם הכו אותה באכזריות כזו, עד שהיא נפלה ועל המקום נשאר רק גל של עצמות, בשר ודם.

אחרי האסון הגדול הזה גדלה הבהלה בין תושבי העיר, לא ידעו באמת איך להבין את כל מה שמתרחש מסביבנו, אף על פי שלא היה שום יכולת לעזור לנו. העובדה של המקרה עם האמא של משה פלדמן מצד אחד והשמועות שהתפשטו מפניהם של הרצחניות האוקראיניות שהאלו שנלקחו לא נשמדו מצד שני, זה הכול ביחד הסיר מרעיונם של היהודים שזה התחלת הקץ ושלא יעלה על דעתם להתארגן ולהתנגד תחת הסמל תמות נפשי עם פלשתים ויקמץ שפיכת דמים מביניהם. והם באמת הגיעו למטרתם, כאשר בין כמה יהודי העיר הועלה המקרה של משה פלדמן, הרוב בא למסקנה שהיא בעצמה אשמה בו, מפני שזה ברור שבזמן מלחמה הצדדים תמיד צריכים באנשי עבודה מאחורי החזית.

ביחד עם הבהלה גדלה גם העניות, הדלות מלווה ברעב ומות לאין הצלה, מחלות עפידמיות ואין רפואות, צרות וצרות ואין תועלת. ימים עברו, בכל יום גזירה אחרת, התחילו גם לדרוש פועלים שיצאו בכל יום השכם בבוקר לעבודה אצל האכרים. בראשונה פחדו, הלא הם כל הזמן אמרו, שגם האלו שנעלמו נמצאים באיזה מחנות עבודה ואיש לא ראה אותם. אבל אחרי זה שהסכום פועלים הדרוש חזר מבלי שיחסר מי שהוא, נכון שלא קבלו שום שכר עבודה, שזה גם לא עולה על הדעת, למרות הכול הסכום הוגדל מיום ליום, משום שהאלו יכלו לכל הפחות להכניס בגניבה דבר מה ממזון בשביל ילדיהם ולהקטין לכל הפחות את הרעב בביתם.

המצוקה מסביבינו גדלה מיום ליום, נאנחים ונאנקים ואיש שואל את חברו:

— הנזכה עוד לימים שנוכל לחיות חיים נורמליים?

הרוב היו בטוחים שמפלתו של ההמן המודרני של העם של הציביליזציה „מרכזית אירופאית" בוא תבוא אבל מי ישאר בין החיים? ומי יזכה לראות בעיניו את מפלתם? קודם שתבוא הנחמה תצא הנשמה! אחרי הרצח של 30.7.41 בו נשמדו בערך 400 מאות רק גברים, הפסיקו הרציחות, אבל הפחד לא הוסר. לא ידעו מה יביא יום, ביחד עם הפחד לא הפסיק גם השוד והחמס, כמו כן מחלות שונות מתדבקות, תוצאות של הרעב ששרר בין היהודים. לא עבר יום שלא יהיו כמה מתים. היינו צריכים לבקש בכל פעם רשות להוציא את המתים ולהביא אותם לקבר ישראל. כאשר חזרו מבית המתים הרוב בפה אחד הביעו את שאיפתם שיזכו גם הם למיתה כזו. בלבם קנאו את האלו שכבר מתו וזכו לכל הפחות להיות מובלים לקבר ישראל.

יחד עם הזמן חלף גם הקיץ, התחילו לדאוג מה נעשה כאשר יבוא הקור? איך נחזיק מעמד? מצד אחד הרעב, מחלות שונות, עפידמיות נוראות ונוסף לזה יתקרב הקור ויגמור עם השאר הנשארים עוד בחיים. נתקיימה הקללה, בבוקר תאמר מי יתן ערב. קור, רעב, מיתות משונות המה הם מנת חיינו ואין שום עזרה. המזון היחידי שקבלנו באופן רשמי היה סכום בהתחלה 300 גרם קמח ובמשך הזמן הם הורידו את המנות האלו.

* * *

אחרי חודש וכמה ימים מיום האסון הגדול שבו נעלמו כמה מאות יהודים, זה היה ביום חמשי לחודש ספטמבר, השכם בבוקר קודם עלות השחר הקצנו מהשנה מדפיקה קלה בדלת של השכנים שלנו. נבהלנו, איזה רעש. קמתי ועברתי לבית השכנים. כאשר פתחו את הדלת ראינו מחזה נורא, בדלת התיצבה העלמה, האחות הצעירה של רחל סנדלר כמעט ערומה. עוד לא הספיקו לשאול אותה מה קרה, היא התעלפה ולא יכלה להוציא אף מלה מפיה. אחרי כמה רגעים כאשר ההכרה חזרה אליה היא התחילה לספר לנו מקרה שהקפיא את דמנו בגידינו.

בקיצור: אתמול בלילה האוקראינים מהעיר הישנה, יחד עם אחדים שוטרים

של העיר החדשה אוקראינים, הוציאו את כל נפש חי מבתיהם של היהודים ובמשך כמה שעות השמידו את כולם, מטף, נשים, אנשים וזקנים. היחידה שנשארה בחיים זאת רק היא שברחה מן המיטה, עברה דרך הנהר שמחלק את העירה לשניים, בו היא נשארה כמה שעות וקודם עלות השחר באה והביאה את הבשורה הנוראה הזאת. ובכן הרצח הרביעי ואין לפני מי לצעוק ולהתאונן. ומה יהיה בעתיד? מה יביא לנו היום של מחר? ההפקרה של היהודים הגיע עד שיאו ואין תועלת והצלה, נמסרנו לידי טורפים.

פעם סכננו את חיינו, אברהם צמבלר ואני. יצאנו מחוץ לעיר, הסרנו את תו החרפה מחזיתינו, החלטנו להגיע לקרמניץ. בהזדמנות זו נספר על כל המקרים ונשמע מה יגידו לנו, היש עוד איזה ניצוץ של תקוה או לא. במקרה לא חכינו הרבה זמן, המכונה הראשונה שעברה על ידינו לקחה אותנו (בטח מבלי לדעת שאנחנו יהודים) וכעבור שעה או פחות, מלאים פחד וחרדה הגענו לקרמניץ. הצעד הראשון שלנו היה בכיוון לד"ר לנדסברג, לשמוע מפיו היש איזה אופן להגן על עצמנו או אבדנו? הרבה זמן לא בלינו עמו, הוא כמו שלא רצה להפחיד אותנו עוד יותר. אבל לדאבוננו ולצער של כל היהודים שנמצאו אז תחת שלטון הנצי, לא מצא בשבילינו אף מלה של נחמה. הבננו מדבריו שזה אבדון והשמדה כללית. הוא הציע לנו לא להתעכב הרבה זמן בעיר, מפני שכאן רוחפת הסכנה ליפול בידי הרוצחים ובמקרה שיתפסו אותנו אין מציל. הקושיים לחזור הביתה היו עד אין לשער. לעזוב את העיר היינו צריכים להסתובב רחובות אחורניות, משום שהרוצחים הוישניביצאים שמבקרים יום יום את קרמניץ לא יפגשו בנו ולא יחשדו שאנחנו מעיזים לעשות איזה צעדים בכיוון להגן על עצמנו, ז. א. להתאונן על מעשיהם. ברוב מזל עם שקיעת החמה כאשר החושך ירד על עיירנו, חזרנו הביתה. התשובה שהבאנו אתנו, היתה די להבין שבמשך גלותינו הארוכה הרוויה דמעות לא הושפלנו במידה מבהילה כזו. אבל איך להביע את זה מפני כל עם ועדה ולגזול מהם את נצוץ של תקוה שהמשיכה להיות בקרבינו?

החידה שאף אחד מאתנו לא ידע לפתור היתה: באם זה נכון שנמסרנו בהפקרות כזו להרוג ולאבדון, מדוע לא גומרים אתנו בפעם אחת? ומדוע הם בכל פעם שמוציאים אנשים להורג הם שומרים בשמירה יתירה בשביל שזה לא יצא לאור? אף אחד מתושבי העיר לא יכול להבין ומכל שכן להסביר למי שהוא. ה„תיקו" הזה היה מקשה עוד יותר את חיינו. מה שהיה ברור שזה לא יקח הרבה זמן, משום שמצד אחד רעב, מתים יום יומיים ממחלות בלי רפואות, ומצד שני הרציחות הסכומיים מזמן לזמן, העובדות האלו ביחד יחישו את הקץ. כעבור כמה ימים אחרי הרצח הרביעי כמו בפעמים הקודמים התחילו לעלות על דעתם, ואולי זה באמת שקר שאומרים שהאלו שנלקחו מאתנו נהרגו? מי פלל ואיך זה יכולים להאמין שהשכנים אתם חיינו מאות ומאות שנים פתאום באופן מבהיל כזה ייהפכו לחיות טורפות? כמו בכל מקרה גם הפעם נכנס שקט וכמו בכל עת צרה ומצוקה גם הפעם התחילו לחבר בדיחות שונות, כמו למשל, כאשר איש שואל את רעהו

מה יהיה? וואָס וועט דאָך זיין? התשובה היתה, וואָס האָט צו זיין, דערווייל טשעפען זיי אונז נישט, לאָמיר זיי אויך נישט טשעפען.

ככה עברו עוד כמה חדשים. הסתיו חלף, הקור התחיל להסתדר בכל תקפו, וככה נעשתה סימפוניה מלאה, רעב, עפידמיות, מחלות מדבקות בלי שום רפואות, ונוסף על זה הקור בלי אמצעי מזון, המנה שהם נתנו באופן לגלי הופחתה מחודש לחודש. החשבון היה ברור באם הם יתמידו להחזיק את המצב הנ"ל בלי שנוי לטובה, אז במשך זמן קצר לא יישאר אף נפש חי מעירנו ולא נראה שום סמן שזה ייפסק. הגזל והחמס לא נפסק, ממשיכים לחזור על בתי העיר ומוציאים מה שרק יפול בידיהם. מיום יום יחשך עולמנו. באם לקחת בחשבון שהמצב הזה הוא נחזק בכל מקום הכבוש אז הם בעזרת האוקראינים באוקראינה, הפולנים בפולניה, הליטאים בליטה, האונגרים באונגריה, הרומנים ברומניה וכו' ישמידו לגמרי את היהדות אירופה.

באחד הימים הנוראים נודע גזירה חדשה ויחידה במינה מאותו היום שכבשו את עירנו הם דרשו 150 גברים שיהיו מוכנים למחרתיים להוביל אותם למחנות עבודה מבלי אפילו להגיד לנו לאן. מה שכן הודיעו זה היה שהסכום הנ"ל יתיצבו למחרת היום לתחנת הרכבת של העיר קרמניץ. הבהלה שנתפשטה בעיר גדלה מרגע לרגע עד אין לשער. התחילו מו"מ עם ראש המשטרה, שמו שפובל. בראשונה היה דבור אולי לפרוק לגמרי את הגזירה כולה, אבל הוא אמר שזה אי אפשר. ובכן התחילו לדבר אודות האפשרות להקטין את הסכום, אבל עיקר השאלה היתה: ובאם יקטינו את הסכום איך לאסוף את הסכום הקטן? בינתיים התפשטו ידיעות שבעד סכום ידוע הגיעו לידי הסכם שהנאספים יצאו ברגל, בכונה לאחר את המועד וכאשר זה יעלה בידם, כולם כאיש אחד יחזורו הביתה. כל זה סדר יהודי אחד הראש של היודנראט, שמו קוילנברנר. ברור שלא כולם האמינו לשמועות האלו, ובעיקר של האלו שהחליטו להתייצג ברצונם הטוב, נכנס חשד שזה הכול שקר, ושהשמועות האלו התפשטו רק ורק בשביל להרגיע את רוחם של היוצאים. ומכיון שהאלו שהחליטו ללכת מתוך יאוש, מבלי לא לראות יותר איך ילדינו מבלי הבדל של הגיל מתנפחים ונופלים בחוצות ומתים מרעב ומקור בעיני הוריהם, והם, ההורים אינם ביכולת לעזור להם אפילו על רגע. היציאה היתה צריכה להיות מוכנה ליום המחרת. אותו הערב היו צריכים לאסוף בגדים, נעלים, לבנים בשביל היוצאים וכדאי להדגיש שלא היה שום התנגדות מצד האלו שמהם היו צריכים לאסוף את הדברים הנ"ל. בצער גדול ובשברון לב מסרו להאוספים את מה שהיה ביכולתם, ובעינים מלאים דמעות הביעו את איחוליהם שיצאו בשלום ויבואו בשלום.

השכם בבוקר ביום 8.10.41 יצאו במקום 150 פועלים רק 50. להעלות כאן על הניר את הרגש של יהודי וישניביץ באותו היום, אינני בכוח. בלב כל אחד נשאר הבטחון כמו הקודמים גם את האלו לא יחזרו כבר להיות בין החיים, אבל אף אחד לא חשב על עצמו. אולי בקרב לבם של הרוב ידעו שאין כל תקוה וכמו תמיד,

במקרים כאלו, לשם ודאות שאל איש את רעהו הנזכה עוד גם לחיים אחרים? לשמוע רק את דעת אחרים. התשובה היתה: גאָט ווייסט!

אחרי זה שהאנשים האלו עזבו את העיר, כולם נשארו מודאגים לגורלם, אבל מה, לא היתה ברירה. כמעט שלא דברו אל הנושא הזה משום שחכו שיעבור היום ולראות את התוצאות מההסכם שנעשה בקשר החזרת של האנשים האלו. כעבור היום פתאום התפשטו שמועות שראו את אחדים מהאלו שהלכו בבוקר תחת שמירת השוטרים האוקראינים לתחנת רכבת בקרמניץ. במהירות יתירה עברה השמועה מפה אל פה, אבל אף אחד לא האמין לדברי האלו עד שבעצמו רצה להוכח ולראות את אחדים בעיניו. אין שום פלא שהשמחה היתה באין קצה. אמנם שמחה עצורה, שמחה בלי רעש, יכולים להגיד שמחה טמירה.

מפי אחד מהמשתתפים בהטרנספורט הנ"ל שמעתי כדברים האלו: היחס בדרך ההליכה היה נורא. בבואם לקרמניץ קבלו צו שיתפשטו כל אחד לקרוביהם ולמי שאין קרובים שילך למכרים, אבל בתנאי שאחד ידע איפה נמצאים השאר. הכונה היתה ידועה עד שהתחילו לאסוף אותם, נתברר שהם אחרו את מועד יציאת של הרכבת. ובאותו היום בערב קבלו צו לחזור לבתיהם, שמחה בימי צער ויגון, רעב וכל מיני מיתות משונות! מי יכול לתאר לו מצב משונה כזה? הלא האנשים שעזבו את העיר הסכימו לזה רק ורק מתוך יאוש וגם שיוכלו לברוח מן המצב הנורא שהיה שורר בכל בית ובית מבלי לא לראות יותר את העינויים של ילדיהם. ובכן מי שלא ראה את צערנו מימי אז, איפה שעירה של כמה אלפים אנשים גוועים לאט לאט ומתפחתים מיום ליום מסבת המחלות והרעב, לא ראה צער מימיו, אבל מה בראותנו את האנשים בחזרה מדרכם נתעורר זיק של תקוה שאולי? אולי לעתיד ז. א. מהיום והלאה ישתנה היחס אלינו ויוכלו לעתיד לסדר באופן ההוא ענייניים כאלו, וגם מכאן למדו פרוש, שיכול להיות שהשמועות מימי אז שפרחו ברחובות עירנו אודות האלו שנלקחו ולא נהרגו הן נכונות, ואולי זה נכון שהם כן נמצאים במחנות עבודה.

היה זה באחד הימים של ימי סתו, הגשם והקור התחילו לאט לאט להתאחד עם הערב וביחד היתה זאת התקפה חזקה מדי, פשוט היה קשה לעלות על דעת מה יהיה כאשר יתקרבו הימים של הקור החזק והסקה אין להשיג, לא קצת פחם או אפילו ערימת עצים, אין מה לדבר מי יוכל לשאת את זה הכול ביחד? השונאים היותר חזקים של חיי אנוש, קור, רעב, מחלות ועפידמיות תחת שלטון הקשה התאחדו והכונה היא רק ורק להשמיד ולחסל אותנו. למראה הטרגדיה של העירה שלנו האומללה גם לב אבן יתר ממקומו. העוני והדחקות עלו למעלה ראש ולא היה מי שיעזור אף אחד לאחיו, ואב לבנו, כולנו היינו כלואים מבלי יכולת לצאת לחפש דבר מה בתור רפואה בשביל הילדים הגוועים. הרובע היהודי היה נידון למשפט מות מרעב. לחנם ישתדל מי שהוא מהנשארים בחיים לתת תיאור מהתמונות של העירות המדוכאות תחת זרועותיהם הקשות והאכזריות של שכננו האוקראינים, תחת שלטון הנצים, אין עט וגם לא יספיק דיו להעלות אפילו אחוז נמוך

מזה שעברנו. החמסנים והגזלנים רוששו ודלדלו אותנו בלי שום רחמנות, עד כדי כך שלא נשאר לאף אחד דבר מה בביתו בשביל להשיג פת לחם או טפה חלב בשביל ילדינו. מיום ייחשך עולמנו, ההורים מסתכלים בעיניהם איך בניהם, בלי הבדל של הגיל גוועים ומתים ברעב ואין הצלה. ונוסף על זה הרוצחים אינם פוסקים לחזור על בתיהם של היהודים שנראים כבר כמו מתים — לחפש ולהוציא מבתיהם הן ברהיטים הן בכלים, בהלבשה ולבנים. זה היה כמו רמז טמיר וברור: שהנה בעוד זמן מה אנחנו כבר לא נצטרך שום דבר.

מהחוץ לא הגיעו אלינו שום ידיעות וגם לא ידענו מה שמתרחש בהעירות סביבותינו, וכן גם מכל השטח האירופאי הכבוש על ידי הנצים.

באחד הימים האלו הודיעו לנו שנכין מקום בשבי להיהודים של עירה ויזשור־רודק בערך אלף נשמות. לא היתה ברירה. באחד הלילות בזמן שהחורף היה שורר בכל תקפו התחילו לבוא עגלות עמוסים, כמעט ערומים, קפואים מהקור ורעבים היו. התחלנו לקבל אותם, הקבלת פנים היחידה היתה רק במיים חמים, עם זויות איפה להושיט את רגליהם וממחרת היום היינו מוכרחים גם לחפש זויות שיוכלו להסתדר בהם איך שיהיה. הטרגדיה של הרובע היהודי עלתה לפי שלוש, עם האורחים שקבלנו. גם הם באו ערומים, רעבים ובלי כול, ולעשות דבר מה בשביל לא להטיב, אלא רק להקל את מצבינו לא היינו ביכולת. המתים מרעב וממחלות שונות הגדילו מיום ליום, ההכנות של יציאת החורף נמשך הפעם בעינינו יותר ארוך כמו בכל שנים הקודמות. כעבור כמה זמן אחרי הקבלת האורחים יצאה גזירה, שאף פעם אף אחד מאתנו חשב על זה.

כל תושבי העיר מגזע יהודי מוכרחים להתרכז רק ורק ברחוב אחד, בהתחל מאלטר לייטער ונגמר עם הבית של זיסי מזור, ומהיום ההוא אסור לכל יהודי לגור ואף לצאת בלי רשיון מיוחד מחוץ של תחום המושב הנ"ל. אנחנו בעצמינו מוכרחים לעשות גדר של קרשים מבית לבית וגם לחסום את החלונות ובאופן כזה נהיה מובדלי ממהגזע „הטהור" האריי שגרים מסביבותינו, ובשביל שהעבודה תהיה גמורה עד התאריך הם דרשו שני יהודים כמו ערבים בעד זה, כל המאמצות בשביל לפרוק את הגזירה היו לשוא. השני יהודים שנמסרו לידיהם בתור ערבון היינו יעקב מרכביין ואני. עוד באותו הערב ביום 14.2.42 הוציאו את שנינו מן הרובע היהודי הובילו אותנו למרתף תחת הגמינה כתנאי, שהעבודה תהיה גמורה בזמן, ביום 52.2.16, ירשו לנו לחזור הביתה, ובאם לא — ישלחו אותנו למחנה רכוז. כולם כאיש אחד התחילו קודם כל לאסוף את החומר וכעבור יומיים בדיוק על היום האמור היה זה גמור. באותו היום חזרנו שנינו הביתה.

למרות שעם ההקמה של הגיטו נשארנו כמעט כולנו על המקום, ז. א. לא הוציאו אף אחד מאתנו, נכנסה ללב כל אחד איזה רעדה מיוחדת, ומה יבוא עכשיו? מה היא הכונה של גזירת הגיטו עם החוק החדש שאף אחד מהיהודים יכולים לעזוב את מקום מגוריהם אף על רגע? וגם להאריים אין רשות להכנס לתוך הגיטו? מה היא הכונה הנכונה? אבל מי יכול לתת בימי אז תשובה ברורה, לא

נשאר אחרת לחכות, מלאים פחד ומורא מה יולד יום? התחלנו להתרגל להחיים החדשים. ברוב החדרים של התחום המושב של הגיטו הצר שרר חושך מפני שגם על החלונות הם ציוו לסתום עם הקרשים. הבתים נתמלאו עם יותר אנשים, נשים וטף, כולם רעבים, עצובים, חולים. אחדים מהם נראו כמו צל של אנוש.

אודות המצב אז ביחס עם הגזירה החדשה אין לי פשוט מלים איך להביע את דעתי.

באחד הימים האלה ראיתי מרחוק איך אחד מהשוטרים האוקראינים מוביל בחור אחד יהודי. תארתי לי שהוא „עבר" על אחד מהחוקים החדשים, כמו למשל או יצא מן הגיטו בלי רשיון, או נוסף על זה הוא היה יכול לעשות איזה חילוף, לקבל כת לחם בשביל האמא או האבא שלו החולים. ראשית כל החלטתי להציל את הבחור הזה מידי הרוצחים, מסבת שהם קודם כל מכים את הנתפסים מכות רצח ושנית מרחפת סכנה שהם יקחו אותו למחנה רכוז שלהם. קראתי את השוטר על שמו, הלא הכרתי את כולם מפני שהם כולם היו רק ורק וישניביצאים. הם שניהם התקרבו אלי והוא התחיל להסביר לי את החטא הגדול והנורא של הבחור: דהיינו הוא העיז באחד המקומות מחוץ לגיטו לזרוק חתיכת לחם לאחד של המשפחה שלו שהיה נמצא מבפנים. אחרי ששמעתי את נושא האשם, פניתי אליו שהוא יעשה לו פתק עונשי של סכום כסף ידוע וקודם שהספקתי להוציא מכיסי את הסכום של העונש פנה אלי במלים האלו: מה? אתה השתגעתה? לבחור עני כמוהו אעשה פתק עונש כספי? כאשר מסרתי לידיו את הסכום של העונש הוא עזב אותו. קשה פשוט להבין את האופי של האנשים האלו ובידיהם נמסרנו אנחנו ואין מציל. אלו הם השכנים שלנו ועמהם חיינו מאות ומאות שנים ולא הכרנו אותם, מי כלל שברגע שפרקו את הרסן ונתנו להם לעשות עמנו כרצונם, הם יסתערו עלינו כחיות טורפות. לא רק שחמסו וגזלו מאתנו את הכול והשאירו את מאה אחוז בלי אמצעים לחיות, אלא הם, רק הם האלו שחרבו, הרסו והשמידו את חיינו מטף עד זקן, אנשים ונשים הרות.

***

המקרה שספר לי דוד פלדמן:

בכל פעם אחרי כל הריגה פשטו שמועות שהאלו שנלקחו מבין תושבי עיירתינו נמצאים במחנות עבודה. המטרה היתה ראשית: לרמות את המשפחות האומללות ולהוציא מהם חפצים שונים בעלי ערך ושנית להנים באופן כזה ההשגות לאיזה שהוא התנגדות תחת הססימה תמות נפשי עם פלשתים. מה שהיה יכול לעלות להם הרבה שפיכת דמים מביניהם. אחרי כל מערכה כאשר השמועות האלו התחילו לעבור בלחישה מאיש לאיש, הרוב מתושבי העיר הביעו את דעתם אולי כן נכון? והם כולם נמצאים בין החיים. הלוא הם הנצים נכנסו למלחמה עם הדוב הלבן שתהיה בשביל שניהם די קשה, וכל אחד מהם נחוצים בידי עבודה מאחורי החזית, אז עלינו נפל הגורל למלא את העבודות הפיזיות האלו, ומדי פעם ופעם עולה על דעתך: אולי כן נחזיק מעמד עד שיעבור הזעם הנורא הזה? ובכן אל

להתיאש! השאלה העיקרית באותם הימים היתה היפסיק החמס והגזל היום יומי? עד מתי נהיה מסורים בידי הרוצחים השכנים שלנו? ואין עונה! וככה שוב פעם עברו יום אחר יום, הקור המסמר, חוסר הסקה שאכל את בשרינו, התחיל להסתלק לאט לאט, התחילו לבוא ימים בהירים עם שמש של ערב אביב שהמס את השלג שנצטבר ערמות לאורך של תחום המושב שלנו. זה הכניס לקרבינו איזה תקוה מיוחדת, אור השמש התחיל מכניס קצת שמחה לליבותינו הדואבים והכואבים, אף על פי שהאסון עם כל זועתו לא נמעט אף על אחוז אחד. נכון שעם כניסת האביב נעשה המצב קצת יותר קל כמקודם בימי חורף, אבל הרעב החזיק את עמדתו עם כל תקפו. אנשים שברובם היו רק צל של אנוש התחילו לצאת החוצה בשביל להתחמם נגש השמש, ובעברך ברחוב אתה עד איך אנשים די צעירים מתפרדים איש מרעהו במלים שהם לא יחזיקו את מעמדם יותר מיום או יומיים ולמחרת או למחרתיים מתו מרעב. ובכן באם אפילו הם לא ישמידו אותנו ביריות או ברציחות אחרות החשבון הוא ברור, שבמשך זמן קצר ייגמרו אתנו ובאם הם מתנהגים בהשטות האלו בכל עיר ועיר, זוהי לא אחרת אלא השמדה כללית, ובא הסוף על יהדות פוליניה ואולי גם של כל אירופה. אנחנו כל הזמן היינו נתוקים מן העולם החיצוני וגם לא שמענו שום ידיעה מה שמתרחש על שדה הפוליטיקה או הצבאי לא ידענו שום דבר.

הגיטו נהפך לשדה הפקר. באופן רשמי הלוא לפי החוק זה שטח שלשום „אריי" אין רשות להכנס אלינו בלי רשיון מיוחד, אבל מי ומי השואל? ולמי תלך להתאונן?

מיום יצירת הגיטו השוד והחמס גברו שבעתיים ואין מעצור, מחוץ לגיטו איפה נשארו הבתים שנתרוקנו מהיהודים. יום יומי באים השכנים שלנו עם בני משפחתיהם והורסים בית אחר בית וכדאי להדגיש שלמרות שהם ידעו שלא יכולים לזוז משם איזה דבר של ערך משום שהרוב של הבתים היו כבר ישנים, ולא יכלו לקחת אפילו חתיכת עץ ששוה דבר מה, הם בכל זאת עשו את זה בספוק מיוחד ובשבע רצון מלא, רק ורק תחת ההכרה שהם הורסים וביחד עם זה חוסלים את כל סמן יהודי מן הארץ ובאופן כזה שלא ישאר כלום.

בין כל הטרגדיות שעברנו בימי אז קשה היה להבין מה שראו עינינו. שום סופר עם כל סגולותיו היותר רמות לא יראה להעלות על גליון ניר ולבטא את האחוז המינימלי ממה שעברנו באמת. היה ברור שהחרב שביד הרוצח ממעל לראשינו הולכת ויורדת וכידוע שתהליך האבדון הוא גרוע מהאבדון גופא, אבל אין הצלה. הילדים שלנו נפוחים מרעב וממחלות שונות מסתובבים בחוצות של הגיטו, כמו שכורים מחוסר כוח להחזיק את גופותיהם החלשות ומתים כמו זבובים. אין עצה ואין תחבולה. עירומים, רעבים וצמאים בסביבה של רשעות תחת שבט של נוגשים, סדיסטים גורלינו נחתם. איך שבמשך זמן כל כך קצר, הנציזם הרעיל את הצבורים בכל מקום שהוא נצב את רגלו, וביחד עם זה ירידתינו. הנני רוצה בהזדמנות זו להעלות כאן עוד מקרה, בכדי שיבינו באיזה דם קור הכינו הנצים

את ההשמדה, אף כי בהרבה מקומות מלאו את תפקידיהם בשקידה יתירה הצבו־
רים הנוצרים בכל מקומותיהם.

באחד הימים קבלתי רשיון לצאת מן הגיטו, הכונה להשיג איזה שהוא מזון בעד חלוף בשביל בני ביתי. בחזרה רחפה הסכנה שלא יתנו לי לעבור, והנה כאשר הייתי על יד הכניסה לגיטו, אחד מהשומרים ששמרו את היציאה פנה אלי ואמר לי בדרך הלצה: הנני מעונין לראות מה יכול להכניס (הזשיד) היהודי בהתיק שלו לגיטו. אני עוד לא הספקתי להוציא אף מלה מפי, ושני אמר לו לא נבדוק, שיכניס הפעם, אין דבר. על זה עונה לו הראשון, טוב אני לא אתנגד הפעם, אבל באם אתה חושב שכשייהפך הממשל אז הוא יצא להגן עליך בעד זה שנתת לו לעבור אז אתה טועה. איך נגמר הענין זה לא חשוב, מה שכן מעונין מהשיחה הזאת, זה שלפי דעתם הם מוכרחים למחוק את כל זכר יהודי בשביל שלא ישאר שום עד חי להמעשים התעתועים של הרוצחים. הצבורים מהמקומות האלו היו כולם נגדינו והם לא רק שעזרו להם בעבודת ההרג, הם גם עזרו בהתפשטות את השמועות שהגברים האלו לא נהרגו. המזון שהם התחילו בראשונה לחלק בין תושבי הרובע של יהודים ואחר כך הגיטו הורד מיום ליום עד אפס, המחלות השונות והעפידמיות ובראשם מיתת רעב הורידו מיום ליום את הסכום של גברים שהיו מסוגלים לעשות דבר מה בכיוון זה, תחבורה בשביל שיגיעו איזה ידיעות מעיר לעיר לא היתה, אז מי ומי ואיך באיזה אופן יכלו האנשים חולים, רעבים לעשות משהו. הרוצחים בעזרת של הצבורים בכל מקום של כבוש הכינו בדם קר ובמחשבה תחילה, ואין סבה להאשים, צריכים להנציח את כל מה שעברנו למען שידעו כל הדורות הבאים אחרינו למה מסוגלים אנשי הציביליזציה האירופאית, אין קינה יותר עמוקה וטרגיקה משכמוה, בשביל להכניס אותה על יד אותן הקינות שהונצחו מימינו.

באחד הימים של חודש אפריל 42, ביום 13, יום שני לשבוע הטילו עלינו גזירה לא חדשה במינה אבל יותר נוראה מכל הגזירת שהטילו עלינו עד היום הזה. הם דרשו שעל יום של מחתריים יהיו מוכנות 50 נשים או בחורות שיצאו לקולודנה להמשך של הגראף גרוחולסקי על חודש ימים. הגזירה היתה חמורה וכל המו"מ עמהם בשביל להעביר את הגזירה לא נתנו שום תוצאות ומסבת זו הגזירה נראה בעינינו יותר חמורה. מי יודע את מחשבותיהם, אבל לא למלא את דרישתם יתחיל חטיפות ברחובות וגם בבתים, ולשלוח? את מי? מי מהבחורות תסכים ברצונה לדרך זו? במשך השיחות שהתנהלו עם הרוצחים שלנו, הם על כל צעד הבטיחו שלא יקרה להם שום דבר רע והם על הזמן כולם בריאות יחזורו לבתיהם. אבל מי היה מסוגל להאמין לדבריהם? סוף סוף אחרי זה שהם הסכימו להרשות לבקר את המשק בכל יום יהיה זה מצד הוריהם, בעליהן או אחיהן של הנמצאים שמה, וגם להביא להם מזון, התחילו לאט לאט להתאסף ועל היום הקבוע יצאו לדרכם הסכום המלא. הרעדה גדלה בינינו מרגע לרגע. העיקר ביום הראשון שליום המחרת יצאו לשמה כמה אנשים ממשפחותיהן וחזרו עם ידיעות די טובות,

שהן עובדות שם עבודה משקית, והיחס אליהן מצד השומרים הוא די סבוקי. הידיעות האלו הרגיעו את המשפחות של הבחורות וכמו כן את כל תושבי הגיטו. ככה עברו יום אחר יום, אנשי משפחותיהן יצאו כמעט בכל יום לשמה, ללקחת אוכל בשבילם לא היה מאיפה, הבקורים אצלם היו רק ורק לראות בעיניהם אם באמת לא קורה להם איזה דבר רע, אף על פי שבכל אופן לא יכלו לעזור להם. אבל כאשר האנשים האלו חזרו יום יום עם ידיעות הנ"ל, נכנס שקט ואפילו שבע רצון. היהודים בעצמם התחילו להסביר את ההתנהגות הטובה מצד הרוצחים שאולי נכנס איזה שנוי לטובה? מי יודע? החודש עבר והבחורות חזרו לביתם שלמים ובריאים, וכמו תמיד אחרי מקרים כאלו נכנס ללב כל אחד איזה תקוה מיוחדת, ואיזה כח טמיר היה מתגבר וקורא בלחש אל יאוש! זהו גורלינו ומנת חלקינו כל ימי חיינו בגלות.

מי פלל על מה שהרוצחים מכינים בשבילנו? המות לא הפסיק לשלוט בחוצות הגיטו במלוא תקפו. הגענו למצב ואין בית שאין בו מתים ואין עזרה. הסכום של המתים מרעב הוגדל מיום ליום. ההורים השתגעו ממראה איך ילדיהם מתים נגד עיניהם ולא היה להם שום יכולת לעזור וגם לעכב את ההילוך של המלאך המות. והנה ביום אחד של חודש יולי הטילו על הגיטו גזירה לגמרי חדשה במינה, שבשום אופן לא עולה על דעת אדם, דהיינו: הגיטו במלוא רחבו וארכו של רחוב אחד מוכרח במשך לא יותר מיומיים לתת 120 טון קמח. היללות והצווחות מתושבי הגיטו הגיעו עד לב השמיים, הבהלה נתגברה מרגע לרגע, כל אחד שאל ברעדה: הנוכל לפרוק מעלינו את הגזירה הזאת? ומה יהיה אם הרוצחים שלנו לא יבטלו אותה? ואיך נוכל למלא את דרישתם? נראה היה על ברור שכלו כל הקיצין, ודוקא מפני זה שהם לא דרשו הפעם שום ערבון נתמלא לב כל אחד באיזה פחד מיוחד. כל אחד נסה להסביר את זה באופן אחר. היה לנו הרושם שהורגעים בורחות במהירות מיוחדת והנה חולף היום, וכבר למחרתיים הם יכנסו להגיטו לקבל את מליאת הגזירה. בעיניים מלאים דמעות ודם, מרירות ויאוש התחילו אחדים מתושבי הגיטו לפסוח על כל פתח ולבקש רחמים, ונכון שאף על פי שזה כבר מזמן היה הקמח המזון היחידי, במשך כמה שעות, אחדים מיהודי הגיטו שהכינו להם זה כבר מזמן התחילו להוציא מבתיהם כמה שרק היה להם והביאו על המקום הקבוע. היה הרושם שהרגש והאחריות של תושבי הגיטו התאחדו והחליטו בכל כוחותיהם להסיר את הגרזן שמונף מעל צווארינו. עצם העובדה שעל הזמן הקבוע נאספו כמה מאות קלג', בזמן שהרעב היה שורר בכל תקפו, זה היה ברור שרק מתוך יאוש כל אחד, הוציא מביתו עד טפה האחרונה ובאופן כזה אספו כמה מאות קג"ר. קשה לתאר את המצב איך אנשי רעב, עור ועצמות, רזים כמו צל של אנשים מסתכלים אל המחזה, בזמן שהם עוברים רעב קשה זה כבר מזמן. והנה באו הנוגשים ומכריחים למסור להם את המזון החידי. הרבה התעלפו מחוסר כוח וגם מרעב.

כולם כאחד הבינו אז שאם הם הטילו את הגזירה הנוראה הזו על תושבי

הגיטו, זה ברור שהקץ הולך ומתקרב. באותו היום נכנסו הרוצחים האוקראינים עם עגלות והוציאו את מה שאספו. זה היה בסוף לחודש יולי 42.7.28, יום שלשי של השבוע. האנשים אשר התאספו בו ברגע שהוציאו את הקמח התחילו לאט לאט להתפזר וללכת הביתה. מחזה נורא שכמוהו לא היה לעולמים, אין איש יודע במה יתמזן מחר. מה יתנו לאכול ליום מחר להילדים הרעבים שמתנועעים ברחובות ונופלים מחוסר אוכל, נראה היה על ברור שהחיים של תושבי הגיטו תלוים על בלימה, ואיש שואל את רעהו, הנוכל לעמוד? העגלות יצאו טעונות עם הקמח הנגזל מאת היהודים, והרעב הגודל מרגע לרגע לא פוסק להמית בלי הבדל בין ילד, טף, נשים וזקנים, כבר עייפנו, אזל כבר כוחינו למראה של חוצות הגיטו, כחד נורא רחף על פנים של כל העובר, מי שלא ראה את צערינו, אז לא ראה צער מימיו, צעד אחר צעד הובדלנו מעולם החיים עד שהגענו למצב בלתי שאת. גם אבותינו עונו ענויי שונים וסבלו יסורים קשים אבל כאלו עוד לא מכירה כל ההיסטוריה של עינויינו. מכל השכנים שלנו עם מי שגדלנו וגם חנכנו יחד כל ימי חיינו, לא נמצא אף אחד שינחם אותנו או שיביע את רגשותיו ביחס עם המצב הנורא שלנו מאז, שיציע את עזרתו — על זה לא חלם אף אחד מתושבי הגיטו. באם רק חלק ידוע מלאו במסירות יתירה את מצוות הנצים ולא הרשו לאחרים לקחת חבל מהרציחות מסבת שכבר הזכרתי למעלה (בשביל שהגוזל והחמס ישאר רק בידי האלו ששלטו), אז האלו שלא השתתפו שמחו והתעלזו על מה שראו בעיניהם. עצם העובדות של שלושה המקרים ערערו ויכוחים ופירושים שונים בנוגע מצבינו באותם הימים, החזרת החמישים גברים בזמן שדרשו 150 משילוח למחנות עבודה, אחרי זה החזרה של החמשים בחורות מקולודנה עם ההכרה שלא קרה להם שום רע כפי שהם בעצמן ספרו אחרי בואן הביתה, ולסוף שבמקום 120 מטרים קמח הם קבלו אחוז די נמוך ולא אמרו שום דבר, זה הכול ביחד הסבירו בין תושבי הגיטו שאולי כבר שבו המיים. באם הם לא עומדים קשה על דרישותיהם ויוכלו לסדר עמהם באופן כזה, אולי באמת זזו קצת משיטתם האכזריה. ומי חשב שדוקא הסמנים האלו מבשרים רעה? לאף אחד מהגיטו לא עלה על דעתו שהם הרוצחים מכינים את העובדות האלו בכוונה תחילה. אחרי הגזירה הנוראה של הקמח עבר יום אחר יום ולא נכנס שום דבר חדש. ברור שנשארנו שבעים רצון אבל בעומק לבינו נגנב איזה חשש של יראה, הרגש של כל אחד היה שחיים רגעי שקט קודם סערה.

באחת הלילות כאשר הגיטו נדם את שנתו הבלתי שקט, פתאום נשמעו יריות. לבותינו נמלאו עם פחד נורא, התחילו להקיץ קודם כל את הגברים חשבו שזה יעבור, התחילו להקיץ את הילדים, ללבוש אותם מבלי לחשוב מה ללבוש, לאן נלך, אם המות שולט מסביבותינו. הילדים בוכים, הנשים צווחים בדממה, הגברים נושכים שפתיהם עד נזול דם והמצב מחזיק זה כבר שעה וחצי. כולם בכל בית ובית פשוט משתגעים ואין עצה. פתאום נעלמו ונגמרו היריות, חכינו שזה יתחיל שוב פעם וככה כשנכנס השקט כולם נרדמו איש על מקומו עד שנכנס השחר

ואחריו גם היום, לצאת מן הגיטו הלא לא יכלו בכל אופן, אבל גם פחדו לצאת מבתיהם, אחדים בכל זאת סכנו את נפשם יצאו החוצה ומצאו שלא קרה שום דבר רע לאף אחד מתושבי הגיטו. לדעת את הסבה מהיריות האלו גם לא יכלו, מפני שהיינו נתוקים מהעולם החוץ. נשארנו בלי שום הסבר והסתפקנו שלא קרה שום רעה.

שוב פעם נכנס שקט, עד שביום אחד עם תחלת החודש אוגוסט, השכם בבוקר כאשר, כרגיל התאסף הסכום הידוע של האנשים, שיצאו לעבודתם השמירה של הגיטו הודיעו שהיום לא יצאו לעבודה. אחרי הפסקה קצרה שוב פעם נפרע השקט, אף על פי שהאלו חוץ מאיסור היציאה באותו היום לא אמרו אף דבר. המספרים, ז. א. האלו שהיו צריכים לצאת לעבודה ואסרו להם, כולם בפה אחד אמרו שממראה פניהם של הרוצחים הבינו שהם מכינים דבר מה. זה היה רק ורק רגש עצמי, הלחישות הטילו סערה בהגיטו. עובר החצי הראשון של היום בלי שום מקרה מיוחד והרגיעה אינה חוזרת. להפך מפחדים מהתקרבות של הלילה ואינם יודעים מדוע. אנחנו מסתובבים מבפנים ואין אחד מעיז להשקיט את רוחו של חברו. אחרי גזירת הגיטו בכל בית היה מוכן איזה מקום נסתר. ידעו על בטח שזה לא יציל אותנו מידי הרוצחים. בכל זאת הכינו בשביל לברוח מן המות אפילו על זמן קצר. ככה הם החיים. הלא זה ידוע שבכלל ובפרט בימי אז החיים היו פי מאה קשים של המות, בכל זאת עשו את הכול להרחיק את ביאת מלאך המות...

היריות באותו לילה מה שאף אחד לא ידע להסביר את זה, ואחרי זה האיסור לצאת לעבודה, דבר שכבר היה לקוח כמו רגילות יום יומי ופתאום נותק, זה הכול ביחד גרמו להגדלה של בהלה שקטה, מה יהיה? ומה יביא היום? ואין פותר, באם בעבר בכל יום היו עשרות בקורים מצד הגזלנים, בימים האלו הפסיקו הבקורים האלו. מה שגרם מחשבות שונות ואין איש שיוכל אף לנחם אותנו. באם בימים הקודמים עם הבקורים של הרוצחים שלנו היו יכולים לשמוע — שיהיה זה שקר וכזב — עכשיו לא נכנס אף אחד מהאלו ולא הראו את פניהם גם מעבר לגדר של הגיטו. אחדים התחילו להביע את דעתם, אולי זה קשור עם איזה מפלה של הנצים? מי יודע? הלא אנחנו נתוקים מכל העולם ושום ידיעה לא מגיעה אלינו, מה זה פתאום השנוי שנכנס?

היה לנו הרושם שהחרב נמסרה לידי נוגשנו רק להפחיד אותנו, והנה עכשיו אין מי שישלוט עליהם, אין מי שיעצור הרצחניות שלהם, מה רע ומר גורלינו כאשר השודדים כל הזמן בכל יום היו נכנסים ויוצאים ובכל פגישתם הכו ורצחו וגזלו מה שרק נפל בידיהם והיהודים נאנחו בשתיקה, והמצוקות עלו עד ללא שאת. והנה עכשיו כשהבנדיטים האלו לא נכנסים גורם זה אי שקט נורא, מי יבין את זה? ומי יפתור השאלה הסבוכה הזאת. והעיקר ממי ומאין יבא עזרנו? באותם הימים השאלה המדאיגה אותנו ביותר היתה — אפשרות הקיום, האם עוד חיינו עתידים לשוב למסלול נורמלי? יושבים אנחנו אבלים על חורבותינו וחסרי־כח ומחכים על הקץ, מבלי לדעת על איזה קץ; הקץ של יסורינו, או של חיינו? האם

זה נכון שההשמדה עוברת באותו הזעם בכל עיר ועיר תחת הכובש הנאצי? ובכן זה השמדה כללית. לע"ע החיים נעשים קשים לנשוא, החבל שהוטל על צווארינו הולך ונהדק יותק ויותר. ברגעים האלו עלה על זכרוני שעוד קודם פרצת המלחמה היטלר ימח שמו וזכרו לא פעם ולא פעמיים הבטיח שביום שהוא יכבוש איזה מדינה שמה לא יהיה קיום ליהודים הבאמת הוא עכשיו מכוון לגשם את זה?

למגילת סורינו אין קץ, החיסול נעשה בולט מיום ליום יותר ויותר. כאשר התאספו כמה יהודים והתחילו לעבור על כל המקרים שעברנו מיום הכבוש מצאו הרבה סתירות בפחסים אלינו, ובכן חשבו שאולי גם עכשיו יעבור רק בפחד. בלית ברירה חכינו מה ילד יום. ככה עבר יום אחר יום בלי שום שינוי, ז. א. האיסור ליציאה לעבודה לא בוטל ואף אחד מהלסטים לא העיז להכנס, גם לא נתנו את ההזדמנות לדבר עמהם ולשמוע מפיהם דעתם על מה שמתרחש מסביבנו. איזה חרדה פנימית התחילה לשלוט את כל אחד מתושבי הגיטו וגדלה מרגע לרגע, האומנם זו היא השמדה כללית? חיינו אז אין אפילו להשוות לחיים של כלב, מפני שלכלבים אדוניהם נותנים ללקוט את העצמות מתחת לרגליהם ולנו גם זה לא הרשו. הפחד ששרר בימי אז בחומות הגיטו הגדילו את הימים, והרעדה מה יביא יום ייבש את מוחותינו, וככה עבר יום אחר יום ועוד כמה ימים עד שבא יום שבת עם התאריך 8.8.42.

ביום ההוא אחרי הצהריים התכנסו עננים שחורים על שמי עירנו. נדמה היה, שהעננים האלו באו לבשר לנו את הבשורה הנוראה עם הסכנה שמתקרבת. המהומה בין היהודים תושבי הגיטו גדלה מרגע לרגע, מבלי לבטא אף מלה איש אל רעהו, הסתובבו כמו משוגעים, חיל ורעדה אחזה את כולם, ההתמרמרות והצער היה מונח על פני כל אחד, וכולם ביחד לא שאלו כבר מה יהיה. נתקבל הרושם כמו שכבר בטוח שמתקרבת איזה פעולה מצד הרוצחים שכמוה עוד לא היה. חוץ מהחושך שנעשה מהעננים השחורים שכיסו את עירנו, התחיל גם להתקרב הערב עם חשכו וזה הכול השפיע עלינו מדוכא מיוחד, וכמו בכל יום בערב הרוב של הגיטו לא הסתובבו ברחוב. הערב בא גשם חזק, שלא נתן לאף אחד להשאר מחוץ לביתו. להודע דבר מה מהרוצחים שבכל פעם מזמן לזמן נכנס מי שהוא מהם להוציא דבר מה בעד הכזב והשקר שהם היו מספרים היה אי אפשר, מפני שאף אחד לא נכנס בימים האחרונים. בינתיים מתוך הרעש של הגשם נשמעו יריות, תחת ההדים של היריות האלו שאף אחד מאתנו לא ידע משמעותם, התחילו להכנס כל אחד למחבואו, היריות לא הפסיקו וביחד עמם גדל הפחד. לתאר את המחזות מאותו הלילה אין עט ולא יספיק דיו, להסתכל להפנים מלאים צער ויגון של האמהות עם הילדים היה פשוט אי אפשר. היריות החזיקו כמעט כל הלילה וביחד עמהם אף אחד מתושבי הגיטו לא סגר את עיניו. עם התקרבות עליית השחר נפסקו היריות, ואף על פי שזה לא מזמן היה מקרה עם יריות ולמחרת היום התודעו שלא קרה שום דבר רע לשום יהודי, הפעם לא נרגעו היהודים והאי שקט לא הוסר מלב כל אחד.

השכם בבוקר ליום הבא אף אחד מהיהודים לא העיז לצאת ממחבואו, נשמעו קולות בהשפה האשכנזית, היה זה הנצי היחידי שהיה כל הזמן בעירינו, והוא בקש שיצאו לאסוף את ההרוגים שנהרגו משום טעות, וזה אנחנו מוכרחים לעשות מהר בשביל למנוע עפידמיה והוא מבטיח שמקרים כאלו לא ישננו ולא יקרה שום דבר לאף אחד. בלית ברירה התחלנו לצאת מן המקומות הנסתרים, ועל יד הבית של הרב שזה היה גם בית תפילה התחלנו לחפור מקום בשביל קבר משותף בעד החללים שנפלו באותו ערב. מי וכמה היו החללים של אותו הערב היה אי אפשר לדעת, מפני כאשר רק אספו חלק גדול מהחללים ועוד לא הספקנו לכסות אותם, הרוצחים התחילו לשלוח אש מרוביהם עלינו וכל אחד ברח להציל את נפשו. נכנסו שוב אל בתיהם וגם אל הבונקרים וחיכינו. נשארנו יום ראשון 42.8.9 נחבאים. בערב תוך השקט ששרר אז הגיעו לאזני הדי צעדים על המדרכות על יד ביתי. סכנתי את נפשי ובשתיקה התקרבתי אל אחד החורים שהיו מסדקי הקרשים. הצועד היה אחד מהשוטרים האוקראינים הרוצחים, קראתי אותו על שמו. הוא פנה אלי בתמיהה, מי זה מעיז לקרוא אותו באותו הרגע שהסכנה מרחפת על האנשים האלו. הוא כוון את הצעדים אלי ואני שואל ממנו שיגיד לי רק מה קורה מסביבינו, גם הוספתי לו, שאני יודע שהוא איננו ביכולת לעזור לי, אבל לכל הפחות שיתן לי איזה עצה אולי הוא יודע מה זה פתאום השנוי הפתאומי. על זה הוא אומר לי שאין לנו מה לפחד. מקרמניץ מסרו להם שהיהודים ירו על הנצים ובכן צוו עליהם שיבדקו את הגיטו ובאם באמת לא ימצאו שום נשק, כולם יחזרו על מקומיהם. השקר הציץ מעיניו, אבל לי לא נשאר רק להאמין לו. אחרי זה הוא המשיך ללכת לדרכו ואני נשארתי נצב על ברכי, מפני שהחור דרך איפה אני דברתי אליו היה די נמוך. עזבתי את המקום ונכנסתי אל הבונקר. בחדר הזה היו 32 אנשים, נשים וטף. כעבור החצי יום ראשון התחילו להרגיש חוסר של אויר, אחדים אפילו הרגישו חנק, אבל מה, לאן תלך לחפש אויר אחר. הלוא בכל פנות העולם האויר מחניק אותנו, בעיני כל העולם המודרני או הדמוקרטי, ואין אפילו מי שישים לב להטרגדיה הנוראה שנגמרת עם השמדת עם שלם. איפה נמצאים החלק שיהיה הקטן שבקטנים, שתמיד בימי מצוקותינו העיזו להשמיע את קולם אף מפנה אחת של כל העולם? הבאמת מלאה הארץ חמס ורציחה, וכל העולם התייצב על צד הרוצחים של הציביליזציה האירופאית? אל תזכירו את חסידי אומות העולם מפני שהם אינם, גם אותי למראית עין הציל הרוצח של חמשת אלפים יהודים של וישניביץ יחד עם 1000 יהודים של העיר ויזשורודק! הרוצח הנ"ל באחד הימים מימי אז, לקח סכום ידוע מהשוטרים הרוצחים של עירינו ונסע לבורסקוביץ ובעצם ידיו שחט את כל בני משה ונשיל. כדאי לדעת שהכפר בורסקוביץ היה שייך למחוז לנוביץ, אבל הוא לא הסתפק רק לשמוע שהם כבר נהרגו ונרצחו באופן אכזרי, רק ליתר בטחון הוא מלא בעצמו את העבודה הקדושה.

עבר יום הראשון בלי שום מקרים, משעה לשעה הרגש של חוסר אויר גדל

מרגע לרגע, אז אחדים מאנשי ביתינו יצאנו על עלית הגג, ראשית להקטין את הסכום של האנשים בהבונקר, ושנית, לראות דרך הסדקים ברוב זהירות מה באמת מתרחש מחוץ לתחום המושב. באמת שלא ראינו שום דבר מיוחד, מפני שביום שני האוכלוסיה האוקראינית היו עסוקים בעבודתם. מסבה זו לא היה שום תנועה ברחוב, וכפי שהיום השני עבר בשקט, אז אחדים מאתנו נשארו לישון על העליה. ביום שלישי השכם בבוקר היקצנו מהדי קולות שהלכו והתקרבו אלינו. והנה ראינו בעינינו בערך כעשרים רוצחים מזוינים, כל אחד ברובה על כתיפו עם שיר לאומי שלהם התקרבו אל הכניסה של הגיטו. עוד לא הספקנו לרדת ולהכנס אל המחבאות, שמענו צעקות וצווחות של אנשים, נשים וטף. עוד לא הספקנו להוכח מה באמת מתרחש והנה כבר שמעו את קולות הרוצחים בביתי, ומכיון שכולם היו נחבאים, שמענו איך אחדים מהם אומרים „ניכט יודען" נצא לבית אחר. היינו בטוחים שכבר יצאו. במקום די קטן חוץ מהבונקר הגדול היינו נמצאים בת של דוד קיטייקשר בת 14, יעקוב מרכביין עם אשתו ואני. הראשונים שהוציאו מהבית שלנו היינו אנחנו ומסבת זו נצלו לע"ע האנשים בסכום של 32 אנשים. הבת של דוד קיטייקשר חלתה אז על טיפוס והחום אצלה עבר על בטח יותר מארבעים. בין האלו שהוציאו אותנו היה גם נצי אחד, שהוא רק הראה להרוצחים איך הם צריכים להתנהג, ובעצמם עברו להראות גם להשאר הרוצחים בכל מקום ומקום. פניתי אליו בבקשה אולי הוא ירשה להבחורה הזאת להשאר בבית, מפני שהיא חולה ואין לה כוח לצעוד, על זה הוא עונה לי באותו הפזמון שאמר לי הרוצח האוקראיני, שהיהודים בקרמניץ ירו עליהם ובכן הם צריכים לבדוק אם אין גם אצלינו נשק, ובכן הם מוציאים אותנו וכאשר לא ימצאו שום נשק הכול יחזור על מקומו. בזה הוא פנה את פניו אלי וראה שאני אינני מאמין לו, אז הוא דחק את אגרופו אל פני ואמר לי: ווען איך זאגע דיר יודע דאן גלויבען מוזטו! ולאחד מהרוצחים הוא ציוה: תקחו מיד את כולם לשמה מלמטה. את כולנו הובילו לרחוב די באד גאס, ושם העמידו גברים לחוד ונשים לחוד. איזה דם קר יש לאנשים האלו עד כדי כך שגם ברגע שהם לקחו את כולם להש־ מדה סופית ועל פניהם לא היה להכיר שום דבר, אותה הכונה להסיר מן הדעת של כל יהודי שזאת היא ההשמדה האחרונה. את צבי מרגליות, יעקב מרכביין ואותי העמידו על יד הבית חרושת של שייקי יקירא ושם היתה גם הכניסה לגיטו. ציוו עלינו להרוס את הכותל של הקרשים, מה שעשינו בהתמדה יתירה בשביל לא להיות בין הראשונים שלוקחים אותם לקצה השני של הגיטו, שמה נכנסה מכונית משא ועליה הם העמיסו את האנשים, הובילו אותם קרוב לבית הקברות של העיר הישנה של הנוצרים, ומשמה נשמעו ההדים של היריות ממעל הנהר שעובר עירינו. התחלנו להרוס את הכותל ולסדר את הקרשים ממקומם בלי הרף. בינתיים נכנסה איזה מכונית התיצבה וממנה יצאו שני נצים של דרגא גבוהה, אחד מהם פנה אלינו עם השאלה, מה עושים כאן היהודים? אמרנו שאנחנו מסד־ רים את הקרשים. על זה צוה עלינו: תעזבו את הסידור ותעמדו על מקומכם.

בראשונה הפסקנו את עבודתינו אבל כאשר הוא התרחק מאתנו שום פעם טפלנו בקרשים. כאשר פתאום שמענו איזה רעש בזוית של בית חיה־טובה „די קצב־טע". מובן שאף אחד מאתנו לא העיז להתקרב להמקום. משמה באו הקולות והצווחות אבל השוטרים עם הרובים בידיהם בלי חגורים (גם זה היה בכונה תחילה) התחילו לצעוד לשמה. אחד מן השניים הנצים שנכנסו התקרב לאותו הזוית לראות בעיניו מה קורה. ברור שבשבילו פינו את הדרך, אז גם אני מאחוריו יכולתי לראות את המחזה הנ"ל. מאחד הבתים איפה גר אונגעלע קצב, היה לו בן שהוא לא היה בסדר מבחינה רוחנית, אז הוא כמו שלא היה לו יכולת להגן עליו באופן פיזי, הוא התחיל לצעוק שהאויר נתמלא עם הצעקות האלו. הרוצח הנצי הלז התקרב אליו, שם את ידו לכיסו האחורנית, משמה הוציא אקדח וביריה אל הפה של הבחור הזה הוא השקיט אותו לעולם.

בראותי את המחזה הזאת, ראיתי על ברור שעכשיו כן כלו כל הקיצין. בינתיים ספרתי את סכום של הרוצחים האוקראינים, היו הם 28. על המקום שהיינו אנחנו, היינו גברים בערך ששים וכמה. הנצים שבאו לראות איך הולכת העבודה יצאו בחזרה והמכוניות יוצאות וחוזרות לשמה עמוסים וחוזרים ריקים. הנצי היחידי שעוד נשאר היה רק אחד ששמר את הכניסה של הגיטו. נראה היה שהוא לא כל כך שבע רצון מהעבודה שמסרו לו. אבל מי יכול לחשוב עליהם על איזה שהיא עזרה? הסתכלתי אל המחזה וראיתי שהנה מתקרב הרגע שנצטרך גם אנחנו לזוז ממקומינו וללכת אל כיוון ההרג. פניתי אל אחדים מאלו שעמדנו יחד והצעתי, מכיוון שהם 28 ואנחנו ששים וכמה, אולי נסתער עליהם. ברור שלא נוכל להציל את נפשינו אבל גם הם הרוצחים לא יצאו חיים מידינו. על זה התקרב אלי אחד מהבחורים, אינני יודע מה שמו, אני חושב שאבא שלו הוא מלקסניץ, הוא עבד כמו חיט אצל יוקיל טסליער, בן אחד שלו היה ספר זמן ארוך, עבד אצל בנצי שערער והאח השני גם הוא עבד אצל יוקיל טסליער. הוא פנה אלי באותם הדברים: אני בשבילך איני רוצה לשלם עם חיי, לי יש רשיון עבודה, אני אמשיך לעבוד ואשאר בחיים, וכעבור לא יותר מעשרים רגעים הוא כבר היה בין המתים.

הוא לא היה היחידי שחשב ככה. הסבות שגרמו לרעיונות כאלו היה ההתנהגות של הרוצחים הנצים בעזרת הרוצחים האוקראינים באוקראינה וכו', שאף פעם לא אמרו בפירוש שבכל פעם שהם הוציאו את הסכומים של גברים על המקום השמידו אותם ביריות מאחוריהם, אלה התפשטו בכונה תחילה שמועות שזה לא נכון, שהם נמצאים במחנות עבודה, וגם העובדות שהם הסכימו להחזיר קודם את הגברים ואחר כך את הבחורות מבלי שיקרה להם איזה דבר רע, זה היה עשוי בדם קר. ראשית הוציאו סכומים גברים באופן כזה להקטין את הכוח הפנימי של האוכלוסין של הגיטו, את השאר שנשארו הרעיבו עד כדי כך, שהם כבר לא היו מסוגלים לאיזה שהוא התנגדות, ולהשתלמות התכנית שלהם עזרו להם המחלות

המתדבקות וגם העפידמיות כתוצאה מההזנה שירדה עד אפס. אחרי זה שהוא אמר לי את הנ"ל, עזבתי את המקום בו עמדתי וצעדתי בכיוון שם עמד הנצי ששמר ע"י הכניסה. הוצאתי מכיסי שרשרת של זהב ובפעם אחד אמרתי לו, הנה לך זה שאתה רואה, ובאם תקח אותי אל הבית שלי אוסיף לך דברי ערך בסכום די גבוה, וביחד אתי תוציא גם את הגברת שעומדת עם הנשים, עם ילד על זרועה. הוא בחפזון מיוחד הוציא מידי את השרשרת וזעק אלי, תברחו מכאן מיד. על זה אמרתי לו, איך אני יכול לברוח אם השוטרים עומדים מוכנים ליירות. אז הוא געה אל הרוצחים האוקראינים, הרפו את הרובים חזירים כמוכם, על זה הוא הוסיף: זה הכול כבר עולה לי על ראשי. אבל מה אני יכול לעשות, פקודה היא פקודה. התחלתי לברוח בכיוון המרתף איפה למעלה גרו משפחת מרכביין (משפחת קוץ). כאשר כבר הייתי בתוך המרתף והתחלתי לעלות דרך הסולם בשביל משמה לעלות על העליה. ראיתי שאחרי ברחו הירש מרגליות ויעקב מרכביין (יעקיל עטי רחל'ס). עוד לא הספקנו לחשוב לאן ללכת, איפה להתחבא והנה דרך הדלת מצד שני נכנסו שני שוטרים מהרוצחים האוקראינים ביד של אחד היה אקדח ולהשני היה כדון. התקרבו אלינו ודרשו שיתנו להם דברי ערך שיהיה שעון או חפצים אחרים. כאשר כל אחד מאתנו שם לידיהם, לי היה שעון, השניים נתנו להם כל אחד 20 או 30 דולרים. הם יצאו ואנחנו החלטנו אך ורק מתוך עייפות להשאר באותו הבית, לעלות אויפן בוידעם, ואחר כך נראה. עלינו במהירות, ראשית בשביל למנוע עוד פגישות עם הרוצחים, שאחרי זה שהוציאו את האנשים מבתיהם להרג, הם בקרו את כל הבית בשביל להוציא את כל מה שבא לידיהם. כאשר כבר היינו למעלה מצאנו שם כמה אנשים נחבאים. לפי רגע כל אחד מאתנו חפש לו מקום באיזה זוית, ראשית לנוח אחרי שלושה ימים בלי שנה וגם בלי אוכל. כאשר רק שכבנו מיד נרדמנו מתוך עייפות חזקה, וכעבור, איני יכול לקבוע כמה זמן, הקצתי משמיעה צעקות מהרחוב. במהירות יתירה קמתי ממקומי והנה דרך הדלת שנמצאת מאחורי לביתי ראיתי דרך הסדק, הנצי הראשון שנתן לנו ההזדמנות לברוח, על ידו עמדו עוד שניים מהאלו שבאו לבדוק איך הולכת העבודה ואחד מהשוטרים האוקראינים פטפט בהשפה האשכנזית שאף אחד לא יכול להבין, אבל אני הבנתי שהוא רוצה להסביר להשניים האלו שהאנשים שברחו מן המקום בעזרת ההוא שעמד על המשמר, גרים באותו הבית. על זה השניים ציוו להשוט־רים האוקראינים, מנה את אחד מהם כמו ראש המנהיג את החיפוש שיוציאו את הבורחים. דמי נקפאו בגידי על המחזה, על המחשבה באם הם ימצאו את החדר איפה נחבאים שלושים ושניים נשמות. ברור שאנחנו נהיה הנאשמים. כעבור כמה רגעים האלו חזרו והבטיחו שהם חפשו ובדקו את כל פנה ולא מצאו כלום. על המקום השניים האלו ציוו להשני שוטרים יהודים להכנס ולהוציא את האלו שברחו, וכאשר גם האחרונים חזרו בידים ריקות, הם התחילו להרביץ קודם את הרוצחים האוקראינים, מדוע הם רמו אותם, ומתוך ישרנות גם היהודים קבלו את חלקם. כדאי היה לראות באיזה רציחה הם הכו את השוטרים בלי הבדל. את ההד מכל

רביצה יכלו לשמוע במרחק של מאה מטרים או יותר, ובזה נגמר הענין ועזבו את המקום. הרגשנו כמו אבן קשה ירד מלבינו.

התברר שכבר עברו כמה שעות שנחנו תחת התרדמה החזקה, ולא היה איך להפסיד זמן בשביל להמשיך את ההצלה, ז. א. לא היה זה ברור אם כשנברח מגבול הגיטו נוכל להצילינו, אבל להשאר בתחום הגיטו אז על בטח היה זה לחינם. ובכן עלינו לחקור באופן זהיר ולברוח לאן רק עינינו ישאו אותנו. נשארנו יומיים בתחום הגיטו איפה המות רחף על כל צעד וצעד. ישבנו על העליה ודרך סדק בגג השקפנו וראינו את הטרגדיה, איך מכל בית ובית מוציאים משפחה אחרי משפחה להורג. בינתיים נכנסו עגלות, תפקידיהם היתה לאסוף את החולים בלי הבדל של הגיל, וגם זקנים שמחוסר כוח לא יכלו לעמוד על רגליהם, אספו אותם על העגלות האלו, החצי של גופותיהם היו על העגלות והחצי השני היו תלויות כמעט על הארץ, והסוס הלך דרכו והמשיכו את גופותיהם תחת צלצול קולותיהם וצעקותיהם שהגיעו עד לב השמים. זה נראה כמו שלפעמים כאשר מנקים איזה יער ומוציאים את השרשים (פענקיס). את העבודה הזו מלאו גם אחדים מתושבי וישניביץ חוץ מהשוטרים. עד השעה שתים עשרה ביום 42.8.11 הושמדו פחות או יותר, אלפיים או אלפיים וחמש מאות נשמות. האשם שלהם היה רק ורק שאבו־תיהם עמדו על יד הר סיני.

בערב יצאנו מהבית שם היינו כל היום בלי אוכל ובלי לגימת מים היו השלושים ושניים, החלטנו להשאר עוד יום אחד אולי במשך היום הזה נראה למצוא איזה מקום סתור. בלילה החלטנו לעזוב את הגיטו תחת סכנת מות. המקרה רצה כשאנחנו נגשנו להיציאה על־יד הבית של בני מזור, השוטר ששמר את היציאה צעד בכיוון אחר, ואנחנו יעקב מרכביין ואני נצלנו את המומנט ועברנו את הרחוב מכיוון לזגורודזיע, משמה עלינו אל היער שמוביל אל זאגורודזיע הגדולה. נגשנו לאחד של היותר מכרים שלי, דפקנו בחלון וכאשר מי שהוא ענה לי דרך החלון בשאלה מי זה? בקשתי רק שיתנו להכנס מבלי להזכיר את שמי, אז הם הכירו את הקול שלי ופתחו לנו את הדלת. נבהלים ומפוחדים עמדו שניהם, האם והבן, הראשון שפנה אלינו היה הבן:

— תאמינו לי, רציתי לעשות דבר מה בשבילך, אבל הסכנה היא כל כך גדולה עד כדי כך שאני אצטרך לסכן את נפשי בשבילכם וזה כיום לא עושה את בעד אחיו וגם אב בעד בנו. לוא ידעת איך ההוא וואסיל מינדזאר מבקר בכל בית ומכה מכות רצח את האלו, שלא רוצים לצאת לחפור בורות בשביל להקים מקום בשביל המתים שהם הורגים ביריות מאחור.

כדאי כאן להזכיר שהשם ההוא זה שם של הבחור האוקראיני שביום שהם הקיפו אותנו, שאלתי אותו דרך הסדק שיגיד מה מתרחש מסביבנו, ביחס עם זה שלא הרשו לצאת לעבודה כמו תמיד. על זה הוא ענה לי: כאשר יבדקו ולא ימצאו נשק, כל אחד מאתנו יחזור על מקומו שלם ובריא! והוא היה מן האלו ששמר שהבורים יהיו מוכנים וגם שלא יחסור להשחיטה לפי חשבון העיריה. אף

על פי שדברנו בלחש הוא עם האמא שלו, שניהם היו מלאים פחד, אם מי שהוא מן השכנים לא שמעו את הדפיקה והיא היציעה להשאיר אותנו ללון הלילה, ולמחרת אנחנו בלי שום תירוץ מוכרחים לעזוב את ביתם. נשארנו. יגעים ועייפים מארבעה ימים בלי שינה, העניים שלנו נסגרו עוד קודם ששכבנו, לא רצינו וגם לא היינו מסוגלים לחשוב מה יהיה מחר ואיך באמת נצא מכאן. בזמן שהמות שורר בחוץ על כל צעד וצעד תחת הרגש די לצרה בשעתה!

נכלה עלינו תרדימה חזקה ובבוקר כעלות השחר עלה הבחור הנוצרי אלינו, חשבנו שהוא הביא בשבילינו לכל הפחות פת לחם עם מים, וכאשר ראיתי שהוא בא בידים ריקות, פניתי אליו: איוואן אתה יודע שאנחנו לא אכלנו שום אכילה זה כבר כמה ימים. על זה הוא ענה:

— אומרים שהשנה יהיה רעב מחוסר לחם.

והריח של הדגן המובא מן השדה באותם הימים, זה היה זמן הקוצר, שיכר אותנו. בעד פת לחם הוא דרש 20 דולרים. לא היתה ברירה, שלמנו לו את הסכום הדרוש, עד שהוא בינתיים שכח שהסכנה שמרחפת עליו היא לא נעלמה. ייתכן שגם אנחנו לא הזכרנו לו על זה וככה עברו כמה ימים. באחד הימים האלו הוא חזר מהעיר וספר לנו שבכל יום מוציאים את היהודים מן המחבואות להורג וחושבים לפי חשבונם של הרוצחים ששלושת רבע מן האוכלוסיה כבר נמצאים בין המתים. הרוב בעצמם עוזבים את המחבואות ומוסרים את עצמם לידי הרוצחים בשביל לא לגווע מרעב.

ביום 20 לחודש אוגוסט 1942, כאשר הוא כבר כמה פעמים דרש מאתנו שנעזוב אותו, הצעתי לו שהיום בלילה יצא הוא להבית שלי, ספרתי לו איפה נמצא מקום ששם נחבאים דברים של ערך גבוה, שילך ויקח בשבילו מה שהוא רוצה ובעד זה הוא רק צריך להודיע לשני האחים שלי, שאני נמצא אצלו וגם יקח אותם אליו וכאשר הם יבואו באותו הרגע כולנו ביחד נעזוב את ביתו. הוא לא התנגד ובאותו הלילה הוא עלה אלינו להודיע לנו שהוא יוצא. דרך אגב בקשתי גם ממנו שהוא יקח בשבילי אם לא הרבה אז לכל הפחות כותנת אחת או שתיים בשביל להחליף את שלי, שלא החלפתי זה כבר 12 ימים.

כל הלילה לא ישננו. חכינו ממש בכליון עיניים, אולי יבואו כולם ביחד עם הכותונת. עברה הלילה בא הבוקר, שום איש מהבית לא עולה אלינו. לא ידענו מה לחשוב, היינו מדואגים אולי תפסו אותו בדרך, כאשר הוא חזר עם החפצים, לקחו אותו אל המשטרה ועכשיו על בטח יבואו אליו לעשות חיפוש וימצאו אותנו. על דמיוננו עלו בכל רגע מחשבה אחרת, אחת יותר נוראה מהשניה, ואולי אחי השנים הלכו אתו ותפסו את כולם? מי יודע, ובאם לא קרה שום דבר, אז מדוע הוא לא עולה אלינו להודיע לכל הפחות איך עברה השליחות? באותו היום בשעה עשר או עשר וחצי מתייצב הגואל שלנו. הוא מספר לי איך שהוא הצליח בדרכו ובא להמקום. בדפיקה אחת נפתחה דלת קטנה ושם מאחורי הדלתות הוא מצא את החפצים. הוא לא יכל לקחת את הכול בפעם אחת. כאשר הזכרתי לו שאני נצרך

בכתונת בשביל להחליף את הכתונת המלוכלכת שאני כבר נושא עלי כמעט שבועיים, על זה הוא ענה לי, שהכול זה שהוא הביא תחת אימה ופחד הוא צריך רק בשבילו ולא נתן לי אף כתונת, ומה שנוגע לאחי, נודע לו שזה אתמול בערב הוציאו אותם והם נמצאים נאספים בבית הכנסת הגדולה, וכפי שמלחשים ברחובות מחר, ז. א. ביום שבת 42.8.22 יובילו אותם לטבח. להתאונן נגדו על זה שהוא לא נותן לי אף כותונת לא העזתי משום שלא רציתי לערער את חמתו של בעל חיינו עלינו, ושנית רציתי להציע לו שילך היום לאותו המקום איפה נמצאת בית הכנסת ושימסור כתקא ממני לאחד של אחי, בו אני רשמתי להם המלים האלו:

— תשתדלו באיזה שהיא הזדמנות לברוח מהמקום איפה אתם נמצאים, באם אפילו זה קשור עם סכנת נפשות, מפני שבכל אופן הם אוספים אותכם רק בשביל להוביל את כולכם בפעם אחת להורג, ובכן אם תנסו לברוח יכול להיות שכן יעלה בידיכם להנצל. באופן אחר הם יהרגו אותכם על בטח, אני מחכה אותכם אצל המכ"ז עד ליום מחר ונצא ביחד. אולי נוכל להגיע לברודי. הוא בשום אופן לא מרשה לנו להשאר יותר אף יום אחד.

באותו הערב הוא חזר והודיע לנו, שהוא מסר את הפתק לאחי והוא הבטיח לו שהוא כבר ימסור לאח השני והם ביחד יחפשו איזה אופן להסתלק ובאם זה יעלה בידם הם בערב יבואו למקום הקבוע ואז נראה מה יש לעשות. חכינו אותם כל הלילה, זה היה ביום ששי 42.8.21. למחרת היום בקשתי מהבחור שילך ויראה מה קרה. כעבור שעה או שעה וחצי הוא חזר עם הבשורה שבית הכנסת נמצאת ריקה, ז. א. בעשרים ושתים לאוגוסט הם הוציאו את כולם, כמה מאות אנשים, נשים וטף להורג. הוא הרשה לנו להשאר עד הערב באותו היום. נשארנו עד השעה שמונה וחצי ונענו לדרך.

בהמחבואות עוד נשארו סכום אנשים, אבל מה, בכל יום יצאו משפחות להתמסר אל ידי הרוצחים. בשביל למנוע למות מרעב. כפי ששמענו כעבור שבועיים, עד החיסול הסופי עברו עוד חודש או חודשיים.

זה הכול מה שאני יכול להעיד על דבר העינויים, הזוועות והאכזריות, איך שעינו אותנו הרוצחים האוקראינים. ושוב פעם אני חוזר ומשנן, שכל היהודים מעירינו וישניביץ ביחד עם תושבי ויזשורודק נהרגו רק ורק בידי האוקראינים, לולא הם במחוזנו וגם הפולנים בפולניה וכל האוכלוסיה הנוצרית בכל מקומותיהם לא היו יכולים לחסל אותנו באופן אכזרי כזה.

עלינו להנציח את כל זה שאני מעיד כאן על הניר הזה. יכול להיות שלא הראיתי להעלות עוד הרבה הרבה פרטים על ההתעוללות של הרוצחים השכנים שלנו, בשביל שידעו הדורות שיבואו אחרינו, איך אנחנו יכולים לסמוך על מי שהוא ולזכור את המאמר: אם אין אני לי מי לי.

צ׳רנה (כץ) רבין
(לנוביץ)

ספורו של אשר סופר

הכרתי את אשר לפני שראיתיו. ב־1930 היה לי מורה לעברית ושמו היה יוסף ספירט ז״ל. יהודי טוב וציוני נאמן. את השפה העברית היה מוכן להחדיר בכל מיני שיטות, כמובנלפי יכולתו אז, כי בית הספר שלנו לא היה מוכר ע״י השלטונות הפולניים והיה כמעט בלתי לגלי. הרבה אפשרויות לא היו לו, אבל עשה את הכל כמיטב יכולתו והבנתו. עלה בדעתו שאתרגל בשפה ע״י חליפת מכתבים. זה מצא חן בעיני, אבל עם מי? הלא לא אתכתב עם אנשי לנוביץ? הוא נזכר אז באשר, קרוב משפחה שלו בווישניוויץ היודע עברית ובחור בערך בגילי, ונוכל למצוא נושאים משותפים להתכתבות. כשהסביר יוסף ספירט ז״ל את המטרה לאשר, הסכים הוא לכתוב ראשון, וכך עשה. משעניתי לו החלה חליפת המכתבים ביניינו, ומטרתו של מורי הושגה, אכן הכרתי את אשר לפני שראיתיו.

בחופש באותה שנה החלטתי לנסוע לוישניביץ למשפחתי. רציתי להחליף קצת את האוירה של לאנוביץ וגם להכיר קצת נוער חדש. אחד כבר הכרתי. כמובן שהודעתי במכתב לאשר שאני באה. עוד באותו ערב הוא בא והציג את עצמו ודרכו הכרתי עוד חברים. בליתי קרוב לחודש בוישניביץ וכמובן שכל ערב כמעט נפגשתי עם אשר וחבריו.

בשיחות אתי ספר לי מה מעשיו כל היום. ידעתי, כי כל היום הוא נתון לתנו־עתו ול„ביתר״. ראיתי באיזו התלהבות דיבר על התנועה והיה קשור אליה ועשה את כל המוטל עליו במסירות נפש והאמין בזה בכל מאודו. אני הייתי שייכת לתנועה אחרת לגמרי והויכוחים בין מנהיגי התנועות היו חריפים מאד ולפעמים הגיע הדבר לידי התנגשות ושנאה, אך דבר זה לא הפריע לנו להיות חברים טובים ולבלות את הזמן בנעימים ולא להזכיר את הבדלי ההשקפות.

אחרי אותו קיץ בו בליתי כל־כך טוב והרגשתי טוב בין החברים שהכרתי, חזרתי והמשכתי לבוא בכל הזדמנות לוישניביץ. ההזדמנויות היו נתנות לי לפחות פעמים בשנה ואז מוצא הייתי את אשר שקוע בעבודת התנועה, יציב ומאמין בה יותר ויותר. כשהתחיל להדריך אחרים, יותר צעירים, עשה זאת במין אדיקות שיש בה לשמש דוגמה.

התנועה התחילה לגזול ממנו גם ימים וגם ערבים. היו ערבים שהיה מצטרף אלינו מאוחר „מפני שהתנועה קודמת לכל״. הערכתיו בשל כך. הוא יכול היה

לשמש דוגמא לנוער אחר שלא היה שייך לתנועות והיה נתון לקלות ראש ולחוסר תוכן.

עם כל עסוקיו לא שכח אשר מעולם את ידידיו וחבריו. הוא לא שכח גם לבוא לקבל את פני עוד באותו יום, בו הגעתי לוישניביץ.

היתה בו מין אצילות נדירה שהתבטאה בהתנהגותו בחברה, בניהול ויכוחיו עם מתנגדים לו, ביחסיו עם חניכיו בתנועתו וביחוד ביחסיו עם בני משפחתו.

* * *

כשהגיעו הידיעות המחרידות על שואת היטלר, זכרתי את כולם שנשארו לנו שם. חברי, חברותי ומשפחתי, וזכרתי גם את אשר ולבי כאב. הספדתי את כולם, הספדתי גם אותו.

פעם באתי לעת ערב אל יונה רון. הרחוב והבית היו שקועים באפלה, קלקול חשמל אז היה או אפול. והנה מתוך החשכה, שאלו אותי בכניסה העטופים בחושך, הגיע מישהו מוישניביץ. נחשי נא מיהו? והוא כאן אצלנו.

עניתי מיד:

— אשר סופר!

איך עלה בדעתי שהוא בכל זאת חי ושרד, לא אדע. אך לבי אמר לי, כי הוא עוד יגיע. מגיע לו ליהנות מפרי מסירותו הציונית.

הפגישה היתה נרגשת. לא יכולתי להגיע עד קצה הסקרנות שלי לדעת איך הגיע? איך הצליח? ומה עלה בגורל כולם, כל אלה שחשבנו, כי בלעדיהם לא נוכל לחיות. אשר הבטיח לבוא אלי לביתי ולספר הכל.

בסוף 1945, הארץ היתה נתונה לקפריזות של השלטון הבריטי המתערער. שבוע־שבוע — עוצר, יום־יום — הפתעות. בלילה שוכבים מבלי לדעת, אם לא הוטל עוצר עלינו בעת שנתנו, ואם נספיק להצטיד במזון. והנה דופקים בדלת שלי. השעה 5 אחרי חצות, חששתי שמא נטפלו אנגלים לביתי. בעלי היה מבוקש על ידיהם כאיש מחתרת פעיל נגדם. בנקיפת לב ובזהירות ירדנו לפתוח את הדלת והנה אשר סופר לפנינו במדי צבא וסמלים פולניים.

נדהמתי.

מה הפטריוטיות הפולנית כאן במדינתנו בדרך? כשבלבנו שנאה להם בארצם אז.

והנה ספורו שסופר טפין טפין במשך ששת השבועות שהיה במחתרת.

כשהגרמנים התחילו להפציץ את ורשא, עבד אז אשר בנציבות ביתר בורשא. 1939. החוש שלו אומר לו שעומדת לפרוץ מלחמה. כולם לועגים לו. הוא לא שם לב לדבריהם, אורז מיד את המזודות ופונה לתחנת הרכבת, שם הוא נדהם למצוא את כולם, למרות שקודם, רק לפני שעתיים הם צחקו לו. הם כולם נסעו למקום מבטח. הוא נסע ישר הביתה. הלב נבא, כנראה, שלא יראה אותם יותר. בינתיים נכנסו הרוסים לוישניביץ. הוא הרגיש שמקומו לא שם בגלל חטאיו הרבים, בהיותו בנו של יששכר סופר האמיד ובגלל היותו חבר פעיל בתנועת „ביתר".

כשאשר פנה וביקש עבודה, אמר לו אחד בציניות, אתה עבודה לא תקבל, כי אתך יש לנו חשבון ארוך. אז הבין אשר מיד את מצבו והח לעזוב את העיירה. נפרד מאחיו, ביקש לא לספר לאבא, וכשהלך להפרד מאשתו של שלמה, גיסתו, וזו שמעה לאן הוא נוסע, היא קיבלה שוק ופרצה בצערקה. אשר סתם לה את הפה כדי שאבא לא ירגיש בזה, ועם מזודה קטנה, כמו שיוצאים לטיול קצר, עזב בשקט ובצער את עיר מולדתו.

לאחר תלאות הגיע לווילנה, שם הוא מצא הרבה חברים וראשי תנועת בֵּיתר. משם הוא הספיק להודיע הביתה היכן הוא נמצא. אחיו יואל בא אליו בסכנת נפשות והביא לו מעט כסף שיוכל לקיים את עצמו ולהגיע ארצה. אשר ניסה לשכנע את אחיו שישאר אתו, אבל אחריותו למשפחתו ולאביו מנעו בעדו להשאר.

בווילנה חפשו דרכים לעליה. בינתיים עשו פעולת מחתרת תנועתית ועסקו במסחר זעיר להכנסתם ולהסתרת פעילותם.

ביניהם היה סלוצקי אחד, גרפיקאי מוכשר, הוא עשה תעודות מזויפות לו, לאשר ולשפילברג ויזות לסין וכל זה שלא בידיעת מפלגתם.

בפחד רב הגיש אשר את תעודותיו לשלטונות והכל עבר בשלום. הם הצטרפו לקבוצה של 12 עולים ליגליים ויצאו דרך מוסקבה טורקיה לארץ־ישראל.

במרסון שבטורקיה היה עליהם להתיצב בפני הסוכנות היהודית ונציגה ברלס. כשהגיע תורו ביקש מברלס להשאר ביחידות והוא גילה לו הכל, גם מצבו החוקי וגם שייכותו לביתר לא הסתיר מפניו.

שני חבריו לא ראו פסול במעשם, אך אשר חשש שמא מסכן הוא את מצבה ושמה של הסוכנות ורצה שאיש הסוכנות ידע איך לנהוג זהירות.

אך ברלס זה קפץ ממקומו וענה לו:

— אתה יכול לחזור למקום ממנו באת. לא נסתן את הסוכנות בגלל בלתי ליגלי.

בחרדתו הגדולה הבריק ברלס מברק לד״ר יוניץ׳מן מביתר על המעשה המסוכן שאשר העז לעשות וגם הוא לא נקף אצבע להצילו ארצה.

אשר נשאר בטורקיה בחוסר כל, בנכר, מדוכא וללא סכוי להגיע לארץ.

איכשהו נודע הדבר ליוסף אחיו. הוא בא מיד אל שפרינצק וגילה לו כי הוא ביתרי. על זה ענה שפרינצק:

— אבל הוא לא קומוניסט?

ואישר לו סרטיפיקט לעלות.

ב־1941 הגיע אשר בספינת דייגים רעועה מטורקיה אל חופה של ישראל.

ב־1942 התנדב אשר לבריגדה היהודית, אך נפסל בשל ראייתו הלקויה. בלבו בערה אש הנקמה. הוא רצה לצאת לחזית לשפוך דמי גרמנים, לנקום נקמת הוריו, חבריו וקרוביו שנרצחו, ומשזה לא ניתן לו, הלך והתגייס לצבא אנדרס על מנת לשוב עמו לפולין לעיירת קברות אבותיו, הקרבנות הטרגיים, ושם לנקום דמם בחזיתות השונות.

הוא נתקבל לצבא זה כחובש.

הוא הספיק להגיע אתם לסוריה, שם ראה אשר כי לא אתם יגיע לתכליתו. בינתיים ראה, כי אלה אינם יורדים מהנאצים באנטישמיות שלהם ולו גם לאחיהם לנשק, וכן כי אין כל סכוי לצאת אתם לפעולה. הוא החליט לעזבם בכל מחיר. הוא ערק והגיע בקשיים רבים ארצה וללא תעודות. ובאותו לילה כשבא, החליט לא לסכן את שני אחיו, שמא יחפשו אותו האנגלים אצלם, לפי בקשת בעלי בריתם הפולנים, והוא הגיע אלינו.

מ. מ.

ר' שמחה אייזיק רוטמן

בין דמויות וישניביץ שהטביעו חותמן על העיירה והלכי רוחה בלט ביותר המלמד הגדול ר' שמחה אייזיק. הוא הצטיין בבקיאותו הרבה בתלמוד וכל ספרי הקודש ופרושיהם, ולמדנותו המתחדשת והשכלתו הרב צדדית הקנו לו שם של גדול בעיר.

קשה לקבוע כיום מנין הגיע לעירנו, ואולי היה הוא מן הראשונים בה ואולי מראשוני בניה, אך דורות מדורות קודמינו דברו עליו כעל פלא עיר. את ידיעותיו רכש מלמוד עצמי והרחיב ידיעותיו בשטחים רבים ללא כל עזרה של מישהו. הכל בא לו מעצמו וכרגיל במקרים כאלה, בעיירות כאלה, אין מי שיגלה לנו אם למד מעצמו מפני שכך אהב, או מפני שלא היו גדולים ממנו שילמדוהו, או שלא היו לו אמצעים, הורים תומכים וכו' ללמדו.

השכלתו הרב צדדית גם בהויות עולם זיכתה אותו בהערכה והערצה בלי גבול, אך גם בחשד וחשש בלי גבול.

שלושה דורות הקנה תורה ודרך ארץ לבני המקום המבוגרים וכשסיימו את חוק למודיהם אצלו נחשבו לחתנים לכל דבר. בזמנו היו ודאי קוראים ל„חדר" שלו „אולפן לחתנים".

העיר היתה פונה אליו בכל מיני בקשות והוא היה עוזר, ולא היה גבול לחבה וההלול שהקפיהו בהם. אך לשיא תהלתו הגיע ר' שמחה אייזיק רוטמן, כאשר הוטל עליו התפקיד לחבר בקשה אל הצאר הרוסי, לרכך לבו, שיצוה לחון את ר' יוסי'לה רדוביליאי, שנאסר בעוון רצח נער משומד ומלשין. מכתבו רצוף האמרים החגיגיים הקלסיים — ספרו בני דורנו הקודמים לנו — נגע עד לבו של הצאר והוא קרע את רוע הגזרה. ר' יוסי'לה הוצא מבית הכלא, אם כי אימת המשפט הוסיפה לרחף עליו.

המציין את ר' שמחה אייזיק הוא, שאז לפני כמאה שנה בערך, סגל לעצמו השקפות עולם מתקדמות, נוטה ל„השכלה" וזה בריש גלי מבלי לחשש לקשיים שהדבר יביא לו.

מושגיו על האדם וחברתו, על החברה היהודית בעולם הנכר עמדו מעבר למושגי דורו, אנשי המקום, ושנים רבות עמד ביחסי מרי אליהם ואל מאשרי דרכם.

מלחמת דעות זו שניהל עם הצבור וראשיו לא היתה מן הקלות וגרמה לו סבל רב. לולא אישיותו הגדולה, כנראה, ועמידתו האיתנה כבן־תורה, מי יודע אם היה עומד בה. הדים למלחמה זו אנו מוצאים במחברתו, אותה הפקיד בידי אחד מתלמידיו המובהקים, אליהו אורבוך ז"ל, ובדרך מקרה הגיעה לידינו מצהיבה כולה, אכולת עש ברובה ומטושטשת כתב.

לפי כתביו אלה אנו רואים את האיש מסתגר עם עצמו בשעות לילה בעלית גגו, אולי בבדידות אין חקר ומעלה על הכתב את תהודת התמורות המתחוללות בנפשו והסבל, בו הוא נתקל ברצותו לחיות לפי מושגי תמורות אלה.

כדרך המשכילים אז, היתה כתיבתו על דרך העברית הנמלצת, שכל משפט בה הוא שבריר פסוק מהנבואה ושבר משפט מספרי האגדה. כמי שנזקק "לתמוך יתדות" דעותיו בלשון נביאינו ובמשלי חכמינו ז"ל, גם מרוב בקיאות בסגנון בטוים והגותם וגם, כדי להקנות לדעותיו ליגליות הנשאבת מקודמינו וקודמי קודמיהם.

מחברתו רצופה אפוא משלים, משלי חיות ומעשי יער ושמים, שירי מליצה ומכתמים, שכולם שירים בנוסח "עלי הגיון בנבל", בהם הנבל, השירה מסייעת להגיון וכן מכתבים אל נמען מדומה, המסמל כנראה את הממסד היהודי דאז, עליו הוא שופך קיתוני בוז וזלזול ומכנה אותו "לווה המושך ידו ממלוהו", כלומר, הוא אשר הלווה לתלמידיו לשעבר, לבעלי הטכסה דעתה כל כך הרבה כסף וזהב במקום לפרוע ההלואה נשמטים מפניו, ולא עוד אלא שכדי להשתחרר אחת ולתמיד מהנושא, זוממים ל"בלעו מעל פני האדמה" ו"להורידו שחת".

בשיריו הארוכים המחוזרים בחרוזים חד־גוניים וצפופים מדי, משתקפת תקופה ואישיה, מעלליהם ויחסי הדעות שבינם לבין עצמם, ויש בהם ענין רב לספרנו.

אך לא את כולם ניתן לפענח, לא את כולם נוכל לתת כאן, אך המעט שבחרנו זורק אור על חשכת הדורות, בה חיו אנשי וישניביץ (ככל אנשי ערים אחרות) ובה ניסו לדגור את חלום היותם עם, אך לא ככל הגויים, בארץ שכולה שמים עלי אדמות.

בשיר הארוך שאנו נותנים, משתקפת טרגדיה עמוקה של אדם, אשר מלחמה לו מפנים ומאחור.

מצד אחד מקנה לילדי המקום, לנעריו, מושגים מתקדמים ונותן כלים בידיהם לחיות חיי עולם וזוהר, אך כתוצאה מכך פורשים נשריו כנפים ורוצים לעוף מן ה"חדר" שלו, שהוא נגוד גמור לכל מה שהוא מטיף וסכנת פרנסה מרחפת עליו. ואולי לא רק חסר הפרנסה מדאיג אותו, כמו שכאן עלולה כל תורתו היהודית המתקדמת להתנפץ אל סלע ההתנכרות הקונקרטית ולאלתר.

השיר מופנה אל תלמידיו בהם הוא כ"דורש שלומם", פונה אל "רעיו האהובים

הלומדים גם יחד" אתו, לא לומר "עבר המועד — לכת למורה הרוסי כבר הגיע", כי לא זאת כונתו גם כשהוא מטיף להשכלה.

מסחבר שהדרמה העגומה ומלאת היסורים של משכילים בישראל, התחוללה גם בעיירתנו במלוא עוזה והדיה נישאו בלבות שלושה דורות, תלמידי ר' שמחה אייזיק רוטמן, אהוב מורי הדור בעיירתנו והטרגי שבהם. ואולי, מי יודע, נתנה להם את הדחיפה אל חיי מדינה לא של מלכות שמים אלא מדינה ממש שאין עיסוקה מלחמת צללים. מהצד השני, השיר הקצר "על ההשכלה" מעיד עד כמה אידיאלי היה האיש ומה המחיר שהוא שלם בעד דעותיו והאידיאלים שלו, שכל "דל ושוע / הכוני הכה ופצוע".

עד כמה שלא נראה שירים אלה כיום תמימים וחסרי מתח מתהדהדת מהם ועולה בערה נפשית גדולה, בה נשרפו רבים וכן טובים מבני עמנו. וככל שתגדל תמימות שיריהם כן תגדל עצמות אישיותם של אלה, שכך נכונו לעמוד על דעתם וכך מחיר נכונו לשלם.

מי יודע אם לא הקרבה גדולה זו של אישי־מחתרת־נפש אלה למען "שפת קודש העדינה" זו שפת הפקוד כיום של בני צה"ל המהוללים, ומלחמתם לתת לנערים "דעת הליכות עולם", שהיא כיום בגלגולה החדש, "מכון ויצמן" ואחרים, מי יודע אם לא הם, אם היינו מגיעים למה שהגענו.

ספורו של ר' שמחה אייזיק ז"ל, הוא אפוא ספור של לוחם תמים למסקנות אינטואיציה גדולה, שתוצאות לה בחיי עמנו כיום ו...ככה זה התחיל.

ספורו שלו הוא ספור העיירה שלנו ומלחמות הדעות שבה וככה זה נגמר.

שניהם ראויים לבוא על לוח.

ר' שמחה אייזיק רוטמן

.1
רעים אהובים הלומדים גם יחד
אל תאיצו לצאת מבית הספר
בל תלמדו לשונכם שפתכם לשקר ולכחד
בלשון ערומים ואמרי שפר.

.2
„כי כבר עבר המועד עת הקבועה"(ה)
„לכת למורה הרוסי כבר הגיע(ה)"
הלא זה דרך כסל תחבולת היצר
היושב כאורב להטותכם לבטלה
לבלות ימיכם לריק ולילותיכם לבהלה
וכל מזמה מאתן לא יבצר

.3
בל תסיגו גבולכם, אל תפרצו הגדר
צאת לפני המועד מבית החדר
אל תוסיפו מקדש אל החול
אל תגע אחת בחברתה כמלא נימא
אל תבוא לבלע את הקודש פנימה
להשליכה מעליכם כמשא כעול.

.4
בל תהי לכם התורה אש דת
הנתונה לכם מורשה ימים מאז
כקריאת עראי וטיח טפל
הנקלה לקרותה בשעה אחת או שתים
אם לא בעמל רב ובזיעת אפים
תהי לכם חשך סתרה וחתולתה ערפל.

.5

הן לא תכבד ידי עליכם ככה
לשבת רק בארבע אמות של הלכה
או רק ללמוד שפת קדש העדינה
כי זאת מלפניכם אחרת גליתי
ומלבי לפניכם אותן לא כסיתי
כי חוב לנער ללמוד שפת המדינה.

.6

גם יתר המדעים למשפחותיהם
דעת הליכות עולם ונתיבותיהם
טוב לנער לאסף מלא חפנים
המה יפנו לו דרך בסוד חכמים
לבל יבוא בתוכם בפנים נכלמים
המה יהיו לו עינים בארצות החיים.

.7

אבל רק זאת אעיר למוסר אזניכם
בל תדחקו השעה בל תחבלו עתותכם
עתים ללמוד התלמוד ושפה העבריה
אל תקרעו מאתה עטרת תפארתה
ושפחתה בל תירש גבירתה
להשפיק בילדי זרים ובשפה נכריה.

.8

אז תביאו ברכה לנפשכם
ויכונו מעשי ידיכם
כחפץ דורש שלומכם
הנני מורכם.

על ההשכלה

כי בתוך קהל ועדה
שמוה כבוגדה
שכל קדש מחללת
ורק מתהללת
בזאת האלה
היא ההשכלה.

וזאת כל חטאתי
וכל כופר לא מצאתי
יחד כדל כשוע
הכוני הכה ופצוע.

שלמה רחמני

הורי מראשוני העולים בוישניביץ

עיירתנו וישניביץ נצלה מהפוגרומים שפקדו את עיירות סביבתנו, אולם עצם הדבר שנצלנו בנסים השרה עלי הרגשה לא נעימה והחלטתי לעזבה.

ב־1920 עליתי כאחד מראשוני העולים הצעירים של העיירה.

אבי ר׳ משה דערבערימדיקער, נכדו של ר׳ לוי יצחק מברדיצ׳ב, הקים בית בוישניביץ, אשר אוירתו נספגה בנפש בניו ולא נתנה מנוח לי כאן בארץ עד שהעליתיו ונרגעתי.

ר׳ משה דרבערימדיקר ביצר לו מקום ניכר בוישניביץ בזכות עצמו ולא הזכיר אף איש את מוצאו כדי להגדיל שמו. היה הוא איש תקיף באמונתו, מרבה עצה לפונים אליו ונכון לסייע לכל אחד במצוקתו.

אמא נחמה היתה מנהלת את החנות ואפשרה לאבא לעסוק בצרכי צבור, לשמוע לרחש זולתו ולאצל מזמנו הפנוי לברורים מברורים שונים שהיו מביאים לפניו.

אמא היתה ידועה בכך שיום יום, מגיל 12, היתה משכימה להתפלל ב„מנין" ולא החסירה אף יום מתפלותיה, וכאן בארץ נהגה להתפלל ליד הכותל המערבי וממנהגה לא פסקה עד יומה האחרון.

הייתי צעיר מאד בעלותי וסבלי כסבל רבים בתקופה ההיא, לא מנעה ממני לשכנע את אבא שיחסל עסקיו ויעלה.

ב־1925 עלו הורי וילדיהם. חבל רק שאחינו מאיר חיים נשאר שם ונספה עם כל משפחתו.

עלייתם שימשה מעין חשול שלשלת דורות. עוד ב־1850 עלתה בת שבע, תאומה של סבתנו, לאחר שהתחתנה והקימה כאן את משפחת אלשטיין הידועה בירושלים. היא היתה נוהגת לבקר מדי פעם בפעם את עיירתנו, היא ובניה ובקו־ריהם שמשו כהזדמנויות של התעוררות לציון וקיומה הנשכח.

בעליית הורי בתקופה ההיא היה משום חדוש חלוצי כמעט והרושם שהדבר עשה בין אנשי העיירה לא במהרה נשכח, וניתן להגיד, כי כשם שכל עולה ארצה היה מטיל מבוכה בין נשארי העיר, כך גם עליית אבי ז״ל גרמה להרהורי שנוי באורח חיי האדם בעיר וזכותו נשמרת בין זכויות יתר העולים הראשונים.

תנצב״ה.

בת־שבע וזלמן חזן ז״ל

צנועים בהליכותיהם. בפשטות ובענוה נוטים חסד לכל מי שנזקק בימי חוסר עבודה וחסרי קיום יום יומי, נשענו על בית חזן, בית ועד לוישניביציאים וגם לבודדים מהסביבה, כגון לנוביץ, שומסק וויזרודקי.

כשזלמן עסק בעבודת כפיים, פחחות, והכנסותיו מצומצמות, האזינה משפחת חזן לרחש של הסובל ממחסור, וביתם היה לפונדק ופנת רעים חמה לנכנסים.

נאמנים לציון המתחדשת חי הדוד חזן בכל נימי נפשו את חדות בנין הארץ וכן סבלו של הישוב מנגישות ממשלת המנדט ומאורעות הדמים והתנגשויות הכנופיות הערביות. באמצעים המוגבלים שברשותם הרימו משא כבד והעלו ארצה בני משפחות קרובות שלהם וסעדו לקליטתן ולביסוסן.

לאחר האסון שפקד את המשפחה וזלמן נספה בתאונה, נשארה בת־שבע עירירה. האם ידעו כל אלה שנהנו מנדיבות לבה לנחמה ולקרבה. אולם בת־שבע לא שמרה טינה בלב בעת צרתה ובבדידותה. במזגה הטוב לא התיאשה ולפני מותה, כדבר המובן מאליו, צוותה כל רכושה למען הכלל, ל„אילן" ולארגון יוצאי ויש־ניביץ.

הכסף מעזבונה, באלפי לירות, שימש כאבן יסוד להתחלת הפעולה ולכסוי חלק נכבד להוצאות הספר וישניביץ.

יהא העמוד שנגד עינינו עם דיוקניהם להנצחת זכרם של בת־שבע וזלמן חזן ז״ל.

מאיר

יזכור לקדושי וישניביץ

יזכור העם היושב בציון את קדושי הגלויות, אשר עמשו על עצמם גורל עם דווה, קיימו יהדותם בנפשם ושלמו בעדה בדמם.

יזכור בן העיירה היהודית את עיירת מולדתו, ערישת חזון תקומתו ואת יושביה יזכור, אשר תוך דחקות, מצוקה ושעבוד נטעו בנו כסופים לחיי מרחב, רווחה ודרור.

יזכור שריד וישניביץ את עיירת נעוריו, עטורת נוף חמודות ועדוית נחלי זרמים, בה פרחו עלומיו והנצו ציצי חלומו הגדול על חייו במולדת.

נזכור את הורינו, אחינו, אחיותינו, חברינו לספסל הלמודים ושכני סמטאותינו בוישניביץ, אשר נספו טרם עת, טרם בגירה, טרם זקנה וכמיהתם אלינו ולחיי מולדת באבה קמלה.

נזכור את יקירינו אלה, קרבנות שטן האדם שהוציאו נשמתם המעונה ושמותינו על שפתם.

נזכור, כי אי שם במרחק קבר אחים פעור יש והוא זועק אלינו:

ז כ ר ו נ ו !

הציבו מצבת לנו !

יחד נטבחנו, יחד נכרתנו, יחד הושכבנו בבור אחים, בשר אל בשר, עור אל עור ונפשנו אחת —
תהי גם מצבתנו אחת !

יזכור איש וישניביץ באשר הוא, כי חוב חבנו להם לזכרם, נשלמנו נא בספר, באומר ודוי.

נעלה נא זכר יקירינו בכל עדן ומועד ותהי נפשם חתומה בנפשנו ובנפש בנינו אחרינו, עד עולם, סלה !

ווישניוויץ

א בוך – א מצבה

פאר די קדושים פון ווישניוויץ
וואס זענען אומגעקומען דורך די נאצים

רעדאַקטאָר:
חיים רבין

רעדאַקציאָנס־קאָמיסיע:
מאיר אור, ה. זאק, משה סעגאַל, יהושע רון

אַרויסגעגעבן דורך ארגון עולי וישניביץ בישראל

וואָרט פון ארגון

מיטן אַרויסגעבן דאָס „ווישניוויצער בוך" דערפילט אונזער ארגון אַ נדר, וואָס ער האָט זיך אָנגענעבן:

אַוועקשטעלן אַ מצבה פאַר אונזערע קדושים, די קרבנות פון דער נאַצישער גרויל, וואָס די וויסטיקע אוקראַינישע ערד האָט פאַרדעקט. כדי פאַרטושן און פאַרמעקן זייער אָנדענק אָן אַ מצבה און אָן אַ שפור.

מיט דעם בוך האָבן מיר זיך פאַראייניקט מיטן גאַנצן פאָלק, אין זיין גייסטיקער גרויסער אָנשטרענגונג צו פאַרוואַנדלען די נאַצי קאַטאַסטראָפע אין אַ נאַציאָנאַלער אייביקער לערע, וואָס זאָגט און הערט נישט אויף און זאָגט:

געדענק, זיי ווייט פון עמלק'ס!

געדענק, אַז אויך קונסט און הויכע קולטור וועלן נישט אויס־איידלען די עמלק'ס פון אַלע צייטן און ראַסן!

געדענק, אַז דיין אייגנציקע זיכערהייטס־פעסטונג איז דאָ אין דיין היימאַט און קיין שום פּרייז איז נישט טייער, כדי זי אָפּהיטן און באַ־שיצן!

מיטן ערשינענעם בוך טוען מיר אַ נייעם נדר צו לעבן מיט וויש־ניוויץ אין האַרצן, געדענקען אונזערע טייערע דאָרט, פאַראייביקן זייער אָנדענק און אָפּשאַצן אַלעס וואָס זיי האָבן געטאָן אין לעבן.

צו געדענקען זייער לעבן און טויט, זייער לעבן — וואָס איז געווען אַ מיסטער פון מענטשלעכער מאָראַליטעט און אַ ליידן פאַר גייסטיקע ווערטן פון פאָלק און מענטש, און זייער טויט — וויל זיי האָט מען דערמאָרדעט נאָר דערפאַר וואָס זיי זענען געווען אַזעלכע, וויל זייער זויבערקייט איז געווען אַ דאָרן אין די אויגן פון זייערע שכנים, וואָס זייער לעבן איז איין קייט פון מאָראַל שענדונג, גירקייט און רויב.

מיט דעם בוך ערשיינען מיר אויך פאַר אונזערע קינדער ווי מענטשן, וואָס היטן עלטערנס זאָג, וואָס שמידן די קייט פון דורות, און מיט אונזער אייגענעם מוסטער דערציען מיר זיי צו אָפּהיטן זייערע עלטערן און זייער עלטערנס וועג, און דאָס איז דאָך דער גאַנצער סוד פון מענטשלעכער עקזיסטענץ און דער פונדאַמענט פון פאָלקס עקזיס־טענץ.

מיר אַלע דאַרפן צוברענגען דעם אינהאַלט פון בוך צו אונזערע קינדער, זיי פאַראינטערעסירן מיט אים, זאָלן זיי וויסן וויי טייער אונזערע עלטערן איז געווען זייער יידישקייט. זאָלן זיי וויסן, אַז אונזערע טייערע קדושים האָבן נאָך דאַן פאַרהיילט אַלעס וואָס איז טייער אונזערע קינדער איצט, און ווייט פון ציון האָבן זיי דאָס געהיטן דור אויף, דור אויס, איינגעשטעלט זייער לעבן פאַר זיינע גייסטווערטן און באַצאָלט דעם טייערסטן פרייז, וואָס איז כמעט געווען פאָראויסגעזען.

מיר, וישניוויצער חברים, האָבן אַ ספּעציעלן אינטערעס, וואָס בינדט אונז צוזאַמען צו אויף קערפער. פון די גאָר אַלטע צייטן פון אונזער יידישער עקזיסטענץ האָט אונזער פאָלק פאַרשטאַנען צו פלעגן דעם פּרינציפּ פון „ענייַ עירך", פון שטאָט פאַרבינדונג, וועלן ער איז געשטאַנען אין סאַמע מיט פון באַפעסטיקן זיין אַלגעמיינע עקזיסטענץ אַלס פאָלק. דאָס לערנט אונז, אַז יעדע פאַרבינדונג און ברידערשאַפט, און געמיינזאַמע צרות אָפּשטאַמונג, זענען וויכטיק פאַרן פאָלק, וויל דער באַגריף „שטעטישער" ערוועקט אַ ברידערלעכע איינגעדרימלטע וואַרעמקייט און יעדע אַזעלכע וואַרעמקייט איז געוווּנטשן און גריסט פון פאָלק. וויל דער וועלט פון „געמיינזאַמע פאַרגאַנגענהייט" אין אַ געזעלשאַפט וואָס בויט איר צוקונפט, שטייגט אַרויף אַלץ העכער און העכער און וועלט אַ מין גאַראַנטיע פאר דער צוקונפט, אַז זי, די צוקונפט וועט דויערן און וועלן פאַרגאַנגענהייט מיט מענטשלעכער און ברידערלעכע סטאַביליטעט.

דערפאַר איז אונזער ארגון (סאָסייעטי) שטאָלץ דערויף וואָס ער פלעגט די וועלטן פון אונזער פאַרגאַנגענהייט אין זיינע געדענקס פאַרזאַמלונגען יעדעס יאָר, מיט די פריינדשאַפט טרעפונגען, וואָס וועלן אָפּגעהאַלטן פאַר די פאַרזאַמלונגען און מיר האָפן אז מיטן ערשיינען פון בוך וועלן מיר נאָך מער פאַרשטאַרקן אונזער געמיינזאַמע טעטיקייט, מיר וועלן וויטער אָנגיין מיט אונזערע אזכרה אָוונטס, מיר וועלן זיך מתיחד זיין מיטן אָנדענק פון אונזערע קדושים דורך לייענען קאַפּיטלען פון בוך און אַזוי וועלן מיר זיך איינפעדעמען אין געדענקס אַקט, וואָס איז אַזוי פאַרהיילט אין אונזער פאָלק און וואָס נאָך אַ דאַנק אים זענען מיר דאָ און אויף תמיד.

פארוואָרט פון רעדאקציע

אַנדערטהאַלבן יאָר האָבן מיר זיך באַשעפטיקט מיט רעאַליזירן דעם געדאַנק פון יזכור בוך פאַר ווישניוויץ און אירע קדושים.

מיר האָבן געוואָלט אומפאַסן דאָס טעמא ווישניוויץ און ווישניוויצער קדושים פון אַלע זיינע אַספעקטן, כדי ס׳זאָל זיין דאָס בוך אַ ריכטיקע אָפּשפּיגלונג פון דער שטאָט, אירע איינווווינער, אירע געזעלשאַפט וויזיאָנערן, די וואָס האָבן אויסגעבויט אירע געזעלשאַפטלעכע אַנשטאַלטן און געשמידט דעם גאַנג פון איר קהילה.

מיר האָבן געוואָלט אַז די גאַנצע פּראַכט פון אונזער שטעטל, אירע זויבערע פּערל־טאַטן, אירע באַשיידענע — גרויס־גייסטיקע מענטשן און די טיפּן אירע, וואָס האָבן פאָרמירט איר מענטשלעך־הויכן־אינהאַלט, זאָלן אַוועקגעשטעלט ווערן אויף זייער ריכטיקן פּלאַץ.

מיר האָבן געוואָלט, אַז אין בוך זאָל זיך אָפּשפּיגלען דער גאַנצער אומקום־גרויל, וואָס האָט געטראָפן אונזערע טייערע דאָרט, וואס זענען אויסגעהרגעט געוואָרן מיט מיתה־משונה, ווען קיין שום זינד זענען זיי נישט באַגאַנגען און פאַר קיין שום משפּט זענען זיי נישט געשטאַנען.

מיר האָבן געוואָלט, אַז די שוידער־עדות זאָלן דאָ אפּגעבן זייער אמת׳דיקע עדות פון אַלץ, וואָס ס׳האָט זיי געטראָפן און אַלץ וואָס אונזערע טייערסטע עלטערן, ברידער, חברים, שכנים, פריינד, זענען דאָרט אויסגעשטאַנען נעבעך. כדי מיר זאָלן זיי גוט גוט געדענקען. כדי די גאַנצע וועלט זאָל וויסן ווי וויייט נידריק זי איז דערגאַנגען דאַן און קאָן נאָך, ווער ווייסט, דערגיין דורך אַזעלכע מעשים.

מיר האָבן געוואָלט, אַז דאָס בוך זאָל געשריבן ווערן דורך אונז אַלע, דורך וואָס מערערע פון אונז, כדי ס׳זאָל דאָס בוך זיין קאלעקטיוו אין זיין שאַפונג און אמת׳דיק אין זיין פילצאָליקער עדות.

נישט לייכט איז אונז אָנגעקומען ברענגען צום רעדן און דערציילן די מעַנטשן, וואָס פאַרגעסן זיך אין זייער טאָג־איין־און־טאָג־אויס פון עקזיסטענץ. נישט לייכט איז געווען זיי באַווירקן, זיי זאָלן זיך קאָנצענטרירן שעה׳ן און אָוונטן אַרויסצובערענגען פון זייער האַרץ־טיפּע־נישן דאָס אַלץ, וואָס ס איז פאַר זיי געווען אונזער שטעטלע, אונזער געזעלשאַפט און וואָס פאַר אַ זכרונות זיי טראָגן מיט זיך פון בייַדן.

אוּן צענפאַך שווער איז געווען ברענגען צום רעדן די שוידער עדות וואָס אין זייער אייגענעם גייסט און קערפּער זענען נאָך איינגעקריצט די שפּורן פון די אַלע אירע גרוילן און זיי ווילן און מוזן זיי פאַרגעסן. מיר, וואָס האָבן געפרוווט זיי באַרעדעווען, וווייסן טערן און חלשות,

הויט דרישטשעס און שרעק־אויסבליקן, וואָס האָבן אָנגעגריפן די מענ־
טשן בשעת זיי האָבן איבערדערציילט די גרויל־פֿאַסירונגען, וואָס נאָר
זייער דערמאַנען ברענגט זיי אַריין אין אַ שוידער און טויט־שרעק.

* * *

די אַנדערטהאַלבן יאָר זענען געווען אַ צייט פון גרויסער אָנשטרענ־
גונג און צווייפל פאַר די וואָס האָבן זיך געווידמעט דעם בוך, אָבער
דער טיפער באַווּסטזיין אין נויטוועניקייט פון בוך איז אונז בייגע־
שטאַנען און מיר האָבן איבערווינדן אַלע אויך ביטערע שווערניקייטן.

מיר זענען אַלזאָ דאָס בוך איצט, ווי אַ סך־הכל פון אַ גרויסער
אָנשטרענגונג און נאָך גרעסערע פון איר — זעלישע שווערניקייטן. מיר
זענען שטאָלץ דערמיט, וואָס ס'באַטיילִיקן זיך אין אים אַ פופציק
וויושניויצער מענטשן, וואָס מיט זייער מיטבאַטיילִיקן זיך אין אונזער
אָנשטרענגונג האָבן זיי אָנגעגעבן דעם בוך אַן אויסשטאַט פון אמת
און כבוד און זיך — אַ גייסט צייגניש פון מענטשן מיט נשמה.

דאָס בוך איז פאַרטיילט אויף פאַרשידענע טיילן, וואָס דערציילן
די אַנטשטייונג פון שטאָט ווי זיי שפּיגלען זיך אָפּ אין פאַרשידענע
היסטאָרישע פאָרשונגען, טיילן וואָס שילדערן דאָס לעבן און שוועבן
פון אירע טייערע יידן, ברענגען פאָר מענטשלעכע טיפּן, מאָראַל ברי־
לאַנטן, נשמה קריסטאַלן וואָס האָבן געווימלט אין שטעטלעך און איר
צוגעגעבן אַ באַזונדערן חן און אויך טיילן וואָס שילדערן אירע לעצטע
טעג. די טעג פון איר אויסגיין, זענדיק דעם טויט וואָס דערנענטערט
זיך און קיין אויסוועג צום אַוועק פון אים איז נישטאָ.

דורך דעם אַלעם ווערט דאָס בוך אַ לעצטער קהילה פנקס פון
וויושניויץ, כדי איר אָנדענק זאָל נישט פאַרשווינדן. אַזוי ווערט דאָס
בוך אַ שאַנדע צייכן און צייגניש פאַר די וואָס האָבן אויף איר זייער
האַק אויפגעהויבן און האָבן פאַרוואַנדלט דאָס פאַרפיניקן גוטע מענ־
טשן אין אַן אינהאַלט, אַ פאַרגנוען און גענוס.

פון אונזער בוך וועלן לערנען געשיכטע פאָרשער פון יידישע קהלות
און יידישע געזעלשאַפט, ווי פון אַ באַגלויבטן פנקס וואָס איז פינקטלעך
אין זיינע פאַקטן און אומפאַסנד.

פון אונזער בוך וועלן אַרויסלערנען פאָרשער פון דער נאַצישער
בעסטיע ווי פון אַ בוך וואָס זיינע צייגענישן זענען אמת, וואָס יעדע
שורה אין אים איז געשריבן מיט האַרצן־בלוט און שמערץ און פיין.

מיר האָבן אויך נישט פאַרגעסן צוצוגעבן קאַפּיטלען, וואָס דער־
ציילן איבער וויושניויצער, וואָס זענען געשטאָרבן אין דער מדינת
ישראל און צוליב איר.

*

מיר דאַנקען די אַלע, וואָס האָבן זיך באַטייליקט מיט אונז און אונז אַרויסגעהאָלפן בייצושטיין די אַלע שווערקייטן, אַ דאַנק זיי איז דאָס בוך געוואָרן אַ שאַץ פון קאָלעקטיוון ווערט פאַרן ווישניווי־צער ארגון, פאַר אַלע אין אים אָן אויסנאַם. און דערמיט איז זייער זכות אָנאָפשאַצבאַר.

מיר מוזן בעטן אַנטשולדיקונג פאָרויס פאַר אַלע פעלערן, גרייזן און זאַכן אָדער פאַקטן פאַרפעלטע, וועלכע זענען באַשטימט דאָ אין בוך. אַזעלכע ערשיינונגען טרעפן זיך אין יעדער ליטעראַרישער געמיינזאַמער אונטערנעמונג, וואָס ברייטערט זיך אויס אויף פיל דרוק זייטן נישט ווייניקע און אַ צייט לאַנגע פול מיט זעלבסטפאַרשטענדלעכע איבער־רייסונגען. און אין אַלגעמיין געזומען יעדעס גרייזן איז אַ מענטשלעכע ערשיינונג און אין נאַטור פון יעדן מענטשלעכן טאַט און דערפאַר פאַר־גיבלעך.

די עדות פון דער קאַטאַסטראָפע וואָס האָבן זיך נישט באַטייליקט אין בוך צוליב פאַר זיי־אַליין־קלאָרע אורזאַכן, זענען מיר מוחל פון אָנפאַנג, ווייל אַפילו זיי האָבן דאָס געמאַכט צוליב פערזענלעכע אָפ־האַלטונגען, אָדער חרטה געפילן, איז עס אויך פאַרשטענדלעך און פאַר־צייונגס ווערט.

ביים סוף וועלן מיר דאַנקען אונזער ווישניוויצער אין אַרגעטינאַ, אונזער מישא קורין, וואָס האָט זיך אָנגעטאָן די מי צוצוגעבן דעם בוך זיינע זכרונות און געדענקס בלימלעך, וועלכע באַשיינען די פאַרגאַנ־גענהייט פון אונזער שטעטל. זיין צוגאַבע איז געווען אויסערגעווייַנלעך וויכטיק.

מיר וועלן דאָ באַצייכענען מיט כבוד און דאַנק אונזעריקע אין אַמעריקאַ, די ווישניוויצער סאָסייעטי מיטגלידער, וואָס האָבן נישט געשפּאָרט זייער מי, אום צו פאַרשטאַרקן אונזערע געלט מעגלעכקייטן, און אונז געהאָלפן אויך אין די גרויסע געלט אויסגאַבן פון בוך, און נישט נאָר דאָס: זיי האָבן צוגעגעבן דעם בוך קאַפּיטלען זכרונות און פאָלקלאָר, וואָס אָן זיי וואלט אפשר דאס בוך געווען נישט דערגענצט און דאָס בילד פון אונזער טראַגיש און טייער שטעטלע נישט פאָל־קאָם.

ברידער, ווישניוויצער אין אַמעריקאַ, כה לחי! נאָך צענדליקער יאָרן ווייט פון ווישניוויץ און נאָך זענען זי און אירע מענטשן אייך אַזוי טייער, איז דאָס אַ סימן אַז די מזוזה אין אייער האַרצן איז נאָך כשר און נישט באַשעדיקט. מיר זענען שטאָלץ מיט אייך, אַ דאַנק אייך איז די גרויסאַרטיקע מצבה פאַר אונזערע קדושים אויפגעשטעלט גע־וואָרן.

גרויל און
אומקום

דער לעצטער ווישניוויצער רב

נישט קוק אַזוי רביניו אויף מיר
קוק נישט מיט די ווונדער אויגן דיינע
דיין קוק איינדרינגענד איז אָן שיעור
און דיין פּנים — האַרץ איז אין אויגן מיינע

כ׳וועל נישט פאַרגעסן, רביניו, קיינמאָל
ווי זיי האָבן דיך קניענד קריכן געמאכט
דיין באָרד ווי אַ ציילעם צעשוירן צעגאלט
דיין ליכט לעצטן טאָג פאַרפינסטער ווי נאכט

רבי, דיין פאָלק האָט זיך ווידער צעשיינט
ירושלים איז אונדזער שוין ווידער אויפסניי
די אַלטע היסטאָריע וועט מער שוין נישט זיין
פון אויבן מ׳זאָגט מיר: זיי ווידער און זיי!

מרדכי פישמאַן
(ניו־יאָרק)

לאמיר נישט פארגעסן

איך האָלט פאַר מיין חוב צו שרייבן אין יזכור בוך ניט נאָר עראָ־נערונגען פון מיין היים־שטאָט, נאָר יזכור, דאָס מאָל אַליין ניט צו פארגעסן און ניט פארגעסן ווערן פון די ווישניוויצער לאַנדסלייט בכל מקום שהם.

איך בין פון די געציילטע ווישניוויצער, וואָס האָט מיטגעמאַכט היטלער־קאצעטן אין בוכענוואַלד און געטאָס. איך ציל ניט מיט מיין דערציילן צו צעברעכן אייערע הערצער. נאָר בלויז צו דערמאָנען. און ווער קען דען דערמאָנען? נאָר אייגער, וואָס האָט אַליין אַלץ דורכגעמאַכט, עטלעכע געטאָס און קאָנצענטראַציע־לאגערן ביז מאי 1945. ווייל וועז איר האָט געלייענט שילדערונגען וועגן געטאָס און קאַצעטן פון טאַלאַנטפולע שרייבער, האָבן א סך פון זיי, די ליידן און צרות אויסגעטייטשט און אינטערפרעטירט פארשידן.

נעמט דעריבער אַן די רעאלקייט פון אייער ווישניוויצער ברודער, וואָס האָט דורכגעמאַכט דאָס גיהינום פון 1939 אין פיעטראָקאָווער געטאָ ביז קאַצעט בוכענוואלד און די באפרייאונג אין טערעזיענשטאט (טשעכיען) אין מאי 1945.

די ווערטער אין שבועות פיוט „אקדמות" אז וועז אלע ביימער און טייכן זאָלן פארוואנדעלט ווערן אין טינט און אין פעדערס, וואָלטן ניט גענוג געווען צו באשרייבן דעם ווערט פון דער הייליקער תורה — זענען פונקט ווי אנגעמאָסטן אויף מיר, וועז איך זאָל וועלן באַשרייבן דאָס אַלץ וואָס איך האָב דורכגעמאַכט.

איך וועל זיך באַגרעניצן צו עטלעכע פאקטן כדי ארויסצובערענגען פאר אייך, אז דער יזכור זאָל ניט זיין א בלויזער קרעכץ.

איך בין אן עד רואה מיט אייגענע אויגן געזעז ווי 500 קליינע קינדער זענען אונטערגעצינדן געוואָרן אין פעסער פון געזאָלין. לעבעדיקע מענטשן האָבן זיך געמוזט אויסטאָן, אויסגראָבן פאר זיך קברים און לעבעדיקערהייט אין זיי אריינגיין. דאָס איז געווען אין דעם געטאָ.

אין בוכענוואלד, א קאצעט וואָס האָט עקזיסטירט נאָך פון יאָר 1934, האבן די דייטשן דערנידעריגט דעם מענטש, געשענדעט דעם „צלם אלוקים". עס האָט געטראָפן אז מענטשן פון הויכער קולטור, וואָס איך האָב געקאָנט פערזענליך, זיינען אַרומגעגאַנגען אדם־נאָקעט און אפילו נישט געווואוסט אז זיי גייען נאקעט.

ביי 400 מענטשן א טאָג זענען אויסגעשטאָרבן פון הונגער ממש, וועלכע מען האָט ניט נויטיג געהאַט לעבעדיג זיי צו פארברענען. די אויוועגס האָבן ניט גענאָגט פאַרברענען די אזויפיל טויטע. נאָענט פון דער באפרייאונג האָט מען אלע קאצעטלער צונויפגענומען אויף איין פּלאָץ. 90 פּראָצענט פון זיי זענען אוועקגעפירט געוואָרן צום אומברענגען.

דאָס אַלץ איז בלויז אַ פאָר פאקטן, כדי דער יזכור זאָל זיין געשריבן מיט

אזא „טינט", וואָס זאָל קיינמאָל ניט קענען אָפּגעמעקט ווערן. אויב ביי אנדערע שטעט איז מקויים געווארן דער פּסוק „שניים מעיר ואחד ממשפחה", איז פון אונדזער שטאָט ווישניוויץ אויך דאָס ניט געבליבן. דאָגעגן האָבן מיר זוכה געווען צו א שיינער משפחה אין ישראל, דעם ווישניוויצער פּאריין.

איר ווישניוויצער אין ישראל דארפט זיין דער חוט השדרה, ממשיך זיין דאָס אַלץ גוטע און ערהאבענע, וואָס איז פארשניטן און אומגעבראכט געווארן מיט דעם אונטערגאנג פון אונדזער ליבער ווישניוויצער קהלה.

ווישניוויצער רעשטלעך...

איך בין אין אונדזער ווישניוויצער סאסייעטי דער פּראָטאָקאָל-סעקרעטאָר, איך בעמיהע זיך, אז אונדזערע פּארבינדונגען מיט אייך זאָלן אָנהאַלטן דורך פּארשידענע וועגן. איר דארפט האָבן דעם באוואוסטזיין, אז אייערע ברידער אין ניו-יאָרק זענען גרייט אַלץ צו טאָן כדי אָנצוהאַלטן דעם קשר.

לאָמיר אַלע האָפן, אַז דאָס יזכור בוך וועגן ווישניוויץ וועט ארײַנדרינגען אין הויז פון יעדן ווישניוויצער לאָנדסמאַן, אַז ער און זיינע קינדער לדורות זאָלן געדענקען און לערנען פון דעם מה שעשה עמלק לעמנו ולעירנו ווישניוויץ.

חורבן ווישניוויץ זאָל זיך קיינמאָל אין דער געשיכטע פון דער מענטשהייט מער ניט אומקערן. אויב דער יזכור בוך וועט געדענקט ווערן פון אונדז, וועט ער אויך ניט פארגעסן ווערן פון אונדזערע קינדער און מיר וועלן האָבן דערפילט דעם חוב און די צוואה פון די קדושי ווישניוויץ, וואָס ליגט אויף אונדז, שרידי חורבן ווישניוויץ.

זאב סובול

דער געטא אין ווישניוויץ

איך אַליין בין נישט קיין ווישניוויצער, כ׳האָב געווינט אין סביניוחא, אַ דאָרף נעבן ווישניוויץ. דאָרט האָב איך געהאַט אַ געוועלב פון פראָדוקטן און אויך געהאַנדלט מיט תבואה. מיט די גויים פונעם דאָרף בין איך געווען אין די בעסטע באַציאונגען. דאָס לעבן אין דאָרף האָט אויך געהאַט אַ געוויסן געזעלשאַפטלעכן אינהאַלט. זיי פלעגן קומען זיך באַראַטן מיר מיר, געקריגן גמילת־חסדים אָן פּראָצענט, און נאָך אַנדערע נוצן פאַר זייערע מענטשן.

מיט ווישניוויץ בין איך געווען פאַרבונדן קאָמערציעל. דאָרט פלעג איך קומען קויפן סחורות פאַר מיין געשעפטל, אַריינכאַפן אַ מנחה ומעריב, פּראַווען ימים־טובים און האַלטן משפּחה פאַרבינדונגען.

מיטן קומען פון די דייטשן אין אונזער סביבה האָבן מיינע פריינד די אוקראַינער, זיך פאָרגעלייגט דעם דייטש צו העלפן אים אין זיין מלאכה. זיי האָבן צוזאַמענגענומען די מענער פון די יידישע משפּחות אין סוויניוחא, זיי האָבן אויך געבראַכט פון אוסטיטשעק (אַ דאָרף נעבן אונז) מנשה ברומער מיט זיין איידעם, צו אונז אין דאָרף, אַריינגענומען אונז אין אַ צימער פון דעם הויז ווי ס׳איז געווען די באַראַטונגס־קערפּערשאַפט פון דאָרף און דאָרט אונז געשלאָגן מכות־רצח מיט דער טענה, אַז מיר ווייסן, ווו ס׳באַהאַלטן זיך די איבעריקע קאָמוניסטן און מיר ווילן זיי נישט אויסגעבן. מיר האָבן באמת זיי נישט געקענט ענטפערן, ווייל מיר האָבן נישט געווּסט גאָרנישט וועגן די קאָמוניסטן, האָבן זיי אונז אַוועקגעשטעלט מיט אויפגעהויבענע הענט מיטן פנים צו דער וואַנט און געשלאָגן. זיי האָבן געוואָלט ענטפער, און ווען נישט וועלן זיי אונז הרגענען.

אונזערע פרויען זענען געקומען אין דעם ראַט־הויז מיט אַ געוויין און געבעטן רחמים מען זאָל אונז באַפרייען, האָבן די אוקראַינער זיי אויך געגנומען און אויך געשלאָגן.

נאָך שעה׳ן לאַנג האָט מען אונז באַפרייט מיט צוזאָג, אַז זיי וועלן נאָך מיט אונז זיך אָפּרעכענען. מיר זענען אַהיים געקומען צעבראָכענע, פאַרוווּנדעטע, צוקלאַפּטע און פאַרשעמטע און געוואָרט אויף זייער חסד.

קיין עסן האָבן מיר נישט געהאַט, פלעגן מיר ביינאַכט, מיט גרויס פחד און מורא אַרויסגיין צו די שכנים, געגעבן זיי קליידער און אַנדערע ווערטפולע זאַכן, און געבעטן זיי זאָלן אונז געבן כּאַר דעם אַביסל פראָדוקטן. אַזוי האָט זיך געצויגן עטלעכע מאָנאַט.

* * *

אין מערץ 1943 איז געקומען צו מיר דער ניי־אויסגעווייל־טער סאָלטיס פון דאָרף און מיר מודיע געווען, אַז מאָרגן אינדערפרי מוז איך פאַרלאָזן מיט מיין משפּחה דאָס דאָרף און איבערגיין קיין ווישניוויץ. דאָרט שטעלט מען אויף אַ

געטאָ פאַר די יידן. צומאָרגנס האָבן מיר געגומען אַ שליטן פאַר גוט געלט, אויפֿ־געלייגט דאָס „ביסל" עסן וואָס מיר האָבן פאַרביטן ביי די גויים, אַביסל מעבל און בעט זאַכן און געפאָרן אין ווישניוויצער געטאָ.

אַרויספֿאָרנדיק פון דאָרף האָבן אונז די שכנים באַגלייט מיט אַ חוזק און גרינגשעצונג, מיט אַן אָפּענער פרייד און גאָרנישט פאַרבאָהאַלטן. אייִדער מיר זענען אַרויס פון שטוב, האָבן זיך אויף מיר אַ לאָז געטאָן אַביסל גויים, אַלט און יונג און געראַבעוועט וואָס נאָר זיי האָבן געזען.

כ׳בין אָנגעקומען קיין ווישניוויץ איז נאָך דער געטאָ געווען אין פלאַן. כ׳האָב זיך אייִנגעאָרדנט ביי ישראל דערבאַרימדיקער מיין מחותן און מיין ברודערס שוועסטער. צופעליק איז די שטוב אויך אַריין אין געטאָ און מיר זענען דאָרט פאַר־בליבן ביזן סוף.

אין אַ וואָך אַרום האָט מען אונז, די מענער, אַרויסגענומען צוגרייטן דעם געטאָ. מיר איז עס אויסגעקומען נייַ. יאָרן האָב איך געוואוינט צווישן גויים, פּלוצים בין איך בלויז צווישן יידן, טייערע און אומגליקלעכע ברידער. דאָס האָט מיר געגעבן אַ געדאַנק צום טראַכטן. כ׳האָב זיך אַרומגעדרייט אַזוי ווי אַ פּרעמ־דער צווישן זיי, אָבער ס׳איז מיר געווען גוט. אַלע האָבן מיר געטראָגן צווייי גאַלע לאַטעס, איין לאַטע אַנטקעגן דעם האַרץ, אויף דער ברוסט און די צווייטע אויף דער פּלייצע.

וועו מען האָט אויפֿגעשטעלט דעם געטאָ האָט מען אַריינגענומען אַלע יידן אוֹן באַשטימט אַ יידן־ראַט. דער ערשטער באַפעל דורכן יודענראַט איז געווען אַזעלכער: אין אַ פאָר שעה אַרום וועט מען הערן דעם פּייף פון דער סירענע פון דער מיל, דאָס וועט זיין אַ סימן, אַז פון דאַן אָן טאָר קיין איין יייד נישט אַרויסגיין פונעם געטאָ, נישט זיך דרייען אין די גאַסן און נישט אויסערן געטאָ. די וועלט האָט זיך פאַרמאַכט פאַר אונז.

נאָך אייִדער מ׳האָט אויפֿגעשטעלט דעם געטאָ, האָבן די דייטשן אַרויסגע־נומען מער ווי 200 מענטשן, צווישן זיי ד״ר יוסף צינבערג און דעם רב פון שטאָט, אַן אַלטער טייערער ייִד, און זיי אַרויסגעפירט קיין פאטשאיאוו און אויפן וועג זיי געהרגעט. נאָך אייִדער מ׳האָט זיי אַרויסגעפירט, האָט מען זיי צוזאַמען גע־נומען, אַלע 200, אויפן „בולוואַר", אַוועקגעלייגט זיי אויף דער ערד מיט די הענט אויף די פּלייצעס הויך, און די אוקראַינער האָבן אָנגעפאַנגען „שפּאַצירן" אויף זיי, ווי קינדער אויף אַ וויכן מאַטראַץ, געטאַנצט מיט זייערע שוועסטער שיך און געשלאָגן מיט שטעקנס און פלאָקנס. צווישן די 200 יידן איז אויך געווען מיין עלטערער ברודער מאָטל סובול. כ׳האָב געזען זיין פיינונג און נישט געקענט גאָרנישט העלפן.

כּאַרן פאַראַדט האָט מען געגומען ד״ר צינבערג מיטן רב און אַוועקגעשטעלט אין אַ זייט פון בולוואַר. מ׳האָט געגומען דר״ צינבערגס הוט און אָנגעטאָן אויף דעם רב׳ס קאָפּ איבער די אויגן, און דעם רב׳ס הוט אַרויפגעזעצט אויף ד״ר

צינבערג׳ס קאָפ און אים אַראָפגעשלעפט ביז צום האַלדז, צוגעבונדן צו די גאַרג־לען אַ קייט, זיי צוזאַמעגעשלאָסן ביידע, כלומר׳שט ווי מעכטיקע פּאַרברעכער. אַביסל ווייטער פון זיי איז געשטאַנען אַן אוקראַינער און האָט געשפּילט אויף אַ האַנט־גראַמאָשקע, און זיי ביידע האָט מען געצווינגען צו טאַנצן לויט דער מוזיק. צווישן די 200 געמאַטערטע איז אויך געווען ברוך טענענבוים, סענדער ליווער־נאַנט׳ס זון. זיין טאַטע איז געשטאַנען נעבן משה טענענבוים, דער סוחר פון לעדער. ווײַל ער האָט געזען ווי מען פיניקט זיין זון, האָט ער זיך אַנגענומען מיט מוט און צוגעגאַנגען בעטן, מ׳זאָל אים אומקערן זיין זון. דער דייטש האָט אים אויסגעהערט און האָט אים געזאָגט ער זאָל צוריק גיין און שטיין ביי דער וואַנט פון טענענבוימס געשעפט און וואַרטן אויפן זון. און ווען דער אַלטער האָט זיך אַוועקגעשטעלט פול מיט האָפענונג אַז ער וועט ערפילן זיין בקשה, האָט דער דייטש, דער נאַצי, געמוען זײַן רעוואָלווער און געצילט גלייך צו זיינע אויגן און אויפן פלאַץ אים געהרגעט.

מיט דער שוידערלעכער פאַרשטעלונג האָבן אַנגעפירט די אוקראַינער, אָבער די דערי־גענץ האָבן זיי איבערגעגעבן זייערע בעלי־בתים, די דייטשן, און זיי האָבן דאָס געמאַכט פון ווייטנס.

אין מזרח פון בולוואַר איז געווען אַן אַכסניה און אַ האָטעל פון ישראל גניפּ. דאָרט זענען געזעסן די דייטשן, אויסגעצויגענע אויף די פּאָטעלן און פון דאָרט האָבן זיי געגעבן אַנווייזונגען, און די אוקראַינער האָבן זיי אויסגעפירט געטריי. נאָך 2½ שעה האָט מען אויפגעהויבן די מענטשן פון דער ערד, אַרומגערינגלט זיי מיט באַוואָפנטע אוקראַינער און אַנגעפאַנגען זיי טרייבן אויף פאטשאיווער וועג.

דער רב איז געווען הינטערשטעליק, זענען צוגעגאַנגען צוויי אוקראַינער, מיט אַ שטריק אים אונטערגעבונדן די הענט און האַלדז און צוגעבונדן דעם שטריק צום וואָגן, און ווען די פערד האָבן אַנגעהויבן לויפן, האָבן זיי מיטגעשלעפט דעם אַלטן רב. ער איז געפאַלן און זיך געשלעפט נאָכן וואָגן. ער האָט געטריפט מיט בלוט און צוביסלעך־צוביסלעך אָפּגעשטאָרבן אין מיטן וועג.

ווען די רבצין האָט געזען אַז דער רב קומט נישט אַהיים, האָט זי אַנגעהויבן לויפן פון איינעם צום צווייטן און זיך געבעטן מ׳זאָל איר זאָגן וווּ איז איר מאַן? וועמען מ׳אָט זי געטרייסט, אַז מ׳האָט אים געמוען צו דער אַרבעט און ער וועט קומען אין אַ פּאָר טעג אַרום, האָט זי זיך שרעקלעך צוווייפלט:

— וואָס וועט זיין? ער האָט דאָך די תפילין נישט געמוען.

נאָכן רב איז אויך ד״ר צינבערג געווען הינטערשטעליק, און דאָס בלוט האָט גערינען פון אים. אָבער אים האָבן זיי געשטופּט מיט ביקסן, געבראַכט אים צום פלאַץ און אים געהרגעט צוזאַמען מיט אַלע, אויפן וועג קיין פאטשאיעוו.

*
*

צוויי וואָכן פאַרן אויפשטעלן דעם געטאָ, וועמ איך בין נאָך געווען אין דאָרף,

פלעג איך פֿאַרן יעדעס מאָל אין שטאָט, ברענגען אַביסל עסן מיין ברודער און מיין טאַטנ׳ס משפּחה און געבליבן דאָרט נעכטיקן, ווייל כ׳פלעג מורא האָבן צו פֿאָרן ביינאַכט. איין נאַכט ווערן כ׳בין געשלאָפֿן אין שטאָט, האָבן מיר פֿלוצים געהערט שטאַרק קלאַפֿן אין אייזערנע בלעכן. דאָס קלאַפֿעריי האָט פֿאַרהילכט די אויערן, אָבער די סיבה האָבן מיר נישט געווּסט.

ס׳איז אַוועק אַ שרעקלעכע נאַכט פול מיט שרעק, אומרו און פּחד. געשלאָפֿן זענען מיר שוין נישט. יעדע מינוט האָבן מיר געוואַרט אויף אַ פֿאָגראָם. ווען מיר האָבן זיך אינדערפרי אויפגעכאַפּט, נאָך אָפּדרימלען אַביסל, שטייענדיק אָדער זיצנדיק און אַרויס אין גאַס, האָבן מיר זיך דערוווּסט אַז די נאַכט האָט מען אַרויסגענומען אַלע יידן פון דער אַלטער שטאָט און זיי געהרגעט, און כדי מ׳זאָל נישט הערן זייערע געשרייען, זייער בעטן זיך, מ׳זאָל זיי לאָזן לעבן, האָבן זיי גענומען אַ סך שקצים און אַרויפגעשיקט אויף בלעכענע דעכער, זיי זאָלן מאַכן אַ גרויסן רעש, כדי צו פֿאַרשרייען די האַרצרייסנדיקע קולות פון די קרבנות.

אין דער נאַכט איז געצלעך פֿאַרניכטעט געוואָרן דאָס ביסל יידנטום פון דער ווישניוויצער אַלטע שטאָט. די גענויע דאַטע פון דער נאַכט געדענק איך נישט, אָבער דאָס געשעעניש איז מיר אייגעקריצט טיף אין מיין זכרון און מיין בלוט איז נאָך הייַנט אויפגעברויזט.

***

יעדן טאָג האָט מען אונז אַרויסגענומען צו דער אַרבעט. מ׳האָט אונז געפירט צוזאַמענגעדריקט אייַנער צום צווייטן, צוזאַמענגעשטופט אונז אויף דעם שאַסיי. אויפן טראָטוואַר האָבן מיר נישט געטאָרט גיין, און ווען ס׳איז אָנגעקומען אַנטקעגן אַ וואָגן, האָבן מיר געמוזט אַוועקגיין אין אַ זייט, אָפּטרעטן אים דעם וועג. דאָס גיין האָט אויסגעזען ווי מ׳פירט אַ סטאַדע שאָף און מ׳יאָגט זיי נישט ריידנדיק מיט צייכנס און קלעפ ווו זיי דאַרפן גיין.

ווען ס׳איז אַנטקעגנגעקומען אַ פּאָליציאַנט, אַן אוקראַיניישער, האָבן מיר געמוזט אים באַגריסן 6 מעטער פון ווייטנס, זיך בייגן און אַראָפּנעמען דאָס היטל, אָלע צוזאַמען, לויט אַ באַפֿעל.

אַמאָל, גייענדיק צו דער אַרבעט, לויפט אַנטקעגן אַן אוקראַיניישער פּאָליציאַנט און שרייט צו איינעם פון אונזערע באַגלייטער, אויך אַן אוקראַינער פּאָליציאַנט: „פֿאַרוואָס האָסטו געשלאָגן נעכטן מיינעם אַ יידן"? ער האָט נישט פֿאַרשטאַנען וואָס ער וויל פון אים און האָט זיך פֿאַרענטפֿערט. האָט דער צווייטער פּאָליציאַנט אַרויסגענומען פון דער שורה אַ יידן, וואָס מ׳האָט אים געהופן מיטן צונאָמען „קובילע", ער איז געווען אַ קליינער סוחר פון עופות. דער פּאָליציאַנט האָט אים אָנגעפֿאַנגען שלאָגן מיט גומינער נאַגאַיקע ביז ער איז געוואָרן געשוואָלן און בלוי. זיין פּנים איז געווען צעקלאַפּט, צעבלוטיקט און צעפליישט. די אויגן האָט מען בכלל נישט אַרויסגעזען מער, מ׳האָט נאָר געזען צוויי טיפֿע שפּאַלטן און אַרום זיי פֿאַרגליווערט בלוט.

* *
*

איינמאָל וועז מאיר דערבאַרימדיקער האָט זיך אומגעקערט פון דער אַרבעט אוז איז דערגאַנגען, לויטן באַפעל, די קאָנטראָלע פון די פּאָליציאַנטן וואָס זענען געזעסן בייַם טויער, איז צוגעגאַנגען אויסטראָווסקי אוז אים געזאָגט:

— זאָג מיר מיין פרייַנד, וואָס האָסטו געטאָן אין סאָוויעטישן רעזשים? ער האָט אים געענטפערט ווי ער האָט געאַרבעט. ער האָט נישט געהאַט וואָס צו באַהאַלטן. אין דער מינוט זענען געשטאַנען צוויי פּאָליציאַנטן אוז אים געשלאָגן מיט די גומי נאַגאַיקעס. מ׳האָט אים צעקלאַפּט אוז צושניטן דאָס פלייש. דאָס בלוט האָט גערונען אויפן גאַנצן קערפּער. די קליידער זענען צוריסן געוואָרן אויף שטיקלעך. זיי האָבן צופּיצלט די בלוזע מיט דעם הונטער־העמד. די צויטן אוז ריסן האָבן זיך צוזאַמענגעקלעפּט מיט דעם צעפלייישטן קערפּער אוז געשאָפן אַ קאַשע פון פלייש, בלוט אוז שמאַטעס.

* *
*

וועז מ׳האָט געעפּנט דעם געטאָ, האָט מען געבראַכט אומבאַקאַנטע יידן, ס׳האָט זיך אויסגעוויזן אַז זיי האָבן צוזאַמענגענומען יידן פון וויזשעראדיק אוז פון די דערפער פון דער סביבה. אַזוי אַז צוזאַמען זענען אין דעם ענגן געטאָ געווען מער ווי 4000 יידן. מ׳האָט זיך צוזאַמענגעשטופּט אוז צוזאַמענגעדרוקט. אין איין צימער האָבן זיך צענדליקער מענטשן אַריינגעשטופּט. דער שמוץ איז געוואַקסן, ס׳איז אַלעס פאַרלייזיקט געוואָרן. דער הונגער איז געווען גרויס, ס׳איז נישט געווען קיין שום אויסזיכטן צו קריגן עסן פון ערגעץ אַן אַנדערע קוועלע. פון דעם לאַנגן הונגער זענען די קינדער געשוואָלן געוואָרן אוז די פרויען ספּעציעל, האָבן גע־קריגן געשווירן מיט הייטער, וואָס האָט געבלוטיקט אָן אויפהער. די צאָל פון טויטע איז יעדן טאָג געוואַקסן גרעסער אוז גרעסער.

יעדן טאָג זענען געווען 5—4 לויות, אַלע קרבנות פון הונגער אוז קרענק. מיר זענען שוין כמעט געווען גלייכגילטיק צו דעם. די אייניקע דאגה איז געווען ביי אונז, מ׳זאָל אונז לאָזן באַגראָבן אונזערע מתים. מיר האָבן באַגלייט די מתים אויפן בית הקברות בלויז מיט געציילטע מענטשן, די וואָס האָבן געטראָגן די „מטה״ אוז נאָך עטלעכע מענטשן. פאַרשטענדלעך אַז עס זענען מיטגעגאַנגען וועכטער, אויך דאָ אונז צו אונטערדריקן אוז פייניקן. זיי האָבן זיך צוגעקוקט צו דער אומגליקלעכער צערעמאָניע אוז גוט אונז געהיט, חלילה קיינער זאָל נישט אַנטלויפן.

די לויות זענען געווען פאַרבונדן מיט סכנות נפשות. מיר האָבן דאָס געוווסט. דאָס איז אויך פּיזיש שווער געווען פאַר אונז, ווייל מיר האָבן פּשוט נישט קיין כוח געהאַט צו טראָגן די געשוואָלענע מתים. אָבער מיר האָבן דאָך מקיים געווען די מצוה מיט אונזער גרעסטער איבערגעבנקייט.

ס׳איז אויך געווען אַ פּחד צו לאָזן ליגן די טויטע, נישט צוגעדעקט מיט ערד, ווייל עס האָט זיך געקענט מאַכן אַן עפּידעמיע און דאָס אומגליקלעכע לעבן

אונזערס, האָט אונז דאָך געשטופט צו דערווייטערן דעם בר־מינן, וואָס ווייטער פון דעם לעבן, אינסטינקטיוו האָט זיך געוואָלט לעבן און האָפן.

דער געטאָ ווערט ליקווידירט

ראש חודש אלול 1943 זענען געקומען פון קרעמיניץ אַ 10 ס״ס מענטשן, זיי האָבן צוזאַמענגענומען צענדליקער אוקראַיניש באַוואָפנטע פאָליציאַנטן, פון דער גאַנצער סביבה האָט מען זיי צוזאַמענגענומען און אייַנער פון די ס.ס., וואָס איז געשטאַנען נעבן גרויסן הערשער „הער שטייגער״, דעם ליקווידאַטאָר פון ווישניוויצער יידנטום, האָט געהאַלטן אַ קורצע רעדע, וואָס איך האָב זי געהערט דייטלעך, און איך קען דאָס נישט פאַרגעסן ביז היינט.

ער האָט געזאָגט:

היינט מאַכן מיר אַ סוף צו אַלע יידן וואָס זענען אין געטאָ. גייט און קלאַפּט אין יעדן פענסטער און טיר, און זאָגט זיי: „אַרויס יידן, קאָמוניסטן, פאַרעטער, אַרויס פון די שטובער״. די יידן וואָס וועלן נישט וועלן אַרויסגיין, שלאָגט זיי מיט שטעקנס און נאַגאַיקעס. אָבער לייגט אַכט, איר זאָלט זיי נישט הרגענען אין געטאָ, נעמט זיי אַרויס אויסער דער שטאָט, אויף דעם באַשטימטן פלאַץ און דאָרט זאָלט איר זיי פאַרניכטן״.

פאַרוואָס האָט ער נישט געוואָלט מ׳זאָל אונז הרגענען אין געטאָ, פאַרשטייַ איך נישט ביזן היינטיקן טאָג.

* * *

גייַענדיק אַרויס פון געטאָ, האָט מען נישט אויפגעהערט שלאָגן. מ׳האָט אַזוי געמיטלט, אַז מ׳האָט געקענט אַראָפּ פון זינען. עס זענען געווען פאַלן, אַז מענטשן זענען אַריין אין אַ שרעקלעכער היסטעריע, און צווישן די שורות, גייַענדיק צוזאַמען מיט אַלע, האָבן זיי זיך אָנגעהויבן רייסן די האָר פון קאָפּ, ציפּן פון זיך דאָס כלייש. אַנדערע האָבן צוריסן אויף זיך די קליידער אויף שמאָטעס, דערביי געמאַכט שרעקלעכע געוואָלדן. דאָס האָט געקענט רירן שטיינער און צורייסן דאָס האַרץ. אָבער די מערדערס האָט עס נישט געריר. יענטי קליין האָט געריסן אירע קליידער און ביז מ׳איז אָנגעקומען צום גראָב איז זי געווען אינגאַנצן נאַקעט. יונגע מיידלעך האָבן געשריגן און געווייַנט און אייַנע האָט זיך געוועדעט צו אַלע מיידלעך מיט אַזאַ שטורמישער וואַנזיניקער רעדע:

— „צי קענען מיר נישט חתונה האָבן? צי קענען מיר נישט באַפרידיקן מענער? פאַרוואָס לאָזט מען אונז נישט באַווייַזן דאָס? וואָס איז עס פאַר אַ מין טויט, וואָס מ׳האָט פאַר אונז אויסגעקליבן, אייַדער מיר ווייסן אַ מאָן ברענגט מען אונז אום — פאַרוואָס״?

אַרום אונז, די גייַענדיקע צום טויט, האָט זיך געדרייט אַ גרויסער לאַסטאויטאָ און די אוקראַינער האָבן אים אָנגעלאָדן מיט אַלטע מענטשן, בלינדע, קראַנקע און מיט קליינע קינדער. יעדער וואָס איז געבליבן אונטערשטעליק האָט

מען אים אַרויפגעווארפן אויפן אויטאָ. מענטשן פֿאַרוווונדעטע, קראַנקע, און די וואָס זייערע פּיס זענען געווען געשוואָלן פון הונגער, הויפנסווייז האָט מען זיי אַנגעווארפן אויפן אויטאָ, און זיי, די אוקראַיניש טרעגערס, האָבן זיך אַרויפּ־געזעצט אויבן אויף די סטערטעס, אויך די קערפערס, אַזוי ווי מ׳וואָלט געזעסן אויף פּעקלעך שטרוי אָדער האָלץ. ס׳איז זיך שרעקלעך צו דערמאָנען וואָס פֿאַר אַ חשיבות זיי האָבן געפֿראַווען, די רוצחים, זיצנדיק אויף די פֿלייצעס. פון די אומגליקלעכע קרבנות, וואָס שווייגן און זיי שטעלן זיך נישט קעגן די זיצנדיקע אויף זיי.

איך בין געגאַנגען נעבן מיין פֿרוי, געהאַלטן מיין טעכטערל רבקה׳לע פון 21 חדשים אויף מיינע הענט און מיין פֿרוי האָט געהאַלטן אונזער טעכטערל, די עלטערע פון 4½ יאָר. פֿלוצים זענען צוגעקומען עטלעכע פֿאָליציאַנטן, אַרויס־גערישן די קינדער פון אונזערע הענט און אַרויפגעווארפן אויף דעם אויטאָ וויפֿעקלעך שמאַטעס. ווען מ׳האָט אונז צעשייד, האָב איך געוואָלט באַגלייטן זיי מיטן לעצטן קוק און זיי געבן אַ אָנדייט, אַז כ׳האָב זיי ליב אויף אייביק. זיי האָבן דאָס אָפּגעפּילט, האָב איך געכאַפּט אַ קלאַפּ אין קאָפּ מיט דער ביקס. כ׳האָב זיך אָפּגערוקט פון דעם פלאַץ, ווי כ׳האָב געקענט נאָך אַ קוק טאָן אויף זיי און געמוזט ווייטער גיין מיט אַלע גייענדיקע.

אַזוי ווי מ׳האָט אַנגעהויבן צו שפּאַנען צום טויט, איז אַרויס יודקע שאג מיט זיין קינד פון 4 יאָר. דאָס קינד האָט זיך אים אַריינגעשטופּט צווישן די קניעס און שרעקלעך געשריגן און געווויינט און זיך געבעטן:

— „טאַטע, גיי נישט. ווו גייען מיר? ווו פּירט מען אונז? קום לאָמיר גיין צוריק".

יודקה האָט אים געמוען אויף זיינע הענט און איז געגאַנגען. אין דער זעלבער מינוט איז צוגעגאַנגען צו אים אַן אוקראַינער, אַרויסגעריסן פון די הענט דאָס קינדל און אַרויפגעוואָרפן דאָס אויפן אויטאָ און זיי צושייד.

אין אָנפאַנג האָט מען אונז געפּירט גרופּנווייז 200—300 מענטשן. ווען כ׳האָב זיך אָפּגערוקט אַביסל כדי צו געבן דעם לעצטן קוק אויף מיינע קינדער, האָב איך זיך צוזאַמענגעמישט און אַריין אין אַן אַנדערע גרופּע און פֿאַרלוירן מיין פּרוי. מער האָב איך זי נישט געזען. צופּעליק איז אין דער גרופּע געווען מיין ברודער, בין איך געגאַנגען מיט אים.

* * *

גייענדיק אויף דער בריק, צווישן דער נייער און אַלטער שטאָט, זענען אונז אַנטקעגן געקומען דייטשן מיט לאַסט אויטאָס און מיר האָבן זיי געמוזט אָפּ־טרעטן דעם וועג. מ׳האָט מיך אַ שטופּ געטאָן, דער קאָפּ האָט זיך מיר פֿאַרדרייט און כ׳בין אַריינגעפֿאַלן אין טייך. אין דער מינוט בין איך געקומען צו זיך. עס האָט מיך אָפּגעפּרישט, כ׳בין אַריינגעקראָכן אונטער דער בריק און זיך באַהאַלטן און געוואַרט. אַז כ׳האָב נישט געהערט מער קיין שיסעריי און כ׳האָב געזען אַז

מ׳האָט נישט באַמערקט אַז כ׳בין נישטאָ, האָב איך געדאַנקט דעם צופאַל, וואָס דורך אים בין איך דערווייל געבליבן. צוזאַמען מיט מיר האָט זיך אויך באַהאַלטן אַ דאָקטאָר, אַ ייד פון וואַרשע, אויך אַ פּליט פון די נאַציס, וואָס איז אַוועק קיין ווישניוויץ גלייך נאָך זייער אייַנעמען וואַרשע. מיין ברודער איז אויך נאָכגעשפּרונגען נאָך מיר און מיר זענען געווען דריי אין טייך. מיר האָבן זיך דערוויטערט אייַנער פונעם צווייטן, אויב מ׳וועט אונז זוכן זאָל מען אונז נישט געפונען צוזאַמען. כ׳בין אַזוי געלעגן ביז ביינאַכט, קיין אייַן וואָרט האָב איך נישט אַרויסגערעדט צו מיין ברודער, נאָר מיט סימנים האָבן מיר געהאַלטן קאָנטאַקט. אין אָוונט בין איך, מיין ברודער און דער דאָקטאָר אַרויס און פאָרזיכטיק האָבן מיר זיך דערנענטערט צו דעמיטין, אַ באַקאַנטער גוי פון יאָרן. ער האָט געוואוינט אין מעלינאָוויטש און זיין שטוב איז געווען נעבן אַ וועלדל. דעם גוי האָב איך אַוועקגעגעבן מיין קו אידער כ׳בין אַרויס קיין ווישניוויץ, און ער האָט מיר צוגעזאָגט ברענגען פּראָדוקטן אין געטאָ. אין געטאָ האָב איך אים קיינמאָל נישט געזען. דאָך האָב איך פרובירט גלויבן אין אונזער פריינדשאַפט. כ׳האָב אַ קלאַפּ געטאָן אין פענסטער, ער איז אַרויס מיט זיין פרוי, אויפגענומען אונז מיט אַ בליק וואָס האָט אויסגעדריקט גרויס צער.

אונזער לאָגע האָט אים פאַרקלעמט ביים האַרץ, אָבער וואָס האָט ער געקענט טאָן? ליידער האָט ער נישט געקענט העלפן. זיי האָבן אונז געגעבן עסן טרינקען מיט דער פולער האַנט. סוף־סוף האָב איך געזען אַז די פריינדשאַפט האָט נישט אַנטוישט.

זיי האָבן אונז פאַרגעלייגט צו שלאָפן, ווייל זיי ווייסן ווי מיר דאַרפן דאָס, ווי מיד און צעבראָכן מיר זענען און מיר מוזן זיך אויסרוען. מיר זענען אַריינגעפאַלן אין אַ טיפן שלאָף. גאַנצפרי איז דער זעלבער גוי אַוועק און מודיע געווען, אַז עס זענען דאָ ביי אים יידן.

מיר האָבן נישט באַוויזן זיך אויפריסן פונעם שווערן שלאָף, זענען שוין געווען צווישן אוקראַינער צוקאָפנס, באַוואָפנט מיט לייכט מאַשין געווער און גע־קאָפּעט אונז, נאָך ליגנדיק, מיט די פיס, מיט געשרייען און געוואַלדן, אונז אויפ־געשטעלט און געהייסן זיך צו איילן. זיי האָבן אונז געפירט קיין ווישניוויץ אין דער גרויסער שול. מיר זענען צוריק געווען אין „דערהיים"! גאָטעניו, גאָט!

די שטאָט איז געווען ליידיק, אָן איין סימן פון לעבן. מיר האָט זיך דאָך עפּעס אויסגעוויזן אַ משונהדיקער רעש, עפּעס אַזוי ווי קרעכצענישן, געשרייען, וואָס האָבן זיך געהערט אין דעם שרעקלעכן שטילקייט.

אין שול האָט מען אונדז אַוועקגעשטעלט נעבן צוויי בחורים אומבאַקאַנטע, רעדנדיק מיט זיי האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זיי זענען פון ווישעראַדעם. זיי זענען געווען מיט אונדז אין געטאָ, געזען די גאַנצע אומגליקן, ווי אזוי מ׳האָט צוטיילט די מענטשן אין באַזונדערע גרופּן און געהרגעט זיי אויפן אָרט. זיי זענען געווען אין דער לעצטער גרופּע, און ווען ס׳איז געקומען זייער ריי איז

צוגעקומען צו זיי שטייגער, דער הויפט נאַצי, און זיי געפרעגט, צי איז דאָ צווישן זיי האַנטווערקער, שוסטער מייסטערס, שניידערס, זאָלן זיי הייבן די הענט. זיי האָבן געהויבן די הענט און ניצול געוואָרן אויף נאָך אַ פּאָר טעג. פון זיי האָבן מיר זיך דערוווּסט, וואָס ס׳איז פּאַרגעקומען אין די לעצטע מינוטן מיט אונדזערע טייערע און לעצטע מענטשן פון ווישניוויץ.

אין דער צווייטער זייט פון שול, אין צווייטן עק, זענען נאָך געווען אַ 70 מענטשן. דאָס זענען געווען יידן, וואָס מ׳האָט זיי אַרויסגעשלעפּט פון בונקער, וועו ס׳האָט זיך אויסגעליידיקט דער געטאָ. זיי זענען געגאַנגען זוכן באַהעלטעניש. דאָס ביסל יידן האָבן זיי אַרויסגעשלעפּט מיט פּאַרשידענע טריקן, וועמען כּוח זיי האָבן זיי איינגעלאָקט און וועמען מיט דראָונגען, און יעצט שטייען זיי פּאָר דעם גורל.

אַ גאַנצן טאָג זענען מיר געווען אין שול. זיי האָבן אונדז פּאַרשלאָסן פּאַרשפּאַרט די טירן און פענסטער, און ס׳איז געווען אַ שרעקלעך שטיקעניש, ממש נישט צום אויסהאַלטן. אין אונדזער געגנווארט האָבן די מענטשן פון די בונקערס, די אויסגעהונגערטע נאָך ברויט און לופט, אָנגעהויבן אויסשטאַרבן, צווישן זיי אויך אונדזער אַלטער דאָקטאָר.

ביינאַכט האָבן מיר געקענט רעדן מיט די צוויי בחורים פון ווישעראדעם זיי האָבן אונדז געזוי דערציילט, וואָס זיי האָבן געזען, ווי אַזוי מ׳האָט פּאַרניכטעט ווישניוויצער יידן און דאָס האָבן זיי דערציילט:

די מענטשן האָט מען קאָנצענטרירט אין דעם טאָל אונטער דער אַלטער שטאָט, אויפן וועג וואָס פירט קיין זבאראז׳, דער טאָל האָט זיי געוצט פּאַר אַ פערטיקן גרוב און צוגעפּאַסט לויט דער גרויס אויך. דעם טאָל האָבן די גויים אָנגעפּילט מיט ביימלעך. זיי האָבן אָפּגערייניקט דעם שטח פון טאָל, אויסגעגלייכט די בערגלעך, אַוועקגעשלעפּט די שטיינער פון די וועגט פונם טאָל און געבויט וועגט. מיט די שטיינער און מיט דער ערד, וואָס זיי האָבן געקראַצט פון די וועגט, האָבן זיי אויסגעבעט דעם דנאָ פון טאָל, בכדי צו שאַפן אַזאַ ווייך געלעגער פּאַר די קרבנות.

וועו ס׳איז פּאַרטיק געוואָרן דער געלעגער, האָט מען צוגעפּירט די ערשטע גרופּע צום גרוב. צוויי פּאָליציאנטן האָבן זיי געגעבן אַ באַפּעל זיך אויסצוטוון ביז די אונטער־הויזן. די קליידער האָבן זיי אַלע צונויפגעלייגט צוזאַמען אין אַ זייט, וועו די קרבנות זענען געווען אויסגעטון, האָט מען זיי אויסגעלייגט איינער נאָכן אַנדערן אין טאָל מיטן פּנים אַראָפּ. און וועו אַלע זענען שוין געלעגען אויסגעלייגט מיט דער פּלייצע אַרויף, זענען אַרויף אויף זיי די פּאָליציאנטן די אוקראַאַיניש מיט זייער מאַשין געווען, וואָס זיי האָבן געהאַט אין די הענט און געשאָסן אין די קעפּ פון די ליגנדיקע.

נאָך דער אַקציע האָט מען געמאַכט אַ רעוויזיע. זיי זענען דורכגעגאַנגען אויף יעדן איינעם. חלילה, אפשר איז עמיצער לעבן געבליבן. און וועו עמיצער

האָט נאָר באַוויזן עפּעס א סימן פון לעבן, האָט מען מיט די רעוואָלווערן אָדער מיט די מאַשין געווער ווידער געצילט אין צענטער פון קאָפּ.

ווען זיי האָבן געענדיקט מיט איין גרופּע, האָט מען געבראכט די צווייטע, און אַזוי ווייטער.

די אוקראינער זענען אַרומגעגאַנגען אין טאָל און האָבן אַרויסגעווויזן אַן אויסערגעווייניקע טיפֿוולאָנישע פעאיקייט אין דער אַרבעט. זיי האָבן אויפּגעהויבן קערפערס, וועלכע זענען נישט געליגן גלייך און אויסגעגלייכט זיי, ס׳זאָל זיין אָרדענונג. אויף די ברעגן פון טאָל זענען געזעסן די דייטשן און האָבן אויפּגעקוקט אויף דער מלאכה. זיי האָבן געגעבן באַפעלן און די אוקראַינער האָבן גענוי אַלעס אויסגעפֿאָרשט. ביים ענדיקן די קאָנטראָלעס, וועלן אַלעס איז שוין געווען אויסגעגלייכט, אויסגעפלאַסטערט נאָך די לעצטע קוילן, וואָס זיי האָבן געגעבן די קרבנות, האָבן די גויים פֿאַרשאָטן מיט ערד די געהרגעטע, כדי אַוועקצולייגן אַ פּרישע שיכט. זיי האָבן דאָס געמאַכט מיט לאָפּעטעס, מיט אַ דינער שיכט פון ערד האָבן זיי פֿאַרדעקט די קרבנות, און דער שטח איז שוין געווען גרייט אויכצונעמען נייע קרבנות. די קליידער, וואָס מ׳האָט צוזאַמענגענומען, האָט מען צוטיילט די גויים, מתנות פאַר זייער פלייסיקער אַרבעט. זיי האָבן צוזאַמענגענומען די קליידער, אַרויפגעלייגט אויף וואָגנס און וועלן אַ טייל פון זיי זענען נאָך געווען פאַרנומען מיט דער אַרבעט, האָבן אַנדערע דערווייל געפֿאָרן האַנדלען מיט די קליידער.

דאָס אַלעס האָבן אונדז דערציילט די צוויי ווייזשעראדעקער בחורים און דאָס איז דער ריכטיקער אמת.

דערציילנדיק אונדז דאָס אַלעס, האָבן זיי זיך באַמיט צו זיין זייער פּינקטלעך און אייגער האָט דערמאָנט, וואָס דער צווייטער האָט דורכגעלאָזט, כדי ס׳זאָל זיין גענוי אַלעס איבערגעגעבן, וואָס זיי האָבן געזען מיט זייערע אייגענע אויגן.

* * *

אַ גאַנצע נאַכט האָט מען אונדז, ווייזט אויס, פאַרגעסן. קיינער האָט אונדז נישט באַזוכט. וועכטער אַרום דער שול זענען אויך נישט געווען. ווייזט אויס, אַז זיי זענען געווען מיד פון אזויפיל מאַרד און גרויסע פרייד איבערלעבענישן — און זיי האָבן געוואָלט אַביסל זיך אויסרוען. האָט מען נישט געזען קיינעם און ס׳איז נישט געווען קיין שום חשש צו אַנטלויפן.

איך האָב נישט געקאָנט רוען. די געשיכטע וואָס די בחורים האָבן דערציילט האָט מיך אַזוי דערדריקט און אייניצייטיק אָנגעפּילט מיך מיט מוט. כ׳האָב באַשלאָסן צו אנטלויפן פון דאנען, וואָס עס זאָל נישט זיין.

מיר האָבן געפּילט, אַז מיר זענען אין אַ פאַנג־נעץ, אָבער אין יעדן פאַנג־נעץ איז דאָ אויסזיכטן זיך דורכצורייסן, און ווען ס׳איז נישטאָ קיין אויסזיכט — מאַכט מען אַלעס ס׳זאָל זיין.

מיר האָבן געזוכט וועגן ווי צו אַנטלויפן. מיר האָבן זיך אַרויפגעשטעלט

איינער אויפן צווייטן און געקוקט אין די פענסטער, וואָס זענען געווען הויך, אפשר איז עפעס דאָ אַ שפּאַלט וואָס וועט אונדז אויסלייזן.

אינצווישן האָט איינער פון אונדז געפונען אַ טשוואָק. ער איז צוגעגאנגען צו די אייזערנע קראטעס, וואָס זענען געווען אין אַ רעם פון האָלץ. דאָס האָלץ איז געווען אַלט. ער האָט אָנגעפאַנגען אויסהויילן דאָס פּאַרפוילטע האָלץ און צוביסלעך און לאַנגזאַם האָט דאָס וווייכע האָלץ זיך געלאָזט מאַכן שפּאַלטן אַרום די קראַטעס, ביז ס׳האָט זיך באַפרייט פונם אויבערשטיצל. האָבן מיר אויפגעהויבן די קראטעס, צוגעבונדן זיי מיט די פּאַסקעס פון די הויזן צום הושאק און אַרויסגעשפרונגען. איך בין אַרויס דער ערשטער, כ׳האָב געפונען דעם אוקראַאיניש וועכטער, ער איז געזעסן מיט זיין גרויסן מאַנטל אַרומגעוויקלט, געכראָפּעט און פאַרזונקען אין אַ טיפן שלאָף.

כ׳האָב אַרויסגעריסן אַ אַרבל פון מיין בלוזע און איך מיט דוד פעלדמאַן האָבן מיר אים פאַרשטאָפט דאָס מויל מיט דער שמאַטע, אַרויסגענומען פון אים די ביקס און געהרגעט אים מיט דער קאָלבע פון דער ביקס.

ער איז געפאַלן און זיין מוח האָט זיך צערונען אויף דרערד. דאַן האָבן מיר געווווסט, אַז דער וועג איז פריי צום אַנטלויפן.

מיר האָבן אַרויסגענומען אַלע און געהייסן זיי אַנטלויפן. יעדער איז געלאָפן באַזונדער, יעדער אין זיין וועג.

איך בין געלאָפן צוריק אין מיין דאָרף סווינוחא. כ׳האָב זיך געווואָלט אַביסל פאַרגעסן, וואָס זיי האָבן אונדז געטון אַלע יידן פון דאָרף. כ׳האָב זיך ארומגעדרייט מיט דער האָפענונג, אַז אפשר יעצט נאָכן אויסהרגענען אַלע, אפשר וועלן זיי אויף מיר רחמנות האָבן.

כ׳בין אָנגעקומען צו אַ גוי, אַ באַקאַנטן און אַ פריינד פון יאָרן, יעוודוקים שוועדקי. כ׳בין נישט אַריין צו אים אין שטוב. כ׳האָב אים נישט אויפגעוועקט. כ׳בין אַרויף אויפן בוידעם, וואָס איז געווען פול מיט שטרוי וואָס מ׳האָט אָנגעגרייט פאַרן ווינטער און דאָ האָב איך באַשלאָסן צו בלייבן שלאָפן די נאכט.

מיין ברודער האָט זיך געשלעפּט נאָך מיר און אויך ער איז אָנגעקומען דאָרט און איז אויך אַרויף אויפן בוידעם.

צוויי וואָכן זענען מיר דאָרט געווען און מ׳האָט אונדז נישט באַמערקט.

בייטאָג איז אייַנער פון אונדז אַראָפּ פונם בוידעם, אויסגעמאָלקן די קו אין אַ פלאַש (מיר האָבן אָפּגעהאַקט דעם האלדז איז עס געווארן אַ כלי) און צוגעגנבעט אַביסל קאַרטאָפל, וואָס זיי האָבן אָנגעגרייט אין קאָריטע פאַרן חזיר.

אַזוי האָבן מיר געלעבט אין געווען זאָט און ס׳איז אונדז אויך געווען וואַרעם אין דעם שטרוי. איינמאָל, ווען כ׳בין אַראָפּגעגאַנגען מעלקן די קו, איז געשטאַנען ייבדוקים דער גוי, אַזוי ווי ער זאָל וואַרטן אויף מיר. ער האָט וווייזט

אויס דערפילט, אַז עמיצער מעלקט אים די קו. ער האָט זייער באַדויערט, געגעבן מיר עסן, אָבער ער האָט זיך געבעטן כ׳זאָל אַוועקגיין פון אים.

ער האָט מיר געגעבן צו פּאַרשטיין, אַז ס׳איז זייער מסוכן צו באַהאַלטן אַ יידן. וועג זיי, די גויים, וועלן באַמערקן, וועלן זיי אים ווערן שונאים. מ׳וועט אים מסר׳ן. אַזוי האָט ער זיך געבעטן אַ שעה צייט ביי מיר און אויף מיר געדריקט כ׳זאָל אַוועק פון אים.

וועג ס׳איז פינסטער געוואָרן, זענען מיר אַוועק און אַרויף אויף אַן אַנדער בוידעם און דאָרט זיך באַהאַלטן. און ווידער די זעלבע טעכניקע: געמאַלקן די קו, געגומען עסן פון די חזירים און קיינער האָט אונדז נישט באַמערקט. דאָס האָט זיך געצויגן אַ לאַנגע צייט. אָבער פלוצים האָט אונדז באַפאַלן אַ פּאַר־ליי־זיקונג. מיר זענען כּאַרקראָכן געוואָרן פון לייז. אַזעלכע גרויסע, פעטע און אכזר׳יותדיקע לייז. זיי האָבן זיך איינגעגעסן אין אונדז, זיי זענען אונדז אַריין טיף אין די ביינער און האָבן אונדז אויסגעמאַקעט דעם מאַרך פון זיי. מערק־ווירדיק, אז די מכה איז געווען פּאַר אונדז שוועראַר ווי אַלע מכות. מיר זענען אַראָפּ פון אונדזער געלעגער, געכאַפּט אַ שטיין און געריבן דעם קערפּער ביז בלוט. עס איז געווען ליבער דאָס קראַצן מיטן שטיין די ווונדן, ווי דאָס בייסן פון די לייז. מיר האָבן געריבן די הויט און ס׳האָט גערינען בלוט און דאָס בלוט האָט אונדז צוגעקלעפּט די קליידער צום קערפּער. פונם בלוט איז שטייף געוואָרן אַלעס וואָס איז געווען אויף אונדז און דאָס האָט נאָך מער צוגעגעבן ווייטיקן. דאָך איז דער ווייטיק אַלץ בעסער געווען ווי דאָס בייסענישׂ.

אַזוי האָבן מיר זיך געמאַטערט אין אונזער באַהעלטענישׂ ביז צום זומער. זומער האָבן מיר זיך באַהאַלטן אין דער הויכער שטייענדיקער תבואה אויף די פעלדער און אין גרוז. ביינאַכט פלעגן מיר אַנזעטיקן אונזער דורשט מיט דער ראָסע פון די בלעטער און מיט די בלעטער און אַנגעזעטיקט אונזער הונגער מיט די קערנדלעך פון די זאַנגען. אַזוי איז געקומען דאָס יאָר 1944. אין אַ נאַכט האָבן מיר געהערט אַ ידיעה, אַז ס׳זענען אַנגעקומען אין דער סביבה רוסישע פּאַרטי־זאַנען, און אַז די דייטשן זענען דערשלאָגן, צעמישט און קלויבן זי צוך אַנטלויפן. מיין ברודער האָט מער נישט געקענט אויסהאַלטן אונזער אַרט לעבן. די לייז האָבן אים דערשלאָגן און דערדריקט. ער האָט געבענקט נאָך אַביסל וואַסער, אַפּ־וואָשן זיך, איבערבייטן די שמאַטעס, וואָס זענען אויף אונז און פּאַרשפּרייט שרעקלעכע שטינק־ריחות, ווי פון טויטע קערפּערס. ער האָט מער נישט געקאָנט און געוואָלט לייַדן. האָט ער מיר מודיע געווען, אַז ער גייט צו די פּאַרטיזאַנער. כ׳האָב אים געוואָלט אָפּהאַלטן, כ׳האָב אים געבעטן ער זאָל נאָך אַביסל ווארטן, דאָס איז אַ פּראָגע פון טעג, ער זאָל נאָך אַביסל האָבן געדולד, סוף סוף האָט אונז אַביסל דאָס מזל צוגעשפּילט און מיר זענען שוין אויף דער שוועל פון רע־טונג.

ער איז נישט מסוגל געווען צו הערן וואָס כ׳רעד צו אים אַפּילו וועג ער זאָל

געווען וועלן. די לייז האָבן אים משוגע געמאַכט און פאַרטריבן זיין קלאָרן שכל. ביינאַכט איז ער אַרויס, און אויף שלימזל און ביטערן גורל, האָט אים אַן אויס־ דרעסירטער דייטשישער הונט דערשמעקט און צוגעשפילעט צום אָרט ווו ער האָט אים דערפאַקט.

אַזוי איז ער געלעגן ביז אינדערפרי, געוואָרט אויף זיין טויט. ער האָט זיך נישט געטאָרט רירן פון פלאַץ. אינדערפרי זענען געקומען די דייטשן און אים געהרגעט.

דאָס איז געווען ביים אַריינגאַנג קיין ווישניוויץ אויף דער באלאניע. גוויים האָבן מיר דאָס דערציילט.

***

וועג די רוסן פאַרטיזאַנער זענען אַריין אין דער סביבה פון דאָרף, בין איך אַרויס און זיך איבערגעגעבן צו זיי. מיט זיי בין איך געווען אַ מאָנאַט. זיי האָבן נישט געסמייעט אַריין קיין ווישניוויץ און זיך ווייזן אין די טעג. דאָס איז פאַר מיר געווען אַ חודש פון וואַשן מיין פאַרוווּנדעטן קערפער, פון היילן די מכות און פון עסן צו דער זאַט. כ׳האָב געבענטשט די טעג, כאָטש מיר זענען געווען נאָך אין אַ סכנה, כאָטש דאָס לעבן אין פחד האָט אונז נישט אָפגעלאָזט. דאָך האָב איך געהאַט אַ געפיל אַז כ׳בין אויפן וועג צו דער פרייהייט און אַז כ׳וועל בלייבן לעבן.

אין 1945 בין איך אַריין מיט די רוסן קיין ווישניוויץ. כ׳האָב דאָרט געלעבט ביז 1959. מיט מיר זענען געווען משה גאָלדשוב ז״ל, צבי יוגר. מיר האָבן זיך געשטעלט אַ הייליקן ציל, צו ליקווידירן די רוצחים פון אונזערע טייערע משפחות, קרובים און אַלע ווישניוויצער יידן.

מיר האָבן געפאַקט ביידע רוצחים, די ברידער אוסטרובסקי אן די ברידער פוסלבסקי. מיר האָבן זיי געשלאָגן מכות רצח. מיר האָבן זיי אָנגעטאָן אַזוי פיל צרות, אַז דאָס לעבן איז זיי נמאס געוואָרן. דאָן האָבן מיר זיי איבערגעגעבן דער רעגירונג.

זייער משפט איז פאָרגעקומען צוזאַמען מיט נאָך 15 רוצחים, וואָס מיר האָבן געפונען. מ׳האָט זיי פאַרמשפט אויף 25 יאָר תפיסה, אויפן סמך פון אונזער עדות.

אָבער ווען כרושטשאָב איז געקומען צו דער מאַכט, האָבן זיי אויך גענאָסן פון דער אַלגעמיינער באַגנעדיקונג און געבליבן לעבן.

שוידער אין ווישניוויץ

וועז די רוסן זענען אַריין קיין ווישניוויץ האָבן זיי „ענדעקט" אַז כ׳בין אַ געווען זענען סוחר, האָט מען מיך אַרעסטירט, געמשפט און מיך אַוועק געשיקט אין טורמע. וועז זיי האָבן אָפּגעטרעטן טיפער קיין רוסלאַנד, בין איך אַנטלאָפן פון דער טורמע אין מיין שטאָט און צו מיין היים. דאָס איז געווען דעם 14.7.41.

די שטאָט איז געווען פאַרנומען פון די דייטשן שוין צוויי וואָכן. איך האָב עס געווווסט. כ׳האָב געווווסט אַז דעם 2.7.41 זענען זיי אַריין קיין ווישניוויץ. דאָך האָב איך נישט געקענט און כ׳בין געקומען. מיין שטעטל האָט מיך געצויגן ווי מיט שטריק און מיינע זכרונות פון מיין היים. דאָרט זענען דאָך געווען אַלע מיינע אויף אייביק טייערסטע

כ׳האָב געמיינט אַז עמיצער וועט זיך פרייען מיט מיין קומען, אַז עמיצער וועט האָפן פּאַר בעסערע צייטן, אָבער אויסער מיין משפּחה האָט קיינער צו מיר קיין שמייכל נישט געטאָן. די שטאָט איז געווען אין אַ שרעקלעכע דעפּרעסיע, די צוויי וואָכן מיט די נאַציס האָט אַלעס פאַרוויסגעזאָגט. עטלעכע טעג פאַר מיין קומען האָבן זיי געגומען 36 יידן אַלס גאַראַנטיע, אַז יידן וועלן זיך אויפּפירן גוט, און זיי אַרעסטירט אין ר׳ ישׂשכר סופר׳ס קעלער.

אויף מיין שלימזל האָט מען אין זעלבן טאָג וועז כ׳בין אַהיים געקומען געהרגעט 35 פון זיי. מ׳האָט זיי נישט געהרגעט מיט די געווייגלעכע מיטלען און נישט מיט אַ געווייגלעכן טויט וועז ערקצייג. מערקווירדיק, אָבער דער פּאַקט, אַז אַזוי זענען זיי דערמאָרדעט געוואָרן. דאָס האָט נאָך מער צוגעגעבן צו דער אומגליקלעכקייט און נאָך פּאַרטיפערט דעם גאַנצן טראַגישן פּאַקט. די אוקראַינער האָבן געקריגן דערצו פרייע הענט און ערלויבענישן צו הרגענען זיי. זיי האָבן זיך מיט אַ שטורם געלאָזט אויף דעם לאַגער, אין דער שפּיץ פון זיי זענען געשטאַנען צוויי ברידער אוסטרובסקי. זיי האָבן מיט גרויס התלהבות און תאוה צו מאָרד, אַרויסגעריסן די טיר פון אַריינגאַנג אין דעם קעלער און אַנגעהויבן וואַרפן אין דעם ענגן קעלער־צימער׳ל שוועריע שטיינער און אַנדערע שווערע געוויכטן, וואָס האָבן צוזאַמענגעדריקט און פאַרשטיקט די אַרעסטירטע צוביסלעך צוביס־לעך ביז צום טויט.

די מענטשן זענען געשטאָרבן, זענדיק דעם טויט, ווי ער קומט צו זיי טריט ביי טריט. ביי יעדן סענטימעטער וואָס דער פּלאַץ איז ענגער געוואָרן און מיט יעדן שטיין, וואָס זיי האָבן געוואָרפן אויף זיי, האָט זיך דער טויט דערנענטערט און צו אַנטלויפן איז נישטאָ ווּהין.

פון אַלע אַרעסטירטע איז געבליבן איין און איינציקער, אלתר מכצ׳י רוח׳ס, וואָס איז געראַטעוועט געוואָרן על פי נס; ער איז געווען אַ קלייניער, אַ דאַרער, און וועז אַלע האָבן זיך געשטופּט אין ווינקל פון דעם קעלער, איז ער פלוצים

פֿאַרדעקט געווארן מיט אַ הויפן פון מענטשן, וואָס האָט זיך געראַנגלט אין די לעצטע מינוטן פון רעזיגנאַציע און אַ שוידערונג פון אַ לאַנגזאַמער גסיסה אונטער דעם הויפן פון קערפערס. איז אים געלונגען צו געפונען אַ גריבל צו פֿאַרבאַהאַלטן זיין קאָפּ און צו בלייבן לעבן.

פֿאַרנאַכט זענען די אוקראַינער אַוועק, נאָך דעם וואָס זיי האָבן קאָנטראָלירט און געזען און געווען זיכער אַז פון זייער שפּילן זיך מיט מענטשלעכע לעבנס איז אַרויסגעקומען, וואָס זיי האָבן געוואָלט, אַ הויפן צעפליישטע צעבלוטיקטע יידן מענטשן, זענען זיי אַוועק באַפרידיקט. דאָן איז אַלטער אַרויס, געקראָכן פון אונטער אַלע קערפערס און אַרויס פון דעם קעלער. ער האָט זיך באַהאַלטן ביי מיר.

ער האָט מיר דאָס אַלץ דערציילט. זיין שילדערן דעם אופן פונעם טויט פון די מענטשן, זייער פיניקן זיך ביז צום טויט, האָבן די האָר מיר געשטעלט קאַפויער.

איך האָב געקענט אַ סך אוקראַינער פון די וואָס האָבן זיך באַייטליקט אין דעם שרעקלעכן מאָרד. כ׳האָב געקענט די ברידער אוסטרובסקי. כ׳האָב זיך נישט פֿאַרגעשטעלט, אַז זיי קענען אַזוי זיך פֿרייען טוענדיק דאָס. נאָכדעם איז עס שוין פֿאַר מיר נישט געווען קיין איבערראַשונג, כ׳האָב זיי געזען טאָג טעגלעך ביי די זעלבע מעשים: רויבען, הרגענען, אָן אָפּהאַלט פון געוויסן און כבוד. כ׳האָב זיי געזען שטיין ביי די שוועלן פון די דייטשן צו כאַפּן פון זיי שרעקלעכע באַפעלן. זיי זענען געשטאַנען ווי הינטעלעך, וואָס וואַרטן אויף רעשטלעך פון אַ פּעטער סעודה, נאָר גיבן אַ צייכן און זיי זענען גלייך גרייט דאָס אויסצופילן מיט פֿאַרגענוגען. טאָג טעגלעך זענען זיי דורכגעגאַנגען פון שטוב צו שטוב, גענומען וואָס נאָר ס׳איז זיי געקומען אין האַנט, וועמען קיינער קען נעאַרנישט זיך קעגנשטעלן.

יידן האָבן געזען אַז זייער האָראָוואַניע פון זייער גאַנץ לעבן ווערט רואיניירט און מ׳קאָן זיך גאָרנישט העלפן. מערקווירדיק איז געווען, אַז קיין געלט האָבן זיי נישט גענומען, זיי האָבן נישט געהאַט קיין צוטרוי צו דעם רעזשים און נישט געגלויבט אַז ער וועט אָנהאַלטן. זיי האָבן געווּסט, אַז ער וועט פֿאַריבער. זיי האָבן נאָר אַ הנאה געהאַט פון דעם שעת כושר. זיי האָבן נאָר געריבט וועריפולע זאַכן, טייערע שטייגער און קליידער.

* * *

23.7.1941. דעם פּרימאָרגן האָט מען געזען אוקראַינער אַרומלויפן און געווילדעוועט. באַלד האָב איך געזען ווי זיי פֿאַרהאַלטן יעדן איינעם, וואָס זיי באַגעגענען אין דער יידישער גאַס, שלעפּן זיי אַלע מיט אַ מין צעווילדעוועטער פּרייד און געשריי. אין איין פּלאַץ האָבן זיי צוזאַמען געטריבן פינף און זעכציק יידן און זיי אַוועקגעפירט. מיר ווייסן ביז היינט נישט ווּ איז דאָס געווען, אָבער איינס ווייסן מיר, אַז פון די אַלע איז קיינער נישט צוריק געקומען.

אַ סך טעג האָבן מיר געפֿאָרשט ווּ זענען זיי אַהין געקומען און ווּ איז זייער קבר, ליידער האָט די פֿאָרשונג גאָרנישט געבראַכט.

נאָך דעם פאַל איז אַוועק אַ וואָך צייט אָן ספּעציעלע געשעניש. די אוקראַינער אַליין און זייערע פּירער די נאַציס האָבן, ווייזט אויס, אַליין זיך אַביסל דערשראָקן פאַר זייערע מעשים און אַביסל מיד געוואָרן, און זיי האָבן זיך צוריק געהאַלטן.

30.7.41. דעם טאָג האָבן די אוקראַינער ווידער איבערגעחזרט אויף דעם זעלבן טאַט ווי דאָן, אָבער אין אַ גרעסערן פאָרמאַט. דאָס מאָל האָבן זיי אַנטוויקלט אַ בעסערע טעכניק צו הרגענען יידן. זיי האָבן צוזאַמען געזוכט 400 יידן, קאָנצענטרירט זיי אין „בולוואַר", אין צענטער פון שטאָט און מען האָט זיי אייניציקווייז אויסגעלייגט מיטן פנים צו דער ערד, און אַזוי שפּאַצירט אויף זיי מיט געקאָוועטע שיך און שוועכט שטעקנס אין די הענט. ווער עס האָט נאָר אויפגעהויבן דעם קאָפּ צו זען צו האָבן זיי שוין געענדיקט זייער מלאכה, אָדער זען בכלל וואָס הערט זיך, גלייך האָט אַ שפּרונג געטאָן אַן אוקראַינער אַרויף אויף די פליצעס און אָנגעהויבן קלאַפן מיט די שטעקנס וואָס זיי האָבן געהאַט. אַזוי זענען זיי געבליבן שעהען לאַנג אויף דער ערד, צעקלאַפּטע, פאַרוווונדעטע און פאַרבלוטיקטע. זיי האָבן נאָך געוואַרט אויף ערגערס, אָדער געוואַרט ביז זיי וועלן זיך אָנזעטיקן זייער רוצחשע תאוה פון די קרעכצענישן און פון יידיש בלוט און דאָן וועלן זיי זיי אפשר אָפּלאָזן.

וען זיי האָבן שוין געהאַט די גענוגנדע צאָל מענטשן וואָס די דייטשן האָבן אַרויפגעלייגט אויף זיי צו ברענגען, צווישן זיי מיין ברודער, דער רב פון שטאָט ר׳ יוסף ארליך און נאָך אַנדערע, האָט מען זיי אַרויסגעפירט אַלע צופוס אויסער דער שטאָט, און ביז היינט ווייסט קיינער נישט ווו זייער געבליין איז. דער איינציקער וואָס איז געבליבן טויט ליגנדיק דאָרט, איז געווען סנדר ליווראַנט.

די אוקראַינער האָבן געהאַלטן סוד און נישט דערציילט וועגן זייערע שיינע און גוטע טאַטן, אַפילו קיין רמז האָבן זיי נישט געגעבן וווּ עס זענען אַהינגעקומען און ערמאָרדעט געוואָרן די 400 יידן. ביז היינט ווייסט מען נישט.

***

נאָך יעדן אַזעלכן אַקט זענען געבליבן אלמנות און יתומים און עלטערן עלנדע, וואָס זייער וועלט איז פאַרפינצערט געוואָרן און זייער לעבן איז געוואָרן איין שטיק דורשט, עפּעס אַ ידיעה פון די טייערע וואָס זענען אַרויסגעריסן געוואָרן פון זיי און מען ווייסט נישט ווּהין?

דאָן זענען ערשינען די אוקראַינישע פרויען. זיי זענען געגאַנגען ספּעציעל צו די אומגליקלעכע און געדעדט צו זיי אַזוי פיין ווי אַ פרוי צו אַ פרוי, מיטן גאַנצן האַרץ, מיט מיטגעפיל, מיט ווייטיק און פאַרשטענדעניש און דערציילט אַז זייערע טייערע לעבן, אַז זייער אייגענער מאַן אָדער זון, אַך אוקראַינער, היטן זיי דאָרט וווּ זיי זענען אַרעסטירט. כלומרשט האָבן זיי געברענגט די ידיעה, וואָס זייענע מענער האָבן זיי איבערגעגעבן, אַז זיי זאָלן נישט זאָרגן, דער עיקר זיי לעבן און בעטן מען זאָל זיי שיקן אָנטאָן און עסן.

די אומגליקלעכע זענען געווען זאָט מיט דעם איינגערעדטן גליק, זיי האָבן

געגלויבט אין דער בשורה, זייער האָרץ האָט געוואָלט ס׳זאָל אַזוי זיין. זיי האָבן די בשורה ברענגערס געדאַנקט מיטן גאַנצן האָרץ און טרערן פון פרייד און פאַר־דאַכט און זיי האָבן מיט שמחה געגעבן אַלץ וואָס די געגעדיקע אוקראַינקעס האָבן געבעטן, מיינענדיק אַז זיי שיקן דאָס זייערע טייערסטע צו דערוואַרעמען דעם קערפער און דערקוויקן די נשמה.

דאָס האָבן זיי געמאַכט טאָג טעגלעך, געקומען, דערציילט, אַז די טייערע לעבן און בעטן זאָכן. די אומגליקלעכע האָבן אָפגעשפּאָרט דעם לעצטן ביסן און געשיקט. זיי האָבן אַראָפגענומען די לעצטע קליידער פון זיך, אַלץ פאַר די טייערע וואָס זענען ווייט פון זיי.

נישט געזונג וואָס זיי האָבן פאַרלוירן דאָס טייערסטע דורך זייערע מערדער מענער, די אוקראַינישע גבורים, רוצחים, האָבן זיי אויך אַוועק געגעבן דעם לעצטן ביסן און דאָס לעצטע מלבוש פון די „גוישע מאַמעס".

אין אַ קורצער צייט האָבן די מאַמעס שוין נישט געהאַט וואָס צו געבן די קינדער צו עסן, און די קינדערלעך זענען געשטאָרבן פאַר הונגער, זייערע קליינע בייכעלעך זענען געשוואָלן געוואָרן. זיי זענען געשטאָרבן צענדליקער אַ טאָג. די גאַסן זענען געווען פול מיט קינדערשע קערפערס וואָס זענען געפאַלן אַ קרבן פון נידערטרעכטיקע גוישע פרויען. עס איז נישטאָ קיין שוידערלעכסטע זאַך ווי צו זען אַ קינד דאַר און פאַרטריקנט און פלוצים ווערט דאָס צוויי מאָל די גרויס, אָנגעבלאָזן, פאַרשוואָלן און דאָס שטאַרבט.

***

די טראַגעדיע פון די יידישע מענער „דער קאָפּ" פון דער משפּחה און מענער וואָס האָבן, כלומרשט, געדיקטירט אין לעבן פון דער משפּחה, האָט זיך אָנגע־כאַנגען נאָך ווען די רוסן זענען אַריין. פלוצים זענען זיי געווארן איבעריק, די פרנסה געבערס, די שטאָלצע, די וואָס מיט זייער אַרבעט און האַראַוואַניע האָבן זיי פאַרזאָרגט זייערע משפּחות, זענען פאַרוואַנדלט געווארן אין איבעריקע וועזנס אָן ווערט און תכלית. שוין דאָן, ביי דעם רוסישן רעזשים, וואָס פאַר דער נאַצי־שער טראַגעדיע האָבן שוין די מענער אויסגעזען ווי נאָכשלעפּנדיקע טיילן, זייער ראַם פון לעבן איז זיך צעפאַלן. די רייפן פון דער געזעלשאַפט האָבן געפלאַצט און דער רעזשים פון יידישן געוויסן איז זיך צעפאַלן, אָן שום כוונות פון די רוסן איז ערשיטערט געווארן דאָס גאַנצע פון דער ווישניוויצער יידישער געזעלשאַפט, וואָס איז געווען באַזירט אויף יסודות פון פאַמיליען אייניהייט.

אָבער דאָס וואָס איז געקומען אויף זיי אין דעם קורצן פעריאָד פון די דייטשן, דאָס איז געווען אַ פראָפאָרציע און אַ פאַרגלייך צו דער נאָענטער פאַרגאַנגנהייט. די מענער זענען פאַרוואַנדלט געווארן אין שאָטנס, אַנבאַהאַלפענע פאָטערס האָבן אויפגעהערט צו זיין דער צענטער פון דער משפּחה, אַלע האָבן געווּסט, אַז דאָס איז נישט דער זעלבער טאַטע פון אַמאָל.

מענטשן האָבן זיך אויפגעהערט צו באַגעגענען, די נידערלאַגע איז געווען

גרויס און אין דעם פאַל האָט די „צרת רבים" נאָך פאַרדאָפּלט דעם בזיון, דעם ווייטיק, האָט נאָך פאַרטיפט דעם אָפּגרונט און דאָס אָנבאַהאַלפנקייט. דערפאַר זענען די גאַסן פון ווישניוויץ געווען ליידיק פון מענטשן און פון מענער. צום שרעק פאַר קערפערלעכן טעראָר און צו דעם קערפערלעכן הינטערגרונט, וואָס מ׳האָט אויפגעצווינגען אויף די צום־קערפער־אומקום־פאַרמשפּטע איז צוגעקומען דער זעלישער הינטערגרונט, וואָס ווישניוויצער שטאָלצע מענער האָבן אויף זיך אַליין אָנגענומען.

עס זענען אַוועק טעג און עפּעס האָט זיך אַ רור געטאָן, עס האָבן זיך באַ־וויזן אין די גאַסן, דאָ און דאָרט, געשטאַלטן. מ׳האָט אויפגעהויבן פאַרשעמט די אויגן, אַ קוק געטאָן און געזאָגט גוט מאָרגן מיטן קוק און אַ שווערער זיפּץ האָט זיך אַרויסגערישן און האָט אַרויסגערופן אַ זיפּץ אויך ביים צווייטן און אַ געבעט אין די אויגן: אפשר וועט שוין נעמען אַ סוף צו די יידישע צרות. דערווייל האָט זיך אַביסל באַרואיקט, מען האָט נישט געהערט מער וועגן ספּעציעלע אַקציעס. די יידן האָבן אָנגעהויבן צו פאַרטושן דאָס געפיל פון דער קאַטאַסטראָפע מיט אירע דערשיטערונגען. די אייניקע זאָך וואָס האָט פאַרויסגעזאָגט עפּעס שלעכטס, איז געווען דאָס פאַרקלענערן די פּאַרציעס פון ברויט פון טאָג צו טאָג און דאָס פאַר־שווערן די מיטלען און סיסטעם פון אויסטיילן דאָס עסן.

מערקווירדיק איז געווען אַז די יידן האָבן געגלויבט אַז די אַלע וואָס מ׳האָט אָוועקגענומען פון שטעטל לעבן נאָך. דער פשוט׳ער שכל באַווייזט, — אַזוי האָבן זיי געגעבן זיך צו פאַרשטיין, — ווען מ׳זאָל וועלן זיי הרגענען, קען מען דאָס נישט מאַכן דאָ אויפן פלאַץ? וואַר וואָלט זיי דאָס געשטערט? נאָר וואָס, מען האָט זיי געזונטען אויף אַן אַנדער פלאַץ, ווייל מען דאַרף זיי דאָרט צו דער אַרבעט, און נאָך אַ זאַך, אויב מ׳האָט זיי טאַקע געהרגעט נישט דאָ, איז דאָך אַ סימן, אַז זיי האָבן מורא דאָס צו טאָן דאָ, אַז ס׳איז דאָ עמיצער וואָס קוקט אויף זיי, וואָס זיי מאַכן. איז אויב אַזוי, זענען מיר פאַרזיכערט... און מען האָט געענדיקט מיט אַ וויץ: גיט אַ קוק, זיי זענען אַ סך די הערשער, האָבן זיי מורא און גייען אָנגעלאָדן מיטן געווער, מיר זענען די מינדערהייט, האָבן מיר נישט קיין מורא און טראָגן נישט קיין שום געווער. מיר דאַרפן זיך נאָר האַלטן, ווער עס וועט זיך קענען האַלטן אין אַלע פאַלן און אין אַלע אומשטענדן פון אונזער געגנווארט וועט זיי איבערלעבן. דער עיקר זיך האַלטן און נישט צוזאַ־מענפאַלן.

4.9.1941. פאַרטאָג איז געקומען רחל סנדלר, אַ טאַכטער פון אַ קליינעם תבואה סוחר פון דער אַלטער שטאָט, אַ פרוי פון אַרום 28. זי איז געקומען בלויז אין העמד אויפן לייב, נאַס, אויסגעווייקט. זי איז אַוועק דורך דעם טייך פון דער אַלטער שטאָט און זי דערציילט, אַז ביינאַכט האָט די אוקראַיניש פאַליציי צו־זאַמענגענומען אַלע יידן, אַרויסגעפירט זיי אויסער דער שטאָט און ווער ווייסט ווו... די אַלטע שטאָט איז ליידיק פון מענטשן, קיין שום סימן פון לעבן און קיין

לעבעדיקער נפש. אייניקע האָט מען געשאָסן אויף די שוועלן פון זייערע שטיבער און זיי דאָרט באַגראָבן. זי איז אַוועק דורך דעם טייך, דאָס איז דאָס איינציקע פּלאַץ וואָס די אוקראַינער פּאָליציי האָט נישט געהיט.

* * *

אין דער אַלטער שטאָט איז געווען אַ גאָרבאַרניע וואָס האָט געהערט צו אברהם פון שימקוביץ. דאָרט האָט געאַרבעט דוד פּעלדמאַן זיין איידעם. אין דער נאַכט זענען אַריין די אוקראַינער צו אים און געזאָגט, באַהאַלט זיך, אַנטלויף, דערצייל נישט קיינעם, אָבער זאָלסט וויסן, אַז די נאַכט וועט מען אַלע כאַפּן און אַרויספירן פון דער שטאָט. ער האָט זיי נישט געגלויבט, אָבער צומאָרגנס האָט ער געווּסט, אַז ס׳איז נישט געווען קיין ליגן. ער האָט פאַרשטאַנען, אַז זיי דאַרפן אים נאָך דערווייל, ווייל ס׳האָט זיי אויסגעפעלט נאָך אויסגעאַרבעטע פּעלן. ער האָט זיך אויסבאַהאַלטן אין אייַנע פון די ווינקלען פון זיין גאָרבאַרניע, וואָס דער הויפּט אַרייַנגאַנג אירער איז געווען אַנטקעגן דעם אייַנפאָר הויז פון יונה צימבלער און זיין ברודער מוטי. זייַענדיק אין דעם באַהעלטעניש האָט ער געזען וואסיען דעם שקץ פון ווישניוויץ, וואָס האָט געוואוינט נאָענט צו די יידישע שטיבער, ווי ער גייט אָנגעלאָדן מיט אַ ביקס און פירט די טאָכטער פון אברהם שימקוביץ, וואָס האָט חתונה געהאַט פאַר מאָטיע גרינבערג שמעון סאַלדאַט׳ס זון, אַזוי ווי מען פירט איינעם צום משפטן. די פרוי איז געווען אין די הויכע מאָנאַטן פון שוואַנגערשאַפט, אויף די הענט האָט זי געהאַלטן אַ קליין קינד וואָס האָט שטאַרק געווויינט און זיך געוואָרפן אויף דער מוטערס אָנגעשטרענגטע נערוועזע הענט. די פרוי איז געווען זייער מיד, זי האָט זיך אָפּגעשטעלט און געוועגדעט זיך צו וואסקין איר שכן פון יאָרן:

— וואָסיע — האַט זי געזאָגט — קוק וואָסינקע אין וואָס פאַר אַ לאַגע איך בין, כ׳האָב דיר קיינמאָל נישט געטאָן קיין שלעכטס, האָב רחמנות אויף מיר מיט מיין קליין קינד.

דער שקץ האָט נישט געענטפערט קיין וואָרט, ער האָט זיך אַביסל דערווייטערט פון איר, אַזוי ווי ער וואָלט זי געוואָלט אָפּמעסטן מיט די אויגן און מיט אַן אויסגעווויינלעכער רואיקייט אָנגעשטעלט די ביקס צום קינדס מויל, אַריינגעשאָסן אַ קויל אין מויל אַריין און אים איינגעשטילט. דאָס קינד האָט זיך צוזאַמענגעקנוילט און אַרויסגעפאַלן פון דער מוטערס הענט. זי האָט פאַר׳חלש׳ט, אַוועקגעפאַלן אויף ערד און אָנגעהויבן גיין צו קינד. וועג דער רוצח האָט געזען אַז עס ווערט געבוירן אַ קינד, האָט ער ווידער אָנגעשטעלט זיין ביקס צו דעם נייַ געבוירענעם קינד און דאָס דערשאָסן, וועג נאָר ס׳איז אַרויס אין דער „שיינער״ וועלט אַריין, אים מיט זיין מאַמען.

* * *

וועג מיר האָבן געהערט די בשורה, האָבן מיר געוואָלט גיין אין דער אַלטער שטאָט זען מיט די אייגענע אויגן דאָס אומגלויבלעכע, זען וויי אַזוי

מ׳לייִדיק אויס אַ שטאָט פון אירע איינווווינער. מיר זענען צוגעקומען צו דער גרעבליִע. דער וועג איז דאָרט געווען פאַרשטעלט. דער אַריינגאַנג אין שטאָט איז געווען פאַרמאַכט מיט אַ מויער פון אוקראַינישע פּאָליציי. מיר האָבן זיך אומגעקערט. נאָך צוויי טעג האָבן די רוצחים אַביסל זיך איינגעשטילט, נאָך דעם וואָס זיי האָבן זיך אַליין דערשראָקן פּאַר די אייגענע מעשים, האָבן מיר ווידער באַשלאָסן אַראָפגיין אין דער אַלטער שטאָט. מיר האָבן געטראָפן די שטאָט אַ טויטע. די גאַסן זענען געווען ליידיק, די שטובער אויפגעריסן. אין די שטובער זענען געווען צעבעטע בעטן. מען האָט די מענטשן אַרויס־געשלעפּט פונם שלאָף און אַוועקגענומען. אַלע קישנס און איבערבעטן זענען געווען פאַרשפריצט מיט מענטשלעך בלוט. פלאַכטעס מיט בלוט. נעבן די שטובער האָבן מיר געזען אָנגעשיטע בערגלעך מיט ערד, וואָס זענען ערשט פאַרשיט געוואָרן. האָבן מיר גלייך געוווסט, אַז דאָס זענען די פרישע קברים.

איינע אַ פרוי, אַן אלמנה פון יאָרן לאנג, וואָס איז געווען באַווּסט אַלס פייגע, אַרנטלעכע און קולטורעלע פרוי, האָבן די רוצחים נישט באַוויזן טיף צו באַגראָבן און די דינע שיכט ערד מיט וואָס זי איז געווען פאַרדעקט, האָט דער ווינט צעבלאָזן און איר פנים האָט דייטלעך אַרויסגעקוקט פונם קבר און אירע אויגן האָבן געקוקט מיט אַ גלייכגילטיקייט אויף דער באַרבאַרישער וועלט. אַ שטאָט איז דערמאָרדעט געוואָרן אין איין נאַכט, אין געציילטע שעה׳ן, צווישן אָוונט און נאַכט. זיי האָבן געהאַט אַ אָנגעשטרענגטע אַרבעט, ממש אַ מסירות־נפש, צום גרויסן „הייליקן אידעאל״ פון אומברענגען מענטשן, אומבאַהאָלפענע.

* * *

מיר זענען אַלע געווען געפּלעפּט פון דעם, וואָס ס׳איז געשען. דאָס מאָל איז נישט געווען ווי אַלע מאָל, ווען מען האָט געגומען מענער, אָפּגעטיילט זיי פון זייערע משפּחות און געהרגעט. דאָס מאָל האָט מען אַלע אויסגעהרגעט אָן אונטערשייד. מענער, פרויען און קינדער, דאָס איז געווען אַן אַלגעמיינער מאָרד און אַן אַרגאַניזירטער. אַלע האָפענונגען זענען פאַרשוווּנדן. ס׳איז געוואָרן קלאָר, אַז זייער ציל איז אַן אַלגעמיינע פאַרניכטונג, און ס׳איז נישטאָ כּאַר ווּעמען זיי זאָלן זיך שרעקן און קיינער לייגט נישט קיין אַכט דערויף, קיינער זעט דאָס נישט.

* * *

איינמאָל איז געקומען אַ גוי אין שטאָט און האָט זיך אָפּגעשטעלט מיטן וואָגן אין איינע פון די געסלעך. צוויי פרויען, איינע אבא קליינמאַנס פּרוי און די צווייטע דעם „קאַסירערס״ פרוי, האָבן געזען דעם גוי — האָבן זיי געמיינט, די נאַיוועּ פרויען, אַז ס׳איז געשען אַ נס און עס קומט עפּעס פאַרקויפן און דוקא זיי איז דער נס געשען, דאָס מזל האָט זיי צוגעשפּילט און עס וועט זיין וואָס צו עסן.

פונקט זענען דור׳כגעגאַנגען צוויי אוקראַיניש פאָליציאַנטן און זיי האָבן פאַרהאַלטן סיי דעם גוי און סיי די צוויי פרויען און גענומען זיי אין דער פאָליציי.

וואָס ס׳איז געשען מיטן גוי ווייסט מען נישט. די צוויי פרויען האָט מען נאָך אַ שעה מיט אַ האַלבער אָפגעלאָזט. אָבער זיי זענען שוין נישט אַרויס־געגאנגען פון דאָרט, נאָר אַרויסגעקראָכן אויף אַלע פיר, צעשלאָגענע, צעקלאַפּטע און מיט די לעצטע כוחות זענען זיי פאַרקראָכן אַהיים מיט צעבראָכענע רוקנס. ווער קען דאָס כאַרגעסן דאָס שוידערלעכע בילד. ס׳קען צוברעכן אַ שטיין און נישט נאָר אַ האַרץ, צו זען ווי צוויי אומבאַהאַלפענע פרויען ווערן אַזוי געשלאָגן און דערנידעריקט דורך מענער, וואָס האַלטן, אַז מען דארף אָפגעבן כבוד דעם שוואַכן מין.

אָקטאָבער 1941.

דער ווינטער האָט זיך צו פרי צעשפילט, אַלץ האָט אויסגעזען ווינטער, אפשר צוליב דער פינצטערניש אין די שטובער, אפשר צוליב דער קעלט און אפשר איז טאַקע געווען אַ נישט געווינלעכע קעלט אין דעם סעזאָן.

מיר זענען געווען פאַרנומען מיט לוויות כמעט יעדן טאָג, מענטשן זענען געשטאָרבן פון מגפות. דער טיפוס האָט געבושעוועט און געדראָט מיט טויט. עס איז נישט געווען קיין איין הויז, וואָס דאָרט איז נישט געווען קיין קראַנקער. דער הונגער האָט אויך געבראַכט זיינע קרבנות.

די איינציקע באַשעפטיקונג פון די איבערגעבליבענע איז געווען באַגלייטן מתים, ברענגען זיי צו קבר ישראל און זיך צעגיין. די אבלים איז נישט געווען מיט וואָס צו טרייסטן. אַלע זענען מיר געווען אבלים. מיר האָבן געהאַט אַ געפיל, אַז אין דעם בשותפותדיקן אָפגעבן זיך מיט די מתים קאָנצענטרירט זיך די גאַנצע אַקטיוויטעט פון דער עקזיסטענץ פון יידנטום, פון דעם יידישן ברודערלעכקייט און פון כבוד פון אַ יידישן מענטש. די אוקראַאינער פלעגן אונדז באגלייטן מיט אַ מין פרייד פון חיות און מיר האָבן געהאַט דאָס געפיל אַז מיר זענען מקיים אַ מצוה און מיר ווערן מער געאייניקט. מיר טראָגן אַ בשותפותדיקן גורל.

***

פון אָקטאָבער ביז מערץ זענען נישט געווען קיין רציחות און קרבנות. אין דעם האָט זיך ווי׳ניקסטנס אַביסל באַרוהיקט דער סמבטיון פון שרעק און געפיל כון נישטיקייט. ס׳זענען געווען פונדעסטוועגן געגוג געגוג פייניקונגען. זיי האָבן אַרויפגעלייגט קאָנטריבוציעס. מיר האָבן צוזאַמען געמוען שטאָפן געלט און צירונגען פאַר די אונטערדריקער. צוויי־דריי דייטשן זענען פלוצים געקומען און צוזאַמענגענומען קאָנטריבוציעס און אַוועקגעפאָרן.

די קליינע פויזע האָט אונדז אַביסל פאַרשלעפערט. צייטנווייז האָט זיך אונדז געדאכט אפשר וועט צו אונדזערע ליידן נעמען אַ סוף, ווייל ביז ווי לאנג

קען אַ מענטשלעך געשלעכט אַזוי פיל כוליגאַנעווען און לעבן נאָר צוליב רויב און מאָרד?

יידן, וואָס זענען געווען באַוווסט אַלס חכמים, וואָס האָבן געהאַט לעבנס־דערפאָרונג, זענען אויך פלוצים פאַרפירט געוואָרן דורך פאַלשע נאַכריכטן און פאַנטאַזיעס און האָבן געלערנט קל־וחומרס לקולא.

ס׳ווייזט אויס געגוג, אם ירצה השם!

מענטשן מיט עצה און חכמה זענען אויך געוואָרן אומבאַהאָלפן און געוואָרט אויף נסים.

ס׳איז אונדז לייכטער געווען צו קלערן, אַז ס׳איז אַן ענדע געקומען צו דעם פלאָגן זיך, אָדער בכלל נישט קלערן, ווייל ליידער האָבן מיר גאָרנישט געקענט טון.

איינמאָל זענען געקומען די דייטשן און געפאָדערט 100 מענטשן צו דער אַרבעט. זיי האָבן געזאָגט, אַז מ׳וועט זיי שיקן קיין קרעמעניץ און פון דאָרט צו דעם אַרבעטס פלאַץ. פון פריערדיקע דערפאַרונגען האָבן מיר שוין געווווסט, אַז דאָ רעדט זיך נישט וועגן אַרבעט. יעדער האָט געווווסט די כוונה פון דעם שיקן צו דער אַרבעט. אָבער דער הונגער האָט געטון זיינס, האָט אויסגעמאַטערט און אַוועקגענומען דעם געדאנק. זענען מענטשן געקומען און זיך געמאָלדן צו דער אַרבעט, אפשר וועט מען קריגן אַ שטיקל ברויט זייענדיק אַן אַרבעטער. די מענטשן האָבן זיך צוזאַמענגענומען און אַוועק צופוס קיין קרעמעניץ. אויפן וועג איז אונדז דורכגעגאַנגען אַ געדאנק, אַז אפשר דאַרף מען עפעס טון און זיי ראַטעוועט.

מיר האָבן זיך אָנגענומען מיט איניציאַטיוו און געשיקט צוויי מענטשן צום קאָמאַנדיר וולושין, אַן אוקראַאינער. מיר האָבן אים באַצאָלט אַ סך געלט, ער זאָל געבן אַ באַפעל, מ׳זאָל זיי נישט יאָגן אין וועג, כדי זיי זאָלן פאַרשפּעטיקן די באַן, וואָס פירט וויטער פון קרעמעניץ אַרויס.

מיר האָבן אים געגעבן צו פאַרשטיין, אַז דערמיט וואָס זיי גייען, האָבן זיי דערפילט דעם באַפעל און דאָס וואָס זיי האָבן פאַרשפּעטיקט, וועט ער נישט זיין שולדיק און ער האָט דאָס אָנגענומען.

און די מענטשן האָבן פאַרשפּעטיקט די באַן. פון דער אַקציע זענען זיי כאָטש געראַטעוועט געוואָרן.

זיי האָבן אויסגענוצט די געלעגנהייט און באַזוכט אין קרעמעניץ באַקאַנטע און נאַכהער זענען זיי בשלום אַהיים געקומען.

ווער עס האָט נישט געזען די באַגעגעניש מיט די טויט פאַראורטיילטע, ווען זיי זענען צוריק געקומען אין שטאָט, האָט קיינמאָל נישט געזען קיין טראַגישע שמחה. מ׳האָט זיך געפרייט אין שטוב און אין גאַס. מענטשן האָבן זיך אַרומגענומען און געקושט, געבענטשט מיט ברכת „הגומל", „מתיר אסורים",

„מחיה מתים". דאָס איז געווען אַזאַ סימן, אַז אַלעס שלעכטע וועט איבערגיין, אז ס׳איז נאָך דאָ ניסים — מיר וועלן נאָך לעבן און דערלעבן — — —

16.3.1943.

אין דעם טאָג האָט מען געגעבן אַ באַפעל אָנצייכענען דעם געטאָ. לויטן באַפעל האָט דער געטאָ געדארפט זיין פאַרטיג אין משך פון 3 טעג. די יידן אַליין האָבן דאָס געדארפט מאַכן מיט אייגענע הענט און אייגענעם מאַטעריאל, כדי זיי זאָלן זיין זיכער, אַז עס וועט אויסגעפירט ווערן זייער באַפעל, האָבן זיי געגומען צוויי מענטשן אַלס העפטלינגען. יעדע קלייניקייט וואָס וועט נישט ווערן אויסגעפירט, וועלן די צוויי זיין איינגעשטעלט מיטן לעבן.

אייגנטלעך האָבן זיי געוואָלט נעמען אברהם צימבלער, אָבער מיר האָבן געבעטן אים באַפרייען, ווייל ער איז געווען דער איינציקער, וואָס איז פעאיק געווען צו האָבן פאַרבינדונגען מיט די אוקראינער און די מענטשן דאַרפן אים האָבן, ער זאָל ראַטעווען, וואָס ס׳וועט זיך לאָזן.

די יידן האָבן מורא געהאט ס׳זאָל נישט שאדן די צוויי מענטשן, האָבן זיי אַלעס געטון מיט דער גרעסטער אָנשטרענגונגען אויסצופירן אַלעס מיט אַלע פרטים. אין פאַרלויף פון 2 טעג איז אויפגעשטעלט געוואָרן דער געטאָ. די יידן זענען זער טיכטיק געווען. זיי האָבן צענומען פאַרקענס, צענומען וועגט. אַלעס איז געמאַכט געוואָרן מיט בריידערלעכקייט. ס׳איז געווען אויסערגעווייגלעך אָרגאַניזירט צו דער צייט.

רבונו של עולם! וועו האָט ווישניוויץ געזען אַזאַ אַרבעטס ברודערשאפט?!

דער געטאָ

דער געטאָ האָט אַרומגענומען אַ קליינעם שטח אין דער לענג פון איין לאַנגער גאַס, פון אַלטער לייטערס שטוב ביז צו מזורס שטוב. פונם וועג, וואָס פירט קיין לאנאָוויץ ביזן אַרייננאַנג אין דער אַלטער שטאָט.

די פאַרקענעס זענען געווען די הויך פון די הייזער כמעט. אין געוויסע פלעצער האָט זיך דער פאַרקן געגרענעצט מיט די שטובער, אין דרויסנדיקע וועגט פון די שטובער האָבן געשאַפן אַ המשך פון פאַרקאַן. אין דעם פאַל האָט מען געדארפט שטאַרק פאַרקלאַפן מיט ברעטער די טירן און פענצטער. אָבער אַזוי ווי ס׳האָט געפעלט אַביסל ברעטער, האָבן יידן געבעטן, מ׳זאָל לאָזן אַביסל שפּאַרעס צווישן די ברעטער. כ׳ווייס נישט ווי אַזוי זיי האָבן דאָס דערלויבט. און ס׳איז אַריין אַביסל זון און לופט אין די אָנגעפאַקטע צימערן.

יעדן טאָג האָט דער יודנראט געקריגן אַ באַפעל צו שיקן 50—70 מענטשן צו דער אַרבעט. די מענטשן זענען געגאַנגען גערן. ווייל ערשטנס האָט מען געכאַפט אַביסל לופט און זיך אַליין גענאַרט, אפשר וועט מען קריגן אַביסל עסן פאַר דער משפחה.

מענטשן, וואָס זענען אַרויס צו דער אַרבעט, פלעגן אַריינשמוגלען אַביסל עסן אין געטאָ, כאָטש דאָס איז געווען פֿאַרבונדן מיט סכנות נפשות. אוקראַ־אינישע פּאָליציאנטן פלעגן שטיין ביי דעם טויער פון געטאָ און היטן און זוכן ביי יעדן אפשר האָט מען באַהאַלטן אַביסל עסן. געזוכט האָבן זיי מיט דער קאָלבע פון דער ביקס און אַך און וויי איז געווען דעם, וואָס מ׳האָט ביי אים עפּעס געפונען. ס׳איז געווען פֿאַלן, וואָס פון קלעפּ פון די קאָלבעס האָבן זיי צעבראָכן מענטשן די זייטן און אָפּגעהאקט די לונגען אויף אייביק. די גרעסטע שמחה איז געווען ביי די אוקראַאינישע סאַדיסטן, ווען זיי האָבן געפונען ביי עמיצן אייער. דאַן פלעגן זיי צעקלאַפּן יעדעס אייַ און גוט אָנקלאַפּן דעם מענטשן. פלעגט זיך צוזאַמענמישן בלוט מיט אייער און פון דעם האָבן זיי געהאַט אַ ספּעציעל פֿאַרגעניגן.

די קאָנטראָלעס האָבן די אוקראינער געמאַכט מיטן גרעסטןווילן און שמחה. אָבער אָנווייזונגען האָבן געגעבן די דייטשן שטענדיק. און שטענדיק מיטן באַווווסטן נוסח „די חזירים, זיי האָבן די חוצפּה צו גנבענען עסן. זאָלן זיי מחילה אַלעס אומקערן".

דער יודנראַט

באַלד ווי מ׳האָט איבערגעפירט די יידן אין געטאָ, האָט מען נאָמינירט אַ יודענראַט. צווישן זיי איז געווען שלמה אייזענבערג, ער איז געווען דער קאָסירער. ער האָט געדארפט איינמאָנען דאָס שטראָף־געלד, וואָס מ׳האָט אַרויפ־געלייגט אויף די יידן. הערשל מרגולית האָט געדארפט מאָבילייזירן מענטשן, לויט ווי זיי האָבן געפּאָדערט.

דער יושב־ראש פון יודנראט איז געווען קוילנברענער, אַ ייד פון לאָדזש, וואָס האָט געזוכט אַ שוץ און געקומען ביז ווישניוויץ. ער איז אַוועק פון לאָדזש אין 1939, ווען די דייטשן האָבן אייגענומען די שטאָט. דאָס איז געווען אַ טייערער, וואַרעמער ייד. ער איז געווען גרייט זיך צו אָפּפערן פאַר יעדן יחיד אין שטאָט. ער איז געווען דער צענטראַלער מענטש פון שטאָט און די טראַגישע טעג. ער איז געווען ביי אונדז אַלעס. פאַר אים איז יעדער געווען גרייט אַלץ צו טון, און נאָך מער ווי מ׳האָט געקענט.

קוילנברענער, וואָס האָט געקענט פערפעקט דייטש, איז געווען זער באַליבט ביי די דייטשן און האָט געפונען צו זיי דעם ריכטיקן סטיל. צייטנווייז האָט זיך אויסגעוויזן, אַז אים וועלן זיי נישט הרגענען. אָבער זיי האָבן אים אויך געהרגעט, מיט ליקווידירן דעם געטאָ.

צום יודנראַט האָט מען צוגעגעבן אברהם צימבלער. ער איז געווען אַ פאַרמיטלער צווישן אונדז מיט די אוקראַאינער. אייגנטלעך האָבן זיי נישט באַשטעטיקט דעם יודנראַט. פריער האָבן זיי געהייסן די יידן זיי זאָלן צווישן זיך אויסווייילן אַ פאַרשטייער. אָבער קיינער האָט נישט געוואָלט. צום סוף האָבן

עטלעכע יידן אַנגעצייכנט די קאַנדידאַטן און וועלן זיי האָבן נישט מסכים געווען, האָבן די יידן זיך געבעטן ביי זיי, זיי זאָלן דאָס אַננעמען, ווייל זיי וועלן אַנטון גרויסע צרות, אויב מיר וועלן נישט האָבן קיין פאַרשטייער פון שטאָט.

דאַן האָבן זיי געגעבן די דייטשן די רשימה פון די קאַנדידאטן און זיי האָבן מסכים געווען צום אויסוואָל.

מיטן אויפשטעלן דעם געטאָ האָבן די דייטשן געווויסט, אַז ס׳איז געשאַפן געווארן אַ קאַנטראָל־לאַגער, ווו מ׳האָט קאַנצענטרירט אומזיסטע אַרבעטס־קרעפטן. כדי אַרויסבאַקומען פון זיי די געהעריקע נוצן דאַרף מען זיי געבן עסן. האָט מען געגעבן אַ פּאָרציע פון 140 ג׳ מעל אַ טאָג. פון דעם איז געבאַקן געווארן דאָס ברויט צום אויפהאַלטן די מענטשן. שפּעטער האָבן זיי געגעבן נאָר 100 גראָם און נאַכהער בלויז 60 גראַם.

מער ווי 4,000 יידן זענען געווען אין אונדזער געטאָ, פון זיי מער ווי 3000 ווישניוויצער און די איבעריקע האָט מען געבראכט פון ווישעראדעק.

די ידיעה, אַז מ׳ברענגט די יידן פון ווישעראדעק האָבן מיר געקריגן אין אָוונט. מיר האָבן געווווסט, אַז זיי וועלן אָנקומען פּאַרטאָג, האָבן מיר אַ גאַנצע נאַכט אויפגעקאָכט טיי און געווארט ביז זיי וועלן קומען און ווען זיי זענען אָנגעקומען, האָבן מיר זיי מחיה געווען מיט טיי און ברויט. מער האָבן מיר נישט געהאַט. ס׳איז געווען דאַן אַ שרעקלעך קאַלטער ווינטער. זיי זענען אָנגעקומען מידע, פאַרפרוירענע, צעקלאַפּטע, הונגעריקע. אַזוי, אַז דאָס ביסל טיי מיטן שטיקל ברויט האָבן געהאַט אַ גרויסע באַדייטונג פאַר זיי. בכלל, האָט ווישניוויץ פאַרן אויפשטעלן דעם געטאָ געציילט 4,600 יידן אין ביידע חלקים פון שטאָט. דעם 23.7.1941 האָט מען געהרגעט 65 יידן; דעם 30.7.1941 האָט מען ווידער געהרגעט 400 יידן; 60—70 זענען געשטאָרבן פון הונגער און 146 האָט מען געהרגעט אין דער אַלטער שטאָט.

דער געטאָ איז געווען אָפּגעשלאָסן. דער אַריינגאַנג אָדער אַרויסגאַנג איז אַבסאָלוט געווען פאַרבאָטן. אין געטאָ האָט מען געקענט אַרומגיין וויפל מ׳האָט געוואָלט. אָבער די מענטשן האָבן זיך נישט „באַווּעגט". ס׳איז נישט געווען קיין לוסט נישט צו זען יענעם און נישט זיך אַליין ווייזן פאַר עמיצן.

אין דער גאַס האָבן זיך געוואַלגערט מענטשן געשוואָלענע, קרבנות פון הונגער, וואָס האָבן זיך געראַנגלט מיטן טויט.

די שטובער זענען געווען נישט באַלויכטן, שטענדיק פול מיט מענטשן. יעדער פון זיי אַ קנויל פון פּחד, יאוש, און דעפּרעסיע. די השפּעה פון אייגעם אויפן צווייטן איז געווען אַ שרעקלעכע. ס׳זענען געווען פאַלן, ווען מענטשן האָבן זיך אַוועקגעזעצט אויף דער שוועל, געקוקט אויף דער וועלט, וואָס איז אַזוי פּינצטער געווארן און געווארט אויפן ערגסטן, וואָס וועט קומען. ווען ס׳איז פּינצטער געווארן, איז מען אַריין אין די שטובער, אויסגעטאָן זיך, אָדער מיט די שמאַטעס געלעגט זיך שלאָפן.

אינדערפרי איז מען אויפגעשטאנען אָן אַ ציל, גלייכגילטיק צום אַרום אָן פאַרצווייפלט. קיין איין פונק פון ליכט, פון האָפענונג, האָט זיך נישט געזען.

ידיעות פון דער וועלט זענען נישט געווען. ס׳האָט זיך אַלץ אויפגעהערט. אַלע פאַרבינדונגען זענען איבערגעריסן געוואָרן. פון דער גאַס איז נישט געווען וואָס צו דערוואַרטן. ס׳איז נישט געווען מיט וואָס צו דערהאַלטן אַביסל די נשמה. אייגנטלעך איז שוין יעדער צוגעקומען צו דער ענדע פון דעם לעבנס־גרענעץ, נאָר אַ שפּאַן אָן אלץ איז געענדיקט אָן ס׳איז שוין געווען גוט, וען ס׳האָט זיך געענדיקט. אָבער ס׳האָט זיך נישט אַזוי שנעל געענדיקט. ס׳האָט צו לאנג געדויערט.

אַלע, די גאַנצע פאַמיליע, גרויס אָן קליין, זענען געווען צוזאַמען. די זעלבע וועלט האָט זיי אַרומגערינגלט אָן באַהערשט מיט אַזאַ געהיימניש, וואָס נישט אַלט אָן נישט יונג האָט דאָס געקענט אויפקלערן. מ׳האָט נישט געהערט קיין געלעכטער, נישט קיין געוויין. מ׳האָט זיך נישט געקריגט, נישט מ׳האָט דיס־קוטירט. אַ שטאָט פון מתים, וואָס יעדער קלאַנג איז אויסגעלאָשן געוואָרן אין איר. נישט קיין תפילה און נישט קיין געבעט, נישט קיין געזאַנג און נישט קיין קרעכץ. דאָס אַלץ איז אַוועק, קיינעם האָט דאָס נישט געפעלט, קיינער האָט דאָס נישט געדארפט, כדי זיך גרינגער מאַכן אַביסל. ס׳איז שוין נישט געווען קיין אילוזיע. אַלץ איז געווען קלאָר, פינצטער און פאַרויסגעזען.

מיתה־משונה טויטן אין געטאָ

וען ס׳איז געקומען דער חודש מאַי און די זון האָט אַביסל אויפגעשיינט, האָט זיך אַנטדעקט אַ גרויזאַם בילד: אין גאַס האָבן זיך געוואַלגערט מענטשן, וואָס זענען געווען איבעריק זיך און זייערע אייגענע. זיי האָבן זיך געוואַרעמט אויף דער זון, וואָס האָט אומזיסט געפרווועט אַדורכדרינגען אירע שטראַלן דורך דעם געשווויר פון קערפער. ס׳זענען געלעגן אַזעלכע, וואָס זענען געווען געשוואָלן פון הונגער און האָבן געוואַרט אויף אַ זיכערן טויט. ער האָט דיר אויסגעשטרעקט די האַנט, נישט זאָלסט אים געבן עסן, אָדער פרובירן אים אויפהויבן. ניין, ער האָט נאָר געוואָלט דיר זאָגן אַ פאַר געזעגענונגס וווערטער. „בלייב געזונט, מאַרגן וועל איך שטאַרבן". און מאָרגן איז ער געשטאָרבן.

דורך די פענסטער האָב איך געזען קינדער, געשוואָלענע פון הונגער. די מאַמעס האָבן זיי אַרויסגעפירט אַביסל צו דער בריטהאַרציקער זון. זיי זענען געווען גלייכגילטיק צו איר און געשטאָרבן אין דער ליכט פון אירע שטראַלן.

איינמאָל אין אַ פרייטיק איז געקומען צו מיר יידל קובילים, אַ לאַטוטניק אַ שניידער געווען. ער איז אַריין צו מיר אין צימער טרינקען טיי. ער האָט זער הנאה געהאַט פון דער טיי, אָבער ער האָט זיך שטאַרק געקלאָגט אויף זיין שלעכטן געזונט צושטאַנד. ער האָט מיר געזאָגט: איך בין נישט געשוואָלן,

אָבער דער הונגער טוט אין מיר זיינס. איך האָב אים געפרוווט טרייסטן און אים געזאָגט: ברודער, שטאַרק זיך, נאָך אַביסל וועט קומען די ישועה און מיר וועלן נאָך דערלעבן גוטס.

מיינע ווערטער האָבן נישט געווירקט אויף אים און ער האָט מיר געענט־פערט: אויב אפילו די ישועה וועט קומען איבערמאָרגן, ד. ה. זונטיק, וועל איך אויך שוין קיין הנאה נישט האָבן פון איר.

זונטיק איז ער געשטאָרבן.

ווען כ׳האָב אים באַגלייט צום בית־הקברות, האָב איך שטאַרק געווויינט. שוין לאנג האָב איך נישט אַזוי געווויינט. ס׳איז געווען אויסגעשעפט דער קוואַל פון טרערן. דאָס מאָל האָב איך געווויינט.

אין געווויינלעכע צייטן וואָלט איך אפשר נישט געלייגט קיין אַכט, צי יידל איז געשטאָרבן. יעצט איז מיר געשטאַנען פאָר די אויגן זיין געשטאַלט, ווי ער טרינקט די טיי און רעדט פון ישועה און טויט. כ׳האָב זיך לאַנגע טעג נישט געקאָנט באַפרייען פון דעם בילד.

* * *

ס׳איז נאָך גוט געווען, וואָס מ׳האָט אונדז דערלויבט באַגראָבן אונדזערע מתים אויפן בית־הקברות. דאָס האָט אונדז געגעבן אַביסל האָפענונג, אַז דאָך האָט נאָך עפעס דער מענטש אַ ווערט. מ׳גיט נאָך די מעגלעכקייט באַגראָבן דעם מענטש אויף דעם באַשטימטן פלאַץ! ס׳איז נאָך אַביסל הייליק די ווערט פון מענטש!

ישראל פייגלס דער דיין פון דער שטאָט איז פלוצים געשטאָרבן מיט אַ געווויינלעכן טויט, פון שוואַכקייט און עלטער. האָט זיין טויט געווקט קנאה. מענטשן האָבן געזאָגט: „אַזוי איז כדאי צו שטאַרבן".

דאָס האָט אויך צוגעגעבן אַ שיין צו זיין פערזענלעכקייט. מ׳האָט געזאָגט: „אויב ער איז אַזוי געשטאָרבן, אַ סימן, אַז ער איז געווען אַ צדיק!"

אין אַ צייט פון אַזאַ משונה׳דיק לעבן און אַזעלכע מיתה־משונה׳ס, האָט דער נאַטירלעכער טויט אויסגעזען ווי אַ סימן: — נישט יעדער איז זוכה דערצו.

* * *

אַמאָל בין איך געשטאַנען און געקוקט דורך די שפאָרעס פון פענצטער, האָב איך געזען אַ יינגל פון אַ יאָר 17 האָט זיך אומגעקערט פון דער אַרבעט. ער האָט זיך אַוועקגעדרייט פון די איבעריקע, צוגעגאַנגען צום פאַרקן און אַריבערגעוואָרפן א קליין פעקעלע אין געטאָ.

איין אוקראַאינער האָט דאָס באַמערקט. ער האָט געכאַפט דאָס יינגל. איך האָב געקענט דעם אוקראַאינער. דאָס איז געווען אַ שגץ, נישט פון די ערגסטע. האָב איך זיך געבעטן ביי אים, ער זאָל צוגיין צו מיר. ער איז צוגעגאַנגען.

כ׳האָב אים געפרעגט: וואָסקא, וואָס ווילסטו פון אים? האָט ער מיר געענטפערט: ער האָט געטון אַ זאך, וואָס ס׳קומט אים טויט שטראָף.

כ׳האָב זיך געבעטן ביי אים, ער זאָל אים מאַכן אַ ראַפּאָרט, אַ געלט־שטראָף און אים באַפרייען. ער זאָל אים וואָרענען, אים שרעקן און דערמיט וועט זיין געוויסן זיין ריין און ער וועט זיין אין אָרדענונג, אַלס היטער פון געזעץ. אָבער ער האָט זיך געהאלטן ביי זיינעם און מיר געגעבן צו פאַרשטיין אויפן פיינעם אופן: פאַרשטיי, קיין געלט האָט ער נישט. ווען כ׳וויל אים באַשטראָפן, וועט אים זיין שווער צו אָרגאניזירן דאָס געלט. פאַרוואָס דאַרף איך אַרויפלייגן אויף אים אַ זאַך, וואָס וועט אים פאַרשווערן, און ער וועט האָבן צו טון מיט דייטשן און מיט אַנדערע? בעסער כ׳זאָל אים הרגענען, וועט פאַר אים זיין בעסער...

די אַלטע שטאָט. אויסגעראָטן אין איין נאַכט...

רחל (סובול) פוקס
ווישעראדיק

ווישניוויץ נעמט אויף ברידער

14 יאָר בין איך אַלט געווען וען מ׳האָט אונז געגומען אין געטאָ ווישניוויץ, דאָס איז געווען אין אָנפאַנג יאַנואַר 1941. אין דרויסן איז געווען אַ שטורם, אַ שרעקלעכע זאַווערוכע און אַלעס איז געווען באַדעקט מיט שניי און פראָסט, סיי אין שטוב סיי אין דרויסן. דאָס לעבן איז געווען פאַראַליזישיר, משפחות־משפחות זענען געזעסן צוזאַמען אין די שטובער און געוואַרט אויף שלעכץ בלויז. מ׳האָט אונז געזאָגט אַז אינגיכן וועט מען אונז נעמען אין געטאָ. דערווייל האָבן מיר זיך אַרומגעדרייט אין די קליידער, טעג און נעכט און געפרוירן אין די שטובער, וואָס האָבן שוין לאַנגע וואָכן נישט געזען קיין ביסל וואַרימקייט.

אין דע מגורלדיקן טאָג זענען דורכגעגאַנגען אוקראַינער מיט אָנגעהאָנגענע עפאלעטן פון דער דייטשישער פאָליציי, זיי האָבן געקלאַפט אין די טירן און געזאָגט אַז יעדער קען נעמען מיט זיך אַ פעקל פון 20 קילאָ, און מ׳זאָל זיך צו־זאַמענעמען אין מאַרק כדי צו פאַרלאָזן די שטאָט אין משך עטלעכע שעה.

קיין ווישניוויץ זענען מיר אָנגעקומען שרעקלעך מידע, פון אַזוי פיל גיין צו־פוס, הונגעריק און אויסגעפרוירן.

די ווישניוויצער האָבן געוואוסט, אַז מיר דאַרפן קומען, האָבן זיי געוואַרט אויף אונז אַ גאַנצע נאַכט און אונז אויפגענומען מיט וואַרעמע זופ, מיט אַ שטיקל

ברויט. דאָס האָבן זיי אָפּגעשפּאָרט פון זייער מויל. זיי האָבן אונז אויפגענומען בריידערלעך און וואַרעם. דאָס באַגעגעניש וועל איך קיינמאָל נישט פאַרגעסן.

אין געטאָ זענען אַלע שטובער געווען פאַרנומען, אין יעדער שטוב עטלעכע משפחות. אָבער דער יידנראַט האָט אַביסל צוזאַמענגעדרענגט די משפחות און געמאַכט פאַר אונז פּלאַץ אין עטלעכע שטובער. מיר האָבן זיך באַזעצט אַזוי ווי די ווישניצער יידן, אַ סך משפחות בערך אין איין שטוב.

אַ קלאָזעט איז נאָר געווען איינער פאַר אַלע 10 משפחות.

***

באַלד צומאָרגנס האָבן מיר גלייך געדאַרפט אַזוי ווי אַלע אָפּטיילן אַ געוויסן קוואַנטום פון מענער צו דער אַרבעט יעדן טאָג. אין אונזער משפּחה זענען געווען 3 מענער און 3 ווייבער, איך מיט מיין שוועסטער פון 11 יאָר האָבן זיך געסטאַרעט צו גיין צו דער אַרבעט אָנשטאָט מענער. מ׳האָט געזאָגט, אַז אין די מענער איז מען זיך נוקם, האָבן מיר געוואָלט דאָס פאַרמיידן פון מיין טאַטן און ברודער.

געאַרבעט האָבן מיר ביים ר׳יניקן דעם שנייַ, וואָס האָט זיך געזאַמלט אין די גאַסן אין די זאַוואַרוכעס, אויך האָבן מיר געאַרבעט ביי צוזאַמען נעמען רעשט־לעך פון געפרוירענע קאַרטאָפל און ביי פאַר׳יכטן אַלטע זעק, צעריסענע און פאַר־עיפּושטע. קומענדיק אַהיים האָבן מיר געבראַכט אַביסל פראַדוקטן, צוויי־דריי פאַרפרוירענע קאַרטאָפל מיט אַ זשמעניע זערניס וואָס מ׳האָט צוזאַמען געקליבן, דאָ און דאָרט. ביים טויער פון געטאָ האָט מען יעדן באַזוכט און וועט מ׳פּאַקט אונז מיט דער גניבה וואָלט מען אונז געשלאָגן און געממית׳ט. אָבער די זאָרג פאַר די עלטערן זיי זאָלן נישט שטאַרבן פון הונגער איז געווען שטאַרק מער ווי דער פּחד פאַר די קלעפּ.

אין געטאָ האָבן מיר נישט איינמאָל געזען טויטע קערפּערס פון מענטשן וואָס האָבן זיך אַרומגעוואַלגערט. די מענטשן זענען פשוט געשטאָרבן פון הונגער, דערפאַר איז אונדזער אינהאַלט אין לעבן געווען זוכן אַביסל עסן. איינמאָל האָב איך באַגעגנט חייקה שפירא דעם וויזשעראדקער שוחט׳ס טאָכטער, זי איז דורכגעגאַנגען נעבן מיר. מיר האָבן זיך ממש אָנגערירט אייַנע אין דער אַנדערער און זי האָט מיך נישט געזען. כ׳האָב געפרווט רעדן מיט איר און גאָרנישט. זי האָט מיך נישט געזען. אירע אויגן האָבן געקוקט אָבער אויסגעלאָשן און פאַרטון אין אַ בלינדער ווייטקייט. דאָס אַלעס האָט באַווירקט אַז זי איז אַראָפּ פון זינען. פאַרוואָס האָט קיינער גאָרנישט געטאָן פאַר איר, אַפילו די משפּחה? זי נישט אַריינגענומען אין שטוב? דאָס ווייס איך נישט ביז היינט. זי האָט געענדיקט איר לעבן ווי אַ משוגענע אין די גאַסן פון געטאָ. אויך אַ חבר מיינער פון שולע איז משוגע געוואָרן, זיומע ווייס האָט מען אים גערופן. עס האָבן זיך אַרומגע־דרייט נאָך עטלעכע געשטראָפּטע אַזעלכע אין געטאָ, אָבער איך האָב זיי נישט געקענט. פון די שוידערלעכקייטן פון געטאָ האָבן זיך די צוויי אומגליקלעכע וואָס זענען אַראָפּ פון זינען אייַנגעקריצט מיר אין זכרון. איך האָב באַשלאָסן נישט

משוגע צו ווערן, אַזוי ווי עס וואָלט געווען אַנבאַלאַנגט אין מיר... כ׳האָב אויך באַשלאָסן צו בלייבן לעבן, דאָס האָב איך באמת געפילט אַז עס וועגדט זיך אין מיר.

די טעג פון ליקווידירן דעם געטאָ און דעם יידנראַט

אין איין טאָג האָט מען אויף די יידן אַרויפגעלייגט צוגעבן אַ געוויסע נאָרמע פון גאָלד און אַנדערע וואַרטפולע זאַכן פאַר די דייטשן. אויב מען וועט נישט ברענגען, האָט מען געזאָגט, וועט מען הרגענען אַ געוויסע צאָל יידן. מ׳האָט געבראַכט דאָס גאָלד, דאָס לעצטע ביסל פאַרמעגן כדי צו ראַטעוועון יידן. אָבער זיי האָבן זיך נישט באַנוגנט מיט איינמאָל, יעדעס מאָל האָבן זיי געפאָדערט נאָך און נאָך, ביז זיי האָבן שוין געפילט אַז מער איז שוין נישטאָ וואָס צו שלעפן, האָבן זיי דאַן געזומען די יידן און נישט צוריק געבראַכט זיי. דאָס האָט זיך געצויגן ביז אוגוסט 1941.

אין אוגוסט האָט זיך פאַרשפרייט אַ שמועה, אַז עס וועט פאַרקומען אַן אַקציע האָבן מיר געוואוסט אַז אונזער סוף איז נאָענט.

פאַרן ליקווידירן האָבן די דייטשן מודיע געווען דעם יודנראַט, אַז מ׳קאָן אַרויסגיין פון געטאָ און ברענגען פון די שטובער די באַהאַלטענע זאַכן, איז אַ חלק וועט נעמען די רעגירונג און אַ חלק וועט בלייבן פאַר זיי. די יידן, וואָס וועלן טאָן לויטן באַפֿעל וועלן בלייבן לעבן, און וואָס מער זיי וועלן געבן פאַרן דייטש וועט זיין בעסער פאַר זיי.

די יידן זענען אַרויסגעגאַנגען, ווער עס האָט זיין שטוב נאָענט און ווער ווייט, יעדן איינעם האָט באַגלייט אַ פּאָליציאַנט, די ווישראדיקער יידן זענען געגאַנגען קיין ווישעראדעק. אויך זיי האָט באַגלייט אַ פּאָליציאַנט, אויך אַפילו אין די דערפער. מ׳האָט די יידן אָפּגענאַרט, זיי זענען געגאַנגען, געבראַכט און נישט ניצול געווארן.

דעם געטאָ האָט מען פאַרשלאָסן אויף 3 טעג גלייך ווי די יידן זענען געקומען מיט זייער ביסל לעצט פאַרמעגן. אין געטאָ אַליין האָט מען אַלע שטובער פאַרמאַכט, ווער עס איז דורכגעגאַנגען פון איין שטוב צו דער צווייטער האָט מען אים געשאָסן אין גאַס.

מיר האָבן געוואוסט וואָס עס וואַרט אונז אָפּ. אונזער געפיל פון טויט האָט זיך אָפּגעפילט אין יעדן קעמערל פון אונזער באַוואוסטזיין. עס איז געווען שרעקלעך, שרעקלעכער ווי דער טויט אַליין.

וועז ס׳האָבן זיך דערנענטערט די טעג פון ליקווידירן דעם געטאָ האָבן מיר געזען דעם וויטשניוויצער יודנראַט אין זיין פולער טראַגישער הויך. דאָס איז געווען טייערע כשר׳ע יידן, שיינע נפשות און טייערע הערצער, יידן וואָס האָבן זיך מוסר נפש געווען פאַר יעדער קליניקייט פאַר זייערע ברידער, ברידער צו איין גורל. כ׳האָב דאַן געשטוינט און דערנאָך, נאָך לאַנגע יאָרן, און זיך געפרעגט: פון

וואַנען האָבן זיי געשעפט דעם כוח, דעם מוט צו אונטערשטיצן אַנדערע, אין דער צייט וואָס זיי אַליין האָבן געהאַט דעם זעלבן גורל. כ׳בין דאָן שוין געווען זעלבסטענדיק, דערוואַקסן נישט לויט מיינע יאָרן און כ׳האָב זיי געזען אין זייער גערייַשאַפט. כ׳האָב אויך געהערט פון עלטערע פון מיר וואָס האָבן געזאָגט: דאָס זענען געווען די טראַגישסטע שליחי־מצוה.

צווישן אַלע איז בולט געווען דער ראש פון יודנראַט קוילנברענער. ער איז נישט געווען קיין ווישניוויצער, ער איז געקומען אַלס פּליט פון קאַטוביץ אָדער שלאָנסק. ער איז אַוועק פון דער דייטשער גרענעץ צו דער רוסישער גרענעץ און דאָ האָט עס אים כּאַראַפּט. אין צייט פון דער אָקציע האָט ער געהאַט די ר׳עכט צו בלייבן לעבן. די דייטשן האָבן אים דאָס פאַרגעלייגט, אָבער ער האָט נישט מסכים געווען און איז געגאַנגען צום טויט מיט אַלע יידן. איין זאַך האָט ער יאָ אויסגענוצט ביי די מערדער, מ׳זאָל אים געבן די ערשטע קויל, ווייל ער האָט נישט געקענט זען ווי מ׳פּירט צום טויט זיינע ט׳יערע שאָף. זיי האָבן אים דאָס צוליב געטאָן. אַזוי האָט מען דערציילט.

די ערשטע וואָס מ׳האָט ג׳הרג׳עט זענען געווען די מיטגלידער פון יודנראַט. מ׳האָט נאַכהער דערציילט, אַז עמעצער פון זיי האָט זיך געראַטוועט פאַר גלעלט. אַ ליגן, אומעגלעך, זיי האָבן זיך געראַטוועט ווי אַנדערע דורך בלויזן צופאַל. עס האָט זיך אַמאָל געווענדעט אין פלינקייט, אין שטאַרקן ווילן און זעלבסשטענדיקן באַשלוס צו בלייבן לעבן, און זיך פאַרבאַהאַלטן פאַרן טויט, אין דער צייט — קיין אַנדערער אויסוועג פון ניצול ווערן איז נישט געווען.

דער ריבאייזן פון געדייכעניש

פון דעם לעבן מיינעם אין געטאָ און פון די שוידערלעכע זכרונות, האָבן זיך אייניקע שרעקלעכע כאַלן אייַנגעקריצט אין מיין זכרון. זיי זענען אַזוי שאַרף אין אייַנדרוק אַז ס׳איז פשוט שווער זיי איבערצוחזרן, ווייל איבערדערציילן הייסט נאָכאָמאָל זיי איבערצולעבן און דאָס איז שווער ווי דער טויט.

זיי זענען וווייניקע און דאָך זענען זיי פיל ווי די וואונדן אין מיין האַרץ. זיי שרעקן אַזוי, זיי פאַרוואַנדלען מיין נשמה אין גרויזאַמען ריבאייזן, וואָס רייבט און בלוטיקט יעדע צעלע אין ווען. און נאָך מער, דאָס איז אַזאַ שטורעם, וואָס גרייפט אַן יעדעס מאָל פון דאָס ניי און עס לאָזט מיך נישט אַפּ. דער מענטש לעבט שטענדיק אין שאָטן פון שטענדיקער פּרישער שרעק, ער איז שטענדיק אין אַ לאַגע פון וואַרטן אויף עפּעס שרעקלעכס, וואָס איז אים באַקאַנט און ער קאָן זיך נישט באַפרייען דערפון.

עטלעכע אַזעלכע גרויליקע ווערטער:

* אָט איז „ערב פּסח", משפחות נעמען זיך צוזאַמען מקיים צו זיין דעם סדר „ווי עס דאַרף צו זיין". מיין מאַמע האָט צוזאַמען געזומען רעשטלעך פון מעל, האָט אָפּגעבאַקן „מצות". זיי זענען געווען מיניאַטורנע, נעבעכדיקע, און מיר זיצן

לעבן טיש. די מאַמע בעט מיין ברודער ער זאָל זאָגן די הגדה פון וואָס עס גע־
דענקט זיך. מיין ברודער איז געווען אַ פרומער און ליב געהאַט די טראַדיציע.
דאָס מאָל אָבער האָט ער געזאָגט: ניין! אויב דאָס דאַרף זיין דער „סדר" וואָס
איז געווען פאַר גאָט, וועל איך אים נישט זאָגן די הגדה.

* די מאַמע איז שטענדיק געווען פאַרטאָן און פאַר־דאגה׳ט צוליב אונז. איר טאָג
איז געווען איבערפילט מיט דאגות אין זוכן מיטלען פאַר אונזער עקזיסטענץ,
יעדן טאָג מיט עפעס אַן אַנדערע המצאה. טעג האָט זי געריסן דאָס גראָז אַרום
דער שטוב, זי האָט דאָס מיט עפעס אויסגעמישט און געבאַקן דינע פלעצלעך,
וואָס האָבן געהאַט זיבן און זיבעציק טעמים, און וועט כ׳דערמאָן זיך ווי מיין
מאַמעלע, די גרויסע, די ערנסטע, אונזער שטיק־שטעקן פון שטענדיק, בייגט זיך
צו דער ערד און רייסט דאָס אַרעמע גראָז, ציפט אַ גרעזעלע צו אַ גרעזעלע, ציפט
און גייט, צופט און גייט, פלאַצט מיר מיין האַרץ. איך וואָר צעפלאַצט וועט כ׳דער־
מאָן זיך ווי מיין מאַמע האָט אויסגעזען: ווי אַ חיה אין אַ וויסטענישּ, אין אַ
מדבר לאַנד.

* מיר האָבן געוואוינט ביי אַלטער לייטער אין הויז. אַ שיין גרויס הויז. מיר האָבן
דאָרט פאַרנומען אַ קעלער, וואָס איז געווען אונטער דעם הויז און דאָס געהאַלטן
פאַר זיך וועט עס וועט קומען עפעס אַ צרה, און אָט איז געקומען אַ טאָג און מיר
גייען אַראָפּ אין דער טיפענישּ, און דאָרט איז כמעט די העלפט פון דעם קעלער
געווען פאַרפילט מיט וואַסער, אפשר אַ קוואַל וואַסער און אפשר אייז וואַסער,
ווייל מ׳האָט לאַנג נישט געגוצט דאָס פלאַץ ווי שטענדיק, אָבער עס איז נישטאָ
קיין ברירה. עס איז דאָ איין מעגלעכקייט צו ראַטעווען זיך, אפשר אַפילו בלויז
אויף אַ פאָר טעג. אפשר דאָרט וועט מען אונז נישט באַמערקן, ווען מ׳וועט קומען
אונז פאַרניכטן. זענען מיר אַריין אין וואַסער ביזן האַלדז און געלעבט.

עס איז געקומען דער דריטער טאָג פון אונזער לעבן אין קעלער, דער לעצטער
טאָג פון לעבן. אַלע משפחות זיצן צוזאַמען אין קעלער. די מענער האָבן דערנאָך
געמאַכט טראַטוועס פון ברעטער. איך ווייס נישט ווי האָבן זיי געקאָנט שווימען
אויף דעם וואַסער, אָבער אַלע זענען געזעסן אויף די טראַטוועס. די רוצחים
זענען געקומען, אָבער זיי האָבן אונז נישט באַמערקט. זיי זיינען אַוועק נישט
געפונענדיק קיינעם. מיר האָבן פאַרשטעלט דעם אַריינגאַנג פון קעלער מיט אַ
גרויסער שאַפע. זיי האָבן נישט באַמערקט. מיטאָג צייט איז געקומען די צווייטע
גרופע. זיי האָבן זיך שוין נישט באַנוגנט מיטן זוכן אַליין. זיי האָבן אָנגעהויבן
אַזוי רוישן און שרייען, אַז אַלע קינדער האָבן זיך שרעקלעך דערשראָקן און
אויסגעבראָכן מיט אַ געווויין און מיט אַ כליפּן און דאָס האָט אָנגעשטעקט די
קינדער און אַלע האָבן אָנגעהויבן ווויינען מיט אַ שרעקלעכן קול. די סעקונדע
האָט זיך געהערט ווידער דער רעש און מיין טאַטע האָט געזאָגט: „מיר זענען
ערלעדיקט, צוליב דעם געווויין פון די קינדער זענען מיר ענדעקט געוואָרן.
און אַזוי איז עס געווען.

זיי האָבן ענדעקט דעם אַרײַנגאַנג און געשריגן: גייט אַרויס צו אונז מיט גוטן, ווייל אויב נישט וועלן מיר אַרײַנוואַרפן אַ גראַנאַט אין אײַער נאָרע און אייך דאָרט צעשמעטערן אויפן פלאַץ. דאָס האָט געווירקט. כ׳ווייס נישט פאַרוואָס זיי האָבן נישט געוואָלט צוריסן ווערן דורכן גראַנאַט, כאָטש זיי האָבן געוואוסט, אַז עס וואַרט אויף זיי אַ זיכערער טויט. זיי האָבן זיך איבערגעגעבן.

* איך האָב באַשלאָסן צו בלייבן לעבן ווי עס זאָל נישט זיין. כ׳בין אַרונטער אונטער דעם וואַסער. מיין קערפער איז געהאָנגען אויף די שפּיץ פינגער, כ׳האָב זיך אָנגעהאַלטן אין דעם ברעט. מיט מיר איז אויך געבליבן אַ מיידעלע, וואָס איר נאָמען איז אסתר פרענקל.

מיין טאַטע האָט צוזאַמען געזומען די משפּחה און איז אַרויסגעגאַנגען. ער האָט געזאָרגט, אַז מיר זאָלן זיין צוזאַמען ביזן סוף. פלוצים הער איך ווי ער פרעגט די מאַמע:

— אוטיע (דאָס איז געווען מיין צונאָמען בייַ זיי) איז נישטאָ. וואו איז אוטיע?

און די מאַמע שטילט אים איין און זאָגט:

— אפשר וועט זי זיך ראַטעוועז אַז זי וועט בלייבן. ער איז שטיל געבליבן. פלוצים האָב איך דערהערט אַ געשריי פול מיט ווייטיק פון מיין מאַמען. עס ווייזט אויס, אַז מען האָט זי אַוועק גענומען פון איר געליבטער משפּחה.

* אַלעס האָט זיך געענדיקט, אַ וועלט פון שטילקייט האָט זיך פאַרשפּרייט, און נאָר מיר ביידע זענען געבליבן טיף אין וואַסער ביזן האַלדז. מיר זענען געווען

אויפן בולוואַר...

נאָס און פֿאַרפֿורירן אין מיטן וואַרעמען אויגוסט. מיר האָבן אין דער מינוט פֿאַר־
געסן צוליב וואָס מיר וואַרטן דאָ. עפּעס איז אונז דאָס נעלם געוואָרן פון אונזער
באַוואוסטזיין.

פֿלוצים האָבן מיר געהערט די רוצחים זיך אומקערן. זיי האָבן מורא געהאַט
אַרייַנצוגיין אין קעלער. זיי האָבן אַריינגעשריגן, ווער עס באַהאַלט זיך דאָרט
זאָל אַרויס, וויייל מיר וואַרפן באַלד אַ באָמבע אַריין.

מיר זענען נישט אַרויס. עס איז געווען שטיל. מיינע ציין האָבן אָנגעהויבן
קלאַפּן, איך האָב געוואָלט זיך אַליין פֿאַרשטיל, כ׳האָב אַריינגעשטופט מיין פויסט
צווישן די ציין און צושניד צווישן זיי און אַזוי געביסן ביז עס איז געוואָרן אַ
לאָך אין האַנט און ס׳האָט אָנגעהויבן רונען בלוט.

✶ נאָך אַ סך שעהן זענען מיר אַרויס פון דאָרט. מיר זענען אַרויף אויפֿן דאַך,
דאָרט איז געווען געמאַכט אַזאַ ראַנד פון בעלקעס געהאָנגען אויף קראַקווער
פון צוויי מעטער די הויך. מיר האָבן געוואָלט דאָרט אַרויפקריכן, וויייל דאָרט
האָט אונז אויסגעזען צו זיין אַ גוט באַהעלטעניש. ליידער האָבן מיר נישט געקאָנט
אַרויפקריכן אויף דעם ראַנד. מיר זענען געווען צו שווער, וויייל די קליידער זענען
געווען אָנגעפילט מיט וואַסער. דאָך האָבן מיר זיך געדראַפּעט און אַרויף געקראָכן.
וועו מיר זענען אַרויף, האָבן מיר דאָרט געפונען אַ באַקווע פֿלאַך צום שלאָפן
פֿאַר אונז ביידע. מיר האָבן דאָרט אויך געפונען אַ פֿלאַש וואַסער מיט אַ סלוי
קאָנפיטור. דאָס איז נאָר געווען אַראָפּגעשיקט פון הימל.

יעדעס מאָל האָבן מיר געהערט שיסעריייען. מיר האָבן געזאָגט איינע צו דער
צווייטער, נאָך יעדן שאָס:

— יעצט איז מיין טאַטע דערשאָסן געוואָרן, יעצט די מאַמע, און יעצט מיין
שוועסטער.

אפשר האָבן מיר טאַקע געטראָפן. וער ווייסט? אַז מ׳האָט זיי געשאָסן, דאָס
איז באַשטימט. איז אפשר טאַקע דאָן.

✶ 3 טעג זענען מיר דאָרט געזעסן. געשפּייזט האָבן מיר זיך פון דעם וואַסער
מיט דער קאָנפיטור, און מיר האָבן באַשלאָסן אַראָפּגיין. אסתר האָט געזאָגט
לאָמיר אַראָפּגיין ביינאַכט. איך האָב מיין טאַטנס אַ פרייַנד אַ פּאָמיעשטשיק,
ליפֿישוב, וועלן מיר גיין צו אים. ער וועט אונז ראַטעווען וועו ער וועט הערן
וועמענס טאַכטער איך בין. ער איז שולדיק מיין טאַטן זייער אַ סך טובות.

אונטער דער שוץ פון פינסטערער נאַכט זענען מיר אַראָפּגעגאַנגען. צופֿעליק
זענען דאָן פונקט דורכגעגאַנגען מענטשן. דאָס זענען נישט געווען קיין פּאָלי־
ציאַנטן און נישט קיין ליקווידירער, דאָס זענען געווען פשוטע רויבער, וואָס
זענען געגאַנגען פון שטוב צו שטוב מיט דעם צוועק צו געפינען זאַכן, און דער־
וויייל האָבן זיי אונז ענדעקט. מיר האָבן זיך שנעל פֿאַרבאַהאַלטן אונטער צוויי
גרויסע שאָפעס, וואָס זענען דאָרט געשטאַנען. זיי זענען ערגעץ פאַרשוואונדן,
כאָטש כ׳בין זיכער געווען אַז זיי האָבן אונז געזען. זיי זענען טאַקע צוריק גע־

קומען און געזען די גרויסע שלעסער פון די צוויי שאַפעס. האָט איינער געזאָגט צום צווייטן:

זיי זענען אויפן דאַך, מ׳דאַרף זיי ליקווידירן. די שלעסער זענען שוועריג, איז אַ סימן אַז דאָרט איז דאָ עפּעס אַן אוצר. מיר וועלן דאָס שפּעטער אויפרייסן. פּריער וועלן מיר ענדיקן מיט די יידישקעס.

וען זיי זענען אַרויף, זענען מיר אַוועק. מיר האָבן געוואָלט אַראָפּשפּרינגען דורך דעם פענסטער. דאָרט איז געוואַקסן הויכע קוקורוזע, דאָס האָט געקאָנט דינען פאַר אַ גוט באַהאַלטעניש, נאָר מיר האָבן מורא געהאַט צו שפּרינגען פון אַזאַ הויך. צום סוף האָב איך זיך אָנגענומען מיט מוט און אַראָפּגעשפּרונגען, באַהאַלטן זיך און געוואַרט זי זאָל אויך קומען. זי איז נישט געקומען. כ׳האָב באַשלאָסן צו וואַרטן און וואַרטן, ווייל זי איז מיר געבליבן די איינציקע. כ׳האָב געוואַרט, און צווישן האָב איך געהערט די וועכטער שפּאַנען. זיי האָבן אַרומגע־רינגלט דעם געטאָ, געזוכט, זיך גוט צוגעהערט, אפשר וועלן זיי געפינען נאָך אַ יידן. דערנאָך איז געוואָרן שטיל. די נאַכט איז אַריבער און עס האָט אָנגעהויבן טאָגן.

כ׳האָב געמוזט אַוועק אַיידער עס ווערט גוט טאָג, מ׳זאָל מיך נישט ענטדעקן, און זי איז נאָך אַלץ נישט געווען. דער פּאַרקען איז געווען זייער הויך און די בריטער זענען געווען ענג. כ׳האָב זיך דורכגעשטופּט דורך אַ שמאָלן שפּאַלט, און בין דורך. דאָס איז געווען פּשוט אַ נס. נאָך ביז היינט איז מיר שווער צו כאַרשטיין ווי אַזוי קען אַ מענטשלעך וועזן זיך דורכשטופּן דורך אַזאַ שפּאַלט.

ווישניוויץ האָב איך נישט געקענט, כ׳האָב נאָר געקענט דעם וועג פון געטאָ צו דער אַרבעט און צוריק. בין איך געלאָפן מיט דעם וועג און אויף מיין שלימזל בין איך געקומען צום קאָמיסאַרס הויז. די הונט האָבן אָנגעהויבן צו בילן אין הויף, אָבער קיינער איז נישט אַרויס. איך בין דורכגעגאַנגען דאָס וועלדל, אַריין אין זאָמעק און זיך באַהאַלטן אין אַ הויפן פון קאַרטאָפל. כ׳האָב אָפּגעריזעט אַביסל קאַרטאָפל און איינגעשלאָפן.

* עטלעכע טעג שפּעטער, פרייטיק איז דאָס געווען, בין איך דורכגעלאָפן די הויפּטגאַס, האָבן מיר ענדעקט צוויי שקצים. זיי האָבן מיך געפּאַקט און געשלעפּט צו דערטרינקען מיך אין טייך. אין דעם מאָמענט איז אָנגעקומען אַן אַלטער אוקראַיִנער און האָט זיי געזאָגט:

— אויב איר וועט זי אַריינוואַרפן אין טייך וועלן מיר אַלע ליידן, איר בלוט וועט אונז נישט לאָזן צורו. איר זאָלט עס נישט טאָן. דאָס האָט געווירקט, זיי האָבן מיך אָפּגעלאָזט און געגעבן אַ באַפעל איך זאָל אַנטלויפן. אַזוי האָב איך געטאָן. דאָך האָבן זיי געשאָסן אויף מיר און פון זייער אַ סך לויפן, בין איך אַריינגעפאַלן אין אַ גרוב און פאַרשוואונדן. דאַן האָבן זיי אויכגעהערט שיסן. וען ס׳איז נאָכט געוואָרן בין איך אַרויס און געלאָפן. נאָך אַ גאַנצע נאָכט לויפן בין איך אָנגעקומען קיין טשיטשעניץ. דאָרט האָב איך געזען אַ שילד „פאַליציי״.

כ׳בין געבליבן ערשטוינט. עס איז מיר אָנגעקומען אַנטקעגן אַ גוי מיט אַ דראַ־ביניאַם און געזאָגט:

— דו ביסט אַ יידישקע, אַנטלויף פון דאַנען, ס׳איז מסוכן, מ׳וועט דיך הרגענען. כ׳האָב אים געבעטן ער זאָל מיר ווייזן דעם וועג קיין ווערבאָוויץ.

אין פעלד איז געשטאַנען אַן אַלטער פויער און האָט געקאָסעט. דערזעענדיק מיך איז ער דערציטערט געוואָרן. ער האָט געזאָגט:

— קינדעלע, וואו גייסטו, האָב איך אים געזאָגט צו הולאנה האנארטשוק, זי איז געווען אונזער פריינד יאָרנלאַנג, אַ משפחה פון שטונדיסטן. כ׳אָב מיר פאָר־געשטעלט, אַז זיי וועלן מיך ראַטעוונען. ער האָט מיך געבענטשט מיט לאַנגע יאָרן און געוויזן דעם וועג צו איר שטוב.

* * *

די שטונדיסטן משפחה האָט מיך געראַטעוועט. די דייטשן פלעגן זיי יעדעס מאָל באַזוכן און צונעמען ביי זיי זאַכן. זיי האָבן מיך נישט אויסגעגעבן. מען האָט מיך אַלע מאָל איבערגעפירט פון איין משפחה צו דער צווייטער פון זייערע מענטשן, אַזוי אַז יעדער פון זיי האָט געהאַט אַ חלק אין דער מצוה פון ראַטעוונען אַ קליינע פאַרוואָגלטע נשמה. זיי האָבן זיך איינגעשטעלט זייער לעבן, זיי האָבן געלעבט אַ סך טעג אין שפּאַנונג, טאָמער וועלן זיי אָנקומען. זיי האָבן געוואוסט אַז זייער גזר־דין איז טויט אויב זיי וועלן אויפדעקן די גרויסע זינד פון אויס־באַהאַלטן אַ יידישקע. דאָך האָבן זיי דאָס געטאָן. אַ דאַנק די שטונדיסטן בין איך געבליבן לעבן.

דאָס איבעריקע וואָס מיט מיר איז פאָרגעקומען איז ווייט פון ווישניוויץ און עס האָט נישט קיין שייכות צום ווישניוויצער בוך.

מ א מ ע

(פון בוך „אין קלעם")

מאַמע ביסט נישטאָ שוין, מאַמע!
מאַמע ביסט נישטאָ שוין מער.
וואָר וועט זאָגן: „ווילע גראַמען"
וואָר וועט אָפּווישן מיין טרער?

וואָר וועט לייענען דאָס בריוול,
וואָס כ'האָב אַרויסגעשיקט צו דיר,
איבער ים אויף גרויסע שיפן,
שוין צוריק מיט יאָרן פיר?

איז עס דאַן צו דיר דערגאַנגען
אָנגעטראָפן צו דיין שוועל?
יאָרן לאַנגע, יאָרן באַנגע —
סוואָיעט טויט פון אייך, און קעלט.

וווּ דיין קבר, וווּ איז מאַמע?
גוטע מאַמע ווייסע טויב.
גוף פאַרברענט מיט נאָך צוזאַמען,
אַש צעשטויבט, צעשטויבט, צעשטויבט.

ברענג מיר, ווינט, כאָטש דאָ צו טראָגן
שטויבל אַש פון מיין מאַמעס גוף,
קומסט דאָך פון עק וועלט פון וואָגל —
זוך איר אַש, איר אַש זוך אויף!

דאָס געבליבן איז אין גאַנצן
פון מיין מאַמען, ווי איז מיר.
כ'זע נאָך אירע אויגן גלאַנצן,
כ'פיל, מיר דוכט, נאָך אין באַריר.
— — — — — — —

אפשר וועט דער ווינט פאַרטראָגן
אַש אַביסל פון דיין גוף?
קומסט דאָך, ווינט, פון ווייטן וואָגל,
הער אין נאַכט מיין שטילן רוף.

שרה קיטייקשער (קירשנבוים)

אין ים פון מענטשלעכן שגעון

(אן אַנדענק פאַר יואנא וואנשיצקא־קרעשיצקא)

פונעם וועג

כ׳בין געווען אויפן וועג קיין ישראל וועז די מלחמה האָט אויסגעבראָכן. אויף דער רומענישער גרענעץ האָט מען שוין נישט געלאָזט אַריבערגיין. 1200 מאַן זענען מיר געווען מיט גוטע פאַספאָרטן און לעגאַלע פּאַפּירן, דאָך האָט מען אונז נישט געלאָזט זיך רירן, ביז ס׳וועט זיך „וואָס אויפקלערן", אָבער די קריג האָט אַלעס איבערגעריסן.

כ׳האָב זיך געשעמט צוריק צוקומען קיין ווישניוויץ, בין איך אַוועק צו מיין ברודער אין זאלאשצי. פון ראש השנה ביז פורים האָב איך נאָך אויסגעהאַלטן, אָבער מער האָב איך זיך נישט געקאָנט איינהאַלטן, ווי קאָן מען דאָס נישט זען מיינע טייערסטע, מיין משפחה, מיין שטעטל אַזאַ לאַנגע צייט?

פורים בין איך געקומען קיין ווישניוויץ. דער סאָוויעטן רעזשים האָט געשאַפן אַ מאָדנע לאַגע. ס׳זענען געווען מענטשן, וואָס האָבן זיך געפרייט מיט דער ענ־ דערונג אין רעזשים, דאָס זענען געווען דאָס אָפּפאַל־מענטש פון שטאָט און אומ־ קריין. די מערהייט פון שטאָט איז געווען דערדריקט און דעפרימירט. מיינע עלטערן און בריידער, וואָס זענען געווען סוחרים, זענען פלוצעם געוואָרן בירגער פון צווייטער קאַנגע, נישט פון דער „בעסערער" געזעלשאַפט און געבליבן אָן בריוט. אויפן האַרצן איז געווען זייער שווער, צום דערדריקט ווערן.

איך, וואָס האָב געוואָלט אַרבעטן, בין געווען פסול, ווייל כ׳בין געווען אַ סוחר׳ס א טאָכטער, דאָס הייסט פון שלעכטן אָפּשטאַם.

דער טאַטע איז דערווייל געשטאַרבן פון שמערץ און האָפנונגסלאָזיקייט.

אַז ס׳איז אויסגעבראָכן די רוסיש־דייטשישע קריג בין איך נישט געווען אין ווישניוויץ. מיינע בריידער זענען אַרויס פון שטעטל, דער טאַטע — טויט. האָב איך מיר קיין אָרט נישט געפונען. בין איך מיר אַוועקגעפאָרן קיין טאַרנאָפּאָל, וווּ מיינע בריידער האָבן צייטווייליק געאַרבעט. כ׳האָב געמוזט זיך שטאַרקן ווייל כ׳האָב געווווסט, אַז כ׳דאַרף מיר אויסבויען מיין אייגן לעבן. כ׳האָב באַשטעלט דאָרט מעבל פאַר מיר. מיין חבר און איצטיקער מאַן, מיט וועמען איך בין שוין אַ יאָר אַרויסגעגאַנגען, האָט געוואָלט מיר זאָלן הייראַטן. דעם 24־טן יוני 1941 האָב איך דערהאַלטן אַ טעלעגראַמע פון אים כ׳זאָל מיט אים זיין און אַריבער קיין זאלאשצי. ווישניוויץ איז געווען דאַן פוסט, אָפּגעלאָזט, די מערהייט יוגנט אין רוסישן וואָיסק, די אַלטע דערשלאָגענע, די שטאָט צעשטוינט, צעמישט, אָן שום אויסזיכטן צום בעסערן. איך מיט דער שוועסטער האָבן מיר קיין שום אינ־ האַלט נישט געהאַט אין שטאָט, האָבן מיר אַלעס איבערגעלאָזט און אַוועק צופוס קיין זאלאשצי נאַקעט און בלויז.

אויפן וועג האָבן אונז געכאָפט אוקראַינער און געוואָלט הרגענען. אָבער אַז מיר האָבן געזאָגט, מיר זענען הערשקי׳ס שוועסטער, האָבן זיי אונז אָפגעלאָזט און צוגעגעבן:

ס׳מאַכט נישט אויס, די דייטשן וועלן דאָס מאַכן בעסער פון אונז, מיר וועלן איצט איינמאָל־פאַר־אַלע־מאָל אַפרייניקן אונזער לאַנד פון אייער יידישער פעסט.

28 קילאָמעטער זענען מיר געגאַנגען צופוס, טראָגנדיק פעקלעך, וואָס מיר האָבן מיטגענומען פון שטוב און באַהאַנגען אויף די פלייצעס אַזוי ווי רוקזעק. דער וועג איז געווען סכנות־פול. אוקראַינער האָבן אַרומגעפוירשעט אין די וועגן, געמאַכט זיך אַ לאַנג יום־טוב׳ל, דער יום־טוב פון „יידיש בלוט הפקר״, און זיי האָבן אים געפרייערט מיט זייער פולהערציקער פרייד. אויך אין ווישניוויץ אַליין האָבן מיר זיך אָנגעטראָפן מיט דער הפקר־פרייד. דאָרט האָבן זיי געלאָכט פון אונז, געחוזקט פון אונז מיט אונזער בראָך. איינע וואָס האָט אונז אַרויסבאַגלייט פון שטוב אויף אייביק און זי איז געווען אונזער שכנה פון יאָרנלאַנג, האָט אונז געזאָגט:

— דאָס איז די שטראָף פון הימל ווייל איר האָט געקרויצט יעזוסן. ביז וואַנען וועט איר זיין אַזאַ פאַרדאָרבן, עקשנותדיק פאָלק? ווען וועט איר שוין פאַרשטיין כאַרוואָס איר ליידט?

דער מאָרד פון אַ׳ט שטאָט

אָפזייענדיק אין זאלאשצי דריי מאָנאַט און ס׳איז געקומען ראש חודש אלול, האָב איך באַשלאָסן גיין אויפן הייליקן אָרט אין ווישניוויץ באַזוכן מיינע עלטערנס קברים, ווי עס פירט זיך ביי יידן און אויך זיך זענען מיט די ברידער וואָס זענען געבליבן דאָרט מיט די פאַמיליעס.

ס׳איז געווען איידער מ׳האָט אויפגעשטעלט דעם געטא, אָבער די יידן זענען שוין געווען פאַרשפאַרט און פאַרשלאָסן.

אַ פאָר טעג פאַרן געטא זענען די אוקראַינער אַראָפּ אין דער אַלטער שטאָט און גענומען דאָרט אַ שחיטה און נישט איבערגעלאָזט דאָרט אַ לעבעדיק נפש. פרייַדע יקירא, זי די אייניציקע, האָט זיך געראָטעוועט, אויך נישט אויף לאַנג. ווען כ׳בין אַריין צו מיין שוועגערן, האָב איך זי געטראָפן. זי האָט זיך אויפגעהאַלטן ביי איר מיט איר יינגעלע, ביידע לעבעדיקע אלמנות געווען. מיין ברודער האָבן די אוקראַינער אַרויסגענומען באַלד די ערשטע נאַכט פון די דייטשן און ביז היינט ווייסט קיינער נישט ווו זיין געבליבן איז. שייקע גרינבוים, פרייַדעס מאַן, האָבן די רוסן פאַרשיקט קיין סיביר באַלד ווען זיי זענען אָנגעקומען. אַזוי זענען זיי געווארן דורך איין גורל פאַרבינדן איין און דער זעלבער אומגליק האָט זיי פאַראייניקט. ביידע זענען זיי געזיצן דערשלאָגענע, פאַרפינצטערטע, נישט צום באַשרייבן. אויף פרייַדעס געזיכט האָבן זיך נאָך געמערקט די שפורן פון דער שרעקלעכער מאַרד נאַכט אין אַלט־שטאָט. זי האָט דערציילט:

— לאַנגע טעג זענען מיר געווען פאַרשפּאַרט ווי אין אַ שטייג, אָן באַוועגונגס פרייהייט. איינמאָל, אָן אָוונט איז זי געזעסן מיטן קינד אין שטוב. אַרום אונ אַרום האָבן זיך געהערט פּויקעריי־ען, מאָדנע קלאַפּעריי־ען און שיסעריי. אָבער זי האָט נישט געליי־גט קיין אַכט אויף זיי. פלוצעם האָט זיך איר טיר צעשפּרענגט און ס׳זענען אַריין 2 אוקראַינער פון אירע באַקאַנטע און זיי האָבן געזאָגט:

— מיר זענען געקומען אייך הרגענען.

אָזוי פּשוט, אַז כ׳האָב געמיינט זיי וויצלען זיך. דאָך האָב איך זיך אָנגעהויבן בעטן בייַ זיי:

— מיכיילינו, איוואַן, ווי קאָן דאָס זיין, דו ווּעסט מיך הרגענען? דו אפּשר? וואָס האָבן מיר אייך געטאָן? וואָס פאַר אַ שלעכטס?

זיי האָבן זיך אַביסל פאַרלוירן, אָבער אין זייערע אויגן „האָב איך געזען די לוסט פון מאָרד". זי האָט ממש געפּילט, אַז זיי וועלן זייערס טאָן. האָט זי אויסגענוצט זייער קורצע פאַרלעגנהייט, האָט אַ ריס געטאָן זיך דורך דער טיר, אָט ממש נעבן זייערע הענט און איז אַנטלאָפן. אויף די הענט האָט זי געהאַלטן דאָס פּיצעלע אירס.

די נאַכט איז געווען שטאַרק פּינצטער. זי איז אַראָפּ פון בערגל צוואלאם און אַריין גלייך אין טייכל. זי איז אַריין ביזן האַלדז אין וואַסער מיטן קליינעם עופהלע.

ס׳קינד האָט געווויינט, געווויינט און אַנטשלאָפן געוואָרן. זי איז אַלץ נאָך געשטאַנען אין וואַסער, כדי נישט שטערן דעם קינד זיין שלאָף, איז זי געשטאַנען רואיק. פון ווייטנס האָט זי געהערט האַרצרייסנדיקע געשרייען און מערדערישן געריטש צוזאַמען. די שיסעריי־ען זענען געוואָרן שטאַרקער און שוואַכער פון מאָל צו מאָל און דער מאָרד האָט זיך געטראָגן אַרום. זי האָט ממש געקאָנט טרעפן ווער ווען ס׳איז דערמאָרדעט געוואָרן. טירן האָבן זיך געהערט פּראַלן זיך אויף, יעדעס מאָל אין אַן אַנדערע שטוב און געשרייען רייסן זיך אויף און ווערן אַנטשטילט. מיטן קלאַנג פון געשיס זענען שטיל געוואָרן די לעבנס שטימען, יעדעס מאָל אַזוי.

דערשיטערט און דערשלאָגן איז זי אַזוי אָפּגעשטאַנען שעה׳ן לאַנג אין וואַסער ביז ס׳איז געוואָרן שאַ שטיל. דאַן האָט זי פאַרשטאַנען, אַז דאָס שלאָכטן האָט זיך געענדיקט. די מערדערס זענען זיך צעגאַנגען אַהיים שלאָפן רואיק און די יידן פון דער אַלטער שטאָט זענען אַנטשלאָפן געוואָרן אויף אייביק.

אויסגעהערט איר געשיכטע האָב איך געווּסט אַז דאָס ווישניוויצער יידנטום איז פאַרלוירן.

די נאַכט האָבן מיר אָפּגענעכטיקט צוזאַמען. גאַנצפּרי בין איך אַוועק צום ברודער אין זאלאשצי און צו מיין מאַן. מיין שוועגערן האָב איך איבערגעלאָזט, זי איז געווען באַזעצט מיט קליינינקע קינדערלעך און אַן אַלטע מאַמע. זי האָט זיך נישט געוואָגט אַרויסגיין אין וועג צענדליקער קילאָמעטערס צופּוס.

פריידען האָבן מיר אויך איבערגעלאָזט. ביי איר איז מיין שוועגערן געווען די אייניציקע קרובֿה, וואָס איז איר געבליבן ביים לעבן.

יאָרן שפּעטער האָב איך זיך דערוווּסט, אַז פריידע האָט זיך טאַקע געראַטעוועט פון טויט אין דער ערשטער שחיטה, אָבער ווען מ׳האָט געשאָפּן דעם געטאָ, ווען מ׳האָט אויסגעפירט די גוט באַווווסטע „אַקציעס", איז זי אומגעקומען צוזאַמען מיט איר קליין קינדעלע, צוזאַמען מיט מיינע צוויי ברידערס קינדער און אלמנות.

אין זבאָראָווער לאַגער

אין מאַי 1942 איז מען געקומען מיין מאַן מיט אַן אויסרייד, אַז מיקולסקי, דער שעפסקאָמאַנדיר, וויל אים זען. צווישן די יידישע פּאָליציאַנטן וואָס זענען אים געקומען נעמען האָט איינער זיך אָפּגערוקט אין אַ זייט און שטיל געזאָגט, אַז אייגנטלעך וועט מען אים שיקן אין קאָנצענטראַציע־לאַגער. כ׳האָב אים דאָס דערציילט, ער האָט אַ מינוט אַ קלער געטאָן וויי אַזוי זיך אַרויסצורייַען פון זיי. ער האָט זיי געזאָגט, אויב מ׳וועט שיקן צו אים אַן אוקראַינער אָדער אַ דייטש וועט ער גיין, און ער איז געשטאַנען דערויף. ביז זיי האָבן זיך אַ דריי געטאָן האָב איך געגעבן אַן עפּן דאָס אונטערשטע פענסטער און מיין מאַן איז אַרויס און אַוועק אין די פעלדער.

איך בין אויך אַוועק.

אין אָוונט בין איך געקומען אַהיים, מיין מאַן האָב איך נישט געזען. צומאָרגנס ווען כ׳בין געשטאַנען אין הויף פון דער שטוב און געאַרבעט, האָב איך געהערט ווי מ׳רופט מיין נאָמען און מ׳פרעגט אויף דייטש:

צי ביסטו מאַדאַם קירשנבוים?

כ׳האָב געוווסט אַז כ׳קען גאָרנישט מאַכן, בין איך צוגעגאַנגען צו אים לויט זיין באַפעל. ער האָט מיך פּאַרשיט מיט פּראַגען וועגן מיין מאַן. וואו איז ער? פאַרוואָס האָב איך אים געהאָלפן אַנטלויפן? ער האָט מיך געמומען אין דער קאָמאַנדאָ, דער וועג איז געווען אַ ווייטער, מער ווי אַ קילאָמעטער. איך בין געווען זייער פאָרמאַטערט און ס׳איז מיר געווען זייער שווער צו גיין צופוס. אָבער ער האָט נישט געלייגט קיין אַכט און אַ גאַנצן וועג מיך נישט אויפגעהערט צו פרעגן און פרובירן ביי מיר אַרויסציען ווערטער וואו איז מיין מאַן באַהאַלטן. איך האָב באמת נישט געוווסט, האָט ער מיך אָנגעפאַנגען שלאָגן ביז מיר זענען געקומען אין קאָמאַנדאָ בין איך שוין געווען צעקלאַפּט, פאַרוווּנדעט און אָנגעווייטאָגט. ער האָט מיך אַראָפּגעווארפן אין קעלער, געלאָזט מיך זיין אַביסל אין דער פינסטער און נאָכהער אַראָפּגעקומען ווידער מיך מאַטערן, פאַר מיין גרויסער זינד וואָס כ׳בין באַגאַנגען, כ׳האָב געראַטעוועט מיין מאַן. צו מיין מזל האָב איך פאַרחלשט, כ׳בין געפאַלן און שטאַרק צעקלאַפּט דעם קאָפּ. ווען כ׳האָב זיך אויפגע־

כאָפּט פונעם חלש'ן איז מען מיך געקומען רופן כ'זאָל פאָרן קיין זבורוב צו דער קאָמאַנדאָ פונעם ראַיאָן.

ס'איז געשטאַנען גרייט אַ לאַסט וואָגן וואָס מ'האָט אים אויסגעלייִדיקט פון קוילן, פאַרשוואַרצט און פול מיט שמוץ און פאַרך פון די קוילן. דאָרט האָט מען מיך אַרויפגעזעצט און מיר זענען געפאָרן. דער דייטש האָט זיך אַוועקגעזעצט לעבן שאָפער, מיך מיט נאָך צוויי יידן האָט מען אַוועקגעזעצט אין דעם קאַסטן.

אויפן וועג האָב איך געוואָלט אַנטלויפן, זיי האָבן דערפילט מיין כוונה און פון דער קאָבינע האָט מען געשריגן צו מיר:

מאַדאָם קירשנבוים, מיר ווייסן דיינע כוונות, אָבער מיר ראַטן דיר דאָס נישט צו טאָן. בעסער פאָר מיט אונז צו דעם הער קראָוס, און דאָרט וועלן מיר אויס־פאָרשן וווּ דער מאָן איז. וועסט טאָן אַ חכמה, אַז דו וועסט אָנעמען אונזער עצה.

אַזוי בין איך אָנגעקומען אין אַרבעטס־לאַגער פון זבורוב.

ער האָט מיך איבערגעגעבן דעם קאָמאַנדיר און דערציילט אים מיין גרויסן חטא.

דער קאָמאַנדיר פון לאַגער, קראָוס, האָט מיר געזאָגט:

— מ'גיט דיר 24 שעה, אויב ביז דאַן ברענגסטו נישט דיין מאַן, וועלן מיר דיך שיסן ווי אַ הונט. נעכטן האָבן מיר דאָ געהאָנגען אַ פרוי וואָס האָט באַהאַלטן איר זון, דער זעלבער גורל וואַרט דיר.

שטייענדיק דאָרט אין דער ביוראָ פון דער קאָמאַנדע, ס'איז אויך געווען אַ ביוראָ פונעם לאַגער, האָב איך געזען די מענטשן פונעם לאַגער און די קישקעס האָבן זיך מיר איבערגעדרייט פאַר פּחד, פאַר ווייטאָק, פאַר רחמנות און פון אָנ־באַלפענקייט. עס זענען אַרומגעגאַנגען דאָרט מתים, סקעלעטן פון מענטשן, זעק מיט ביינער, אויסגעלאָשענע אויגן, אויפגעריסענע האָבן אַרויסגעקוקט פון די לעכער, פינסטערע און גלייכגילטיק צום לעבן, מיט אַלעמען וואָס איז דאָ אין דעם

איך האָב געוווסט אַז מיין מאַן איז אין זבורוב, אָבער כ'האָב זיך נישט געקענט מיט אים פאַרשטענדיקן. אָבער מיין אַרעסטירן און די סכנה וואָס שוועבט אויף מיין קאָפּ, איז צוגעקומען צו אים דורך אַן אַנדער וועג. ער האָט געבעטן דעם דירעקטאָר בורסקי, ער זאָל עפּעס טון. דאָרט איז געווען אייִנער אַ גוי יאַנקביץ. ער איז געווען אַ גוי מיט אַ יידיש האַרץ. ער און זיין מאַמע האָבן זייער אַ סך געטון צו ראַטעווען יידן. אָבער ער האָט אים געזאָגט:

ס'איז נישטאָ קיין אַנדער ברירה, דו מוזט גיין און צושטעלן זיך אין קאָמענדע. דאָס וועט זי באַשטימט ראַטעווען. מיין מאַן האָט אָנגענומען זיין עצה, ווי אַן עצה פון אַ פרייַנד און איז געקומען אין דער קאָמענדע.

כ'ווייס נישט צוליב וואָס, אָבער זיי האָבן זיך באַגנוגנט מיט אַ קליינער שטראָף און אים בלויז פאַרמאַכט אין לאַגער. מיך האָט מען באַפרייט. מיר האָבן זיך צעשייד, איך האָב געהאַט אַ ברויט, האָבן מיר דאָס צוטיילט אויף צווייען, מיר האָבן זיך געוווּנטשן צו באַגעגענען זיך ביים לעבן. אָבער דער

ספק האָט געגריזשעט טיף אין האַרצן, מיר האָבן כּמעט ווי נישט געגלויבט אין דעם, אַז עס וועט קומען א צייט און מיר וועלן זיך זען.

יאנקעוויטש האָט מיך געזונטן צו זיך אַהיים און מיר געזאָגט: איך וועל רעטעוון דיין מאַן פונם לאַגער. מיר האָבן אים ליב און דו דערווייל קום אַביסל צו זיך, זיי דאָ מיט אונדז.

די שטוב איז געווען אַ פּאַלאַץ. זיי זענען געווען שטיין רייך. אַלעס האָט געגלאַנצט און געשפּיגלט. די טייערע זאַכן האָבן פאַרבלענדט די אויגן און איך כּאַרביטערט, באַוווּסט, אַ פּאַרסאַזשעטע פון דעם פּאַרך פון די קווילן, אין שמוציק פון אויטאָ.

זיי האָבן מיר געמאַכט אַ באָד. די פרוי האָט מיר מיט אירע אייגענע הענט געוואַשן. זי האָט מיר געגעבן עסן, באַרואיקט מיך און אַריינגעגעבן מיר אַביסל מוט מיט האָפענונג צום לעבן. דעם אָוונט האָב איך יאָרן נישט פאַרגעסן, זי איז געווען אַ מלאך אין געשטאַלט פון אַ פרוי. מ׳האָט מיר דערציילט נאָכהער, ווי זי האָט זיך אייגנגעשטעלט דאָס לעבן נישט איינמאָל און פלעגט ברענגען קוישלעך פול מיט עסן פאַר יידן אין לאַגער. אַלע האָבן זי געפרופן „די מוטער פון די יידן". דאָס האָט געבראכט אויף איר אַ אומגליק און זי האָט באַצאָלט מיטן לעבן. אַזוי איז געווען די משפחה ינקביץ.

איך האָב זיך אומגעקערט אַהיים קיין זאלאטצ׳. מיין מאַן איז געבליבן אין זבורוב אין לאַגער. 3 מאָנאַטן ביז סוף אוגוסט אין דעם יאָר פלעג איך גייען צופוס קיין זבורוב, וואָס איז געווען 29 קילומטר פון אונדז און געבראכט עסן אין לאַגער. איך פלעג אים געבן דאָס עסן אין אַ פאַרבאָרגן פּלאַץ, מ׳זאָל נישט באַמערקן. ווייל דערמיט האָבן מיר זיך ביידע אייגנגעשטעלט דאָס לעבן. כ׳האָב זיך אויך אייגנגעשטעלט דאָס לעבן, גייענדיק קיין זבורוב, אַליין צווישן גויים, דורשטיקע נאָך אַביסל ייִדיש בלוט. אַבער כ׳האָב געוואָלט מיין מאַן דערהאַלטן ביים לעבן.

ענדע אויגוסט האָבן מיר געפונען אַ וועג צו באַפרייען אים. מיר האָבן באַצאָלט 350 דאָלאָר קראוס׳ן, אַן אויסגעאַרבעטן פוקס פאַר זיין פרוי, אַ קאָלנער און אויזן פון לעדער גוט אויסגעאַרבעט פאַר הער קראוס, דער פאָרשטייער פון דייטשער קולטור.

יאנקעוויטש איז געווען דער, וואָס האָט אויסגעפירט די פראָצעדורן פון באַפרייאונג. ווען ער האָט אים אַרויסגענומען פון לאַגער, האָט ער אַרויפגענומען מיין מאַן אויף אַ ראָוער און אים געבראַכט צו אונדז, 29 קילאָמעטער פאָרן מיט אַ ראָוער איז נישט געווען קיין געווײַנלעכע אָנשטרענגונג. ווי אזוי קען מען פאַרגעסן אַזאַ טייערן מענטש מיט אַזאַ שיינער נשמה? און נישט נאָר ער מיט זיין פרוי בלויז, אויך זיין שוועסטער איז געווען אַ שותף צו די גוטע טאַטן. זי אַ שיינהייט פון אַ פרוי, פלעגט זיך איינשטעלן איר לעבן און עטלעכע מאָל אין וואָך גייען אין לאַגער און ברענגען מיין מאַן עסן.

*

איין טאָג — דאָס איז געווען דער 15.9.42, איז דורכגעגאַנגען דער פויקער פון דער שטאָט, אַ גוי, וואָס האָט געהייסן יאנקו, און האָט אָנגעזאָגט, אַז אין משך פון 2 וואָכן דאַרף זאלאזשצ'י ווערן ריין פון יידן. אַלע יידן מוזן אַריבערגיין קיין זבורוב. דאָרט האָט מען אויפגעשטעלט אַ געטאָ פאַר אַלע יידן פון דער סביבה, און דאָרט דאַרפן זיי זיך איינשליסן אין דעם געטאָ.

מיין ברודער מיט זיין משפחה און מיין שוועסטער האָבן באַשלאָסן צו גיין קיין זבורוב. איך האָב געוווסט, וואָס עס וואַרט אונדז דאָרט. האָב איך פּראָבירט משפּיע זיין אויף זיי, זיי זאָלן דאָס נישט טון, אָבער כ'האָב נישט מצליח געווען.

זיי האָבן געזאָגט וואָס עס וועט זיין מיט אַלע וועט זיין מיט אונדז.

אין זאלאזשצ'י זענען אינצווישן געווען קליינע און פריערדיקע אַקציעס און יידן זענען געהרגעט געוואָרן. האָבן זיי געוואָלט קודם-כל אַוועק פון דאָנען.

איך האָב באַשלאָסן צו בלייבן.

מיר האָבן געווויינט ביי אַ גויע, יוהאנא וואנשיצקא האָט זי געהייסן, אַ פאָלקע וואָס האָט חתונה געהאַט פאַר אַ אוקראינער און איז געוואָרן אַ אלמנה. זי האָט געווויינט מיט אַ אַלטער מאַמע פון 80 יאָר אַ אַרעמע און האָט נישט געהאַט קיין ברויט, סך הכל האָט זי געהאַט איין קו, און פון דעם האָבן זיי נישט געקענט לעבן. האָט זי געמוזט גייען אַרבעטן צו אַנדערע גויים, כאָטש זי איז געווען פון אַריסטאָקראַטישער פאַמיליע, די ברידער זיינען געווען דאָקטוירים, לערער, און האָבן געווויינט נישט ווייט פון זיי, אָבער זי האָט נישט געוואָלט אָנקומען צו זיי. מיר האָבן איר פאָרגעלייגט, אַז מיר ווילן בלייבן ביי זיי. זי האָט אָנגענומען אונדזער פאָרשלאָג און האָט זיך איינגעשטעלט. מיר האָבן אויסגעגראָבן אַ גרוב אונטער דער קאָריטע, אַריינגעשטעלט דאָרט צוויי קאשע־טעס און איבערבעטן און אונטער דעם באַהעלטעניש פון דער קאָריטע זענען מיר געווען כמעט 2 יאָר.

אַ סך מאָל האָט מען געמאַכט אַ אָבלאָווע אויף איר שטוב, און מיר האָבן געמוזט אַנטלויפן פון מאָל צו מאָל און באַהאַלטן זיך באַזונדער אין דער גרויסער בלאָטע אונטער דער שטאָט, אין די סטערטיס פון דער פּאַשע האָב איך אויסגעגראָבן אַ קליינעם טונעל, אַרויסרייסנדיק דאָס גראָז און זיך באַהאַלטן. מיין מאַן האָט געזוכט אַן אַנדער פלאַץ.

די גויה האָט אונדז מפרנס געווען די גאַנצע צייט, ווען מיר זענען אַוועק פון איר פונם בונקער, וואָס מיר האָבן געהאַט ביי איר. פלעג זי אונדז ברענגען וואָרימע טיי און עסן. זי פלעגט וויסן ווו מיר זענען. מיר האָבן איר אַלע מאָל געזאָגט. יעדעס מאָל פלעגן מיר זיך ביידע טרעפן ביי איר. 4 מאָל האָט מען אונדז געפאַקט. שכנים האָבן אונדז געמסרט און זי פלעגט אונדז אויסלייזן פון די דייטשן מיט איר לעצטן פאַרמעגן.

איינמאָל האָט זי זיי אַוועקגעגעבן איר אייניקע קו, דער קוואַל פון איר

פּרנסה, בכדי אונדז אויסצולייזן. אַמאָל האָט זי זיי געגעבן דאָס לעצטע קעסטל מיט פּראָדוקטן, וואָס זי האָט געהאַט אין שטוב.

מיין און מיין מאַנס לעבן האָבן מיר צו פּאַרדאנקען יוהאנא קרשיצקא. דאָס איז אַ הייליקטום פון אַ מענטש, מיין גאַנץ לעבן וועל איך טראָגן אין מיין זכרון די פּראַכטפולע פרוי, וואָס אין די שרעקלעכסטע צייטן האָט זי מיר געגעבן אַ האָפענונג צו קלערן, אַז ס׳איז נאָך דאָ מענטשלעכקייט אין די חיישע צייטן.

אינצווישן האָט זיך מיין ברודער צוריקגעקערט קיין זאלאשצ׳ מיט זיין כּאַמילע. מיר האָבן געזוכט געלעגנהייטן צו באַגעגענען זיך. אָבער ס׳איז געווען אונמעגלעך. מיין מאַן האָט אויך געמוזט זיך אויסבאַהאַלטן באַזונדער ווייט פון מיר. איך ווידער האָב געוואנדערט און בין צוריקגעקומען צו יוהאנען מיין פּריינדין. כ׳בין אַריין צו איר אן איר וויסן. כ׳האָב זי נישט געוואָלט ברענגען אין אַ געפאַר, האָב איך זיך פּאַרבאַהאַלטן אין אַ בונקער, וואָס כ׳האָב מיר געמאַכט אין מיסט און נישט אין דער פּאַרלאָזטער שטאַל. דער באַרג מיסט איז געווען אין הויף און עמיצער האָט מיר באַמערקט און מיר געמסרט צו דער געסטאַפּאָ.

ס׳זענען געקומען עטלעכע דייטשן, אין דער שפּיץ פון זיי איינער אַ געזונטער, פעטער גוי, אַ בלוטדורשטיקער. וועג ער איז צו צום בונקער און האָט מיך אַרויסגעשלעפּט פון דאָרט, בין איך געווען שמוציק, צעפאטלט, דאַר און פאַרשטונקען. ער האָט אַ קוק געטון אויף מיר, צוגעהאַלטן די נאָז פאַרן געשטאַנק, וואָס האָט זיך געטראָגן פון מיר און געזאָגט צו זיינע אונטערגעוואָר־פענע און צו די אַרומיקע אוקראַאינער, וואָס האָבן געוואַרט אויף אַ מאָרד הוליאנקע:

— אַ פרוי, וואָס קעמפט אַזוי פאַר איר לעבן, דאַרף מען זי לאָזן לעבן, טשעפּעט זי נישט און לאָזט זי אָפּ.

זיי זענען אַוועק, אָבער איך האָב דאָך געמוזט אַנטלויפן. די דייטשן האָבן געמאַכט אַן אָבלאַווע אויף די יידישע רעשטלעך. בין איך אַריין אין אַ קעלער, וואָס האָט זיך מיר אָנגעטראָפן. דאָרט איז געשטאַנען אַ גויע. דערזעענדיק מיך, האָט זי זיך זייער דערשראָקן און פאַרלאַנגט פון מיר באַלד צו פאַרלאָזן דעם קעלער. כ׳האָב געענטפערט, אז כ׳גיי נישט. כ׳האָב זי געבעטן, זי זאָל פאַר מיר גיין זענען, וואָס הערט זיך דאָרט מיט מיין משפּחה. דאָן וועל איך אַוועקגיין.

ס׳איז אַוועק אַ שעה — איז זי געקומען און דערציילט, אַז אַלע זענען אומגעקומען. דערצו האָט זי צוגעגעבן:

— אַנטלויף פון מיר, דו ביזט נישט פאַר מיר!

כ׳בין אַנטלאָפן.

אויפצומאַרגנס איז מיקולסקי געקומען צו מיר. זיין הונט האָט אים געפירט צו מיין באַהעלטעניש. איך בין נישט געווען דאָרט. כ׳האָב זיך אָפּגעראַטעוועט.

אָבער כ׳בין געווען גלייכגילטיק דערצו. ס׳איז מיר נמאס געווָארן מיין לעבן. כ׳האָב געוואָלט גיין אין דער קאָמענדאַנטורע זיך איבערגעבן און אַן ענדע זאָל עס נעמען. די לעצטע וואָכן זענען געווען צו שווער צום אויסהאַלטן. כ׳האָב זיך צוזאַמענגעבראָכן. מער האָב איך שוין נישט געקאָנט דאָס אויסהאַלטן.

לויפנדיק אויפן וועג צו די דייטשן, האָב איך באַגעגנט יוהאַנען. כ׳האָב זי שוין נישט געזען עטלעכע טעג. כ׳האָב איר דערקלערט:

— כ׳האָב פאַרלוירן מיין מאַן, מיין גאַנצע פאַמיליע איז אומגעקומען. וואָס טויג מיר מיין לעבן?

זי האָט מיך באַרוהיקט:

— ס׳קאָן נישט זיין, העניק דיינער איז זייער אַ פלייסיקער. ער איז באַשטימט אַנטלאָפֿן און לעבט. טו דאָס נישט. שטאַרק זיך און בלייב לעבן צוליב אים.

אירע רייד האָבן מיר געשטאַרקט.

*

אין יאַנואַר 1944 האָבן מיר זיך באַגעגנט ביידע. מיר זענען ביידע געווען נעבעכדיק, דערפרוירענע, פאַרפרעסענע פון הונגער און געיאָגטע ווי הינט. דאָך האָבן מיר באַשלאָסן אין האַרצן צו בלייבן לעבן.

אין פעברואַר 1944 איז געקומען יוהאנא און געמאָלדן, אַז רוסישע פאַר־טיזאַנען זענען דאָ און געפינען זיך אין איינגאַנג פון דאָרף. מיר האָבן זיך געגרייט גיין צו זיי. אָבער די נאַכט האָבן זיי זיך אָנגעשיכורט צום טויט און די דייטשישע רעשטלעך האָבן זיי אויסגעקוילעט ביז צו איינעם.

די אומגעבונג איז ווידער אַריין אין די הענט פון די דייטשן.

מיר האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין אַ קעלער פון אַ געביידע. אינדערפרי האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז ס׳ווינען דאָרט דייטשן, אַן אויסקוקס אָפּטיילונג זענען זיי געווען. אונדזער לאָגע איז געוואָרן האָפענונגסלאָז.

מיר האָבן געוואָרט צוויי טעג. שבת האָבן מיר זיך געזעגנט און יעדער איינער איז אַנטלאָפן אין אַן אַנדער ריכטונג. איך בין אַריין אין אַ שטוב פון אַ פאַלקע. זי האָט מיך אָנגענומען פאַר אַ פאַלקע און האָט מיר איינגעאָרדנט אַלס אַ קעכין בייַם גלח פון דאָרף. איינמאָל אין אָוונט האָט זי מיר דערציילט, אַז ס׳איז געווען ביי איר אַ יידישער בחור, וואָס האָט זיך געוואָלט שמד׳ן און ער האָט מיך דערקענט, און אַז איך בין זיין קרובה און אַ ייד ווי ער.

זי האָט מיך אַרויסגעטריבן:

— כ׳האָב אַ שוואַרצן אויף יידן. זיי האָבן אונדז אויסגענוצט. זיי האָבן אונדז געליען גלט מיט געהאַקטע פראָצענטן. זיי האָבן זיך קיינמאָל נישט גערעכנט מיט יענעמס לאָגע.

כ׳האָב זיך געבעטן ביי איר. די געשיכטע מיט דעם בחור איז געווען אַ ריכטיקע. כ׳ווייס אפילו ווער דער בחור איז, אָבער כ׳האָב געלייקנט אַלץ שטיין און

ביין. אינצווישן איז אַנגעפאַלן די נאַכט. ס׳האָט איר פאַרקלעמט דאָס האַרץ אויף מיר און זי האָט מיך געלאָזט בלייבן ביי איר, אָבער דאָס מאָל האָט זי מיר געלייגט אין קעלער.

דעם 26־טן מערץ 1944, אין אַ פרייטיק טאָג, איז זי אַראָפּ צו מיר אין קעלער און מיר אָנגעזאָגט מיט פרייד:

— מיר האָבן געסט. די רוסן זענען דאָ.

און באַלד איז זי אַוועקגעפאַלן אויף דער ערד צו מיינע פיס און זיך געבעטן כ׳זאָל איר אַלץ פאַרגעבן. אָבער איין זאַך האָט זי נאָר געוואָלט וויסן: פאַרוואָס האָב איך זי אָפּגענאַרט און נישט דערציילט דעם אמת?

כ׳האָב איר געענטפערט קורץ:

— כ׳האָב געוואָלט לעבן.

כ׳בין אַוועק אויסזוכן מיין מאַן. וווהין כ׳בין געקומען, האָב איך געטראָפן ידיעות, וואָס ער האָט איבערגעלאָזן פאַר מיינעטוועגן.

דעם 27־טן מערץ 1944 האָבן מיר זיך באַגעגנט. דאָס מאָל, כדי צוזאַמען וואַנדערן אין רוסלאנד.

פוילן, דעם ים פון מענטשלעכן שגעון, האָב איך פאַרלאָזן אויף אייביק.

גדליה רוזנברג
(זבאראזש)

א קינד פון 12 יאר אין דייטשן רעזשים

גדליה, אַ זון פון מענדל וויטקאָוויצער, געפונט זיך איצט אין זבאראזש אונטער אַן אַנדערן נאָמען. זיין דערציילונג האָט אונז איבערגעגעבן זיין קוזין.

די רעדאַקציע

אין דעם זעלבן טאָג, וואָס די דייטשן זענען אַריין קיין ווישניוויץ האָבן זיי געגומען יעקב חזן, אַ באַווסטער סוחר פון קיישלעך אין שטאָט, אַרויפגעזעצט אים אויף אַ לאַסט וואָגן און אים געפירט אויסער דער שטאָט. זיין זון פון 9 יאָר האָט דאָס געזען, איז ער נאָכגעלאָפן נאָכן אוטו מיט אַ געווייַן און אַ געשריי:

— טאַטע, כ׳וויל נישט זאָלסט פֿאָרן. מיר וועלן זיך מער נישט זעען, כ׳האָב מורא.

וועז די דייטשן האָבן דאָס געהערט, האָבן זיי אייגעהאַלטן דעם אוטו, אַרויפגענומען דאָס קינד, ער זאָל זיין נעבן טאַטן און אויפן וועג קיין פוטשאויב האָבן זייַ ביידע געהרגעט.

די מוטער איז גלייך משוגע געוואָרן.

***

אַזוי האָב איך געזען דעם רעזשים אין זיין אָנפאַנג. אַלס קינד האָט מיך יאָרנלאַנג נאָכגעיאָגט דער פאַל. כ׳האָב דאָס נישט געקענט פֿאַרגעסן די גאַנצע צייט פון דעם חורבן. פֿלוצים האָב איך דערזעען, אַז קינדער זענען הפקר, קיינער וועט אים נישט העלפן אויב ער וועט דאָס אַליין נישט טאָן, און אין האָרץ האָב איך באַשלאָסן, איך מוז מיך אַליין שיצן, רחמנות האָב איך געהאַט אויף די עלטערן מיינע.

כ׳האָב געפילט פֿלוצים אַז מיט מיין גאַנץ ליבשאַפט צו זיי בין איך שוין ווייט פון זיי, זעלבשטענדיק, אַ מענטש פאַר זיך אַליין. 12 יאָר ערשט און אַליין, כאַראַנטוואַרטלעך פאַר זיך.

מיין טאַטע מענדל האָט געאַרבעט בייַ די רוסן. ער פלעגט צוזאַמענעמען בייַ די גויים קאַנטיגענטן פון תבואות, וואָס די רוסן האָבן אויף זיי אַרויפגעלייגט. וועז די דייטשן האָבן זיך דערנענטערט צו אונז אין 1941 און זענען שוין געווען אין דאָרף זבינטש איז דער טאַטע אַנטלאָפן קיין קאָלאָדני מיט אַ וואָגן. ער האָט אונז אויך געוואָלט מיטנעמען, אָבער וועז ער האָט אונז נישט געפונען אין שטוב און די צייט איז געווען קורץ, איז ער אַוועק אַליין.

מיין מאַמע איז געבליבן מיט 3 קינדער, מיט מיר און מיט מיינע צוויי שוועסטערלעך. דער עלטסטער זון איז געווען אין מיליטער בייַ די רוסן. מ׳האָט אונז

אײַנגעשפּאַרט אין געטאָ צוזאַמען מיט אַלע, אין דעם זעלבן טאָג וואָס מען האָט געשאָפן דעם געטאָ אין ווישניוויץ.

12 יאָר בין איך אַלט געווען, פלעג איך יעדע נאַכט אַרויסגיין פונעם געטאָ, געגאַנגען 15 קילאָמעטער און געבראכט עסן פאַר מיין משפחה אין געטאָ. יעדעס מאָל בין איך אַרויסגעגאַנגען דורך אַן אַנדערן וועג און זיך צוריק געקערט דורך אַן אַנדערן וועג. אַזוי האָט זיך געצויגן עטלעכע מאָנאַט. אין אוגוסט 1942, וועו כ׳בין געגאַנגען אין דאָרף און צוריק דורך דעם וועג וואָס פירט קיין זבאראזש, האָב איך באַמערקט און געזען אַז מ׳פירט אַפאָר מענטשן, טרויעריקע, אויסגעמאַטערטע. כ׳האָב זיך באַהאַלטן און געוואַרט. כ׳האָב געזען אַז מ׳שיסט זיי. זיי זענען געווען נאַקעט, און כ׳האָב געזען, ווי זיי פאַלן געהרגעטע. דאָס איז געווען נאָך ביים אָנכאַנג פון אויפשטעלן דעם געטאָ, נישט ביים ליקווידירן. דאָס איז געווען אַ מין אויסערגעווייניעכע אַקציע.

נישט ווייט פון דאָרט האָט אַ גויע געפאַשעט די קו. כ׳האָב זיך צוגעגנבעט צו דער גויע און געפרעגט זי, וואָס איז דאָ פאָרגעקומען, האָט זי מיר מיט פחד געענטפערט און זיך איבערגעצלמ׳ט:

דאָ הרגעט מען יידן, און דו ביסט אויך אַ יידּ, אַנטלויף וואָס פריער.

כ׳בין אַוועק, ווייל צו איר האָב איך אויך נישט געהאַט קיין צוטרוי. כ׳האָב זיך באַהאַלטן אין די תבואות, און אין אַוונט בין איך צוריק געקומען אין געטאָ.

כ׳האָב געפונען מיין מאַמע מיט מיינע צוויי שוועסטערלעך, כ׳האָב צוזאַמענגענומען נאָך יידן, און זיי דערציילט וואָס כ׳האָב געזען, און איך אַ קינד פון 12 יאָר, האָב זיי געראַטן צו אַנטלויפן. כ׳האָב זיך געבעטן ביי זיי מיט מיין גאַנצן ברען און ערנסטקייט: יידן אַנטלויפט כל זמן איר לעבט נאָך.

מיין משפּחה האָט געגומען דאָס ביסל עסן וואָס כ׳האָב געבראַכט און מיר האָבן באַשלאָסן ביינאַכט צו אַנטלויפן.

מיר זענען געלאָפן דורך דער באלאניע. מיר, אַלע דריי קינדער, האָבן באַוויזן אַריבערשפרינגן דעם טייך אייַדער עס האָבן אונז באַמערקט די אוקראַיניש פאָליציאַנטן, אָבער די מאַמע וואָס האָט נישט געקענט אַזוי לויפן און איז געווען וווייטער כּון אונז האָט נישט באַווייזן צוצולויפן צום טייך.

מיר האָבן געוואַרט און פלוצעם האָבן מיר דערהערט אַ שאָס און באַלד אַ קרעכץ.

מיר האָבן שוין נישט געהאַט וואָס צו וואַרטן. זי איז שוין קיינמאָל נישט געקומען צו אונז צוריק. מיר אַלע דריי, די עלטערע שוועסטער מאָניע, 14 יאָר אַלט און די קלענערע, 10 יאָר אַלט, האָבן זיך געלאָזט גיין אין דעם דאָרף וווּ מיר זענען געבוירן, כדי זיך צו ראַטעווען.

אין דאָרף האָבן מיר געזען ווי די פּאָליציי נעמט צוזאַמען די פּאָר יידן אין איין פּלאַץ. האָבן מיר פּאַרשטאַנען, אַז מיר דאַרפן אַוועק פון דאָרטן, און נאָך די זעלבע נאַכט, מיד נאָך פונעם פּריערדיקן וועג, זענען מיר געלאָפן קיין זבאראזש דאָרט האָט געווינט מיין טאַטנס שוועסטער.

אויפן וועג צווישן קאָלאָדנע און זבאַראזש געפינט זיך אַ געדיכטער וואַלד, מ׳רופט אים „דער שוואַרצער וואַלד". דער וואַלד האָט דאָן געגנוצט אַלס גרענעץ צווישן אַמאָליקן עסטרייך און וואָלין. איצט האָט ער געהערט אינגאַנצן צו דייטש־לאַנד. אין דעם וואַלד האָט מען אונז געכאַפט. צווי דייטשן האָבן אונז באַגעגענט, אייניער האָט געזאָגט:

— מ׳דאַרף זיי אײַבערגעבן דער געסטאַפּאָ. דער צווייטער האָט אונז געפרעגט:

— ווו גייט איר דאָ אַליין?

וועג מיר האָבן אים דערציילט אַלעס און ווהין מיר גייען, האָט ער געזאָגט צום חבר זיינעם:

— אומגליקלעכע, לאָמיר זיי לאָזן גיין, זיי וועלן במילא ווייט נישט דערגיין. ער האָט אונז געוואָרנט, נישט דערציילן קיינעם וועגן אונזער געשפּרעך, ווייל דאָס קען שאַטן סיי זיי און סיי אונז.

מיר האָבן זיך געלאָזט ווייטער און געגאַנגען קיין זבאַראַזש. נעבן טויער פון קלויסטער, ביים אַרײַנגאַנג פון שטאָט, האָבן אונז באַגעגענט 2 יידן פונעם יודענראַט פון זבאראזש. מיר האָבן זיי דערקענט לויטן אַרבל וואָס איז געווען באַצייכנט. אייניער האָט אונז געכאַפּט און האָט געזאָגט צו צווייטן, מ׳דאַרף זיי איבערגעבן צו דער געסטאַפּאָ, דער צווייטער האָט זיך אינטערעסירט ווער מיר זענען און פון וואַנען מיר קומען. מיר האָבן זיי דערציילט, אַז מיר זענען מענדל וויטקאָוויצערס קינדער. האָט ער געענטפערט:

— מענדל איז געווען אַ גוטער ייד, כאָטש ער איז געווען אַ פאַרברענטער קאָמוניסט פון שטענדיק, איז ער אָבער געווען אויך אַ גוטער ייד.

זיי האָבן אונז באַגלייט מיט אַ גוטן שמייכל און געלאָזט אונז ווייטער גיין.

אַ מאָל האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז די געסטאַפּאָ האָט מודיע געווען: ווער עס וועט זיי איבערגעבן 50 יידישע קעפ וועט זיך ראַטעווען זיין לעבן. האָב איך מורא געהאַט טאָמער נעמען זיי אונז, כדי זיך צו ראַטעווען, אָבער זיי האָבן אונז געוויזן וווּ אונזער מומע וואוינט, מיר זאָלן נישט דאַרפן לאַנג זוכן און מיר זענען גלייך אַוועק צו איר.

די מומע האָט אונז זייער שיין אויפגענומען, אונז אָנגעגעסן און נאָכהער געזאָגט:

טייערע, גלייבט מיר, אַז עס אַרט מיך נישט וואָס איר וועט דאָ בלייבן, אָבער איר זאָלט וויסן, אַז אונזער לעבן איז אין אַ סכנה, איז אויב דאָס מזל האָט אייך געשפּילט און איר זענט נצול געוואָרן ביז איצט, איז אפשר כדאי איר זאָלט גיין וווייטער, אפשר וועט אייך געלונגען און איר וועט בלייבן לעבן.

מיר האָבן זיך אומגעקערט אין דאָרף און איין שכן אַ קריסט פון די שטוב־דיסטן, אַ האַרציקער און גוטער גוי, האָט אונז באַהאַלטן ביי זיך. זיי האָבן אויס־געגראָבן אין שטאַל אַ טיפן גרוב, וואָס איז גוט פאַר חזירים און דאָרט האָט מען אונז, מיך מיט מיין קלענערער שוועסטער באַהאַלטן, די גרעסערע שוועסטער מאַניע האָבן זיי איבערגעפירט קיין הורינקע צו זייערן אַ קרוב, כדי צו פאַרקלע־נערן די סכנה. מיין קלענערע שוועסטער איז פלוצים קראַנק געוואָרן און זייענדיק אַמאָל מיט איר אַליין אין שטאַל, האָט זי געקריגן פלוצים היץ, אָנגעפאַנגען שרעקלעך צו ציטערן. האָב איך געמיינט, אַז עס וועט איבערגיין. כ׳האָב נישט געוווסט וואָס צו טאָן, האָב איך זי געזומען אויף מיינע הענט און געהאַלטן זי ביז זי איז געשטאָרבן. ביינאַכט בין איך אַריינגעגאַנגען אין גאָרטן אַריין, אויס־געגראָבן אַ גריבל אונטער אַ בוים, אָנגעצייכנט דעם בוים פאַר אַן אָנדענק און מיט מיינע הענט זי באַגראָבן אין גאָרטן נישט וויט פון אונזער שטוב. כ׳האָב איבערגעלאָזט אַ קליין בערגעלע פאַר אַ סימן וווּ מיין שוועסטערל ליגט און גע־לאָפן זיך פאַרשטעקן צוריק אין מיין נאָרע אונטער דער ערד.

אינדערפרי האָבן די גויים באַלד באַמערקט דעם פרישן קבר. האָבן זיי באַלד פאַרשטאַנען, אַז מענדלס קינדער באַהאַלטן זיך דאָ ערגעץ אויף. זיי האָבן אָנ־געפאַנגן זוכן און שפּיאָנירן נאָך אונז. די סכנה איז געוואָרן גרויס, נישט נאָר פאַר מיר, נאָר אויך פאַר מיין גוטן גאַסטגעבער און לויט זיין עצה, האָב איך געמוזט אַנטלויפן.

ביינאַכט בין איך אַרויס. כ׳האָב זיך באַהאַלטן אין הויף פון אַן אַלטן בית־קברות, נישט וויט פון דאָרף. דעם בית־קברות האָב איך געקענט פון יאָרן. דאָרט זענען געווען נישעס געבויט אין פעלד פאַר די פוילישע אַריסטאָקראַטן. כ׳האָב אויסגעקליבן איינע פון די נישעס און זיך דאָרט באַהאַלטן. ביינאַכט פלעג איך אַרויסגיין צו מיין בעל־טובהניק, געקריגן פון אים עסן און צוריק זיך אומגעקערט אין מיין נאָרע.

אַזוי בין איך געבליבן לעבן אַן עלנדער און אַ פאַרטריבענער, אַ געיאָגטער וויַ אַ הפקר הינטל ביז די סאָוויעטן זענען אַריין. דאַן האָב איך געטראָפן מיין שוועסטער און ביידע עלנטע און פאַרלאָזענע, האָבן מיר באַשלאָסן צו זוכן אונזער טאַטן.

***

וועג די רוסן זענען געקומען, האָבן וויידער די בענדעראָווצעס אָנגעהויבן צו געוואָלטיקן. זיי האָבן געהרגעט יעדן אייניעם, וואָס איז געווען קעגן זיי, כדי צו פאַרטושן אַלע שפּאָרן פון זייער מיטאַרבעטן מיט די נאַצעס. איבערהויפט האָבן זיי געוואָלט פטור ווערן פון די יידן. זיי האָבן ספּעציעל געזוכט יידן, וואָס זענען לעבן געבליבן פון דעם דייטשן־אוקראַיניישן גיהנום און זיי אויסגעהרגעט. זיי

זענען אויך אַרויף אויף אונזערע שפּאָרן און אונז אויך נאָכשפּיאָנירט. אָבער דער גוי האָט כּאַראַפּט פּאַר זיי און אונז געטויבלט אַלס שטונדיסטן. מאַניע איז צוריק אַוועק קיין האָרענקי, און איך בין געבליבן אין ווישקאָוויץ. צוויי קליינע, גוטע קריסטן זענען צוגעקומען אויף דער וועלט. די בענדערן האָבן אונז אָפּגעלאָזט. מיר זענען געבליבן לעבן.

אין דער צייט איז מיין שוועסטער אַלט געוואָרן 16 יאָר און אירע אָפּוטרופּסים האָבן באַשלאָסן זי חתונה צו מאַכן מיט אַ גוי. איך האָב זיך דערפון דערוווּסט פון איר. אַלס ברודער, בין איך דערשיטערט געוואָרן, כאָטש כ׳האָב משלים געווען מיט מיין קריסטנטום, דאָך בין איך נישט מסכים געווען דערצו, ווייל דאָס וואָלט דער טאַטע נישט געוואָלט. כ׳בין אַוועקגעפאָרן קיין האָרענקע, אַרויסגעכאַפּט זי פון איר טובה־טויער און זי געבראַנגט צו מיר.

אינצווישן איז אָנגעקומען אַ בריוו פון מיין טאַטן צו די שכנים, און דער טאַטע האָט זיי געשריבן פונעם פלאַץ וווּ ער האָט זיך געראַטעוועט און געבעטן זיי אַז זיי זאָלן אים אַלץ דערציילן וואָס ס׳איז געוואָרן מיט זיין משפּחה, אויב זיי ווייסן. זיי האָבן אים געשריבן וועגן אומגליק און אַז נאָר גדליה מיט מאַניען זענען געבליבן לעבן. איין שכנה, אַ ווייב פון אַ שטונדיסט, האָט אים געראַטן צו קומען און אונז נעמען איצט, ווייל ס׳איז דאָ אַ סכנה פון די בענדערעס. אויף דעם בריוו האָט ער געענטפערט זיי: „אויב מיר האָבן מצליח געווען היטלערן אַראָפּצונעמען דעם קאָפּ, וועלן מיר אויך זיי, די בענדערעס, די פליי, די רוצחים אַראָפּדרייען די קעפּלעך. איך בין דערווייל אַריבער קיין זבאראזש און די שוועסטער איז געבליבן דאָרט מיט אַ אוקראַיניישער חברטע וואָס מיט איר האָט זי געלערנט אין שולע. זענען זיי געקומען, געזומען ביידע חברטעס און אַרייַנגעוואָרפן אין אַ ברונעם. זיי האָבן מיך אויך געזוכט, אָבער זיי האָבן מיך נישט געפונען. אַז כ׳בין געקומען ביינאַכט אַהיים, האָט מען מיר דערציילט וואָס ס׳איז פאָרגעקומען.

די אוקראַינקע האָבן אירע עלטערן אַרויסגענומען און באַגראָבן. מיין שוועסטער האָבן זיי געלאָזט אין ברונעם. אייַנער פון די שכנים האָט געשריבן מיט אַ טעלעגראַמע צום טאַטן אַז מען האָט געהרגעט זיין טאָכטער. דער טאַטע איז באַלד געקומען און אָנגעפאַנגען זוכן די רוצחים. דערווייל האָט ער אַרויסגענומען דעם קערפּער פון ברונעם און צייטוויליק באַגראָבן. כ׳האָב אים אויך געוויזן דעם קבר פון דעם קליינעם שוועסטערל און דער טאַטע האָט זיי געמאַכט אַ מלוכהשע לויה. ביידע קערפּערס האָט מען באַגראָבן צוזאַמען מיט אַלע גבורים פון רוסלאַנד אין בית־הקברות אין זבאראזש.

ווען ער האָט מיך אייַנגעאָרדנט אין זבאראזש אויף אַ זיכערן פלאַץ און אייַנגעאָרדנט אין שולע, האָט זיך דאָן דער טאַטע באַפרייט און אָפּגעגעבן זיך מיט

הייליקן ברען צום אויסראָטן די רוצחים, די בענדעראָווציעס און די אוקראַינעשע פּאָליציי.

ער האָט געקריגן 2 אָפּטיילונגען פון זעלנער באַוואָפנטע. מיט זיי איז ער אַוועק אין ווישניוויצער געגנט. עס איז זיי געלונגען צו כאַפּן די מערדער און ענדיקן מיט זיי אייגציקוויז, און נישט נאָר מיט די פון אונזער דאָרף, אויך אַנדערע פון אַנדערע דערפער, און דערמיט האָט ער מקיים געווען זיין נדר, אַראָפּ־צונעמען די קעפּלעך פון די מערדער, די פּליי, די בענדעראַציעס.

איך בין איצט מיט מיין פּאָטער אין זבאראזש און האָף עולה צו זיין קיין ישראל.

מיין מאמע איז אוועק קיין פאנאר

„אַוועקגעפירט דיין מאַמען קיין פּאָנאַר"...
אַ יוגנט פריינט געבראַכט האָט מיר די בשורה,
און אויפגעבראויזט האָט דאַן אין מיר דער צער:
דו לעב דיין מאַמען אויף כאָטש אין די שורות!

אַרייַנגערעדט אין מיר האָט שאַרפער צער
די פעדער מיינע האָט עס אויפגעצייכנט —
מיין מאַמעס וועג פון ווילנע ביז פּאָנאַר,
און פון פּאָנאַר ביז אומבאַקאַנטע הויכן;

דאָס האָט דער ווינט איר אַש דערהויבן הויך,
און ווו האָט ער דערנאָך אַראָפגערעגנט?
און אפשר האָט עס זיך צו מיר דערטראָגן אויך
פאַלנדיק אין טראָפנס רעגן.

אָט ווי אַ טרער ביי מיר דאָ אויפן האַנט,
און איך האָב נישט פאַרשטאַנען:
אַז ס'האָט אַזוי אַרייַנגעוואַנדערט דאָ אין לאַנד
מיין מאַמע...

מיט די סאוויעטן אין ווישניוויץ און נאך איר

שבת פאָר ראש השנה, יאָר 1939. ס׳גייען אַרום קלאַנגען, אַז די רוסן קומען אָן. מ׳האָט זיי שוין געזען אין זבאראזש, אין לאניוויץ און זיי דערנענטערן זיך צו אונדז.

די וועכטער פון פוילישן וואַנקנדיקן רעזשים זענען אַוועק אַהיים, זיי האָבן זיך באַהאַלטן אויס פחד פאָר די אוקראַינער און די אוקראַינער האָבן פאַרשטאַנען דעם ווינק, זענען זיך צוזאַמענגעקומען נעבן קאָסציול, אַוועקגענומען ביים מאנאך די שליסל און געוואָלט זיך אַ נעם טאָן צו די מאנאכן, וואָס האָבן זיך דאָרט אויפגע־האַלטן. כ׳ווייס נישט פאַרוואָס, אָבער מיר אַ גרופע יידן מיט יאשקע שטיין און מיך אין שפּיץ, האָבן זיך אָנגענומען מיט מוט, צוגעגאַנגען צו די צעיושעטע אוקראַינער און געזאָגט:

— חברה, וואָס גייט איר טאָן? יאָרן און דורות האָבן מיר געלעבט צוזאַמען מיט אייך, וואָס פלוצעם דער ריס, פאַרוואָס דאַרפט איר אויסנוצן די קאַטאַסטראָפע, וואָס איז אַראָפּ אויף זיי. גיט זיי אָפּ די שליסל און גייט אַהיים. זיי האָבן דאָך באַ־שטימט קיין שלעכטס אייך נישט געטאָן.

אינטעראַסאַנט, זיי האָבן אונז געפאָלגט, אָפּגעלאָזט די מאנאכן און זיך צע־גאַנגען.

כ׳בין נאָך געווען אַ יינגל, אָבער פלוצעם איז מיר עפעס קלאָר געוואָרן אַז מענטשלעכע יסודות וואַנקען, פאַרבינדונגען צווישן פעלקער הייבן אָן זיך צו טריפען און די וועלט איז שוין נישט די וואָס איז געווען. ס׳האָט זיך עפעס אין איר דערשיטערט. אַזוי האָב איך אָנגעהויבן אַרויסווייזן איניציאַטיוו נישט לויט מיינע יאָרן. כ׳בין געוואָרן וואַכזאַם צום אַרום און וואָס ס׳געשעט אין אים.

נאָך 3 טעג, מאָנטיק. דער מאַרק־טאָג פון דורי דורות אין ווישניוויץ און אַ יריד פאָר דער גאַנצער סביבה, האָב איך באַמערקט אוקראַינער שטראָמען צו פיל. פלוצעם האָבן זיי זיך צוזאַמענגעקליבן אויסער דער שטאָט, אַרגאַניזירט ווי צו אַ פאָגראָם. די שטאָט געשטוינט, די קרעמער האָבן געשלאָסן די געוועלבן ווי אַ זאַך ס׳מאַכט זיך, זאָלן זיי זיין פאַרשלאָסן. האָבן זיי זיך אָנעהגויבן צו טשעפן צו די קרעמער, וואָס זענען געשטאַנען נעבן די געשלאָסענע געוועלבן און געפאָדערט כּוח זיי עפענען די קלייטן. די יידן האָבן פאַרשטאַנען זייער צוועק, הגם זיי האָבן זיך געמאַכט אַזוי נעבעכדיק און ערלעכדיק און געבעטן:

— עפנט, מיר ווילן קויפן, ס׳איז דאָך היינט אַ יאָריד, נאָכוואָס האָט מען אונז באַמיט אַהערצו צו קומען און מ׳לאָזט אונז נישט קויפן.

די יידן האָבן נישט געעפנט. ס׳האָט זיך באַלד אַרגאַניזירט אַ שוץ־גרופע פון שטעטישע יונגען, וואָס זענען געווען באַקאַנטע העלדן. באַלד האָבן זיי געכאַפט

מאַשינגעוועך, וואָס פּוילישע דעזערטירן זעלנער האָבן אַוועקגעוואָרפן (ס׳איז באַצייכנטוועלט, אַז ווי נאָר די אוקראַיניש זעלנער האָבן אָנגעהויבן דעזערטירן און פּאַרלאָזט די פּאָליאַקן, איז באַלד ערשינען אַ רוסישער פּאַרשטייער און אַרגאַניזירט די יידישע יוגנט אַלס אייניהייט, וואָס איר ציל איז געווען אַוועקצומאַכן ביי זיי דאָס געווער און באַזוכן זייערע וואָגנס און צונעמען יעדע שטיק געווער פון זיי אויך דאָס קאָנצענטרירן אין איין פונקט).

כ׳האָב זיך אַרומגעקוקט אַרום און האָב געזען אַז אַלץ איז פלוצעם אַרגאַניזירט. פון אַלע ווינקעלעך האָבן אַרומגעקוקט מאַשינגעוועך און יידישע יינגלעך ביי זיי. כ׳קאָן נישט פאַרגעסן די אַריענטאַציע, די גבורה וואָס מיין שטעטלעס יינגלעך האָבן אַרויסגעוויזן אין טעג פון וועלטס־אָפּהענדיקייט.

די פּאָגראָמשטשיקעס האָבן זיך צעמישט, צעטומלט, זיי האָבן זיך באַראַטן וואָס אָנצוהייבן.

כדי צו העלפֿן זיי וואָס שנעלער אָנצונעמען זייער באַשלוס און זיך צעגיין, איז אַרויס צו זיי אַ דעלעגאַציע פון עטלעכע חברה און זיי געזאָגט:

— איר זעט, מיר זענען גרייט און ס׳וועט אייך גאָרנישט נישט אַרויסקומען. ס׳לוינט זיך אייך אַהיימצוגיין רואיק, ווען נישט וועלן מיר מוזן אָנוועכדן געווער.

די פּאָגראָמשטשיקעס זענען נאָך געשטאַנען, זיך שרייעוודיק באַראַטן, ווי אַזוי נישט אַהיימצוגיין מיט לייַדיקע הענט. אויב מ׳האָט באַשלאָסן ראַבוינען און פּאָגראָמירן דאַרף מען ראַבוינען. אָבער אַז ס׳האָבן זיך נישט געפונען צווישן זיי העלדן־וואָלאָנטירן זיך קעגנשטעלן די יידן, האָבן זיי זיך בחרפּת בושה אָפּגע־טראָגן אָן אַוועק.

דער פּאַל האָט געבראַכט דערצו, אַז אַ בינטל קאָמוניסטישע יינגן פון שטאָט האָבן אָרגאַניזירט אייגענע זעלבסטשוץ־רינגן. כ׳בין געווען יונג און כ׳האָב נישט געקלערט נאָכצושפּאָרן דעם פּאַל. כ׳ווייס אַלזאָ נישט צו באַצייכענען ווי דאָס איז אָרגאַניזירט געווארן, צי דורך אַ באַפּעל פון אויבן אָדער דורך אייגענער איניי־ציאַטיוו. אָבער אַ דאַנק דעם איז ווישניוויץ ניצל געוואָרן פון פּאָגראָמען אויף אַ קורצער צייט.

מיר זענען אַלע געשטאַנען אויף דער וואַך, לויט אַ ריי ביי די געווער שטע־לונגען, ביז די רוסן זענען אַריין. מיר האָבן פּעסטגעשטעלט מיט זיך אַזאַ סאָרט צווישנצייט־רעזשים. אויף אַ מינוט האָבן די קאָמוניסטן פאַרגעסן אונזער ציוניס־טישע פאַרגאַנגענהייט. זיי האָבן אונז מיטבאַטיילט ווי יידן מיט יידן.

פון ראש השנה ביז יום־כּפּור האָבן מיר אַזוי אויסגעהאַלטן. מוצאי יום־כּפּור זענען די רוסן אַריין.

אין 1940 האָט מען מאָבילִיזירט אין מיליטער צוויי יוגנטלעכע פון אונזער שטעטל. כ׳פאַרשטיי נאָך איצט נישט פאַרוואָס האָט מען נאָר אונז צוויי מאָבי־ליזירט, מיך מיט יצחק׳ן לייזער דעם שערער׳ס ברודער.

דאָן זענען מיר אַוועק ווייט פון שטעטל און אויף יאָרן לאַנג.

ביזן 1942 יאָר האָב איך געדינט אין דער רויטער אַרמיי. כ׳האָב מיטגעמאַכט כאַרשידענע בלוטיקע פראָנטן. נאָכדעם האָבן זיי אונז געפסלט, זיי האָבן זיך דערמאָנט אין אונזער פּוילישער אָפּשטאַמונג. מיר זענען געוואָרן פאַרדעכטיקט אָן כיינטלעך. מ׳האָט אונז כּאַרשיקט אין אַן אַרבעטס־לאַגער. ס׳איז געווען אַן אַרבעט נאָענט צו די פראָנט און קאָמף ליניעס און סכנותפול ווי דער פראָנט אַליין. כ׳בין אַנטלאָפן אין אַן אַנדער אַרבעטס־פּלאַץ, ווי מ׳האָט געאַרבעט ביי צוקער בוראַקעס. דאָרט האָב איך געאַרבעט חדשים לאַנג.

די מלחמה האָט זיך אָנגעהויבן פאַרענדיקן און כ׳האָב אָנגעהויבן קלערן פון פאָרן קיין פּוילן. כ׳האָב געפאָקט אַ ציגיינער, אַ זעלטענער מאָלער און גראָפיקער, וואָס האָט געלעבט פון „נוצלעכער" קונסט און ער האָט געמאַכט פאַלשע פּוילישע בירגער־שיינען פאַר זעקס יידן, אויסער מיר, קארדאשן פון ראָווגע, לוסגאס יהושע פון קראַסנע (זיי זענען ביידע נאָכהער געשטאָרבן כּאַ׳ הונגער פאַר מיר אין די אויגן), הולצער רוזיע (איצט אין חולון), פאַר גאָלדשטיין פון סטאַניסלאוו דער סאָניטאַר אונזערער, פאַר אַ דאָקטער פון קאָלאָמעיע אַ געוויסער אַדוואָקאַט און נאָך אייניגער, וואָס זייערע ביידע נעמען האָב איך כּאַרגעסן. דעם לעצטן וויל איך נישט דערמאָנען, ווייל ס׳איז אַ סברה, אַז ער האָט אונז אויסגעגעבן און פאַראַטן, און אַ דאַנק אים האָט מען אונז פאַרשיקט קיין סיביר און אויף לאַנגע יאָרן.

דאָן האָט מען אָנגעפאַנגען אָרגאַניזירן באַטאַליאָנען פּויליש מיליטער און זיי אויסערפירן אויף פאַרשידענע פראָנטן אין פּוילן.

מ׳האָט פלאַנירט אַז ס׳זאָל זיין אַ לעגאַלער אַרויספאָר פון רוסלאַנד אייִדער ס׳וועלט צו שפּעט. כ׳ווייס נישט פאַרוואָס, אָבער כ׳האָב געהאַט דאָס געפּיל, אַז מיר וועלן דאָ צוגאָרנישט צוקומען, נישט אין אונזער פּריוואָט לעבן און נישט אין געזעלשאַפטלעכן. דאָס געפּיל איז געווען כמעט באַזירט. די באַציאונג צו אונז סיי פון דער רעגירונג און סיי פון די בירגער איז געווען ווי צו אינערלעכע שונאים, וואָס איז כדאי פּטור צו ווערן פון זיי. מיין טרוים איז געווען איבער־צוגיין מיט די פּוילישע באַטאַליאָנען קיין פּוילן און פון דאָרט עולה זיין קיין ישׂראל.

אין מיטן גרייטן זיך צום אַרויסגיין, וואָס איז געווען, ווי כ׳האָב פריער גע־זאָגט, הונדערט פּראָצענט לעגאַל, האָט מען אונז פאַרהאַלטן אָן אַ סיבה, דעם 21.4.43 האָט מען אונז אַרעסטירט און מיך האָט מען געשיקט קיין אלמה־אטה, וואָס געפינט זיך אין קאַזאַכסטאַן, פון דאָרט האָט מען מיך געשיקט קיין טאַש־קענט. אין טאַשקענט האָב איך געטראָפן דזשיגאַן מיט שומאַכער און צוזאַמען האָט מען אונז איבערגעפירט קיין אַקטיובינסק אין קאַזאַכסטאַן, אין אַ לאַגער פון 12,000 מענטשן. דער לאַגער איז געווען צוטיילט אויף דרייַען, מענער, פרויען און קראַנקע.

אין דעם לאַגער זענען מענטשן געשטאָרבן ווי פליגן פון הונגער און פון גלייכגילטיקייט צו מענטשן. 8 מאָנאַט בין איך דאָרט געווען ביז צום משפּט, וואָס

מ׳האָט אַנגעגעבן קעגן מיר, אַלס געווען־זענער ציוניסט. דער משפט איז פֿאַרגע־קומען אין מאָסקווע, איך בין אי׳בערגעפֿירט געוואָרן קיין מאָסקווע צום גערעכט.

דעם 13 נאָוועמבער האָט מען געקריגן דעם פּסק־דין. דער פּסק־דין איז געווען קעגן מיר און נאָך אַנדערע חברים, וואָס האָבן מיט מיר מיטגעאַרבעט, כלומרשט.

מיר האָט מען געפּסקנט 10 יאָר. די אי׳בעריקע — יעדן צו 8 י׳אָר. דאָס וואָס זיי האָבן מיך געהאַלטן פֿאַרן פֿאַראַנטוואָרטלעכן פֿאַר זיי, האָט געווירקן אַז ס׳איז געווען אַ מסירה.

אָפּיציעל האָט מען מיך באַשולדיקט אין:

איך בין געווען טיכטיק אין קאָנטר־עוואָלוציע, איך האָב אָרגאַניזירט די „ציו־ניסטישע אַרגאַניזאַציע" וואָס זי איז מסכּן די עקזיסטענץ כּוונעם אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער רעזשים.

מ׳האָט מיך באַלד געשיקט אין צפון אוראַל. מיר זענען געפֿאָרן מ׳ט וואָס עס האָט זיך געמאַכט, מ׳האָט זיך געוואָלגערט אין אָן מענטשלעכע באַדינגונגען, און ערשט אין אַ מאָנאַט אַרום זענען מיר אָנגעקומען צו דעם גזירה פּלאַץ. אויפן וועג האָבן מיר באַווייזן צו זיצן אין טורמע אין טשעלאבינסק, דאָס איז געווען אַ פֿאָרשוס פֿאַר סיביר, בכדי מיר זאָלן פֿאַרשטיין וואָס דאָרט וואָרט אונז.

זיי האָבן אונז אַרעסטירט צוליב דעם, ווייל מיר זענען אַזוי אונטערנירט אַז זיי האָבן אונז געוואָלט ברענגען צו אַ בעסערן געזונט צושטאַנד, ווייל אַנדערש האָבן מיר נישט געקענט ממשיך זיין. אין אונזער וועג פון דאָרט זענען מיר אי׳בערגעגאַנגען אין אַן אַנדער טורמע אין סבערלאָווסק, פון דאָרט האָט זיך אַרגאַניזירט אַ גרופּע וואָס איז געשיקט געוואָרן קיין אוראַל.

אין דער נסי׳עה זענען מענטשן געפֿאַלן, געשטאָרבן פון הונגער און אויך דערפון וואָס זיי האָבן נישט געהאַט גענוג קליידער אין דעם שרעקלעכן פראָסט, וואָס איז דאָרט געווען דאָן. פון 200 מענטשן, וואָס מיר זענען געווען, איז אַ דריטל געפֿאַלן, און ווען מיר זענען שוין אָנגעקומען און מ׳האָט אונז צוטיילט אויף גרופּן זענען ווידער געשטאָרבן מענטשן. פון מיין גרופּע, וואָס האָבן געציילט 26 מענטשן זענען 24 געשטאָרבן, מיר זענען געבליבן בלויז צוויי.

*

פון אָנפֿאַנג האָבן מיר געאַרבעט אין סטאָליאַרניע. שפּעטער, צוליב מיין גע־זונט צושטאַנד, האָט מען מיך איבערגעפֿירט צו מיין פֿאַך, כ׳האָב געאַרבעט אַלס שערער אין לאַגער.

וועג כ׳בין אָנגעקומען אין לאַגער בין איך געשוואָלן געוואָרן פון הונגער. די פֿאַראַנטוואָרטלעכע פֿאַרן עסן אין לאַגער האָבן געגנבעט די פּראָדוקטן און ס׳איז נישט געווען וואָס צו עסן. איך בין אַזוי אָפּגעשוואַכט געוואָרן אַז כ׳האָב זיך נישט געקענט פֿאַרטראָגן, כ׳האָב נישט געקענט אַרויפּגיין אָפּילו אַ פּאָר טרעפ אין שפּיטאָל. יעדעס מאָל ווען כ׳האָב געדאַרפט אַרויפּגיין און אַראָפּגיין, בין איך גע־קראָכן אויף אַלע פיר. אין דעם שפּיטאָל בין איך געלעגן מיט אַ דיזענטעריע און

פילגרה און לויט אַלע אויסזיכטן און ערפאַרונג פונעם שפיטאָל, האָב איך געדאַרפט שטאַרבן. איך האָב געווּוסט מיין לאַגע און געוואָלט גרייט צום שטאַרבן, אָבער ס׳איז געשען אַ נס און כ׳בין געזונט געוואָרן. דאָ געזונט ווערן נאָך דער פילגרה, איז באַגלייט מיט אַ שוואַכקייט און שרעקלעכע ווייטאָגן, אָבער מ׳האָט דאָס געפיל אַז מ׳קערט זיך צוריק אום צום לעבן.

וועג כ׳בין אינגאַנצן געזונט געוואָרן, האָב איך זיך געדאַרפט צושטעלן צו אַ קאָמיסיע פון דאָקטוירים. זיי האָבן מיר פעסטגעשטעלט אַן ערשטע קאַטעגאָריע געזונט צושטאַנד, כאָטש מיין געכיל איז געווען אַ שוועכער. מ׳האָט מיך געשיקט אין לאַגער, דאָרט האָט מען מיך באַשעפטיקט מיט אומוואַרפן ביימער אין וואַלד.

אין דעם לאַגער האָב איך געאַרבעט אַ חודש צייט מיט מיינע גרעסטע אַנשטרענגונגען, און שרעקלעכע באַדינגונגען, פשוט נישט צום אויסהאַלטן. אין משך פון טאָג האָט מען געהאַקט ביימער און ביינאַכט אָנלאַדן וואַגאָנעס, און עסן איז נישט געווען, נאָר ברויט וואָס מ׳האָט איינגעווייקט אין וואַסער. די גוטע פראָדוקטן האָבן די קאָמיסאַרן צוגעגנבעט און פאַרקויפט. זיי האָבן געפרעסן און געווען נאָך מער ווי זאָט, און אונז, די „פראָלעטאַריער", בריידער צו איין אידישאָגישער מיינונג, זענען אויסגעאַנגען פון הונגער.

איך בין ווידער צוגעקומען צו אַ לאַגע אַז די כוחות האָבן זיך מיר אויסגעלאָזט, כ׳האָב געזען אַז מיין לעבן ענדיקט זיך, ס׳איז מיר אַלעס נמאס געוואָרן, כ׳בין אַריין אין אַ דעפרעסיע, כ׳האָב געוואָלט באַגיין זעלבסטמאָרד, כ׳האָב דאָס געמאַכט אויף אַזאַ אופן, וועג כ׳האָב געקאָטשעט אַ שוועכע שטשאָפע־האָלץ אַרויף אין די וואַגאָנעס אַריין, האָב איך געכאַפט איין שטיק האָלץ, וואָס האָט גאָוואויגן 500 קילאָ, אויפגעהויבן דאָס מיט מיינע לעצטע כוחות, אין דער הויך פון וואַגאָן, געהאַלטן אין דער לופט, נישט געקענט דעצידירן, און ביים סוף וועג די כוחות האָבן מיך פאַרלאָזט, די הענט האָבן מיר געציטערט, און די קניעס האָבן זיך מיר געטרייסלט, מיין אָנשטרענגונג איז געוואָרן שוואַכער. כ׳האָב באַשלאָסן אָפצולאָזן דעם קלין, וואָס פאַרהאַלט און לאָזן דאָס שוועכע האָלץ זאָל זיך אַראָפגליטשן אויף מיין קערפער און מיך צעקוועטשן, און אַזוי ענדיקן מיט מיינע ליידן און פאַרמיידן נאָך שווערערע ליידן, וואָס זענען געשטאַנען פאָר.

צו מיין מזל האָב איך צעקלאַפט דעם קאָפ אין איינע פון די באַן ליניעס, כ׳האָב פאַרחלשט און אַרונטערגעפאַלן אונטער דעם וואַגאָן. דער אָפּגעהאַקטער ריזן בוים האָט דערווייל אַראָפּגעקאַטשעט אונטן און אַ שרעקלעכן דונער געטאָן, געבליבן שטעקן אין דער ערד און שטיין געבליבן גלייך, און איך בין געראַטעוועט געוואָרן.

גלייך האָט מען מיך געזונמען אין שפיטאָל מיט מיין צעקלאַפטן קאָפ און אויך כ׳זאָל אַביסל קומען צו זיך. מיין קאָפ איז געווען געשוואָלן, דער וונד איז געווען גרויס און איך האָב געהאַט געפערלעכע ווייטאָקן. מ׳האָט מיר געגעבן 3 טעג פריי כ׳זאָל זיך אויסרוען און גיין ווידער צו דער אַרבעט. נאָך דריי טעג האָבן די וויי־

טאָקן נישט אויפגעהערט, מיינע נערוועז זענען געווען שוואַך, כ׳האָב זיך נישט געקענט קאָנצענטרירן, אַ טומאן האָט זיך געדרייט ביי מיר אין קאָפּ, און כ׳בין געווען אינגאַנצן מבולבל.

אָבער כ׳בין צוגעקומען צו דער מיינונג מיטן פולן באַוואוסטזיין, אַז כ׳קען מער נישט געשיקט ווערן צו דער אַרבעט אין וואַלד, ווייל כ׳וועל דאָס נישט אויסהאַלטן אַפילו איין טאָג נישט. זיי אַליין האָבן זיך דערשראָקן פון זייער באַהאַנדלונג, וואָס זיי געבן מיר און האָבן זיך גערעכנט מיט מיין לאַגע און מיך איינגעאָרדנט אין באָד פון דעם לאַגער אַלס וועשער.

נאָך צוויי וואָכן בין איך געשיקט געוואָרן אויף אַ פלאַץ, דאָרט האָט מען קאָנצענטרירט אַלע נערוון־קראַנקע, דאָרט בין איך געווען די גאַנצע צייט אונטער אַן אויפזיכט פון דאָקטוירים. ס׳איז מיר נאָר אַביסל בעסער געוואָרן, האָט מען מיך גלייך געשיקט אַרבעטן צוריק אין וואַלד.

אינצווישן האָט זיך די מלחמה געענדיקט און איך האָב ממשיך געווען מיין אַרעסט. אין 1949 בין איך שוין געווען אינגאַנצן געזונט, האָט מען מיך געשיקט אַרבעטן אין אַ וואַלד. דאָרט האָט אָנגעפירט מיטן וואַלד אַ פּוילישער גוי, אַ געבוירענער פון דניעפראָפּעטראָבסק, וואָס האָט ספּעציעל גוט באַהאַנדלט די יידן. מענטשן האָבן געגעבן אָנצוהערן אַפילו, אַז ער איז אַ ייד, אָדער ער שטאַמט פון יידן.

ער האָט מיך געזומען צו זיך און לעבן אים בין איך געזונט געוואָרן אינגאַנצן. עסן איז געווען גענוג דאָרט, און מיין לאַגע איז פיל בעסער געוואָרן.

אין דעצעמבער 1949 איז אָנגעקומען אַ באַפעל אַז די פּאָליטישע אַרעסטאַנטן זאָל מען אָפּזונדערן פון אַנדערע אַרעסטאַנטן און זיי שיקן אין אַ ספּעציעלן לאַגער אין סרגנדער, דאָס איז געווען אַ קאָנצענטראַציע לאַגער פון פּאָליטישע פּאַרברעכער.

לויט די אינסטרוקציעס פון דעם לאַגער, זענען מיר געגאַנגען די זעלבע קליידער ווי די אַרעסטאַנטן און נומערירט אַלע ווי זיי. בייטאָג האָבן מיר געאַרבעט ביי בויען הייזער און 10 אַזייגער האָט מען אונז פּאַרשלאָסן אין די הייזער. דאָס איז געווען אַ רוסישער איינפאַל. מיר זענען נישט געווען קיין טורמע אַרעסטאַנטן נאָר שטוב אַרעסטאַנטן.

אין די שטובער זענען מיר געווען פּאַרשלאָסן ביז 7 אינדערפרי, פון 7 ביז 10 האָט מען נישט געטאָרט זיך דרייען אין גאַס, דאָס אַלעס בכדי מ׳זאָל אויסמיידן מיר זאָלן שאַפן אַ מסוכנע פּאַרטיי קעגן רעזשים. אויסער דעם איז דאָ דאָס אַרט לעבן נישט געווען אַזוי שלעכט, עסן איז געווען צו דער זאַט, און דאָס האָט אויך משפּיע געווען צום גוטן אויף אונזער געדאַנקענגאַנג.

אין דעם לאַגער זענען אויך געווען אוקראַינער בענדעראָוצעס, זיי האָבן מיטגעאַרבעט מיט די נאַציס, זיי האָבן אויך געהייסן „פּוילישע אַרעסטאַנטן", אייגנטלעך זענען זיי געווען געווייגלעכע באַנדע רויבערס, און אויך דאָ אין לאַגער

זענען זיי געווען אַ פאַראייניקטע באַנדע. זיי פלעגן אַרויסגיין פון די שטובער, צוטיילן זיך אין גרופּעס, אַרומגעשלעפּט זיך אין די שעה'ן פון 7—10 ביינאַכט ווען די גאַסן זענען געווען ליידיק פון מענטשן, און דאַן האָבן זיי געהרגעט מענטשן, צוליב דעם, וואָס מ'האָט זיך כלומרשט נישט ריכטיק באַגאַנגען מיט זיי. אַזוי האָבן זיי פאַר מיינע אויגן געהרגעט דעם יידישן שרייבער אינגל. מיט אַ האַק האָבן זיי אים געקלאַפּט און אים געלאָזט ליגן אַ טויטן.

אין לאַגער מיט מיר זענען געווען יידן באַוווסטע, וואָס זענען באַשולדיקט געווארן מיטן באַוווסטן פּראָגראַם 58. ס'איז געווען פּראָפעסאָר עמדין, אַן אייניקל פון ר' יעקב עמדין. ער איז געווען אַ גאון, אַ פּעדאַגאָג אין לעניגראַד. ס'איז אויך געווען דאָרט אַ רעפּערענט־דאָצענט פון היסטאָריע, קאַנטאָר שמואל איז געווען זיין נאָמען, אויך פון לעניגראַד. אים האָט מען אַרעסטירט יום־כּפּור, ווייל ער האָט מיט 2 חברים, אויך יידן, געטרונקען אַ לחיים און געזאָגט „לשנה הבאה בירושלים". ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז איינער פון זיי איז געווען אַ מוסר און דער דוצענט האָט באַצאָלט טייער פאַר זיין גרויסן זינד. נאָך געדענק איך דעם שרייבער אושרוביץ הירש פון ווילנא, דער יידישער דיכטער מאָטל גראביאן, וואָס באַטייליקט זיך היינט אין רעדאַגירן די „סאָוועטישע היימלאַנד". ער שטאַמט פון מינסק און איז געווען אוטשיטל, אַ ייד אַ תּלמיד חכם און אַ טיפּזיניקער פון בעסאַראַביע, אַ באַוווסטער העברעאישער לערער איז ער געווען. ווייסט אויס אַז דאָס איז געווען זיין גרויסער חטא, וואָס ער איז געווען פאַרבונדן מיט דער העברעאישער שפּראַך.

אין 1952 האָט מען מיך איבערגעפירט פונעם לאַגער קיין אקמולינסק אויף אייביק. דאָס איז געווען אַ לאַגער פאַר „פאַרמשפּטע אויף אייביק", וואָס איז אויפּגעשטעלט געווארן אין אַ פאַרוואָרפן ווינקל, נאָענט צו ווישניאָווסקער גובערניע אין דרום סיביר. מיין משפּט איז נישט פאַרגעקומען און ביז היינט ווייס איך נישט פאַרוואָס האָבן זיי פאַרשטאַרקט מיין שטראָף. מ'האָט מיר געגעבן אונטערצושרייבן, כ'האָב איבערגעלייענט דעם פּראָטאָקאָל און דאָרט איז געווען געשריבן אַז אַלעס ווערט געטאָן מיט מיין וויסן און הסכמה.

כ'האָב נישט געהאַט קיין ברירה און אונטערגעשריבן. כ'בין געווען גלייכגילטיק צו מיין גורל און פאַרצווייפלט, און נישט איינמאָל האָב איך באַדויערט וואָס ס'איז מיר נישט געלונגען דער זעלבסטמאָרד.

אין 1956 האָט מען מיך באַגנעדיקט, לויט כרושטשאָב'ס באַפעל און כ'בין געבליבן וואוינען אַלס פרייער בירגער. פון דאָרט האָב איך געהאַט די מעגלעכקייט צו פאָרן אויף אַ ווייזיט קיין ווישניוויץ.

כ'בין אַנגעקומען קיין דובנה מיט דער באַן, פון דאָרט מיט אַ טעקסי קיין קרעמענץ. אויף דער ווישניוויצער ראָגאַטקע בין איך געשטאַנען אפשר אַ שעה און נישט געזען קיין איין ייד דורכגיין דורך מיר. כ'האָב נישט געהאַט וועמען

עפּעס צו פּרעגן. כ׳בין געווען געפּלעפּט, כ׳האָב געוווסט וועגן דער קאַטאַסטראָפע, אָבער כ׳האָב נישט געגלויבט אַז ס׳איז נישט געבליבן קיין יידן מער. כ׳האָב נישט געגלויבט אַז אין קרעמענץ וועל איך נישט טרעפן קיין איינעם פון אונזערע ווישניוויצער יידן.

פּלוצים איז דורכגעגאַנגען אַ פרוי. אין דעם גאַנג האָב איך דערקענט אַז זי איז אַנדערש ווי די אַנדערע וואָס גייען דאָ דורך מיר. כ׳האָב זיך פּאַרגעשטעלט אַז דאָס איז אַ יידישע פרוי. כ׳האָב פּאַרפּירט מיט איר אַ שמועס און ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז זי איז פון קאַטערבורג און זי איז געבליבן מיטן מאַן אין קרעמענץ, ער איז אויך פון קאַטערבורג. זיי האָבן שטענדיק געחלומט צו זיין אין קרעמענץ, אין אַ גרויסער שטאָט, און איצט האָט זיך זייער חלום פאַרווירקלעכט, אויף מער האָבן זיי נישט געטרויעמט. פון איר האָב איך זיך דערוווּסט, אַז אין ווישניוויץ איז נישט געבליבן קיין איין יִד, אויסער מילער און צבי שגר. לויט זי זאָגט, זענען אין קרעמענץ אויך מער נישטאָ קיין ווישניוויצער. כ׳האָב נישט געוווסט וועמען זי מיינט. כ׳בין געווען בייַ זיי אַ פּאָר שעה און געפּאָרן קיין ווישניוויץ.

פּאַרנאַכט בין איך אַרויסגעפּאָרן מיטן אויטאָבוס קיין ווישניוויץ און אין אַ האַלבע שעה בין איך געווען אין מיין שטעטל. איך בין נישט פון די מענטשן, וואָס ווער אַזוי שנעל געריטן, אָבער די נסיעה האָט געווירקט אויף מיר, וועל איך אין מיין לעבן נישט פאַרגעסן. ווען כ׳האָב געהערט אַז איינער האָט אין אויטאָבוס אַ געשריי געטאָן, דאָ איז ווישניוויץ, האָב איך נישט געוווסט ווּהין כ׳בין אָנגעקומען. כ׳האָב פּלוצים דערזען, אַז ס׳איז נישטאָ אונזער שטאָט, ס׳איז קיין זכר נישט געבליבן פון איר.

נישטאָ מער ווישניוויץ, נעלם געוואָרן.

כ׳האָב געפּונען אַז ס׳איז געבליבן אַ פּאָר געציילטע שטובער, אין איין שטוב וואוינט אברהם רוזנבוים, בייַ אים בין איך געבליבן נעכטיקן און צומאָרגנס בין איך געגאַנגען זען וואָס איז געוואָרן פון ווישניוויץ.

כ׳בין אָנגעקומען אין דער שול גאָס. אַלע שטובער זענען נעלם געוואָרן, נישטאָ, נאָר די הייליקע שול אונזערע, דאָרט איז איצט געווען אַ טורמע דאָס יאָר, נאָכהער האָבן זיי פאַרוואַנדלט די שול אין אַ געווייַנלעך הויז צום וואוינען. מ׳האָט דערפון געמאַכט 3 שטאָק און צימערן אין יעדן שטאָק. די אַלע אַנשטאַלטן פון דער שטאָט האָט מען איבערגעפירט אין אַ אַנדער שטאָט און די טורמע האָט מען מבטל געמאַכט.

ס׳איז געבליבן אויך די „תּרבות״ שולע, וואָס אַלע געדענקען זי. אין דער זבאראזשער גאָס איז געבליבן שטובער פון י. קמצן, י. גון (יידל הון), מאזורס שטוב און בערעלע משה אַהרונס שטוב, אויך משה יוסף געלערס שוויגערס שטוב און די שטוב פון די ברידער שמואל רייזלס. כ׳בין געבליבן אין ווישניוויץ, געפּאָדערט מ׳זאָל באַפרייען די שטוב אונזערע און אַלס איינציקער יורש פאָדערן

דורך משפט די רעכט אויף איר. נאָך 3 מאָנאַטן האָב איך געווינען דעם משפט, כ׳האָב פאַרקויפט די שטוב און אַרויסגעפאָרן קיין זבאראזש.

איידער כ׳בין עולה געווען קיין ישראל, האָב איך ווידער באַזוכט ווישניוויץ. איצט האָב איך געפונען ענדערונגען. דער זאַמעק איז באַנייט געוואָרן און ער איז איצט ווי אין די אַמאָליקע צייטן. אין שאָט בויט מען שטאָקיקע הייזער און זי איז באַזעצט געוואָרן. פונעם קאָשציול איז נישט געבליבן קיין שפּאָר. נאָכן אויס־ רייניקן די שטאָט פון יידן, גייט איצט ווישניוויץ איבער אַ אויסרייניקונג פון פוילישקייט. אויך דעם זאַמעק זעען זיי ווי אַ רוסיש פאַרמעגן, און לויט דעם האָט מען אים געריכטעט.

עפעס וועגן סאָוויעטישער מענטשלעכקייט

אין 1946 אין חודש פעברואַר, ס׳איז 40 גראַד קעלט, האָט מען אונז צוזאַמען געזומען און געוואָלט שיקן צו דער אַרבעט. מיר האָבן נישט מסכים געווען, ווייל מיר זענען געווען אויסגעהונגערט און פאַרמאַטערט. איז אַריינגעקומען אַ קאָמאַנ־ דיר, אין דער ראַנגע פון אַ קאַפּיטאַן, וואָס איז באַוווסט געווען אַלס גרויסער אַנטי־ סעמיט און שלעכטער מענטש. ער האָט זיך צוגעטשעפּעט צו מיר און געזאָגט זיין סעקרעטאַר צו פאַרשרייבן מיר אַ ר׳אַפּאָרט, פאַר אומברענגען רעגירונג פאַרמעגן. כ׳האָב קאַליע געמאַכט אַ מאַטראַץ אָדער אַ קאָלדרע, אַזוי האָט עס געהייסן. פאַר־ שטענדלעך אַז ס׳איז נישט געווען ריכטיק, אָבער אַזוי האָט ער געזאָגט, בכדי צו באַרעכטיקן מיין אַרעסט, אָדער די שטראָף וואָס ער האָט געוואָלט אַרויפלייגן אויף מיר. איך האָב אויסגעטאָן מיינע קליידער און געוואָרפן זיי אים פאַר די אויגן און געזאָגט: נעם זיי און גיב דאָס דיינע קינדער אַ מתנה.

דאָס האָט אים נאָך מער אויפגערעגט און ער האָט געגעבן אַ באַפעל מיך אויסטאָן אינגאַנצן נאַקעט און אַרויספירן מיך אין גאַס. דאָרט זענען זיי ביידע געשטאַנען און געטריבן מיך אין פּראָסט און שניי הונדערטער מעטער, אַהין און צוריק, און שפּעטער האָט מען מיך אַריינגעוואָרפן אין טורמע אין קאַרצער און פאַרמאַכט מיך אויף אַ גאַנצער נאַכט.

אין קאַרצער איז געווען קאַלט, ווינטן האָבן געבלאָזן פון אַלע זייטן. אַ קליי־ נער אויוון איז געשטאַנען, אָבער זיין פייער האָט שוין לאַנג נישט געברענט. איך האָב זיך אָנגעקלאַמירט אין אייוועלע, גענאָסן פון זיינע קראַטעס, וואָס זענען געווען עטוואָס וואַרעם. אַזוי בין איך אָפּגעקומען די גאַנצע נאַכט, האַלב שלאָפּנ־ דיק נאַקעטערהייט אָן אַ באַדעק צו מיין קערפּער, געשלאָפן און מורא געהאַט שלאָפן, כדי נישט פאַרפרוירן ווערן.

* * *

דעם 15־טן פעברואַר 1951, אין אייגעם פון די טרויעריקע אָוונטס, האָב איך געשפּילט אַ שאַך מיט טשערנאָוויצער יידן, אין דעם איז אַריינגעקומען דער לאַגער

אויפזעער אַנטונוב, אַ ראַסן אַנטיסעמיט, ער האָט זיך אויפגערעגט און געשריען אַז מיר שטערן די רו פון די מענטשן מיט אונזער שפּילן און אונז אַריינגעוואָרפן אין קאַרצער. די פּאָל איז געווען פון בעטאָן, מיין פּאַרטנער האָט געהאַט וואַליקעס אויף די פיס און געווען גוט אָנגעטאָן, אָבער איך, וואָס האָב געאַרבעט אין שוויץ באָד, בין געווען לייכט געקליידעט, מיט לייכטע שיך, האָב דאָס שנעל אָפּגעפילט. נאָך אַ האַלבע שעה האָבן מיינע פיס אָפּגעפרוירן, כ׳האָב געפילט, אַז כ׳פאַרליר זיי. האָב איך זיך אָנגעשטרענגט מיט מיינע לעצטע כוחות און אָנגעהויבן לויפן אַרום די וועגט פון קליינעם קאַרצער, כדי צו דערוואַרעמען מיינע פיס.

אַזוי בין איך אָפּגעלאָפן פון 9 אַזייגער אָוונט ביז 6 אינדערפרי, ווען מ׳האָט מיך געזופן צו דער אַרבעט.

ווען נישט דאָס, וואָס זיי האָבן מיר געדאַרפט צו דער אַרבעט, וער וייס צי זיי וואָלטן זיך דערמאָנט אין מיר און כ׳וואָלט געענדיקט מיין לעבן אין קאַר־צער אָן שום זינד און פאַרברעכן.

כ׳מיין מ׳רעדט נאָר פון נאַציס — און וואָס איז מיט די רוסן?

פון איין גיהנום אין צווייטן

דער ערשטער סעפטעמבער 1939, דער טאָג פון מלחמה אויסברוך צווישן דייטשלאַנד און פוילן האָט מיר געטראָפן ביים טאַטן אין שטוב, אין ווישניוויץ, וווּ כ׳האָב פאַרבראַכט מיין זומער וואַקאַציע. אויף די גאַסן זענען אויפגעקלעפט מודעות, וואָס רופן די יאָר־געבנג זיך מאָביליזירן אין קרעמעניץ, די ראַיאָן שטאָט אונדזערע. אָבער פוילן קאָן נישט אויסהאַלטן די בליץ אַטאַקן פון די דייטשן, און ס׳נעמט נישט אָן קיין סך און פוילן פאַלט אַוועק מיט איר רעזשים צוזאַמען.

די פוילישע רעגירונג, אַנטלויפנדיק קיין רומעניע שטעלט זיך אָפּ אין קרע־מעניצער ליצעאום. מיט איר צוזאַמען לויפן אויך דער דיפלאָמאַטישער קאָרפּוס, די עלטערע באַאַמטע און אַנדערע. דער וועג קיין קרעמעניץ ווימלט מיט פראַכט־מאַשינען, וואָס פליען אין זייער פולער שנעלקייט, אַראָפּ אַראָפּ צו דער דרומדיקער גרענעץ. צווישן זיי געפונען זיך געציילטע יידישע פליטים, באַרימטע זשורנא־ליסטן. אין ווישניוויץ פאַרהאַלטן זיי זיך אויף אַ קלייניקן אָפּרו אין דער געביידע פון „תלמוד תורה״, וואָס איז די שטוב פון לייבקע טשאטשקא. אייניקע שטאָט מענטשן, פון די אַקטיוויסט טוער, האָבן זיך דערווּוסט וועגן די פאַרנעמע פליטים, שטאַטן אָפּ ביי זיי אַ קורצן באַזוך פול מיט סוד און טאַקט.

די ידיעה וועגן דער דייטשישער באָמבאַרדירונג פון קרעמעניץ און וועגן די ערשטע יידישע קרבנות, מאַכט די סכנה וואָס דערנענטערט זיך מער קאָנקרעט און וועקט אויף שרעק און פאַניק. די טרויעריקע מעלאָדיעס וואָס הערן זיך אין די ראַדיאָ אַפּאַראַטן, און דאָס אָנאויפהערלעכע אויפרופן די פוילישע זעלנער זיי זאָלן „בעסער צילן״, גיט נאָך צו מער טרויער און אומעט.

ביים ענדע איז אויך דער ראַדיאָ אַנטשוויגן געוואָרן.

* * *

דאָס שטעטל איז אייגנעהילט אין פינסטערניש, אַזוי זעט זי אויס נאָך מער פאַרלאָזט און פאַריתומט. די פאָליציי מיט די היגע, ביז איצטיקע הערשער, זענען פאַרשוווּנדן. גויים, פויערן פון דער געגנט הויבן אָן פלוצעם אַרומשמייען אין שטאָט מיט זעק אונטער די אָרעמס. זיי האָבן דערשמעקט דעם ריח פון הפקר און פאַרלאָזט פאַרמעגן. ס׳טראָגט זיך אַ פאַגראָמעלע אין דער לופט.

כאַרנאַכט זאַמלט זיך אויף די משפחה שטילערהייט ביים אַריינגאַנג. מ׳וויל זיין צוזאַמען ווען עס טונקלט, מ׳וויל זיך צוהערן, אויפפאַסן, אויסטוישן שטילער־הייט מיינונגען מיט שכנים איבער דעם וואָס האַלט ביים געשען. די לופט איז אָנגעזאָפּט מיט שרעק נוּעגן דער צוקונפט.

די בשורה פלוצעם, אַז די רוסן קומען, ענדערט די גאַנצע ווירקלעכקייט. ריכטיק, די ערשטע צוויי וואָס זענען אָנגעקומען צו דער פאָסט, זענען רוסישע

אָפּיצירן. אַרומגערינגלט מיט אַ ריזן־מאַסע מענטשן, שטעלט זיך אַרויף איינער פון זיי אויפן דאַך פון דער מאַשין און פרעדיקט הייס פעלקער־ברודערשאַפט. ער ווייזט אָן אויף דער ציי־ט, ווי אויף דער עפּאָכע פון שקלאַפן־פעלקער באַ־פרייונג און דער אויסגעשטרעקטער „ברודערלעכער האַנט" פון די רוסן צן די אוקראַיִנער און ביעלארוסן, כדי צו באַפרייען זיי פון דעם פּוילישן יאָך. אַפּלאָ־דיסמענטן און הוראַ אויסגעשרייען פון די אַרומיקע, באַגלייטן זיינע ווערטער.

די גאַסן און שטיבער זענען ווידער באַלויכטן. די אוקראַיִנישע באַפעלקערונג, נאָר זי אַליין, פאַרמירט זיך אין אַ סימפאָטיע־דעמאָנסטראַציע וואָס שפּאַנט צום זאַמעק. די שטעטישע יידן, אָנגעלערנטע נעבעך מיט דער פּראַקטיק פון אַזעלכע ענלעכע געשעענישן פון דער נאָענטער פאַרגאַנגענהייט, באַציען זיך מיט רעזערוו צו דער פרייד דעפילאַדע.

די שאָוויניסטישע לידער, וואָס עס זינגען די אוקראַיִנער דערמאָנען טרויּ־עריקע קלאַנגען פון די נישט ווייטע נאָך טעג און ברענגן אַרויף דעם אָנדענק פון פעטלורא מיט זיינע באַנדעס.

דער כאַאָס הויבט זיך אָן צו אָרגאַניזירן. די גמינע געביידע פילט זיך אָן צוביסלעך מיט יידישע אָנגעשטעלטע, וואָס זיצן ביי די ביוראָ טישן און טוען נישט גאָרנישט. די געטריי פון נייעם רעזשים וואָס זענען אַרויס פון זייער אָנ־לעגאַליטעט זענען טעטיק, צופיל טעטיק. ס'אָרגאַניזירט זיך אַ „קאָמסאָמאָל" פון בלויז יידישער יוגנט. יידישע טעכטער זוכן זיך צו חברן מיט אוקראַינקעס פון זייער עלטער. די גויישע שפּראַך הערט זיך רוישנדיק אין גאַס. די פעלקער ברי־דערלעכקייט גייט אַרויס פון די כלים.

אַ מיליטעריש אָפּטיילונג מיט איר פולער שווער־אַמוניציע קומט אָן אָנ־אויפהערלעך פון טאַרנאָפאָלער וועג. אַ טייל באַזעצן זיך אין די פאַרשטעט קוואַר־טאַלן. זעלנער באַאַנירטע זיצן אויף די לאַסט אויטאָס, וואָס האָבן זיך אָפּגעהאַלטן אין די גאַסן ווינקען און פירן איידעלע, האַרציקע געשפּרעכן מיט די מענטשן, וואָס דרענגן זיך צו זיי. אין מיט שטאָט שטייט אַ זעלנער און דערציילט די אַרו־מיקע פאַרזאַמלטע וועגן גוטס און גליק, וואָס פליסט ממש אין זיין לאַנד, וואָס וואַרעמט זיך ביי דער זון פון סטאַלין, דער „טאַטע פון פעלקער", דער „מענטשן זשענגי". אין אַ רעדל נישט ווייט, טאַנצן צוויי זעלנער צו די קלאַנגען פון אַקאָר־דיאָן און אַקראָבאַטיזירן ממש אַ ווונדער קאָזאַטשאָק.

לעבעדיק און פריילעך.

אינצווישן צעלאָזן זיך די זעלנער אין די געוועלבן און קויפן וואָס ס'לאָזט זיך, אַלעס איז קויפבאַר און גוט.

דוואָסיע בנימי'ס, פון דעם גאַלאַנטעריע געוועלב, איז אויסער זיך פון דעם פייַנקייט פון די נייַע קונים, וואָס דינגען זיך נישט און באַצאָלן וואָס זי בעט זיי. ס'נעמט נישט קיין סך און זי דערשמעקט, אַז אייגנטלעך איז עס אַ מין אויפגע־צוווּנגענע ליקווידאַציע־אויספֿאַרקויף, און זי הייבט אָן צו ראַטעווען וואָס זי קאָן.

ס׳הויבט זיך אָן אַן אַלגעמיינע פּראָדוקטן שפּאַכלעריי, די קלייטן ווערן אויס־געלייקט, די אַקטיוויטעט פון נייעם רעזשים שפּאַנען זיך איין צום קאַמף מיט די „ספּעקולאַנטן", וואָס פֿאַרבאַהאַלטן און האַלטן איין פּראָדוקטן, מען מאַכט באַ־זוכונגען, מען אַרעסטירט.

אָט אין די טעג געזעגען איך זיך מיט מיין משפּחה. כ׳ערפּיל די אָנווייזונגען פּוני דער מאַכט, וועלכע צווינגט אויף יעדן, ער זאָל זיך געפּונען אין זיין אַרבעטס פּלאַץ און כ׳פֿאָר אַרויס קיין האָראָדיק, וואָס נעבן ווילנא, ווי כ׳בין געווען אַ לערער אין אַ שולע. כ׳בין געזעסן אין אויטאָבוס און דורך דעם פענסטערל האָט זיך אָפּגעמאָלן מיין טאַטנס געשטאַלט, עליו השלום. די באָרד ווי־ס פון אָנצייטי־קער אַלטקייט. ער האָט מיר אַריינגעשטופט אין האַנט אַריין עטלעכע קופּערנע מאָנעטס, מיר זיי אַריינגעשפּאַרט צווישן די פּינגער און זיי באַהיליקט מיט אַ פּאָטער׳ס־עכער שטילער תפילה, וואָס בעט פּאַר גאָטס גנאָד. דאָס פּאָטערלעכע האַרץ האָט פּאַרויסגעזען, אַז דאָס איז אונזער לעצטע צעשיידונג. וועט דער אויטאָ האָט זיך גערירט, האָט ער אָפּגעווישט אַ טרער פון די אויגן און די ליפּן האָבן געמורמלט שטילערהייט: „יברכך ד׳", גאָט זאָל דיך, זון מיינער בענטשן און אָפּהיטן, און דערלויכטן זיין פּנים צו דיר, זון מיינער.

* * *

קיין האָראָדעק בין איך אָנגעקומען נאָך גרויסע וועג שווערי־קייטן. כ׳האָב מיין אַרבעט געטאָן אין שולע אַן אַ וואָרט צו זאָגן, ווי דער שטייגער איז אין סאָוויעטן רעזשים. אָבער כ׳וועל איבערהיפערן דאָס דערציילן וועגן דער צייט, ווייל כ׳וויל דערציילן וועגן די שוידער טעג, וואָס האָבן אונז געטראָפן אין די טעג פון די נאַציס מיט זייערע מיטהעלפערס. און כ׳מאַך דאָס כדי זיך מתייחד זיין מיט דעם אָנדענק פון צענדליקער זין פון ווישניוויץ מיין שטעטעלע, וואָס זענען, ווי איך, אויסגעריסן געוואָרן פון זייערע היימען און פאַרוואָרפן געוואָרן אין דער פרעמד, און אין זייער לעבנס און עקזיסטענץ קאַמף, אַ קאַמף פון קער־פערלעכע יסורים און גייסטיקע פּיין. געפּענטעט פון שטן, האָבן זיי אַרויסגעהויכט זייערע נשמות אין מענטשן קרעמאַטאָריעס און קיינער ווייסט נישט ווז זייער אַש געפּינט זיך.

* * *

דאָס שטעטל האָראָדעק איז נישט אַנדערש מיט גאָרנישט פון אונזערע שטעט־לעך אין מזרח פּוילן. דער גענטאָ און דאָס לעבן דאָרט אונטערשיידעט זיך מיט גאָרנישט פון אַנדערע געטאָס. דער נאַצישער אויסראָטונגס מעכאַניזם אַרבעט אומעטום לויט אייַן סיסטעם, וואָס איז אויספלאַנירט און פּאַרפולקאָמט. איר טאַקטיק איז פאַרנאָרונג און פאַרבלענדונג און איר ציל איז געצלעכע אויסראָ־טונג און פולע ענטוואָרצלונג.

די זעלבע גרויל טאַטן וואָס טרעפן אין געטאָ פון ראָקוב, דאָס דערבייאיקע שטעטל, טרעפן אויך די יידן פון דעם נאָענטן ראַדישקעוויטש, דאָ אין ראָקוב

ווערן יידן געצווינגען אָנטאָן טלית און תפילין און שטייגן און צוקוקן, ווי זייערע ווייבער שטייגן פֿאָר זיי נאָקעט, ווי די מאָמע האָט זיי געהאָט און טאָנצן אָרום אַ שייטער, געמאַכט פון ברענעדיקע ספר־תורות, ביז ס׳קומען אָן די האָנט־גראָנאָטן און מאַשין געווערן און דערשטיקן די באָועגונג פון די טענצערינס און שליסן אָפּ די שוידער־נאָכט.

אַ זעכצניעריק יינגל איז דער אייניציקער, וואָס באָווייזט צו אָנטלויפן פון דעם שייטער־הויפן און קומט צו אונז אין געטאָ. לויט די פֿאָראַרדנונגען פון דער פֿאָליציי טאָר זיך קיין פֿרעמדער נישט אויפהאַלטן אין געטאָ. מוז מען אים באַהאַלטן אין אַ גרוב, געמאַכט אין הויף פון אַ קו־שטאַל, און דאָס יינגל איז באָרווענ, אַזוי איז ער אָנטלאָפן אין מיטן ווינטער. זענען אָלע זיינע פינגער אָפּגעפֿרוירן, געשוואָלן און רינען מיט אייטער. ער זיצט אין גרוב, ווייניט און בעט זיך מ׳זאָל אים אויסהיילן די פינגער. איך ברענג אים פֿאָרבאָרגענערהייט וואָרעם וואַסער מיט שמאַטעס און אַביסל עסן.

אין ראַדישקעוויטש שפּאָנען מענטשן — יידן, קינד און קייט, אָלטע און פֿרויען, צו די אָפּענע גרובער, מ׳וואַרפט זיי אַריין לעבעדיקערהייט און ליגנדיק דערשיסט מען זיי צום טויט.

ס׳קומען אָן אַזעלכע און אָנדערע גרויל־דערציילונגען פון אָלע געטאָס פון די אָרומיקע שטעט און שטעטלעך. צו אונדז איז נאָך דער שטן נישט געקומען, ווייסט אים דער גוטער־יאָר פֿאָרוואָס. די פייניקונגען, די וווייטיקן און בלוט צאַפענישן ציען זיך אָנענדליך: אָט האָבן די שטאָט לאָבוזעס אָרויפגעשלעפּט דעם חזן מיט זיינע צוויי משוררים־יינגלעך אויף אַ באָלקאָן אין סאָמע מיטן שטאָט, זיי זאָלן פֿאָרווויילן מיט זייערע תפלות די שפּאָצירנדע מאָסן פון גאָס, וואָס גייען געמיטלעך זייער זונטיקדיקן שפּאָציר־גאָנג. די קלאָנגען פון חזנ׳ס תפלה רייסן זיך אין געטאָ אָריין דורך די פֿאָרהאָקטע לאָדנס און זיי ציפּן ביים האָרצן און דערשיטערן די נשמה.

און אָט ווערן אָלע געטאָ אייניווינער אָלאָרמירט אויפן שטאָט פּלאַץ. ווען זיי זענען אָלע פֿאָרזאַמלט שיסן די מערדער דרייסיק יידן אויפן פּלאַץ און ס׳ווערט באָפוילן אָלע זאָלן גיין אַהיים און קומען צוריק אַהער מיט גאָלד און זילבער שטיק, סערוויזן באָשטעק, מאָנטיס און בריליאַנטן און אָנפילן מיט זיי דעם ליידיקן לאָסט־אויטאָ, וואָס שטייט דאָ פֿאָרבערייט. וואָנזיניק און דערשראָקן לויפן די מענטשן אָרום אַהין און צוריק, געוויין פון קינדער און געשרייען פון דערוואָקסענע צעווואָקסן זיך ביזן הימל אָריין:

געוואָלד יידן, ראַטעוועט זיך, ראַטעוועט און ברענגט.

און יידן ראַטעוועט זיך... און ברענגען... און דער לאָסט־אויטאָ ווערט אָנגעפילט פון מינוט צו מינוט מיט גאָלד און זילבער און טייערע שטיינער, ירושה פון דורות.

* * *

אין די לאַנגע ווינטער אַוונטס איז דער געטאָ איינגעטינקט אין פּינצטער־ניש, ווי ער וואָלט זיך אַליין פאַרשלינגען אין אייגענעם שאָטן. דאָס ענגשאַפט אין די הייזער איז גרויס, אין אַלע פיר עקן פון צימער ליגן אויסגעלייגט פּינף יידישע משפחות אויף די פּעקלעך, וואָס דינען אויך אַלס בעטגעוואַנט. אין דעם נאַכט־רוים שוועבט אַרום דער שאָטן פון מלאך המות. קיינער ווייסט נישט, וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען.

א יונג פּאַרפאַלק האָט זיך באַזעצט מיט זייער צוויי־יעריק קינדעלע אין א פּינצטער ווינקל הינטער דעם אויוון. זיי ווילן אויך אייגעשלינגען ווערן אין אייגענעם שאָטן, נישט זיין געזען. זיי שרימפן זיך איין, קורטשן זיך איין. זיי וויינען, אז דער ערשטער ביים אויסראָטן וועט זיין דאָס פּיצעלע קינד, און זיי ווילן דאָך אַזוי, אז דאָס זאָל לעבן. דאָס קינדעלע זאָפט אין זיך אַריין דער מאַמעס ווייען און קרעכצן און ווינט נישט. פון וועג אָן עס איז שוין מיט אונז האָט עס נאָך קיינער נישט געזען. מ׳האָט עס נאָך קיינמאָל נישט אַרויסגענומען פון דעם פּינצטערן ווינקל. די מאַמע נעבעך ווייל מ׳זאָל דאָס נישט האָבן געזען, מ׳זאָל נישט וויסן פון אים. זי שטייט איבער אים איינגעבויגן, צוגעקלאַמערט צום פּיצעלע שעה נאָך שעה, ביינאַכט און בייטאָג.

ביינאַכט שווייגן אַלע, אַלע דיינע חושים זענען וואַך און געשפאַנט. מ׳מוז הערן וואָס טוט זיך אין דרויסן. פון יענער זייט שטעכל־דראָט פאַרקן הערט זיך א געוויש פון א לאַסט־וואָגן, וואָס האָט זיך אָפּגעשטעלט. דער מאָטאָר לעשט זיך אויס און מיט אים אויך דיין אָטעם־צוג. דיין בלוט פאַרליוועדט, דו בלייבסט שטיין ווו דו שטייסט, אפשר זענען דאָס געקומען די מלאכי חבלה? אפשר שוין איז דער סוף געקומען?

* * *

אויך אין אונזער געטאָ ווירקט א יודנראַט, א נאַמינירטער, א וועלקצייג אין די הענט פון געסטאַפּאָ וואָס לעבט זיך אויס אין אילוזיעס פון „טאָמער" און „אפשר וועט ווייסט" און ער וועט נישט מיד בייטאָג און ביינאַכט אַרומשמייען און זיי ברענגען די צוויי־וועכנטלעכע קאָנטיגענטן, וואָס מ׳האָט אַרויפגעלייגט אויפן געטאָ. צוויי פון יודנראַט באַוועגן זיך מיט ערלויבעניש אין ראַיאָן און קויפן ביי די גויים פאַר געפּעפּערטע פּרייזן די אַלע דעטיילן, וואָס זענען פאַרגעשריבן אין דער קאָנטריבוציע.

אָט ערשט האָבן די צוויי געבראַכט דער געסטאַפּאָ, וואָס זיצט אין קרייז־שטאָט, די „באַשטעלונג". און שוין גייען זיי צוריק מיט א נייער באַשטעלונג און די ליסטע איז לאַנג, 100 קאַראָקול מאַנטלען פאַר די מאטראַנעס, 200 פוטער מאַנטלען פאַר די מענער, 1000 פאָר וואַרעמע הענטשקעס, און נאָך און נאָך. דער געטאָ איז פאַרטאָן אין איין זאָרג. מ׳ציטערט, פונוואַנען וועט מען דאָס אַלץ נעמען? דער יודנראט זאַמלט אויף און נעמט צוזאַמען גאָלד און זילבער, מיט גוטן און מיט שלעכטן.

אין איינעם פון די אויגוסט טעג, נאָכדעם וואָס דער געטאָ איז שוין אָפּגע־
רַאַבירט געוואָרן און מ׳האָט אים שוין באַנומען פון אַלעם און נאָך דעם, וואָס
די מענטשן זענען געוואָרן סקעלעטן, טויט מאָגער, האָבן געסטאַפּאָ מענטשן אים
אַרומגערינגלט און אויסגעהרגעט די יידישע געטאָ עסקנים, זייערע טרייע
העלפערס. ביי אַ זיבן הונדערט שילער, צווישן זיי אויך יונגע קינדערלעך און
פּיצענקעלעך, ברעקעלעך, האָט מען אַרויפגעוואָרפן מערדערלעך אויפן טויט־אויטאָ
און אַרויסגעפירט אין טאָל אַריין. טאָטעס און מאַמעס האָבן צוגעזעען ווי האַנט־
גראַנאַטן און קוילן־וואַרפער צעפליישן זיי און דערהרגענען. אין קעלער פון דער
גרויסער שול האָלט מען פאַרשלאָסן אַלטע יידן און אַנדערע, כדי צו פאַרלענגערן
זייער גסיסה. די יונגע, וואָס טויגן נאָך צו אַרבעט, ווערן אויסגענוצט און פאַרשיקט
אין אַרבעטס־לאַגער, וואָס זיי האָבן אויפגעשטעלט אין נאָענטן שטעטל.

* * *

וועז די רעשטלעך פון אונדזער געטאָ זענען אָנגעקומען אין דעם אַרבעטס־
לאַגער, בין איך שוין דאָ געווען אַ וועטעראַן. מיר האָט מען אַהער פאַרשיקט
פּריער, נאָך דאַן וועז דער לאַגער האָט געפאָדערט פון יודנראַט אַרבעטס־קרעפּטן.
איך אַרבעט שוין דאָ אויף דעכער פון הויכע ריזן־געביידעס, וואָס ווערן אויפגע־
שטעלט אין אומגעבונג פון לאַגער. איך שלאָף אויף אַ האַרטער פריטשע פון
ברעטער אין דעם גרויסן באַראַק, וואָס געפינט זיך אן ערך פון אַ שעה גאַנג
נעבן דעם לאַגער. מיין אָנטון איז אויך מיין צודעק ביינאַכט. די בלעך פושקע,
וואָס כ׳האָב מיטגעבראכט פון געטאָ — אין איר קריג איך מיין פאַרציע זופּ יעדן
טאָג — האָב איך נאָך מיט מיר.

וועז די לאגער אַרבעטער קערן זיך אום פון זייער אַרבעט אין די ווויז־
באַראַקן, שלענגלט זיך נעבן דער קוך אַ לאַנגע ריי פון הונדערטער מענטשן־
שאַטנס, כדי צו קריגן זייער פּאָרציע פּאַרעיפּושט ברויט מיט אַביסל וואַסעריקער
זופּ, וואָס פיצעלעך קו־בוראַקעס שווימען אַרום אויף איר ווי שמוץ. די ריי
דערנידעריקט און פאַרמאַטערט. די אוקראַיניש אויפזעער מיט זייערע שטעקנס
זאָרגן פאַר דער אָרדענונג און פאַרן גלייכן שטיין.

דער וואָס שטייט פאַר מיר אין דער ריי איז דורכגעפאַלן ביים דערלאַנגען
זיין בלעכל צום זופּן פאַרטיילער. ער האָט נישט אויסגערעכנט געוני די שטרעקע
פון זיין האַנט. גיט דער שטאָלענער לעפל אַ האַק אים איבערן קאָפּ. ער פאַלט
אַנידער אויף דרערד און טריפּעט זיך אין גסיסה קאָנוולסיעס. קיינער העלפט אים
נישט. ס׳איז נישט געוווּנטשן אַ קוק טון אין דער זייט פון אים און וועקן רחמים...
דאָס איז אַ קליניקייט, יעדן טאָג געשעט דאָס. מאָרגן וועלן קומען אַנדערע אויף
זיין אָרט.

די שטימונג פון זופּ פאַרטיילער איז היינט נישט קיין גוטע, אַדער זיינע
אונטערהעלפער־חברים זוכן זיך אַ שפילעכל. ווערט דער קעסל זופּ אויסגעגאָסן
אויף דרערד, און זאָלן די שטויב־מענטשעלעך קריכן אויף זייערע קניען, לעקן

מיט דער צונג און צוזאַמענעמען די שיריים פון דעם שטינקנדיקן שפייז. די סצענע איז פאַר זיי זייער אַמוזירנדיק.

* * *

אין די וואַרעמע זומער טעג זיץ איך מיר, ווי שטענדיק, הויך אויפן דאַך, שוואַך און כאַרמאַטערט, פאַרטון אין חלומות פון עסן. דער בחור אַנטקעגנאיבער מיר רעדט נאָר פון עסן: פון דער ראָסל־זופ, וואָס זיין מאַמע פלעגט אָנגרייטן פון פרייטיק אויף שבת, און וועגן די געבעקסן אירע, אָט טונקט ער איין שטיקער פרישע חלה אין ראָסל, וואָס איז באַווירצט מיט קאָנבל. אָט אַזוי טראָגט ער דאָס צו צום מויל, קייעט און קייעט מיט פאַרגעניגן, עסט און שלינגט...

איך פיל דעם געשמאַק פון ראָסל מיטן קנאַבל און די פרישע חלה און כ׳שלינג מיין גאַווער. אויף די פליגל פון מיין פאַנטאַזיע שוועב איך... און עס און עס... כ׳רוק אַריין די האַנט טיף טיף אין מיין קעשענע. אפשר האָט זיך דאָרט צוגעקלעבט אַ ברעקל ברויט, וואָס כ׳האָב אַמאָל פאַרלוירן. איך נעם אַרויס דעם פינגער, דערלאַנג אים צום צונג און כ׳קער זיך צוריק צו דער ווירקלעכקייט.

אינמיטן דערינען איז אָנגעקומען דאָס לעצטע רעשטל פון געטאָ אין לאַגער אַריין. דאָס זענען געווען די מאַמעס, וואָס האָבן צוגעקוקט ווי מ׳האָט אויסגעהרגעט זייערע קינדערלעך. דאָס זענען געווען די טאַטעס אָן ווייבער און קינדער, יינגלעך אָן עלטערן. יתומים, עלנטע, מענטשן־שטויב. זיי האָבן נישט קיין כוח צו שטאַרבן, לעבן זיי נישט ווילנדיק. דער אינסטינקט פון עקזיסטירן טרייבט זיי גיין צו דער אַרבעט רייענווייז, שטייען אין אָטשערעד נאָך זופ, זיך לייגן אום אויפצושטיין צומאָרגנס צו דער מי און פראַציע, צום ליידן און פיין ביז ס׳וועלן זיך אויסלאָזן די כוחות. ביזן סוף. דאָס איז דער ווילן פון עקזיסטענץ אינסטינקט.

נאָענט צו מיין געלעגער אין באַראַק האָט זיך צוגערוקט איינער פון די, וואָס זענען אָקאָרשט געקומען פון געטאָ. אָט איז איצקו דער קאָוואַל, אַ גוטמוטיקער ייד, א רוהיקער. ער איז נאָך נישט אַזוי אויסגעהונגערט ווי איך, אַניט וואָלט ער נישט אַוועקגעלייגט זיין פּאָרציע ברויט אויפן אושאַק פון פענצטער, ס׳זאָל אים בלייבן אויף מאָרגן. ער איז אַ נייער און ווייסט נאָכנישט, אַז ברויט לאָזט מען נישט איבער אויף אינדערפרי.

דאָס ברויט ווינקט צו מיר פון אושאק אַראָפּ און לאָזט מיך נישט איינדרימלען. איך רוק מיך צו צום עק פון מיין געליגער, נאָענטער צום שטיקל ברויט, כ׳וויל נאָר הנאה האָבן פון זיין ריח, אָנזעטיקן זיך מיטן שיין פון ברויט אין פינצטערניש פון נאַכט. איך קורטשע מיך פון הונגער, כ׳וואַרף זיך פון זייט צו זייט. כ׳גיי אַראָפּ פון געלעגער גיי ארויף, און גיי ווידער אַראָפּ. דאָס פאיאָקל ברויט לאָזט מיך נישט צורו און כ׳קאָן נישט ביישטיין דעם נסיון.

און אין סאַמע ענדע פון דער נאַכט, וועט דער גאַנצער באַראַק איז פאַרזונקען אין טיפן שלאָף און טויכט איין אין אָפגרונט פון קערפערלעכע און גייסטיקע יסורים. און נאָר טעמפּע קרעכצן רייסן זיך אַרויס פון פאַרשלאָפענע מיילער, בין

איך מיר אַראָפּ פֿאַוואָלענקע פון מיין פּריטשע, צוגעגאַנגען צום פּענצטער, אויסגעשטרעקט די האַנט און אַ כאַפּ געטאָן דאָס שטיקל ברויט...

אויפצומאַרגנס אין דער פּרי האָט קיינער נישט געלייגט קיין אַכט אויף איצקע קאָוואַלס זידלערייַן און געשרייַען.

* * *

כ׳האָב געהאַט ביי זיך אַ קליין טייסטערל פאַר קליינגעלט, מיט אַ מאַנאָגראַם איינגראַווירט, אַ מתנה פון מיין יוגנט־חברטע, האָט עס געטראָגן אין זיך אַן איבערבלייבעכץ פון פאַרגעניגן און ליבע, בענקענישן און זכרונות פון נישט לאַנג פאַרגאַנגענע טעג. האָט באַמערקט דאָס טייסטערל אַ גוי, פון די לוין־אַרבעטער כּוח לאַגער און מיר געבראַכט דערפאר אַביסל מעל. הינטערן בארַאָק האָב איך געהיימערייד געקאָכט מיר מעל מיט וואַסער. זאַלץ איז נישט געווען. כ׳האָב נאָר פאַרזוכט אַביסל. ס׳רעשט ביסל לעמעשקע האָב איך איבערגעלאָזט אויף מאָרגן.

* * *

פון דאַך אויבן, נישט ווייט פון לאַגער, אויף אַ הויך בערגל, זעט מען אַ צוזאַמענטרייב פון צענדליקער טויזנטער רוסישע קריגס־געפאַנגענע, אַלע יונגע, קרעפטיקע, קאַמפס־געשולטע מענער־יונגען. יעדן טאָג ברענגט מען זיי אַהער אין די טויזנטער־טויזנטער און די ערד שלינגט זיי איין. יעדן פרימאָרגן טראָגט מען הונדערטער קערפערס — נאַכט שלאַכט — און מ׳באַגראָבט זיי נעבן זייערע וואָפן־ברידער. דאָ באַגראָבט מען שטילערהייד נישט פאַרהונגערטע, אָפּגענאַרטע יידן, נאָר יינגע מענער רוסישע קריגס העלדן... אַקעגן דעם, וואָס מ׳זאָגט: ס׳טייטש ווי איז מען דאָס געגאַנגען ווי שעפּסן צום טויט.

פון מיין געזעס אויבן זע איך אַ דייטש, אַ באַאַנירטער, פירט אַ בינטל רוסישע געפאַנגענע. זיי זענען אויס זייער יונג, אָבער הונגעריקע און פאַרמאַטערטע, איינער פון זיי בויגט זיך איין און רייסט אָן אַ ווילד געוויקסל און דערלאַנגט עס צום מויל. דער דייטש האַקט אים אַריין אַ קויל. ער בלייבט ליגן נעבן גרעזעלע.

* * *

לינקס פון מיר, אונטן, זייגן צוויי יידן האָלץ. אַ דייטשער פעלדפעבל גייט צופעליק דורך און הויבט אָן צו שלאָגן איינעם פון זיי, אַ שאַוולער יידי. ער טוט עס אָן שום אורזאַך, סתם אַזוי פאַר גאָרנישט. נו, וואָר וועט אים דען עפּעס טון דערפאר? דער פעלדפעבל ערט נישט אויף אים צו שלאָגן, ביז דער יידי ווערט אינגאַנצן בלוי, פאַרלירט זיין באַוווסטזיין און פאַרפאַלט זיך און גייט אויס.

יעדן טאָג טראָגט מען אַרויס יידישע קערפערס, קרבנות פון טיפוס. פון מאָל צו מאָל בייט מען איבער די טויטע מיט אַנדערע יידן, נייע, וואָס מ׳ברענגט פון ווייטנס, זיי זאָלן פאַרנעמען זייער פלאַץ.

אָט אין די טעג האָב איך באַשלאָסן צו אַנטלויפן.

אַנטלויפן אין וואַלד אַריין, פרובירן לעבן ווי אַ חיה. אַזאַ לעבנס־שטייגער. דאָס איז געווען אַן אומשולדיקע אילוזיע, אָבער די זעלבע אילוזיע האָט מיך

דערוועקט צום געדאנק און באַשלוס, צו טאַט און צום זוכן אַ וועג זיך צו ראַטעווען.

דאָס האָט מיך באַשעפטיקט אינגאַנצן און עס האָט אַזוי געדויערט טעג און נעכט. דאָס האָט מיך געבראַכט צו אַ שרעקלעך אָפשוואַכנדיק געשפּאַנטקייט, אָבער דאָס האָט מיך געלאָזט פאַרגעסן די ביטערע ווירקלעכקייט און דערוועקט אין מיר אַ האָפענונג. און ווירקלעך נאָך מאַנאַטן פון לאַנגע פאַרמאַטערנדיקע געשפּרעכן מיט חברים און נאָך געהיימע פּלאַנירונגען האָט מיין באַשלוס אַנגע־נומען אַ קאַנקרעטן כאַראַקטער.

און איין מאָל, ווען אונדזער עשאַלאָן האָט זיך געשלעפּט פון לאַגער צום באַראַק און איז אַדורך די שלאָסערייַ, וואָס איז געשטאַנען אויסער דעם לאַגער, זענען פון דאָרט אַרויסגעקומען יידישע אַרבעטער, וואָס זענען צוגעטרעטן צום עשאַלאָן, ווי דער שטייגער, טאָג איין טאָג אויס און געשפּאַנט צום ווויך־לאַגער. איינער פון זיי האָט מיר דערלאַנגט אַ בינטל האָלץ־שפּענער, דאָס האָט מען געמעגט נעמען אין באַראַק אַריין. אין די שפּענער איז געווען פאַרבאַלטן אַ לופע פון אַ רוסישער ביקס. יענע נאַכט האָב איך קיין אויג נישט צוגעמאַכט. פאַרזיכטיק און געהיימערייד האָב איך פאַרשטעקט די לופע אין איינע פון די שפּאַרונעס פון מיין האָלץ־געלייגער. שפּעטער צו האָט ער מיר איבערגעגעבן אַנדערע טיילן פון ביקס און מיר האָבן זיי צוזאַמען איבערגעטראָגן אין אַ פוסטער פערד שטאַל, נישטווייט פון די באַראַקן. דאָרט וווּ מ׳האָט געהאַלטן די טיפוס־קראַנקע, וואָס מ׳האָט באַהאַלטן פאר די דייטשן. דאָרט האָבן מיר אויך געהאלטן די ביקס ביז מיר וועלן אַנטלויפן.

***

אין אַ פראָסטיקער העלער נאַכט פון פעברואר 1943 האָט מען איינגעבראָכן דעם פאַרקן, און באַוואָפנטע מיט אַ ביקס, וואָס מ׳האָט זי נאָכנישט אויספרובירט צי זי שיסט, מיט געצילטע קוילן און אַ רעוואָלווער, זענען אַרויס אַכט יונגען אויף דער פרייַ. וועלן די וועכטער האָבן אויף אונדז אויפגעפּאַסט מיט פּייער, זענען מיר שוין געווען פון יענער זייט שאָסיי, אויפן יידישן הייליקן אָרט, וווּ מיר האָבן זיך אָפּגעשטעלט צו טרעפן. אויס מורא פאַר פאַרטיזאַנער זענען די דייטשן אונדז נישט נאָכגעלאָפן, זיי האָבן נישט געוואָגט. מיר האָבן זיך געשלעפּט אין זיגזאַגן, פאַרטושט די שפּורן.

***

דאָס גיין אין טיפן שניי האָט אונדז שרעקלעך אָפּגעשוואַכט. מיר האָבן געמוזט איבערייַסן, אָפּרוען זיך און זיך אויסטרוקענען, נאָך דעם וואָס מיר זענען אַדורך אַ טייכל אויפן וועג. מיר האָבן אַנגעקלאַפּט ביי אַ פויער אין טיר. מיר זענען אַריין אינווייניק. מיר זענען געשטאַנען פאַר אים נישט ווי בעטלערס, דאָס געווער האָט אויף אים געמאַכט אַ ווירקונג. מיר האָבן אויסגעטון די שיך און אין שטוב ביי אים געטרוקנט האניטשעס און אנטון, נאָכדעם ווי מיר האָבן זיך גוט אָנגעגעסן

זענען מיר אַוועק ווייטער אויף דעם פונקט ווו מיר האָבן זיך געדארפט טרעפן מיט די פּאַרטיזאַנער.

דריי פּאַרטיזאנער האָבן געווארט אויף אונדז. זיי האָבן זיך זייער אַנטוישט. ווען זיי האָבן געזען אַכט יידן און אַזוי ווייניק געווער. נאָר אייגעם, דעם שטאַרקסטן פון צווישן אונדז, אים האָבן זיי געגומען מיט דער ביקס און האָבן אים אַוועקגעפירט מיט זיך. זיי האָבן אויך צוגענומען ביי אונדז דעם רעוואָלווער. פּאַר די איבעריקע פון אונדז האָבן זיי געגעבן אָנצוהערן, אַז מיר האָבן נישט וואָס צו טון דאָ.

ווי האָבן זיי געקאָנט פאַרשטיין אונדזער לאַגע. אויף זייערע פנימער האָט זיך געלאָזט מערקן, אַז זיי ליידן נישט פון צופיל יידן־ליבע.

קורץ איז געווען דאָס באַגעגעניש. קורץ די האָפענונג און די פּאַרטיזאַנער זענען אַוועק פון וואַנען זיי זענען געקומען. מיר זענען געבליבן אַליין. און ווידער ווי פריער אָן געווער און אָן האָפנונג, דערשלאָגן און פּאַרצווייפלט. דריי טעג האָבן מיר זיך אויפגעהאַלטן אין וואַלד און ווען מיר זענען אַרויס זוכן עסן, האָט אונדז געדראָט מיט דער געפאָר אַריינצופאַלן אין די הענט פון די פּאַרשידענע יידן רוצחים, וואָס האָבן זיך געריטן אין די וועגן און דערפער. סיי אוקראַאינער סיי פּאָליאקן און ליטווינער.

די פּאַרצווייפלונג, די אויסזיכטלאָזיקייט און דאָס אומעגלעכקייט בייצושטיין אַזעלכע לעבנס־באדינגונגען, האָבן דערפירט פיר פון אונדז זיי זאָלן באַשליסן זיך צוריקקערן אין לאַגער און איבערגעבן זייער לעבן דעם גורל, וואָס איז זיי באַשערט. צוויי האָבן באַשלאָסן זיך לאָזן אין אַ וויטן וועג צו זייערן אַ גוט באַקאַנטן ראַיאָן. איך בין געבליבן אייגער אַליין אין וואַלד.

שטיל איז אַרום. שטיל איז דער וואַלד און שטום. די הויכע צוזאַמענגע־פלאָכטענע געדיכטע בוימער שטייען אויסגעצויגן, שטראָם און שווייגן. די נאַקעטע צווייגן זענען איינגעהילט אין שניי. פּאַרגליווערט און אכזריותדיק איז די וועלט אַרום מיר. איבער דיין קאָפּ בליי וואָלקנס, וואָס פאַרדעקן דעם הימל און שליסן אָפּ אַלע טויערן פון תפלה און רחמים. און אונטער דיר שנייאיקע בלענדיקע אונענדלעכע שטרעקעס.

איך גיי און שפּאַן אין די טיפע שנייען אַהין און צוריק, כדי צו לאָזן מיין בלוט לויפן שטראָמען, כדי ס׳זאָל נישט אָפּפרירן, און כ׳זאָל נישט אַוועקפאַלן אַ קרבן פון דעם אונרחמנותדיקן פראָסט. וועו די נאכט איז צוגעפאַלן און די קעלט איז געוואקסן, האָב איך זיך צוגעשארט צום עק וואַלד. פון ווייטנס האָב איך באַמערקט דאָס שמערירן פון די פלעמעלעך, וואָס האָבן זיך אָנגעצונדן אין די שטובער פון דאָרף. כ׳האָב מיך געלאָזט אין דער ריכטונג פון די ליכטלעך. כ׳בין צו צום ערשטן שטיבל, כ׳האָב געעפנט די טיר. כ׳האָב אַריינגערוקט דעם קאָפּ און געבעטן אויף רוסיש אַביסל וואַסער, אַביסנקעלע וואַסער.

פון פינצטערניש פון צימער האָט זיך אָפּגערופן אַ שטימע פון אַ פרוי:

— קום אַריין זינעניו (סינאָק), קום אַריין!

ס׳האָט געריידט אַ פויערט, די פרוי פון פויער. זי האָט באַלד פאַרשטאַנען ווער דאָס איז, וואָס בייט וואַסער אינמיטן נאַכט.

דאָס וואַרט „סינאָק" האָט מיר אַריינגעגעבן אַ וואַרעמקייט אין די ביינער און אַ געפיל פון ליבע. טרערן פון גליק האָבן מיר געשטיקט אין האַלדז. די פרוי האָט מיר צוגעטראָגן אַ טשאַשקע מילך און אַ גרויס שטיק ברויט און נאָכדעם, וואָס כ׳האָב דאָס אייגעשלונגען, הונגעריק מיט איינמאָל, האָט זי מיר געשענקט נאָך אַ פיידע ברויט און געזאָגט:

— בלייב נישט דאָ אין דאָרף. די מענטשן דאָ זענען שלעכטע. סיי אוקראַאינער און סיי ליטווינער קומען אַהער פון מאָל צו מאָל אין די נעכט. גיי אין „פוניע", דאָרט האָבן פויערן הייַנט געטרוקנט פלאַקס־שטרוי. ביינאַכט איז דאָרט וואַרעם, אַהין זאָלסטו גיין און איבערנעכטיקן.

אַ צווייהונדערט מעטער פון דאָרף איז געשטאַנען אַ קליינינקע, איינזאַמע, אָרעמע געביידקע. כ׳בין אַוועק אַהין. צו צום שטיבעלע, אויפגעעפנט דאָס טירעלע, וואָס איז געהאָנגען אויף איין זאַוויסע. ס׳האָט מיך אויפגענומען אַ בלאָנדזנדער הונט, וואָס האָט זיך דאָ צעלייגט. ער האָט זיך נישט געריכט, נאָר אויפגעשטעלט די אויערן אויף מיר און נישט רעאַגירט. איך בין מיר אַריין, אַוועקגעלייגט זיך אַנטקעגן אים אויף איינע פון די טרעפעלעך, האַלב שלאָפנדיק. אין די מאָרגן־דעמארונגען, וועו כ׳האָב זיך אויפגעכאַפט, איז דער הונט שוין נישט געווען.

כ׳בין אַוועק אין וואַלד אַריין צו מאַכן מיין צווייטן טאָג מאַרשירונג. אַנטקעגן אָוונט האָב איך ווידער געמאַכט דעם נעכטיקן קונץ. דאָס מאָל אָבער האָב איך אַנגעטראָפן אויף אַ שלעכטער פרוי, וואָס האָט מיך אַרויסגעיאָגט פון שוועל אַרויס מיט קללות און געוואלדעס. כ׳בין אַנטלאָפן פון איר.

אין דער פינצטערקייט פון דער נאכט האָב איך מיר זיך אַרויסגעדרייט און אַוועק אין קו־שטאַל איינגעגראָבן זיך אין אַ קאָפיצע היי. די נאכט האָב איך דורכגעמאכט צוגעטוליעט צום ווארעמען קערפער פון דער קו, וואָס איז געלעגן אויפן באָדן.

* * *

פאַרן זון אויפגאנג בין איך צוריק אַוועק אין וואַלד אַריין. מיינע כוחות האָבן זיך ערשעפט. דער הונגער האָט מיר דערקוטשעט. אין האַרצן האָט מיך געגריזשעט דער יאוש און שלעכטע געדאנקען זענען מיר געקומען אין קאָפ אַריין. כ׳האָב זיך אַוועקגעזעצט אויף אַ פעניעק פון אַ בוים, אָפּגעענדיק און ראט־לאָז. פלוצעם האָב איך דערהערט: ס׳טראָגט זיך פון ווייטנס, פון טיפענים פון וואַלד אַ דינער קלאַנג אַ מעטאַלענער אַ באַקאַנטער. ס׳האָט מיר דערמאָנט דאָס קלאַנג כון אַ זייגנדיקער זייג.

— באַשטימט זענען דאָס פויערן פון דער געגנט וואָס אַרבעטן אין וואַלד — האָב איך געטראַכט.

— אויב זיי וועלן מיך כאַפן וועלן זיי מיך הרגענען, אָדער איבערגעבן די דייטשן אין די הענט אַריין פֿאַר אַ געלט באַלוינונג. אָבער מיר איז שוין אַלץ איינס, האָב איך מיר געטראַכט אין האַרצן.

כ׳האָב מיך אַ ריס געטון און אַוועק אין דער ריכטונג פון זייג. וועג כ׳בין צו צום פלאַץ, האָבן אויפגעהויבן זייערע קעפּ צווישי יידן, וואָס זענען געשטאַנען אָנגעבויגן און געזוכט האָלץ. זיי האָבן זיך דערשראָקן און בלייך געוואָרן. זיי האָבן מורא געהאט, אַז מ׳האָט ענדעקט זייער באַהעלטעניש און אַ סוף צו זייער לעבן. אָבער נאָך אַ קורצן וועריטער אויסטויש, און נאָך דעם, וואָס זיי זענען געקומען צו זיך, האָבן זיי מיך אַוועקגעפירט צו זיך אין בודקע, וווּ זיי האָבן זיך אויפגעהאַלטן.

דאָס איז געווען אַ זעמליאנקע אויסגעגראָבן טיף אין וואַלד פלאנטעריי, פֿאַרדעקט מיט צווייגן און גוט פאַרשטעלט און פאַרמאַסקירט. פיר משפחות פון אַ צוואנציק נפשות, מענער, פרויען און קינדער, האָבן געווויינט אין דער זעמליאנקע. דאָס זענען געווען יידן פון נאַענטן דאָרף, וואָס האָבן זיך אויסגעלעבט פון די שפּייז געשענקען פון די פויערים, זייערע אַמאָליקע שכנים. קיינער האָט נישט געוווסט זייער פלאַץ פון באַהעלטעניש. נאָכט איין נאַכט אויס פלעגט איינער פון זיי אַרויסגיין ברענגען אַביסל מעל, אָדער קאַרטאָפל אונטערצוהאַלטן די נשמה. אַזוי האָבן זיי אָנגעהאַלטן אַ שטיק צייט און האָבן זיך געגרייט לאַנג אַזוי נאָך צו לעבן און פאַרזעצן אין פינצטערניש פון זייער באַהעלטעניש.

זיי זענען געשטאַנען אַרום מיר און אויסגעהערט שווייגנדיק מיין דערציילונג וועגן גורל פון יידן, וועגן שחיטות און מאַסן מאָרדן. אַ שווערער אומעט האָט זיך געזעצט אויף דעם שטיבל. זיי האָבן מיר געגעבן אַביסל וואַרעמע זופּ מיט גרויפן. די פאַרע, וואָס איז געגאנגען פון איר, האָט מיר דערקוויקט מיין נשמה. נאָך אַ קליינער ווייל איז מיר קלאָר געוואָרן, אַז ס׳איז נישט פאַר מיר דאָ צו בלייבן. ערשטנס, איז קיין פלאַץ נישטאָ, צווייטנס איז קיין עסן נישטאָ פאַר מיינעטוועגן. כ׳האָב זיי געפאַלגט און כ׳בין אַוועק פון זיי און געגאנגען זוכן טיף אין וואַלד אַן אַנדער ענלעכס שטיבל, דאָרט האָט זיך אויסבאַהאַלטן אַ פרוי, וואָס איר זון, מיינער אַ באַקאַנטער, איז אוועק אין דער פאַרטיזאַנקע. האָבן מיר געדענקט, אפשר דורך אים וועט מען מיך אויך אָננעמען אין די פאַרטיזאַנער און כ׳וועל געהאָלפן ווערן.

* *
*

שפּאַן איך ווידער אַזוי אין די טיפּע שנייען. כ׳מייד אויס דערפער, כ׳שנייד דורך סטעזשקעס און וועגן, זוכנדיק יעדעס מאָל פון דאָסניי האָפנונגען, וואָס זענען באַגלייט מיט נייע אנטוישונגען יעדעס מאָל איבערנייעס.

דער טאָג זעצט זיך, די נאַכט פאַלט צו און איך שפּאַן ווייטער צו דעם אומקלאָרן, אומבאַוווסטן.

מאָדנע געהיים זענען די וועגן פון צופאַל. גיי איך אַזוי און ס׳קומט מיר

אַנטקעגן דער יינגערער ברודער פון דעם פאַרטיזאַן, דעם בחור, וואָס איך זוך. ער גייט צו איינעם פון די פויערים פון נאָענטן דאָרף, וואָס איז דער פאַרבינדונגס מענטש צווישן זיין ברודער און דאָס רעשטל פון זיין משפחה, וואָס ווינט טאַקע אין דעם שטיבל, וואָס כ׳זוך.

כ׳בין מיט אים אַוועק צום גוי. ער פאַרזאַרגט מיך אויך אַ געלעגער ביים פויער אויף ביינאַכט. אָבער ער אַליין מוז אַוועק צו זיך אין שטיבל. ווייל ס׳איז געפערלעך צו בלייבן אין אַ דאָרף, וואָס ס׳פויזשן דאָרט אַרום סיי פאַרטיזאַנער, סיי דייטשן. ער פאַרענטפערט זיך אויך פאַרוואָס ער קאָן מיך נישט מיטנעמען מיט זיך אין שטוב אַריין. ס׳לאָזט זיך אויס, אַז ער אַליין מיט זיין מוטער זענען אייגנגעבעטענע, און ווי קאָן איין גאַסט ברענגען אַ צווייטן גאַסט?

ביינאַכט ליג איך אַזוי אויף דעם שטרוי געלעגער, וואָס דער פויער האָט מיר געבעט. די שטיוול צוקאָפנס, שוין אַ צוויי וואָכן ווי כ׳האָב קיין שוך נישט אויס־געטון. איז מיר יעצט לייכטער. ליג איך אַזוי און באַשליס, אַז אויב ס׳וועט פאַסירן און דייטשן וועלן באַזוכן די נאַכט, אָדער ליטווינער, וועל איך אַרויסשפרונגען דורכן פענצטער פאַר זיי אין די אויגן, אפילו ס׳זאָל מיך זייער קויל טרעפן אין רוקן. אבי נישט אַריינפאַלן לעבעדיק צו זיי אין די הענט.

אינמיטן נאַכט, מ׳קלאַפט אין טיר. כ׳ווער פאַרשטוינט, כ׳ווער פאַרגליווערט. כ׳קאָן זיך פון אָרט נישט אַ ריר טון, די פיס פאַלגן מיך נישט. דער גוי גייט צו עפענען די טיר און צו מיינע אויערן דערטראָגט זיך זייער געשפרעך:

— פרעמדע זענען נישטאָ דאָ?

— פאַראָן.

— וויפֿל?

— אַ ייד.

— אַ ייד? פון וואַנען?

— פון קראַסנע.

ס׳איז מיר לייכטער געוואָרן. פון דעם פרעמדנס ריידן האָב איך אָפגעשפירט אַ באַקאַנטע זינגענדיקע שטים, וואָס דער יידישער אַקצענט הערט זיך אָפ קלאָר פון איר. און אין איין אויגן־בליק זענען געשטאַנען פאַר מיר די פאַרטיזאַנער, יידן, אַנגעטאָן אין ווייסע לייוועטענע כאַלאַטן — אַ פאַרמאַסקירונג פון שנייסטעפּן. צוויי פון זיי האָב איך גוט געקענט. זיי זענען מיר באַקאַנט נאָך פון האַראדעק. יעצט קומען זיי פון גאָר ווייט און ווילן מיטנעמען מיט זיך זייערע פאַמיליעס, די רעשטלעך פון זיי, צו זיך אין וואַלד אַריין. דער דריטער איז פון מינסק. ער זוכט זיין צוועלפיעריק טעכטערל, וואָס איז אַנטלאָפן אין צייט פון דער אַקציע און לויט ווי מ׳זאָגט, געפינט זי זיך ביי אַ פויער און אַרבעט ביי אים די הויף אַרבעטן.

פאַרן מיר זאַלבעפערט אין שליטן, געשפאַנט צו 2 פערד און מ׳שלעפט זיך אַרום, זוכן דאָס קינד.

פֿאַרטאָג זענען מיר אָנגעקומען אויפן פלאַץ.

דאָס באַגעגעניש פון טאַטע מיטן טעכטערל איז נישט צו באַשרייבן. דאָס האָט צעריסן דאָס האַרץ. דער פויער דערוווּסט זיך ערשט איצט איר ריכטיקע אָפּשטאַמונג. ער ווערט דערציטערט פון דער עצם געפאַר, וואָס איז פאַרבונדן מיט אויסהאַלטן אַ יידיש קינד. אָבער מ׳זאָגט אים צו לעבנס פראָדוקטן און מ׳גיט אים אַ וווּנק, אַז ער מוז זי אָפּהיטן פון אַלדאָס בייז׳ס, און אַלעס איז אויף זיין כאַראַנטוואַרטלעכקייט. ער לאָזט זיך אָנווינקען, ווייל ער זעט, אַז מיר זענען צופיל ערנסט.

צוויי פון אונדז זענען אַוועק און איך מיט דעם מינסקער יידן בלייבן וואַרטן ביים פויער, ביז זיי ווילן צוריקקומען. צונאַכט דערוויסן מיר זיך, אַז אויפן וועג זענען זיי אַריין אין א קאמף, וואָס האָט זיך געפירט צווישן פאַרטיזאַנער און אַ ליטווינישע אָפּטיילונג, און אַז צוויי ליטווינער זענען אַנטלאָפן פון זייער אָפּטיילונג און אַריינגעפאַלן צו זיי אין די הענט. לאָזט זיך אויס, אַז דאָס זענען צוויי ווילנער יידישע יונגען, וואָס האָבן געלעבט אויף אַרישע פּאַספּאָרטן און צוליב דעם האָט מען זיי מאָביליזירט אין ליטווישן מיליטער, כדי זיי זאָלן קעמפן קעגן די פאַרטיזאַנער און זיך באַטייליקן אין פאַרניכטן די געטאָ׳ס.

די צוויי חברה האָבן אויסגענוצט די געלעגנהייט און דעזערטירט און זיך אונטערגעגעבן.

דער פאַרטיזאַנער שטאַב, וואָס האָט זיך באַצויגן מיט פאַרשטענדעניש צו קריסטן אין ענלעכע פאַלן, האָט זיך גאַנץ אַנדערש געפירט מיט די צוויי יידישע חברה. זיי האָבן זיך שרעקלעך אכזריותדיק באַצויגן צו זיי. און אויפצומאָרגנס האָבן זיי זיי געשאָסן צום טויט פאַר „מיטאַרבעטן מיט די נאַציס״.

צוליב פאַרשידענע אָפּהאַלטונגען אין וועג האָבן זיך ביידע אונדזערע חברים נישט באַווּיזן צו פאַרבינדן מיט זייערע פאַמיליעס און האָבן זיך געמוזט אומקערן צו זייער אָפּטיילונג.

איידער זיי זענען אַוועק, האָבן זיי זיך געוועדעט צו די איינווינער פון שטיבל און געבעטן, זיי זאָלן נישט מפקיר זיין אַ יידישן בחור, וואָס דרייט זיך אַרום אין די וועלדער און איז אויסגעוויזן צום אונטערגאַנג.

די נאכט האָב איך געטעכטיקט אין שטיבעלע און בין געווען איינער פון זיי.

* * *

כ׳בין נישט געזעסן מער ווי אַ פּאָר וואָכן אין דעם שטיבל. מיטן קומען פון פרילינג האָט זיך אָפּגעפילט אַ פאַרשטאַרקטע קריגס טעטיקייט צווישן די דייטשן מיט די פאַרטיזאַנער. ס׳האָט זיך אויך פאַרשטאַרקט די אויסראָטונגס טעטיקייט פון די געטאָס און דאָס אומבאַרענגען פון די רעשטלעך פון יידנטום אַרום.

געציילטע פליטים, בידנע פייער־רעשטלעך, וואָס זענען אַנטלאָפן ממש פון די קבֿרים־גריבער, האָבן אַרומגעבלאָנדזשעט אויף די וועגן, אין די טיפענישן פון

די וועלדער און געזוכט פאַר זיך אַ רעטונגס־אָנהאַלט. פיל פון זיי האָט מען אויס־געכאַפּט, פאַרמאַטערט און דערמאָרדעט אין די וועגן. נאָר געציילטע פון זיי האָבן זיך אויפגעקליבן אין די וועלדער.

אין דער זעלבער צייט האָבן די דייטשן פאַרשטאַרקט זייער קאַמף מיט די פּאַרטיזאַנער, וואָס זיי׳ער צאָל איז געוואקסן פון טאָג צו טאָג. צענדליקער טויזנטער דייטשישע זעלנער, מיט זיי די ליטווישע און אוקראַאיניש יוצר־משרתים, האָבן זיך צעלאָזט אין די וועלדער, כדי צו ליקווידירן די פּאַרטיזאַנען צענטערס.

דער באָדן האָט אָנגעהויבן ברענען אונטער די פיס. מיר האָבן געמוזט אַוועק פון דאָרט, נישט וויסנדיק ווּהין צו גיין. די זעמליאנקע איינווויינער האָבן אָנגע־הויבן צו וואַנדערן. צו אונדז זענען צוגעקומען נאָך יידן פון אַנדערע פלעצער, פאַריאָגטע, צעשראָקענע, נאַקעטע און הונגעריקע. מיר האָבן זיך אַ לאָז געטון צו די אומענדלעכע זומפן פון ביעלאָרוסיע. ס׳זענען פיל פון אונדז געפאַלן, געבליבן זענען זער ווייניק.

די איינציקע שטרעבונג איז געווען קריגן געווער, כדי אָנצוגעמען זיך אין אַ פּאַרטיזאַנען אָפּטיילונג. מיר איז געקומען צו הילף אַ אָפּטיילונגס־קאָמאַנדיר. ער איז געווען אַ וואַרעמער יידּ, אַ מינסקער אינזשיניער, מיט אַ יידיש עמפּינדלעך האַרץ, אָבער וואָס האָט געמוזט מאַסקירן זיין יידישקייט צוליב דעם מערדערלעכן אַנטיכעמיטישן גייסט, וואָס האָט געהערשט צווישן זיינע זעלנער. זיין געהיימס מענטש איז געווען אַ פּינסקער בחור — וואָס האָט אויך געמוזט אָנגיין פאַר אַ קריסט — „וואנקע דער גענער״ האָט מען אים גערופן. זיי האָבן צוגעזען אָפּטע אַנטיסעמיטישע אָפּענע אויסברוכן, וואָס דאָס ביסל יידן אין זייער אָפּטיילונג האָבן אויסגעשטאַנען פון די רוסן. ס׳האָט נישט אייגנאָל פאַסירט, אַז וועג ס׳האָט זיך זאָמגעקערט אַ קאָנפאַניע פּאַרטיזאַנער פון אַ מינען און סאַבאָטאַזש אַרבעט, האָט זי איבערגעגעבן אַ דין וחשבון איבער אַ יידישן פּאַרטיזאַנער, וואָס איז געפאַלן אין דער אַרבעט. קיינער האָט נישט געקאָנט זאָגן, ווער ס׳האָט אים גע׳הרגעט.

דער עצם צופאַל, וואָס דאָס האָט פאַסירט נאָר מיט יידן יעדעס מאָל, האָט נישט געקענט וועקן קיין צווייפל, אַז דאָס איז אַ רוסיש שטיקל אַרבעט. די ברודערשאַפט פון וואפן און קאַמפּס אייניקייט, וואָס ס׳פאָדערט אויף די געפאַר, פאַרשווינדעט ביי אונדזערע ברידער קריסטן, וועו ס׳באַהערשט זיי דאָס אַנטיסע־מיטישע געפיל.

אַ סך פאַקטן האָבן באַוויזן, אַז די פאַלן וואָס יידישע פּאַרטיזאַנען זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך זייערע קריסטלעכע געווער חברים, זענען גאָר נישט וויניק. וועו נאָר זיי האָבן געהאט די געלעגנהייט, האָבן זיי דאָס געמאכט. און אַזעלכע געלעגנהייטן זענען געווען, וועו מ׳האָט זיך צוריקגעקערט פון אַ צוזאַ־מענשטויס און פייער אויסטויש מיט די דייטשן.

ביי זיין בעסטן ווילן האָט דער פאַרבאָרגענער יידישער קאָמאַנדיר נישט

געקאָנט מיך אַריינעמען צו זיך אין זיין אייגהייט. אָבער ער האָט אונדז נישט מפקיר געווען. מיר האָבן זיך באַהאַלטן און געוואַרט.

אין אַ שענעם טאָג האָט וואַנקע דער גלעזער געהיימערהייט געבראכט צו אונדז אין באַהעלטעניש צוויי ביקסן, פאַר מיר מיט מיין חבר. מיר האָבן גענומען די ביקסן, זיך געזעגנט מיט אים און אַוועק.

מיר זענען אַוועק צו אַ וויטער פון דאנען אָפטיילונג און אַ נייער גרויזאַמער בלאָט אין מיין יוגנטלעך לעבן האָט זיך אָנגעהויבן.

אָבער דאָס געהערט שוין נישט צו אונדזער כוך.

ג. נודל

דער יידישער קאמוניזם אין ווישניוויץ

וועז די פאַליאקן האָבן פארלאָזט ווישניוויץ האָט געהערשט א צעטומלונג אין שטאָט, די אוקראינער האָבן זיך אַרגאַניזירט ווי זייער שטייגער אין א הפקר-צייט און געזוכט צו קומען צו דער מאַכט מיט דער כוונה צו רויבן און הרגענען, מיר האָבן זיי געזען אין פארשידענע ווינקלען פון שטאָט מיט זעק אין די הענט גרייט צום רויבן.

זעענדיק דאָס, האָבן זיך אַלע יידן צוזאמענגענומען צו זיין גרייט און זיך גענשטעלן. אינצווישן איז אַנגעקומען א ידיעה אין שטאָט, אז די רוסן קומען, הערנדיק דאָס האָבן די קאָמוניסטן זיך אָפגעזונדערט און קאָנספאַלידירט אַ קערפער-שאָפט פון מאַכט, וואָס אין שפיץ איז געשטאַנען ט. דענענבערג און אברהם גובער. פאַר זיי זענען דאָס געווען גרויסע טעג, וואָס יאָרן האָבן זיי געוואַרט דערוויף, פול מיט האָפענונג, אַז עס וועט קומען דער אויסגעחלומטער רעזשים.

די רוסן זענען אריינגעקומען דורכן קרעמעניצער באָרג און האָבן זיך דער-וייל באַזעצט נעבן פאַרק און פאַרכאַפט אויך צוויי שטובער, וואָס זענען געווען כאַר זיי נויטיק, דאָס זענען געווען ליפשיץ און גניפּ׳ס שטובער, אין דער צייט האָט מען געזען עטלעכע קאָמיסאָרן איבערגעטאָן אַלס זעלנער קומען אין שטאָט.

מיטן אַנקומען פון די רוסן די קאָמוניסטישע פארטיי ממש אויפגעלעבט און זיי אויפגענומען מיטן בעסטן ווילן און פריינדשאַפט, זיי זענען ממש ארויס פון דער הויט, און געטריי מיט זיי מיטגעאַרבעט, און אויך צוליב זיך, כדי אָפּיאַרשנען אַביסל פונעם פארמעגן — עס האָט נישט אָפּגעשטעלט אפילו וועז מען האָט גע-דאַרפט אויסגעבן נעמען פון אייגענע ברודער.

די פאַלגן פונעם מסר׳ן זענען געווען פארבונדן מיט פארשיקן גוטע טייערע יידן אויף סיביר און אין די ווישניוויצער טורמעס.

מיר האָבן אין אונדזער שרעקלעכסטן שוואַרצן חלום זיך נישט פאָרגעשטעלט, אַז ווישניוויצער זאָלן פעראַטן ברידער, און אַז די יונגע קרענקלעכע זאָלן זיין אַזוי אויפגעפרעסן פון קנאה, און גזלה.

א גליק וואָס די פארעטער זענען געווען וויניקע, אַבער די פאַלגן פון זייערע מעשים זענען געווען שרעקלעכע, ס׳האָט זיך אויסגעדריקט אין פארמעגן, גייסט און קערפער.

מטיס רבקה״ס פון די פיש איז געשטאַנען אין שפיץ פון נ.ק.וו.ד. האָט ארעס-טירט נחום ברן, יוסף שפירא און אנדערע פון די טייערסטע מענטשן פון דער וויש-ניוויצער קהלה. די בעסטע פונעם יונגן דור האָט מען ארעסטירט און זיי איבער-געפירט קיין קרעמעניץ אין דער פינסטערער טורמע. די הויפט דיריגענטן פון דער מלאכה זענען געווען אברהם גרובר און חנה גרובר. די פרישע קאָמוניסטן האָבן זיך אויך מתחייב געווען צו זאָגן עדות אין משפט און האָבן דאָס מקיים געווען.

נאָכן אויסרייניקן די „ציוניסטן" האָט מען אַנגעהויבן רייניקן די „קאפיטאַ-ליסטן" פון דער שטאָט, זיי האָבן זיך באוועלטיקט אויף די פארמעגנס פון די ליפ-שיצעס, שפיגעלמאַנס, טודרוס, און אויף אלע גרויסע און קליינע געשעפטן, און בכלל ווער עס האָט געהאַט די חוצפה אַביסל רייך צו ווערן אין פוילן האָט מען איהם גלייך געשיקט קיין סיביר.

פון די ערשטע פארשיקטע געדענק איך די ברודער ליפשיץ, שפיגעלמאַן, און גניפ, דער אינציגער חטא זייערער איז געווען, וואָס זיי זענען געווען רייך, און וואָס זיי האָבן געהאַט די חוצפה נישט צו נעמען אין בעטראַכט, אַז עס וועט קומען אַמאָל סטאַלינס רעזשים קיין פוילן.

ענדע דעצעמבער אין יאָר 1939 האָט מען זיי פארשיקט קיין סיביר.

ווען מען האָט געענדיקט מיט זיי, האָט מען צוזאמענגענומען מענטשן פון ברית-החיל און די אַסאַדניקעס, די פוילישע און אויך זיי פארשיקט אין דעם גזירה לאַנד. דאָס פארשיקן איז געווען באגלייט מיט פיניקן און ברוטאַליטעט. זיי האָבן דאָס געמאַכט שנעל און אין יעדער שעה פון טאָג אָן א משפט און א דין. זיי זענען אריין אין דער באַצייכנטער שטוב וועו זיי האָבן געוואָלט, געזאָגט דעם מענטש ער זאָל זיך אָנטון צום גיין. די שליטנס זענען געווען גרייט צו דעם יסורים־וועג און די קאַמיסאַרן אויף די פערד זענען אויך געווען גרייט צום באגלייטן, חלילה עס זאָל נישט ווער אַנטלויפן.

פון די וואָס מען האָט פארשיקט זענען געבליבן איינציגע. די ברודער ליפשיץ זענען אומגעקומען, גניפ איז געשטאַרבן און פון אנדערע האָט מען נישט געהערט ביז היינט.

די מצוה פונעם פארשיקן האָבן געמאַכט יהושע שמואל הערש מטיס צוזאמען מיט ברודער גרובער מיט אַזאַ התלהבות, דביקות, זייער אויפפירן זיך האָט אונדז דערדריקט, ביז אזוי איז אראָפ א מענטש פון ווישניוויץ נאָך יאָרן פון לעבן און אייניהייט? פון וואָנען האָט זיך געמומען דאָס אָפפרעמדונג ? דאָס אכזוריות׳דיקייט? שפעטער איז אונדז אביסל קלאָר געוואָרן, דער שטויס צו אזא אויפפירן, עס האָט זיך ארויסגעוויזן פשוט, אז דאָס איז געווען א תאוה פון רויב, וואָס האָט געגליהט פון אַסך יאָרן, ביז ערשט יעצט איז זי געקומען צו דער באַפרייאונג.

די גרובערס האָבן איבערגענומען די מיל פון שאגען מיט די שותפים, און האָבן אַ גרויס הנאה געהאַט פון דער הכנסה פון דער מיל, יהושע האָט געווען שטאָט אויף די בעקרייען, און אנדערע אויף די פאבריקן, וואָס זענען געווען אין שטאָט, זיי האָבן אייגעפירט נאָרמעס און רייען צו קריגן ברויט און אנדערע עסנווארג, אונדזער בעקרייי האָט אייגענטלעך געקענט זיך אַנרופן פאר אַ פראַלעטאריש אונטערנעמונג ווייל מיר, די גאַנצע משפחה האָבן געאַרבעט ביי אַלע ארבעטן, ריכ-טיגע פראַלעטאַריער. די גויים האָבן דאָס פאַרשטאַנען, אַז מיר זענען כשערע אין רעז׳ים, אָבער די יידישע קאָמוניסטן, זיי האָבן דאָס נישט געקענט פארטראָגן און ווען זיי האָבן נישט געקענט זיך קעגנשטעלן דער פאַראַרדנונג פון די גויים צו

דעם האָבן זיי כאָטש געגומען נקמה, וואָס זיי האָבן אונדז איבערגעפירט צו סופר׳ס בעקעריי און סופר׳ן צו אונדזערער.

די נאַרמעס, וואָס זיי האָבן פעסטגעשטעלט זענען נישט געווען רעאַל, אויף יעדער 100 קילאָ מעהל האָבן מיר געדאַרפט געבן 140 קילאָ ברויט, און ווען עס איז איינמאָל אַרויס נישט ריכטיק 143 קילאָ האָט זיך דער אַנפירער אויפגערעגט מעשה בעל־הבית און נאָך אַן אַנגריף פון ציניזם און גראָבקייט האָט ער אַ זאָג געטון: געגוג געעסן חלות, איר האָט זיך געגוג אָנגעשטאָפט אין אייער לעבן, געגוג אָנגעפרעסן. איך האָב זיך נישט איינגעהאַלטן און אים געזאָגט: פערגעס נישט, אז דיין מאַמע האָט אויך געפרעסן חלות און פיש, און די צוזאַמען מיט איהר. ביים סוף האָט איך אים געגעבן אַפאַר פלאסקן. צו מאַרגנס האָב איך געמוזט אנט־לויפן, איך בין אַוועק קיין ראָוונע. איך בין אויך אַוועק צוליב נאָך אַ סיבה. אין דער זעלבער צייט האָט מען זיך אָנגעהויבן טשעפען צום השומר־הצעיר, מען האָט פאַרבאָטן יעדע ציוניסטישע טעטיקייט, און מען האָט די נייע שליטים אופגע־קלערט, אז דער השומר הצער איז אַ סכנה פאַרן רעזשים.

מיר האָבן אלע באַשלאָסן אָנטלויפן און זיך מאָביליזירן אין דער רויטער אַר־מיי. אין ראָוונע האָב איך געקענט אויספירן מיין באַשלוס און זיך מאָביליזירט, מער האָב איך נישט געהערט וואָס ס׳איז פאַרגעקומען אין שטאָט פון זייערע מעשים, סיי פון די „פריעריגע״ און סיי פון די „פרישע״ ברודער, אייגן בלוט און פלייש — אַבער עס איז געשען מיט מיר א אויסטערייש געשעעניש ווייט פון שטאָט און ס׳איז מיר אויפגעקומען אויפן געדאנק דער גאנצער ענין מיטן פולן שרעק.

דאָס איז געווען אין 1942 איך בין דאן געווען אויפן פראָנט שעפעטאָווקע. א־ך ליג אין אַ בונקער אין צושטאַנד פון אונטערגאַנג און איך חלום, אַז איך קום קיין ווישניוויץ דורך דער קוואַל נעבן האָרין. די צייט איז פסח צייט, און איך קום אַהיים, גע איריין שטיל דורך דער הינטער טיר, אין שלאָפצימער פון טאַטן, גיי דורך די איבעריקע צימערן, כ׳זע די גאנצע משפחה, נאָר דעם טאַטן נישט. איך זוך איהם, ער איז נישטאָ, איך פרעג מיין ברודער, מיין מאַמען: ווו איז דער טאַטע? און זיי ענטפערן היינט האָט מען איהם געהרגט.

דאָס אלעס האָט זיך אריסגעוויזן איז טאַקע געווען אמת, די קאָמוניסטן האָבן אַרויסגענומען די עלטערע מענטשן פון שטאָט און זיי געהרגט. דאָס איז געווען דער ערשטער עפנטלעכער מאָרד פאר דעם קומען פון די דייטשן, דאָס איז געווען אַ נאַצישער קאָמוניזם.

אמת, אז אָנגעפירט מיט דער מלאכה פון מאָרד האָבן די גויים, די שונאי־ישראל אוסטרובסקי און סטורוזש וואלינסקי, אָבער די יידישע קאָמוניסטן האָבן זיי געגעבן די פולע שטיצע.

יהודה מרגלית

יידישער קאמוניזם אין ווישניוויץ

ווען די רוסן זענען אריין קיין ווישניוויץ האָב איך ממשיך געווען צו ארבייטן מיט מיין פערד און ווָאגן אין דער פאראוועג-מיל, ווָאס האָט געהערט צו שאג-ליפשיץ-ביסקער. איך האָב געקלערט אַז אין דעם רעזשים ווָאס איך האָב אים אַזוי פיינט, ווערט דאָך מיין לאגע זיין בעסער, ווייל איך בין דאָך א ארבייטער און גע-זאָגט דאָס מיין פרוי, אָבער אונדזערע אייגענע קאָמוניסטן, אחינו בני-ישראל האָבן אַנדערש געוואָלט, אַנדערש געקלערט ווי איך. צו דער מאָכט זענען געקומען דאָן אברהם גובער. מ׳האָט אים געמאכט פאַר קאָמיסאַר פון שטאָט, און קלמן טשואיש פאַר קאָמאַנדיר פון דער פאַליציי.

די ביידע האָבן אַנגעפאַנגען מיטן „רייניקן" לויט סטאַלינס סיסטעם, און צע-טיילן די ירושה און מאָכט מיט משפחה, און אייגענע מענטשן, מענטשן פון זעלבער אידעע. זיי האָט מען צוגעזאָגט גוטע אַרבעטס־פלעצער, זיכערע און לוינבאַרע, אויפן חשבון פון אַנדערע מענטשן ווָאס מען האָט ביי זיי צוגענומען די ארבעט און ברויט.

צווישן די קרבנות בין איך אויך געווען. שמואל גובער, אברהם׳ס ברודער האָט איבערגענומען דאָס פירן די מיהל, און צומאַרגענס איז ער שוין געזעסן אויף ליפ-שיצעס גרויסן פאָטעל. ער האָט מיר אַנגעזאָגט, אַז איך בין אָפגעזאָגט פון רעכט צו קומען אַהער אַרבעטן, מיין אַרבעטס־פלאַץ פון יאָרן. דאָרט וווּ איך האָב אַריין-געלעגט מיין מי און כוח. איך בין אריינגעגאַן צו אים און געפוווט אים זאָגן: ווי איז דאָס מעגלעך? איך בין דאָך א ארבעטער אַלע מיינע יאָרן, און דאָ איז מיין ארבעטס-פלאַץ און זכות פון מיין האַראָוואַניע, מיין שווייס און מיין זויבערער פארגאנגענהייט.

ער האָט מיך נישט געלאָזט ענדיקן און געזאָגט: אויב וועסט אַזוי שיין רעדן, וועלן מיר דיך נאָך שיקן קיין סיביר. זיי צופרידן וואָס מיר לאָזן דיך דאָ.

איך בין ארויסגעגאַנגען. איך האָב אויפגעהערט צו פארשטיין זייער געערכ-טיקייט. מיך האָט מען פארטריבן און אויך דעם בעל-הבית האָט מען ארויסגע-טריבן פון דער מיל, אָבער דעם רוס גרוזינאָוו, וואָס איז געווען אַ רייכער גוי האָט געהאָט א גרויס פארמעגן, פעלדער, וועלדער און א מיל, אים האָט מען איבערגע-לאָזט אויפן פלאַץ. איך האָב זיך געוווּנדערט, לויט וואָס פאר א פרינציפּ האָבן זיי דאָס געמאכט? אינצווישן בין איך געבליבן אַן ברויט און מיין משפחה איז געווען הונגעריג, האָב איך זיך געווענדעט צו גרוזינאָוון דעם גוי און אים געזאָגט:

איך האָב א פרוי מיט 4 קינדער, מען האָט מיך ארויסגעווארפן פון מיין אר-בעט — מיר שטאַרבן פון הונגער.

דער אַלטער גוי האָט זיך כמעט צעווויינט און מיך נישט געלאָזט ענדיקן מיין רעדן:

לאַז זיך אַפּ — האָט ער געזאָגט — נעם דיין וואָגן און קום צו מיר אין דאָרף, וועסט אַרבייטן אַ פּאָר וואָכן און ברויט וועט דיר נישט פעלן, שפּעטער וועלן מיר זען. זיי האָבן נאָך נישט געענדיקט זייער לעבן.

מיין פרוי האָט נישט מסכים געווען. אין אַזעלכע צייטן, יעדן טאָג זיך שלעפּן אין דאָרף, זי וועט צוגיין צו קלמן טשואיש, און וועט אים ווייכער מאַכן.

ער האָט זי אַרויסגעטריבן און אויך געדראָט מיט שיקן קיין סיביר. איין סטיל פון רעדן איז געווען ביי זיי, די שטאַרקע.

זי האָט זיך אומגעקערט א פּאָר שעמטע א דערשלאָגענע. איך בין געלאָפּן אין פּאָליציי און זיך צוגעשטעלט צום קאָמאַנדיר טשואיש און אים געזאָגט: איך בין דאָ, שיק מיך קיין סיביר, און באַלד.

זונטיק איז געקומען צו מיר גרוזינאָוס א מענטש און מיר געזאָגט, אז דער פּריץ האָט געהייסן נעמען פּערד און וואָגן און באַלד קומען צו דער ארבעט, אַרבעט איז דאָ פּאָר הונדערט כוחות. די זשעסטע פון דעם גוי האָט מיר אַביסל דערוואַרעמט מיין האַרץ.

איך בין אַוועק צו גרוזינאָוון, זיי האָבן דערווייל אים נישט געטשעפּעט און אים געלאָזט זיין וואַלד און גוטס.

זיין ברודער, דער קרומער האָט מיר געזאָגט, דאָס זענען דיינע ברודער, און דאָס זענען די גוטע יאָרן, וואָס עמיצער האָט געבעטן אויף זיי.

ביים ענדע פון טאָג האָט מען מיר געגעבן קאַרטאָפל, מעהל און אנדערע פּראָדוקטן, אין שטוב איז געווען יום-טוב. ס׳איז שוין אוועק א סך טעג, אַז מיר האָבן נישט געעסן צו דער זאָט.

אינמיטן דער נאַכט פונקט 12 אַזייגער האָט מען געקלאָפּט אין טיר, די קינ-דער האָבן זיך זייער דערשראָקן. מיין פרוי איז דערציטערט געוואָרן, איך האָב זי באַרוהיקט, איך בין צוגעגאַן צו דער טיר און געפרעגט ווער קלאָפּט?

קלמן בכבודו האָט מיר געענטפערט, אז דאָס איז ער.

איך האָב געעפנט די טיר און קלמן מיט 2 פּאָליציאַנטן זענען געשטאַנען און געזאָגט:

טו זיך אָן און קום מיט אונדז.

האָב איך געפרעגט מיטן ווייב און קינדער?

האָט ער געענטפערט: ניין, נאָר דו און איינס צוויי!

האָב איך געזאָגט:

הער זיך איין גרויסער מענטש און קאַמאַנדיר, איך גיי נישט אָן מיין משפחה, און צווייטענס, וואָס ברענט עס ביי דיר?

ער האָט אַרויסגענומען דעם רעוואָלווער און געזאָגט:

— איך הרגע דיך אויפן פּלאַץ, און צוגעשטעלט דעם רעוואָלווער צו מיינע אויגן, האָב איך אים געזאָגט:

— אָז דו ביסט אַזאַ גיבור האָב איך נישט געוווסט, זאָלסט וויסן אָז במילא

איז מיר נמאס דאָס לעבן און דיין רעזשים, טו מיט מיר וואָס דו ווילסט, איך גיי נישט אַן מיין משפחה. דאָס איז עס.

ער האָט זיך אייגעשפּאַרט און געפרווט צוגיין נאָענט צו מיר, איז מיין פרוי צוגעגאַן, אים געגעבן צוויי פּעטש אין פּנים און בלוט האָט אַנגעהויבן אים רינען פון דער נאָז.

דאָס האָט געהאָלפן, פון גרויס כעס האָט ער געהייסן אויך זי נעמען קיין סיביר.

די קינדערלעך האָבן אַנגעפאַנגען ווייגען אלע צוזאמען. האָב איך זיי געזאָגט: קינדער טייערע האָט נישט קיין מורא, במילא האָט איר דאָ גאָרנישט, טוט זיך אַן און מיר וועלן גיין. דער קאָמאַנדיר האָט געהייסן און מ׳מוז פאָלגן, קומט, במילא וועלן מיר שוין קיין גוטס נישט זען.

אינצווישן האָט אים שטאַרק אַנגעהויבן רינען דאָס בלוט פון דער נאָז און ער האָט זיך צעשריגן:

— טוט זיך שנעל אַן און גייט!

מיר זענען אַרויס אין גאַס, איך, מיין פרוי און קינדער. 4 קלייניע ציטערדיקע שעפּאלעך, האָבן געווויינט הייזעריק און פּארשלאָפן. און דאָ איז די לבנה פונקט אין פולן שיין, דאָס בילט איז געווען רירענד. קלמן טשואיש איז געשטאַנען אַביסל צעטומעלט און זיך נישט געירט פון פלאַץ. האָב איך געזאָגט, נו וואָס איז געשעען? פארוואָס שטייט מען? האָסט געזאָגט, זיי מקיים. און איך האָב א געשריי געטאָן — חבריא מיר גייען! פאָראויס!

פלוצים איז געשעען א זעלטענע זאַך. קלמן האָט געגעבן אַזאָג צו די פאַלי-ציאנטן (איך האָב פאַרגעסן צו דערציילן, אַז זיי זענען געווען אוקראַאינער) ווארט דאָ און איך קום באַלד.

ער איז אַוועק אַבער מער נישט געקומען. מיר האָבן געווארט אַ שעה, צוויי און ער איז אַלץ נישטאָ. די קעלט האָט זיך איינגעגעסן אין די ביינער, די פאַלי-ציאנטן זענען אויך געשטאַנען צוגעשמיטע גלייך מיט אונדז. איך האָב זיי געזאָגט, חברים וואָס וועלן מיר טאָן ס׳איז נישטאָ דער קאָמאַנדיר?

האָבן זיי מיר געענטפערט:

— נעם די פרוי מיט די קינדער אין שטוב אריין און דו בלייב מיט אונדז ווארטן.

איך האָב אַזוי געטון, און ווען איך בין צוריק אַרויס אין גאַס זענען שוין ביידע שקצים נישט געווען.

דערנאָך האָט זיך ארויסגעוויזן, אז ווען מיין פרוי האָט אים געגעבן די פעטש האָט זיך דערווייל נעבן אונדז צוזאמענגענומען מענטשן. קלמן האָט זיך צעטומעלט און איז נעלם געוואָרן, אויך די פאַליציאנטן האָבן געזען זיין דורכפאַל און האָבן זיך אויך אַפּגעריקט.

אינדערפרי בין איך אוועק ווידער צו דער אַרבעט צו גרוזינאַוון, גלייך ווי גאַרנישט איז געשען.

ער האָט שוין געווארט אויף מיר. די געשעענישן פון ביינאכט האָט ער שוין געוווסט.

ער איז געווען ערנסט און אויפגערעגט און געפרעגט: וואָס איז געווען מיט דיר ביינאַכט? דערצייל אַלעס, אַלעס.

איך האָב פראָבירט פארטושן, אַבער ער האָט מיר געזאָגט: זייער שען פון דיין זייט, וואָס דו ווילסט נישט באַליידיקן דיינע ברידער, אָבער איך ווייס אַלעס. דיין פרוי דאַרף באַקומען א אויסצייכנונג.

פון דאן בין איך געבליבן ביי אים אַרבעטן און גאַנץ גוט געלעבט.

אין איין שיינעם טאָג קומען אַריין צו מיר די ברידער גובער, רופן מיך אַוועק אין א זייט, פרעגן מיך ווענגן מיין לאַגע, ווי אזוי איך לעב? צו פעלט מיר נישט עפעס? צו איז מיר נישט שווער? אפשר קלאָג איך זיך אויף עפעס? האָב איך זיי געענטפערט:

גייט ביידע צוזאמען מיט די קאָמוניסטן אין דער ערד אריין. אָז איך וועל זיין אין סיביר וועל איך הערן פון אייער מפלה, איר באַגראָבט זיך אליין.

זיי האָבן זיך געבעטן ביי מיר איך זאָל גיין מיט זיי, זיי וועלן מיר געבן א גוטע ארבעט. צוליב וואָס דאַרף איך ארבעטן ביי אַ בורזשוי? זיי האָבן נישט געזאָגט ביי „גוים", און זיי האָבן אויך נישט געגעבן צו פארשטיין פארוואָס מען א גוי יאָ בלייבן א בורזשוי.

איך האָב זיי מוחל געווען זייערע טובות און געזאָגט:

איר זענט נישט ווערט צו דערמאָנען זיין נאָמען. זיין שטויב פון די שיך, וועל איך נישט געבן פאר אייך. איך האָב געלערנט מיט אייך אין איין חדר, צוזאמען געוואקסן, ווי שעמט איר זיך נישט? ווער זענט איר?

זיי האָבן זיך געבעטן ביי מיר, און מיך געדראָט, אז במילא וועל איך נישט בלייבן ארבעטן אויף דעם פלאץ.

אין א חודש ארום האָט מען אויך גרוזינאַוון אַרויסגעיאָגט און ווידער בין איך געבליבן אַן ברויט.

איך בין געבליבן אין ווישניוויץ אַבער צו זיי בין איך נישט געגאנגען.

איך בין צוגעגאַנגען צו קלמן פישמאַן׳ס א פעטער פון די גובערס, ער איז געווען א טרייגער, מיט אים האָב איך געהאָט א געמיינזאמע שפראך און איך האָב אים געזאָגט, וואָס טוט מען? וואָס זאָגסטו? האָב ער מיר געענטפערט:

דו ריידסט צופיל, דאָס איז עס.

איך האָב זיך נישט געמאַכט וויסנדיק, וואָס ס׳איז געווען און אוועק צו דער מיל אַרבעטן. ס׳איז אַוועק דער אַנפירער צו שמואל גובער, און געבעטן פאַר מיר רחמים, ער האָט נישט מסכים געווען, האָט אים קלמן געזאָגט, איר זענט קינ-דער, איר ווייסט נישט וואָס איר טוט.

איך בין געשטאַנען אונטער דער טיר און דאָס געהערט. צום סוף האָט עפעס עמיצער געזאָגט צו שמואלן, לאָז אים ארבעטן.

דאָרט האָט אויך געארבעט יעקב קריגסהאָבער, מיטיעס טאָטע, ער איז געווען דאָרט דער מאָגאַזיניער, ער האָט מיר געגעבן א צעטל צו דער אַרבעט און מיר גע-זאָגט :

האָסטו דאָ 16 זעק, פאָנג אָן אַרבעטן, און סטאַרע זיך ווייניקער צו ריידן. דאָך האָט מיר שמואל נישט אויפגעערט צו שטערן, אָבער יעקב קריגסהאָבער האָט זיך איינגעשטעלט און מיר געגעבן צעטלעך צו דער ארבעט, אָזוי ווי פאָר אלע.

וועז ס׳איז געווען א גרויסע פארזאמלונג פון דער פארטיי האָט מען שמואל שוין נישט אויסגעוויילט, זיין פלאָץ האָט פארנומען אברהם, זיין ברודער.

די זון פון די יידישע קאָמוניסטן האָט אָנגעהויבן אונטערצוגיין.

אינצווישן זענען אריין די דייטשן, מען האָט מיך אוועקגענומען פון מיין מש-פחה, איבערגעפירט קיין דובנאָ, פון דאָרט בין איך אנטלאָפן קיין רוסלאָנד. ליידער בין איך אליין אוועק.

אלעס האָב איך פארגעסן, אויסער מיין משפחה און דער פאראט פון אייגענע ברידער, וואָס איז פאַרבליבן ווי א נישט פאַרהיילטע וווּנד אין האָרץ. איך וועל דאָס נישט פארגעסן.

ווישניוויץ 1944

די רוסן זענען אַריין צו אונדז דעם 17.12.39. איך האָב געאַרבעט אַלס פאַרקויפער בייַ יאָסל אַווערבוך. הגם כ׳בין געווען אַ כשרער אַרבעטער, האָב איך באַשלאָסן איבערפאָרן פון שטעטל און נישט צוזען די גליקן, וואָס ס׳ברענגט מיט זיך דער נייער רעזשים.

כ׳בין אַוועק צו מיין ברודער אין באָיטן, דאָרט בין איך אויסגעווייַלט געוואָרן אַלס פרעצעדאטעל סיעל־סאָוויעטא (עלטסטער פון דאָרף, אַ מין בירגער־מייסטער).

דעם 2.10.1940 האָט מען אַרויסגעשיקט אַלע פוילישע אוסאדניקעס פון דער געגנט קיין סיביר.

איך האָב דאָס אויפגענומען מיט אַ רואיק געוויסן, ווייל די אוסאדניקעס זענען אונדז געווג אַריין אין די ביינער ביי די פאַליאקן.

דעם 16.4.1941 האָט מען מיך מאָביליזירט אין דער רויטער אַרמיי און כ׳בין אַריבערגעפירט קיין טיף רוסלאנד 300 קילאָמעטער נאָך מאָסקווע. באַלד האָט אויסגעבראָכן די רוסיש־דייטשישע מלחמה אין 22.6.41 און איך בין אַריין אין איר אַלס טאַנקיסטן אָפיציר.

כ׳דערציילּ דאָס, ווייל קעמפנדיק מיט די דייטשן האָב איך נישט געוווסט, אז די דייטשן מאָרדן און ראָטן אויס דאָס יידישע פאָלק. כ׳האָב געקעמפט פאַר מיין אַרמיי און פאַר רוסלאנד.

אין 1942 האָבן די אוקראינער אָנגעהויבן אַנטלויפן פון די פראָנטן, פאַראטן די סאָוויעטן און אַווערק אהיים. זיי האָבן עפעס געהערט וועגן היטלערס נצחונות, ווייזט אויס. זיי האָבן אויך געוואָלט נעמען אנטייל אין דעם קוילענען יידן. אָבער סטאַלין האָט אונדז אַלע געהאלטן פאַר פאַרדעכטיקטע און געהייסן אַראָפנעמען פון פראָנט אַלע מערב־אוקראינישע בירגער, געמיינט אויך יידן. איך, ווייזט אויס, האָב געהייסן אַ פאַרטרויילעכער און בין געבליבן אויפן פראָנט.

אין אָנהויב 1944 האָבן די רוסן זיך געשלאָגן נעבן טאַרנאָפאָל. בייַ די רוסן לאָזט מען נישט אַ סאָלדאט זיך שלאָגן נאָענט צו זיין הייַמאַטס־קאָנט. איך האָב דאָס געווווסט, האָב איך נישט דערציילט גאָרנישט און בין אַוועק אויף טאַרנאָפאָל זבאראזש, מיטן געדאנק, אפשר וועל איך זען מיין משפחה, נאָענטע, באַקאָנטע.

כ׳בין אַוועק קיין דובנע. אין גאַס האָב איך דערקענט אַ ייד, איז געווען אַ היטל־מאַכער און הייסט יענקל ציטרין.

ס׳איז אַוועק אַ שמועס. צוביסלעך, צוביסלעך האָט ער מיר דערציילט: אין דובנע זענען געבליבן פון 16,000 יידן קוים 30 יידן צעבראָכענע, וואָס האָבן זיך בנס גערעטעוועט. אין קרעמעניץ נאָך וויניקער. אין ווישניוויץ? ער

האָט דערשמעקט, אַז ער טאָר מיר נישט דערציילן דעם אומגליק פון אונדזער שטעטל. ער האָט נאָר געזאָגט:

— פאָרט נישט קיין ווישניוויץ! בלייבט בעסער דאָ אין דובנע.

כ׳האָב זיך נישט געקאָנט איינהאַלטן. כ׳בין אַוועק קיין קרעמעניץ און פון דאָרט קיין ווישניוויץ. כ׳האָב געציילט די מינוטן צו קומען אַהין.

איך האָב די שטאָט נישט דערקענט. כ׳בין אַוועק צו דער גרעבליע, וווּ מ׳פאָרט צו דער אַלטער שטאָט. כ׳האָב אָפגעשטעלט מיין מאַשין און געזאָגט צו מיין קאָפיטאַן:

— טאָווארישטש מאלציעוו, איך בין געבוירן אין דער שטאָט און איך בעט גיב מיר 12 שעה פריי.

ער האָט מיך געוואָלט אָפרעדן דערפון. אָבער כ׳האָב אים איבערגערעדט. אַלע מאַשינען זענען אַוועקגעפאָרן און איך בין געבליבן אין ווישניוויץ.

אַרויסגייענדיק אויפן מאַרק נעבן שמעון חיים שמעונס, האָב איך געטראָפן אַ גוי פון באַיטן, פאַרנדיק אַהיים. ער האָט מיר דערקענט און געזאָגט, כ׳זאָל זיך נישט וואגן צו בלייבן דאָ אין שטאָט. די סכנה איז גרויס, מ׳וועט דיך הרגענען. ער האָט מיך פאַרנומען מיט זיך קיין באַיטן. כ׳האָב נישט געווּסט, אז די סכנה צו פאָרן מיט אים איז גרעסער, ווי צו זיין אויפן פראָנט.

אין דאָרף בין איך אַוועק צו טשערווינסקין. ער האָט זיך צעקושט מיט מיר, שטאַרק געוויינט גערירט און האָט מיר געבעטן:

— שמחה, אנטלויף פון דאנען. מ׳וועט דיך דאָ דערשלאָגן און קיינער וועט נישט וויסן וווּ דיין געביין איז.

כ׳האָב מורא געהאט און כ׳בין פון דאָרט אַוועק אין אַ דערבייאיקן פלאַץ, וווּ כ׳האָב געהאט אַ גוטן פריינד פאוולע פּיענטקאָווסקי מיט זיין ווייב אנעלקא. אָבער זייער שטוב איז געווען פּוסט, זיי זענען אַוועק שוין לאנג, אויך פאַר מורא פון די אוקראינער.

כ׳בין אַריין אין סטאָדאָלע. כ׳האָב נישט געוואָלט בלייבן אין שטוב. דאָרט האָב איך מיר געמאכט אַ לאָך אין היי, איינגענאָרעט זיך און געקוקט זיך אין דרויסן.

שקצים האָבן האָפערדיק געזונגען לידער, דערביי געלאכט און געשטיפט, אָבער איין ליד האָבן זיי יעדעס מאָל איבערגעחזרט.

זשידי פאכאוואלי

דערעווא פוסאדילי

דערעווא בודוטסיא ראזוויוואטע

בודעם דא פאניוו סי פאביראטע.

אין יידישן הייסט עס: מיר האָבן די יידן אויסגעהרגעט און ביימער פאַר־פלאַנצט, די ביימער וועלן זיך אַנטוויקלען וועלן מיר זיך אַ נעם טון צו די פּאַנעס, די פּאָליאקן געמיינט.

4 אַזייגער פֿאַרטאָג בין איך אַוועק פון דאנען קיין ווישניוויץ. כ׳האָב די 6 קילאָמעטער געמאכט אין 40 מינוט. גענאָפֿן פון שרעק.

אין שטאָט האָב איך מיך דאָך געפילט בעסער ווי אין דעם שאָטן פון די זינגענדיקע שקצים.

כ׳האָב זיך אַרומגעדרייט ביז 7.30 און געטראָפֿן אַ ייד. כ׳האָב אים דערקענט, ס׳איז געווען הערשל מרגליות פון דער אַלטער שטאָט, מיין מאַמעס אַ קרוב. פון אים האָב איך ערשט געהערט וועגן דעם גרויסן בראָך. זיינע אָפּגעהאַקטע „נייעסן״ זענען געווען אַ רעגן פון ווייטיקן און צרות, וואָס וועט קאָן זיי בייַ־ שטיין?

דעם ווישניוויצער רב האָט מען דערשאָסן און באַגראָבן אויפן פאטשייעווער וועג צוזאמען מיט דעם גוי איוואַן וואָלינסקי, וואָס איז געווען דעפוטאַט בייַ די רוסן. זיי האָבן זיך אַליין אויסגעגראָבן די גריבער.

דער דיין איז געשטאָרבן איין טאָג פאַר דעם געטאָ.

אויף דער אַלטער שטאָט זענען דאָ 4 גריבער, וווּ ס׳זענען באַגראָבן אַן ערך צוויי טויזנט פינף הונדערט יידן.

כ׳האָב מיך געדארפט פארמעלדן אין מיליטער־שטאַב. כ׳בין אַריין אין ביורא, האָט מיך דערקענט דער זעלבער רוס, וואָס האָט מיך דאַן אַוועקגעשיקט. ער האָט זיך אַרומגעכאַפּט מיט מיר און מיט אַ ריכטיקער פרייד געזאָגט:

— זעסט, ווי גליקלעך דו ביזט. ווען נישט איך, וואָלסטו שוין אויך נישט געלעבט.

ס׳איז געווען אמת.

אין ווישניוויץ איז געווען אַ יידישער פעלדשער, אברהם יענקל, און א גוויישער שעטעראס. דעם ייד האָב איך נישט געטראָפֿן, אָבער שעטעראס האָט געלעבט און מ׳האָט אים געזופן דאָקטאָר. אברהם יענקלען האָט מען געהרגעט און דאָקטאָר גרינצווייגן אויך. ער איז געווען „אייגער אויפן יריד״, ווי מ׳זאָגט. ווען כ׳האָב געבעטן דעם נאטשאלניק, ער זאָל מיר פאַרלענגערן די 12 שעה אויף 30 טעג, האָט ער מיר געהייסן גיין צום „דאָקטאָר״ און אים זאָגן, אַז כ׳פיל זיך ניט גוט, כ׳בין נישט פאָלנע געזונט.

כ׳בין אַריין צום געמאכטן דאָקטאָר, ער האָט מיך גלייך דערקענט. ער פלעגט יעדן טאָג קומען צו יוסף אווערבוך. געזאָגט האָב איך גאָרנישט. ער האָט מיך באַטראַכט און געזאָגט, אַז כ׳בין הונדערט פראָצענט געזונט און כ׳דארף נישט קיין 30 טעג. כ׳האָב פאַרשטאַנען זיין כוונה און שטאַרק אויפגערעגט זיך. פאַר אויפרעגונג האָב איך אַרויסגעכאַפּט מיין רעוואָלווער און אים געוואָלט שיסן. ער איז געוואָרן אַ צעשראָקענער און אָנגעמאכט אַ געוואָלד און דער נאַטשאַלניק איז אַריין. ער האָט מיך אָנגעכאפט ביי דער האַנט, אַ וווּנק געטון מיטן אויג צום „דאָקטאָר״ און מיר זענען אַרויס. נאָכדעם האָט ער מיר אונטערגעשריבן אויף 90 טעג.

פֿאַרן אַרויסגיין האָב איך געזאָגט:

— זעסט, דיין זון לעבט, דו לעבסט, דיין פֿאַמיליע. מיין גאַנצע פֿאַמיליע איז נישטאָ. ווי קאָנסטו אַזוי זיך פירן?

כ׳האָב זיך באַגעגנט נאָכאַמאָל מיט הערשל מרגליות. מיט אים איז געווען נאָך אַ יידישע פרוי פון אַ דאָרף, איר נאָמען געדענק איך נישט. ביידע האָבן מיר דערציילט שוידערלעכע פֿאַקטן. ס׳זענען דאָ פֿאַקטן, וואָס פירן איבער אַ גרויל. אָבער אַ סך יידן פון ווישניוויץ וועלן דאָס נישט וועלן לייענען, ווייל זיי האָבן אנטייל געהאַט אין זיי. יעצט גייען זיי אַרום אין ישראל פֿאַרמאַסקירט ווי אויף אַ פּורים־באַל.

כ׳האָב אויך געזען טויערן סטאיפיס געמאַכט פון מצבות. כ׳האָב געזען פֿאדקלייקיס און כאָלעווע געמאַכט פון פֿאַרמעט פון ספרי־תורה.

אויף די גריבער אין דעם אַלטן בית־הקברות האָבן זיך געוואַלגערט אונ־דזערע ברידערס און עלטערנס ביינער, נישט פֿאַרדעקטע מיט ערד.

אין דער גרויסער שול האָב איך געטראָפן אַ סך נעמען פון נאָענטע, טייערע, באַקאַנטע אונדזערע ווישניוויצער, וואָס זיי האָבן באַוויזן פֿאַרן לעצטן טויט מאַרש אויפצושרייבן, דורות שפּעטער זאָלן כאָטש וויסן, אַז פון דאנען זענען זיי געגאנגען צו דער גרויזאַמער שחיטה.

כ׳קאָן נישט אַזויפיל באַשרייבן, וואָס איך האָב זיך אָנגעזען און אָנגעהערט אין ווישניוויץ. דער חורבן פון שטעטל איז פאַרווישט געוואָרן, אָבער די שפורן פונעם מאָסן־מאָרד קאָן מען נישט פאַרווישן. אַלץ אין שטעטל דערציילט וועגן דעם שרעקלעכסטן, וואָס אונדזערע טייערסטע זענען אויסגעשטאַנען.

כ׳האָב זיך באַגעגנט מיט אנלקין פיאַנטקאָווסקיס ווייב, האָט זי מיר דערציילט:

ווי נאָר די דייטשן זענען אַריין, האָבן זיי געזומען 70 יידן, אַריינגעוואָרפן זיי צו שמעון חיים שמעונס אין קעלער. מ׳האָט זיי געגעבן העק און לאָפּעטעס און געהייסן איינס ס׳אנדערע אויסהרגענען. די יידן האָבן נישט געוואָלט, האָבן זיי זיי אויסגעהרגעט אַליין מיט שרעקלעכסטע מיטלען. מיט שטיינער, מיט אייזנס און מיט קוילן. ס׳איז געבליבן נאָר איינער פון זיי, הערשלי סענדער׳ס. ער האָט געהאַט אַ טראקטיר. אלע גויים פלעגן דאָרט טרינקען. ער איז פאַרוואָרפן געוואָרן מיט די טויטע און ס׳האָט אים נישט געטראָפן זייערע שטיינער און קוילן. אין דער נאַכט איז ער אַרויס צעבלוטיקט אוֹן איינגעטונקען אין בלוט פון זיינע שכנים און דערציילט, וואָס האָט פאַסירט.

מיין טאַטע איז געווען פון די ערשטע קרבנות. ער איז געקומען צו איר קיין פוילן, נעבן באָיטן בעטן ברויט מיט קאַרטאָפל פאַר זיין משפחה, וואָס האָט געהונגערט. פאַרנאַכט זענען אָנגעקומען אוקראינער פון ווישניוויץ און דערציילט מיט פרייד „לאפאיוט זשידי" (מ׳כאַפט יידן). האָט זי געבעטן מיין טאַטן ער זאָל איבערנעכטיקן ביי זיי, אָבער ער האָט געענטפערט: ס׳ווייב וועט איבערטראַכטן, זיך זאָרגן. און איז אַוועק.

ער האָט שוין זיין משפחה און זיין וועלט מער נישט געזען.

חיים קאַרנפעלד — מ׳האָט אים געפונען חיים שמעלינע — מרדכי באיטינערס ברודער, האָבן די גויים געכאַפט אין מישקאָוויץ און דערשלאָגן צום טויט. מיין שוועסטער משה ראָזענטאַל האָט אים באַגראָבן אין דער דאָלינע, הינטער דעם קאַצאפס וואַלד, ווייל אין שטאָט אַריין האָבן אים די גויים נישט געלאָזט פירן.

יאַשקע באדייסיוק, ער איז געווען אַ שוסטער, איז געוואָרן אַ פּאָליציאַנט ביי די דייטשן און געהרגעט הונדערטער יידן. וועט איך בין געווען, האָט ער זיך באַהאַלטן אין אַ קרעניצי און מ׳האָט אים אַרויסגעשלעפּט פון דאָרט און געברענט צום געריכט. איך האָב געזען אַז מאָרדן יידן איז נישט קיין גרויסער פאַברעכן אויף דער וועלט און ביי קיין שום גוי נישט, האָב איך געזאָגט הירשל מרגליות, אַז אין זיין עדות זאָל ער זאָגן, אַז ער האָט געהרגעט רוסישע פאַראַשוטיסטן. הירשל האָט מיך געפּאָלגט. דער פּראָקוראָר האָט אונטערגעטאַנצט און געזאָגט:

— סוואָלאַטש, זיי זיך מודה, אויב וועסט זאָגן דעם אמת וועלן מיר דיך שיסן, ווען נישט וועלן מיר דיך הענגען און וועסט זיך שטאַרק מאַטערן.

באדייסיוק האָט געענטפערט:

— טוט מיט מיר וואָס איר ווילט, ס׳זענען דאָ נאָך געגוג אוקראַינער, זיי וועלן זיך שוין אָפרעכענען מיט אייך פאַר מיר.

דאָס וואָס כ׳האָב געדענקט האָב איך פאַרשריבן. ס׳איז שווער מער צו געדענקען, ס׳איז נאָך שוועראר זיך אומקערן צו דעם און עס באַשרייבן.

קרבנות וואס מיר האבן געבראכט

אין 1936 האָבן מיר אויסגעבויט מיין שטוב אין לאָדז און געוואוינט דאָרט. אין יולי 1939 האָבן מיר זיך געגרייט עולה צו זיין קיין ישראל און באַשלאָסן צו פֿאָרן קיין ווישניוויץ געזעגנען זיך מיט מיינע עלטערן, שוועסטער, ברידער, חברים און בכלל מיט אַלע וואָס זענען מיר דאָרט געווען טייער.

ס׳איז געקומען אוגוסט און מיר האָבן זיך געדאַרפט צעשיידן, איז דאָס געווען פֿאַר זיי אַ טראַגעדיע און זיי האָבן אונז געבעטן כאָטש נאָך אַ מאָנאַט צו בלייבן מיט זיי. מיר האָבן זיי צוליב געטאָן. איך אַליין האָב אויך געוואָלט זיין מיט זיי נאָך אַביסל. מיר זענען געבליבן, און די מלחמה האָט אונז פֿאַרכאַפּט אין ווישניוויץ. ס׳זענען אַריין די רוסן און מיר זענען דאָרט געבליבן שטעקן. 3 מאָנאַט זענען מיר געווען מיט די רוסן. מיר האָבן בשום אופן נישט געקענט זיך אַרויסקריגן פון דאָרט און עולה זיין קיין ישראל. נאָכער האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז וועג מיר וואָלטן קענען אָנקומען, קיין ליטא דאָרט איז די גרענעץ נישט פֿאַרמאַכט, וואָלטן מיר געקאָנט פון דאָרט עולה זיין.

וועג מיר האָבן זיך געזעגנט מיט די עלטערן האָבן מיר געוווסט, אַז מיר פֿאָרן קיין לידא, אַ שטאָט אין ליטא וואָס האָט איצט געהערט צו די רוסן, פון דאָרט „שמוגלט״ מען קיין איישישוק — ווילנא, און פון דאָרט איז דער וועג פריי.

מיין ברודער אליעזר וואָס האָט אויף זיין לעבן נישט פֿאַרלאָזט זיין שטעטל און די עלטערן, האָט באַשלאָסן אַריבערצופֿאָרן קיין יאמפאלע, אַן אָריגינעלע סאָוויעטישע שטאָט און זייענדיק אַ השומר הצעירניק און סאָציאַליסט, דאָרט זיך בויען זיין לעבן. זיין יוגנט האָט ער פֿאַרברַאַכט אין השומר הצעיר און האָט איצט געקלערט וועגן קאָמוניסטישן לאַנד, ווי וועגן אַ פֿאַרווירקלעכונג פון זיין גרויסן אידעאַל.

אין יאמפאלע האָט ער זייער שנעל זיך אויסגעניטערט פון זיינע חלומות, וועג ער האָט געזען דעם רעזשים און זיינע פרוכטן, דאָס שטיין אין די רייען נאָך יעדן פראָדוקט, און דאָס אַרט באַוואוינען דאָרט, איז ער גלייך צוריק געקומען אַהיים מיט דעם באַשלוס אַז ער פֿאָרט קיין ישראל.

די עלטערן האָט ער געזאָגט, אַז ער פֿאָרט אונז באַגלייטן קיין לידא, און וועט זיך אומקערן צוריק אַהיים. אַזוי זענען מיר אַרויסגעפֿאָרן קיין לידא צוזאַמען מיט מיין קלענער ברודערל.

אין לידא זענען געווען די דעלעגאַטן פון ישראל פֿאַרשטייער פון פֿאַרטייען, וואָס האָבן געזאָרגט נאָר פֿאַר זייערע חברים, פֿאַר אונז האָבן זיי נישט געוואָלט טאָן גאָרנישט, אָבער מיין ברודערל האָבן זיי געזומען אויף זייער פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט און צוגעזאָגט מטפל זיין מיט זיין פֿאָרן קיין ישראל.

כ׳האָב זיך געזאגט מיט מיין יונג ברודערל און טרערן האָבן מיך געשטיקט, כאָטש כ׳האָב געקלערט, אַז סוף סוף וועלן מיר זיך באַגעגענען אינגיכן אין ישׂראל, האָבן אָבער די טרערן זיך געקויקלט און געריגען פון זיך אַליין.

***

אין דער נאַכט ווען מיר זענען אַרויס פון לידא, איז געווען אַ שרעקלעכער שניי שטורם, אַלע וועגן האָבן זיך באַדעקט מיט שניי און מ׳האָט נישט געווּסט וווהין צו גיין. אונזערע וועג־פּירער האָבן געבלאָנדזשעט און ס׳איז נישט געווען קיין אויסוועג. ס׳איז געווען אַ שרעקלעכע פּינסטערע און קאַלטע נאַכט און קיינער האָט נישט געווּסט וווּ מיר זענען און וווּ זאָלן מיר גיין. אָבער בלייבן שטיין האָבן מיר מורא געהאַט, ווייל מיר וואָלטן געוואָרן פאַרוואַנדלט אין שטיקער אייז.

פּלוצים האָבן מיר געהערט אַ געשריי אויף רוסיש:

— בלייבן שטיין!

מיר זענען ווידער אַרײַנגעפאַלן צו די רוסן.

8 טעג האָט מען אונז געהאַלטן אויף אַ פּלאַץ וואָס כ׳ווייס נישט ביז היינט ווּ דאָס איז געווען. מ׳האָט אונז געפּאָרשט אַלס שפּיאָנען, דעזערטירער, פאַרע־טער. מ׳האָט אונז צוריק אומגעקערט קיין לידא.

די ערשטע זאַך וואָס ס׳האָט מיך באַאומרואיקט איז געווען דער גורל פון מיין קליין ברודערל. כ׳האָב אים געזוכט אין שטאָט און נישט געפונען. כ׳האָב געפרעגט ביי זיינע פאַרטיי מענטשן, האָט מען מיר געענטפערט:

— ער איז אַריבער די גרענעץ און איז אויפן וועג קיין ישׂראל.

***

כ׳האָב זיך באַרואיקט און זיך אומגעקערט צו דער שטרעבונג פון קומען צוריק קיין ווישניוויץ.

אויפן וועג האָבן מיר באַשלאָסן, אַז ס׳איז מסוכן. דאָרט ווייסט מען אפשר, אַז מיר זענען „דעזערטירער", און מיר זענען אַוועק קיין ראָוונע, פון דאָרט האָבן מיר מודיע געווען די עלטערן אַז מיר זענען צוריק געקומען און מיר זענען אין ראָוונע. אינצווישן האָט אונזערע אַ פרײַנד פון ווישניוויץ, וואָס איז געווען אַן אָנגעזעענער מענטש ביי די רוסן, מודיע געווען מיין טאַטן, אַז זיי האָבן זיך דערוווּסט אַז זיין זון איז אַנטלאָפן און אונזער משפּחה איז אונטערן אויפזיכט פון די מענטשן פון דער מאַכט. בעסער זאָל ער זיך אָפּטראָגן פון ווישניוויץ. זיי זענען אַזוי אַרום געקומען צו אונז.

צווישן יאָר זענען מיר געווען אין ראָוונע און אין 1941 איז אויסגעבראָכן די קריג צווישן רוסלאַנד און דייטשלאַנד, און ראָוונע איז באַמבאַרדירט געוואָרן. מיר האָבן געמוזט פאַרלאָזן ראָוונע און וואַנדערן. די רוסן האָבן געבעטן מיין טאַטן ער זאָל מיטלויפן מיט זיי, אָבער ער האָט זיך אייגנעעקשנט, נאָר צוריק פאָרן קיין ווישניוויץ. ער האָט געגלויבט אַז מ׳וועט איבערקומען די דייטשן. ביי די רוסן אין ווישניוויץ בין איך געווען פסול — האָט ער געזאָגט — מסתמא ביי

זיי וועל איך זיין געווינטשן. עס האָט נישט געהאָלפן אונזערע רייד, אונזערע איבערצייגונגס מיטלען, זיין ענטפער איז געווען אַ קאַנקרעטער:

— כ׳האָב געזען די פּליטים ביי אונז, נישט כ׳וויל און נישט כ׳האָב כוח צו זיין אַ פּליט, זיך וואַלגערן אין די גאַסן און זיין אָפהענגיק פון פרעמדע חסדים.

* * *

ער האָט אונז געשלעפּט אַהיים קיין ווישניוויץ. מיר האָבן געמוזט אים מוותר זיין.

קיין ווישניוויץ זענען מיר אָבער נישט אָנגעקומען. דער וועג איז געווען, צעשאַסן, צעשטערט און צופיל פונקטן זענען שוין געווען באַזעצט דורך די דייטשן. מיר האָבן זיך מיטגעשלעפּט מיט אַ שטראָם פון פּליטים. 200 קילאָמעטער זענען מיר געגאַנגען צופוס ביז נאַוואַגראַד־וואָלינסק. דאָס זענען געווען 5 טעג פון גיהנום. די עראָפלאַנען זענען געפלויגן נידעריק און האָבן געזייט פייער און טויט אַרום אונז. פון אַלע זייטן זענען געפאַלן מענטשן, ראַנירטע און טויטע, די באָמבעס האָבן נישט אויפגעהערט צו פאַלן אויף אונזערע קעפּ. נסים זענען אונז געשען.

איידער מיר האָבן פאַרלאָזט ראָוונע, האָבן מיר געקריגן אַ ידיעה אַז מיין ברודער אליעזר געפונט זיך אין יאַנאָווע נעבן קאָוונע אין אַ קיבוץ פון השומר הצעיר. ער איז אָנגעקומען בשלום, לויט דער ידיעה, און וועט צוזאַמען מיט אַלע פאַרזעצן זיין וועג קיין ישראל. דאַנקן גאָט.

דאָס האָט אונז פאַרלייכטערט אונזער וואַנדערן. מיר האָבן געלעבט מיט דער האָפענונג אַז אליעזר וועט קומען קיין ישראל און וועט אונז אַרויסנעמען צו זיך.

אין די שפּעטערדיקע טעג האָבן מיר זיך דערוווסט אַז ער איז אומגעקומען דוקא אין יאַנאָווע. דאָס האָט פאַרדאָפּלט אונזער ווייטיק. ער איז געווען אַזוי יונג און אומשולדיק. דאָס איז געווען זיין ערשטע רייזע פון דער היים און די לעצטע.

פון נאָוואָגראַד זענען מיר געפאָרן, זיך געשלעפּט, אַביסל מיט וואַגאָנעס און אַביסל צופוס, ביז מיר זענען אָנגעקומען קיין כאַרקאָוו, דורך קיעוו און דניעפּראָפּעטראָווסק. און דאָ בין איך אין די לעצטע טעג פון מיין שוואַנגערשאַפט.

* * *

אונזערע ליידן זענען נאָך גרעסער געוואָרן אויפן וועג קיין קויבישעוו, דאָרט האָט מען אונז פאַרשיקט מיט אַנדערע פאַרדעכטיקע, געקריוודעטע פון גורל און נעבעכדיקע. דריי וואָכן זענען מיר געפאָרן אין וואַגאָנען פאַר בהמות, אין יעדן וואַגאָן זענען געווען אָנגעפאַקט 90 מענטשן, אַלע זענען געשטאַנען. מ׳האָט נישט געקענט זיך רירן, נישט זיצן, נישט ליגן. 20 טעג זענען מיר אַזוי געשטאַנען אָן ברויט און אָן וואַסער. שטייענדיק געשלאָפן, און אויך די מענטשלעכע באַדערפענישן געמאַכט שטייענדיק און אויפן פלאַץ, און אַזוי איז מען געפאָרן.

אויף יעדער סטאַציע וואָס די באַן האָט זיך אָפּגעשטעלט, זענען מיר אַראָפּגעשפרונגען און געפרווט צעגראָבן די פאַרפרוירענע ערד, און אַרויסגעשלעפּט

רעשטלעך פון מייערן, בוראַקעס און אַנדערע וואַרצלען, כדי צו פאַרשטילן אַביסל דעם אַפעטיט און פאַרשלאָפן דעם הונגעריקן מאָגן.

אַלע מאָל האָבן מיך אָנגעכאַפּט ווייען, כ׳האָב געקריגן אַ שרעקלעכן פּחד, וואָס ווען זיין אַז כ׳וועל געבוירן דאָ אויפן פלאַץ אין דעם ענגשאַפט און שטיי־ענדיק, פּאַר אַלעמען אין די אויגן. דאָס האָט מיך דערשלאָגן מער ווי אַלעס.

אינצווישן זענען מיר אָנגעקומען קיין פענזא און די אָנפירער אונזערע זאָגן אַז מיר בלייבן דאָ 3 טעג. כ׳בין באַלד אַראָפּ און געגאַנגען פרעגן אַן עצה פון אַ דאָקטער. דער דאָקטער האָט פעסטגעשטעלט, אַז נאָך 2 וואָכן קען איך מיך שלעפּן און פאָרן. מיר האָבן זיך צעלאָזט, זיך געשטעלט אין די רייען צו קריגן אַ פּאָר פּאָרציעס ברויט, כדי צו קענען פאָרזעצן דעם וועג.

ביינאַכט האָב איך זיך געפילט זייער שלעכט, ס׳האָבן מיך אָנגעכאַפּט זייער שווערע ווייען, און 1 אַזייגער ביינאַכט האָב איך געבוירן מיין עלטסטן זון. פאַר די צוויי וואָכן, וואָס דער דאָקטער האָט מיר געגעבן.

נאָך עטלעכע טעג האָט מען אונז געשיקט אין אַ קאָלכאָז אין אַ דאָרף וואָס הייסט לונינא. קיין קליידונג האָבן מיר נישט געהאַט, אויך נישט פאַרן קינד. דער וועג איז געווען פול מיט סכנות, די קעלט איז געווען אָנערטרעגלעך. ווי אַזוי מיין קינד האָט זיך איבערגעשטאַרקט און אויסגעהאַלטן, קאָן איך נישט פאַר־שטיין. מיר האָבן זיך געטרייסט, אַז נאָך 2 טעג וועלן מיר אָנקומען אין קאָלכאָז, און מיר וועלן האָבן 4 וועגט און אַ דאָך איבערן קאָפּ, ס׳וועט זיין ברויט און אַביסל וואַרעמקייט.

מיר זענען אָנגעקומען אין אַן אָרעמען קאָלכאָז און די מענטשן זענען געווען געוואוינט צו דעם אָרעמקייט, אַלע האָבן געהונגערט. מיר האָבן געקריגן 4 קילאָ מעל אַ חודש פאַר אַ מענטש. קיין שטוב האָבן מיר נישט באַקומען, מ׳האָט אונז געגעבן אַ געצעלט פון ליים, אַ „זעמלאַנקע״ אָן אַן אויוון און די קעלט איז אַריין־געדרינגען דורך די שפּאַלטן פון די וועגט. דעם הונגער האָבן מיר נאָך, ווי עס איז אויסגעהאַלטן, אָבער די קעלט האָט אונז אויסגעמאַטערט און ס׳האָט זיך אָפּגעגליסט דאָס לעבן. מיר זענען געבליבן לעבן נאָר ווייל מיר האָבן געזאָרגט פאַרן קינד.

מיין טאַטע האָט נישט געקענט אויסשטיין די שווערקייטן און איז געשטאָרבן פון הונגער, אַ שטיקל צייט נאָכן אָנקומען אין קאָלכאָז. מיר האָבן נישט געקענט אַרויס פון אונזער „זעמליאַנקע״ אים צו באַערדיקן, זי איז געווען אייגנזעזינקן טיף אין שניי. 3 טעג איז מיין טאַטע געלעגן טויט מיט אונז צוזאַמען אין וואוינונג. מיר האָבן אים נישט געקענט ברענגען צו קבורה. דעם פערטן טאָג האָבן מיר זיך אָנגענומען מיט מוט און מיט כח, געעפנט די טיר און אַרויסגעגאַנגען. מיר האָבן זיי מודיע געווען אַז מיר האָבן ביי זיך אַ געשטאָרבענעם. אויף זיי האָט עס נישט געמאַכט קיין ווירקונג, ס׳איז געווען נאָך אַזעלכע. צו גראָבן אַ קבר איז געווען אָנמעגלעך, זיי האָבן געהאַט אַן אָפּענעם גרוב שוין פון אַ פּאָר וואָכן און דאָרט

זענען געלעגן עטלעכע פאַרפרוירענע טויטע קערפערס. זיי האָבן מיין טאַטן אויך אַראָפגעלאָזט און דעם אָפענעם קבר צוזאַמען מיט אַלע אַלטגעבאַקענע מתים.

מיין טאַטע ליגט דאָרט מיט נאָך 10 מענטשן פון אַלע נאַציעס. מיין טאַטע איז נישט געקומען צו קבר ישראל. איך בין נישט פון די וואָס גריבלען זיך צו־פיל אין רעליגיע, אָבער כ׳וואָלט באַצאָלט אַ טייערן פרייז, וועז כ׳וואָלט קאָנען אויסלייזן מיין טאַטן פון דעם בריידער־קבר און ברענגען אים צו קבר ישראל, אַזוי ווי ער האָט געוואָלט און געטרוימט.

ווער ווייסט וועז כ׳וועל דאָס דערלעבן אויסצופירן.

* * *

קרבנות האָט דאָס יידישע פאָלק געבראַכט. מיר האָבן זיי פאַרשפרייט און פאַרזייט אויף דער גאַנצער וועלט. הלואי וואָלטן מיר כאָטש געקענט זייער שאַנדע נאָכן טויט אַראָפנעמען און ברענגען זיי צו קבר ישראל. ס׳האָט זייער טויט און קרבן נישט געבראַכט אַ נוצן כּאַר ישראל. זאָל כאָטש זייער קבר זיין אין ישראל, זיי און מיר זאָלן האָבן אַן אַדרעס.

אונזער שטעטעלע נעבעך

ווישניוויץ לויט איר היסטאריע און לויטן יזכור־בוך

אריינפיר

אלץ וואס ס׳איז איבער ווישניוויץ געשריבן אין די היסטאַרישע קוועלן באַציט זיך צו נייַ־ווישניוויץ, געמיינט דאָס ווישניוויץ וואָס ווערט באַהאַנדלט אין אונזער בוך. אָבער אַזוי ווי דער אור־אַלטער יידישער יישוב אין איר הויבט זיך אָן אין אַלט־ווישניוויץ, מוזן מיר פון יידישן שטאַנדפונקט זיי ביידען זעען אַלס דעמאָגראַפישע איינס, וואָס ערגעץ אין אירע היסטאַרישע ענדערונגס־שטופן זענען אייניגעטראָטן אויך געאָגראַפישע ענדערונגען, אַזוי ווי דאָס איבעריקן די שטאָט פון באַרג אין טאָל, אַדער פאַרקערט אין דער זעלבער אומגעבונג און פלאַץ אוז דעם זעלבן פאַרשונגס רוים וועלכן מיר באַהאַנדלען דאָ. אַזעלכע געאָגראַפישסטראַטעגישע ענדערונגען זענען נישט זעלטן און נישט נייַ אין דער געשיכטע פון יידישע און נישט יידישע שטעט.

די צוגענגליכע קוועלן וועלכע זענען אַממערסטן פוילישע, זענען אָרעם אין זייערע יידישע פרטים, און מיר מוזן זיך אַרויסהעלפן אין אונזער אָפהאַנדלונג מיט כראָניקאַלע פאַראַלעלן, דאָטום־פאַרגלייכונגען, כדי אַרויסנעמען דאָס וועזנט־לעכע פאַר אונז. און, ס׳מוז געזאָגט ווערן, אַז דאָס איז זייער שווער און זייער העפאָטעטיש. אָבער יעדע היסטאָרישע פאָרשונג איז אין גרונט געגומען נישט מער, ווי אַ גרונט־לאַגע פון היפאָטעזן, אַרויסגעגלייכטע פאַקטן, וואָס זענען באַזירט אויף פאַראַלעלן און אַנאַלאָגיעס און די היסטאָריע אלס גאַנצעס קאָן אַנדערש נישט געפאָרשט ווערן.

ווישניוויץ אין דער געשיכטע און אין די קוועלן

לויט דער „ענציקלאָפעדיאַ פאָוושעכנאַ" (וואָס איר אויסצוג ברענגען מיר גאַנץ ביים סוף) איז דער זאַמעק געגרינדעט געווארן אין 1395 יאָר אָבער „די שטאָט אַליין און איר אומגעבונג און פעריפעריע... ווערט דערמאָנט אין 1494".

אויך דער „ווענגווייזער פאַר וואָלין", ווייזט אָן דאָס פירצענטע יאָרהונדערט אלס גרינדונגס צייט פון „דעם שטעטל ניי ווישניוויץ נעבן דאָרף וואָס הייסט אלט ווישניוויץ".

וואָלין וועלכע ווערט פאַרענט אין דער געשיכטע אלס הויפט טייל פון רייסן (זע ד״ר שיפער) איז געווען יידיש באַווינט נאָך פון 10־טן יאָרהונדערט און אַרגאַניזירט אין קהלות, וואָס די בולטסטע פון זיי איז געווען אין לודמיר און האָט עקזיסטירט פאַראַלעל צו קיעוו — די עלטסטע קהילה אין מזרח־אייראָפע.

אין דער יידישער זידלונג אין וואָלין זענען בולט צוויי דאַטומס, וואָס האָבן כאַווירקט דאָס עטנאָגראַפישע געשטאַלט פון די יידן דאָרט. דער ערשטער דאַטום

איז 1113 דאָס פאָגראָמען־יאָר פון פרינץ מאַנאַמאַך פון קיעוו, וואָס האָט דער־פירט צום יידישן גירוש פון קיעוו און דער צווייטער 1169 דאָס יאָר פון אונטער־גאַנג פון כאַזאַרעישן קעניגרייך וואָס האָט באַוווינען צו אַ קאַטאַסטראָפען־אויס־וואַנדערונג פון: די יידן פון דעם קעניגרייך אין דער שויס פון פוילישע פרינצן־טומס וועלכע זענען דאָן געווען ליבעראַל, קעגנגעשטעלט צו דער קאַטאָלישער קירכע און איינגעלאַדן צו זיך יידן פון דייטשלאַנד און ביימן, כדי זיי זאָלן דינען אַלס בעשנעלונגס פאַקטאָר צו דער אַנטוויקלונג פון אַ וויכטשאַפט גינסטיק פאַר זיי.

אין דער צייט, וואָס קיעווער עמיגראַציע ברענגט קיין פוילן יידן פינאַנס־ספּעציאַליסטן און פעלדס וויכטשאַפטלער באַזירט אויף פעלד־גערעטעניש האַנדל. אַזוי ברענגט מיט זיך די כאַראַזעישע עמיגראַציע פעלדס מענטשן ממש, ערד אַרבעטער און פעכטער צום באַדאַרף.

די צוויי יידישע עלעמענטן האָבן באַרייכערט די פוילישע פרינצנטומס אין מאַזאָוויען, קויאַווא און קליין־פוילן, און זענען אויך געווען געוווּנשענע און געזוכטע אין די פרינצנטומס פון די פּאָליאַקן אין אוקראַינע. זיי זענען דאָס געווען די שטייער קאָלעקטאָרן, עקאָנאָמען און פינאַנסן מענטשן אין פרינצס גיטער. זיי האָט ער געהאַלטן אַלס פאַרמיטלער און ברעמזע קעגן די אוקראַינעשע פאַר־שקלאַפּטע, וואָס זענען געווען צאָלרייכער פון די פאַרשקלאַפער.

ס׳איז צום אָנעמען, אַז אויך קיין ווישניוויץ — דאָס ליבעראַלע פוילישע פרינצנטום — זענען אָנגעקומען אַזעלכע געיאָגטע יידן און זיי האָבן דאָס אָנגע־געבן דעם אָרט אַ שטאָטישן כאַראַקטער, וואָס איז געווען אין די אויסשליסלעכע מוניציפּאַלע פאַרמירונג פון יידן אין רייסן. די צוויי אויבנדערמאָנטע קוועלן וואָס רעדן וועגן „ווישניוויץ און פּעריפּעריע״ און „דאָס שטעטל נעבן דאָרף״, געבן אַ גענוגענדע אַנדייטונג, אַז דאָ רעדט זיך וועגן אַ יידישן יישוב וועלכער האָט שטענדיק זיך פאַרמירט נעבן דאָרף און פּעריפּעריע.

וועגן אַ פּריערדיקער עפּאָכע איז בכלל נישטאָ קיין היסטאָריע. ווי באַווּוסט האָט די טייל וועלט נישט געהאַט קיין געשריבענע געשיכטע און היסטאָריקער באַנוצן זיך לגבי איר מיט דאָ און דאָרט פרעמדע אַנדייטונגען און די נוצען מיר אויך אויס צו אונזער איצטיקן איבערבליק.

ס׳איז אַלזאָ אָנצונעמען, אַז יידן אין ווישניוויץ האָבן זיך איינגעוואָרצלט ווי אין גאַנץ וואָלין אין סוף עלפטן, אָנפאַנג 12־טן יאָרהונדערט ווי עס ווייזט אָן ד״ר י. שיפער: „— — — אַהער (ד.ה. אוקראַינע־פוילן — ח. ר.) האָט געשטראָמט יידיש כאַזאַרעישע עמיגראציע סיי אין צייט פון עקזיסטענץ פון כאַזאַרעישן קע־ניגטום און סיי אין די טעג פון איר חורבן. אַמשפעטסטן פאַלט אויס דאָס געשפּראָץ פון יידישע זידלונגען דאָ אין 11—12־טן יאָרהונדערט״ (יידישע עקאָנאָמיען געשיכטע 50/218).

אַלענפאַלס אין 1597 ווערט ווישניוויץ דערמאָנט שוין אַלס שטאָט, און אַלס

שטאָט וואָס פאַרנעמט אַ פּלאַץ אין יידישן אַרגאַניזירטן לעבן דאַן (פּנקס דד"א). דער פאָקט אַז דאָ קומט פאָר „דער צוזאַמענטרעף פון די עלטסטע (קעפּ) פון די פּיר קהילות קדושות, נעמלעך: לודמיר, קרעמענץ, לוצק און אוסטרה" צייגט צוויי וויכטיקע פּרטים. ערשטנס אַז ווישניוויץ איז געווען אַ גרויסע יריד־שטאָט, ווייל אַזעלכע צוזאַמענטרעפּן פון ועד ארבע הארצות פלעגן נאָר פאָרקומען אין געלעגנהייט פון ירידים וויכטיקע (לובלין, קראַקאָוו, לוצק א.אַ.). צווייטנס איז אין ווישניוויץ איז געווען אַ פּלאַץ, אַ זאַל, אַ שטוב פאַר אַזעלכע וויכטיקע צוזאַמענפאָרן, דאָס מיינט אַ גרויסע קהילה קלוב פון אַ בכבודיקן ראַבינאַט. צוויי אַזעלכע קאָנפערענץ־באַדינגן וואָקסן נישט אויס איבער נאַכט. קלאָר איז, אַז זיי זענען דער פּראָדוקט כּון אַ לאַנגיעריקן עקזיסטענץ פון אַ יידישער אַרגאַניזירטער געמיינדע. קלאָר איז, אַז נישט אין איין טאָג צעוואַקסט זיך אַ יריד שטעטל, אַ ראַבינאַט שטאָט און אַן אַדרעס פאַר צווישן ראַיאָנען צוזאַמענטרעפן.

אינטערעסאַנט ביז גאָר איז דער פאַל מיטן ווישניוויצער רב אין 1781 וועל־כער האָט אויפגענומען דעם קעניג סטאַניסלאַוו אוגוסט מיט אַ פלאַם־רעדע אין דער לאַטיניישער שפּראַך. ס׳איז אינטערעסאַנט אַן און פאַר זיך, אַז אין דעם יאָר האָט ווישניוויץ זיך ערלויבט אַזאַ רב, וואָס האָט געקענט האַלטן אַ לאַטיי־נישע רעדע. ס׳איז ממש אַ ערן צייגעניש פאַר דער קהילה און איר פראָגרעסיוו־קייט. אָבער אַמאינטערעסאַנטסטן איז אַז אַ פּוילישׂ־קאַטאָלישע ענציקלאָפּעדיע האָט געפונען פאַר נויטיק איבערדערציילן דעם פאָקט אין פאַרשידענע עפּאָכן. נישט אַנדערש ווי דער דאָזיקער ווישניוויצער רב איז געווען אַן אויטאָריטעט אויך לויט זייערע אויפפאַסונגען און אויב ער איז געווען רב אין דער שטאָט, איז אַ סימן, אַז זי איז ווערט געווען אַזאַ רב.

אין 1765, אין דער פאָלקסציילונג, ווערט „ווישניוויצער קהילה ציילט 475 יידן אין אַלט ווישניוויץ, 26 אין ניי ווישניוויץ און נאָך 163 אין די דערבייאיקע דערפער". אויב מיר זאָלן נאָך צוגעבן דערצו נאָך אַ קלאָרן פרט אַז „אין פרילינג 1653 זענען געקוילעט און דערמאָרדעט געוואָרן יידן אין ווישניוויץ און זייערע הייזער פאַרניכטעט ווען די טאַטאָרן האָבן זיך אומגעקערט פון ברעסטיטשקי" (יוווערעיסקאַיאַ ענציקלאָפּעדיא) וועלן מיר זיכער קאָנען זאָגן, אַז אין 17־טן י.ה. האָט ווישניוויץ געגאָלטן אַלס אַדרעס פון נקמה פאַר די טאַטאָרן וואָס האָבן געמוזט שטילן זייער מפּלה אין ברעסטיטשקי. און נאָך דעם אַזעלכע ציפערן אין 18־טן י.ה. איז אַ סימן דאָס אָרט און די קהילה האָבן געצויגן יידן צו זיך און נישט אָפּגעהאַלטן זיי פון באַזעצן זיך יעדעס מאָל איבערנייעס.

אין 1847 האָט די „ווישניוויצער יידישע קהילה" געציילט 3178 נפשות.

אין 1897 זענען אין שטעטל געווען 4196 איינווויינער, פון זיי 2980 יידן. ד. ה. אַ כּאַרקלענגרונג פון 9.4 פּראָצענט אין לויף פון 50 יאָר. ס׳איז אַ דערשטוינטער פאַקט, אָבער אַזעלכע פאַלן געשעען אָפט אין יענער צייט אויך אין אַנדערע

שטעט, לויט די פאַרשידענע היסטאָרישע קוועלן און דאָס געהערט נישט צו אונזער איצטיקער אָפּהאַנדלונג.

ווישניוויץ לויטן יזכור בוך

דאָס יזכור בוך אונזערס איז אייגנטלעך דער לעצטער שטאָט־פּנקס, וועלכער שליסט אָפּ טראַגיש איר עקזיסטענץ און פון אים לאָזט זיך אַרויסלערנען וואָס אַזוינס איז געווען ווישניוויצער קהילה, דאָס איז דער לעצטער און פֿאַרטרוילעכע קוועלע איבער איר. אַזוי ווי די רעדאקציע פון בוך האָבן שטאַרק אַכט געלייגט, אַז וואָס ס׳וועט דערציילט אין אים זאָל דורכגיין אַ זאַלעכע קאָנ־טראָלע און אָפּילו ווען עס האָנדלט זיך אין דעם שילדעריש־עמאָציאָנעלן מאַטער־יאַל האָט ער געמוזט אויסשטיין דעם פּאַקטן־עקזאַמען קאָנען מין אָנעמען די אַלע פּאַקטן פון דעם בוך אַלס גרונט־פּאַקטן פאַר היסטאָריקער, וואָס וועלן אַמאָל וועלן שרייבן די געשיכטע פון ווישניוויץ ערב איר אונטערגאַנג.

און אָט פון די אַלע נאָטיצן פון אַלע באַטיליקטע אין בוך, וועלכע זיינען כמעט אַלע דורכגעפלאָכטן מיט ליבע און אמת, הייסקייט און תמימות קאָן מען מאַכן דעם אויספּיר, אַז דער חן פון אָרט האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אין אַלע טאַטן פון די ווישניוויצער איינוווינער. די אויסערגעוועלטיקע לאַנדשאַפט פון שטאָט, דער גרויסער הורין־טייך, דאָס וועלדל און דער פּאַלאַץ, די אַלע כלומרשט גויישע רעקוויזיטן האָבן געלייגט זייער יידישן שטעמפּל אויף איר און האָבן צוגעגעבן איר יידנטום אַ באַזונדערע באַפֿאַרבונג.

דאָ איז יידישקייט באַשטאַנען ווי ביי אַלע יידן אויפן כלל אַז „ווער עס זאָגט ווי שיין איז דאָס פּעלד שטעלט איין זיין נשמה". און דאָך קאָן זי נישט אָפּזונדערן זיך פון דער שיינער לאַנדשאַפט און זאָפּט איין איר זאַפּטיקייט און דאָס פּעלד מיטן בוים רעגן אירע נשמה געפילן און אַבסאָרבירן פאַלקאָם איר גייסטיקן וועזן. דער פּאַלאַץ וואָס איז אַ ביישפּיל פון מענטשלעכן שטייגן צום באַפעסטיקן, צו די הויכן, צום שיינקייט און הערשונג, האָט באַגלייט דעם יידן אין ווישניוויץ פון זיין פּריסטער קינדהייט אָן.

און ס׳איז אומעגלעך געווען אַז דאָס דאָזיקע יידנטום זאָל בלייבן אויסגע־דריקט און פאַרטריקנט פון דעם גוטן עולם־הזה׳ניש ווי פּראַכט און שטאָלץ באַ־הערשן דיינע אַלע חושים און שטעלן אַ קעגנזאַץ צום יידישקייט אַלס „הימל באַ־גריף".

ס׳איז אומעגלעך געווען ס׳זאָל זיך נישט שאַפן דאָ אַ יידישקייט צוזאַמענגע־שטעלט פון יידן וואָס גאַנץ מיט זייער יידישקייט לאָזט זיי דאָך נישט זייער קינד־הייט די אָנגעזאַפּטע מיט נאַטור פּראַכט און פּייזאַזש זיי זאָלן זיך פאַרשליסן און פאַרגרענעצן פון אַלעמען וואָס באַלאַנגט דער איצטיקער וועלט.

דערפאַר האָבן אויך זייערע אויספּירונגען פון די יידישע וועלט־און־צוקונפט

פּראָבלעמען זיך געמוזט אָפּשפּיגלען אין דער פּראַקט־פּריזמע און אַלע זייערע געזעלשאַפט טאַטן זענען באַפּאַרבט פון זיי.

דערפאַר טרעפן מיר דאָ יידן יראים ושלמים, וואָס באַפּעסטיקן זייער גלויבן מיט רייפן פון נאַציאָנאַלער אָפּגעזונדערטקייט. דאָך ווערן זיי נישט מיטגעשלעפּט אין זייער פּאַנאַטיזם אין גייסטיקן געשפּליטער און די דאָקטרינערע פערמענטירונג פון הלכה איז נישט אָנזעבאַר ביי זיי.

דערפאַר שטייגן דאָ ערדישקייט געמיטן, ברידער צו דער באַזונדערער וויש־ניווייצער באַפּאַרבונג האַלטן זיי זיך צוזאַמען און לאָזן נישט אַז פּרעמדע צו ניכטערע ווינטן זאָלן זיך דאָ צופּיל צעבלאָזן. ס׳איז דאָ אַ שיקזאַל־שותפות, אַ געמיינזאַמע זאָרג און קעגנזייטיקע הילף, אָבער ס׳וואַרעמט אויס אין זיין נשמה וואַרעמע קינדער איבערלעבונגען קאָן נישט זיך איינפּענטן אין טריקענע הלכה פּענטיס און געפּילן־פּאַר׳שטיינערונג און עס שאַפּט זיך דאָ אַ יידישקייט פון האַרץ און ברידערלעכקייט, וואָס האָט אין זיך די ערדישע באַלדיקע באַפּאַסונג פון מענטש.

דערפאַר האָט אויך די ווישניוויצער יוגנט ליב איר קינדהייטס־פייזאַזש און ס׳פּאַר׳דריסט איר זייער, ווען דער פייזאַזש ווערט ביי איר אַוועקגערויבט צוזאַמען מיטן פאַלאַץ און ווערט אַוועקגעשענקט צו פרעמדע, דער פאַלאַץ מיט זיינע סעדער וואָס זענען אירע און געהערן צו איר נשמה. ווען זי זעט אַז ער איז פלוצים פאַר־שלאָסן פאַר איר שפּילט זיך אָפּ אַ דראַמע אין איר האַרץ און זי ברויזט. פון איין זייט איז געבונדן מיט ליבע צום אָרט, ווי אַן אָרט וואָס מ׳קאָן אין אים לעבן וועט נאָר מ׳וואָלט לאָזן און פון דער צווייטער זייט דער צוואַנג צו לעבן אין אים, וועקט אויף אין איר אַ דראַנג נאָך אַזעלכע פּלעצער, אַליין זיי שאַפן און אַליין זיין בעל־הבית אויף זיי. די ביידע געפּילן פּלעכטן זיך צונויף און באַווירקן פאַר־באַ׳גענע כוחות, וואָס זוכן אַן אויסדרוק און ענטלאַסטונג, אַזוי שאַפט זיך ביי דער יוגנט אַ יסוד פאַר ציוניסטישן דראַנג וואָס איז ערדישקייט און שטאַנדהאַפּטיקייט און אַן ענגע פאַרבינדונג פון מענטש און פּלאַץ וווּ קיינער קאָן אים נישט אַוועקרירן פון דאָרט. אָדער ווי גערופן אָפּיציעל קאָנקרעטער ציוניזם אין קעגנזאַץ צו משיחישן ציוניזם.

מיר שטויסן זיך אָן אין ווישניוויץ דאָ און דאָרט אין צעפּלאַקערונג פון חסידות, אָבער אין זעלטענע פאַלן, דאָ איז נישטאָ די רבביישע הויף פאַנאַטיזם, וואָס ברענגט צו מחלוקת און שנאה. דאָ טרעפן מיר אַ רב מיט אַ דיין צוזאַמען, אָבער דאָס אַנטשטיין פון די צוויי מענטשן־אַנשטאַלטן איז נישט אַ רעזולטאַט פון אַ בריידער־קריג און צעשפּליטערונג. אויך אין די טאָרעטישע דיסקוסיעס פון ווישניוויצער יידן הערשט דאָס זאָכלעכקייט און דאָס רואיקייט פון דער לאַנדשאַפט וואָס בויגט אייַן דיין שטאַלט און פאַרשטעלט יעדע נייגונג פון שטאָלצקייט, פון איבערזיגן זיך און וועלט לייכטמעסיק צו מענטשן וויי דו ביזט לייכט צום אָרט.

מיר געפונען נישט אין ווישניוויץ רוישנדע בתי מדרשים און דאָס איבער־טרייבן די ווערט פון בוך, פון ספר און דער כוח צום אַנטלויפן צו אים ווי צו אַן אזיל און שוץ. דאָס מעיין זיין אין אַ ספר איז דאָ אין ווישניוויץ אין אַ געוויסער מאָס, אָבער נישט צופיל לערנען, נישט איבערטרייבן.

און די יוגנט. זי ברויזט דאָס ברויזן פון דור און באַשיינט מיט אירע געדאַנ־קען פערל די קרוין פון ציוניזם אין שטאָט. זיין ברויזן דריקט אויס דער יוגנט־לעכער מיט אָרגאַניזירטע טאַטן, מיט אויפשטעלן אינסטיטוציעס און באַוועגונגען,

ווישניוויצער ברויזנדע יוגנט

געלט־זאַמלונגען פאַר נאַציאָנאַלע פאָנדן און ביגע טעטיקייט, אָבער איבער אַלעס גיט ער זיך אָפּ מיטן קערפער און אַנשטאַלטן צום אַנטוויקלען דעם קערפער און הייבן זיין פיזישע פעאיקייטן כדי פיזיש זיך פאַרמעסטן מיט די, וואָס האָבן אים צוגערויבט זיין לאַנדשאַפט און פראַכט און די פאַלאַצן פון זיין קינדהייטס חלומות, און ער קעמפט מיט זיי ביי יעדע געלעגנהייט, און דער פאַרמעסט איז נישט קיין יידיש־מאַלישער ווישניוויצער, יוגנט קעמפט גוייש און דריקט אויס זיין צאָרן און ווידערווילן אויפן גויישן שטייגער. דאָס איז זיין ספּעציפישקייט.

אין ווישניוויצער יזכור־בוך ווערט באַהאַנדלט אַ ספּעציעלע שטאָט מיט ספּע־ציעלע יידן. די דערפער ציען זיך צו דער שטאָט און צו אירע באַשעפטיקונגען ווי צו אַ אייגענעם אָרגאַנישן וועזן. ס׳איז כמעט קיין גרויסע אונטערשיידן צווישן די ביידע עטנישע אייגהייטן. ס׳זיינען דאָ יידן וואָס באַשעפטיקן זיך מיט ערד אַרבעט און אַגראַר־אינדוסטרי און זענען נאָענטער צו דעם פעלד און זייגע גע־וויקסן ווי די גויים אַרום. יידן דאָ פאַרגעטערן נישט קיין בעלי מופתים און מוסר

מענטשן, רבנים און רביים אַלס פּערזענלעכקייטן, וואָס באַפרוכטבאַרן דיינע גע־דאַנקען און וועגדן אַוועק דיינע געפילן אין דער ריכטונג פון פּאַרבאָרגענעם און אומענטשלעכן, אפילו די לעבנס־געשיכטע פון ר׳ יוסעלע ראַדיווילער, וועלכער האָט געשמ׳ט אויף דער וועלט לעגענדאַר, ווערט דאָ איבערדערציילט אין אַן ערדיש־לאָגישן טאָן, אָפּגעשיילט פון אַלע לעגענדן שאָלן מיט וועלכן זיין וויש־ניוויצער טאָט ווערט דערציילט אין דער וועלט.

ווישניוויצער קהילה איז אַלזאָ געווען ערדיש און קאָנקרעט, אירע מענטשן טאָט־און־פּאָקט מענטשן און איר געזעלשאַפּטלעכער וועזן אָנגעפילט מיט דראַנג און ווילן צו אַ פּשוט ממשותדיקן לעבן.

פּאַקטאָרן פון ראַסן־טעמפּקייט און מענטשן־שנאה האָבן ערשיטערט אויך דאָס יידנטום און אויך זי האָט זיך אַ ריס געטאָן פון אירע וואָרצלען און זיך גע־שפּאַנט און געשטרעקט צו אַ נאַציאָנאַלער צוקונפט.

וועג עס ברעכט אויס די וואָנזין דראַמע פון דער וועלט און מיט איר די יידן־קאַטאַסטראָפע, געפונט דאָ דער אַשמדאי אַ שטאָט, וואָס איז געשפּאַנט צום אַרויס־וואַנדערן פון דאַנען אייגנוויליק אין אַ בעסערער וועלט און זי ווייל נאָר אַביסל צייט צום פּעסטשטעלן פּאַר זיך אַליין, ווו די וועלט איז און וואָס פּאַר אַן אויסזען זי זאָל האָבן. מ׳האָט דאָס ווישניוויצער יידנטום נישט באַדאַרפט אויסוואַרצלען, זי וואָלט דאָס אַליין געמאַכט וועג מ׳לאָזט איר נאָר אַביסל אויסדויער.

נאָך איידער זי האָט געוואָלט פון דאַנען אַוועק פּאַר איר אייגענער טובה וועגן און צום גונסטן אפשר פון אירע פּינצטערע שכנים, איז ער געקומען און זי אויס־געראַטן אַן אַ שום היסטאָרישן באַדאַרף און בארעכטיקונג.

דורך דעם וואָקסט אויס דער נאַצישער וועלט פּאַרבערכן אומגעהויער ביי דער שיין פון ווישניוויץ און קריגט דימענסיעס פון אַ וויסטער נידערטרעכטיקייט און זינד וואָס ס׳איז נישטאָ פּאַר זיי קיין פּאַרגעבונג און כפּרה.

ח. רבין

ווישניוויץ — היסטארישע דאטן

1. ענציקלאָפּעדיא פֿאָוושעכנא (אויסגאבע 1867)

— — — אַ שטעטל אין וואָלינער גובערניע, קרעמעניצער ראַיאָן, ליגט אויפֿן רעכטן ברעג פון הורין, צווישן צוויי גרויסע אָזיערעס — — — באַקאַנט מיט איר אוראַלטער פעסטונג און איר געשיכטע איז ענג פֿאַרבונדן מיט דער גע־שיכטע פון דעם באַרימטן פרינצנטום פון די ווישניוויצער קוריבוטן.

די פעסטונג וואָס נעבן איר איז אויפגעבויט דאָס שטעטל ווישניוויץ איז גע־גרינדעט גלייכצייטיק מיט יאָר 1395 דורך דימיטרי קוריבוטי, דער פרינץ פון סיוויר, וועלכן פרינץ וויטאָלד האָט פון דאָרט אַרויסגעטריבן און אים געגעבן שטחים מיט גיטער אין וואָלין און דאָרט האָט ער אויסגעבויט די נעסט פון זיין דינאַסטיע.

אייניקע שרייבן צו די גרינדונג פון דער פעסטונג זיין אור־אייניקל מיטן נאָמען סולטן.

דאָס שטעטל אַליין און אירע פערייפערייעס דערשיינען נאָר ביי דער שיין פון מלחמות פייערן. ס׳ערשטע מאָל ווערט דאָס דערמאָנט אין 1494, ווען אַ קליינע פּוילישע אייניהייט ווערט באַזיגט (דאָרט) דורך קרימער טאַטאַרן.

אין 1500 גיט מען איבער איוואַן דעם גרויזאמען, אַז די טאַטאַרן האָבן רואיניירט אייניקע זיינע שטעט, צווישן זיי אויך ווישניוויץ, וואָס די טאַטאַרן האָבן געוצלעך פאַרברענט און געגנומען געפאנגענע 5000 מענטשן פון איר אַרום.

אין 1502 דערציילט דער זעלבער קראניקער, האָבן זי באַפאַלן 9000 טאַטאַרן אין דער שפּיץ פון מאָנגאָלי־גיראי, האָבן חרוב געמאכט מיט פּייער און שוועדד די אומגעבונג פון ווישניוויץ.

נאָר אין 1512 אין 28־טן אַפּריל, האָבן די פאָליאקן אָפּגעצאָלט די טאַטאַרן פאַר ביידע זייערע מפּלות, ווען פּויליש מיליטער פון 6000 מאַן, אונטער דער קאָמאַנדע פון העטמאַן מיקולאי קאניעצפּולסקי דרינגט אַריין אין די רייען פון דעם טאַטאַרישן מיליטער אין דער צאָל פון 24000 מאַן צוויי מייל פון ווישניוויץ נעבן לופושנה מארדעט אויס צווישן זיי אַ סך און נעמט אין געפאנגנשאַפט 16000 זעלנער.

פון דאַן אָן האָט דער פיינד נישט געוואגט צוצוקומען צו די מויערן פון ווישניוויץ העכער הונדערט יאָר.

אין 1672 איז דער פעסטונגס פאָלאַץ רעסטאַווירירט געוואָרן דורך יערעמי ווישניוויעצקי, נאָכדעם ווי ער איז אַריינגעפאַלן אין די הענט פון די טערקן צוליב דעם פאַראַט(?) פון די יידן.

אין 1744 נאָכן טויט פון מיכל וויערבאצקי, דער לעצטער ווישניוויעצקער, גייען אַריבער זיינע גיטער צו זיינע טעכטער אויגנסקי און זאַמאַיסקי.

אין 1781 האָט פאַרווייזלט אין ווישניוויץ דער קעניג סטאַניסלאַוו אוגוסט אין די מאָנאַטן אָקטאָבער־נאָוועמבער, כדי צו פירן געשפרעכן מיטן פרינץ פאַוועל דער רוסישער. דאָן ווערט דערציילט, אַז דער רב פון שטאָט האָט אים אויפגענומען מיט אַ הייסער רעדע אין לאטיין.

אין 1867 געפינען מיר ווישניוויץ אַלס האָלץ געבויט שטעטל, רייך אין האַנדל און אָרעם אין אינדוסטריע. ס׳זענען דאָ דאָרט איין פאַרבריק פון שטאָפן און עטלעכע גאַרבאַרניעס. זי ציילט דאָן 5000 נפשות.

2. ייעוורעייסקאיא ענציקלאָפּעדיא

רעדאקטאָר ד״ר קצנלסון, אויסגאבע 1908—1913.

— — — אין 1765 ציילט קהלת ווישניוויץ 475 יידן אין דער אַלטער שטאָט, 26 אין דער נייער שטאָט און נאָך 163 יידן אין די אַרומיקע דערפער.

ווי ס׳וועט דערציילט, זענען די יידן אין ווישניוויץ אויסגעשאָכטן געוואָרן אין 1653 יאָר דורך די טאַטאַרן, וועלכע האָבן זיך אומגעקערט פון ברעסטיטשקי און זייערע הייזער זענען צעשטערט געוואָרן געבלעלעך.

אין ניי ווישניוויץ האָט די יידישע קהלה געציילט אין יאָר 1847 — 3178 נפשות און אין 1897 — 2980 נפשות און אַ באַפעלקערונג פון 4196 נפשות.

3. פנקס ועד ארבע ארצות

1. אין דעם פנקס ווערט ווישניוויץ געראָפן ווישניטץ וואָס אין וואַיעוואָדיע וואָלין.

2. אין 1597 שרייבט דאָרט אַ רב:

„— — — און איך בין דאָך נישט אָפּגעטרעטן מיט גאָט זיינער הילף און דעם צוזאַמענטרעף אין ק״ק ווישניוויץ, לוצקער קרייז ראַיאָן, ווען ס׳האָבן זיך צוזאַמענגעפאָרן צוזאַמען אַלע פירער (קעפּ) פון די פיר הייליקע קהלות. דאָס מיינט מען לאָדמיר, קרעמעניץ, לוצק, אוסטרע. אויך דאָרט האָבן מיר זיך דערוועקט אין טאָג י״ח אדר און באַנייט די חרמות און די גזרות״.

ס׳רעדט זיך דאָ וועגן באַיקאָטירן רבנים, וואָס קויפן זייערע בענקלעך (ערטער) פאַר געלט און רבנים וואָס זענען פאַרטאָן אין קבלה — ח. ר.

4. ילקוט וואָלין גיט איבער (פון אונדז נישט קיין באַווּוסטע קוועלן)

פון אַ אָפּהאַנדלונג אין ועד ארבע ארצות איבער וואָלין, וואָס איז פאַרגעקומען אין שטעטל ווישניוויץ אין 1635, ווערן מיר געווויר, אַז דער רב ר׳ יו״ט ליפמן הלר (בעל תוס׳ יו״ט), שטאָט־רב פון לודמיר, האָט זיך שווער באַקלאָגט, אַז ס׳זענען צופיל דאָ פרעטענדענטן אויף רבנים „פאָסטנס״ אין פאַרשידענע שטעט־

לעך און די וואיעוואדעס און די סטאראסטעס מאכן א מסחר מיט פארקויפן אזעלכע פאסטנס און ווערן רייך פון דעם. דער תוספות יו"ט האט געקריגן די קאמפעטענץ פון ועד קהלות וואלין, ער זאל שטעלן א צוימונג דערצו און פארווערן (אסר"ן) דאס קויפן רבנישע פאסטנס, וואס ווירקט שלעכט אויף די פארשידענע קהלות.

די זיצונגען פון „ועד הכנסת הוואליניתי" זענען פארגעקומען אין די שטעטלעך: קאזין, קאריץ, קרעמעניץ און ווישניוויץ.

די הויפט באשעפטיקונג פון די פרנסים איז געווען די געוועכטע פארטיילונג פון די שטייערן.

א וועגווייזער פאר וואלן

פארפאסט דורך ד"ר מיטשיסלאוו ארלאוויטש

לויט קוועלן:
וואלינער אנטיקן — ד"ר זיגמונט מורמיטש;
קונסט און אנטיקן אין וואלין — ד"ר יוזעף פיאטרקאווסקי,
ארויסגעגעבן 1923 — 1929.

צו דער שטאט

— — — אין דעם ברייטן טאל פון אויבערשטן הורין, 22 קילומעטער פון קרעמעניץ, ליגט די שטאט ווישניוויץ מיט 3500 איינווינער.

— — — דער וועג פון קרעמעניץ קיין ווישניוויץ איז איבעריק איבערראשנד. ער גייט דורך דורך ברייטע פרוכטבארע פעלדער ביים צופוסנס פון דער פאדאליער הויכ־פלעכע אן בוימער, אן וועלדער. אין מיטן וועג פארן מיר דורך דאס דארף הארינקע, וואס פון אים קוועלט און פליסט ארויס דער הארין, דער גרעסטער און שענסטער טייך פון וואלין.

— — — ווישניוויץ זעסטו דייטלעך נאר וועז קומסט ארויף דעם לעצטן בארג פארן שטעטל. פון דעם בארג לאזן מיר זיך אראפ טיף אין א טאל. די שטאט באווייזט זיך דאן אויסערגעווייגלעך מאלעריש, וועז איבער די דעכער פון די קלייגע הייזער דערהייבט זיך דער דאכטורעם פון דער קארמעליטן קירכע.

איר געשיכטע

ווישניוויץ איז די נעסט פונעם מעכטיקן פרינצנטום פון דער משפחה ווישניוועצקי, וואס שטאמט פונעם פרינץ דימיטר קוריבוט, דער זון פון אלגערד.

אין סוף פונם 14־טן י. ה. האט ער געגרינדעט דאס שטעטל ניי־ווישניוויץ נעבן דארף אלט ווישניוויץ.

די ערד גיטער פון ווישניוויץ האָבן געהערט צו דער משפחה ביז איר ענדיקן זיך מיטן טויט פון מיכאל סערוואץ, — — — דער גובערנאַטאָר פון ווילנער גובערניע, וואָס איז געשטאָרבן אין 1744. דאָן גייט איבער ווישניוויץ מיטן גאנצן פאָרמעגן פון די ווישניוויצקיס אָלס נדן פון זיין אייניקל קאטאזשינה צו די מנישכעס. דאָס גוטס האָט פאַרפונדעוועט זייער פאָמיליע און געבליבן אין זייערע הענט ביזן אָנהויב פון 19־טן י. ה. דאָן גייט ווישניוויץ מיט איר פּעריפעריע אָריבער צו די פּליאטערס און אין 1852 ווערט עס פאָרקויפט דורך גראָף אנדזשיי פּליאטער צו די רוסן.

דאָס ווישניוויצער פּרינצנטום האָט זיך אויסגעבריטערט אויף שטח פון 900 קילומעטער קוואדראט און האָט אַרומגענומען אַ צאָל שטעטלעך און 16 דערפער. ווישניוויץ געפינט זיך אויפן הויכן צפון ברעג פון הארין, וואָס שאפט ביי דער שטאָט קליינע אָזיערעס, שמוציקע, בלאָטיקע, באָוואקסענע צום מערסטן מיט געדיכטע וואָסער געוויקסן.

אָזוי גלייך ווי קרעמעניץ און פאטשאיעוו פאָרמאָגט וו. אוראָלטע געבוידעס, כאַראָקטעריסטישע פאַרן בירגערטום פון וואָלין אין דעם 18־טן און 19־טן י. ה. די שטיבער זענען געבויט אין קלאָסיש אָדער עמפּירישן סטיל, פון האָלץ באָדעקט מיט ציגל פון דרויסן, דער דאָך הויך און דער פראָנט זייערער באַפּוצט מיט באַלקאָנען און באַלוסטראָדעס. די קליינע הייזעלעך, וואָס רינגלען אָרום דעם מאַרק רונד אָרום אוו צעשפּרייטן זיך אין די זייטיקע געסלעך אַריין געהערן צו די שענסטע הייזער אין וואָלין.

דער פּאַלאַץ (זאַמעק)

דאָס טייערסטע שטיק אנטיק פון ווישניוויץ איז דער פּאַלאַץ. אויפגעשטעלט האָט אים מיכאל סערוואצי ווישניוועצקי אין יאָר 1720 אויף די רוינעס פון דער אוראַלטער פעסטונג פון יערמעי ווישניוועצקי. פון אָנפאנג איז דער פּאַלאַץ געווען פון שפּעטסטן בארָאָק סטיל, אין די צייטן פון די מנישכן האָט מען אים פאַרגרעסערט און איבערגעבויט פונדאָסנייי לויט דעם ראָקאָקאָ סטיל. לויט ווי עס רעדט זיך אין דעם אָנדענק שילד, וואָס איז אייגנגעראמט אין דעם אָריינגאַנגס הויפּל, האָט מען געענדיקט דאָס איבערבויען אין יאָר 1781 מיט דעם געלט פון מיכל וואנדלין מנישך און זיין ווייב אורסולה פון די זאמניסקיס. דאָן האָט מען געמאַכט איינדרוקס־פּולע אייניריכטונגען מיט סאלאָנען און דעקאָראַציעס. די מנישכן האָבן דאָ אויך געהאַלטן אַ אויסשטעלונג פון מאלעריי בילדער פון די פאָפולערסטע אין דער וועלט.

דער אָריינגאַנגס צימער, דער טרעפּן גאַנג און דער טאַנץ־זאַל פון אויבן, זיינען געווען באַצירט מיט 45 טויזנט האָלענדישע פאָרצעלאַן־קאכלען, אַרומגעראַמט מיט פיגוראלע קרענץ. אין איין זאַל איז געווען אַ גאָלעריע פאָרטרעטן פון די פּוילישע קעניגן און אין אַ צווייטער — געשטאָלטן פון פאָרשידענע העטמאַנען און אַנדערע באָוווסטע מענטשן. וווּנדערבאר איז גוועז דער ראָקאָקאָ זאַל מיט די שפּיגלען, דער עס־זאַל, אייניקע אונטערשטע זאַלן און ספעציעל די ביבליאָטעקן, וואָס די שאָפעס זענען געווען באַדעקט מיט קינסטלעכע מאלעריין און פאָרטרעטן, אין די צימערן, ווו ס׳האָט זיך אַמאָל אויפגעהאלטן סטאָניסלאָוו אוגוסט און צאָר פּאָוועל דער ערשטער

זענען געווען אייגנעראַמט אין די וועגט געדענקס שילדן.

ביז דער ערשטער העלפט פון 19־טן י. ה., וועו דער פֿאַלאַץ איז געווען אין באַזיץ פון די פֿאַליאקן, איז ער געווען ממש אַ קעניגלעכער פֿאַלאַץ, אָבער אונטער די רוסן איז ער צוביסלעך רואיניירט געוואָרן.

די גאַלעריע באַוווסטע בילדער פון מאריאנא מנישכובנא איז געוואָרן פֿאַרקויפט קיין מאַסקווע און קיעוו און מיט איר צוזאַמען האָט מען אַרויסגעפירט דעם גרעסטן טייל פון זיין קינסטלערישן פֿראַכט. די געבליבענע קינסטלעכע קאַלעקציעס האָט אַפֿ־ געראַטעוועט געגנראַל דעמידאָוו, דער אייגנטימער פון פֿאַלאַץ אין אָנהייב 20־טן י. ה. טראַץ דעם, וואָס ער איז געווען אַליין אַ רוס, האָט ער זיך באַצויגן מיט כבוד צו די היסטאָרישע און קינסטלערישע געדענקישן פון ווישניוויץ.

אין דער ערשטער וועלט קריג האָט גראַף גראַכאַלסקי אָפּגעקויפט די גיטער מיטן פֿאַלאַץ צוזאַמען.

אין 1920, מיט דער אינוואַזיע פון די באַלשעוויקעס קיין ווישניוויץ, איז דער פֿאַלאַץ געגצלעך רואיניירט געוואָרן און זיין פֿראַכט צוגעוויבט. ס׳זענען נאָר געבליבן פון אים הוילע וועגט. די לעצטע קינסטלעריש דעקאָראַציעס זיינע צוזאַמען מיט די טייערע קאַלעקציעס, און אין דעם אונטערשטן שטאָק האָט מען זאָגאָר אַרויסגעריסן די טייערע פֿאַרצעלאַנענע קאַכלען פון די וועגט.

נאָך דער מלחמה האָט דער קרעמעניצער ראיאָן־ראט אָפּגעקויפט דעם פֿאַלאַץ פֿאַר 40.000 דאָלאר און אים רעסטאַווירירט אוו צוגעפאסט אים פֿאַר אַ פֿאַך־שולע, א יתומים הויז און אַ שפּיטאָל.

דער גרויסער סאַד פון פֿאַלאַץ, וואָס איז פֿאַרפלאַנצט אויף די הויכן פון אַ בערגל, וואָס לאָזט זיך אַראָפּ צום הארין און וועלכע האָט זיך אויסגעבריטערט אויף אַ שטרעקע פון 3000 דונאם אומגעפער, איז געווען איינער פון די שענסטע און גרעסטע סעדער אין וואַלין.

דער פֿאַלאַץ שטייט אויפן פּלאַץ פון דער ווישניוויצקי פעסטונג, וועמענס שוץ ראַמפּעס און גרובנס זענען נאָך דאָ דאַרט ביז היינט. אין דער פעסטונג איז געבוירן געוואָרן פרינץ יערעמי ווישניוויצקי, דער פֿאָטער פון קעניג. אין יאָר 1640 האָט ער געבויט אַ שוץ פֿאַלאַץ אויפן אָרט פון דער פעסטונג אין 1672 האָבן אים די טערקן געגצלעך רואיניירט און אויסגעוואַרצלט אַלע אייגווויגער פון שטאָט.

אויף דעם ברעג־הארין אָנטקעגן שפּרייט זיך אויס אַלט־ווישניוויץ, אַ דאָרף פון 1900 נפשות וועלכעס איז אויפגעשטעלט געוואָרן אויפן אָרט פון דעם פאַריקן יישוב.

אברהם בלום

אוצר הזכרונות

אפילו אדם מת בספינה,
הנפש הולכת אצל אבותיו.
(רבי תנחומא)

פונקט ווי עס איז וויכטיק צו וויסן דעם שורש פון אַ מענטשן, וועו מען איז אים מספיד ביום המות, אַזוי איז אויך וויכטיק צו וויסן די געשיכטע פון ארץ מולדתו, ספעציעל וועו דאָס אָרט איז חרוב געוואָרן צוזאַמען מיט די קדושים. און מיר קאָנען קיינמאָל נישט האָפן, איבער הונדערט יאָר, צו פאַרלאַנגען פון אונזערע קינדער דעם יידיש־טראַדיציאָנעלן פאַרלאַנג — „ושכבתי עם אבותי", ווייל ס׳איז נישטאָ קיין סימן, קיין מצבה, קיין שטיין, וואו אונזערע ליבסטע און טייערסטע ליגן באַהאַלטן, און וואו אויף קבר אבות צו געהן צו פאַרגיסן אַ טרער אָדער מורמלען אַ תפילה מיט האַרץ־ברעכענדן געוויין פאַר זייערע הייליקע נשמות. און פונקט ווי אַ בלינדער טאָר נישט מאכן די ברכה פון יוצר המאורות, ווייל ער קען דאָס ליכט פון טאָג נישט זען, אַזוי קאָנען מיר נישט מקיים זיין די מצוה פון מתפלל זיין אויפן הייליקן אָרט, אָדער אַנטקעגן די מערות אין וועלכע זייערע צערייסענע ביינער האָבן זייער רו געפונען, אויסמעסטן זייערע קברים און זיך אָנזאָפן מיט זייער נשמה לופט.

אָבער לנפשי יש ישועתה, אַ טרייסט קענען מיר באַהויפטן מתקן צו זיין זייערע נשמות, צוזאַמען מיט די נשמות פון אַלע דורות, וועלכע זענען אומגעקומען אויף קדוש השם — דורך באַהעפטן אונזערע הערצער מיט אַ נר תמיד פאַר זייער הייליקן אָנדענק, און דורך צדקה און גמילת חסדים און בריידערלעכע ליבע, וואָס איז דער עטישער און נאָבעלער באַגריף פון „יזכור" און רמז אויף „לשבר ומכניעה את הלב". אָט דאָס הייליקע יאָרצייט ליכט קאָן די צייט און דאָס לעבן נישט אויסלעשן, ווייל עס באַלאַנגט צו דער אייביקייט „נר ה׳ — נשמת אדם".

איך וויל נישט און קען נישט מער מוסיף זיין אין מיין איכה — „אין תופס בצערי", ווייל איך פאַרמאָג נישט קיין רייכטום און ווערטער צו געבן אויסדרוק אין מענטשלעכער שפראַך דעם טראַגישן אונטערגאַנג פון אונדזערע ליבסטע; די געפילן פון אונזער גרויסן פאַרלוסט זענען צו טיף און די וואונדן צו פריש, — מיט ווערטער צו טרייסטן. צו שילדערן אַזאַ חורבן נפשות מוז מען זיין דער גאָט געבענטשטער מקונן, וועלכער זאָל פאַרמאָגן דעם גרויסן רעליגיעזן פאַטאָס פון אַן אברהם אבן עזרא אָדער אַן אבן גבירול, וואָס זאָל קאָנען אין צער־באַקלייַדטע שירים באַקלאָגן דעם תהום, און איך גלויב קוים צי וועט מען קאָנען אַמאָל אין אַלע סליחות פיוטים, פון די קדמונים ביז די אחרונים, געפינען אַ טרייסט וואָרט

אויפן גרעסטן יידישן חורבן פון אַלע צייטן און אַלע דורות. דער איינציקער „נחמו נחמו עמי" וואָס איז אונז פאַרבליבן איז צו ציען די יניקה פון טרייסט, און אַ תיקון, אַז די נשמות פון אונזערע אבות לעבן אין דער קדושה פון אונזער הייליק לאנד אין ארץ ישראל, וועלכעס מיר האָבן מיט דער הילף פון דער השגחה געהאָלפן אויסלייזן און באַפעסטיקן מיט דעם גלויבן פון „נצח ישראל לא ישקר".

*

האָבנדיק פאַרענדיקט מיין בכיה און הספד אויף אונזערע קדושים און מאַר־טירער, וועל איך זיך נעמען די ערלויבעניש זיך צו טיילן מיט אייניקע זכרונות, וועלכע זענען אויך נישט קיין חומרדיקע ענינים, און וועלכע פאַרנעמען אַ בכבוד־חשוב׳ע פלאַץ אין אונזערע עראינערונגען פון דער אַלטער היים — און פון ווישניוויץ בכלל.

מיינע זכרונות שפאַצירן מיט מיר אַוועק פון אַמעריקאַנער האַוענעניש און גשמיותדיקן טאַראַראַם, קיין ווישנאָוויץ, צו מיין זיידע נח ע״ה.

אין אַ געוויסן פרייטאָג בין השמשות, ווען מען וואַרפט אַראָפּ די וואָכעדיק־קייט פון זיך און מען איז שוין גרייט צו מקבל זיין דעם הייליקן שבת — שבת מלכתא. יעדעס מאָל, וואָס אין מיינע אויערן קלינגט אָפּ דער צויבערהאַפטער „לכה דודי" געזאַנג, טראָגט מיך מיין פאַנטאַזיע אַריבער קיין ווישנאָוויץ. פאַר מיינע אויגן שוועבן אויף די הערלעכע געשטאַלטן פון אונזערע עלטערן ע״ה, וועלכע היינריך היינע האָט אַזוי מוסטערהאַפט געשילדערט אין זיין „רבי פאָן באַכראַך". עס איז אַ מערווירדיקע ערשיינונג, אַז אין אַלע מיינע וואַנדערונגען איבער דער גרויסער וועלט, האָב איך נישט געפונען אַ שטעטעלע מיט אַזויפיל יידישן חן און מענטשן פאָלקסטימלעכע און ליבע, אויף וועמענס פנימער עס איז געווען אויסגעקריצט דער סימבאָל פון „תם וישר ירא אלהים וסר מרע". — עפּעס אַזוי ווי זיי וואָלטן מגולגל געווארן פון די יורשים פון רבי שלמה אלקבץ, דער פאָפולערער מקובל און מחבר פון לכה דודי. נישט קיין וואונדער, וואָס זייערע קינדער האָבן פון זיי מקבל געווען די מדות טובות און די שיינע עטישע כוונות פון „רודף צדקה וחסד".

ווען מען האָט אָפּגעדאַוונט מנחה, די זון האָט זיך באַוויזן אויף די קאַרשן בוימער, האָט געהאלטן ביים פאַרגיין, פאַרטונקט פון דער זעלטן שיינער, פאַר־כשופ׳ט, פייערדיקער שקיעת החמה, האָט דער בעל־תפלה, דוקא, אַ פשוט־האַרציקער ייד פון שטעטל, וואָס בענקט אַזוי נאָכן עונג שבת, כדי אַראָפּצוואַרפן דעם וואָכידיקן יאָך — אָנגעפאַנגען זינגען מיט התלהבות און פרייד „לכה דודי", און פאַרבענקט האָבן די מתפללים אויפגעכאַפּט די זיסקייט פון די ווערטער און נאָכגעזונגען: „מקדש מלך עיר מלוכה, קומי צאי מתוך ההפכה, רב לך שבת בעמק הבכא"... און דער געזאנג האָט זיי איבערגעטראָגן אין אַנדערע וועלטן, און זיי געבראַכט צו דער שבת׳דיקער נשמה יתירה.

נאָך אַ הערלעך בילד קאָן נישט פאַרשוווונדן פון מיין זכרון. דאָס איז שבת

נאָכן עסן, וועָן שיינע פּרויען חנ׳עוודיקע מיידלעך האָבן געכאָפּט אַ שפּאַציר מיט זייערע מענער אוֹן חתנים אין דער נאַטור שיינער לאַנדשאַפֿט פּוֹן אַלטן היסטאָרישן שלאָס פּוֹן „פּרינץ ווישנעווצקי״ אוֹן געזינגען האַרציקע יידישע פּאָלקס לידער. אוֹן אייניקע באַאיינפּלוסט פּוֹן דער ראָמאַנטישער סביבה, האָבן אַפּילו זיך ערלויבט צו זינגען אַ ליבעס לידעלע אין רוסיש פּוֹן פּושקין אָדער פּוֹן לערמענטאָוו. אוֹן אַזוי ווי ליבע וויס נישט פּוֹן קיין צייט אוֹן קוקט נישט אויפֿן זייגער, זיך פאַרשפּעטיקט ביז צו זייערע אויערן האָבן זיך דערטראָגן ווי דורך אַ כשוף די קלאַנגען פּוֹן „יה רבון עלם ועלמיא״, געזונגען פּוֹן זייערע טאַטעס אוֹן זיידעס ביי דער צווייטער סעודה פּוֹן שבת. מען האָט דאַן מקריב געווען דאָס ראָמאַנסירן אונטערן שטערניי־כן הימל אוֹן פאַרפּיומירטע סביבה פּוֹן וואַלד אוֹן בוים אוֹן זיך געאיילט אַהיים, כאָטש אָנצוקומען צו „ויתן לך״, אַבי נישט צו ערגערן די עלטערן, ווייל כבוד אב איז געשטאַנען אַפּילו העכער פּוֹן פערזענלעך גליק.

דערמאָנענדיק ווישנאָויץ, מוז איך באַדויערן, וואָס מיר איז בלויז געלונגען צו געפינען אַ פּאָר מאָגערע פּאַקטן וועגן דער געשיכטע פּוֹן שטעטל אין רוסישע אַרכיוון, וואָס זיינען ווי פאָלגט:

פּרינץ מיכאַאיל ווישנעווצקי, וועלכער האָט געצויגן זיין יחוס פּוֹן דער אוראַלטער פּוילישע דינאַסטיע פּוֹן 13־טן יאָרהונדערט האָט געקראָגן בירושה דעם אַלטן שלאָס, אוֹן באַזעצענדיק זיך דאָרט מיט זיינע דריי זין אין זעכצנטן יאָרהונדערט, האָט אַ נאָמען געגעבן דעם ישוב „ווישנאָויץ״, נאָך זיין פאַמיליען נאָמען.

אין 1640 איז ווישניוויץ שיער נישט געוואָרן די הויפּט־שטאָט פּוֹן אוקראַינע, וועָן מיכאַאיל מיט זיינע דריי זין האָבן אַרגאַניזירט גרויסע אוקראַינישע אַרמייען אוֹן מאַרשירט ביז פּעטערבורג, באַזיגנדיק פּאָדאָליע, כערסאָן, פּאָלטאָווא אוֹן קיעווער גובערניעס, אוֹן האַלב מאָלדאָוע.

צוריקקערנדיק זיך פּוֹן זיין טריאומף צוג איז איינער פּוֹן זיינע זין, וואַלאַזשע, אַראָפּ פּוֹן זינען איבער אַ יידיש מיידל (איר נאָמען וועָרט נישט אָנגעגעבן). באַלד נאָך דער פּאַסירונג האָט זיך מיכאַאיל אָוועקגעלאָזט צו קעמפּן קעגן די טאָטערס, כאָראַרען אוֹן קאַראַימען, אוֹן געבראכט פּילע פּוֹן זיי אין זיין שלאָס קיין ווישניוויץ אַלס שקלאַפֿן.

צו די קאַראַאימען, וועלכע האָבן דאָן פּראַקטיצירט געוויסע יידישע מנהגים אוֹן אָפּגעהאלטן תפלות אין אַראַמאיש (תרגום) האָט ער געהאט אַ פּריינדלעכן צוטרוי, אוֹן אייניקע פּוֹן זיי — די פּני, — באפּרייט אוֹן ערלויבט זיי צו באזעצן אין שטאָט צווישן די יידן, וועלכע ער האָט באַהאַנדלט מיט פּריינדלעכקייט אוֹן אַכטונג.

די באַפּעלקערונג פּוֹן ווישניוויץ פּוֹן יענער עפּאָכע איז געווען אַ קליינע, דאָך באַליבט געווען, ווייזט אויס, ניט נאָר ביי די ווישניעווצקיס, נאָר אויך

ביי געוויסע פוילישע און אוקראַינישע דיכטער, ווי צום ביישפיל טאראס שעווצענקאָ, וועלכער האָט זיין באַרימטע פּאָעמע (סודני דעין), דער „יום הדין" געשילדערט א צדיק מיטן נאָמען משה, וועלכער האָט געטראָגן דעם גאנצן צער פון זיין פאָלק, אָבער זיין האַרץ איז פול מיט טרייסט און האָפנונג אויף דער גאולה. דער געדאנק אז א ווישניוויצער ייד האָט געפונען אַן אָפּקלאַנג אין זיינע פזמונים, איז אַ באַווייזן, אַז די יידן פון ווישניוויץ האָבן געלעבט בשלוה, געהאט כבוד און פרנסה, געפינענדיק זיך אונטער דעם שוץ פון דער ווישניוועצקי דינאסטיע, און שפעטער אונטער אַנדערע הערשער.

אפילו ביים פינצטערן אוקראַינישן טיראַן און גזלן, באָגדאן כמעלניצקי, האָבן יידן פון ווישניוויץ וויניקער געליטן ווי אין די אַנדערע טיילן פון אוקראַינע, ווייל מיטגלידער פון דער ווישניוויעצקי משפחה זיינען אין אַלע נויטן געווען גרייט זיי צו העלפן מיט זייער איינפלוס. די אַבסאָלוטע איינוואַנדערונג פון יידן קיין ווישניוויץ, גלויבט מען, — כאָטש אָן פאַקטן — איז געווען ווי מייסטנס פון אוקראַינער יידן — באַלד נאָך דער שפּאַנישער אינקוויזאציע (1494). דאָס איז אַ באַווייז, אַז פילע פון אונזערע עלטערן האָבן זיך געדאוונט מיטן נוסח ספרד, ווערנד אַ קליינע צאָל האָבן זיך באַנוצט מיטן נוסח אשכנז.

שטיצנדיק זיך אויפן מאמר חז"ל, אַז „אדם מכבד את המקום", האָט ווישניויץ געקאָנט זיין שטאָלץ מיט דעם פאַקט וואָס דער וועלט באַרימטער צדיק און בעל־מופת — ר' אברהם בעל שם טוב זצ"ל — האָט געלעבט אַ שטיק צייט אין שטעטל און פלעגט יעדן פרימאָרגן גיין זיך טובל זיין אין אַ טייך, וואָס האָט זיך געפונען טיף אין וואַלד. אונטער דעם שאָטן פון די ביימער פלעגט ער זייער אָפט זיצן פאַרזונקען אין הייליקע מחשבות און כוונות, און פראַווען התבודדות צו דערנענטערן די גאולה און ברענגען משיח'ן. צו דעם בעל שם טוב'ס קוואַל, ווי דער טייך ווערט געפרופן עד היום, זיינען אָפט פרומע יידן פון ווישניוויץ געגאנגען מיט בקשות און נעמען אַ טרונק וואַסער פון קרישטאַל־קלאָרן קוואַל, וואָס איז פאַרהייליקט געווארן פון בעל שם.

אויך זיינען מיר שטאָלץ מיט דעם פאַקט, וואָס די עלטערן פון אברהם גאָלדפאַדען — דער פאָטער פון דער יידישער ביגע — זיינען געבאָרענע ווישניצער. און אַז דער באַרימטער דיכטער, יצחק בער לעווינסאָן ע"ה, פלעגט פאַרברענגען כמעט יעדן זומער אין ווישניוויץ, ביי זיין שוועסטער, און דאָרט געשריבן זיינע ריין פאָעטישע לידער, אָדער די שירי חול.

ביים שליסן מיין אוצר הזכרונות וויל איך בעטן ביי מיינע געשעצטע לאַנדסלייט, מיר צו אנטשולדיקן אויב איך בין אין מיין שרייבן נכשל געווארן אין דער זיגד פון אונפינקטלעכקייט, אָדער אין פגימות. מיין כוונה איז זיכער געווען אַ ריינע, מיין ארבעט באהבה, און מיין שכר פון מיין ארבעט האָף איך צו געפינען אין דעם פאַרגעניגן פון פייערן מיט אייך היינט צוזאַמען אייער גאָלדענעם יובילעאום, און באחרית הימים, אי"ה, די שמחה פון 75טן יובילעאום,

לויט דעם ערך פון פרייד וואָס איך האָב געפילט בשעת איך האָב רעדאַגירט דעם זשורנאל, ווייל אין דער דאָזיקער אַטמאָספערע פון לב טוב און ברודערליכע ליבע האָב איך לאַנג געזוכט די נשמה פון מיין פאָטער ע"ה צו דערקאָנען, און מיין אייגענעם תיקון צו באקומען.

חסדיו הנאמנים ינחמני מכל אנחותי ויגוני. זכר יד ושם טוב יתן לי בביתי ובקהל ה', קנין ראשית דרכי ינחיל לבני ולבני בני, נצח סלה ועד אמן.

אברהם אַוועַרבוך
(טודרוסיס)

ווישניוויץ

פון וועלכן ווישניוויץ זאָל איך אייך דערמאָנען? — ווישניוויץ פון די רוהיקע זומער־טעג, מיט נאַטור דופט און נעבלדיקע אויפדערנאכטן? אָדער ווישניוויץ דורך וואַלקנס רויך פון פייער פלאַם אומקומענדיק?

— ווישניוויץ פון פאַרגאַנגענע איינגעזעסענע צייטן מיט עטלעכע פארפונ־דעוועטע שטאָט בעלי־בתים און אַ גאַנצע שטאָט האַלבע און גאַנצע קבצנים?

— ווישניוויץ פון אַ שמחה — אייזיק דער חד בדרא מיט זיין שאַרפער פען. גאַנץ ש״ס אויך תנ״ך און מח, וואָס פלעגט אונז זיינע תלמידים בייטן; זאָגט מיר דאָס ערשטע וואַרט פון אַ דף ערגעץ אין אַ גמרא, האָט ער שוין געענדיקט דעם גאנצן דף אויסנווייניק.

אָדער ווישניוויץ פון דער בענקנדיקער יוגנט צו דער גרויסער לאַכנדיקער וועלט, זיך צו ראַטעוועז פון איינזאַמער בטלנות.

— ווישניוויץ פון ארקע שליסעלע, זיצנדיק ביי זיך אין קלויז ביי אַ פרק משניות, פירט אָן מיט דעם בענקינג סיסטעם פון שטאָט, אָדער ווישניוויץ פון דעם שבת־יידן, וואָס קלערט: וווּ נעמט מען אויף שבת?

— ווישניוויץ פון פריסטאוו, אוריאדניק, צי ווישניוויץ פון שרעק פאַר פאַג־ראָמען דורך פעטלורצעס, היידאַמאַקיס, מיט די יונגע בראַווע בחורים, וואָס ווענדן אָן פאַרשידענע מיטלען אויסצומיידן פאַרניכטונג, און ס׳געלונגט זיי דוקא... בעסער ווי אין אַנדערע שטעטלעך און געגענדן אין יענער צייט.

צו גאָר ווישניוויץ אין ניו־יאָרק מיט איר אייגענער פאַר־פאַינט פראַגראָם נאָך 30 יאָר פאַר טרומאַנען: הילף פון אייגענע צו אייגענע, הילף פון דער סאָסייטי צו די יעניקע, וואָס האָבן ניט קיין אייגענע.

— און מרדכי רסיווקיער „קדושים״, דער ויצלער פון ווישניוויץ, כאַראַקטע־ריזירנדיק אַזוי טרעפלעך די הילף פון אַמעריקע.

ישראל פון הוטוביצע האָט זיך אויסגעבויט אַ שיינע הויז מיט געלד וואָס זיין ווייב׳ס ברודער האָט געשיקט פון שיקאַגאָ און אויסגעקריצט זיין נאָמען אין פויליש בוכשטאָבן.

זאָגט מרדכי כסליווקער: איר זעט ווער ס׳האָט געבויט די הויז: סטרואיטעל קולידזש (קולידזש איז געווען צו יענער צייט פרעזידענט).

— צי אפשר גאָר אַ טראַכט טון פון דעם ווישניוויץ אין ניו־יאָרק פון „צדקה עשה הקב״ה שפזרן״ — פון די גליקלעכע וואָס זענען אין צייט אַוועק, אַז מיר זאָלן קענען נאָך דערמאָנען דעם נאָמען אַמאָל און ראַטעוועז דעם שארית הפליטה.

— און אפשר גאָר די אומבאוווסטע ווישניוויצער, די ווישניוויצער וואָס מעגליך זיצן נעבן מיר אין אַ סאָבווייי קאר, אין אַ באָס, אָדער גאָר אין טעאטער אַ צווייטער צו מיר, און מיר ווייסן גאָר ניט אונזער שייכות איינעם דעם צווייטן; גאַנץ מעגלעך אונזער ביידע זיידעס האָבן זיך געקריגט איבער אַ מפּטיר אין דער קלויז, אָדער געטרונקען לחיים צוזאַמען צום רבינס יאָרצייט?

— פון וועלכן ווישניוויץ זאָל איך דענקען: פון אויסגעוואָרצלטן אָן שום האָפנונג פאַר אויפקום? אָדער פון אויפגעקומענעם אין געבענטשטן אַמעריקע, אָן האָפנונג אויף „שורש", אין דער לופטן שוועבנדיק אָן צובונד מיט עבר, — אָן שטרעבונג פאַר אַן עתיד, אָן אַ גייסטיקן תיקון... וועלכן? וועלכן? אָן אַ קלאָרן ענטפער בלייבט אַ ווידערקול: „ווישניוויץ!... ווישניוויץ"!...

יהושע זייגער

מיין שטעטעלע ווישניוויץ

א שטעטעלע א קליינס, א מיטלפונקט פון א פרוכטבארע און געבענטשטע אומגעגנט, זומער געטריפט מיטן סאָק פון פרוכטן און גרינס, אין הערבסט פילע שווערן מיט קערנער און ברויט געטרייד פאר דער באפעלקערונג אוז כאָר עקספּאָרט, פיין אויסגעוואַרעמטע דורך דעם שניי אינקובאַטאָר אין פאַר־גיאַנגענעם ווינטער — אָט דאָ האָבן יידן פון דורות לאַנג אויפגעשטעלט אַ געצעלט און געלעבט האנד ביי האנד מיט דער אוקראיניישער באַפעלקערונג — כּארמיטלט, געהאנדלט און אַנטוויקלט דעם לעבנס סטאנדארט, וואַרשטאטן אויפגעשטעלט פאַר אַלע פאַכן, גאַנגבאַרע און נויטיקע פאַר ווירטשאַפט צוועקן, ניט געשטרעבט רייך צו ווערן, האָרנטלעך בעהאנדלט די קונדשאפט און געפירט אַ באַשיידן לעבן. ווער געדענקט דען ניט אונדזערע האָרעפאשנע האַנדווערקער און דאָרפס־הענדלער, וועלכע פלעגן ווייזן אין די דערפער אַ גאַנצע וואָך און אָפקומען מיט אַ שטיקל טרוקן ברויט מיט וואַסער און פרייטאָג זיך אומקערן אַהיים אויף שבת, צופוס. זומער אין די היצן און ווינטער אין פראָסט און קעלט! און אַזוי האָבן זיך געוועבט די פעדעם פון לעבנס עקזיסטענץ, ווער עס האָט געהאַט אויף שבת, מאַנכע האָבן טאַקע אויך ניט געהאט, און דאָך האָבן יידן אויפגעשטעלט משפחה היימען, קינדער געבוירן, זיי דערצויגן, צו תכלית געבראַכט, זיי חתונה געמאַכט, פאַרגרעסערט די משפחה און הילף געקראָגן פון די אונטערגעוואָקסענע משפחה־מיטגלידער. ליכטיק איז געווען אין די יידישע געצעלטן. פרייטאָג אָוונט — די זמירות קלאַנגען האָבן זיך געטראָגן אין חלל, געברענט האָבן די שבת ליכט אויף דעם טיש און די וויס קלאָרע שנייסערווירטע מיט דער וויסער חלה האָבן צוגעגעבן ליכט און שיין, מוט און כח וויטער צו גיין אין שפאַן די קומענדיקע וואָך!

און אין קורצן אַ קליינע עפיזאָדע:

וועז די פאָווסטאנצעס האָבן אַ קורצע צייט געוועלטיקט אין שטאָט און

קריגס־צושטאַנד דערקלערט, זענען ביי אונדזער פאַמיליע אויף אַ שוועכערן טיפוס 3 פערצאָן געלעגן און מען האָט נישט געלאָזט אין שטאָט אַרויפגיין צו רא־שעווסקין אין אַפטייק, צו נעמען זייער נייטיקע רפואות פאַר די קראַנקע. דער פאַטרול איז געשטאַנען נעבן אברהם לעמישיס הויז. איך האָב זיך איינגעשטעלט און צוגעגאנגען צו די זעלנער און געבעטן זיי רחמים, זיי זאָלן מיר לאָזן אַדורכגיין, אָבער דער ענטפער איז געווען — גיי צוריק, ‚נעלזיא׳ — עס איז פאַרבאָטן. שטייענדיק אַזוי פאַרצווייפלט האָב איך זיך אָנגערופן: חבר פאָב־סטאַניצע, וועז דו לאָזט מיר אדורכגיין, גיב איך דיר אַ מתנה. וואָס פאַר א מתנה? — פרעגט מיר איינער. אַ ווייסע בולקע, אַ פרישע — האָב איך געענטפערט. געווען איז דאָס פרייטאָג נאָך ליכט בענטשן. זאָג איך אים: נו, לאדנו! — גיי שנעל אַדורך און קום באַלד צוריק. כ׳בין געגאַנגען, געקומען און מיטגערופן דעם זעלנער אין שטוב און אים די צוגעזאָגטע מתנה געגעבן. מיין מוטער ז״ל האָט זיך אָבער נישט באַגנוגנט מיט דעם און זאָגט צום פאָווסטאַניצע — א מתנה האָסטו געקראָגן פאַר דיין מענטשלעכן טאַט, קריגסט נאָך אַ קיכל מיט צימירינג באַשאָטן און פאַרלעש מיר אויך דעם לאָמפּ. „פאזשאלסטא, פאזשאלסטא״ און האָט דאָס געמאכט און צופריידנערהייט געזאָגט: אַ גוטע נאַכט!

* * *

יאָ, נישט קוקנדיק אויף דעם, האָט זיך די שטאָטישע אוקראַאיניש בא־פעלקערונג אַנטוויקלט, אין קולטורעלן זין. די יוגנט האָט זיך פאַרהעלטניסמעסיק געבילדעט און ס׳האָבן אָנגעהויבן דערגיין צו זיי די אָפּקלאַנגען פון אַנטיסע־מיטיזם אין לאַנד און ספעציעל די שנאה פראָפאַגאַנדע פון פאטשאיעווער לאַברע מיט אוליודור׳ס און וויטאלס פאַגראָם בלעטל. אָבער צו קיין אויסערלעכן אויס־דרוק איז ניט געקומען.

אין דער צייט האָט אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה און דאָס האָט אויך צוגעהאָלפן צו דער נידערלאגע. אלנפאַלס, די אויסערלעכע חיהשע שנאה איז שוואכער געווארן אין דער צייט פון דער אָקופאציע פון פוילן, וואָס האָט די פאַלאַקן געברענגט אין אַ מצב פון אַ מינדערהייט און צוליב דעם אַראָפּגלאָזן דעם קאָפּ.

די צייט האָט זיך אָנגעהויבן נאָרמאליזירן. דער האנדל איז געוואקסן צוליב דעם פאַרגרעסערטן געברויך פון דער אוקראַאינער באַפעלקערונג און יידן האָבן געמאַכט אַ לעבן...

וועז די פרוטה איז דאָ אין קעשענע, אייגנס אָדער פרעמדס און אויף שבת דאַרף מען נישט באָרגן און זאָרגן, האָבן יידן אָנגעהויבן צו קלערן וועגן אַ תכלית. די יוגנט ספעציעל — ווער פון זיי אַוועקגעפאָרן זיך לערנען, בילדן און שטודירן, ווער סתם געקריגן אַרבעטס־פאָסטנס אין גרויסע שטעט. די פאַרבליבענע אין ווישניוויץ האָבן זיך אויך אָרגאַניזירט און געפירט אַ געמיינ־זאַמע געזעלשאַפטלעכע און קולטורעלע אַרבעט, אויף דעם נאַציאָנאלן און

ציוניסטישן געביט, געשאַפן אַ ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, אַ פאַלקס ביבליאָטעק, אַ גרופּע שפּילער ליבהאָבער, רעפּעראַטן אונטערן נאָמען „פון וואָך צו וואָך", אָנגעפירט מיט אייגענע כוחות, אַ גרופּע „חובבי שפת עבר" געגרינדעט, וועלכע די חברים האָבן צווישן זיך העברעאיש געריעדט — נאַטירלעך, מיטן אשכנזישן דיאַלעקט — אין גאַס און אין דער עפּנטלעכקייט. געווען אַפילו אַ פּאָר עקסטרעמע חברים, וועלכע האָבן צו די דינסטן, די קריסטלעכע, געריעדט נאָר העברעאיש. די אַנדערע שטוב מענטשן האָבן פיל מאָל געדאַרפט איבערזעצן זייערע רייד און אַזוי אַרום געלערנט די שיקסעס עבריתּ...

כ׳געדענק אַ פאַל, וועו אומקערנדיק זיך פון שפּאַציר אַהיים — בין איך פלוצלונג אויפגעפאַדערט געוואָרן דורך אַ סטראַזשניק (פּאָליציי־מאַן) צו גיין מיט אים אין פּאָליציי סטאַציע. דער פּריסטאַוו האָט מיך אויפגענומען מיט אַ הויכן טאָן, ערקלערנדיק, אַז ער ווייסט געווי, אַז איך בין דער אָרגאַניזאַטאָר פון דער קראַמאָלער גרופּע, וואָס רעדט צווישן זיך אַ קראַמאָלער שפּראַך — „איך וועל דיך צושטעלן צום אויספּאָרשונגס־ריכטער (סלעדאוואטעל) לויטן פּאַראַגראַף פּאָר אָנפירן אַ בונד קעגן דעם קיסר ניקאָלאי...

— אייער האָכהייט, הער פּריסטאַוו, האָב איך געענטפערט, עס איז נישט ריכטיק. מיר זענען נישט קיין פּאָליטיקער. מיר שטודירן די ביבליע אונדזערע. און אַזוי ווי מאנכע קאַפּיטלען פון איר דארפן מיר קענען אויסנווייניק, פּאַרהערן מיר זיך אייגער דעם צווייטן, מיר זאָלן דעם עקזאַמען ביישטיין קענען... אָ, די ביבליע — ענטפערט דער פּריסטאַוו — די ביבליע לערנט איר גאָר? אויב אַזוי גיי אַהיים, יונגערמאן, און זעץ ווייטער פּאָר דאָס שטודירן און איינחזרן די ביבליע מיט דיינע חברים... אויף אייערע שפּאַצירן.

וועו פון אונדז געדענקט נישט דעם שבת־פּאַרנאַכטיקן שפּאַציר, לעבן דעמידאוס „שלאָס" — ער, דער שלאָס, האָט דאַמאָלסט אויסגעזען פּאַריתומט און איינזאם, די גיגאנטע בנינים מיט די שפּיגל זאָלן זענען געשטאַנען הויל און פוסט, אָן חיות און אָן לעבן; דער גרויסער פּאַרק און זיינע שיין געפּוצטע אַלעען האָבן אייפערזיכטיק און ברוגזדיק אַרויסגעגעבן זייער אַלטערטימלעכע אַקאָרדן און זיפצן אויף זייער עלנטקייט און איינזאַמקייט פון מענטשלעכע טריט, די שבת פּאַרנאַכט זון האָט וואָכעדיק זיך אָפּגעזונקט פון דעם שטאל־זייסטערס און קאַמערהאָפּס בנינים און געקומען יומטובדיק מיטשפּאַצירן מיט ישראלס טעכטער און זון. דווקא דאָ צו דעם קרומען און צעגאַסענעם שטעגעלע דער טייך אַקעגנאיבער איז געווען רוהיק און לויטער און האָט אָפּגעשפיגלט אין זיך די געזיכטן פון שפּאַצירנדיקע. דאָס קלויסטערל רעכטס אויף דעם בערגעלע איז געשטאַנען פּאַרדומפּן און קליינלעך און די יונגע, בעראָזע ביימעלעך אַרום אים האָבן געיעוועט מיט די בלעטלאך האָלב גרינע און האָלב ווייסע מיט חן און סימפּאַטיע און אפילו זיך נישט צוגעהערט צו אלתר משומד פון זאראדניע

מיט דעם הילצערנעם פוס, וועלכער איז אַקוראַט געגאנגען פון דער אַרבעט און האָט זיך געצלמט און געבוקט צום גולם...

דורות לאנג וואָלט זיך דאָס געווען געצויגן. ווייל יידן האָבן נישט נאָר זיך געבויט — אויך זיי, די גויים, פון שטאַפל צו שטאַפל, אין אַלע געביטן אויפגעהויבן.

ביז דער היטלעריזם איז געקומען און האָט פון וולוך, אינוואניס און מאקסימיס די פאַרבאַרגענע גיפט און שנאה אַרויסגעצויגן. האנד ביי האנד מיט די

ווער געדענק נישט... לעבן דעמידאוס „שלאָס"

געקומענע רוצחים האָבן זיי זייער חלק. זייער אקציע איז פינקטלעך אויסגעפירט געווארן... זיי האָבן אַלע געהרגעט, פאַרברענט און צוראַבירט אונדזער האָב און גוטס.

דאָרט, אויף דער קניאזנע, דאָרט ווו מיר זענען געלאָפן אויפנעמען די עסטרייכישע אָפיצירן און זעלנער, געבראכט באַנדאַזשן צו פאַרבינדן זיי און היילן די ווונדן. דאָרט ווו מיר האָבן זיי געבראַכט מילך און עסן, זיי אַנגעטרונקען און באַשפייזט, אין די געבעט־שולן זיי אַוועקגעלייגט אונטער די צונויפגעטראָגענע קישנס און קאָלדרעס — דאָרט האָבן זיי אַלע אַ גרוב געגראָבן און אַריינגעווארפן די צעשטאָכענע זויג קינדער און שוואַנגערדיקע פרויען. דאָרט האָבן זיי געטויט די שטאָט ווישניוויץ...

קיין איינער פון אייך, אולאנוס און מאקסימיס, האָט זיך נישט געפונען, ער זאָל אויסבאַהאַלטן אפילו 1 ייד, ווי מיר לייענען דאָס יעצט אין די בא־

שרייבונגען פון די יידישע קהילות, אין וועלכע קריסטן האָבן אויסבאַהאַלטן משפחות גאַנצע, כאָטש עס האָט זיי געדראָט טויט־שטראָף.

היינט זענט איר „יידן ריין". די בייזע ווינטן וועלן אָבער אויך אויסראָטן און פאַרטראָגן אונדזער זעעל, אונדזער גייסט און אונדזער טריט פון יעדן ווינקעלע. שדים און מכשפות וועלן געוועלטיקן אויף אונדזערע חרוב געווארענע געצעלטן. שאַקאַלן וועלן וואָיען ביי די נעכט. אין די רינשטאָקן וועט איר זיך שכורים וואַלגערן, און נישט קענענדיק אַרויסברענגען אויפן צונג דאָס וואָרט „זשיד" וועט איר איינער דעם צווייטן אומברענגען. די מלאכי חבלה וועלן דאן אַראָפנידערן פון הימל און מיט די פאַרבלוטיקטע מעסערס און העק אָנשרייבן מיט רויט „מנה, „מנה, תקל ופרסין"...

און איר, ווישניוויצער ברידער און שוועסטער, ליגט בשלום דאָרטן אין גרוב צייטווייליק. מיר האָבן אייך פאר ישראל בירגער פאַרשריבן. אַ חלק אין ישראל געשאַפן — „יד ושם" הייסט דאָס. די צייט וועט קומען, ווי ווייט מעגלעך נאָר, וועלן מיר אויך אייערע טריקענע ביינער איבערפירן אין אייער לאַנד.

דאָס יידישע שטעטל ווישניוויץ האָבן מיר אויף פאַרמעט אויסגעקריצט און אַרייַנגעשטעלט אין מלוכהשן מוזעאום פון מדינת ישראל צווישן אַלע הונדערטער חרוב געווארענע קהילות. עס בלייבט דער קנין פון ישראל פאָלק און מדינת ישראל...

עפּולה, 6.8.1956.

זיידע קאמצן
(טשיקאגא)

כ׳זע מיין ווישנאוויץ

פון דער גרויסער אַמעריקע זע איך מיין ווישנאָוויץ און כ׳בענק.
כ׳הייס איצט אַרטור וואלקע, כ׳וווין אין אַמעריקע אין אַ פאָרשטאָט פון טשיקאָגאָ. אין ווישנאָוויץ האָט מען געוווינט מיין פאָטער, ישראל כאטיוויצער.
כ׳בין אין אַמעריקע פון 1937, אַרויסגעפאָרן אַ איין־און צוואַנציק יעריקער בחור, אָבער כ׳געדענק ווישנאָוויץ, הגם כ׳האָב יאָרן לאַנג געלעבט אין קרעמעניץ און געקומען קיין ווישנאָוויץ נאָר אויף ימים טובים און וואַקאַציעס.
ס׳איז געווען אַ קליין שטעטל, געהייסן האָט עס לויטן נאָמען פון פאַלאַץ, וועלכער איז געבויט געוואָרן דורך אַ פויילישן פירסט מיט דעם נאָמען ווישניאַ־וועצקי. אַנדערע ערקלערן דאָס אַנדערש. ס׳האָט געהייסן אַזוי צוליב די קאַרשן־בוימער, וואָס געפונען זיך אַרום דעם שטעטל מענגענווייס, און הייסן אין פויילישן „ווישניע".

אין די נאָכקריג יאָרן פון ערשטן וועלט־קריג, ווען כ׳בין נאָך אַ קינד געווען איז ווישנאָוויץ געווען אַ קליין פאָרשלאָפן שטעטל מיט אָנברוקריטע גאַסן, באַ־דעקטע מיט אַ שווערן שטויב. אין פרילינג און הערבסט זענען די גאַסן געווען פול מיט בלאָטעס. איך געדענק אַלס קינד, פלעג איך נישט איינמאָל פאַרסטראַנען

אין דער געדעכטניש פון דער בלאָטע און אַ עלטער יינגל האָט מיך געמוזט אַרויסשלעפּן, אַמאָל אויך איבערלאָזנדיק די שטיוול אין בלאָטע.

אין ווינטער־צייט איז געווען זייער קאַלט און די מערהייט פון יינגלעך פלעגן שליטלען זיך מיט זיערע שליטעלעך איבער די פאַרשנייטע באַרג־געסעלעך, אַנדערע פלעגן זיך גליטשען אויף דעם פאַראייזיקטן טייכל, וואָס האָט פאַרטיילט ווישנאָויץ אויף צוויי: די אַלט־שטאָט און נייַ־שטאָט.

כדי צו קומען פון איין ווישנאָויץ צום צווייטן האָט מען געמוזט אַריבערגיין אַ בריקל, וואָס מ׳האָט געוואָרפן די גרעבליע. זומער־לעב זענען מענטשן געגאַנגען זיך באָדן צו דער גרעבליע.

אָפּצופּרישן זיך זענען יידן געגאַנגען שפּאַצירן. זיי זענען געגאַנגען אַראָפּ־און־אַרויף נעבן פּאַלאַץ (זאַמעק).

קליין איז געווען ווישנאָויץ און נאָר אַ צווייַ־דריי פון זיי האָבן געהאַט אַ טעלעפאָן און איינער אינגאַנצן — אַ ראַדיאָ. אָבער אַ גייסט האָט עס געהאַט אַ גרויסן.

יעדערעס מאָל, געדענק איך, צעליקע ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן עקזיסטירט פון די עקסט־לינקע ביז עקס־רעכטע. דער גייסט פון ציון איז געווען דערהויבן און אַ סך ווישנאָוויצער, וואָס ארץ־ישראל איז געווען פאַר זיי אַ טרוים, לעבן איצט אין דער פרייער יידישער מדינה ישראל.

די יידישע באַפעלקערונג אין ווישנאָויץ איז געווען אַרעם אין מאַטעריעלן זין. אייניקע פון זיי זענען געווען שניידערס, אייניקע שוסטערס, קירזשנערס, אַנדערע האָבן געהאַט געוועלבלעך, וואו זיי פלעגן פאַרקויפן פאַרשידענע סחורות, ספּעציעל פאַר די אוקראַינער פון די אַרומיקע דערפלעך.

איינמאָל אין דער וואָך האָט מען אָפּגעשטעלט אַ טאָג פאַר אַ יריד. די פויערן פלעגן קומען אין שטאָט אַריין פאַרקויפן זייערע תבואות, בהמות, עופות און געגנדז און קויפן שטאָף פאַר קליידער און באַקאַליי־זאַכן.

מיין טאַטע פלעגט אָפּקויפן ביי די גויים רויטע קיישלעך, וועלכע ער פלעגט שפּעטער אָפּליפערן קיין ווַארשע, וואו די פרויען האָבן זיי געגוצט אַלס קויפס־קוישן.

כ׳ווייס נישט, אָבער אָפּט טראַכט איך איבער איין בולט׳ע פּיגור פון שטעטל, שמעון ליפשיץ, אַ מאַן מיט אַ שיינער באָרד, האָט געוואוינט אין צענטער פון שטאָט. ער האָט געריידט פויליש און האָט שטענדיק רעפּרעזענטירט די יידישע באַפעלקערונג אין דער לאָקאַלער אַדמיניסטראַציע.

*

היינטצייט, אין אַמעריקע, רעדן אַלע מיט נאָסטאַלגיע איבער דעם לעבן אין קליינעם שטעטעלע, ספּעציעל זינט מ׳האָט דאָ געגעבן די פאַרשטעלונג „דער פידלער אויפן דאַך".

איך געדענק גוט דאָס לעבן פון ווישניוויץ, אָבער כ׳צווייפל זייער, אויב מיינע קינדער, געבוירענע אין אַמעריקע, אָדער די קינדער פון מיינע פריינד, געבוירענע אין ישראל און אין אַרגענטינע, וועלן אַמאָל פאַרשטיין, וואָס דאָס איז געווען, דאָס קליינע שטעטעלע ווישנאָוויץ.

מאיר אור

וועגן שולן אין ווישניוויץ

וועגן מען רעדט וועגן שולן און בתי מדרשים, דאַרף מען גלייך אונטער־שטרייכן די וויכטיקייט פון זיי, נישט נאָר אַלס רעליגיעזע קעגנשטאַנדן, נאָר אויך אַלס אַנשטאַלטן וועלכע האָבן געשפילט אַ ראָלע אין דעם געזעלשאַפטלעכן און פּריוואַטן לעבן.

וויייל יעדער פּריוואַט, איז געווען ענג פאַרבונדן מיט די טראַדיציאָנעלע פּליכטן, אָפּגעקניפּט פון שטענדיקן אַרט לעבן פון עלטערן און אור־עלטערן, איז דאָס געווויינלעכע לעבן פון דורי דורות געווען צוגעפאַסט צו אַ רעליגיעזער אָרדנונג.

געזעלשאַפטלעך איז די שול געווען די איינציקע אינסטיטוציע אין משך פון הונדערטער יאָרן, וועלכע האָט אַנטשידן פאַרשידענע לויפנדע פּראָבלעמען פון דער יידישער קהילה. אויך נאָך אין אונזערע צייטן, אינעם ערשטן כערטל פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, איז די שול געווען אַ מין מינאַטור־פאַרלאַמענט. די שול איז געווען דער מיטל־פונקט אין קרייז פון די קהילהשע אָנגעלעגנהייטן, וואָס האָבן געהאַט אַ געזעלשאַפטלעכן כאַראַקטער. די וויכטיקסטע אינטערעסן מונגען פון כלל זענען פריי דיסקוטירט און באַהאַנדלט געוואָרן ביי די הפסקות פון דאָונען, וועלכע זענען ספּעציעל געמאַכט אָדער פאַרלענגערט געוואָרן (אי־בערהויפּט בין שחרית למוסף), צוליב דער וויכטיקייט פון דרינגענדן פּראָבלעם, כדי אויסקריסטאַליזירן אַ געאייניקטע מיינונג פון די בעלי בתים. אין פיל פאַלן זענען די ענינים דעצידירט געוואָרן לויט די וואַרשיינלעכע אויספירונגען פון שול.

לויט היסטאָרישע נאָטיצן האָבן די קריסטן, אין די אָמאָליקע צייטן, געזען אין דער שול בלויז אַן אַלטן, פאַרהייליקטן, טראַדיציאָנעלן און רעליגיעזן אַנ־שטאַלט, דערפאַר האָט זיך די קריסטלעכע וועלט באַצויגן צו איר גאַנץ גינסטיק. אין מערסטע שטעט און שטעטלעך האָט דער פּריץ, דער אייגנטימער פון שטאָט, אויך דער פאָרשטייער פון די מאַכט, געשפענדט אַ פּלאַץ פאַר די שולן אין צענ־טער פון שטאָט. אַזוי אָרום זענען מיר, מערסטנס, ווי די שולן וועלן קאָנצענטרירט אַלע ביינאַנד און וועלן פאַרוואַנדלט אין אַ שול־גאָס אָדער שול־הויף.

וואָרשיינלעך, אויך אין ווישניוויץ איז דאָס געשען און מיר האָבן פאַר זיך כמעט אַלע שולן אויף איין פּלאַץ.

***

דער שול־הויף איז געווען פאַרצוימט מיט אַ הויכן פּלויט, געבויט פון ציגל. דער אַריינגאַנג דורך אַ ברייטן אייזערנעם טויער, אין ביידע זייטן אייזערנע טירן. אַריינגייענדיק אין „זה השער" האָט זיך אַנטפּלעקט מאַיעסטעטיש די גרויסע שול. די שול האָט צומאָל געהאַלטן אַ חזן מיט אַ כאָר פון אַ פּאָר צענדליק משוררים.

ביי דער גרויסער שול, ס׳הייסט אונטער איין דאַך, זענען געווען עטלעכע קליינע שילעכלעך, דער פאַליש מיט אַ מנין קצבים, און נאָך צוויי שילעכלעך, דאָס שניידערשע און פון פאַרשידענע האַנטווערקער.

אויף דעם שול־הויף איז געווען נאָך איין שול — געוכן ארקיס קלויז. אינעווייניק ביי דער קלויז האָט געוואוינט ר׳ אַרקי ז״ל. ס׳האָט געקענט הייסן אַז ר׳ ארקי איז געווען דער אייביקער קאַנצעסיאָנער פון דער קלויז. אַליין אַ בר־אורין, געלערנט מיט אַ קליינער צאָל תלמידים פון רייכע עלטערן און מקיים

ווישניוויצער חזן מיט די משוררים

געווען די מצוה פון תורה ועבודה, ווייל נישט מלמדות איז געווען זיין מקור פרנסה. מען האָט אים געוופן אַרקע „שליסעלע״, לויט דעם באַווּסטן באַגריף פון קליינעם שטעטל. ער איז געווען אַ פאַרמיטלער פון לייען געלט אויף פראָצענט, אויך וואָכן־געלט. קיין באַנק איז אין ווישניוויץ נישט געווען.

צווישן דער גרויסער שול און אַרקיס קלויז גייט מען דורך אַ שמאָלן אַרויס־גאַנג צו ר׳ איציס שול, אופן נאָמען פון ר׳ איצי ז״ל. דאָרט האָבן געדאַוונט זיינע חסידים — טרייַע אַנהענגער. אין ר׳ איציס שול זענען זיינע מיטגלידער געווען שטענדיקע בעלי בתים פון די „שטעט״ וועלכע זענען איבערגעגעבן בירושה פון דור צו דור. די דאַוונענען זענען געווען פון פאַרשידענע שיכטן פון דער באַפעל־קערונג. אין מזרח, איבערהויפט, סוחרים און נגידים און ווער למען כבוד התורה, און די איבעריקע, מערסנטס אויך פאַרמעגלעכע.

אַ באַזנדערן שיין האָט צוגעגעבן ר׳ איציס שול, די דריי אייניקלעך פון ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער. יעדער איינער פון זיי האָט געהאַט אומבאַגרענעצטע פריווילעגיע צום דאַוונען ביים עמוד, אַ שחרית, אַ מוסף און אויך פון די פּעטערע פיוטים אין ימים נוראים.

נישט פיל וווייניקער פון די דערבאַרימדיקערס האָט געהאַט חזקה, ר׳ מטוס סגל ז״ל, משמש בקודש. ער האָט זיך אויסגעצייכנט ביים דאַוונען מיט הויכע כוונה, באַשיידן און מיט אינטימער אינטואיציע. זיי פיינער צוגאַנג און נוסח האָט געווירקט און געווען סימפּאַטיע צו עבודת הבורא.

דער בית המדרש איז געווען די מיוחסדיקע שול, לויט דער גרויס און צאָל דאַוונער. ביי דער זייט, דער פּאָליש, ווו עס האָבן געדאַוונט בלויז יונגע לייט, פּאָרגעשריטענע און אפשר מער געשמועסט וועגן עניני דיומא, פּאָליטיק און אַנדערע וויכטיקע ענינים, מער געריידט ווי געדאַוונט.

די טשאַנער שול, אונטער דער אָנפּירונג פון רבי לייבוש, האָט זיך אויסגעצייכנט מיט דעם, וואָס דאָרט פלעגט מען דאַוונען מער מנינים ווי אין אַלע בתי מדרשים. מען האָט אָנגעהויבן דאַוונען באַגינען און געענדיקט שפּעטער ווי אין די איבעריקע שולן. דאָרט האָבן געדאַוונט די, וועלכע האָבן זיך געאיילט צו זייערע עסקים און אונטערוועגנס אויף די ירידים.

***

דאָס לעבן אין די שולן איז געווען צוגעפּאַסט צו דעם ניוואָ , אינטערעס, קענטנישן און באַגאַבונג. מיט אַ באַזוך בין מנחה למעריב, האָט מען געזען אין אַרקיס קלויז ביים טיש אַ חברה ש״ס, מיט ר. לייב זייגער בראש, דער וועלכער האָט אויך אין תל־אביב פאָרגעזעצט און געגרינדעט די חברה ש״ס, אין דער נאָרדאָו־שול אויף בוגרצ׳וב גאַס. פון־מאָל־צו־מאָל האָבן מיר געהערט פון זייגערן וועגן אַ פייערונג פון ש״ס סיום. אין ר׳ איציס שול, אַ חברה משניות. אין האַנט־ווערקער שול, אַ חברה עין־יעקב, מיטן לערער יוסעלע ערליך. יוסעלע ערליך האָט אויך געלערנט „פּרשת השבוע״ יעדן שבת אין שניידערשן שוכל. יוסעלע ערליך איז געווען פון די יעניקע, ווי מען זאָגט, „צו גאָט און צו לייט״: אַ לערער אין „תּרבות״ שולע, אויסגעצייכנטער פּעדאַגאָג און דרשן, וועלכער האָט זיך צו־געפּאַסט מיט טאַלאַנט צום אודיטוריום פון פּאָרשידענע צושויער. ר׳ יוסעלע איז געווען אַ חריף און שנון המוח.

אויסער די שולן פון אין ביים שול־הויף, איז געווען נאָך צוויי שולן פון ספּעציפישן כאַראַקטער: דעם שטאָט רב׳ס און ר׳ יוסל מרגוליס ז״ל, וועלכע מען האָט מערסטן געפון אויפן נאָמען פון זיין פרוי שרה — „שרה אסטערס שול״, אונטער דער אויפזיכט פון אַ חשוב׳ן ירא שמים און בר אורין: ר׳ חיים זאב סגל ז״ל.

שרה אסטערס שול איז געגרינדעט געוואָרן פון פריוואַטער איניציאַטיוו פון אַ רייך קינדערלאָז פּאָר־פּאָלק, אייגטימער פון אַ גרויס מאַנופאַקטור געשעפט,

גוטהאַרציקע מענטשן, וועלכע האָבן געשטיצט נויטבאַדערפטיקע מיט אַ וואַרעם האַרץ און ברייטע הענט. די אסטרער שול איז געווען אין צענטער פון שטאָט, וווּ עס איז געווען דער הויפּט צענטער פון האַנדל, — האָט זי געדינט אַ גרויסע צאָל דאָוונער, אַ טייל פון זיי האָבן אַפילו געהערט צו אַנדערע שולן ווייל ס׳האָט זיך זיי אייגנגעבן צוליב דער נאָנטקייט צו זייערע עסקים, „אַריינכאַפן" אַ תפילה בצבור, אַ „קדושה" און אין דער נויט אַ „קדיש". אַלזאָ אַ גוטע געלעגנהייט — נאָענט צום „געשעפט".

די שול פון שטאָט־רב האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט, ווייל דאָרט איז געווען די ישיבה אונטער דער אָנפירונג פון ר׳ס אייַדעם, ר. איציקל וויינגאַרטן. ר׳ איציקל איז געווען מיט טיפע קענטניסן אין תלמוד און פאָרגעשריטן אין הלכות החיים. ער איז ממש געווען פראָגרעסיוו אין זיינע אָנשויאונגען און אַ דאָנק אים זענען דעם רב׳ס צוויי טעכטער, חנה׳לע זיין פרוי און די שוועסטער רחל׳ה געווען פרייגעשטימט און געניגט צו דער אינטעליגענטער געזעלשאַפט אין שטאָט.

וועגן רחל׳ן האָט מען איבערגעגעבן פון מויל צו אויער, אַז ווען זי איז געווען אין לעמבערג, אויף אַ לענגערער מעדיצינישער אויפזוכט, האָט זי זיך געפריינט־דעט אין די אינטעלעקטועלע קרייַזן און אין דער געזעלשאַפט פון דיכטער אורי צבי גרינבערג, וואָס איז אַליין געווען פון אַ באַשטאַם פון רבנים, יחסנים, צו וועלכע ס׳האָט אויך געהערט דער וויטשניוויצער רב, ר׳ מאיר נחום יונגער לייב ז״ל.

דעם רב׳ס שול איז נישט געווען אָפּגעשלאָסן בלויז פאַר שטענדיקע. ס׳האָבן געדאַוונט די תלמידים פון דער ישיבה, אַריינגעקומענע דאָוונער, וואָס האָבן געוואָלט זיין מיטן רב, וועלכער האָט זיך געווייַנטלעך גערעכנט אַלס העכערע אינסטאַנץ כלפי שמים. אַ צאָל וויטשניוויצער, איבערהויפט פון דער אַלטער שטאָט, האָבן געדאַוונט ימים נוראים אין יחסות פון רב.

* *
*

ר׳עדנדיק וועגן די שולן, מוז איך דערמאָנען מיין רבין פרויקע שייער ז״ל, אַ ייד אַ למדן, אַ פאָרשער פון תנ״ך און אַ בקיא אין יידישער געשיכטע.

ר׳ פרויקע האָט דאָס מיר ערקלערט, אַז דער אינהאַלט פון די שולן איז נישט געווען בלויז דאָס דאָוונען. אין דער אַראַמישער שפראַך „בי כנישתא" איז אויך די באַדייטונג: פאַרזאַמלונג אָדער צוזאַמענקונפט-אָרט. דער צוועק איז געווען צו בלייבן אַ פאַראייניקטע אומה אין גלות. אין שול האָט מען אָפּגעריכט תפילות בצבור, געלערנט תורה אַלע צוזאַמען, און דעם טראָפ האָט מען געלייגט אויפן בצבור, מער ווי אויף תפילה דערפון איז געדרינקען אַז דער ציל פון שול איז געווען די פאַראייניקונג פון יידן און האַלטן זיי צוזאַמען, נישט נאָר דאָס בעטן גאָט און דאָס לערנען, דאָס האָט יעדערער געקענט טאָן אַן און פאַר זיך באַזונדער אין דער היים. דעריבער איז די הויפּט פון דאָוונען בצבור געווען אָנגעזאָגט און

באַשטימט פון די חכמי־המשנה והתלמוד, אַפּצוהיטן די אייניקייט פון יידישן פאָלק אַלע צוזאַמען.

ווי מיר האָבן באַצייכנט ביים אָנהויב, אין די שפּעטערע צייטן איז די שול פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אַרעמע און פאַרעם פאַר פאַרמירן מיינונגען און דעצידירן אין אַקטועלע פראָבלעמען פון דער קהילה — בהתאסף העם. — אַלע צוזאַמען.

אָן דער שול וואָלט אוממעגלעך געווען דאָס קריסטאַליזירן אַ פאָלק, אַ געזעל־שאַפט צו דעם שיבת ציון צוועק.

מיטן חורבן פון דער קהילה, באַווייזען מיר אויך די שולן, וועלכע האָבן ערמעגלעכט איר עקזיסטענץ.

מישאַ קאָרן
קאָרדאָוואַ־אַרגענטינאַ

מיין ביישטייער צום יזכור־בוך

מישא האָט פאַר זיך אַ טאָגבוך געשריבן לזכר וויש־
ניוויץ. די אויסצוגן זענען אַזוי האַרציק, אַז ס׳וויל זיך זיי
געבן אין יזכור־בוך מיטן ערלויבעניש פון מחבר.
רעדאַקציע

כמו אַ פאָר־רעדע

מיר אַלע געדענקען פון אונזערע צאַרטע קינדער יאָרן, וועו ביי יזכור תפילות פֿלעגן אונזערע פאָטערס אין די בתי־כנסת אונז אַרויסשיקן דאַן אין פאָליש און אַז ס׳פלעג זיך דאַמאָלט אַן עפּן טאָן אַ טיר פון שול, פלעגן זיך, צו אונזערע אויערן דערטראָגן האַרצרייסנדע יאָמערן — דאָס האָבן יידישע מאַמעס פאַרגאָסן הייסע טערען נאָכן אָנדענק פון זייערע טייערע פאַרשטאָרבענע־אייגענע קרובים.

ווי דערשיטערנדיק האַרצרייסנט איז וועו יחידי סגולה, דורכן גורל פריוווי־לעגירט־געראָטעוועטע באַווייגען גאַנצע פאַמיליעס, אַ גאַנץ שטעטל, וואָס איז געווען פול מיט אַ שפּרודלדיק לעבן פון אנשים, נשים וטף און וואָס די מערדע־רישע אַכזריותדיקע האַנט האָט אַזוי אָפּגעווישט.

די לעבנסגעבליבענע לאַנדסלייט פון די אומגעקומענע שטעט און שטעטלעך האָבן געזוכט דורך יזכור ביכער פאַראייניקן דעם אָנדענק פון זייער געבורטס־אָרט אוו פון זייערע מיטבירגער — אַ מין קאָלעקטיוווער אָנדענקס־מאָנומענט פאַר זייער היימשטאָט.

לייענענדיק די יידישע צייטונגען וואָס דערשיינען אין אַרגענטינע, ווי איך בין א תושב פון טויזנט ניין הונדערט, צוויי אוו צוואַנציק יאָר, בין איך געווואויר געוואָרן, פון הונדערטער לאַנדסמאַנשאַפטן, וואָס האָבן געדרוקט יזכור־ביכער וועגן זייער היימשטאָט. מיין וואוין פלאַץ איז קאַרדאָבאַ, די צווייטע שטאָט אין באַדייטונג אין אַרגענטינע. אין דער זעלבער שטאָט וואוינט מיט מיר, נאָר איין בן־עיר — ישראל מפשיט, לאָקאַלער קאָרעספאָנדענט פון צייטונג די פרעסע, אָבער אין בועאָס איירעס איז פאַראַן אַ היפּשער וויישניוויצער לאַנדסמאַנשאַפט, מיט אַ סך נגידים, וואָס קאָנען זיך פאַרגינען אַרויסלאָזן אַ יזכור־בוך, אָבער... פאַר אַזאַ לאַנגער פאַרלאָפענער צייט, איז אין קול ואין עונה, פון אונזערע בני עיר. האָב איך באַשלאָסן, יעבור עלי מה, כ׳וועל זיך אַליין נעמען פאַר דער אַרבעט, וועו אַפילו מיינע זכרונות זאָלן בלייבן פאַר לייען מאַטעריאַל נאָר פאַר מיינע קינדער.

כ׳טרעט צו צו דער אַחריותפולער אַרבעט אויסנוצנדיק אויך דעם מאַטעריאַל וואָס ס׳קען מיר פאַרשאַפן מיין העכער דערמאָנטער לאַנדסמאַן ישראל מפשיט. ער

האָט פאַרלאָזט ווישניוויץ פינף יאָר נאָך מיר און כאָטש פינף יאָר אין לעבן פון אַ שטעטל, איז אי אַ קליינע צייט, אָבער אויך אַ גרויסע, געוועלטיגע פון וועלכן שטאַנדפונקט און אומשטאַנד מען קוקט אויף דערויף.

ס׳איז דאָ כדאי אונטערצושטרייכן ווי מערקווערדיק ס׳זענען אַמאָל די וועגן פונעם גורל.

ישראל מפשיט׳ס זיידע האָט געהייסן יאָסיל פודעם, און דער פודעם, ער מיט נאָך אַ יידן — בערל זכריה׳ס, זענען געווען ביי מיין זיידן אהרון־מעכל כאָר זיינע זעקס פעריאָדן סטאַראָסטע־זיין אין ווישניוויץ (אַכצן יאָר דורכאַנאַנד, זענען זיי געווען זיינע מקורבים, וועלכע האָבן געקעמפט ווי לייבן פאַר זייער קאַנדידאַט אויף סטאַראָסטע, דורך אַלע באַנייטע דריי יערלעכע וואַלן).

זכרונות, דעראינערונגען, זיי זאַמלען זיך און פליסן ווי אַ מין מעין המתגבר.

וואָס קען מען שרייבן וועגן אַזאַ באַשיידן שטעטל ווי ווישניוויץ, קיינע פירער פון פאָלקס באַוועגונגען האָבן מיר נישט געהאַט. צום ביישפיל קרעמעניץ, אונזער קרייז שטאָט, אינגאַנצן אויף אַ דיסטאַנץ פון צוואַנציק ווערסט, האָט פאַר־מאָגט איר יצחק־בער לעווינזאָן, דער פאָטער פון דער השכלה אין רוסלאַנד. דאָך האָבן מיר אויך געהאַט אונזערע וויל־קענער גמרא און תנ״ך לערנער — דער גרויסער רבי (מלמד) שמחה אייזיק, יאַנקל הרון מעכלס, פרויקע מלמד א״א.

גלויב איך, אַז דאָס בעסטע וואָס כ׳קאָן טוען איז מיט דער הילף פון זכרונות פון דער פאַרגאַנגנהייט, ווי אַן אייניקל פון אַ לאַנג־יאָריקן סטאַראָסטע, אין וועלעכער שטוב, לאָגישערווייז, מען האָט אַ סך גהערט און דערציילט.

די שפראַך וועל איך באַנוצן, אַ ריין וואַלינער פאָלקסטימלעכע, נישט באַפוצט, נאָר ווי זי איז באַנוצט געווארן ביי אונז — יידיש, העברעאיש, שלאַוויש. די שיל־דערונגען, עפיזאָדן און דערציילונגען — ליכט און שאָטן, פרייד און טרויער, אַזוי ווי ס׳איז געווען, דאָס לעבן אַליין, אין אונזער שטעטל ווישניוויץ.

דער מחבר

ווישניוויץ

אַ קליין יידיש שטעטל, ביים אָנהויב אָדער ביי דער סאָמע ענדע פון דעם גרויסן מעכטיקן רוסלאַנד. געוועלטיגע פון וועלכן געאָגראַפישן פונקט מען קוקט דאָס שטעטל אָן — דאָס ערשטע שטעטל, אָנפאַנגענדיק פון דער עסטרייכישער גרענעץ, שפרייזנדיק דורך אוקראַינע צו גרויס רוסלאַנד, אָדער דאָס לעצטע שטעטל, האָרט ביי דער זעלבער גרענעץ. אַריבער דער גרענעץ האָבן זיך געציילט די עכטע גאַליציאַנער שטעטלעך, שטעט — זבאראזש, טאַרנאָפאָל, און אַ צווייטע גרענעץ ריכטונג — זאַלאָזשעץ, זלאָטשעוו, אַלע אויפן שליאַך וועג, וועגד־פונקט, צום כרך לעמבערג.

ווי אַזוי האָט עס אויסגעזען אונזער שטעטל ווישניוויץ? — אַזוי ווי אַ מאָלע־ריש בילד, וואָס אַז מען גייט צו דערצו נאָנט, זעט מען נאָר קאָלירטע פלעקן, אָבער אַז מען קוקט אַן דאָס זעלבע בילד פון אַ פּערספּעקטיוו, אויף אַ געוויסער דיסטאַנץ, דערזעט מען די שיינקייט פון זעלביקן.

אַ ווישניוויצער האָט דעם אַרום און אַרום, דעם פייסאַזש, טאָג־טעגלעך געזען, האָט זיך ביי אים געשאַפן אַן איינגעשלעפערט געפיל — איז פאַראַן אַ טייך, נאָ אַ טייך! אַ וואַלד, איז אַ וואַלד. אָבער איבערזיפּנדיק אין דעם זכרון, דעם אויס־זען, די לאַנדשאַפט פון אַ פערספּעקטיוו, פאַרגרעסערט דורך דער דיסטאַנץ, זעט מען ערשט מיט וויפל חן די מוטער נאַטור, האָט באַשאַנקן אָט אַ דאָס באַשיידענע שטעטעלע.

בערג, אַפילו נישט קיין געוואַלדיק באַדייטנדע, צירקלען זיך ביי די האָריזאָנטן. צו צום קרעמעניצער וועג האָרינקע (אויף רוסיש מסתמא „גאָרינקא" — בערגעלע) צו צום זאַראַדיאַר־וועג (פונעם וואָרט „זאַגאָראָדיע") צו גאָר צום קאָלאָדנער וועג, אַלץ איז געווען באַרג אַרויף אָדער באַרג אַראָפּ, געוועדעט אין דער ריכ־טונג. וועלדער, וועלכע האָבן ווי מיט אַ קרוין אַרומגעקרייזט דאָס שטעטל — זאַראַדיער וואַלד, וועלכער איז געווען ווי אַ המשך פונעם גרויסאַרטיקן פּאַרק, וואָס ביים שלאָס („זאַמאָק" האָט ער געהייסן אויף רוסיש), לויזער, בידאַקער וואַלד. טייך, דער גאָרין איז זיין נאָמען, שטיל בעל הבתיש שלענגלט ער זיך, אָפּטיילנ־דיק די אַלטע שטאָט, נאָר אַ פּאָר צענדליק שטיבער פונעם גלאָוונעם ווישניוויץ מיט אַ גרעבליע (אַזאַ מין אָנגעשיטענע וואַל־בריק). דאָס „גלאָוונע" ווישניוויץ האָט לויט מיין „דמיון צייטונג" (קיין סטאַטיסטיק האָבן ווישניוויצער נישט פראַק־טיצירט) געקענט גרייכן צו קנאַפּע דריי הונדערט הייזער, מיט אַזוינע פינף זעקס הונדערט פאַמיליעס (מען פלעגט אָפט וואוינען צו צוויי פאַמיליע, אין יונה נעצס מויער האָבן געוואוינט פינף און מער פאַמיליעס). געוועזן זיינען אַלע איינוואוינער יידן. מיט אַ קליינעם אויסנאַם: דער אָפּטייקער ראשאווסקי (אַ פּאָליאַק), דער ביר שענקער באצאווסקי (אַ טשעך), דער מאָנאָפּאָלישטשיק (רעגירונגס בראָנפן פאַרקויף) — אַ רוס. די רוסישע טשאַינע, ווו נישט שטאַרק אָפּגעהיטענע יידן אין פּרומקייט האָבן געקויפט שבת „קיפּיאַטאָק" (געזאָטענע וואַסער אויף צו מאַכן טיי) און צו לעצט די „רוסקאַיאַ לאווקא" (אַ רוסיש געשעפט) — אַ רוס.

וועלכע זשע עלעמענטן האָבן געפעלט אויף צו מאַכן דאָס שטעטל מאָלעריש שיין — בערג, וועלדער, טייך, און דער אַרום איינגעטונקן אין גרינע פרעכטיקע צובליטע גערטנער?!

אין דער צווייטער וועלט מלחמה האָט אַ שפּאַנישער זשורנאַל אין בוענאָס־אייַרעס, קאָמענטרירנדיק די דייטשע פיקס־אידעע „דער דראַנג נאָך אָסטען", דאָס מיינט צו דער שפּע׳דיקער אוקראַיניש שטעטל, איז עס אונזער ווישניוויץ, און כאָטש מען זעט נאָר אַ טייל פון אַ גאַס, אין אַ יריד פּרימאַרגן, דערקענט איר דאָרטן, די אונז

אַלעמען גוט באַקאַנט זיידענאַכי מיט אירן אַ זון, שמואל מאחיט אויף זיין גאניק, הערצל פייסעלעס שטוב און נאָך איר די שטוב ווי כ׳בין געבוירן און דערצויגן געוואָרן, מיט דער שטענדיקער גלעזערנער סוכה פון אויבן אויף דעם אויבערשטן שטאָק (אין לייג דאַביי צו דאָס בילד, וואָס כ׳האָב אָפגעהיט פאַר יאָרן).

פון וואַנען נעמט זיך צו אונזער שטעטל דער נאָמען ווישניוויץ ? קיין באַשטימט זיכערע דאַטע פאַרמאָג איך נישט, אָבער ס׳דערמאָנט זיך, פון דער רוסישער געשיכטע דער נאָמען פון גראַף ווישנעוויצקי, ווי דער געשיכטע שרייבער, טאַדלט און בוגזט זיך, פאַרוואָס אַזאַ עכטער רוס ווי ווישנעוויצקי האָט געביטן דאָס ר׳ענדל, געוואָרן אַ סאַמאָראָדנער שליאַכטיטש און געשניטן ווי אין קרויט, דער אייניציקער מיט ערפאָלג, זאָגט זיך דאָרטן, דעם העטמאַן באגדאן כמעלניצקי מיט זיינע היידאמאקעס ימח שמם וזכרם. מיר יידן, האָבן זיכער דערפאַר אויף אים קיין כאַראיבל נישט...

האַרט ביים שטעטל האָט זיך געפונען דער פריער דערמאָנטער שלאָס, אָפּ־ געטיילט פונעם אַרום מיט אַ הויכן פאַרמויערטן פאַרקן מיט אייזערנע קראַטעס און טויערן, וואָס פלעגן זיך נאָר עפענען וען זייער בעל הבית, דעמידאָוו, מיטן הויכן טשין ביים קייזערלעכן הויף — „שטאַלמייסטער יעווא דוואָראַ", פלעג די הייסע זומער מאַנאַטן קומען פאַרברענגען אין זיין הויף און אין זיין פאַרק.

ביי זיין אָנקומען פלעגט מען פונעם וואָלאָסט (גמינע) צו וויסן געבן די שעה

אוּן אַן עוֹלם פוּן מענער, פּרוּיען אוּן קינדער פּלעגן באַגעגענען זיין גלאַנצעדיקן שוואַרצן אויטאָ, מיט אים זיין פאַמיליע אינווייניק. דער אויטאָ איז געווען ביי אונז דאַמאָלס, אַ יחיד במינו, אוּן פּלעג נאָר דינען צו ספּאַלאָשין פּערד. דערנאָך האָט דער ראַקאָוויצער גראַף, וואָס פּלעג ביז דאַמאָלס אַריינפּאָרן צו שמעון חיים שמעונס איינפּאָר־הויז מיט אַ קוטשער מיט א ליוורעע אוּן זעקס פּערד נאַשפּיץ, אויך געביטן די ברענענדיקע סוסים אויף אַ רויכערדיקן אויטאָ. איז ווי געזאָגט, אַז דעמידאָוו איז אַנגעקומען, באַדעקנדיק אונז אַלעמען מיט אַ שטיקנדן בלאָען רויך, האָבן זיינע טרייע בירגער (די ערד פוּן דער שטאָט האָט געהערט צו אים אוּן מען האָט אים געצאָלט צינז) אים באַדאַנקט מיט אַפּלויזן אוּן הורא אויסגע־שרייען. אַ האַרמאַט האָט געקנאַלט, אַלץ פּאַר דעמידאָווס כבוד וועגן.

נישט קוקנדיק וואָס אַנטקעגן דעם הויף האָט זיך געפונען דער פּראַוואָסלאַווער קלויסטער, נישט אַזאַ היימלעך פּלאַץ פּאַר אחינו בני־ישראל, האָט די יידישע יוגנט פאַרנומען דאָס פּלאַץ צווישן הויף אוּן קלויסטער פאַר זייערע פּרייטיק צו נאַכטיקע אוּן שבתדיקע שפּאַצירן. אַז די לופט איז דאָרט געווען קווינקנדיק פּער־פומירט, נאַכטיגאַלס אין די לבנה נעכט, פלעגן אַרויסלאָזן זייערע זיסע טרערעלעך. זאָל דאָ אַנערקענט ווערן, אַז דער רוישיקער שפּאַציר פוּן אונזער יוגנט, איז קיין־מאָל נישט געשטערט געוואָרן.

דער שלאָס — דאָס שטעטעלע — די לאַנדשאַפט

אַנדערש איז געווען וועג אַ צוגעפּאָרענער ייד, אַ גביר, פוּן נאָענטן דאָרף, איינער משה ראָזענטאַל מיט זיין אייִדעם דוד חיניק האָבן אָפּגעקויפט אַ נחלה

פון אַ געווען־זענער גבירטע — פרענקעליאווא־כע, וואָס האָט מיט אירע גרעניצן געגרייכט ביזן פּאַרק און אַנטקעגן דעם אַרײַנגאַנג אין קלויסטער, דאָ האָט דע־ מידאוו מיט די קלויסטער אויפזער, אויפגעהויבן אַ „ויצעקו" און דורך שיקאַנעס באַראַבעוועט דעם יידן פון אַ העלפט פון זיינע ערד, ווי דעמידאוו האָט אײַנגע־ אַרדנט די פאַליציי און אַ וואַך פון דראַגונער־רייטער, ווײַל מען האָט דאַמאָלסט מורא געהאַט פאַר פויערישע אומרוען.

איך קום אָן לערנען צו שמחה אייזקן

רעדן פון דעם גרויסן למדן־מלמד שמחה אייזיק, האָט די ווערט אַ ספּעציעל קאַפּיטל.

צו שמחה אייזיקן צו לערנען, זענען געקומען יינגלעך, שוין גאָר דערווא־ סענע, נאָנט צו תפילין לייגן, און מיינע עלטערן האָבן באַגאַנגען כמעט אַ „רע־ וואָלוציאָנערן" טאַט, שיקן מיך צו אים לערנען, בײַ די צען יאָר, און איך האָב אמת געהאַט אויסצושטיין צרות פון מיינע עלטערע מיט־תלמידים, וואָס האָבן מיך געוווּפן „סמאַרקאַטש" נאָך. לערנען בײַ אים איז געווען ווי אַריינטרעטן נאָך אַ מיטל שולע אין אַן אוניווערסיטעט. אַלץ איז דאָרט געווען אַנדערש, דער תלמיד האָט אַליין באַדאַרפט לערנען און נאָר איינמאָל אַ וואָך האָט אים דער רבי געוווּפן, אַליין, נישט בכתה, און זיין לערנען איז געווען, גאָר אויף אַן אַנדער שטייגער. ספּעציעל האָט מען פאַרגעניגן געהאַט, ווען מען האָט מיט אים געלערנט אַ שטיקל „אור החיים", ווי מען האָט באַדאַרפט אַרויסווייזן די שנעלע תפיסה, די אייגענע סמיקאלקע. ער איז געווען אַ גרויסער העברעאיסט און געשריבן אויף דעם אַמאָ־ ליקן שטייגער, מליצה בריוו, אַפילו שירים. מען האָט דערציילט, אַז ער האָט אַנגעשריבן אַ פראָשענית (אויף העברעאיש, פאַרשטייט זיך), נישט צו קיין אַנדערן ווי צום קייסער אַליין און דאָ קומט די אורזאַכע פון דער פראָשענית.

ווי איר געדענקט, בײַ דער יאַטקע גאַס האָט געווואוינט שאול קרופניק. ער האָט געהאַט אַ גרויפן, הירזש מיל. זי האָט מען געוווּפן שואלעכע. איז מיט יאָרן צוריק האָט זיך זייערע אַ משפּחה מיטגלידער אָפּגעשמד״ט. פאַר דער גאַנצער פאַ־ מיליע איז עס געווען אַ גרויסער קלאַפּ. — אי אַ ווייטיק, אי אַ בושה. ספּעציעל ביי אַ שידוך טאָן, פלעגט מען, ביי אַזוינע פאַלן, שטיל אויף אַן אויער, אַ שושקע טאָן — זיי האָבן אַ משומד אין דער משפּחה... איינמאָל האָט מען פון אונזער טייך הארין אַרויסגעצויגן אַ דערטרונקענעם, אַ געווייַנעלעכע פאַסירונג זומער צייט, ווען מען באָדט זיך אָפט. דער חילוק איז געווען, וואָס דער דערטרונקענער האָט געהאַט גרויסע שטיינער אָנגעבונדן אויף זיינע הענט און פיס. אַריינקוקנדיק זיך אין זיין פנים, האָט איינער פונעם פובליקום אַ געשריי געטאָן — אוי, ס׳איז דאָך די שואליכעס משומד. דאַביי איז געשטאַנען דער אוריאדניק וואָס האָט פאַרשטאַ־ נען יידיש און ס׳איז געווארן אַ סומאטאכע ביי דער מאַכט — אַ רעליגיעזער

מאָרד! און אויב אַ מאָרד אויף אַ רעליגיעזן באָדן, האָט מען גלייך אַרעסטירט דעם אַלטן רב פון שטאָט.

די נכבדי העיר האָבן זיך גלייך מאָביליזירט, נישט דערלאָזן צו אַזאַ חילול השם — זייער רב, אין טורמע גאָר! מען האָט אים אַרויסגענומען ביזן פראָצעס אויף פאָרוקאַ (קויציע), גאַראַנטירנדיק מיט זייערע דירות. האָט זיך דער רב „מישב" געווען, אַלט איז ער, מיט צרות האָט ער זיך אָנגענומען לרוב, און ער האָט געגעבן אַ שטאַרב אָפּ פאַרן פראָצעס. און אַז זייערע דירות זענען געשטאַנען אין קאָן, זיי צו פאַרלירן, האָבן זיי אין זייער פאַרצווייפלונג זיך געוואַנדעט צום קייסער אַליין, און נישט קיין אַנדערער ווי מיין רבי שמחה אייזיק איז, צוליב זיינע שיינע מליצה שרייבן, אויסגעקליבן געוואָרן צו שרייבן די בריוו.

פאַרשטייט זיך, אַז אַלע זיינע תלמידים האָבן געגאַרט צו האָבן אַ מוסטער פון זיין שיינעם שרייבן. בין איך געפאַלן אויף אַ המצאה. — כ׳האָב געבראַכט צו מיין רבין אַ דיקן העפט און איך האָב אים געבעטן, אַן אויפשריפט אויף זיין טאָוול, און דאָ ברענג איך דעם אויפשריפט ווי איך האָב אויפגעהאַלטן אים אין מיין זכרון:

פה נקבצו באו כל המכתבים
הנעימים לי והנאהבים
שאני כותב לחברי
לקרובי, לאבי או לשארי.

דערנאָך האָב איך אים געבעטן ער זאָל מיר באַנייען דעם העפט מיט זיינעם אַ שיר. ער האָט אַרויסגעקוקט אינדרויסן וווּ ס׳איז געפאַלן אַ געדיכטער שניי און ער האָט אָנגעשריבן:

הררי השלג והכפור,
ענקי הקרח והקור,
יוצאי ירך הסתו.
אתם גבורי מלחמת,
שבחרה נוקמת
נלחמתם באדם רב.
ותגברו חילים,
להפיל חללים
מאדם ועד בהמה ועוף.
פרשתם רשת
ותדרכו קשת
גם על עולל, גם על שב.

אין חדר אַריין

מלמדים איז ביי אונז געווען לרוב — אַנהויבנדיק פון די דרדקי און ענדע־קנדיק מיט די גמרא מלמדים: כ׳וועל זיי אויסרעכענען לויט גראדאציע: מעכל שאמעס, אשר יואל, משה אשר יואלס, יענקל מלמד, משה פוקס, נחום טארבע־רידער, פרויקע, יאַנקל הרון מעכלס, מיינער אַ פעטער, און דער גרעסטער פון זיי אַלע אין לומדות, שמחה אייזיק.

פון מעכל שאמעס חדר בין איך אַריבער צו משה אשר יואל׳ס, וועלכער האָט זיך שוין געבריט און האָט מיט אונז תלמידים שוין געלערנט מ. קרינסקיס — „הדיבור העברי, חלק ראשון". מ׳האָט אַפילו אונטערגעמורמלט, אַז צווישן מנחה און מעריב, כאַפט ער זיך אַריין אין קלויז און פרעגט זיך די טייטש פון אומבאַקאַנטע פאַר אים העברעאישע ווערטער.

אַבער ער האָט געווּסט, מיט דער הילף פון זיין זון שמואל, וואָס איז שוין געגאַנגען אין אונזער היימישער רוסישער שולע, צו מאַכן אונז דעם חדר, אינטערעסאַנטער. גאַנץ פשוט, אַלע תלמידים, קינדער פון שניט קרעמער, האָבן באַדאַרפט ברענגען ברעטלעך אויף וועלכער ס׳איז געווען געוויקלט די סחורה און ער, שמואל, האָט פון זיי קונציק אויסגעשניצט שווערדלעך און ביקסלעך. אַנגעגירט מיט זיין אונזערע לענדן, פלעג ער אונז אַרויספירן אין גאַס און מושטרירן אונטער זיין קאַמאַנדע — אחת, שתים, שלוש (איינס, צוויי, דריי).

פון משה אשר יואל׳ס בין איך אַריבער צו אברהמצי מלמד, ווו מען האָט שוין געלערנט חומש מיט רש״י. כאַראַקטעריסטיש איז, ווי מען האָט געזוכט האַלטן קינדער שטענדיק פאַרנומען מיט לערנען, זיי זאָלן נישט האָבן קיין צייט צו שקאָצעווען. אַפילו שבת בייטאָג האָט מען זומער ביים רבין געלערנט פרק און ווינטער משלי. אין די אויפדערנאַכטן איז מען אויך נישט געווען פריי פון לערנען תורה — באַגלייט פון אַ לאַמטערנדל אויף קעראָסין אַדער ליכט, פלעגן די קינדער בראָדיען אין טיפן שניי, אַדער טאָפטשען אין די פאַר פסחדיקע טיפע בלאָטעס. ווינטער זענען די אויפדערנאַכטן אַזוי לאַנג... איז מיט דעם לאַמטערנדל אין דער האַנט, אַמאָל דאָס גלאָז אויסגעפוצט מיט קאָלירט פאַפּיר, האָבן חברה קליינווּאַרג געאיילט אַהיים, באַגלייטנדיק זיך מיט אַ ספעציפיש לידל, געזונגען אין כאָר, וואָס איז מיר געבליבן אין זכרון — „אל בנה, אל בנה, קאַטשקעלעך דערונטער, ווער ס׳גייט ביינאַכט — יאָסעלע דער ש — — — ר, בערעלע דער פ — — — ר...

פון אברהמצי מלמד בין איך אַריבערגעגאַנגען צו יענקל הרן מיכלס, ווו כ׳האָב שוין אַריינגעקוקט אין אַ בלאַט גמרא.

נישט לאַנג האָט געמומען און מ׳האָט מיר געבראַכט צו ר׳ שמחה אייזיקן. דאָס „חדר" איז געווען קדשי קדשים, איז וועגן דעם שרייב איך באַזונדער.

חתונות

פריילעכע חתונות. די חתונות זענען נישט נאָר געווען אַ מקור פון פרייד כּאָר די חתן־כלה, מחותנים און איינגעלאָדענע, נאָר פאַרן גאַנצן שטעטל: שבת צו נאַכט זענען די קלעזמער געקומען מיט זייערע כלים צו די חתונה־האָבנדע מיט אַ פאָר־שפּיל. דעם טאָג פון דער חתונה האָט מען געפירט, דורכן גאַנצן שטעטל, אין שול הויף אַריין מיט באַטויבנדע מוזיק, דאָס חתן כלה פאָרל. צוריק־קומענדיק פון דער חופה זענען חתן כלה פאַרהאַלטן געווארן ביי דעם אַריינגאַנג, דורך אַ יינגעלע — חתן אָדער כלה׳ס צד אַ וואוילקענער — מערסטנטייל, מיט אַ דרשה אויף יידיש, רוסיש אָדער העברעאיש, מען פלעג לויפן אין פאָראויס פאַרכאַפן אַ פלאַץ, וואָס אַמאָל פלעג עס אים, דעם באַגריסער אָפגיין גלאַטיק און אַמאָל, אוי וויי, פלעג ער אַנהויבן שטאַמלען אָדער פאַרגעסן די ווערטער וואָס ער האָט אַזוי גוט געזאָגט אין דער׳היים פון אויסנווייניק. דאַן פלעגט אַ היציקער מחותן, להוט שוין נאָך דער „גאָלדענער יויך" אַראָפשטיפן דאָס בחור׳ל פון זיין הייך און פריי מאַכן דעם אַריינגאַנג פאַר חתן כלה. איינע אַזאַ באַגריסונג אויף רוסיש איז מיר געבליבן אין זכרון:

נאוואם בראטשנים פאזדראוולייעיעם
די חתונה־געהאַטע באַגריסן מיר
אט דושי זשעלאיעם
און פון נשמה ווינטשן מיר
אקעאן ססטאסטיא, וואם אי ליובווי
אַן אקעאן גליק, אים מיט ליבע,
פאָלנאַווא זדראַוויאַ, פרעקראַסנייע דני
פולן געזונט, גרויסאַרטיקע טעג.

פאַרטאָג פלעג דאָס גאַנצע שטעטל זיך אויפכאַפן פון דער זיס נאָגנדער מוזיק מיט וועלכע די קלעזמער האָבן אָפגעפירט די מחותנים צו זיך אַהיים.

שבת, פירן די כלה אין שול אַריין, איז געווען אַן און פאָר זיך, אַ שיין בילד. יוסטע בעלי הביתטעס אָנגעטוענע אין לאַנגע ביז דער ערד, שלעפּנדיק זיך שווערע קלייַדער, פון שוואַרצן געדיכטן זיידענעם אָדער פלוש טיך, מיט שליאַפּעס אויף די קעפּ. אָפטמאָל געליענע איינע ביי דער אַנדערע, צוליב אַ נייעם פאַסאָן, וואָס פלעג אַרויסקומען. צירינג האָט מען זיך אָנגעהאָנגען פונעם שענסטן און בעסטן, וואָס מ׳האָט פאַרמאָגט — שנירלעך פערל אויטענטישע, נישט קיין צוגעמלאכה׳טע, בראשן מיט דימענטן אָדער בריליאַנטן, גאָלדענע קייטן מיט זייגערלעך, קייטן וואָס פלעגן ארומנעמען דעם האַלדז איין, אָדער צווי מאָל און גרייכן ביזן גאַרטל. פלעגט מען גיין איבער די גאַסן צו און פון דער שול, באַגלייט פון צושויערינס פון אַלע באַלקאָנען, אַליין איינגעהילט אין אַ רויך פון שטויב, וואָס די צו לאַנגע

קליידער האָבן אויפגעהויבן, קערנדיק מיט זיי, נישט ווילנדיק, די גאַסן.

ווער זענען געווען די קלעזמער? — דאָס איז געווען אַ פאַמיליע וואָס זענען באַשטאַנען פון עטלעכע ברידער און זיי האָבן געהאַט אַ מין חזקה אויף דעם פאַך. די הרצקעס האָט מען זיי גערופן און קיינער האָט נישט געוואוסט, אַז ס׳איז געווען גאָר אַ צונאָמען. ווייזט אויס פונעם קלעזמערישן חוזק טערמין — „הריצעם באָם באָם", און ערשט אַז דער עלטסטער ברודער און פעאיקסטער פון זיי (ער האָט געשפילט אויף עטלעכע אינסטרומענטן) איז אין דער ערשטער וועלט מלחמה ביי דער אַרמיי, עולה לגדולה געוואָרן — מען האָט אים באַשטימט אָנפירן מיט אַ מוזיק קאַפעליע, געבנדיק אים אַ טשין, דאַכט זיך, פון פראפארשטשיק, צוליב וואָס די סאָלדאַטן פלעגן דאַרפן אים אָפגעבן טשעסט. זענען מיר ערשט געווויר געוואָרן, אַז ער הייסט נישט דוד הריצקע, נאָר מאַנדעלבוים, אַ בפירוש שיינער פאַמיליע נאָמען. ווי געזאָגט איז זיין קאַפעליע געווען פאַר יענע השגות, גאָרנישט קיין שלעכטע, אָבער איבערגעשטיגן זי מיט איר שם האָבן די טשאנער (טעאפי־פאל אויף רוסיש) קלעזמער, אָבער זיי אַראָפברענגען איז געווען אַ לוקסוס אַרטיקל און פאַר דעם האָט זיך נאָר פאַרגינען פראַדעלע דער סעדערעס מאַן, אַ ליפעראַנט. מען האָט גאָר געלעקט די פינגער פון זייער שפילן...

אַ רבנישע חתונה

אונזער רב, יונגער לייב, אָדער גור אריה, וועלכער זאָל דאָ געזאָגט ווערן, האָט געהאַט אַזאַ הדרת פנים, אַ באָרד פון אַזאַ פאַרנעם, האָט ער מיט זיין שיינעם אויסזען געקאָנט שטעלן אין שאָטן רעמבראַנדס שיינעם יידן פון האָלאַנד, אָבער ער האָט זיך קיינמאָל נישט געלאָזט פאָטאָגראַפירן צוליב „לא תעשה לך פסל". האָט דער שיינער רב אונזערער חתונה געמאַכט זיין עלסטע טאָכטער חנה׳לע פאַר אַ באַרדיטשעווער בן הרב. האָט זיך די חתונה אונטערגעשיידט מיט דעם, וואָס די מחותנים באַגעגענען, איז אַרויסגעפאָרן אַ בחור, רייטנדיק אויף אַ פערד און איבערגעטוענער קאָזאַקישע מלבושים. מען האָט אָפגעהוליעט אַ גאַנצע וואָך מיט די אָנגעפאָרענע אין גרויסער צאָל באַשטראַמלטע יידן. פאַרנומען דעם אויוון אָן אין דער גרויסער שול און ביי דער תורה אויפרוף, צום בעבור שנדר, האָט קיינער נישט מנדר געווען קיין גראָשן... איך געדענק מיין פאָטערס אַ באַמער־קונג, ער איז דאַמאָלסט געווען גבאי פון דער גרויסער שול — „די וואָס זענען געווואוינט שטענדיק צו נעמען זענען נישט געווואוינט צו געבן"...

אַ טראַגישע חתונה

ס׳געדענקט זיך, אַז ביי דעם מלמד משה פוקס אלמנה, האָט מען חתונה גע־מאַכט אַ טאָכטער פאַר אַ בחור פון ראדזיוויל. ס׳איז זיך אָנגעפאָרן אַ צאָל מחו־תנים פון חתן צד, צווישן זיי דעם חתנ׳ס אַ ברודערל פון אַ יאָר צען. אַזוי ווי

ס׳איז געווען אַ הייסער טאָג, איז דאָס יינגעלע אַוועק זיך באָדן אין אונזער גאָרין־טייך און מען האָט אים אַרויסגענומען אַ דערטרונקענעם. מען איז געגאַנגען פרעגן דעם רב אַ שאלה, וואָס טוט מען? דערויף איז געקומען דער ענטפער — אַן קלעזמער, אָבער די חתונה זאָל אָנגיין...

דאָס שיכעלע

פאָר די ימים נוראים פלעגן מיר חדר-יינגלעך זיך אריינכאַפן בגנבה אין קלויז און צוכאַפן זיך צום שופר, כדי פריוון אַרויסלאָזן פון אים גרילצנדיקע תקיעות און שברים און תרועות. איז תמיד פלעגן מיר זיך אַנטרעפן אויף א מערקווירדיקער זאַך: ביים שופר, אין זעלבן הייליקן פלאַץ ווו ער איז געליגן, איז געליגן אַ שוואַרצע פאַטשיילע און לעבן איר א שיכעלע פון א מאַדנעם אויסזען, ס׳איז געווען גאַנץ מאַכט פון שוואַרצן לעדער, אן א קנאפל ווי א שקאַרפעטקע און ארומגעפלאַכטן מיט רימעטן.

מיר האָבן קיינמאָל נישט געוווסט וואָס האָט דאָ צוטון א שיך, אין דעם פאַרבאַרגענעם הייליקסטן פלאַץ אין קלויז, ביז מ׳האָט אונדז דערציילט, אז דאָס איז א חליצה-שיכל.

פון דאָן אָן האָבן מיר זיך באַצויגן מיט אָפשיי צו דעם שיכל, נאָך מער ווי צום שופר, אזא קלייניקייט, ווען נישט דאָס שיכל קאָן דאָך אן אומגליק פאַסירן צו אן אלמנה און איר טראַגעדיע אָן דעם שיכל קאָן חס וחלילה זיך פאַרטאַפלען. ווי קינדער, האָבן מיר געוואָלט שוין זען דאָס שיכל זאָל אַמאָל באַנוצט ווערן, און די הערצעלעך האָבן געטיאַכקעט און געווארט אויף אַזאַ מאַמענט.

אין א געוויסן טאָג איז עס געשען.

איך אַליין בין געווען אן עדות צו דער פיינלעכער פראַצעדור, ווען דאָס שיכל איז געווען דאָס הויפטשפילענדיקע ראָלע.

איך אליין האָב געזען מיין פאָלק אין זיין פינצטערניש.

א שטוב פאָר ראשאווסקיס אַפטייק האָט געווויינט נחום לעכטיצער. זיין טאָכטער האָט חתונה געהאַט פאָר א בחור, וואָס האָט געהייסן משה פון לעבן דעם קרעמעניצער וועג. דער יינגערמאַן איז פלוצים אַוועקגעשטאָרבן און איבערגעלאָזט זיין פרוי אן קינדער. נאָר מיט א שוואַגערל פון א יאָר אַלט.

די יינגע אלמנה נעבאָך האָט געמוזט וואַרטן 12 יאָר, ביז אט דאָס שוואַגערל זאָל זי באפרייען און איר זאָגן, אז ער וויל זי נישט פאר קיין פרוי. 12 וויסטע אומעט יאָרן נעבאָך האָט זי געפינצטערט אין איר אלמנה׳שאָפט, זייענדיק פאר-בינדן צו דער קאָפריזע פון דעם פיציענקעלע קינד און אַנגעווויזן אויף זיין גוטן ווילן. אָבער שנעלער האָט ער נישט געקאָנט וואַקסן. זי האָט געמוזט וואַרטן.

ביז גאָט האָט געהאָלפן, ווען זי איז שוין גוט געעלטערט געוואָרן און פאר-מיאוסט פונם לעבן נאָך 12 יאָר, איז דער יינגערמאַנצ׳ק געוואָרן בר-מצווה און

געקאָנט זי „באַפרייען" און באַשטימען איר גורל. ער האָט איר געגעבן חליצה און דאָס שיכל איז אַריין אין שפיל.

א סך איינצלהייטן פון דער פראָצעדור זענען זיך פאַרפלויגן פון מיין זכרון, אַבער דאָס וואָס איך געדענק, געדענק איך נאָך ווי הייַנט.

די קלויז איז געווען איבערפאַקט מיט מענטשן, דער דיין פראַווען די צערע-מאָניע, מענטשן האלטן איין דעם אַטעם, מען פליסטערט נאָר, שא, יעצט רעדט מען נישט, יעדער וויל ווייזן זיין בקיאות אין דעם ענין, מ׳פילט אפילו נישט, אז דאָ גייט א קלוגע עדה מענטשן זיך אַפריקן יאָרהונדערטער אויף צוריק, זיך וואַרבינדן מיט זיטן פון פרימיטיוע האַלב-ווילדע מענטשן-האַרדעס. יעדער האָט הנאה וועז ער דערמאָנט זיך אַ אויסצוג פון גמרא, וואָס דער אנדערער ווייסט עס נישט, מ׳וואַרט ווי ווילדע באַשעפענישן, האָבענדיק הנאה וואָס נישט מיך האָט עס גע-טראָפן.

די מינוט קומט, טיילט מען אָפּ די אלמנקע מיט דעם שווארצן טוך פון אַלע, אויסער דער מחנה ווי אַ קרעציקע, דער דיין רעדט צו איר דורכן שוואַרצן לייוועג-טענעם „מויער", ווער פארשטייט דען וואָס עס מיינען די אראמישע פינסטערע ווערטער, דאָס קליינציקע שוואָגערל דער הויפט־אַרטיסט פון דעם אויסגעקליגערטן ספּעקטאַקל, פאַרשטייט וועניקער פון יעדן וואָס קומט פאָר. פלוצים ווערט שטיל, מ׳הייסט זיך אַפריקן נאָך ווייטער פון דער פארוויסטעטער אלמנה און דאָס גע-היימניספולע שוואַרצע שיכל גיט א פאַל, געוואַרפן פון דעם קינדס קליינע בר-מצוה הענטלעך, גלייך צו איר און זי איז פריי.

וויטניוויצער שוי־שפילער, מוזיקער און זייער פאַטראָנאַט

אָנפאַנג טעאַטער אין ווישניוויץ

דער פאַרגייער פון יידישן ליבהאָבער טעאַטער ביי אָונדז איז געווען יאָסל בויקיס, צוריקגעקומען אקארשט פון ווארשע, ווו ער איז געווען אן האנדלס-אָנגע-שטעלטער, האָט זיך יאָסל אָנגעזאָפט מיט די איינדרוקספולע פאַרשטעלונגען פון אסתר-רחל קאַמינסקי, ווען זי איז געווען אין איר פולער פראַכט.

אין ווישניוויץ האָט יאָסל דורכגעפירט מיט היימישע כוחות עטליכע דראַמאַ-טישע אויפפירונגען מיט גרויס דערפאָלג.

און ווישניוויץ האָט זיך צוגעווינט צו טעאַטער. נאָך אים האָבן מיר, די שטו־דירנדיקע יוגנט געגרינדעט א ליבהאָבער-קרייז און אונטער דער רעזשי פון פייער-מאנען, דעם שוחט׳ס זון, וואָס האָט זיך אומגעקערט אַהיים פון קישענעוו, האָבן מיר געצויגן ווייטער דעם דראַמאַטישן פאָדעם, מיר האָבן געשפילט דעם „יידישן קעניג ליר", „דער ווילדער מענטש" א.א.

די פאַרשטעלונגען פלעגן זיך שטענדיק ענדיקן מיט א פאַלקס-באל. די מוזי-קאַנטן פלעגן אַרויסגיין אויף די באַלקאָנען פון דער דאַרפס-מיל, ווו מיר האָבן געהאָט די זאַל פארן טעאַטער און אונטער זייערע פרייליכע טענער פלעגן די גאַסן אויפלעבן. אָגיל ואָשמח ביי יידן, מ׳האָט געשפילט אַ טעאַטער!

דאָס קבורסיל און דער „דיבוק"

אָדער

אַנסקי אין ווישניוויץ

אין א הייסן זומער-טאָג האָט זיך אין מאַרק-גאַס דערטראָגן א רוישיקער גלאָקן געקלאַנג און א פייטאָן (א גרויסע בריטשקע) געשפאַנט צו צוויי גלאט-אויסגעפאשעטע שווארץ גלאַנציקע פערד איז פאַרפאָרן אין מאַרק. אין פייטאָן איז געזעסן א מיטליעריקער מאָן מיט א קורץ-בערדל, אָנגעטון אין א ברייטער פרץ-פאלערינע און מיט א ווייכע שוואַרצע שליאפע אויפן קאָפ. די גאַס האָט זיך דער-שראָקן, די קינדער האָבן זיך ארומגעקוקט איינס צום צווייטן, אומרוהיק געווען, צי איז עס נישט אַמאָל א אינספעקטאָר פון פאַטענטן, ס׳וואָלט אפשר כדאי געווען באַצייטנס אָפשטעקן ערגעץ אביסל סחורה און מאָכן א רחמנות-פנים דער קראָם.

ביז וואָס ווען איז אָבער דער בכבודער יינגערמאַנצ׳יק פארפאָרן צו שמעון-חיים-שמעונס איינפארהויז, אלע האָבן זיך בארוהיקט און אווען טשוואלאם צום איינפאָרהויז.

מ׳האָט דערזען, גייט דער יינגערמאָן אַרויס מיט בונים שמעון חיים שמעונ׳ס און ביידע לאָזן זיך אין דער ריכטונג פון אונדזער געווען. געלאָסן מיט זיידישריט איז דער מיסטעריעזער רייזנדער אַריין אין קלייט אַריין, אָפגעגעבן א ברייטן שלום-עליכם מיין טאָטן און געזאָגט:

— מ׳האָט מיר איבערגעגעבן, אַז איר זענט גבאי פון דער גרויסער שול, וויל

איך אייך בעטן איר זאָלט מיר ערמעגלעכן באַזוכן די שול. איך קום פון פּעטער-בורגער יידישן מוזיאום, וואָס קויפט און זאַמעלט מערקווירדיקייטן פון ריין יידישן כאַראַקטער און אינהאַלט פאר דעם מוזיאום.

מיין טאַטע האָט מיך געשיקט רופן מיכל שמש מיט די שליסל פון שול און מ׳איז אַוועק אין שול אריין. מ׳האָט געעפנט די שוערע טיר, באַקאַוועטע מיט אייזערנע, גראָבקעפּיקע שטיפטן פון אויוון ביז אַראָפּ און די גאַנצע פּמליה, מיטן דייטשיל פון פאָרנט זענען אַרונטער די טרעפלעך פון „ממעמקים קראתיך״ און אריין אין שול.

דער גאַסט איז פאוואַליעטשקע זיך צוגעגאַנגען צום באַלעמער און שטיין געבליבן ערשטוינט, אויפן טיש איז געלעגן א ריזיק דיקער ספר, א מין סדור פון צוריק מיט הונדערטער יאָרן. די טאָוולען מיט ליידער געדעקט און קינסטלעך אָרנאַמענטירט מיט גאָלד גראָוויורעס. די בלעטער אַלע פון פּאַרמעט, דיקער־ווי־דיק און ארום און ארום איז ער באחלבט מיט ליכט — טראָפנס פון דורות לאַנגע נעכט, וואָס יידן האבן אין אים אריינגעווייניט זייערע וויטיקן און צרות.

ער האָט א בלעטער געטון דאָס בוך און ערשטוינט געוואָרן. אַלע אַנהויבן זענען געווען מיט גרויסע קינצלערישע בוכשטאָבן. אן אמתר יקר המציאות, איינער אין דער וועלט. א דערצייטעטער און צוגעבאַקענער צום אַנטיק האָט דער גאַסט זיך געוועגדעט צום טאַטן און צו די ארומיקע:

— יידן, איך בין ש. אנ-סקי בייט וויפל איר ווילט פארן סדור אַבער פאר-קויפט אים מיר.

די יידן האָבן אַבער נישט באַשטאַנען, פון אזא חפץ וועלן זיי זיך ניט שיידן. כּאַר קיין שום פּאַל נישט. פּאַר קיין פּריז נישט.

אנסקי איז נישט בטל געוואָרן, ער איז ווייטער געגאַנגען, זיך אָפּגעשטעלט ביים קינסטלעריש געשניצטן עמוד, מיט די באַגאַלדעטע קייטן ביים ענדע, פון וועלכע ס׳האָבן אַראָפּגעהאַנגען צוויי גאַלדענע הענט אויסגעשפרייטע ווי צום דוכנען.

ער איז גרייט דעם עמוד קויפן. אַבער אויך אים האָבן זיי נישט באַשטאַנען צו פאַרקויפן.

אנסקי איז געבליבן רוהיק, פאַרשלאָסן אין זיך און ווייטער זיך ארומגעקוקט.

די שול איז געווען שיין און גרויס. די הויך האָט זיך געהאַט אַ צוויי שטאָק. ארומבאַשייניט מיט אַנצאַליקע פענסטער, מיט קאַלירטע שויבן. די סטעלע האָט געהאַט עטלעכע קופאלן און אין מיטן א גרעסערן בולטן קופאל. אין דער מיט פון יעדן קופאל איז געווען א קיילעכדיקע, קלייניע עפנונג פון וועלכע ס׳איז אראָפּגע-האַנגן א מעשענער פילרעריקער, ריזיקער הענגלייכטער אויף דיקע גלאַנצענדיקע מעשענע קייטן.

דער מיטלסטער לייכטער איז געווען ריזיק גרויס, אנסקי איז געווען א קונה הכל, אַבער מ׳האָט אים נאָר פארקויפט א זייטיקן לייכטער. אויך א קינסטלערישער.

אויסגעקלאַפּטער מיט בלומען, קנאַספּען, רייזעלעך און כרובים, אַבער א סך קלע־נער און נעביכדיקער. אַנסקי איז געווען צעפרידן.

מ׳וויל שוין גיין. אַבער אנסקי דערזעט פלוצים א שטיין שיילט זיך אויס מיט זיין גלאַטקייט פון דער וואַנט, ער בייט עמיצער זאָל ארויסגליבען דעם שטיין פון וואַנט, ער וויל אים באַטראַכטן. ער וועט באַצאָלן פארן פאריכטן צוריק די וואַנט. מ׳האָט אים ערפילט זיין פאַרלאַנג און אַלע זענען ערשטוינט געוואָרן, וועָן ס׳האָט זיך ארויסגעוויזן, אַז אויף זיין יעצט ענדעקטער זייט האָט דער שטיין געהאַט אויס־געהאַקט ברכות פאַר דעם שטעטל מיט זיינע אייגווויינער, אַלט ווייזט אויס איז ער־וועָן דער שטיין און ווער ווייסט פאַרוואָס מ׳האָט געמוזט באַהאַלטן דעם אויפשריפט. א געשיכטע איז דאָ פארלוירן געגאנגען. פארפאלן. פון דאן האָט מען דעם שטיין געזוען מיט די אותיות אויף פאַרנט. מ׳האָט אים דעם שטיין אויך נישט פארקויפט. אַבער פון דעם אלעם האָט אַנסקי געזען אז אין דעם שטעטל איז פארשוויגן גע־וואָרן א שטיק לאַנגע, ווייטע היסטאָריע, האָט ער געבעטן מ׳זאָל אים וואָס דער־ציילן.

מ׳האָט אים דאָן צוגעפירט הינטער דער שול, ביי ישראל ניוק׳ס שטוב, און מ׳האָט אים געוויזן דאָס קברות׳ל וואָס איז געווען ארומגעצוימט ווי א ברונעם, באַוואָקסן מיט געדיכטע ווילד־געוויקסן און פאַרנאַכלעסיקט. און מ׳האָט אים דער־ציילט, אַז דורות לאַנג קומען אַהער פרויען און וואַרפן קנאַבל, ווי אויף אן אמת׳ן בית־עולם, ווייל לויט דער לעגענדע האָבן כמילניצקיס באַנדעס אַריינקומענדיק אין שטאָט צוואלאם, צעוישעטע און צעווילדעוועטע, האָבן זיי אַנגעטראַפן אויף א חתונה פאראד. יידן האָבן געפירט א יונג פאַרפאַלק צו חופה, זיי האָבן דאן געכאַפט חתן־כלה און זיי לעבעדיקערייט אַריינגעוואַרפן אין ברונעם.

***

אַנסקי האָט זיך נישט געקאנט דערבעטן מ׳זאָל אַפּראַמען די גראַזן, און ארויס־באַקומען א שטיין, א אויפשריפט, אפשר איז עפעס אן עדות פארבליבן. ווישניוויץ האָט נישט געוואָלט באומרוהיקן די מתים...

אבער נאָך דער געשיכטע האָט אַנסקי אַנגעשריבן זיין בארימטן דיבוק און דאָרט ווערט בולט דערמאָנט די מעשה מיטן פאַרפאַלק, וואָס פון דער חופה ארויס זענען זיי אריינגעוואָרפן געוואָרן אין א ברונעם אַריין און פון לעבן נישט געווסט.

אונזער אייגענער טראָצקי

ס׳איז געקומען אַ יידישער גימנאַזיסט פון קרעמענץ פון דער ערשטער אוקראַינער רעירוגנגס גימנאַזיע, מיינער אַ מיטשילער, מיטן פאַמיליען נאָמען גלאַדשטיין. פאַרלאָזט האָט ער זיך אַ קורץ בערדל, כדי ער זאָל אויסזען עלטער, און זיך געגומען רופן אַרלענקאַ — „אַ קריסט״... ער האָט עס געגומען לויט בא־קומענע אינסטרוקציעס, אַרגאַניזירן דאָס אַפּיציעלע מאַכט לעבן ביי אונז. אַזוי

ווי די שונאים אין פאטענץ האבן געקאנט זיין די פאליאקן פון יענער זייט גע־
וועזענער גרענעץ, קיין ארמיי האט די צענטראלע רעגירונג צוליב איר פילצאליקע
פראנטן נישט געקאנט שיקן, איז דורך אים, אויסנוצנדיק פעאיקע פראפאגאנדיסטן,
איז געשאפן געווארן, פון די פויערים, א מיליץ, וועלכע פלעגן האלטן א וואך
אויג פון די געבליבענע טראנשייען פון דער אקערשט פארענדיקטע מלחמה. די
מעלה פון אזא סארט ארמיי איז געווען, וואס זי האט לחלוטין גארנישט געקאסט
דער רעגירונג קאסע, פארלאזט געווער איז געווען לרוב, דער פויער איז געלעגן
כארגראבן אין די טראנשייען אויף וואך, עסן האט ער זיך אריבערגעכאפט צו
זיין נאענטער שטוב, אדער מען האט אים פון שטוב געבראכט עסן.

די פאליאקן ווידער, וועלכע האבן שוין געהאט באשלאסן צו מאכן אן אנגריף
אויף אונזער געגנט, האבן פון זייער זייט אונטערגעשיקט זייערע ספעציאליסטן
אויף פראפאגאנדע, און וויסנדיק און קענענדיק די פינצטערע אומווישנקייט פונעם
המון, האט זי גענומען באנוצן דעם יידישן מאטיוו אלס פראפאגאנדיסטיש מיטל,
לאזנדיק אין גאנג א קלאנג „אז די יידן האבן ארויסגעפירט פיר זעק קאמוניע פון
דער פאטשאיעווער לוורע.

פאר אזא „חטא", איז זייער ערשטער מיין געווען זיך אפרעכענען מיט די
ווישניוויצער יידן.

אינצווישן האב איך דערזען מיין מיטשילער גאלדשטיין־ארלענקא געפירט
צווישן צוויי באוואפנטע פויערים. אז ער האט מיך דערזען האט ער מיך געפרעגט
צי מען קען קריגן א פיר קיין קרעמעניץ. ס׳איז מיר תיכף אויפאלנד געווארן זיין
וועגדונג — הער נאר, ער וואס הערשט און שולטעוועט, זוכט גאר דורך מיר צו
קריגן א מעגלעכקייט צו פארן קיין קרעמעניץ.

נאכן פארלויף פון די געשעענישן, האב איך זיך ערשט רעכט געגעבן א
רעכענונג אין וואס פאר א לעבנס געפאר ער האט מיך געשטעלט, נאר מיט זיין
וועגדן זיך צו מיר...

ווי געזאגט, האבן די פויערים פון די ארומיקע דערפער פארלאזט די טראנ־
שייען און זיי זענען אריין אין שטעטל פארזאמלנדיק זיך ביים וואלאסט. איך
האב זיך צוגעשלייכט אומבאמערקט און איך האב געהערט ווי איינער א שטע־
טישער פויער, וואס איז געווען באקאנט פאר א שטיקל לינקן, האט, ווייזט אויס,
געענטפערט א פריערדיקן רעדנער:

— ניין, האט ער געזאגט, מיט אונזערע יידן וואוינען מיר שוין בשלום הונ־
דערטער יארן, אז אויף אונז גיסט א רעגן, גיסט ער אויף זיי אויך, אז זיי ברענט
די זון, ברענט זי אונז אויך. אויב יידן האבן געטאן שלעכטס, האבן געטאן אנדערע
יידן און אין אנדערע פלעצער.

כ׳וואלט נאך געווען געשטאנען און געהערט, האט זיך פלוצלינג איין שיקסע
אנגערופן צו דער צווייטער, וואס זיינען געשטאנען נעבן מיר:

— דיויסיא עטלין סינאק.

קוק, עטל׳ס זון האָב איך פֿאַרשטאַנען אַז ס׳איז פֿאַר מיר גלייכער זיך אָפּ־צוטראָגן...

דער אָנגעזאַמלטער המון, האָט געפֿאָלגט דעם רעדנער, וואָס האָט גע׳עצה׳ט ווישניוויצער יידן נישט טשעפּן. זיי האָבן אַוועקגעשפּאַנט קיין קרעמעניץ מיט־נעמענדיק מיט זיך גלאַטשטיינען, וועלכן זיי האָבן אין הארינקער וואַלד, צום גרויסן באַדויערן, פֿאַרענדיקט זיין יונג לעבן און אויך דאָרטן באַדעקט...

טוביה שאג מיט זיינע פֿאַראָוו מיל

צו שבת אויפֿדערנאַכטן פֿלעגן צו אונז אַריינקומען שכנים און גלאַט גוטע בריִדער אויף אַ גלאָז טיי מיט פיינקוכן, אָדער לייקעך. מען האָט געפֿירט גע־שפּרעכן איבער דער יידישער לאַגע און וועגן אַלגעמיינער פּאָליטיק בכלל.

צווישן די ידידים אַריינגייערס, האָט זיך געציילט טוביה שאג, אַ ייִד אַ גביר, וועלכער כּלעג אונטערשטרייכן זיין גביר׳שאַפט מיט אַ גרויסן גאָלדענעם זייגער, וואָס ער פלעג אָפט אַרויסנעמען פון וועסט קעשענע און מיט ברילן מיט גאָלדענע רעמלעך. איינמאָל האָט איך אים געהערט זאָגן:

— זיי ווילן צונעמען, זאָלן זיי גריזן די מויער.

דאַן האָט איך נישט פֿאַרשטאַנען די באַדייטונג פון די וועריטער. מיט יאָרן ווייטער, האָט איך ערשט באַנומען זייער באַדייט, — ס׳איז געווען באַלד נאָך די פּאָגראָמען, טוביה שאג האָט מורא געהאַט מען זאָל אים נישט באַרויבן זיין פֿאַר־מעגן, האָט ער באַשלאָסן צו בויען אַ מויער, פון וועלכן ס׳איז אַרויסגעקומען אַ פינף שטאָקיגע דאַמפּס־מיל („פֿאַראָוואַיַ מעלניצא"), מיט ריִזיקע פֿאַרע קעסלען, מיט קאָסטבאַרע מאַשינען. די מיל האָט אָנגעהויבן אַרבעטן, האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז זי האָט אַ חסרון, זי איז צו גוט פֿאַר ווישניוויץ — פֿאַר איין מאָנאַט האָט זי געקאָנט אָנזעטיקן מיט מעל דעם געגנט אויף אַ גאַנץ יאָר, און אַ פּרעסערן אויף האָלץ איז זי געווען אַ געוואַלדיקע, אַזוי אַז מען האָט צו איר באַדאַרפט האָבן אַן אייגענעם וואַלד.

אַז די געשעפטן זענען אַוועקגעגאַנגען פון שלעכט צו נומער ערגער, האָט ער אָרענדירט די מיל צו צוויי שוואָגערס, שפּירא און קרישטאָל, וועלכע זענען אָראָפּגעקומען פון סלאוווטע און זיינען גלייך געוואָרן אַ רעטעניש פֿאַרן גאַנצן שטעטל — הער נאָר גאָר, צווישן זיך מענער, פּרויען, קינד. שפּירא האָט געהאַט אַ מיידל אין מיינע יאָרן און געוראָפן האָט מען זי גיטאשא — רעדט מען נאָר רוסיש און אין שול לויפט מען יעדן פרייטיק און שבת און מען פּירט אַ כשר׳ע קיך... מיט דער צייט זענען מיר געוואויר געוואָרן דעם באַדייט — זיי האָבן גע־שטאָמט פון די אמת׳ע שפּירא׳ס...

שפּירא און קרישטאָל האָבן אויך דערלייגט די שיינע אפותיקה צו דער מיל און האָבן פֿאַרלאָזט ווישניוויץ.

ס׳פֿאַרשטייט זיך אַז שפּירא איז אַוועקגעפֿאָרן איז טוביה שאָג ווידער גע־בליבן מיט דער מיל און מיט די געוואַלדיקע מאַנאַטלעכע דעפּיציטן, ביז ס׳האָבן זיך אונטערגערוקט צוויי קאַצאפּעס ברידער און האָבן אָפּגעקויפט די מיל פֿאַר אַ שיבוש. זיי האָבן יאָ געהאַט זייער אייגנס אַ וואַלד און אין דער מיל, אַפּילו נישט טעגלעך, האָט זיך דאָך געמאָלן...

שאָג ווידער, איז אַראָפּ פון דער מדרגה פון אַ גביר.

משומדים

א יידישע פרוי אין ווישניוויץ האָט זיך אָפּגעשמדט, חתונה געהאַט מיט א גוי און ווי דער שטייגער, איז דער גוי פארשוונדן און איבערגעלאָזט זי מיט א שענע צאָל קינדער. קיינער האָט נישט געוווסט, צי איז זי א אלמנה, אָדער א גרושה, אָדער אן „עגונה". זי האָט זיך אויסגעלעבט, ווי א אפשטפליטער אָפּגעריסן פון ביידע וועלטן, פארשטויסן פון ביידע געזעלשאַפטן, אָבער דעמאַנסטרירט האָט זי איר נייגונג צו דער געזעלשאַפט וועמען זי האָט פארלאָזט. יעדן פרייטיק אָוונד האָט זי געפלעגט אויסשטעלן א לייכטער מיט אָנגעצינדענע ליכט. זי האָט געווויגט אויף א בערגל אָרויף צו צום וועג פון דער „זיעמסקער באַלניצע", אין א עכט גוייישער גאַס, וואָס האָט זיך אָנגעפֿאַנגען נאָך שמואל באַלטערס הויז, די לעצטע יידישע שטוב.

די ליכט זענען געווען ווי א שיינווארפער פון א פאַרוואַרפענעם שיפּעלע אין די וויטקייטן פון א גרויסן פיינדליכן ים, וואָס רופט פון ים און בייט רחמים און גיכע הילף. א מין שטילע פארבינדונג מיט וויטע ברידער און א אָפּענער אָפּרייס פון נאַענטע שונאים. אירע שכנים, גויים.

וועט קאָן אָפּשאַצן די טיפקייט פון דער טראגעדיע וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין האָרץ פון דער פשוט פרימיטיווער פרוי, וואָס האָט אין איר תמימות געמיינט אַז ס׳איז געווען האָרץ-צו-האָרץ פאַרבינדונג, כדי געגנזייטיקע פעלקער-שנאה זאָל פאַרשווינדן.

* * *

א צווייטער פאַל ווידער פון שמד איז געווען מיט א ייד וואָס האָט געהייסן אלתר. ער האָט חתונה געהאַט מיט אַ גויע וואָס האָט איר גאַנץ לעבן געוואַשן וועש ביי יידן און געגאַנגען צווישן יידישע שטיבער, בשעת ער איז געבליבן ביי זיך אין ווינונג. ווען אָבער ער פלעגט אָנטרעפן אויף א יידן איז ער זיך באַלד פארגאנגען מיט א יידיש שטיקל מחזור און זאָגן א פרק חזנות.

ס׳האָט געהייסן ווי איינער זאָגט, איך בין געווען פאַרוואָגלט געוואָרן אָבער איך האָב דאָס געטון צוליב מיינע קינדער, זאָלן זיי כאָטש ניט ליידן פון יידישקייט.

א נעכטיקער טאָג, ערשט זיינע קינדער האָבן געליטן פון יידישקייט. זייערע שכנים גויישע גוטע ברידער האָבן זיי נאָכגערופן „וויכריסטי" געמאַכטע קריסטן, קינצליכע גויים, אויך א טראַגעדיע.

מישה קורין יושב משמאל

מבט על העיר הישנה

אויך מיר ליבע

געווען איז ער אונזערער אַ שכן, מענדל בעל עגלה׳ס זון, מאַטל האָט ער געהייסן, געווען נישט קיין פאַרשלאָפענער בחור, נישט קיין מיאוסער, ספעציעל האָט ער זיך אַרויסגעזען אין זיין שיינער מאַנסבילשאַפט, ווען ער פלעגט קומען אויף אָפרו אַהיים פון דער מיליטער דינסט וואָס ער האָט דורכגעמאַכט פיר לאַנגע יאָרן אויפן „דאַלני וואַסטאָק". אין די צווישן צייטן, ווען ער פלעגט קומען אויף אָפרו אַהיים, האָט ער זיך פאַרליבט אין די קאַרמיניקס (אויסגעאַרבעט קרעמעניס) אַ שוועסטער.

אַז מאַטל איז צוריקגעקומען פון דינסט האָט ער געוואָלט חתונה האָבן פאַר זיין אויסדערוויילטער פונעם האַרצן — מיידל, האָבן זיינע עלטערן און קרובים אַנטקעגן געשטעלט זיך דעם שידוך. נישט פאַר גאָרנישט, נאָר פאַר תכלית, — ער איז אָרעם, דאָס מיידל איז אָרעם, ווי אַזוי וועלן גיין צובצנים טאַנצן. אַ מער איז דאָ אין אַ דאָרף הערשל אוירע׳ס (אַ צונאַמען צוליב זיין קמצנות), זייערער אַ ווייטער קרוב, האָט ער אַ מיידל, איז זי אַ גאַנץ קלוגע, אַפילו אַ געשטיפלטע, נו איז וואָס, אָבער נדן איז פאַראַן. אָבער מאַטל האָט זיך געהאַלטן ביי זיינעם, — דאָס מיידל האָט מיך ליב און איך האָב זי ליב. האָט זיך אַריינגעמישט זיינע אַ שוועגערין, פייגע יאָסל דעם טערעקס און האָט אים געזאָגט, — אַז ער האָט זי ליב, זעט מען, אָבער וואָס איז ער אַזוי זיכער מיטן מיידלס ליבע, אַ מער לאָז ער זי אויספרובירן, זאָל ער פאַר איר ברענגען אַ פלעשל מיט וואַסער און זאָל זאָגן, אַז ס׳איז סם. און אַזוי ווי מען דערלאָזט נישט צום שידוך, וועט ער אויסטרינקען אַ ביסל סם און זי אַ ביסל און פטור אַן עסק. ער האָט דורכגעפירט די המצאה פון זיין כיטרער שוועגערין, און אַז ער האָט דער מיידל פאַרגעשלאָגן דעם פלאַן פון סמען זיך, האָט זי געענטפערט, — דו ווילסט זיך סמען, סם זיך, איך בין יונג און ווייל נאָך לעבן... ס׳פאַרשמייט זיך, אַז ער האָט חתונה געהאַט פאַר הערשל אויערס טאַכטער, אויך מיר ליבע...

מאיר מ׳האָט שוין געעדט

איך געדענק נישט ווער ס׳איז געווען דער איניציאַטאָר פון דער אידעע, אָבער זי האָט זיך באַפעסטיקט אין געדאַנק פון דער שטודירנדער יוגנט — אַזוי ווי די צענטראַלע מאַכט איז באַזאָרגט וועגן אויפשטייג פון פאָלקס בילדונג, זאָלן מיר פאַרשלאָגן דעם אינסטרוקטאָר, אַז רעכנדיק זיך מיט דער צאָל שילער פון מיטל־שולע וואָס איז באַדייטנד, זאָל מען גרינדן אַ פאַסנדן דערציאונגס אַנשטאַלט אין ווישניוויץ. אויסגעקליבן האָט מען מיך און מאיר אַווערבוך אַלס שתדלנים. אַווער־בוכן האָט מען באַשטימט אַלס ראש המדברים, ווייל ער האָט געהאָט אַ געשליפן צינגל צום רעדן און האָט זיך געשניטן אויף אַ גאָר פיינעם אָראַטאָר. צו דער באַשטימטער שעה בין איך געקומען אין וואָלאָסט אויף דער אוידינץ מיטן אינ־סטרוקטאָר. מאיר אַווערבוך ווידער, האָט זיך, צוליב אַ געוויסע סיבה, נישט גע־

יאָוועט אין צייט. וועז די מינוט פון אונזער געשפּרעך מיטן אינסטרוקטאָר איז אונטערגעקומען, בין איך אַליין אַריינגעגאַנגען און אים איבערגעגעבן די פּעטיציע פון דער שטודירנדער יוגנט, וועגן וועלכער ער האָט מיר פּריינדלעך צוגעזאָגט, אָנצומען שריט. אויף דעם אַלעמען איז געווען אַן עדות שמעון ליפשיץ, מאיר אַוועריבוכ׳ס פעטער, וועלכער זעענדיק אים אַ פּאַרשפּעטיקטן, האָט זיך צו אים אָפּגערופן מיט קלעמניש און פּאַדראָס: „מאיר, מ׳האָט שוין געריידט!

ער שעמט זיך מיט זיין פאַמיליאַן נאָמען

אַזוי ווי די שטאָט קרעמער פלעגן אָפט ליידן פון די קבצנים, חוזרי פתח (טיר גייער), צום ביישפּיל, זיי פלעגן דורכגיין די שטאָט, בעטן נדבות, פּאַרענדיקט דעם מאַרשרוט, פלעגן אייניקע פון זיי בעטן די מלבושים, אַנדערע פלעגן זיך אונטערבינדן די באָרד מיט אַ טיכל, ווי זיי ליידן פון ציין ווייטיק, אַבי בייטן זייער אויסזען און אָנהויבן פונדאָסניי בעטלען. האָט מען זיי דערקענט, פלעגן זיי ווערן אַגרעסיוו און זידלען, אָדער שעלטן מיט קללות און חרמות.

זענען זיך צונויפגעקומען די קרעמערס און האָבן אויסגעקליבן אַ קאָמיסיע פון וועלכער מיין פּאָטער איז געוויילט געוואָרן אַלס פּרעזידענט און קאַסירער. מען האָט אויף זיך אַרויפגעלייגט אַ פּרייוויליקן מאָנאָטלעכן אָפּצאָל. איציק דער לאַנגער (קרעמעניצקי) פלעג אַרויסגיין מיט אַ גרויסן טאַש צונויפזאַמלען דעם אָפּצאָל, אים ברענגען צום קאַסירער און אַהין פלעגט מען שוין שיקן די קבצנים.

— גייט אין קאַסע, דאָרט וועט מען אייך שוין געבן אַ נדבה פּאַר אונז אַלע.

פּאַרשטייט זיך, כּאָרן קאַסירער האָבן זיי באַדאַרפט ווייזן זייער פערזענלעכן דאָקומענט. איינמאָל האָט זיך געיאַוועט אַן אָרימאַן וואָס נישט ער האָט געוואָלט ווייזן אַ דאָקומענט, נישט געוואָלט אָפּילו זאָגן ווי אַזוי ער הייסט. אַז מיין פּאָטער האָט אים געגעבן צו פּאַרשטיין, אַז אַזוי אַרום וועט ער נישט קאָנען קריגן קיין נדבה, האָט ער אַן אָנגעכמורעטער צוריק געענטפערט, אָבער איר וועט נישט לאָכן?!

— מיין נאָמען איז זישע קרעפּל...

מען פירט דעם גבאי אין שול

מיין פּאָטער איז געווען צוויי פעריאָדן גבאי פון דער קלויז, ווי מיר האָבן געהאַט אין מזרח אַ שטענדיקן פּלאַץ און דאָרטן געדאַוונט. אָבער איין שמחת תורה (דאָס איז געווען דער זמן פון קלויבן גבאים), האָבן די מתפּללים פון דער גרויסער שול, באַשלאָסן באַערן מיין פּאָטער מיטן טיטל גבאי. שמחת תורה האָט אַ המון יידן אָנגעפּילט אונזער שטוב. אברהמצי מלמד איז צו צו אונזער אויוון, געפּאַטשט מיט די הענט און געשריגן — טאַס, טאַס, טאַס! אַז כ׳האָב געפערעגט מיין מוטער די באַדייטונג דערפון, האָט זי מיר פּאַרטייטשט, אַז דאָס איז אַ קאַפּוירער אָנצוהערעניש, אַז זי זאָל אַרויסנעמען די געבראָטענע קאַטשקעס און שטעלן כיבוד פּאַרן עולם...

געפירט האָט מען מיין פאָטער אין שול אַריין אונטער אַ חופה און דער עולם האָט זיך געמאַכט פריילעך, שמחת תורה׳דיק, טאַנצנדיק אַנטקעגן אים ביז אין שול אַריין.

וועגן מיין פאָטער׳ס גבאות געדענק איך, אַז אין די ירידים טעג, פלעגן זיך יאַווען גויים, מסתמא געשיקט דורך זייערן אַ באַקאַנטן יידן, מיט פאָלגנדיקן נוסח — „דאָ וואוינט דער סטאַראָסטאַ פון דער סינאַגאָגאַ״ ? — יאָ, וואָס איז ? — אַזוי ווי ס׳זענען ביי מיר פאַרלוירן געגאַנגען פערד (אַמאָל קי, שאָף), האָב איך שוין געגעבן אויף ליכט אין קלויסטער אַריין און די פערד האָבן זיך נישט אָפּ־געזוכט, האָב איך באַשלאָסן, אַז אויב אונזער גאָט העלפט נישט, אפשר וועט אייערער העלפן. דאָ ברענג איך געלט אויף ליכט.

אין אַזאָ פאַל, פלעג זיך מיין פאָטער נוהג זיין, נישט צו נעמען ביים גוי דירעקט קיין געלט, נאָר איך פלעג פירן דעם בעל דבר דירעקט אין פאָליש פון דער גרויסער שול, ווי איבער אַ שפּאַרינע אין דער שטיינערנער וואַנט איז געווען מיט דרוק אותיות אויסגעפאַרבט — מתן בסתר יכפה אף... אַהין האָט ער אַרייַנ־געוואַרפן דאָס געלט. דער פויער האָט דאָן געגלויבט באמונה שלמה, אַז אַזוי אַרום גייען די גאָלדענע „גריוועגקעס״ אין דער אמתער שליחות...

ווישניוויצער קרומער שפיגל

ווילסטו איז דאָס אַ פאַראַדאָקס — געבן אין אַ יזכור־בוך דעם ספעציפישן פאָלקלאָר פון שטעטל, און עס דאכט זיך צו זיין לעכערלעך אָפּפרישן קאָמישע עראינערונגען פון דער צייט פאַרן ביטערן היטלער־מבול. דאָך, שאדט נישט אויפלעבן עפּיזאָדן פון טאָג טעגלעכן לעבן, איינגעוואָרצלטע נאָך פון דער ווייטער יוגנט און פאַרשוווּנדן צוזאַמען מיט דעם לעבן.

דאָס אַלץ האָט פאַסירט דאַן...

וועז דו ביזט אַ תלמיד אין חדר געווען, און די קינדער יאָרן האָבן געשפּרודלט מיט ווויליונגעריש ענערגיע, דאָ און דאָרט האָסטו פאַרשידענע שפּיצלעך אָפּגעטון.

וועז די קינדער־ראָסע אויף די ליפּן, וואָס האָבן נאַרישקייטן געערעדט מיט נאָאיווער אָפּנהארציקייט. דאַן וועז דו האָסט מיט די זעלביקע חברים צוזאַמען געוועבט קינדערשע פאַנטאַזיעס און אָפּגעטון זאַכן צום פארדרוס פון מלמד אָדער עלטערן און דערוואקסענע און האָסט געהאט לוסט און פרייד און זעלבסטבאַפרידיקונג.

פלוצים איז די וועלט אַלט און פינצטער געוואָרן. פלוצים ביזטו שוין נישט קיין קינד און דו אנטלויפסט און זונדערסט זיך אָפּ מיט די עראינערונגען פון אַלעמען וואָס ארום דיר איז געווען און געשען. דאַן אָבסערווירסטו פון ווייטנס טיף דיינע יונגע וועגן און זעסט — ס׳איז געווען אַמאָל פרייד אויך, הומאָר אויך, יוגנט־טוי אויך... כ׳לעבן, א שאָד ס׳זאָל פאַרגעסן ווערן פון דער אייביקייט.

ס׳פלאַטערן אין דיר אָן אויפהער בילדלעך פון דער גרויער, פראָזאַאישער ווירקלעכקייט. אָט אין דער ווירקלעכקייט ביסטו געווואקסן, און ווי קליינלעך ס׳זאָל זיין יעדער בילדל אַן און פאַר זיך, דאָך איז שטאַרק דער דראנג צום דערציילן, ווייל... ווייל אַזוי איז עס געווען.

אַ בוים מיט טערפקע באַרן

עס שטייט פאַר דיר אַ בוים אַ דערוואַקסענער, גרויסער בוים, נאָענט צום טייך, האָרט ביי די שמעלקעס שטוב. דערפאַר הייסט ער שמעלקעס בוים. זיכער, אז שמעלקע האָט דעם בוים נישט געפלעגט, נישט געוועסערט און נישט געבעסערט. סתם אַזוי זיך צעוואקסן פון דער ריינער נאַטור, מיט פיל צווייגן באַדעקט אין דער בריים און דער הויך. אפילו אַ טייל פון שמעלקעס דאך באַדעקט. אַ פרוכטבאַרער בוים מיט טערפקע בארלעך, כמעט אַ סם צום עסן. דווקא צו דעם בוים האָבן מיר, חדר־יונגלעך, געהאט גרויס חשק און

געלאָפן צו אים זיך קוויקן פון הפקר. אויך געהאַט פאַרגעניגן פון שמעלקעס דענערווירן זיך און געשרייען, ווייל כדי צו דערגרייכן צו די ביטערע פרוכטן האָבן מיר אויף די אויבערשטע צווייגן שטיינער געוואָרפן און צו שמעלקעס באַדויערן די דאכציגל געבראָכן.

פאַר אונדז פון יאָר צו יאָר, אין די פרייַע שעהן פון חדר, איז שמעלקעס בוים מיט די טערפקע בארלעך געווען אַ אַטראַקציע. און פאַר די אויגן — נעבן טייך — אַ פרעכטיקע פאַנאָראַמע.

אַ חתונה אין שטעטל

אייגנטלעך איז אַ חתונה אין שטעטל געווען נישט נאָר פאַר די חתן־כלה, מחותנים און פאַרבעטענע. א חתונה איז פאַר דער גאַנצער שטאָט, ווייל אנטייל געמומען האָט אין דער חתונה אַ גרויסער טייל פון דער באַפעלקערונג, נישט קיין איינגעלאדענע, אָבער עס מאַכט נישט. דער איינדרוק איז געווען, אַז די גאַנצע שטאָט מאַכט חתונה און דאָס יונגע פאָרל וועלט אַדאָפּטירט מיט פרייד און צופרידנקייט פאַר אַלע אָן אויסנאם.

שוין פון דאָנערשטאָג, פאַר דעם שבת פון חתנ׳ס עולה תורה זיין, האָט זיך געחתונה׳ט.

יעדערער האָט זיך געגרייט מיט אינערלעכע שפאַנונג און יראת הכבוד צו דער דינסטיקדיקער חופה.

דינסטאָג האָט אַלעס געשפאַנט, גרויס און קליין, אַלט און יונג, רייך און אָרעם, אויף פון דער אַלטער שטאָט, איבערן בריק פון טייך. אלע האָבן געשפאַנט גרופּנווייז, צו באַקוקן דעם וווּנדער און זען ווי מען פירט חתן־כלה מיט פאַראַד צו דער גרויסער שול.

ווער אויף די געפּאַקטע באַלקאָנעס געוואָרט מיט אומגעדולד, ווער אין דער מאסע אויפן בריק, און די שוין אויפגעקלערטע פראָגרעסיווע האָבן, כדי אויסצומיידן פּראָווינציעלן בייגעשמאק, זיך פאַרוקט אין די זייטן, אָבער דאָך פאַסיוו אנטייל גענומען מיט אַלע צוזאַמען און מיטגעמאַכט די פרייליכע פּראָצעסיע.

נאָך דער חופה זאַמלען זיך די יונגע אַרום שטוב פון דער חתונה מיט גרויס נייגעריקייט אונטער די פענצטער און ווי נאָר אַ שפּאַרע — אָבסערווירן וואָס עס טוט זיך אינעווייניק.

מ׳וואָרט אָפּ מיט אומגעדולד דאָס אויסרופן „דרשה־געשאַנק״ און ספּעציעל דעם הויפּט־אַקט, די הויפּט־אַטראַקציע, וועמ דער קלעזמער און בדחן אברהמצ׳ק אימפּראָוויזירט מיט גראַמען נישט אַזוי פון איידעלן סטיל, אָבער מיט גרויס פאַטאָס. אליין אַ טרומפּייטן־שפּילער מאכט ער מיט שטאַרקע אינטאָנאציע און עס ליינט זיך מער ווי־ניקער אַזוי:

אַ פּאַראָדיע אויף אברהמצ׳יקעס בדחנות

זייער אַ גרויסע קאָן מען מאַכן אַ פּאַראָדיע
אויף אַ שטרעקע פון ליז ביז זאראדיע
אָדער אַ קליינע פון רפאל שטיינער אַ שטייגער
ביזן רויטן מויער צו מענדל אַפּטייקער.
ווי אברהמצ׳יק דער גערַאַטענער כלי־זמר
צושפּרייט זיך מיט פייערדיקן זמר.
מיט אַ פּנים געשטופּלט
און דאָס אויג איז פּאַרקריפּלט
מאַכט אינטימע פּאָעטישע מוזע
מיטן לשון פון וואַסיל קוקורוזע.

עס אַנטשווייגן די כלי־זמר זאַלבענאנד
ווען אברהמצ׳יק אַנטווּיקלט טאַלאַנט
אויף חתן כלה אַ גרויס רחמנות
ווען ער דרשנט די דרשה בדחנות.
אָבער ס׳שאדט נישט צו הערן אויף מיין נאמנות
אַ בדחן אַ מייסטער ווי אַ גוטער פּאָעט
פון באַזעצן ד׳ כלה מיט מליצה געריידט.
לאנגזאם מיט נחת און זיך נישט געיאָגט
האָט דער קלעזמער דער בדחן געזאָגט:

ליבע הערן און שעצנדיקע דאַמען,
אַז מ׳וויל קאָן מען מאַכן גראַמען
איידל און דין ווי שפּאַגאַטן,
אָדער זאַפּטיקע גראָבע קאנאטן
ס׳זאָלן זיך שעמען גוישע סאָלדאַטן
פון מיינע בדחנישע גראַמען
אַז דאָס פּנים זאָל רויטלען און פלאַמען.

אַלזאָ מיינע ליבע מחותנים־קאָדעטן
טוט אויס די לאַקירטע שטיוועלעטן,
נעמט אַראָפּ די נייע שקאַרפעטן
ווען מען בלאָזט מיט קלאַרנעטן
און טאַנצט אָן אויפהער מיט באָרווועסע פיס
ווען איך שפּיל צו צוקער־זיס

פֿאַרמאַכט אין אָוונט אַלע די קלייטן
אום צו הערן נאָענט די שפּראַך פון די פלייטן
מאזורקעוויטשעס קאַליע טאנדייטן.

גיסט אַלע אָן פול־נקע גלעזער
ווען חתן׳ס צד דרייט מיט די נעזער
און ווען די גאָרגלען זענען שוין נאַס
הערט זיך צו צו שמעלקען דעם באַס
און כוועדקען מיט דעם הויקער
איינער פון די גערעטנסטע פּויקער.
מיטן פידל דוד־ריצקע
שפּילט סתם מיצקע־פּיצקע.
מיט שטאַרקע און הייסע געפילן,
אַז מען קאָן זיך פֿאַרקילן
ווען אונדזערער גאָט אין דער הויבן
מאַכט פֿאַר אַ קלעזמער אויך מאיר דעם טויבן.

אַלע, אַלע דער גרעסטער און קלענסטער
וועלכע שטייען האַרט ביי דעם פענסטער
זאָלן זיך צוהערן צו אברהמצ׳יק
דער טרייער מאַן פון שיינע באנצ׳יען.
איך בין נישט קיין ליגנער, קיין שדכן
בלויז אַ רעיעלער, געלונגענער בדחן

אויך נישט סתם אַ ויזתא
איך מאַך פון גראַמען פרנסה.
אָבער מיינע שונאים צו להכעיס
זיי פון בדחנות פרנסה אַ גרויסע קדאָכעס.
אין די אויערן וועט אייך קלינגען
ווען איך וועל אַלע באַזינגען.
זאָל איך פֿאַר אַלעמען ווינטשן דער כלה.
אַז דער חתן זאָל האָבן די וויכטיקע מעלה
כאָטש די צונג דאַרף מען אים נישט פּיקן
מן הסתם ווייסט ער פון די גליקן
אַז די גערעטענע כלה שיינע־ביילע
פֿאַרשטייט שוין דעם ענין ממילא.

געשפּאַנט די פּיר פּערד אין שליטן
איז געקומען דער רייכער מחותן
דער באַקאַנטער אברהם יעקב פּריילעך
פון תבואה קאנישינע דער מלך.
אין שיינע לאַקירטע קאַמאַשן
מיט גאלט אַנגעפּאַקעוועטע טאַשן,
אַ נגיד, אַ גרויסער גביר
אַזוי פיל אויף מיר און אויף דיר
און זיין ווייב ביילע־יענטע,
נישט סתם א טאַלעבענטע
מיטן גרויסן געשטאַפּטן גוידער,
סיריסלט זי ווי מיט אַ הוידער,
טיילט זי די קלינגער
פון צוויטשן די פינגער
גוט אויך מתן בסתר
נאָר ווי אַ ווייב פון אַ קייסער.

דעם צווייטן מחותן ר' וואָלקע
וואָס וואוינט ביי דער קראַלקע
וועלן מיר שפּילן אַ פּריילעכע פּאָלקע
דעם חתן'ס פעטער ר' מאיר
באַשפּילן מיט אַ יידישער שער
און איצט ליבע געסט
ביי די גרויסע פרעסט
דאָ אין דער וואַרעמער נעסט
טרינקט לחיים און עסט.

מיר האָפּן, ס'וועט קומען די צייט
ווי מעןווינשט זיך ביי לייט
די מחותניסטע אודיע־ריזל
וועט שוין נישט דרייען דאָס נעזל
מיט פּרייד און די אויגן מיט טרערן.
וועט זי לאָזן די בשורה הערן
שטעלט אויף אַלע די אוירן
איר שנור מיט גאָטס הילף אַ בן־זכר געבוירן.

ווישניוויצער דיסקאַטעק

ריכטיק, אין יענע צייטן האָט מען קיין באַגריף געהאַט וואָס הייסט „דיסקאַ־טעק", אַפילו אין די מאַדערנסטע פאַרגעשריטענע לענדער אין גאָר דער וועלט. אין די ערשטע יאָרן פון 20־טן יאָר־הונדערט, גאָט באַהיט, אַבער לויט דער מאָדע ביי היינט צו טאָג, איז אין ווישניוויץ געווען אַזאַ מין פאַרווייַלונגס־פלאַץ צוגע־פאַסט צום געשמאַק פון יענעם דור.

דער אַנשטאַלט איז געווען אַ לאַבירינט ווי ס׳האָבן געטומלט הונדערטער לערן־קינדער פון די חדרים: פרויקע מלמד, נחום טונרידער, משה פוקס, יענקל־אסני־ביילים און עטוואָס ווייטער צום טשאַנער שולעכל אויך לייבוש קריפקע.

דער „דיסקאַטעק" האָט געהערט צו אַ פאָר־פאַלק: ער וואָלקע מיט די קולעס און זי — מאָטל קאַפּ. וואָלקע, אַן אומגליקלעכער און געשטראָפטער מיט דרייַ־פערטלדיקע פיס, זיך נישט געקענט רירן פון אָרט אָן ביידע קולעס, שטענדיק געזיצן אויף דער „אָפיצינע", ס׳הייסט צווישן די זיילן ביים אַריינגאַנג, געשעפט פאַרגעניגן פון גאָטס וואַרימער זון אין בלויען הימל, און אויך פון דעם גערודער פון די חדר־ייַנגלעך.

מאָטעל קאַפּ, נישט דערפאָר ווייל אַ שאַרפן קאָפּ האָט זי געהאַט, נאָר אַזוי זיך אַ קאָפּ מיט אַ מעלה. ס׳איז נישט כדאי צו דרוקן זי די אשת־חייל, די פרנסה געבערן. דאָס פאָרל האָט זיך דערנערט פון „לוקסוס" אַרטיקלען: קערלעך, ביי־געלעך, פלעצלעך, צוקערלעך, מאנפאסיע און סאָדע־וואַסער. אין דער וואָכן פאָר תלמידים, שבת פאָר די דערוואַקסענע.

איבערהויפט האָט דער „דיסקאַטעק" געווירבלט יעדן שבת און יום־טוב נאָכ־מיטאָג. ס׳האָבן זיך צונויפגעזאַמלט שוין דערוואַקסענע יינגלעך מיט מיידלעך נאָך דער וואָך פון אַרבעט, כדי זיך צופרידנצושטעלן פון שבת־יום־טובדיקע רו. געכאַפט אַ וואַרט זיך אַמוזירט, גערויטלט, געקנאַקט די קערלעך, געשפּיגן די שאָלעכץ און פאַרטרינקן מיט סאָדע. געזונגען צוזאַמען פלאַמענדיקע ליבעס־לידער „וואו שטייטסטו, אונטערן פענסטער מיין ליבער, מיין שענסטער". אויך זאַפּטיקע טרויער לידער מיט גלות חן און סתם פון טיפער בענקעניש, ווי „לאָמיר זיך גע־זעגענען, דער פאַיזד פאַרט אַוועק".

קיין מזומן נישט געדאַכט, ווייל ווי ציילט מען אין שבת קודש קאַפּיקעס מיט זעקסערס אין שטח פון חדרים נאָענט אין שול־גאַס און אַנדערע כלי־קודש. די קליענטן האָבן נאָך פרייטאָג זיך פאַרזאָרגט מיט קוויטלעך: אַ ווייס — אַ קאַפּיקע, אַ גרינס — אַ זעקסער, אַ רויטס — אַ צענער. געהייסן האָט דאָס אַ „צענער", אָבער די ווערט נאָר פון פינף קאַפּיקעס, צו מאַכן קוראַזש האָט מען געציילט לויט די גראָשנס, און די גרעסטע מאָנעטע, אַ צענער, האָט זיך געפּאַסט פאַר די פאַכמענער גוטע פאַרדינערס, וועלכע האָבן אויך סטאַשקעס און טערקישע ניסלעך געקויפט.

אַזוי האָט זיך מיט דער צייט אַן אינטימע קאַמפּאַניע אַנטוויקלט. אויך אַ טאַנץ

געטאָן אויף מאָטעלעס ערדיקער בריק מיט געלן זאָמד, געדעקט אונטערן אַקאָמ־
פאַניאָמענט פון פייגעלע דער זינגערן, וואָס ווי אַ קאַנאַריק געזונגען. די דעקא־
ראַציע האָט נישט געשטערט ווייל אויפן האַרץ איז ווארעם, ווייל מען פאַרשטייט
זיך אויפן וואונק און די שפּראַך איז געפילן.

מיר ווייסן אַז די היינטיקע דיסקאָטעקן, גאַנץ ווי־
ניקע פון זיי דינען נישט
דוקא פאַר שדוכים פונקטן, בלויז פאַר אַ חיי־שעה און נישט אַזוי דירעקט פון
ראָמאַן צו דער חופּה. אָבער דער ווישניוויצער דיסקאָטעק אין יענע צייטן האָט
באַרעכטיקט זיין עקסיסטענץ מיט גלענצענדע רעזולטאַטן. איך ווייס געוי: פיר
ראָמאַנען האָבן זיך דאָרט אַנטוויקלט און די העלדן פון צוויי באַגעגנט מעבר
לים מיט גליק און פרייד, מיט קינדער און קינדס־קינדער. כ׳דערמאָן דאָס מיט
אַ באַזונדערן לויב־געזאַנג פאַר דער גליקליכער אכסניה פון זייערע ראָמאַנען —
וואָלקע־מאָטלס „דיסקאָטעק".

די רעקרוטן

אַ באַקאַנטע זאַך, און נישט געווען אַ „סוד פאַר בראָד", יידן האָבן אַלע מיט־
לען אָנגעווענדעט אויסמיידן מיליטער דינסט.

טאַקע פאַרוואָס און פאַר וועלכן באַדינען פאָניען, דעם רוסישן קייסער. צו
בילדונג די טירן פאַרשפּאַרט. אַ פאָלוואַרק, אַ וואַלד, אַ מיל אַרענדירן ביים פּריץ,
טאָר מען נישט. שטעלסט איין דעם קאַפּיטאַל, ווי דעם חמץ אויף פּסח, מוזט
קאָנטראַקטירן אויף אַ גוישן נאָמען. נישט איין פאַל געטראָפן ווען דער גוישער
„נאָמען" האָט דאָס פאַרמעגן איינגעשלונגען און אַמבעסטן אַ גרויסן טייל געירשנט
אַלס „לא יחרץ־געלט". נו, טאָ פאַרוואָס אַוועקלייגן דעם קאָפּ פאַר ניקאָלאַיען?

פאַרשיידענע צייטן, פאַרשיידענע מיטלען אָנגענומען. ווער ס׳איז אַ העלד
געווען — אָפּגעהאַקט דעם גראָבן פינגער אויף דער רעכטער האַנט, אויסגעריסן
באַצייטנס אַלע ציין פון מויל. דאָס איז געווען צוויי דורות פאַר אונז. דערנאָך
האָבן מיר געזען אין שטעטל יידן מיט אָפּגעהאַקטע פינגער: דער בכבודיקער
שטאָט־„סטאַראָסטע" יוסל פאָדעם, אים האָט דאָס נישט געשאַט צו זיין שטאַנד,
מילא האָט ער געהאַלטן די פּען צווישן די מיטלסטע פינגער, אָבער מענדל דער
שניידער האָט דאָך באַדאַרפט אויף דעם פינגער דעם פינגערהוט אָנטאָן צום
שטעכן מיט דער נאָדל, האָט ער זיך צוגעפאַסט אַ בלעכענעם פינגער ביז צום
ביין, וועלכער האָט פון ווייטן ווי אַ מעדאַליאָן געגלאַנצט. וואַרשיינלעך דערפאַר
האָט מען אים נישט גערופן מענדל, נאָר דער שניידער מעדאַליאָן.

אין אונזער דור זענען אַזעלכע מיטלען געבליבן סימבאָלישע שפּורן פון דער
פאַרגאַנגענהייט, אַ מין פאַראָדיע אויף אויף צו גאָר אַלטע צייטן, וועו דער קייסער
האָט יידישע קינדער געכאַפּט צו 25 יעריקע זעלנער־דינסט, אויפן ווייטן קאָלטן
סיביר. אונזערע צייטן האָט מען זיך נישט געמאַכט קיין ברוטאַלע פעלערן. פאַר־
געשריטענע מיטלען אָנגענומען. די רעקרוטן האָבן זיך עטלעכע מאָנאַט פאַרן

דער־שיינען צו דער מיליטער־קאָמיסיע, געמאָגערט מיט שטרענגע דיעטן, נישט געשלאָפן, געוואַנדערט ווייט אויסער דער שטאָט, מיט מיליטערישן פּאַראַד, ווי אַרגאַניזירטע גרופּע זעלנער מיט שטאָלץ. זייענדיק אין שטאָט האָבן זיי זיך געלאָזט ווווילגיין מיט שפּיצלעך און פּאַרדריספול געשטערט די נאַכט־רו מיט מאַרשן און רוסישע־אוקראַיניש לידער און העכערע קלאַנגען ווי „דובינושקה", „עי ני כאדי ריציו", געלאַרמט, טאַראַראַמט אַן אויפהער ביז אינדערפרי.

אויסער אַלע קונדעס־שטיק פון די רעקרוטן זענען געווען אויך קאָמישע אויפטוען. באַזונדערס דאָס בייטן די שילדן. צום ביישפּיל, דעם חזירניק אָסטראָווסקיס שילד מיט אַ קאָפּ און קישקעס פון אַ חזיר האָבן זיי אויפגעהאָנגען אויפן געוועלב פון סענדער קאָפּלס, אויף דער טיר פון מענדלס אַפּטייק — די שילד פון משה שוסטער מיט אַ שוואַרצן גרויסן שטיוול און דאָמסקע קאָמאָשן.

מיט סענדער קאָפּלס האָט יעדערער געהאַט מיטלייד מיט טיפן געפּיל, ווייל פּאַר אים איז דאָס שפּיצל געווען אַ בלוטיקער שפּאָס. אַ ייד אַ תלמיד חכם, אַ גאָטספּאָרכטיקער ביז גאָר, דער שטאָט בורר, ממש אַ באַליידיקונג נישט נאָר פּאַר אים נאָר אויך פּאַר קהל, וואָס האָט אים געשעצט און געהערט. די רעקרוטן האָבן אי׳בערגעטריבן, נישט אַזוי פּאָסט מען צו אַ שטראָמל און צו פּאַרשאָפן צער און בושה. געטאָן האָט מען פרייטאָג צונאַכט, כדי ס׳זאָל גילטן ביז זונטאָג פרי. דאָס הייסט אַ מין שבת דעמאָנסטראַציע פאַר דער נשמה יתירה פאַר סענדער־קאָפּלס? פע! אָבער צו מענדלס אַפּטייק איז מען געלאָפן מאָסנווייז צו זען דעם בייזן וואונדער. אַפילו געשיקט אים רופן, זאָל ער מיט אַלע צוזאַמען זען די אויס־שטעלונג. ער, אַ פאָרגעשריטענער, אַ פראָגרעסיווער, שוין מיט אַ קורצן פידזשאַק, מיט גאָלדענע פענסנע אויף די אויגן, מעשה ענגלישער לאָרד. געקומען באַטראַכט, געשטאַנען פאַר דער אַפּטייק און מיט גרויס פאָדרוס אויסגעגאָסן זיין ביטער האַרץ פאַר יעדער כוואַליע קוקערס. געמיינט האָט מענדל אַפּטייקער אַלס פאַכמאַן, אַז אויך פאַר רעקרוטן האָט ער רעצעפּטן, און נישט סתם אַזוי רעאַגירט, נאָר מיט גרויס, ווי זיין חכמה איז געווען געזידלט, געשאָלטן: „ניטשעוואָ". ס׳הייסט: עס מאַכט נישט, באַסיאַקעס, זשוליקעס, פאַסקודניאַקעס, אַלע וועלן זיי דינען דעם קייסער.

די רעקרוטן דערהערט זיין ווינש און אַזעלכע רייד, האָבן אָנגעהויבן צו באַזוכן אים פון נאָכט צו נאָכט ביי דער צווייטער אַשמורה. געוועקט דעם פאַציענט אָן אויפהער, באַזינגען מיט מאַרשן.

נאָך אַ קורצער אונטערהאַנדלונג האָט דער אַפּטייקער באַצאָלט פינף רובל כופר נפש אויף דער האַנט פון יוסל פּעסיס, פּרעזעס פון יתומים־הויז.

נאָ און ווייס — קיין רעקרוטן שעלט מען נישט.

ווי מען לערנט דרך ארץ פאַר קהל און כלל פאַרזאָרגער

ס׳איז געשען אין יענע צייטן פון דער גרויסער אַנאַרכיע אין רוסלאַנד. עס

האָט זיך נאָך נישט אויסגעקריסטאַליזירט די מאַכט פון נאָך קערענסקין. די באַל־שעוויקעס דערווייל זיך באַזירט אין מאָסקווע, פּעטראָגראַד, אַלס אין די ווייטע געגענטן פון אונז. אין אוקראַינה האָט געהערשט און געבושעוועט אַ וואַקאַנאַליע פון פּאַרשיידענע באַנדעס. אין קיעוו — די אוקראַינסקע ראָדע מיט העטמאַן סקאָראָפּאַדסקי. פּעטלורעס פּאָגראָם אין פּראָסקוראָב. אומרואיקע געשענישן אין קראַסילאָוו דורך די אָרטיקע גויים, די מאַכנאָווצעס אין לודמיר, סתם באַנדעס־גרופּירונגען אין וויניצער געגנט, און נישט ווייט פון אונז דער טשאַנער פּאָגראָם.

מיט זאָרג און שרעק האָט מען געהאַט דעם פּאָרגעפּיל און געוואַרט עס זאָל געשען עפּעס אויך ביי אונדז אין שטאָט. צי זענען מיר אַן אויסנאַם פּאַר יידישע צרות?

אויף דער איניציאַטיוו אין שפּיץ פון שמעון אייזנבערג און דוד רוויניק, האָט זיך אָרגאַניזירט די „סאַמאָ אָבאָראָנאָ" — זעלבסטשוץ. אין די רייען אַ גרופּע ענערגישע יונגע־לייט, ווי וועווטשיק און יידל נפתלי׳ס, שמחק זאַק, פריידע שאַנציס, ביידע זין, ישראל דער געלער און יאָקע מיט זייַנע חברים, וועלכע פלעגן אויף אַ פּאַנדרישן שטייגער מיט זייערע שווערע העכט נישט שוינען די גויים אויף די ירידים, האָבן נאָר עטוואָס די שכורים געהוליעט און געמאַכט אַוואַנטורעס האָט מען זיי „געהאַקט" די זייטן, געפּלעפּט די קעפּ, זיי זאָלן זיך אויף ווייטער היטן די ביינער.

מיט דער הילף פון וועווטשיק נפתלי׳ס און זאַנווּל שניידער, ביידע אויסגע־דינטע בראַווע זעלנער (אַפּילו ביי ניקאָלייַעוו אויסצייכענונגען בענדלעך באַקומען) געמאַכט איבונגען אין אייזענבערגס וואַסער־מיל.

געטריי און מוטפּולע בריייטקייט, האָט זיך די זעלבסטשוץ צוגעפּאַסט צו דער לאַגע. הלואי די שעה זאָל נישט קומען, און קאָנען ביישטיין דעם נסיון. די שעה איז אָבער געקומען, און אין דער צייט איז פּאַר אונז די איינציקע אויטאָריטעט־מאַכט געווען. מ׳שטיינס געזאָגט, בלויז די גמינע, זייענדיק איזאָלירט פון אַנדערע העכערע רעגירונגס־אַנשטאַלטן.

אין אַ שיינעם פרימאָרגן האָבן אַריינגעמאַרשירט מיט ווילדן טאַראַראַם עט־לעכע צענדליק רייטערס אויף היימישע גויעשע פערדלעך, אייניקע פון זיי באַר־ווען אין וואַטאָווע שפּענצערס, אָפּגעריסענע, געמאַכט אַן אייַנדרוק פון אַ מחנה שנאָרערס, אויסער דעם קאָמאַנדער, אַ געווען אָפּיציר אין פּאַסענדער מילי־טעריישער אוניפּאָרם, און אָקופּירט די גמינע. זאָפּאָרט געשיקט משה׳ן מיט די „לאַנגע פּיס", דער אייניקער יידישער גמינע אָנגעשטעלטער אַלס שליח, און אויפגעפּאַדערט פּינף אָנגעזעענע בעלי בתים זאָלן זיך מעלדן אויף אַ דרינגענדער וויכטיקער זיצונג.

אויף דער זיצונג האָט דער קאָמאַנדיר, ווי עס האָט זיך נאַכהער אַרויסגעוויזן, אַ זון פון אַ רייכן גוי אין וויזשעראָדקער געגנט, פּעטקע סלאָווין, מיט אַ שטרענגן טאָן געמאָלדן, אַז ער פּראָקלאָמירט די אָקופּאַציעס פון שטאָט און זיך פּאָרגע־

שטעלט אַלס אַ אָפּטיילונג פון די טאַראַשטשאַנצעס, די אוקראַיניש באַלשעוויקעס. ביז עס וועלן קומען די געהעריקע קאָמיסאַרן, געשיקטע פון דער העכערער מאַכט, וועט זיין אָפּטיילונג זיין פאַראַנטוואַרטלעך פאַר דער שטאָט־אָרדנונג און וואויל־זיין פון דער באַפעלקערונג. ביז וואָס וועט, נישט האָבנדיק קיין סובסידיע פון דער העכערער מאַכט פאַרן לויפנדן עקזיסטענץ און אויך צוליב אַ קאָמוניקאַציע שווערקייטן, לייגט ער אַרויף אויף דער יידישער באַפעלקערונג אַ קאָנטריבוציע 12 טויזנט קאַרבאוועצעס, וועלכע דאַרפן געשאָפן ווערן אין משך פון 48 שעה, און דערצו נאָך אַ קליניקייט: 20 פּאָר שטיוול און 18 וואַרעמע שפּענצערס.

די שליחים האָבן אַלאַרמירט אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג ווי מען האָט באַשלאָסן צו טיילן די שטאָט אויף ראַיאָנען, דעלעגירן פאָרלעך מיט אַ רשימה וויפל יעדער אייניער פון די באַזוכטע דאַרף זיך ביישטייערן לויט די וואַרשיינלעכע מעגלעכקייט אום צו דעקן די קאָנטריבוציע.

געקומען צווויי פּראָמינענטע דעלעגאַטן צו מ. ש., האָט ער אָנשטאָט 200, נאָך מיט פּאָדרוס פאָרגעלייגט בלויז 50 און צוגעגעבן מיט אַ רוסישן „פּא סועמאָ ביט", ס׳הייסט נעמט צו, אַן אָפּעלאַציעס. די שליחים פאַרשעמטע און באַליידיקטן האָבן דעמאָנסטראַטיוו פאַרלאָזט און מיט ליידיקע הענט.

מ. ש. איז פון דער נאַטור געווען האַרט ווי אַ שטיין. געהאַנדלט מיט וואָס מ׳זאָל חלילה נישט באַדאַרפן. אָבער צום באַדויערן, מיט אַרטיקלען זייער נויט־באַדערפטיקע. זיין געשעפט — אַ גאָלד גרוב, און קאַרג, ווי מען פלעגט אויף אים זאָגן מיט סאַרקאַזם, אַ גביר מיט טיפּע פולע קעשענעס אָבער קורצע הענט צום געבן. געראָפן האָט מען אים אויך, דער געמאַכטער ציוניסט. ביי יעדן פאַל ווען ער האָט זיך געוואָלט באַוויזן, זיך פאָרגעשטעלט מיט דער אַקציע פון קאָלאָניאַל־באַנק, ווי געמיינט, ד״ר הערצל׳ס צייגניש אויף ציוניזם. אַליין ווייט פון ציוניזם, שוין ווען פאַרשיידענע ציוניסטישע פאַרטייען זענען געווען טעטיק אין שטאָט. ס׳איז געווען אַ סברה אַז ער האָט געקויפט אַ שקל נאָר איין מאָל ביי דריי געלעגהייטן, מיט אַ לאַקאָנישן ענטפער, אַז צווויי מאָל האָט ער געקויפט דעם שקל... אונטערוועגס. ערשט ביי די וואָלן צום קאָנגרעס, האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז ער האָט נישט קיין שטים־רעכט איבער די שקלים, וואָס ער האָט נישט געקויפט „אונטערוועגס".

מ. ש. אומטאַקטישע אויפירונג מיט דער קאָנטריבוציע־דעלעגאַציע האָט זיך באַקאַנט געמאַכט אין שטאָט, ווי פון אַ פּאַלן־בויגן מיט אַלאַרם און געפילדער. ס׳טייטש, אַזאַ אומפאַרשעמטער, אין דער גורלדיקער לאַגע אַזוי זיך אויפירן. נישט קיין וואונדער ווען די ביטערע בשורה איז דערגאַנגען צום שטאָב פון דער זולבסט שוץ, האָט מען באַלד באַשלאָסן אָנעמען שטרענגע מיטלען.

שפּעט אין דער נאַכט האָבן געקלאַפּט ביי מ. ש. אין טיר צווויי ברָאווע שליחים. פון דער צווייטער זייט, פון אינעווייניק, הערט זיך אַ פאַרזאָרגטע מע־לאַנכאָלישע פראַגע, קענטלעך פון אַ פאַרשלאָפענעם מיט אַ ציטערדיקער שטימע

„קטו טאָם? — וועך איז דאָרט? דער ענטפער פון דרויסן: „מי נאַשי ליודי, סאָמאָ אָבראָנצי", ס׳הייסט „אייגענע מענטשן, פון דער זעלבסטשוץ". ווידער פון אינעווייניק: „טשטאָ ווי חאָטיטע" — „וואָס ווילט איר"? אַן ענטפער פון דרויסן: „אילי דיענגי אילי דושו" — „אָדער געלט, פילייכט די נשמה". מיר וועלן היטן אייער גוטס און דאָס לעבן. מיר זענען נישט סתם קיין דעלעגאַטן צו דולדן אייערע קאָרגע שטיק. נישט 200 ווילן מיר פון אייך נאָר נישט ווייניקער פון 250 און ביי אונז וועט איר ווייענען, ציילן און געבן. עפּנט אויף די טיר און ציילט אויס „נאָרוקוּ", ס׳הייסט אויף דער האַנט, דאָן איז אַלעס אין אָרדענונג.

אַ שטילע פּאָרדעכטיקע שווייגעניש. די דעלעגאַטן שוין פּאָרזאָרגט און פּאָר־צווייפלט, און אויך פּאָרדריסלעך, וואָס מיט אַזאַ ברוטאַלן פּאַטאָס איבערגעשראָקן דעם „פּאָרשוין", און דאָרט מוז געשען עפּעס פון גרויס אויפרעגונג, ווייל עס הערט זיך עפּעס פון אינעווייניק אַ מיסטישע באַוועגונג. פּאָרט יידן בני רחמנים. אַ פּאָרדעכטיקע דויערנדע פּאָוזע. מען וואָרט. אין אַ פּאָר מינוט הערט זיך אַ שטימע פון אַ פּרוי: אינמיטן דער נאַכט מיט אַזאַ קראַנקן מענטשן, אַזאַ ווילדן שפּאַס מאַכט איר? זייער נישט אינטעליגענט „ניזשע קריטיקי" — אויסער יעדער קריטיק.. ענטפערט מען פון דרויסן: אַז עס איז אויסער יעדעס מענטשלעכעס די אויפירונג פון מ. ש. ער איז אַ שעדלעכער ביישפּיל פּאָר דער געזעלשאַפט, ער איז אַ פּרעכער דעזירטיר. איר דאַרפט זיך שעמען צו זיין מיט אַזאַ פּאָרשוין אונטער איין דאַך.

מיר ראַטן אייך אים איבערצייגן מאָרגן פּרי ביז 10 אַ זייגער ברענגען, ווי מען דאַרף, 250 קאָרבאָוונצעס. געענדיקט דעם באַזוך האָבן די שליחים פּאָרלאָזט און ערוואַרט מיט שפּאַנונג אויף דעם מאָרגן.

ס׳איז איבעריק אונטער צו שטרייכן ווי דער לעצטער מאָנאָלאָג פון די שלי־חים האָט געווירקט אויף דער משפּחה מ. ש., און צומאָרגנס, נישט דערוואַרט זיך ביז 10 אַ זייגער, 8 פּרי געבראַכט אין הילפּס־קאָמיטעט 250 קאָרבאָוונצעס.

דער אינצידענט מיט דער זעלבסטשוץ איז געווען פּאָר מ. ש. אַ לערע פּאָר זיין צוקונפּטיקער געזעלשאַפּטלעכער טעטיקייט. פון דאַן האָט זיך מ. ש. אָפּגערופן אויף יעדער גענלט־אַקציע מיט סימפּאַטיע און געהעריקע שפּענדונגען: קרן היסוד, קרן הקימת, אַקטיוואר טוער אין בית יתומים. מיט איין וואָרט, אַ מעטאָמאָרפּאָזע. ווייל מיט קיין קהל שפּילט מען נישט להכעיס.

עפיזאדן
און
לעגענדע

ש. אייזענבערג

מיטן פנים אראפ

(אַ ביטערער שפּאַס)

אין יאָר 1914, וועו די ערשטע וועלט מלחמה האָט זיך אָנגעפאָנגען, איז די רוסישע אַרמיי אַריבער די עסטרייכישע גרענעץ און פאַרנומען דאָס שטעטל זאלאזיץ, און זיי האָבן געמאַכט אַ בלבול אויף די יידן אַז זיי האָבן פאַרבראַנט דעם מיליטעריישן האָספיטאַל. מען האָט דאָן אַרעסטירט אַלע יידן און מ׳האָט זיי איבערגעשיקט קיין ווישניוויץ. אין ווישניוויץ איז נישט געווען אַזוינע גרויסע טורמעס אַז זיי זאָלן קאָנען אַרײַננעמען אַזוי פיל יידן, האָט די רוסישע מאַכט קאָנ־ פיסקירט די יידישע שוהלן און מען האָט זיי דאַרט אַרײַנגעזעצט.

צו יענער צייט, אין אָנפאָנג פון דער מלחמה, האָבן זיך אַלע געשעפטן אָפּגע־ שטעלט, קיין געלד האָט מען ניט געקענט לייענ; ווער עס איז וועמען שולדיק געווען געלד האָט נישט געצאָלט, און פילע יידן זענען געבליבן אָן אַ גראָשן געלד. די לאָגע איז געווען זייער אַ קריטישע, און דאָך האָבן די ווישניוויצער יידן אויסגע־ האָלטן די זאלאזיצער מיט וואָס נאָר מעגלעך פאָר וואָכן צייט. מען האָט זיי געגעבן עסן און טרינקען און מלבושים, ביז מען האָט זיי אַוועקגעשיקט קיין רוסלאַנד. די זאלאזיצער יידן האָבן געזאָגט, וועו דאָס טרעפט פאַרקערט וואָלטן זיי אַזוי פיל נישט געטאָן...

אייניקע פון די זאלאזיצער יידן האָט די רוסישע אַרמיי אַוועקגעשיקט צו דער אַרבעט אין דעם געגנט פון קאָלאָדנע און זבאָרזיש. דערווייל האָט זיך דערנעענ־ טערט די צייט פון ימים נוראים, און די רוסישע אַרמיי האָט ערלויבט עטלעכע יידן זיי זאָלן אַרײַנפאָרן קיין ווישניוויץ אויף יום־טוב. צווישן די יידן איז געווען איין ייד מיט דעם נאָמען שמואל זאלאזיצער, וועלכער איז איינגעשטאָנען ביי יאָסל אָסטרער.

אין ר׳ איציס שוהלכעל פלעגט יעדן יאָר דאָווענען אָלס חזן אָן אָלעקסענעצער ייד מיטן נאָמען ישראל שוחט. וועו די רוסישע אַרמיי האָט זיך דערנעענטערט צו אָלעקסעניץ, זענען די יידן אָנטלאָפן קיין עסטרייך (און דער ישראל שוחט צווישן זיי), אַזוי אַז ר׳ איציס שוהלכעל איז געבליבן אָן אַ חזן.

עטלעכע טעג פאָר ראש השנה איז דער שמואל זאלאזיצער געקומען אין ר׳ איציס שוהלכעל און האָט געזאָגט, „איך קען זיין א חזן״, און אָפּעלירט:

„איך וויל ביי אייך דאָווענען, איך וויל נישט קיין געלד, איך וויל נאָר איר זאָלט מיר געבן עסן, אָבער איך וויל נישט עסן אומזיסט״. די יידן פון ר׳ איציס שוהלכעל האָבן געהאָט אַ שטיקל אסיפה... ווי אַזוי שיקט מען אַ יידן דאָווענען ימים נוראים, אַז מען קאָן אים ניט! איז געבליבן מען זאָל שיקן מטות שמש, ער זאָל רעדן מיט אים און אויסגעפינען צי איז ער פאָסיק פאָר אַ שליח צבור.

מטות שמש איז צוריקגעקומען און מען פרעגט אים, — וואָס האָסטו אויסגע-פינען"? מטות קוועטשט מיט די פלייצעס און וויל ניט רעדן. „מטות, זאָג, וואָס האָסטו אויסגעפונען?" — איך וויל נישט רעדן קיין שלעכטס אויף קיין יידן, נאָר ווען איך בין געקומען צו אים האָב איך אים געטראָפן שלאָפן מיט דעם פּנים אַראָפּ — עס איז נישט קיין יידישע מידה!

מען האָט דעם שמואל זאלאזיצער צוגענומען אַלס חזן, און ער האָט געדאַוונט זייער האַרציק און גוט.

לואיס ראַטמאַן

דער רבי און דער פריסטאוו

(עראינערונג)

איך געדענק וואָס איך האָב געהערט פון חשובע און באַגלויבטע מענטשן פון ווישניוויץ, אַ פּאָסירונג וואָס האָט זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון וועגן דעם באַרימטן רבין, ר׳ יאָסעלע ע״ה, און אַ פּריסטאָוו, וואָס בעט זיך איבערצודערציילן.

נאָך דעם ווי מען האָט געפונען אַ דערטרונקענעם אין שטעטל, האָט מען באַלד אַרעסטירט דעם רבין, און דער פּריסטאָוו האָט אים ביי דער באַרד געשלעפּט איבער די גאַסן אין טורמע אַריין.

צוועלף מענטשן וועלכע זיינען אין דער צייט געווען אייגענטימער פון מויערן און שטיבער, האָבן אים דאָן אַרויסגענומען אויף פּאַרוקע (בעיל), אַנגעבענדיג זייערע הייזער אַלס גאַראַנטיע פאַרן רבינס צוריקקער, אויב ער וועט נישט באַפרייט ווערן פון בלבול.

דער רבי איז פון דעם עגמת נפש געווען שוואַך און קראַנק. אָבער אויסצוהיטן אים פון מעגלעכע תפיסה האָבן די גוטע מענטשן באַשלאָסן אים אַריבערצושמוגלען קיין עסטרייך. אויפן וועג האָט ער זיך פאַרקילט, און באַלד נאָך זיין אָנקומען אין עסטרייך — געשטאָרבן.

די פּאַרוקע איז זעלבסטפאַרשטענדלעך דאָן פּאַרלוירן געגאַנגען און די גוטזאָגער האָבן זייערע הייזער פאַרלאָרן.

נישט לאַנג נאָכן רבינס פּטירה איז דער פּריסטאָוו אַראָפּ פון זינען און אַרומגעלאָפן איבער די גאַסן, שרייענדיק מיט ווילדע קולות „טאָ זאָ ראַבינא״ (דאָס איז פאַרן רבין).

און מערקווירדיג, וואָס די אַלע האָבן זייערע הייזער פאַרלאָרן צו ראַטעווען דעם רבין, שפּעטער, ווי דורך א נס, — זענען רייך געוואָרן.

חשובע איינוואוינער פון שטעטל, — באַוואוסט אַלס גלויביגע מענשן, — האָבן באַשטעטיגט דעם פאַקט, אַז זיי האָבן געזען דעם פּריסטאוו אַרומלויפן שריינדיק, „טאָ זאָ ראַבינא״ און אַז זיי האָבן אויך פּערזענלעך געקאָנט די מענטשן וועלכע האָבן פאַרלאָרן זייערע הייזער און שפּעטער רייך געוואָרן.

מיין זיידע ע״ה האָט זיך דאָן משתדל געווען ביים קיסר מיט אַ פּראַשעניו (בקשה), געשריבן אין אַ זעלטענעם העברעאיש, און נישט קוקנדיק אויף דעם וואָס דער קיסר האָט זיין בקשה אָפּגעזאָגט, האָט אים דער סלעדאָוואטעל (פּראַקוראָר) געשיקט רופן צו זיך אין קאַבינעט און אים גראַטולירט און געקושט פאַר זיין וואונדערלעכן העברעאיש, וואָס דער קיסר האָט אַזוי געלויבט.

יעקב שיינגאָלד

ווישנאוויצער שדים

(אַ קאָמישער עפּיזאָד פון דער אַלטער היים)

אַלע ווייסן און געדענקען דאָס קבר׳ס (קווארעסל), דאָס בערגל פון שטיינער באַוואָקסן מיט גרין גראָז אין זומער און מיט גרויסע בלאָטעס נאָך די ימים טובים און פאַר פּסח. דאָס קווארעסל איז געווען אונטער דער גרויסער שול, אַ פּלאַץ, וואָס כמעט אַלע האָבן מורא געהאט דורכצוגיין שפּעט אין דער נאַכט, ווייל מ׳פלעגט זאָגן, אַז אין דער גרויסער שול ווערט ליכטיק אינמיטן דער נאַכט און די מתים קומען דאַן דאַוונען, און אַז אויף דעם קווארעסל קומען די שדים טאַנצן, ווייל דאָרט איז אמאָל געווען אַ ברונעם און אין די צייטן פון כמעלניצקי (ימח שמו) איז אַ גאַנצע חתונה, — דער חתן, די כלה, מחותנים און כלי זמרים אַריינגעוואָרפן געוואָרן פון זייערע היידאמאקעס, און דאָרט באַגראָבן געוואָרן. דאָרט פלעגן די קינדער, ווי אויך דערוואקסענע, קומען וואַרפן קנאבל, און ערב יום כפּור אין דער פרי פלעגן פרומע יידן גלייך נאך דעם דאוונען דאָרט קומען זאָגן תפלות.

איז אַמאָל נאָך די ימים טובים, ווען די בלאָטעס זענען געווען גרויס, אין אַ שבת נאַכט נאָך הבדלה, איז יצחק קרעמעניצקי (איציק דער לאַנגער), א הויכער ייד, א ייד וואָס די גאַנצע שטאָט האָט געקאָנט — געווען אַ גוטער ברודער מיט יעדן, אפילו מיט דעם דיין און רב פלעגט ער זאָגן „דו״; געווען געבעטן כמעט אויף אַלע חתונות און בריתן. אויב מען האָט זיך באַדאַרפט אויסגלייכן איז פלעגט ער זיין איינער פון די בוררים.

אַמאָל אין אַזאַ שבת נאַכט, ווען די בלאָטעס זענען געווען גרויס, באַלד נאָך הבדלה, איז ער אַוועק אין מאַרק זיך צו זען און שמועסן מיט גוטע ברידער ביי אַ גלעזל טיי און זיך אַזוי פאַרזיצן ביז שפּעט אין דער נאַכט. אהיימגייענדיק דורך משה דעם בלינדערס געסל, ווו אַ גוי׳איש פורל האָט זיך קוים דורכגעשטופּט, איז אים אויך אויסגעקומען דורכצוגיין דורך דער שול אין קווארעסל. קומענדיק נאָענט פון דאָרט האָט ער דערהערט פון דער ריכטונג פון קוואָרעסל א מאָדנער געשריי מיט אַ פּלעסקען מיט די הענט. אַליין נישט קיין איבערגעשראָקענער, און דענקנדיק אז מסתמא איז דאָס אַ חזיר (וואָס פלעגן זיך אַלע מאָל דאָרט וואַלגערן אין דער בלאָטע), האָט ער געזומען אַ שטיין און געוואָרפן צו דעם פּלאַץ פון וואַנען דער געשריי איז געקומען. ערשט דאַן איז דער געשריי און קלאַפּן געוואָרן נאָך גרעסער, און ער האָט אָנגעפאנגען צו זען דייטלעך ווי עפּעס הויבט זיך און לייגט זיך. דאַן איז ער שוין געווען דערשראָקן, צוזאַמענגענומען אַלע כוחות און געלאָפן אַהיים, וואָס איז געווען ניט מער ווי איין גרויסער אַמעריקאנער בלאָק, אַריינגעפאַלן אין הויז און באַלד אַוועקגעחלשט פאַר פּחד.

עס איז געווָארן אַ גרויס געשריי פון מרים, די פרוי זיינע, מיט די קינדער און שכנים, ביז מען איז זיך צוזאַמענגעלאָפן און אים קוים אָפגעמינטערט.

קומענדיק צו זיך, האָט ער אָנגעפאנגען צו בעטן אַז מען זאָל מיט אים גיין זען וואָס דאָרט טוט זיך. עס האָט זיך באַלד געפונען א מנין יידן מיט ליכט און ציצית אין די הענט. איז מען געגאנגען איבערבעטן די שדים צוריק צו גיין אין זייער אייביקער רו.

אָבער קומענדיק נאָענט צו יעקל לייבעלעס, ווו מען האָט שוין געקאָנט זען דאָס קווארעסל, האָבן אַלע דאָרט דערהערט עפעס א מאָדנע געשריי און אַ מאָדנע שפרינגען פון אַ באַשעפעניש, וואָס האָט אָנגעווארפן אַ שרעקלעכע מורא, און מען האָט מיט די ציצית אין די הענד געמומען שרייען „שמע ישראל", אייניקע פון זיי האָבן מיט די לעצטע כוחות געמומען גיין אויף צוריק, ווייל ווער קען זיך עס שטעלן קעגן ווילדע שדים.

אָבער זעענדיק, אַז נאָך מענטשן זענען צוגעקומען, איז מען דאָך צוגעגאנגען און מען האָט געפונען א שטאָטישן גוי, טויט שכור, וואָלגערנדיק זיך אין בלאָטע. דאָס איז געווען יאָסקע דער סטאָליאר, וואָס פלעגט מאַכן בענקלעך און טאפטשאנעס פאַר ווישניוויצער יידן. און ווי נאָר ער פלעגט קריגן באַצאָלט, איז ער באַלד אַוועק טרינקען, און מאָנכעס מאָל אַז ער פלעגט צוריקגיין און אַז מען האָט ניט אַכטונג געגעבן פלעג ער צוגנבענען און גיין פאַרקויפן צו א צווייטן יידן. און אַז מען האָט אים געכאַפט און מ׳האָט געזאָגט: יאָסקע, דאָס איז דאָך מיינס, איך האָב דאָך דיר פאַר דעם באַצאָלט, — פלעגט ער זאָגן: „טא טוואָיע בערי סאָבי" (ס׳איז דיינס, נעם עס דיר אָפּ צוריק).

מ. פישמאן
(ווישנאָוויץ־ברוקלין)

זכרונות פון היים־שטאט

צוויי באַדייטונגען האָט פאַר מיר דאָס וואָרט יזכור: 1. זאָכן און געשענישן, וואָס איך געדענק פון מיינע קינדער־יאָרן. 2. יזכור, וואָס איך און קיינער פון די געראַטעוועטע פון אונזער שטאָט וועט און טאָר נישט פאַרגעסן.

איך וועל זיך אָפשטעלן אויף דעם, וואָס כ׳געדענק פון מיינע קינדער־יאָרן.

ערצויגן געוואָרן ביי אָרעמע עלטערן, וועלכע האָבן מיך געשיקט לערנען צו מלמדים, וועמען מ׳האָט נישט געדאַרפט צאָלן קיין סך געלט. און אַמאָל גאָרנישט צאָלן. אַזוי ווי מיין פאָטער האָט נישט געהאַט קיין געלט און איך בין אונטער־געוואָקסן געוואָרן, האָט ער מיך געשיקט אין דער ווישניוויצער תלמוד־תורה, וואָס האָט נישט פאַרמאָגט קיין אייגענעם בנין. די לימודים זענען פאָרגעקומען אין די בתי מדרשים, ווי זיי פלעגן אָנגערופן ווערן מיט די נעמען: „שנייַדער שולעכ׳ל״, ר׳ איטשע׳ס שול, טשאָנער שול א.א.וו.

טייַער׳ע הויכגעבילדעטע לערערס האָבן מקריב געווען זייער צייט און פעאי־קייטן צו ערציען די אָרעמע קינדער, מערסטע פון זיי יינגלעך, וועלכע האָבן נישט געהאַט די מעגלעכקייט צו לערנען אין דער צווייטער שולע — די „תרבות־שולע״. די תרבות שולע האָט יאָ געהאַט אַן אייגענעם בנין און גענומען שכר לימוד. זי איז געווען אַ פּראָגרעסיווע שולע, ווי מען רופט עס היינט.

די איינקונפט אויסצוהאַלטן די תלמוד תורה איז געווען פון דעם, וואָס טייַערע יידן האָבן זיך אָפּגעגעבן צו זאַמלען נדבות פון די שטאָטישע בעלי בתים. אין שפּיץ פון די דאָזיקע בעלי בתים איז געשטאַנען הירש מטות סעגאָל (זיינ׳ס אַ זון משה סעגאָל האָט איבערגעלעבט די מלחמה און געפּינט זיך אין ישראל). נישט געקוקט אָבער אויף די שלעכטע באַדינגונגען אין דער תלמוד תורה, האָבן מיר די ת״ת תלמידים גאַנץ אָפט איבערגעשטיגן די תרבות־שולע־תלמידים אין אַלע קעגנשטאַנדן.

ביז עס איז געקומען דער טאָג און מיר האָבן זוכה געווען אַריבערצוגיין אין אַן אייגענעם בנין פון דער תלמוד תורה, וואָס האָרציקע יידן האָבן דורך אַלע ווענג געשאַפן די נויטיקע סומע געלט און אויפגעבויט די ווישניוויצער תלמוד תורה.

ווען איך שרייב דאָ ווענג דער תלמוד תורה, האָב איך אין זין תורה אויף פאָרשידענע געביטן. די תורה, וואָס האָט מיר און אַנדערע לעבן געבליבענע פון מיין היים־שטאָט באשר הם שם, פיל געגעבן און אָנגעצייכנט אונזער וועג אין לעבן. ווי פּרימיטיוו די לערע איז דאָן געווען, אין אונזער אָרעמען פּרימיטיוון קליינעם שטעטעלע ווישנאָוויץ, וואָס האָט דאָס אונז געגעבן דעם יסוד און קוואַל פאַר יידיש און וועלטלעך וויסן.

די טייערע יידן האָבן נישט נאָר געטראָגן די לאַסט פון דער תלמוד תורה מיט ביכער, שכר לימוד, נאָך אויך געזאָרגט צו צאָלן די לערער זייער שכירות, פאַר מער ווי 10 לערערס אין יענער צייט. צווישן זיי אַזעלכע באַרימטע לערערס ווי ישׂשכר סאָס, ערליך א. א. זאָלן דאָ דערמאָנט ווערן עטלעכע נעמען פון די טייערע יידן, וואָס האָבן אַוועקגעגעבן זייער צייט און געלט פאַר דער תלמוד תורה, נישט צוליב „פובליסיטי", נאָר זיך איינצוקויפן אַביסעלע עולם הבא.

היינט וואָלט דאָס געקלינגען ווי „געזעלשאַפטלעכע אַרבעט". אָט זענען אַ טייל נעמען: שמעון ליפשיץ, טאָדרעס אורבאַך, מתתי׳ סעגאַל און נאָך אַנדערע, וועמענס נעמען איך געדענק ליידער נישט אין מאָמענט.

אין מיין באַשיידנקייט וויל איך דאָ דערמאָנען דעם ליכטיקן אָנדענק פון מיין פאָטער אפר׳ם פישמאַן הי״ד, וועלכער פלעגט יעדער וואָך אַרומגיין צו די בעלי בתים צו נעמען פון זיי זייער ביישטייערונג פאַר דער תלמוד תורה. זאָל דער ליכטיקער אָנדענק פון די עסקנים און נותנים פאַראייביקט ווערן און דערמאָנט ווערן מיט יראת הכבוד.

ס׳איז מיר שווער מיט מיין אָרעמער פעדער צו שילדערן די גרענעצלאָזע ליבשאַפט און גוטסקייט פון די אָרעמע האָראָפאַשנע יידן אין ווישניוויץ.

דער גורל האָט געוואָלט, אַז עטלעכע יאָרן פאַרן חורבן, בין איך אַפגעריסן געוואָרן פון מיינע טייערע עלטערן און טייערע יידן צוליב פאַרן ערגעץ אַנדערש־וואו זוכן ברויט.

הייליק, קודש איז ביי מיר דער אָנדענק פון מיין היים שטאָט. די הענט ציטערן מיר, ווען איך פרווו זיך דערמאָנען אין מיין היים־שטאָט. טרערן ביז דערשטיקט צו ווערן און אַ שוידער גייט דורך מיין לייב, ווען איך וועק אויף ביי מיר די זכרונות פון אונזער קליינער ווישניוויצער קהילה.

זאָלן זייערע נשמות זיין געהייליקט אין פייער פון קידוש השם אין וועלכן זיי זענען פאַרצערט געוואָרן און זאָל זייער ליכטיקער אָנדענק קיינמאָל נישט פאַרגעסן ווערן פון דער ווישניוויצער שארית הפליטה.

ה׳ ינקום דמם!

מ. חזן

דער בלבול אויף דעם גרויסן צדיק ר׳ יוסעלע ראדיווילער

כדאי צו דערציילן די געשיכטע מיט דעם בלבול, וואס איז געמאכט געוואָרן אויף ר׳ יוסעלע ראַדיווילער מיט 89 יאָר צוריק אין דעם שטעטל ווישניוויץ אין וואָלין, וואו דער רבי ר׳ יוסעלע האָט זיך באַזעצט, נאָך דעם ווי ער האָט פאַרלאָזט ראדיוויל.

די סיבה פאַרוואס ר׳ יוסעלע האָט פאַרלאָזט ראדיוויל און זיך באַזעצט אין ווישניוויץ, ווי עס איז פאַרגעקומען די געשיכטע מיט דעם בלבול, האָט מיר איבערגעגעבן אייניער א זקן ר׳ ישראל סאפיר הכהן פון ווישניוויץ, א ייד א בן גבורות, מאריך ה׳ ימיו:

— עס ווערט דערציילט, אז ביי דער דינאַסטיע פון רביים פון וועלכער גזע דער רבי ר׳ יוסעלע האָט געצויגן זיין יחוס, פלעגט זיין א מנהג, וואָס איז איבערגעגאַנגען בקבלה מדור לדור, אז מעהר ווי 20 יאָר ניט צו פארבלייבן אין דער זעלבער שטאָט. אזוי האָבן זיך נוהג געווען זיינע אבות הקדושים, און אזוי האָט דער רבי ר׳ יוסעלע ראדיווילער זיך געוואָלט נוהג זיין.

דעריבער אַז עס איז געקומען נאָהענט די צייט, וועט עס האָט באַדאַרפט ווערן 20 יאָר זייט ער האָט זיך באַזעצט אין ראדיוויל, האָט דער רבי געלאָזט וויסן רא-דיווילער בעלי בתים און אַלע חסידים זיינע, וועגן זיין מחשבה משנה מקום זיין, לפי מנהג אבותיו.

געוועלעך האָבן פילע שטעטלעך געוואָלט האָבן די זכיה, אז דער רבי זאָל זיך ביי זיי באַזעצן, און זיינען געווען גרייט אים אויפצונעמען בכבוד, עס ווייזט אָבער אויס, אז ווישניוויץ האָט נושא חן געווען ביים צדיק מער ווי אנדערע שטעט-לעך און זיין הסכמה איז געווען זיך באַזעצן אין ווישניוויץ.

אזוי ארום איז ווישניוויץ באַוואוסט געוואָרן איבער גאַנץ וואָלין און פוילן, וואו דער רבי האָט געהאָט פילע חסידים וואס פלעגן פאָרן צו אים, און דאָס האָבן ווישניוויצער יידן געהאָלטן פאָר א גרויסער זכיה.

דאָס איז פאַרגעקומען בערך מיט 98 יאָר צוריק, בשנת תר״ל. די חסידים זיינען געווען צופרידן וויַיל ווישניוויץ און ראדיוויל באַלאַנגען צו קרעמניצער אויעזד און עס איז נישט קיין ווייטער מהלך.

אַראַפגעקומען קיין ווישניוויץ איז דער רבי דאָן, וועט עס איז פאר אים שוין געווען דאָ צוגעגרייט א שענע רחבות׳דיגע דירה פון 8 צימערן. האָט ער פאָר זיך געמומען 4 צימערן און 4 פאָר זיין זוהן ר׳ סענדער שמואל, וועלכער איז טאָקע אין א קורצער צייט אַרום אויפגענומען געוואָרן אַלס רב פון ווישניוויצער בעלי בתים.

און כאָטש דער רבי איז געווען צופרידן אין ווישניוויץ, האָבן אים אָבער די חסידים אַלץ געדרופן ר׳ יוסעלע ראדיווילער, און עד היום הזה דערמאָנט מען אים מיט דעם נאָמען.

טויזנטער חסידים האָט דער רבי געהאָט אין גאַנץ וואָהלין און אויך אין אנ-דערע מקומות, און עס איז בכלל דאָ זעהר פיל צו שרייבן וועגן זיין דרך החסידות אָבער דאָס איז אן ענין לפני עצמו. דאָ וויל איך באַשרייבן וועגן דעם בלבול, וואָס איז געמאַכט געוואָרן אויף דעם רבי'ן, ווי אזוי מען האָט אים אַריינגעזעצט אין תפיסה, וועגן מען האָט געפונען א דערטרונקענעם משומד אין ווישניוויצער טייך תיכף נאָך פּסח. און ווייל עס איז געווען א רעליגיעזער מאָרד האָט מען דעם רבי'ן געהאַלטן פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דעם.

ומעשה שהיה כך היה.

— געווען איז אין ווישניוויץ אייגער אַ משה שיעלעס, אַ קרופניק. זיין פרוי האָט געהייסן צביה. זייערע קינדער זיינען געווען שאול און אברהם איצי.

צביה האָט געהאָט א ברודער ישיע לאַנעוויצער, האָט מען אים גערופן, גע-האַלטן אַ חדר, געווען א מלמד.

נאָך א ברודער האָט צביה געהאָט וואָס איז געשטאָרבן און איבערגעלאָזט צוויי יתומים, מענדל און אברהם איצי. מענדלען האָט זי גענומען צו זיך און אברהם איצי'ן געמאַכט פאַר אַ באַהעלפער ביים פעטער דעם מלמד.

מיט דעם באַהעלפער אברהם איצי'ן, וואָס האָט זיך פלוצים געשמד'ט, איז פאַרוויקעלט די גאַנצע געשיכטע מיט דעם בלבול אויף דעם רבי'ן.

עס איז נישט באַוואוסט געווי, וואָס איז געווען די סיבה, וועלכע האָט איהם געבראַכט צום שמד, אָבער אין א שיינעם טאָג האָט זיך אונדזער באַהעלפער אברהם איצי מישב געווען, אַז עס איז שוין געווג פאַר איהם צו פירן די קינדער אין חדר און קנעלען מיט זיי און איז פלוצים נעלם געוואָרן פון וויישניוויץ. די זאַך איז געוואָרן פאַרדעכטיקט און מען האָט איהם געמומען אַרומזוכן. עס איז אַריבער אַ קורצע צייט און מען האָט אַלץ נישט געהערט פון איהם, די משפחה איז געווען באַאַרגט וועגן איהם. עס האָט אָבער לאַנג נישט געמומען און עס האָבן זיך פאַר-שפרייט קלאַנגען, אַז אברהם איצי געפינט זיך אין דער פאַטשאָווער לאַוורע, און אַז ער האָט זיך שוין לאַנג געשמד'ט.

אין דער צייט איז ער נאָך קיין פולע 16 יאָר נישט אַלט געווען.

מען קען זיך שוין פאַרשטעלן, וואָס עס האָט זיך אָפגעטאָן אין וויישניוויץ וועגן די טרויעריקע בשורה איז אַנגעקומען צו זיין משפחה און קרובים. דאָס גאַנצע שטעטל האָט געקאָכט און געעדט. מען האָט פאַרגעסן מסחרים און פּרנסה און מען האָט נאָר געשמועסט פון דעם משומד. די משפחה האָט דאָס פאַרשאָפט גרויס צער און בושה. עס איז געווען אַ חרפה און א וויטיק.

וויל געוואוסט האָט מען, אז די פאַטשאָווער לאַוורע, די גרעסטע אין רוס-לאַנד, איז די אבי-אבות הטומאה, פון דאָרטן איז שווער זיך צו ראָטעווען אָפילו וועט מען וויל זיך ראָטעווען, וויל „כל באיה לא ישובון". איז טאַקע זיי געווען פינסטער און ביטער און זיי האָבן זיך קיין עצה נישט געקענט געבן.

האָבן געמומען זיינע קאָזינס שאול און אברהם איצי — און זיין ברודער

מענדל און זיינען אוועקגעפאָרן קיין פּאַטשאָוו, זעהן וואָס מען קען עפּעס טאָן אויף דעם אָרט. אפשר וועט מען קענען איהם פון דאָרט אַרויסראַטעוונען. זיי זיינען געווען זייער ענטוישט צו הערן, אַז עס איז אוממעגלעך צוצוקומען צום מאַנאַסטיר, ווייל עס איז ארומגעצוימט מיט א גרויסן פּאַרקען און יעדער וואָס קומט אַריין אַהין מוז האָבן אַ ספּעציעלע ערלויבניש. וויטער איז אין יוצא ואין בא.

פאר דער משפּחה אין ווישניוויץ איז דער אינצידענט געווען נאָך מעהר פּיין-לעכער, ווייל מען האָט זיי אויסגעוואָרפן, אַז זיי האָבן איהם נישט גוט באַהאַנדעלט, דערפאַר איז ער אַוועק. דאָס איז געווען ווי זאָלץ אויף די וואונדן. דאָס פּראָבלעם האָט זיי פּאַרשאָפט פיל האַרץ-וויטיק און זייער האָפּנונג איז געווען, וואָרטן אויף א געלעגנהייט אום אַרויסבאקומען פון מאַנאַסטיר מיט גוטן אָדער מיט שלעכטן...

אַזא געלעגנהייט איז געקומען גאָר אין גיכן דורך א צופאַל. הגם די לאַוורע איז געווען אינגאַנצן אָפּגעצוימט פון דעם שטעטל, איז אָבער צוליב מסחר געגעבן געווארן ערלויבעניש אַריינצוקומען אויך יידישע סוחרים, וואָס האָבן געהאָט אַזעלכע ערלויבעניש.

מען דאַרף וויסן, אז די לאַוורע האָט געהאָט פילע געביידעס, פעלדער, וועלדער, גערטנער און סעדער, וואָס האָבן באַלאַנגט צו איר און דאָס האָט מען אַוועקגעגעבן אין אַרענדע אויך צו די יידן. אַזוי אַז דער יד, וואָס האָט געהאָלטן אין אַרענדע דעם סאָד, האָט געהאָט דאָרט זייגעם א היטער, אַ יד מיט דעם נאָמען חיים אַנשעל מארגאָליס. ער האָט אויך געהאָט א שיינע טאַכטער וואָס פלעגט אָפט קומען אין סאָד אריין פאַרברענגען.

דורך איהר האָט מען געזוכט א געלעגנהייט ארויסצובאַקומען דעם משומד, ווייל יעדן זונטאָג האָט מען די משומדים אַרויסגעלאָזט אין די סעדער זיך שפּילן און הנאה האָבן פון די פרוכטן און די סעדער. עס איז אויסגעאַרבעט געווארן אַ פּלאַן, אַז דאָס מיידל זאָל מיט איהם אַוועקגעהן אַן אַ זייט און פון דאָרט וועט מען קאָנען איהם אַרויסבאַקומען, געווענלעך האָט דער יידישער שומר צוגעהאָלפן.

ווי אָזוי די מעשה איז פאָרגעקומען איז געבליבן אַ סוד, אָבער עס איז געווען אַ פאַקט, אַז מען האָט דעם משומד אַרויסבאַקומען און מען האָט איהם אַריבערגעפירט די עסטרייכישע גרענץ, וואָס איז נישט ווייט פון דאָרט און מען האָט איהם אוועקגעפירט קיין סקאלע צו א קרוב און איהם דאָרט איבערגעלאָזט.

געפּועלט האָט מען ביי דעם משומד ער זאָל ווערן צוריק אַ יד, ווייל מען האָט איהם צוגעזאָגט, אַז דאָס שהנע מיידל וועט ווערן אין גיכן זיין כלה.

דאָס ווייזט אויס האָט געווירקט אויף איהם מער ווי אַלעס און עס האָט אויסגעווייזן, אז ער האָט טאַקע חרטה אויף זיינע מעשים. אַזוי לפּחות האָט דאָס אויסגעקוקט פאר א שטיקל צייט. עס האָט אָבער נישט געטומען לאַנג און דער בחור איז געוואָרן אומרוהיג ביז ער האָט נאָך אמאָל געמאַכט א פאלשן שריט. מען איז געוואויר געוואָרן, אז ער איז שוין געווען ביים סקאָלער גלח און

איהם דערציילט די גאַנצע געשיכטע און אויסגעדריקט זיין ווילן נאָך אַמאָל זיך צו שמדן.

דער קרוב אין סקאָלע מורא האָבנדיק פאר קאָנסעקווענצן וואָס פון דעם משומד קען קומען, האָט געבעטן מען זאָל קומען נאָך איהם איידער עס ווערט שפּעט, און איהם אוועקפירן.

עס איז געווען קלאָר, אז אויב מען וועט איהם נישט אַריבערפעקלען ערגעץ אַנדערש וועט זיין צרות. דערום, וועו זיינע קאָזינס זיינען געקומען קיין סקאָלע האָבן זיי איהם קודם כל אַוועקגעפירט קיין ווישניביץ און אָנגעהויבן זוכן מיט־לען ווי פּטור צו ווערן פון איהם...

עס איז עד היום נישט באַוואוסט געווי וואָס מיט איהם איז געשען און ווער זיינען געווען די מתעסקים וואָס האָבן געהאָלפן איהם אַפּצוראמען פון וועג, ווייל אַלעס איז געווען בסוד סודות, אַזוי אז קיין בן אדם האָט נישט געוואוסט וואו זיין געביין איז אהינגעקומען...

די געשיכטע מיט דעם משומד וואָלט אפשר נישט באַוואוסט געוואָרן אַזוי שנעל, ווען נישט דער צופאָל, וואָס מען האָט איהם דערקאָנט ווען זיין קערפער איז אַרויפגעשוואומען מיט א זאָק צוגעבונדן צום האלדז, פון וואָס מען האָט געדרונגען, אַז אין זאָק איז געלעגן שטיינער וואָס מען האָט צוגעבונדן צו זיין האַלדז און ווען די שטיינער זיינען אַרויסגעפאלן פון זאָק, וואָס די פיש האָבן צעביסן, איז דער קערפער אַרויפגעשוואומען.

דאָס האָט פאַסירט תיכף נאָך פסח, ווען דאָס אייז איז שוין געווען צעשמאָלצן. מען האָט פלוצים אין א פרייטאָג אין דער פריה באַמערקט אַ קערפער שווימען אין טייך. די נייעס איז שנעל פאַרשפרייט געוואָרן איבער גאַנץ ווישניוויץ און קינד און קייט זיינען געלאָפן צום טייך. מענשן זיינען געווען נייגעריג צו וויסן וועמעס קער־פער דאָס איז, און איינער א פישער איצי קאָטליאָר, א ייד וואָס האָט אַלע יאָרן גע־האַנדעלט מיט פיש און געקענט טרייבן א שיפל, האָט זיך ארויסגעלאָזט אויף א שיפל איהם צו ברענגען. וועו ער האָט אַבער באַמערקט, אַז דאָס איז אברהם איצי דער משומד, האָט ער איהם אוועקגעשטופט צו דעם ברעג פון דער 2-טער זייט טייך.

בינו לבינו איז שוין געקומען דער סאָטסקע ליאבעצקי, וואָס האָט געקאָנט ריידן יידיש און געהאָלפן דעם קערפער אַרויסשלעפן. יידן אין ווישניוויץ האָבן גלייך דערשמעקט, אַז עס איז גלייכער זיך נישט צו מישן, און זיך איינציגוויים צע־גען. די קינדער וואָס זיינען פרייטיק פריה אַרויס פון די חדרים זיינען אַבער נישט אַפּגעטראָטן און זיי זיינען געווען די ערשטע וואָס האָבן דערקענט דעם באַהעלפער אברהם איצי.

דער סאָטסקער קענענדיק יידיש האָט טאָקע פון די קינדער אויסגעפאָרשט צופיל... איהר ווייסט דאָך קינדער פלאָפלען... עס האָט לאַנג נישט געגומען און אויך דער פריסטאַוו איז געקומען אויף דער סצענע. ער איז געווען דער אמת׳ער

שונא ישראל. ער האָט גלייך געשיקט אַרעסטירן דעם רבי'ן. עס האָט געהייסן אַלס משפּן ביז מען וועט פּעסטשטעלן וועד דער שולדיקער איז.

דער רבי האָט דעמאָלס געהאַלטן אין מיטן דאָוונען און דאָס האָט געמאַכט אַ שטאַרקן אייגדרוק אויף איהם. ער האָט זיך אַבער געשטאַרקט און מען האָט איהם אָפּגעפּירט אין תּפיסה פּאַר א דאָפּראָס (א קרייץ-פּאַרהער). וועז יידן האָבן געזען, אז דער רבי זאָמט זיך לאָנג האָט מען שוין פּאַרשטאַנען, אז ער איז אַרעסטירט, האָט מען געוואָלט פּועלן ביים פּריסטאָוו איהם אָפּלאָזן איבער שבת. ער האָט אַבער פון דעם נישט געלאָזט רעדן און די רציחה איז געווען צו שטאַרק, ביז מען האָט געשיקט קיין קאָלאָדנע נאָך אורי צמח, וואָס איז געווען מיט דעם פּריסטאָוו אַ ידיד, און ער האָט קוים מיט צרות געפּועלט ער זאָל אָפּלאָזן דעם רבין ביז שבת צונאַכט נאָך הבדלה. סיי ווי האָבן די ווישניוויצער יידן געהאָט אַ פּאַרשטערטן שבת, ווייל מען האָט שוין געהאָט אַרעסטירט די קאָזינס און זייערע עלטערן, אויך דעם ברודער מענדל האָט מען אַרעסטירט. אין דעם זעלבן שבת זיינען שוין אַראָפּ־געקומען פון קרעמעניץ דער געהילפס פּראָקוראָר מיט דעם סלעדאָוואָטעל (דער ווישניוויצער סלעדאָוואָטעל איז דאָמאָלס געווען אויף אורלויב).

אויך א דאָקטאָר איז געקומען צו פּאָלמעסן דעם קערפּער.

פון פּאָטשייעוו ווידער זיינען אַראָפּגעקומען די טויף מוטער מיט 3 משומדים, זיינע חברים. שפּעטער זיינען געקומען פון פּאָטשייעוו 3 גלחים, מאָכן די פּאַרבע־רייטונגען צו דער לויה צערעמאָניע, וואָס איז געווען באָשטימט פּאַר זונטאָג.

מען האָט מודיע געווען איבער אַלע דערפּער גויים זאָלן זיך פּאַרזאַמלען ביים קלויסטער פון וואָנעט די פּראָצעסטע וועט זיך אָנהויבן. צו דעם פּאָלמעסן האָט מען געבראָכט דעם רבין און צוזעהענדיק דאָס, האָט ער געבראָכן מיט דער גאָל, מען האָט איהם קוים אָפּגעמינטערט. דאָס וואָס די יידן אין ווישניוויץ האָבן איבער־געלעבט יענעם שבת און זונטאָג ביז די צערעמאָניע איז געווען פּאראיבער, קענען זיי עד היום נישט פּארגעסן.

ערשט וועז די לויה פּראָצעסיע איז געווען צו ענדע, האָט מען זיך גענו־מען זוכן מיטלען צו ראָטעווען דעם רבין. דערווייל זיינען פּאַראיבער 3 טעג און מען איז געוואָר געוואָרן, אז דער רבי האָט די 3 טעג נישט געדאָווענט, ווייל די אַרעסטאַנטן זיינען געווען שמוציק און עס איז געווען א מקום טמא פּאַר תּפילה, און במילא האָט ער שוין נישט טועם געווען פון דעם עסן וואָס מען האָט איהם געבראָכט פון דער היים.

עס איז נישט אָנגעקומען אָזוי גרינג ביז מען האָט געפּועלט ביים פּריסטאָוו, מען זאָל פּאַר דעם רבין אָפּגעבן א באָונדער צימער. מען האָט אַריינגעשטעלט א בעט, א טישל מיט א בענקל, געבראָכט ספּרים און געמאָכט פּאַר דעם רבין אָזוי באָקוועם ווי מעגלעך. אָבער אַרויסלאָזן אויף פּארוקי (בעיל) האָט ער נישט געוואָלט רעדן, ביז דער סלעדאָוואָטעל וועט צוריקקומען פון אורלויב. וועז דער ווישניוויצער סלעדאָוואָטעל איז געקומען און איבערגענומען די פּאָפּירן פון קרע־

מעניצער סלעדאָוואָטעל, האָט ער שוין נישט געקאָנט העלפן וועגן אַרויסלאָזן אויף פּאַרוקי, ווייל די פּאַפּירן האָבן געלויטעט וועגן א געפלאָנטן מאַרד אין וועלכז דער רבי זאָל האָבן געגומען אן אָנטייל.

וועז עס איז געקומען פּאר שבועות האָט מען קוים געפּועלט ביים סלעדאָוואָ-טעל, מען זאָל דעם רבין אַרויסלאָזן איבער יום-טוב. ער האָט אָבער געפּאָדערט מען זאָל אייגלייגן 2.000 רובל, אַז מען וועט איהם צוריקבערעגגען; מען האָט איהם געבראָכט דאָס געלט אָבער מען האָט דאָס שוין צוריק קיינמאָל נישט געזען. דער רבי איז נאָך יום-טוב אַוועק צוריק אין תפיסה. עס איז אַוועק א צייט פון 2—3 חדשים און דער סלעדאָוואָטעל האָט אַלץ מורא געהאָט צו נעמען אויף זיך אַרויס-צולאָזן דעם רבין אויף פּאַרוקי, ער איז אָבער געווען א גרויסער כאָבאַרניק, האָט ער אליין געזוכט עצות, ער זאָל קענען עפּעס אויפטאָן, נאָך אַלעמען זיינען די 2,000 רובל געבליבן ביי איהם, האָט ער מורא געהאָט מען זאָל איהם נישט מאָנען די 2,000 רובל, האָט ער מודיע געווען, אז פּאר 8,000 רובל פּארוקי וועט ער דעם רבין אַרויסלאָזן, דאָס איז שוין געווען חצי אלול. געוועגלעך איז די סומע געשאָפּן געוואָרן און דער רבי איז באָפרייט געוואָרן פון תפיסה ביז צום משפט.

אויף ימים נוראים זיינען געקומען א סך חסידים צום רבין און אַלעס האָט אויסגעקוקט פיין און גוט, דארף זיך מאַכן, מעשה שטן, פונקט יום כפור קומט אַראָפּ פון זשיטאָמיר דער גלאָווגע פּראָקוראָר, און קומט צום סלעדאָוואָטעל און פרעגט וואו איז דער ראבין יונגערלעב, מען דאַרף איהם גלייך צושטעלן קיין קרע-מענץ פּאר א נייער אויספּאָרשונג. און וועז ער ווערט געווואויר, אז ער איז אויף בעיל, רעדט ער שאַרף אויס דעם סלעדאָוואָטעל און זאָגט איהם אַן, אז ער זאָל איהם וואָס שנעלער צושטעלן קיין קרעמענץ.

דער סלעדאָוואָטעל האָט דאָס איבערגעגעבן מען זאָל אויף מאָרגן נאָך יו״כ פּאָרן קיין קרעמענץ. מען האָט אָבער געוואָלט, אז דער רבי זאָל נאָך איבער די ערשטע טעג סוכות זיין אין ווישניוויץ, האָט מען געגומען פּאָרהאנדלען מיט דעם סלעדאָוואָטעל, ער האָט אָבער זיך נישט געקענט העלפן. ער האָט באָדאָרפט אויספּאָלגן דעם באָפעל פון פּראָקוראָר, האָט ער איבערגעגעבן די פּאַפּירן צום פּריסטאוו אויסצופּאָלגן און ביים פּריסטאוו האָט מען דוקא געפּועלט, אז ער זאָל איהם שיקן ערשט דעם ערשטן טאָג ח״ה.

דער רבי איז אָפּגעפּאָרן קיין קרעמעניץ דעם ערשטן טאָג חול המועד סוכות און די קרעמעניצער יידן האָבן שוין געזען אז דער רבי זאָל האָבן א באָזונדער חדר. מען האָט אָפּילו געלאָזט האָקן דעם דאָך פּאָר א סוכה, געוועגלעך האָט דאָס געקאָסט ענוג געלט.

צו שמיני עצרת האָט מען אים געבראכט א מנין צום דאָוונען און גראָדע איז אויך געווען ר׳ ישראל פון דעם מנין ביים רבין, ווייל ער איז א כהן. די אי-בעריקע אַרעסטאַנטן זיינען געווען מלא רציחה וואָס מען האָט אָפּגעליידיגט דעם לאָזארעט, פּאָר דעם רבין און וואָס מען גיט איהם אָפּ אָזוי פיל כבוד.

אין דער זעלבער צייט וואָס דער רבי איז געפֿאָרן קיין קרעמענץ איז זיין זוהן סענדער שמואל אַוועקגעפֿאָרן קיין זשיטאָמיר, מיט פּראָטעקציעס אז מען זאָל אַרויסלאָזן דעם פּאָטער אויף פּארוקע, ווייל די אָכט טויזנט רובעל זיינען נאָך געבליבן בייַם סלעדאָוואָטעל און עס האָט זיך איהם איינגעגעבן. עס איז גלייך אַרויסגעשיקט געוואָרן א טעלעגראָמע צום ווישניוויצער סלעדאָוואָטעל אז דער רבי יונגערלעב, קען זיין פריי אויף דער פּאָרוקע וואָס איז ביי איהם. וועז דעם רבינס זוהן איז געקומען צוריק קיין ווישניוויץ, ער איז געווען זיכער אז דער פּאָטער איז שוין אין דער היים, לאָזט זיך אויס אַז דער סלעדאָוואָטעל גלויבט נישט קיין טעלעגראָמע, דאָס, זאָגט ער, קען יעדער אַרויסשיקן פון זשיטאָמיר. ער מוז האָבן אַ פּאָפּיר געחתמעט וועט ער איהם בריינגען צוריק פון קרעמענץ.

ר׳ סענדער שמואל האָט געמוזט פֿאָרן נאָך אָמאָל קיין זשיטאָמיר און ברענ-גען א געחתמעט פּאָפּיר און דעמאָלסט איז דער רבי באָפֿרייט געוואָרן ביז דעם משפט. אָזוי איז דער רבי געווען פריי ביז דעם 2-טן ווינטער פאָר פּורים. וועז ער איז גראָדע געווען אין טשאן איז אָנגעקומען צום סלעדאָוואָטעל אז ער זאָל דעם ראָבין יונגערלעב צושטעלן קיין קרעמענץ אין אָקרוזשנוי סוד פאר דעם משפט.

וועז דער שרייבער פון סלעדאָוואָטעל זוועקאָוואָסקע האָט איבערגעלייענט די פּאָפּירן האָט ער פֿאָרשטאָנען אַז עס איז א שלעכטער ענין פּארן רבין, האָט ער אריינגעלייגט די פּאָפּירן אין היטל און זיך אַוועקגעלאָזט צו דער רבצין חנה׳לע און איהר אלעס איבערגעגעבן, און תיכף גלאָזט וויסן די חסידים פון דער סכנה און זיך גלאָזט אין וועג אַריין קיין טשאן.

דערווייל האָט דער סלעדאָוואָטעל געשיקט רופן די צוויי פֿאָרוטשיטעלעס און זיי געהייסן פֿאָרן קיין טשאן נעמען דעם רבין און צושטעלן צום אָקרוזשנוי סוד אין קרעמענץ. זיינען זיי אוועקגעפֿאָרן קיין טשאן נאָכן רבין. די רביצין חנה׳לע האָט איבערגעגעבן דעם רבינס פריינד וואָס די פּאָפּירן באָשולדיקן און אַז דער שרייבער האָט איהר געוואָרענט פון דער סכנה.

אין טשאן איז געווען איינער חיים באָראָוויצער, א ייד א נגיד. האָט ער אויף זיך גענומען צו צושטעלן דעם רבין קיין קרעמענץ אויף זיין פערד און וואָגן און די צוויי פֿאָרוטשיטעלעס זיינען נאָכגעפֿאָרן. דער רבי איז געווען זיכער אז ער פֿאָרט קיין קרעמענץ. די רביצין איז אויך מיטגעפֿאָרן. וועז עס איז אָבער געקומען צום אָרט וואו עס פֿאָרנעמט זיך א וועג קיין וואָלאָטשיסק, האָט דער חיים זיך אַוועקגעלאָזט קיין וואָלאָטשיסק איידער די צוויי פֿאָרוטשיטעלעס האָבן איהם באָמערקט, און זיי זיינען אַוועק מיט קרעמעניצער וועג.

דערווייל האָט מען דעם רבין אריבערגעפירט די גרענץ און אוועקגעפירט קיין גלינע, וואו ער איז שוין דאָרט פֿאָרבליבן ביז ער איז נפטר געוואָרן. די רביצין חנה׳לע איז קראָנק געוואָרן נאָך פּריער און איז געשטאָרבן פון ניומאָניע. תיכף נאָך פּסח איז פֿאָרגעקומען דער משפט פון די איבעריקע: דער קרופניק

משה שועלעס האָט געקראָגן צוועלף יאָר שווערע תפיסה... זיין פרוי צביה צען יאָר שווערע תפיסה. דער מלמד ישוע לאָניוויצער צען יאָר. אָלע דריי האָט מען פאר-שיקט קיין אירקוטסק אין סיביר. די קינדער זייערע זיינען נישט געווען אָלט גענוג און מען האָט זיי באָפרייט. חיים אנשעל האָט געקראָגן צוויי און א האַלב יאָר און אָזוי ווי עס האָט גענומען צוויי יאָר ביז דעם משפט האָט ער געדאָרפט אינגאַנצן זיצן זעקס מאָנאָטן.

דאָס מיידל האָט מען אויך באָפרייט ווייל זי איז יונג געווען. זי האָט חתונה געהאָט און געטראָגן דעם נאָמען קארטמאן. מיט דעם האָט זיך געענדיקט די געשיכטע מיטן בלבול אויף דעם גרויסן ר׳ יוסעלען וואָס האָט דאמאָלסט אויפ-גערודערט די גאַנצע חסידישע וועלט און געהאָלטן געשפּאַנט אונדזער געגענט פאָר גאנצע צוויי יאָר.

די יסורים האָבן דעם רבין שטאַרק אויסגעמאַטערט און אויך דער פּלוצים-דיגער טויט פון דער רביצין האָט מקצר געווען זייגע יאָרן און דערנעענטערט זיין סוף. ער איז נפטר געווארן אין גלינע בשנת תרמ״א. יהי זכרו ברוך.

א. פריילעך

יידן בני רחמנים

(א ווישניוויצער עפיזאָד)

צו ענדע פון 19-טן, און אין אָנהויב פון דעם 20-טן יאָרהונדערט, ווען טויזנ-טער יידן פלעגן פאָרלאָזן רוסלאנד און לויפן קיין אַמעריקע, האָבן פילע, צוליב מאַנגל אין געלט, געמוזט איבערלאָזן זייערע פרויען און קינדער אין דער היים, און פאָרן אַליין. שפעטער, ווען זיי האָבן זיך אַביסל איינגעאָרדענט און אָנגעזאַמעלט אַביסל געלט, פלעגן זיי שיקן נאָך זייערע פאַמיליעס.

אונדזער געגנט האָט זיך געפונען ביי דער עסטרייכישער גרענץ, און אַ גאַנץ גרויסע צאָל אימיגראַנטן פלעגן מוזען דורכפאָרן אונדזערע שטעטלעך, און פילע ווישניוויצער יידן פלעגן זיי באַהילפיג זיין מיט ראַט און טאַט.

מיין טאַטע ע״ה האָט געהאַנדעלט מיט דער רוסישער רעגירונג דירעקט, דורך אַן אויטאָריזירטן קאָנטראָקט, וואָס ער האָט געדאַרפט צושטעלן געוויסע פּראָדוקטן פאַר אַ באַשטימטע פרייז צו דער גרענץ וואָך און אויך העכערע רעגירונגס-בע-אַמטע.

ויהי היום — קומט צופאָרן אַ פרוי מיט פינף קינדער קיין ראַדזיוויל, וואָס האָט זיך אויך געגרעניצט מיט עסטרייך. די פרוי נעמט פאַרהאַנדלען מיט געוויסע גרענץ אָגענטן, ניט קאָנענדיק באַהויפטן נאָכצוקומען די פרייז וואָס זיי האָבן פאָרלאָנגט. בלייבט פאַר איר איין אויסוועג, און דאָס איז, — איבערלאָזן איינע אַדער פילייכט צוויי פון אירע קינדער ביי גוטע מענשן, ווייל פאַר אַלע צו שוואַרצן די גרענץ איז געווען אונמעגלעך. זי וואָלט ניט געהאָט געוג געלט צו קומען צו איר מאַן קיין ניו-יאָרק.

צו יענער צייט האָט אין ראַדזיוויל געווינט אַ פרוי מיטן נאָמען חיה אַפּעל-בוים, אַ קוזינע צו מיין מוטער ע״ה. אַז זי האָט זיך דערוואוסט פון דער געשיכטע, טראָכט זי ניט פיל, נאָר נעמט די 6 נפשות און פאָרט מיט זיי קיין ווישניוויץ. און אַלע זיבן פאַלן אַריין צו אונדז אין הויז.

און נאָך איידער זיי מאַכן זיך באַקוועם, טרעט אונדזער קוזינע גלייך צו צום פונקט:

הערשענ׳ניו! טאַטענ׳ניו! פריער גאָט און דערנאָך דו מוזט העלפן די מענטשן, — אַ פרוי מיט 5 קינדער, אַרעם, דער מאַן איז אין אַמעריקע, מיר זיינען דאָך יידן בני רחמנים, מען מוז איר העלפן שוואַרצן די גרענץ!

מיין טאַטע וויל זיי ערקלערן, אַז ער גיט זיך ניט אַפּ מיט די זאַכן, אָבער זיי גיבן אים ניט קיין געלעגענהייט צו זאָגן אַ וואָרט.

די צוויי וויבער מיט די קינדער וויינען און קלאָגן... כאָטש נעם זיי אויף פליגל און פלי מיט זיי אַריבער דעם גרענץ. אָבער דער טאַטע ע״ה איז געווען שטאַרק געירט פון דער פרויס קלאָגן.

דאָס איז געווען אין אַ פרייטיק, זענען די 7 מענטשן דערווייל געבליבן ביז איבער שבת ביי אונדז אין הויז.

דורך דעם שבת איז ביי מיין טאַטן, צוזאמען מיט דער מאַמען, אויסגעאַרבעט געווארן זייער אַ ריזיקאַלישער פּלאַן.)ער פלעגט זיך באַראַטן מיט דער מאַמע וועגן אַלעס). זיי האָבן אפילו ניט נאָכגעקלערט וואָס עס האָט געקענט געשען, וועז דער פּלאַן וואָלט זיך ניט איינגעגעבן.

זונטיק פאַרטאָג, וועז דאָס גאַנצע שטעטל איז געלעגן אין אַ טיפן שלאָף, איז דער טאַטע געזעסן איינגעקלאַמערט אויף זיין פערד אוז גאַלאָפּירט צו דער טאַ-מאַזשנע, אוז איז פאַרפאַרן צום העכסטן בעאַמטן פוז דער גרענץ וואָך, אוז ביי אים געבאַטן אַ פערזענלעכע טובה, — אוז טאַקע אַן באַצאַלט — אַז ער זאָל ער-לויבן דער פרוי מיט די 5 קינדער דורכפאָרן די גרענץ פראַנק אוז פריי אין מיטן טאָג, פונקט ווי זיי זאָלן האָבן אַ „גובערנאַטאָרסקי פּאַסס", נאָר מיט דעם אונטער-שייד אַז דער בעאַמטער ביים גרענץ זאָל דעם פּאַסס ניט פאַדערן.

נאָך אַ קורצן ישוב הדעת, האָט דער ערל געזאָגט: הערשקאַ! דיין חוצפּה איז מיר געפעלן, אוז אַזוי ווי איך קען דיר פּאָר אַן ערלעכן יידן, וועל איך דיין פּאָר-לאָנג באווילגן; זיי מוזן אַבער קומען פּאַרשטעלט ווי פּריצים, אוז איך וועל שוין זען אַז מאַרגן, אין אַ באַשטימטער שעה, זאָל ביים טויער זיך געפינען מיינער אַ באַגלויבטער, אוז מען וועט זיי דורכלאָזן אַן קיינע פראַגן.

אויף מאַרגן, — מאַנטיק, — האָבן זיך די 6 מענטשן אויסגעפוצט אין זייערע שענסטע מלבושים, די פרוי ווי אַ פריצע, אוז די קינדער ווי גויעשע פּאַניטשעס אוז פאַניענטקיס. מיין טאַטע האָט פּאָר זיי געדונגען אַ פּאָטשט מיט גלעקער, ווייל אַזוי איז געווען דער אָפּמאַך — אוז זיי זענען בשלום דורכגעפּאָרן די גרענץ, גלייך ווי זיי וואָלטן געווען די גרעסטע רעגירונגס-בעאַמטע.

מיין טאַטע איז שוין פוז פריער געווען ביי דער טאַמאַזשנע (כלומרשט וועגן געשעפט), צו זען אַז אַלעס איז אין אָרדנונג.

אוז אַזוי איז אַ היפּשע משפּחה געראָטעוועט געוואָרן פוז צו זיין צושיידט.

די געשיכטע איז בלויז געווען באַוואוסט צו זעהר אַ קליינע צאָל מענטשן. אוז פּאָר דער שטאָט איז דאָס געבליבן אַ סוד פּאָר פילע יאָרן.

א טובה פאר א טובה

(עפּיזאָד)

אָט דער דאָזיקער עפּיזאָד, וואָס איך וויל דאָ איבערגעבן, האָט פּאַסירט מיט 56 יאָר צוריק, אין אַ דאָרף לעבן ווישניוועץ, אין וואָלין.

דערציילט האָט מיר די פּאַסירונג ר׳ ישראל סאַפּיר, פון ווישניוועץ, אַ ייד אַ זקן, אַ בן־גבורות. עס ווערט אין דער פּאַסירונג איבערגעגעבן ווי אַ קריסט פּאַר־ליבט זיך אין אַ יידיש מיידל און ווען ער קען נישט קריגן די הסכמה פון אירע און זיינע עלטערן, רעדט ער אָפּ מיט דער יידישער מיידל זיי זאָלן ביינאַכט אַנט־לויפן.

דאָס מאַכט אַ גרויסן אײַנדרוק אויף די עלטערן פון מיידל און אין זייער פּאָרצוויפלונג וועגן זיי זיך צו זייערן אַ קרוב, הירש ביסקער, וואָס האָט גע־האַלטן אין אַרעגדע די גיטער פון דעם באָראָן פּאָן פּליאַטאַ, וועלכער האָט גע־וואוינט אין אַ פּאַלאַץ אין ווישניוועץ.

הירש ביסקער האָט טאַקע געהאָלפן ראַטעווען זיין קרובה, אָבער די רוסישע רעגירונג האָט אים פּאָרפּאָלגט און אַרויסגעשיקט פון דאָרף, וואָס איז געווען אין תחום המושב, — אין די פּופּציק ווערסט פון גרענעץ. זיין גוט האָרץ און די טובות וואָס ער האָט געטאָן סיי צו יידן און סיי צו קריסטן, ראַטעווועט אים לסוף אַרויס פון דער פּאָרשיקונג און קערט זיך צוריק אום צו זיינע גיטער און מסחרים. דאָס ווערטל „אַז גוטעס באַצאָלט זיך" ווערט מקוים. און ווייל זיין רייכקייט האָט זיך געגנומען פון די גיטער, וואָס ער האָט געהאַט אין אַרענדע פון דעם באָראָן פּאָן פּליאַטאַ, ווען איך אָנהויבן פון באָראָן, דעם גרויסן געלערנטן.

באָראָן פּאָן פּליאַטאַ, וואָס האָט געוואוינט אין ווישניוויצער פּאַלאַץ, איז געווען פון די גרויסע געלערנטע מיט אַ 55 יאָר צוריק. ער איז געווען אַ גרויסער אָס־טראָנאָם און פילאָזאָף.

דער פּאַקט אַז ער איז געווען אַ לערער ביי דער קייזערלעכער פּאַמיליע פון אַלעקסאַנדער דעם דריטן אין צאַרסקע סעלאָ, באַווייזט אַז ער איז אין יענע צייטן געווען פּאַרעכנט פּאַר דעם גרויסן געלערנטן און שפּראָכן קענער. ניקאָלאַי דער צווייטער, וואָס איז געווען דער יורש עצר, האָט אין דער יוגנט געלערנט ביים באָראָן פּאָן פּליאַטאַ. געשטאָמט האָט ער פון אַ מיוחס׳דיקער פּאַמיליע פון פוילן, וואָס זיינען געווען מקורבים למלכות, פון וועמען ער האָט געי׳רשנ׳ט פילע גיטער און אימעניע. די וועלדער זענען געווען געשאַצט אין מיליאָנען רובל. דער פּאַלאַץ אין ווישניוועץ, וואו ער האָט פּאָרבראַכט מערסטענס זומער־צייט, איז געשטאַנען אויף אַ באַרג, אַרומגערינגלט מיט געלרטנער און סעדער. עס איז געווען אַ פּראַכט. זומער־צייט האָבן זיך די סעדער און געלרטנער צעבליט און פּאַר־

שמעקט דעם גאַנצן געגנט אַרום. ער איז געווען אַ ליבהאָבער פון קונסט־זאַכן, דערפֿאַר איז ביי אים אין פאַלאַץ געווען אַ סך קונסט־בילדער און מאָלעריי־ען פון די גרעסטע מאָלער, וואָס האָבן אים געקאָסט אַ שלל מיט געלט. ער האָט אויך פֿאַרמאָגט אַ גרויסע ביבליאָטעק און קלאַסישע ווערק פון אַלע אויסלענדישע שרייבער, האָבן זיך געפונען ביי אים, וואָס ער פלעגט זאַמלען טאָג־איין טאָג־אויס.

ווען מען האָט יאָרן שפעטער געוואָלט אַרויספירן די ביבליאָטעק, האָט מען אָנגעפֿאַקט מער ווי פערציק פּירן. פון דעם קען מען זיך פֿאָרשטעלן וויפֿיל ביכער עס האָבן זיך געפונען אין דער ביבליאָטעק. עס איז אַ סברא, אַז ער האָט געקענט העברעאיש און פון תלמוד האָט ער אָפט ציטירט זאַכן, וואָס איז געווען אַ חידוש ביי יידן.

מען דערציילט, אַז ער איז אַמאָל, צופעליק, דורכגעפֿאָרן לעבן דער ווישנע־ווי־צער שול, וואָס איז פֿאַרעכנט פון די עלטסטע געביידעס אין שטעטל, האָט ער אויסגעדריקט זיין פֿאַרלאַנג אַריינצוגיין אינעווייניק. צוקומענדיק צו דער טיר פון שול האָט ער איבערגעלייענט אַן אויפֿשריפט „מתן בסתר". האָט ער אַרויסגענומען אַ 10 רובל גאָלדשטיק און אַריינגעוואָרפן אין פושקע.

אַריינקומענדיק אינעווייניק איז ער מיט אַ געבויגענעם קאָפּ אַרומגעגאַנגען און באַטראַכט אַלץ און איבערגעלייענט אַלץ אויף די וועגנט. אויפן באַלעמער זענען געווען סידורים, חומשים, האָט ער געעפנט יעדן ספר און געזאָגט, וואָס דאָס איז.

יעדן יאָר איז ער געפֿאָרן קיין אויסלאַנד און פון דאָרטן געבראַכט חידושים און קונסט זאַכן און אויב עס איז אים געפעלן, האָט ער קיין געלט נישט געזשאַ־לעווט צו באַצאָלן.

אַזוי איז ער געווען באַוווסט, און ווי נאָר עס איז ערגעץ געווען אַ יקר־המציאות, האָט מען עס געבראַכט צו אים און ער האָט עס אָפּגעקויפט. אַזוי האָט ער אָנגעזאַמלט אַן אוצר מיט טייערע חפצים און קונסט־זאַכן.

נאָך דער רעוואָלוציע איז די גאַנצע קאָלעקציע אַנטיקן אַריינגעפֿאַלן צו דער פּויליישער רעגירונג, אין יאָר 1920.

די גיטער זיינע זענען געווען אָפּגעגעבן אין אַרענדע. אין דאָרף באָטין איז געווען דער אַרענדאַר הירש ביסקער. עס איז טאַקע געווען נישט ווייט פון ווישׂ־נעוויץ און יידן האָבן צו דערציילן פון הירש ביסקער זייער אַ סך, ווייל ער איז געווען אַ גרויסער מכניס אורח און אַ בעל צדקה. עס איז שוין געווען באַוווסט, אַז ווער נאָר עס איז דורכגעפֿאָרן דורך באָטין האָט שוין געמוזט עסן ביי אים, ער האָט פשוט נישט אָפּגעלאָזט.

קיין גרעסערע שמחה איז נישט געווען ביי אים, ווען ער האָט אַליין מכבד געווען זיינע אורחים. ווען ער איז געפֿאָרן אין שטאָט האָט ער מיטגעבראַכט אַ פּולע פּור מיט כל טוב און געטיילט אָרעמע לייט. די רבנים און כלי קודש האָט

ער געשטיצט מיט אַ ברייטער האַנט. אַפילו די גויים אין דאָרף האָבן שוין גע־ווּסט, אַז ער באַהאַנדלט זיי גוט און דאָרום האָבן זיי שטאַרק געהאַלטן פון אים און ער האָט זיי טאַקע פילע טובות געטאָן.

וואָס מער הירש ביסקער האָט צעטיילט, אַלץ מער רייכער איז ער געוואָרן, ער האָט פאַר דער צייט שוין געהאַט נאָך פאָסעסיעס און אויך מילען, אַ חוץ וואָס ער איז געווען אַ שותף צו אַנדערע מסחרים, וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיט וועלדער, און איבעראַל וואו ער האָט צוגעלייגט אַ האַנט האָט ער מצליח געווען. כאָטש ער איז געווען ווייט פון לערנען, נאָר אַ פשוט׳ער ישוב׳ניק, האָט ער אָבער געהאַט אַ לב טוב און זיין שטרעבונג אין לעבן איז געווען צו נעמען איידעמס, בני תורה, תלמידי חכמים, פאַר זיינע טעכטער.

הירש ביסקער האָט חתונה געמאַכט זיין עלטערע טאָכטער ווי אַן אמת׳ער גביר, און צדקה האָט ער געטיילט פאַר דער חתונה און נאָך דער חתונה. דער איידעם איז געווען זייער אַ פיינער, פונקט ווי ער האָט זיך געווונטשן און ער האָט פאַר אים געגומען די אַרענדע אין דאָרף ראַקאָוויץ, וואָס האָט באַלאַנגט צום גובערנאַטאָר אין באָקו, ראַגאָף. דער גובערנאַטאָר האָט געהאַט נאָך אַ דאָרף מישקעוויץ, טאַקע נישט ווייט פון ראַקאָוויץ אין וועלכן עס איז געזעסן אַלס אַרענדאַר יודל מישקאָוויצער.

אָט דער יודל האָט געהאַט אַ שיינע טאָכטער מיט דעם נאָמען רחל. אין דאָרף איז געווען אַ רייכער קריסט, וואָס האָט געהאַט אַ זון, וואָס האָט געהייסן טימקא. דער דאָזיקער שגץ, האָט געוואָרפן אויגן אויף דער שיינער רחל און איז געוואָרן אַ גאַנצער בן בית ביי דעם יודל מישקאָוויצער.

דערווייל האָט מען שוין אין דאָרף אַנגעהויבן רעדן וועגן דעם, אַז דער טימקא וועט נעמען די זשידאָווקאַ, רחל, פאַר אַ ווייב.

ער האָט אַפילו שוין געגעבן אַנצוהערן זיינע עלטערן, אָבער זיי האָבן אים געזאָגט, אַז ער זאָל זיך אַרויסשלאָגן די נאָרישקייט פון קאָפּ. אויך רחל׳ס עלטערן זענען נישט געווען צופרידן און עס איז אויסגעקומען דעם טימקא צו האַנדלען אָן רעכענונג. האָט ער איינמאָל ביינאַכט אָפּגערעדט מיט רחל׳ן זי זאָל אַוועק מיט אים און זי האָט מסכים געווען.

וואָס עס האָט זיך אָפּגעטאָן אין דער פרי, ווען מען איז געוואויר געוואָרן, אַז רחל איז אַנטלאָפן מיטן שגץ טימקא, קאָן מען זיך שוין פאָרשטעלן.

די עלטערן זענען געווען פאַרצווייפלט און נישט געווּסט וואָס צו טאָן. אַזוי ווי הירש ביסקער איז געווען זייערער אַ קרוב, זענען זיי אַוועק צו הירש ביסקער פאַר אַן עצה.

דערווייל האָט מען אָנגעהויבן שמועסן, אַז רחל גיפּינט זיך ערגעץ אין אַ קלויסטער, ווו מען גרייט זי צום שמד.

עס האָט זיך געפונען אַ גוי, וואָס האָט איבערגעגבן יידל׳ען, אַז זיין טאָכטער

געפֿינט זיך נישט ווייט אין אַ צווייטן דאָרף, ווו דער שגץ טימקא, באַהאַלט זי אויס.

הירש ביסקער האָט זיך געוענדעט צום ווישניוויצער פּריסטאַוו ער זאָל אים העלפֿן אויסזוכן די שיינע רחל, וואָס איז פֿאַרשוואונדן. ער האָט אָבער געוואָלט,

הירש ביסקער האָט זיך געוענדעט צום ווישנעוויצער פּריסטאַוו ער זאָל אים העלפֿן אויסזוכן די שיינע רחל, וואָס איז פֿאַרשוווונדן. ער האָט אָבער געוואָלט, אַהיים צו אירע עלטערן. דאָס איז הירש ביסקערן נישט שווער אָנגעקומען, ווייל אומעטום האָט ער קיין געלט נישט געזשאַלעווועט.

עס האָט טאַקע לאַנג נישט געדומען און דער פּריסטאַוו איז אַוועק אין יענעם דאָרף וווּ רחל האָט זיך אויסבאַהאַלטן און האָט זי געבראַכט קיין קרעמעניץ צום איספּראַווניק, וועלכער האָט זי איבערגעגעבן צו אירע עלטערן און מען האָט זי גלייך אַריבער׳געפּירט די גרענעץ, ווייל מען האָט זיך שוין געריכט, אַז גלאַט וועט די זאַך נישט אָפּגיין, און די רעגירונג וועט קומען צו הילף די גלחים פון דעם קלויסטער, ווו מען האָט דאָס מיידל געוואָלט אָפּשמד׳ן. און כך הוה, דער ווישׂ־ נעוויצער גלח, וואָס איז געווען אַ שונא ישׂראל, האָט אָנגעשריבן אַ מסירה צום גובערנאַטאָר אין זשיטאָמיר, און יענער איז אַראָפּגעקומען קיין קרעמיניץ פֿאַר אַן אויספֿאָרשונג. עס האָט נישט לאַנג געדומען און דער איספּראַווניק פון קרע־ מיניץ איז אַראָפּגעזעצט געוואָרן פון זיין אָמט.

אויך דער פּריסטאַוו און אוראָדניק פון ווישנעוויץ האָט מען אַראָפּגעזעצט און באַשטימט אַנדערע און זיי אַלעמען אַרעסטירט ביז עס וועט זיין דער משפט איבער זיי.

אין דער זעלבער צייט האָט דער גלח געמסר׳ט הירש ביסקווער׳ס איידעם, אַז ער איז גאָר פון עסטרייך און אויך דער יודל איז פון עסטרייך, איז זייט נישט געבליבן קיין אַנדער וועג ווי אַריבערגיין די גרענעץ כדי נישט אַריינפֿאַלן אין די הענט פון פּאָליציי.

אויך הירש ביסקער האָט זיך נישט געקאָנט אויסדרייען אָן אַ שטראָף און מען האָט אים דערווייל נישט ערלויבט צו זיין אין די 50 וויאָרסט פון גרענעץ און אַרויסגעשיקט קיין קונעב, אוסטרער אויעזד.

פון דעם אַלעמען, וואָס זיי האָבן פֿאַרמאָגט איז געוואָרן אַ תל און הירש ביסקער׳ן האָט נאָך געדראָט אַ משפט אויך.

הירש ביסקער איז געוואָרן פֿאַרצווייפלט און געטראַכט ווי זיך אַרויסצודרייען אָן אַ שטראָף.

דערווייל איז די זאַך דערגאַנגען אַזוי ווייט ביז צום קיעווער געגעראַל גובער־ נאַטאָר טרענטל.

באַראָן פֿאָן פֿליאַטאַ איז געווען טרענטעל׳ס אַ גוטער פרייַנד און עס פֿאַר־ שטייט זיך, אַז הירש ביסקער האָט געזוכט צו קריגן פון באַראָן אַ טובֿה, ער זאָל זיך איינשטעלן פֿאַר אים ביים געגעראַל גובערנאַטאָר טרענטעל.

ער האָט אים געגעבן אַ בריוו און געהייסן פאָרן קיין קיעוו צום גובערנאַטאָר. הירש ביסקער איז אָפגעפאָרן קיין קיעוו און אַוועק אין דער קאַנצעלאַריע פון געניראַל גובערנאַטאָר, איבערגעבן דעם בריוו פון דעם באַראָן פאָן פּליאַטאַ. זיצנדיק אַזוי מיט אַ צעבראָכן האַרץ און וואַרטנדיק אַז דער שרייבער פון קאַנצעלאַריע זאָל אים אויפנעמען מיט זיין בקשה, הערט ער ווי דער שרייבער אין קאַנצעלאַריע רופט זיך אָפּ צו אים — גאַספּאָדין ביסקער, וואָס טוט איר דאָ? ער קוקט אויף דעם שרייבער און ווייסט נישט וואָר ער איז.

כּרעגט אים דער שרייבער:

— האָסט מיך נישט דערקענט?

געדענקסט וועז איך בין געווען שרייבער ביים פּריסטאָוו אין ווישנעוויץ און כּאַרלוירן די שטעלע, האָסטו מיר געליען 25 רובל?

איצט זעט איר וואָר איך בין? זאָג מיר, וואָס האָט דיך געבראַכט אַהערצו?

ער האָט אים איבערגעגעבן דעם בריוו און דער שרייבער האָט אים איבער־ געלייענט און געזאָגט צו הירש ביסקער׳ן:

— אָט, האָסטו מיין וויזיט־קאַרטל, קום צו מיר אַהיים נאָך מיטאָג.

הירש ביסקער איז געקומען צו אים אַהיים און דאָרטן האָט דער שרייבער דערציילט זיין פּרוי וואָר דער גאַסט איז, ווי אַזוי ער האָט אים געליען 25 רובל, וועז ער האָט פאַרלוירן זיין שטעלע און אַפילו נישט פאַרלאַנגט קיין וועקסל.

מען האָט אים גאַנץ פיין אויפגענומען און ער האָט אים צוגעזאָגט, אַז אַלץ וועט זיין גוט, ער זאָל צוקומען אויפדערנאַכט וועט ער אים שוין באַזאָרגן מיט אַ פּאַפּיר, וואָס וועט אים אינגאַנצן באַפרייען. און כך הוה, ער האָט אַרויסגענומען דעם גאַנצן ענין מיט די פּאַפּירן פון גובערנאַטאָרס טיש — ער איז אינגאַנצן פריי געוואָרן פון משפט.

ער האָט זיך געזעגנט מיט דעם שרייבער און אים געוואָלט באַלוינען, אָבער ער האָט נישט געוואָלט נעמען פון אים קיין געלט. און געזאָגט: מיט דיינע 25 רובל האָב איך דערגרייכט דעם גרויסן אַמט און אויב איך קאָן דיר איצט אָפּטאָן אַ טובה בין איך זייער צופרידן. פּאָר אַהיים און גריס מיינע באַקאַנטע.

ער האָט אים אויך מיטגעגעבן אַ בריוו צו דעם נייעם איספּראַווניק אין קרע־ מיניץ, אַז ער זאָל אים ערלויבן זיך צוריק אומקערן אין זיין דאָרף באָטין, צו זיינע מסחרים, וואָס זיינען די גאַנצע צייט אָנגעפירט געוואָרן דורך זיין איידעם טיי־ טעלמאַן.

מיט אַ פריילעך האַרץ האָט זיך הירש ביסקער אומגעקערט אַהיים. דאָס געלט וואָס ער האָט מיטגענומען קיין קיעוו אויסצוקויפן, האָט ער צוריקגעבראַכט אַהיים, ער האָט אָבער דאָס גאַנצע געלט צעטיילט פאָר צדקה אין שטעטל ווישנעוויץ.

מענטשן
- טיפן

מ. אור (אוערבוך)

חנה מלכה

ווי אין אלע שטעט און שטעטלעך אין וואַלין, אַזוי ביי אונדז אין ווישניוויץ, האָט מען מיטגעלעבט די אַלע טיפּן פון מענטשן. יעדערער פון זיי אויף זיין אייגנהאַרטיקן פון געזעלשאַפטלעכן כאַראַקטער. ווי פֿרנסים, לומדים, בעלי-צדקה, גבירים מיוחסים, זומער מיט געוואַנטענע קאַפֿאָטעס, ווינטער מיט טכוירענע טולע-פּעס, און אַמערסטן מיטלשטאַנד מיט שווערע פּעלצן און שאַפּענע פּעלצעלעך.

און נאָך אַ שיכט אין קארטענע מאַנטלען מיט וואַט געבעט, האַרעפּאַשנע אויסגעמאַטערטע, ענדיקן דעם טאָג מיט אַרעמקייט און נויט. ביי דער נאַכט מיט שווערע חלומות וועגן קוועלן פֿאַר עגזיסטענץ און אויף מאַרגענס פֿאַרזעצן דעם טאָג פון גרויען לעבן צווישן הימל און ערד. נעבעכדיקע געשטאַלטן, אַן אַ זיכער-קייט און האָפנונג צום בעסערן. און צווישן זיי שוועבן ווי שטערן אין די וואַלקענס מיט גייסטיקע פרומקייט. נישט פיל זענען די שטערן (זאָגאַר ווי שטאַרק זענען זיי נויטיק), און איינער פון זיי: חנה מלכה.

חנה מלכה אַלט ווי אַ באָבע אַבער מיט א שמייכל פון אַ קינד. אין דער אַנ-געשטעקטער אַטמאָספערע פון גויאישע שפּענצער און סמאלע פון ווייגענער אין מאַנטעגדיקן יריד — פילט זיך אַ ריח פון א זאָפּטיקער בלום, וועלכע שטעקט דיך אַן מיט גלויבן פון שיינעם מענשלעכן גייסט.

חנה מלכה, פארבייגעענדיק גיט דיר כלומרשט אַ גלעט איבערן שטערן און וואַרעמט דאָס האַרץ ווי מיט א באַלזאָם, וועו פון ווייטענס וואַרפן איר אַנטקעגן הייסע פריינדלעכע דאַנקס־בליקן אַלטע באַקאַנטע, און די באַקאַנטע זענען מענטשן פון לייד און פיין, וועלכע זוכן ביי איר מוטערלעכע זאָרג צו דרינגענדע ווייכ-הערציקער שטיצע.

פאַראַן אַזאַך אויף דער וועלט, וואָס וועו ער בעווייזט זיך — ווערט דער מענטש רוהיק, זיין נאַמען איז גוטסקייט. פון חנה מלכה׳ס שטערן וועלכער האָט געשטאַרצט פון קאָפּ באַדעקט מיט דער „טערקישער" פאַטשיילע, וועו זי איז געגאַן דערפילן איר אויפגאָבע — האָט געשפּראָצט סימבול פון גוטסקייט. איהר שאַרפער קוק האָט דורכגעדרינגען אין יעדן ווינקל פון נויט. מיט איידעלקייט און טיפן מיטגעפיל דערלאַנגט די הילף מיט זיידענע הענד, און איבערהויפט — מתן בסתר.

די אַלטע באָבע, מיט גרינגע פיס ווי אַ הערש, וווהין לויפט זי? פעלט עמעצן אויף שבת. זי מאַכט ענערגיש און גאַנץ באַשיידן — גיכע הילף, א קראנקן באַגענע-דיקט זי מיט בקור חולים, א לויה טיילט זי צו דעם חסד של אמת, און להבדיל „הכנסות כלה" — אַנגעטון די זיידענע פאטשיילע געגאַן ווי מען דאַרף, אריינגע-

רוימט דעם סוד, זאל חלילה די כלה נישט באַלייַדיקט ווערן, זאל די משפחה נישט פאַרשעמט ווערן.

געבעטן, געמאַנט, געפאַדערט — זאל מען זיך באַטייליקן אין דער גרויסער מצוה. מען מוז געבן, ווער מיט האַפענע הענד, ווער מיט די שפּיץ פינגער, ווייל ווער וועט וואגן אַפּזאָגן און ביישטייען די פרוב וועז ס׳שטייט פאַר אים חנה מלכה, דער שליח פון געגענזייטיקע הילף.

מען גיט אפילו מיט אַ שווערן געמיט, מ׳זאל נישט געשטראָפט ווערן מיט חנה מלכה׳ס אומצופרידענעם אַבער סימפּאַטישן בליק.

ס׳זענען פאַראַן נאָך ווייבער וועלכע מאַכן פאר אַרעמע אויף שבת, פון זיי איינע פון כלי-קודש און א צווייטע סתם אַזוי זיך צו באַווייזן. טוען זייער שליחות מיטן גרויסן קויש אין האַנד מיט גרויס אימפעט און „פאַמפּע" פון ערב שבת קודש, רופן אַן די נעמען פון די נעמערס, כדי צו מאַכן קוראַזש, זאַלצן און פעפערן זייערע באַשיידענע ביטן, (פון דעם אַ חלה און כ׳לעבן דעם צווייטן אַ מצוה — אַ שטיקל פיש), מיט רכילות אויף דער אַרעמער משפחה מיט נישט קיין סימפּאַטישע דעטאַלן, אַזוי אַז נישט איינמאַל ווערט זייער שליחות באַגלייט מיט באַלייַדיקונג פאַר די נויטלעכע, וועלכע זענען אויסער יעדער קריטיק אין אויגן פון די געבער.

נישט אַזוי חנה מלכה, ווייל אירע מעשים זענען באַגלייט מיט טיפן מענטשלעכן געפיל און טיף-הערציקן פרייווליקן ווילן מיט איידעלן פאַרשלאָג צו העלפן די דערשלאָגענע.

טיף פאַרבאַרגן אונטערן שאָל טראָגט זי די מתנה מיט גרויס כבוד און דרך ארץ דעם ליידענדן.

געהערט אַליין פון אַ זיכערער קוועלע וועגן אַפאַל, וועז אין שטעטל איז ביי א אונטערגעבראַכענער פאמיליע, א מיידל צו צייט געקומען, און נאָר א דאַנק חנה מלכה׳ס איניציאטיוו ערלעדיקט די מצוה פון „הכנסות כלה" אויף א גלענ-צענדן סודות-פולן אויפן.

אין יענע צייטן הונדערטער רובלען געשאַפן — צאַרישע רובלען, דאָס נאָר אַדאַנק איר צערטלעכן צוגאַנג געעפנט די הערצער פון די גרויסע מיוחסים. א גאַנצע פאַמיליע אויף די „פיס געשטעלט", ווייל מיט דער צייט האָט דאָס יונגע פּאָרל מיט גרויס גליק זיך דערשלאָגן צו גוטער עגזיסטענץ און דערגרייכט צוריק צום צושטאַנד פון די מיוחסים.

אייניקע פון די געבערס זענען געווען אייפערזיכטיק צו חנה מלכה׳ן, וואָס זענען בלויז געבערס, ווייל געבן איז דאָך בלויז א דריטל מצוה, אַבער חנה מלכה דערלאַנגט יעדן איינעם די רפואה צו דער מכה, ענדיקט די מיסיע ביזן סוף. פאַר איר איז דער לוין פולער. זי מאַנט, נעמט און גיט.

ווער ס׳האָט נישט געזען חנה מלכה׳ן קומען און אירע שליחות אין זיידענעם טיכל, האָט נישט געזען קיין פייערלעכע פראָצעסיע פון אַלטע חן און ווינדערלעכע טראַדיציע, וועלכע האָבן געצווונגען צו איר אַנערקענונג פון לויב מיט דרך ארץ.

אירע הענט פול מיט מצוות, אָן צווייפל געווען צו גלויבן, אַז זי פירט נישט קיין קאָנטאַ מיטן רבונו של עולם דווקא אויפן חשבון פון עולם הבא.

אַליין אי״ז זי פון מיטלשטאנד געווען, אָבער פון איר שטערן האָט געשטראַלט א נגידישער געשטאַלט מיט באַשיידענעם חן פון א „מירלה אפרת״, נישט אויף דער סצענע, נאָר ממש אין לעבן — מיטן לייב און לעבן.

מיט אַלע אירע פיבערן, וווּנדערבארער גייסט מיט א גוט האַרץ צו מעשים טובים, א לויטער געזיכט מיט שפארן פון צערטליכער שיינקייט, ווי געזאָגט: פון די גלאנצענדע שטערן אויף די וואַלקענס פון ווישניוויצער מאנאטענעם גרויען לעבן: חנה מלכה.

דריי דורות יחסנים

ביסטו געווען אַ ווישניוויצער, ווייסטו דאָך וואָס ס׳בעדייט „די משפחה״. ס׳איז געגוג צוגעבן צום אויסדרוק „משפחה״ דעם נאָמען פון דעם זיידן, האסטו געהאט פאַר זיך אַ קייט פון דריי דורות: דעם זיידן אויף דעם „בעלעמער״, דעם פאָטער ביים שטענדער אין מזרח און דאָס אייניקל ביי דער זייט.

דער פאָטער האָט געהאנדלט מיט צעלניק אדער שניט־סחורה, און וועו מעגלעך — אַ תבואה הענדלער, אָדער גאָר געקויפט וועלדער צום האקן, געווען א פארמיטלער ביים פאַרקויפן מאַיאָנטקעס, געהאט זיך זיין פריץ, ביי וועלכן ער איז געווען דער „הויף־באַנקיר״. געהאט פריווילעגיעס, געקענט צוקומען, אַ דאַנק דעם פריץ, צו קאָנצעסיעס, וואָס זענען געווען צוטריטלעך נאָר פאַר גויים: פאַרקויפן מאָנאָפאָל אַרטיקלען אָדער נעמען אַרענדע.

דערצו אַ ייִד מיט באָרד און פיאות, און אפשר נאָך אין שבת אַ זיידענער קאַפאָטע מיט אַ גאַרטל, אָדער פאַרקערט, שוין „פראָגרעסיוועך״ — מיט אַ גע־האַקטער קאַפאָטע. שטאַרק פאַרנומען מיט געשעפטן און מיט קהילה זאַכן. א כל ולך ביי מלכות, וואו די טירן האָבן זיך געעפנט ברייט, געפועלט אַ טובה אויך פאַר זיך, קודם כל פאַר זיך, אָבער אויך פאַרן כלל.

אין אַלע היסטאָרישע דראמעס, וועלכע האָבן זיך אָפגעשפילט אין שטעטל פון מאַכט צו מאַכט און פאַרשידענע איבערגאנגען — געווען אַ נישט געקרוינטער אַדוואָקאט פאַר די יידישע צרות, האָט זיך געכוואסטעט דערמיט, וואָס יידן האָבן אים ליב. גבאים זענען געווען סארווערס אויף זיינע שמחות. ר׳ פלוני אַהער, ר׳ פלוני אהין — ממש אַ לעגענדע. אַזוי האָט ער אליין וועגן זיך דער־ציילט. א יחסן, א גרויסער למדן, אַ הייסער חסיד, וועו ער איז אַ קינד — דריי יאָר אַלט געווען, געזעסן אויף די קני פון טרוסקער רבין ע״ה. אַן אייגנגעקויפטער איידעם ביי דעם פון דער גרויסער געבייַדע. און דאצו מיט אייגענע כוחות אַליין זיך דערשלאָגן צו נגידות און חכמה און גליק.

וועו דער רב פון שטעטל גייט צו אים באַזוכן אין שטוב, גייט אַ פראָצעסיע: דער שמש צוויי טריט פון הינטן, און ער אַליין, דער רב, דער מאַיעסטעט מיט דער חסידישער זיידן־קאָלירטער קאַפאָטע, ווייסע שקאַרפעטן און שוואַרצע לאַקירטע שיך, גייט זיך מעשה פאטריארך מיט דער שיינער רעפרעזענטאַטיוועך לאַנגער באָרד פון פאַרנט, ווי מיט אַ גרויסער פאַרביקער פאָן — און אַלעס זאָגט: דרך־ארץ!

דער רב גייט צום „פרעזעס״, צום בעל הבית פון שטעטל, וועלכער ווויגט אין דער גרויסער מויער מיט דעם ברייטן טויער. און דער „באלעבאָס איז דאָך נישט געווען קיין באַראָן גינצבורג אָדער אַנשל רוטשילד, אויך נישט געהאַט קיין היתר־הוראה. אָבער וואס ער האָט זיך געהאט זיינע מעלות געווען אַן

אַרנטלעכער, גרינדלעך אַרנטלעכער מאַן, און אַ מתמיד אין קהל זאַכן. ערלעכ־קייט, פּינקטלעכקייט, געוויסן אין געשעפט און אין קהל. אַ שול גייער. כל ימיו באַקומען פּתיחה אָדער נעילה ביים ארון הקודש. יום כּפּור צו נעילה געשטאַנען אַ פּאַסטנדיקער, אַ בלייכער, אָבער אַ שטאַרקער כאַראַקטער, שטייט ער ווי אַ כּאַרשטייער פון קהל, נישט נאָר ביים פּריץ, מכלומרשט אויך פּאַר גאָט. פּראָג־רעסיוו געשטימט, אָבער אין תוך אַריין אַ ירא־שמים.

*

צו קבלת־שבת שפּאַנט אַ „באַלעבאָס" מיט אַלע זין אין שוהל אַריין, ווי אַ געגנער־אַל מיט דער משפּחה־בריגאַדע צו עבודת הבורא. אַ גאַנצע וואָך צו לייט, און שבת מיט דער נשמה יתרה צו גאָט. ווייבער זענען נאָך ליכט בענטשן גע־שטאַנען ביים פענסטער און נאָכגעקוקט מיט שבת־פרייד, ווי דער „באַלעבאָס" געהט צום דאַוונען מיט די פּינף זין, אַ קאַמאַנדע, אַ שרעגע, אַ שהנע פּאַנא־ראַמע. איז די נאָכקוקערן אַן אַלמנה און דערצו באַשטראָפט פון גאָט אָן זין, איז זי מקנא, און רעדט אָפּ איר ביטער האַרץ:

דער רבונו של עולם האָט אים געשענקט מיט מעהר ווי אַ מזומן צום בענטשן, און נאָך 120, ווען אים באַגלייטן אויפן עולם האמת, פיר וועלן אים טראָגן אויף אייגענע הענט, און דער פינפטער צום פּאַרבייטן גלייך אין גן־עדן. פּינף קדושים. האָסטו געהערט! אַ גרויס זכות אין הימל. גאָטעניו, בין איך דאָס נישט ווערט, זאָלן מיינע טעכטער זוכה זיין דערצו און זיין געבענטשט מיט אַזאַ גורל.

און אַז די טיר אין שול האָט זיך געעפנט, נישט געווייגלעך ווי פּאַר יעדן אייגעם, נאָר צעפּראַלעט ברייט, האָט מען שוין געוואוסט אַז ס׳געהט די פּאַראַדע.

*

געקומען צייטן פון פּראָגרעסיוון פּאַרטריט, ס׳האָבן געבלאָזן נייע ווינטן, ביי די פּינף גראַנאַדירן האָבן געעגבערט אין מוח גאַנץ נייע מחשבות, געגאַנגען אין שול נישט אַזוי צו גאָט ווי פּאַר לייט, כבוד אב! און צווישן זיי צוויי מיט דעם אוניפאָרם, מיט אַ גלאַנציקן דאַשעק, מען לערנט וועלטלעכע זאַכן. און טאַקע די רוסישע שפּראַך — „געעפנט אַ פענצטער קיין אייראָפּע". וועט מיר רש״י, רמב״ם, אורח חיים, ספרי־קודש. אַנגעזאַפּט אין אָדעס די נייע קולטור. אייגער, ספּעציעל מיט זיינע אויגן ביאַליקן געזען, מיט זיינע אוירן אַליין דעם חזן סירוטן געהערט. ס׳שווינדלט אין די אויגן, נישט אַהער נישט אַהין, אַ צעריסענע נשמה — יענעם גאָט פּאַרלוירן און קיין נייעם נישט דערגרייכט. נישט נאָר שיר השירים, נאָר אויך פּושקין, לערמאָנטאָוו, נאַדסאָן, טור׳גענייעוו און טאָלסטאָי. דאָך דרך־ארץ פּאַרן טאַטן, דער חשוב׳ער „באַלעבאָס", אַ ייד אַ סוחר, קומט אַרויס פון וואַשטנע יידן מיט לייב און לעבן, וואָס האָבן געגעבן ספרי תורה אין די שולן. און אַלע מיינע בייזע חלומות אויף די קעפּ, וואָס האָבן אויסגעטראַכט אַז די קינדער פּאַראַטן די עלטערן.

טאַנצט די קדושה מיט אַלע דאַוונער, טאַקע אויף איין פּוס, שטייט די שמונה־

עשרה מיט אָפענע אויגן, נוצט אויס די געלעגנהייט, וואָס דער טאַטע שטייט מיטן פנים צו מזרח, מאַכט אַ פאַלבאַן, טראַכט וועגן דברי־חול און ענדיקט צוזאַמען מיט אַלע דאָוונער. אַזוי אַרום באַצאָלט דעם שטייער, אַ טובה געטאָן דעם טאַטן. אַ קלייניקייט פלוני׳ס זון, און פלוני איז דער וועלכער פון טיפן האַרץ און מיט אָפענע הענט שאַפט זיך הונדערטער רובלן פאַר גמילות חסדים. באַלד, נאָך דער מלווה־מלכה, וועט ער רופן דאָס „שליסעלע״ — חיים־הערשן, לייען געלט אויף פּראָצענט, אַבי צומאָרגנס, ווען ס׳קומען די האַרעפאַשנע פון שול אַדער באָד־גאַס, וועלכע לעבן פון מאַנטיקדיקן יריד, זאָל ער זיי באַגנעדיקן מיט אַ ג״ח. און איז דער יריד אַ פּלאַכערער, ס׳שוועך אומקערן דעם ג״ח, זאָרגט נישט, מען וועט אייך נישט באַליידיקן, דער „באַלעבאָס״ וועט אייך טרייסטן, נישט קיין אומגליק, אפשר די צווייטע וואָך, וועט דער יריד זיין אַ געראָטענער, דערלייגט אַנטשל ראָטשילד פון ווישניוויץ נאָך אַ פינף און צוואַנציקער, און איז גרייט צו וואַרטן אויף „כשירחיב״, און באַקומען ביידע ג״ח צוזאַמען. ס׳איז דאָ אַ גרויסער גאָט אין הימל, און ווי געזאָגט אין פרקי אבות: די וועלט שטייט אויף דריי זאַכן, און איינע פון זיי גמילות חסדים.

און אַז עס איז געקומען די צייט ווען דער ציוניזם האָט געשפּרייט פליגלן, איז געקומען די רייע פון דער דריטער רינג אין קייט — פון דעם אייניקל — דער דריטער דור. ס׳איז געקומען אַ נייער שטורעם, וועלכער האָט דערפילט דעם האָריזאָנט מיט שטרעבונג צו אַ נייער עכּאָ פון גלויבן, אינהאַלט, און דאָס לעבן האָט געקריגן געשמאַק און ביי געשמאַק. אַלעס און אַלע אין באַוועגונג. שיכטן זענען אויפגעשטאַנען פון לעטאַרגישן שלאָף, פון גרויען קלייניטעטלדיקן לעבן און אַוועק זוכן דאָס באַגערטע.

די קייט אין ווישנאָוויץ האָט זיך איבערגעריסן.

ווי איז דאָס געשען? געוואַלד!

נאָר דער חלוצישער גייסט איז געווען בכוח מאַכן די איבערעקערעניש, מיט־געריסן מיט ריזיגע קראַפט יונגן טעמפּעראַמענט און שטאַרקן ווילן אויפן וועג צו אַ נייעם לעבן, מיט נייעם אינהאַלט און נייע וויכיטיקייטס באַגריפן.

ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווערס אייניקלעך פון ווישניוויץ

אַ שבט אַזעלכער איז געווען ביי אונז אין ווישניוויץ, אַ שבט דערבאַרימדיקערס, ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווערס אייניקלעך. די „אייניקלעך" האָט מען זיי גערופן. דריי זענען זיי געווען: ר׳ מאָטיע, ר׳ ישראל און ר׳ משה. ווי צווייגן פון איין בוים געוואַקסן, צו דעמזעלבן שטאַם געהערט, צאצאים פון ר׳ לוי יצחק זצ״ל. אָבער יעדערער, לויט זיינע אינדיווידועלע אייגנשאַפטן, אַ באַזונדער טיפּ געווען און אַלע צוזאַמען די גרענאַדירן אין ר׳ איציס שול מיט דעם פאַמיליען נאָמען דערמאַרימדיקער, שליחי צבור פאַרן אויבערשטן אין נאָמען פון כלל ישראל. און יעדער באַזונדער:

ר׳ מאָטיע, זיין שטיין־פלאַץ אין שול, זומער — האַרט ביי דער טיר, נאָענט צום פאַליש. ווינטער — זיין זיץ־פלאַץ אונטער דעם אויוון, אָפגעזונדערט פירט ער דיסקרעט זיין דיאַלאָג מיטן רבונו של עולם מיט ענטשפרעכנדן סטיל פון „ממע־קים קראתיך", מיט תפילה דכה און תפילה זכה. אויסער וואָס דעם „שמע־ישראל" און „שמע קולנו" שרייט ער אויס האַרצרייסנד מיט הויכן אַקצענט און איז ממש אויסער זיך.

ר׳ ישראל, דער צווייטער אין דער ריי, שטייט אין מיטן שול, נאָענט צום בעלעמער, מיט שטילער רואיקער שטימע, אָבער טיפן אינערליכן עקסטאַז, וועגדט אָן אַלע מיטלען פון אַ סאָלידן אַדוואָקאַט, מיט גוטן געמיט אויספועל׳ן אַלעס גוטעס פאַרן צבור און כלל ישראל. זיין פאָזע, מיט דער רעכטער האַנט ביים אויער, מיט האַלב פאַרמאַכטע אויגן, די לינקע האַנט אויסגעשטרעקט צום הימל. ער מאָנט, ער איז זיכער ער וועט דערגרייכן, און די האַנט וועט זיך אומקערן מיט פולן.

ר׳ משה, דער דריטער, אַ ייד פון העכערן וווקס, אַ רעפּרעזענטאַטיוויער, שטייט ביי דעם מזרח, נאָענט צום עמוד און ארון קודש. אַ ייד אַ בר־אוריין, דאַוונט מיט אַ וואַרעם האַרץ, שטרענגט אָן די כונה צו דער העכסטער מדרגה געניי לויטן טייטש פון די ווערטער: זיין „אנא הושיעה נא" איז באַגלייט מיט אַרגומענטאַציע, מיט זיכערקייט, צומאָל, אויסגעשטרעקט ביידע הענט צום רבונו של עולם, שטורעמט, מאָנט און פאַדערט די ישועה שלמה. צווישן אַנדערע תפילות, זאָגט ער דעם „לכו נרננה" צו קבלת שבת און די „קדושה" מיט רעספעקט אין הויכן אינטערמעצו, מוז זיי וועלן אָן ספק שפּאַלטן דעם הימל און זיין געבעט וועט אָנגענומען ווערן ביים כסא הכבוד. ס׳איז נישט צו צווייפלען אַז ר׳ משה׳ס גע־ר׳עכטע פאָדערונגען וועלן געלונגען, וועט מען דאָך אויך לייגן אַכט אויף דער פּראָטעקציע פון ר׳ לוי יצחק פון בערדיטשעוו. יאָ, ער איז זיכער אין זיין שליחות.

ווי מיר זעען, האָט יעדער באַזונדער פון די אייניקלעך געטאָן עפּעס אויף

זיין שטעל, און אַלע צוזאַמען זענען געשטאַנען אויף דער וואַך ווי געטרייע פאַר־ שטייער פאַרן כלל מיט אינטענסיוון זויבערע תחינות.

אַ באַזונדערע סימפאַטיע האָבן מיר געהאַט צו ר׳ משה׳ן. ער איז פאַר אונז פאָפולער, ווייל ער האָט מקיים געווען מצוות שיבת ציון. הערט ווי אַזוי.

דאָס איז געווען אין יענער צייט באַלד נאָך דער באַלפור־דעקלעראַציע ווען אונזער שטאָט איז באַהויכט געוואָרן מיט באַגייסטערונג פאַר ארץ ישׂראל. דאָן איז אויך ר׳ משה׳ס זון, שלמה זלמן, נאָך אַ יונג בחור׳ל, אָנגעשטעקט געוואָרן פון דער צאַפלדיקער ציוניסטישער באַוועגונג. ר׳ משה האָט פאַר קיין פאַל נישט געוואָלט איינשטימען און ערלויבן שלמה זלמנ׳ס עליה. ווי קען ער דאָס דולדן ווען דריי מאָל אין טאָג האָט ער צוגעזאָגט וואַרטן אויף דעם „תקע בשופר גדול לחרותנו", ווי מעג מען זיך ערלויבן ווידערשפעניקן דעם צוזאָג פון רבונו של עולם און כאַפ־לאַפ זיין אין דער ריי פון די מאָדערנע חלוצים. סטייטש? ניין, עס וועט נישט געשען. ר׳ לוי יצחק׳ס אייניקל האָט געדולד און וועט וואַרטן אויף דער ריכטיקער וויזע און צו דער באַשערטער צייט בסיעתא דשמיא.

שלמה זלמנ׳ען האָט אָבער געעגבערט אַן אויפהער דער געדאַנק פון עליה קיין ארץ ישׂראל. ער האָט זיך געאַמפערט, דיסקוטירט, געוואָלט איבערצייגן, אַזוי ווייט ביז ר׳ משה האָט געזען באַשיינפערלעך, אַז ס׳איז נישט קיין דבוק, רחמנא ליצלן, ס׳איז פשוט אַ לעבנספראַגע ביי שלמה׳ן, מעגלעך אַ וווּנק מן השמים און זיין קעגנערשאַפט איז נישט גלאַטיק און קאָן ברענגען צו מרד־אבות. ער האָט דאָך איינגעקנעלט זיין זון דריי מאָל אין טאָג דעם „ותחזינה עינינו בשובך לציון" נישט סתם געזאָגט, נאָר געשטאַנען פול מיט יראת הכבוד מיטן פנים צום מזרח און געענדיקט מיטן „וכשנים קדמניות", און מעגלעך זיך דרעמאָנט אין שיבת ציון פון גולי בבל אין דער צייט פון עזריה און נחמיה.*

ר׳ משה האָט זיך אונטערגעגעבן מיט דעם באַדינג שלמה זלמן זאָל געבן תקיעת־כף, אַז ער וועט אין אַלע צייטן, ביי אַלע באַדינגונגען, אין אַלע אומ־ שטענדן שטרענג אָפהיטן דאָס דאָוונען און לייגן תפילין.

שלמה זלמן האָט אָנגענומען דעם באַדינג און מיט זיין עליה געוואָרן דער פיאָנער פון די דערבאַרימדיקערס, זייענדיק אויך פון די ערשטע ווישניוויצער עולים. געבראַכט דערצו, אַז מיט דער צייט האָט די מטופלדיקע פאַמיליע משה דערבאַרימדיקער׳ס עולה געווען גלייך קיין ירושלים.

מיט דער צייט זענען ר׳ מאָטיעס און ר׳ ישׂראל׳ס טעכטער עולה געווען און כון די צווייגן פון די ווישניוויצער אייניקלעך איז זיך צעוואַקסן בעניעס אין ישׂראל דער שבט פון די דערבאַרימדיקערס — אין ירושלים, תל־אביב, רחובות און רמת־גן.

אַ פאַרצווייגטער פרוכטבאַרער שבט — כה לחי!

---

* פאַרן בית שני.

הערש ביסקער ז״ל

(אַ בילד פון אַ ווישניוויצער באַליבטן פילאַנטראָפּ)

יעדע שטאָט און שטעטל אין אַלטן רוסלאַנד האָט געהאַט אירע גבירים, בעלי הבתים, און אַ ריי אָרעמע־לייט. אונזער שיינע שטאָט ווישניוויץ איז געווען ווי אַלע איבעריקע שטעט. נאָר צווישן די גבירים איז געווען איינער, וועלכער איז געווען באַרימט און באַליבט ביי אַלע אין ווישניוויץ פאַר זיין ברייט־האַרציקייט און פאַר זיין געבן צדקה מיט אַן אָפענער האַנט. זיין נאָמען איז געווען הערש ביסקער.

הערש ביסקער איז געבוירן געווארן אין האסטרא, זיין פאָטער אברהם ביסקער איז אויך געווען באַרימט פאַר זיינע וואויל־טעטיקייטן. הערש ביסקער האָט חתונה געהאַט קיין ווישניביץ מיט מלכה, אַ טאָכטער פון אריה גרינבאַרג. הערש איז געווען שיין און הויך געוואַקסן מיט אַ הדרת הפנים. זיינע וואוילטעטיקייטן האָבן האַרמאָנירט מיט זיין פיזיאָנאָמיע אויסערלעך און אינערלעך. דער מענטש האָט אויף זיין פנים דערמאָנט אין משה רבנו און אַ האַרץ האָט ער געהאַט פון אברהם אבינו.

זיינע געשעפטן זיינען געווען פולוואַריקס, וועלדער און מילן. זיין גרעסטער פולוואַריק איז געווען אין דאָרף באָטען. אין פאַרשידענע צייטן האָט ער אויך געהאַט פולוואַריקס אין זוויניאַטש, קריווטשיק, ליז, מאַריאַנאָווקע און די ווידימקע. געוואויינט האָט ער לעבן דעם קרעמעניצער באַרג פון דער רעכטער זייט. הערש און מלכה ביסקער האָבן געהאַט צוויי זין, שלמה און אברהמ׳קע און זעקס טעכטער, רחל, שפרינצע, ביילע, גיטל, בלומע און לאה. בלומע טאָפאָראָף, איר זון ראובן און איר טאָכטער אסתר זיינען מעמבערס פון אונזער סאָסייטי. אברהמ׳קע וואויינט אין בראַזיל.

הערש ביסקער האָט אין זינען געהאַט אַלע אָרעמע און קראַנקע. די קראַנקע האָט ער באַזאָרגט מיט אַ דאָקטער און מעדיצין, און ער פלעגט אַליין גיין באַזוכן די קראַנקע. די אָרעמע פלעגט ער שיקן פון דאָרף האָלץ, און זיי געבן קוויטלעך פאַר מעל פון זיין מיל. ערב פסח פלעגט ער אַרײַנשיקן אין שול־הויף אַ טראַנס־פאָרט עסנוואַרג וואָס מען דאַרף פאַר פסח און עס איז צוטיילט געווארן צו די אָרעמע־לייט.

זיין פאַרוואַלטער פון דער מיל האָט אים אַמאָל געזאָגט, אַז ער גיט אַרויס צופיל קוויטלעך פאַר מעל. האָט ער זיך אָנגעביזערט אויף אים, עס איז נישט דיין עסק, האָט ער אים געענטפערט, ווען עס קומט אַ קוויטל זאָלסטו געבן מעל. זיין פרוי מלכה וועלכע איז אויך געווען אַ גוט האַרציקע, האָט אים אַמאָל געזאָגט — הערש, מען דאַרף גיבן צדקה נאָר מיט אַ מאָס, פאַרגעס נישט אַז מיר האָבן

אַכט קינדער. האָט ער זי אַרויסגערופן אין דרויסן און איר געזאָגט — דו זעסט דעם קוימען? אָנצייגנדיק אויף דעם קוימען פון הקדש, אַז מען גיט נישט קיין צדקה ליגט מען אונטער דעם קוימען.

שבת, אַז ער פלעגט גיין פון בית מדרש, האָט ער אַלע מאָל געהאַט מיט זיך אַן אורח און אויב עס זיינען אויסגעבליבן אורחים האָט ער זיי אַריינגעשיקט צו ניסל שענקער אויף זיין חשבון.

הערש ביסקער איז געווען אַ דעמאָקראַט אין פולן זינען פון וואָרט. אַז ער פלעגט העלפן אַן אָרעמע מיידל חתונה מאַכן, האָט ער אויך געשיקט זיינע טעכטער אויף דער חתונה און האָט זיי אָנגעפילט די טייסטערלעך מיט געלט און זיי אָנגעזאָגט אַז זיי זאָלן באַצאָלן פאַר אַלע טענץ און זאָלן אויך טאַנצן מיט אַלעמען, און אָפטמאָל איז ער אַליין געקומען משמח זיין די אָרעמע מחותנים. הערש האָט געקענט גוט טאַנצן.

זיינע אייגענע קינדער האָט ער חתונה געמאַכט כיד המלך. ער האָט זיך נישט באַגנוגנט מיט די ווישניוויצער קלעזמער, נאָר ער האָט אויך געבראַכט די קרעמעניצער קלעזמער מיט דעם באָרימטן שפילער אהרון שלמה, און ביידע קאַפעליעס האָבן געשפילט. אָבער דעם גרעסטן טייל פאַרגעניגן האָט ער געהאַט פון דעם אָרעם־מאַלצייט וואָס ער האָט געפראַווען פאַר די אָרעמע אין שטאָט. די סעודה איז געווען צוגעגרייט מיט דער בריטער האַנט. ער האָט געבראַכט די קלעזמער און געטאַנצט מי טדי אָרעמע מענטשן און אויך אויסגעטיילט נדבות.

הערש ביסקער האָט אויך געגעבן צו אָרימע גוים און דערפאר איז ער געווען אָנגענומען בייַ נאַטשאַלסטוואָ. וועמען עס האָט געטראָפן עפעס אַ צרה, איז מען געלאָפן צו הערש ביסקער, און ער פלעגט אויך גיין אין זיך זען מיט וועמען מען האָט באדערפט — און ער האָט אַ סך מאָל טאַקע געהאָלפן.

איין מאָל האָט געטראָפן אַן אומגליק צו אידעל פון מישקעוויץ, זיינע אַ מיידל האָט זיך פאַרליבט אין אַ שגץ, און דער שגץ האָט זי אַוועקגעפירט צום גלח אין קלויסטער זי צו שמד׳ן. נו, ווו לויפט מען? צו הערש ביסקער. האָט הערש ביסקער אָנגעטאָן די קאפאָטע און געזומען דעם שטעקן און איז אַוועק צום פריסטאוו און אים געבעטן אז ער זאָל זען מען זאָל די מיידל אַרויסגענומען פון קלויסטער, און מען האָט דאָס מיידל אַרויסגענומען פון קלויסטער און זי גערעטעוועט פון שמד, אָבער דער פריסטאוו האָט דערפאר באַקומען טורמע און הערש בריסקער האָט דערפאר אויסגעהאלטן דעם פריסטאווס פאַמיליע.

קריגט אַ וויסעלקע און ווויינט אַ יאָר אין קוניעוו

דערפאר וואָס ער האָט געווויינט אין דאָרף באָטען, ווו אַ איד האָט ניט געטאָרט, אָן ספעציעלע רעכט ווויינען, קריגט ער אַ וויסעלקע פופציק וויאָרסט פון דער גרענעץ און באַזעצט זיך אין קוניעוו פאַר בלויז איין יאָר.

צוליב דעם רעספעקט, וואָס די הויכע נאטשאלסטווא האָט געהאט פאַר אים,

האָבן זיי זיך איינגעשטעלט פאַר אים און דער וויצע־גובערנאַטאָר מאַכט בטל די וויסעלקע און ער קומט צוריק קיין ווישניוויץ און פאַרנעמט זיך מיט די זעלבע געשעפטן, אָבער אויף אַן אַנדער נאָמען פון יאסקע טערמען, אַ זייער הער׳לעכער קריסט פון דער אלטער שטאָט.

הערש ביסקער האָט אָפּגעלעבט אַ רייכן און גייסט־רייכן לעבן. ער איז געווען באַליבט בא דער גאַנצער שטאָט. ווען ער איז געשטאָרבן מאָנטיק דעם 9־טן יאַנואַר 1905 (ג׳ שבט תרס״ה), האָט די גאנצע שטאָט געטרויערט נאָך אים, צו זיין לויה האָט מען פאַרמאַכט אַלע קלייטן און די גאנצע שטאָט איז געקומען אים באַגלייטן צו זיין אייביקער רו.

יואל עקיבא זוסמן

אברהם יהודה כץ

(אויסצוג פון אַ צייטונג, ווישניוויץ, 12.3.26)

פרייטאג דעם 12־טן מארץ 1926 יאָר איז פון וישניוויץ אָפּגעפֿאָרן קיין ארץ־ישׂראל אַ באַשטענדיקער היגער איינוווינער און כלל־טוער, הער אברהם־יהודה כץ, איינער פון די בעסטע און שענסטע פערזענלעכקייטן, וועלכע ס׳האָט געקענט אַרויסגעבן אונדזער שטאָט, איינער פון די פארנעמסטע, באַגאַבסטע מענטשן, וואָס פֿאַרקערן תמיד ערפֿאָלגרייך צווישן אַלע ספּערן און קיין איין אינסטיטוציע, פֿאַרוואַלטונג, קלוב אָדער אַנשטאַלט האט נישט אויסגעמיטן זיין פּעהיקע, געשיקטע אנטיילנעמען אָדער מיטארבעט. איינער פון די געציילטע וואָס שטייען תמיד אויף דער וואַך פון אַלע אָן אויסנאם שטאָטישע אינטערעסן.

אין 1917, ווי נאר ס׳יידנטום האָט זיך אָנגעהויבן אָרגאניזירן, לעבט א. י. כץ אויף. ער ווערט דער טאָן־געבער אויף יעדער באַראַטונג און אויף יעדן מיטינג.

ער פירט אָן מיט קאָמיטעטן, ער ליעבט די סצענע, ער איז תמיד דער אייניגאָדענער פון יעדער פֿאַרשטעלונג און טרעט אַליין אַרויס אַלס שוישפּילער. ער גרינדעט שולן, ביבליאָטעקן, אָוונט־קורסן. ער זוכט אַרבעט, ער שאַפֿט, ער גאַרט נאָך אַנטוויקלונג.

עס פֿאַרשאַרפן זיך די קלאַסן־קאָמפֿן, עס צעפּלאַקערן זיך די פֿאַרטיִאישע אַרומרייסענישן. ווערט ער מעסיק און פֿאַרשטייט ווי איינצושטיללן די געמיטער. ער ברענגט צו אַ פֿאַרשטענדעניש און יעדער בלייבט אים געהאָרכזאם.

עס ווערט אַ בירגער־קריג אין לאנד. עס הערשן איבערקערעניש. ס׳דראָט דער שטאָט אַ פֿאַרניכטונג דורך פֿאַרשידענע פֿאַרטיזאַנישע חיילות. מען לייגט אַרויף קאָנטריבוציעס, פּראָוויאַנט־פּאָדערונגען. עס ווערט אַ מאַנגל אין די קלענערע באַנקנאָטן, וועלכע ס׳האָט אין פיל ערטער גורם געווען צו שרעקלעכע פֿאָגראָמען — לויט דעם מוסטערהאפטן אופן ווערט אַלץ שנעל ערלייִדיקט:

כץ, צוזאַמען מיט אַנדערע, גרינדעט אַ קאָמיטעט, אַ זעלבסט־שוץ, וואָס ווייסט אויך ווי אַלע באַנדעס צו באַפּרידיקן, וואָס פֿאַרשטייט ווי אַזוי מיט זיי זיך נוהג צו זיין און שאַפֿט פּאַר זיך אַזאַ מין רעפּוטאַציע, אַז אין אַלע שטאַבן באַוואונדערט מען דורכאויס זיין אַרבעט און באַקומען ביסלעכווייז דרך־ארץ פאַר דעם קאָמיטעט.

א. י. כץ איז געווען אַ מיטאַרבעטער פון דער יידישער געמיינדע, גרינדער פון ביבליאָטעקן, פֿאַרזיצער פון דער ציוניסטישער אָרגאניזאציע, מיטאַרבעטער פון קרן־קימת און קרן־היסוד קאָמיסיעס און זייער אַ שטענדיקער תורם, גרינדער

און מיטגליד פון היגן א״י־אַמט, גרינדער און פאָרזיצער פון תרבות, גרינדער און וויצע־פרעזעס פון היגן סוחרים־פאַראיין, ראטמאן פון דער היגער קריסטלעכער געמיינדע, מיטגליד אין קרעמעניצער סיימיק־פאָוויאטאָווי, פון סאניטאַרע־היג־יעניש קאָמיסיעס, מיטגליד אין אַלערליי היגע וווילטעטיקע אַנשטאַלטן. אַ הער־לעכער געניטער סוחר, אַ אינטעליגענטער מענטש, פול מיט אַלגעמיינעם וויסן, געקענט 5—4 שפּראַכן. אַ האַנדווערקער, וואָס קען אויסגעצייכנט 4—3 אייִדעלע פאַכן, ווי מאָלעריי, טישלעריי, גלייזעריי און נאָך און נאָך אַזעלכע ידיעות.

ער איז אויך געווען געליבט דורך דער גאנצער קריסטלעכער באַפעלקערונג און געאכטעט דורך דער אַדמיניסטראַטיווער מאַכט.

עטלעכע טעג פאַר זיין אָפּפאָרן, האָט ער באַקומען צוגעשיקט פון סטאַראָסטע אין קרעמעניץ אַ געזעגענונגס־בריוו, וועלכער קען גיכער אַנגערופן ווערן אַ „פּאָכוואַלני ליסט״, אַ מין אַטעסטאציע, וואָס שילדערט מיט שיינע פאַרבן און באַדאַנקט דעם ה׳ כּן פאַר זיין געטרייער, ערלעכער, לאָיאַלער מיטאַרעבט אין סיימיק פאָוויאטאָווי, פאַר זיינע גרויסע נוצן, וואָס ער האָט תמיד מיטגעבראַכט צו דער אנטוויקלונג פון פאָוויאט אין יעדער צייט, אין יעדער הינזיכט.

דעם 11־טן מאַרץ ה.י. איז אין היגן קלוב פאַר באַאַמטע פאָרגעקומען אַ געזעג־ענונגס־אָוונט פון ה׳ כּן, מיט פיל קריסטלעכע באַקאַנטע.

עס זענען געקומען זייער חשובע געסט — די גאַנצע אינטעליגענץ, אַלערליי באַאַמטע, לערערשאַפט פון מלוכה־שולן, דער דירעקטאָר פון „סיימיקאָווא שקאָלא ר׳זשעמעשלניטשא פּרזשעימלאָווא״ אין ווישניוויץ, די קאָמענדאטור פון דער היגער פאָליציי, אַריסטאָקראטיע, אַלע באַאַמטע און פּרעזידיום פון דער היגער קריסטלעכער געמיינדע, וואָס נעמט אָרום די שטאָט און 27 דערפער און אַלע אַנדערע פון זיינע באַשטענדיקע גוטע פרייִנד.

ס׳איז אים דאָ צוגעטראָגן געוואָרן שיינע שעצבאַרע חפצים — פּרעזענטן צום אָנדענק: אַ שווערע זילבערנע טאַבאַקס־דאָזע מיט מאָנאָגראַמען פון דער גמינע, שיינע אַלבאָמען מיט אַדרעסן, פיל פּאָטאָגראַפיעס מיט אויפשריפטן. מ׳האָט געהאַלטן רעדעס אין הויכע טאָעסטן, באַלויכטנדיק דורכאויס זיין פיינקייט, אַנאַליזירנדיק זיין גרויסאַרטיקן כאַראַקטער און וואַרפנדיק אַן איבערבליק אויף זיין־לאַנג־יאָר־יִגער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט פאַר דעם נוצן פון יעדן אָן אויס־נאַם.

בעת דעם געזעגענען זיך, וואָס איז פאָרגעקומען ערשט שפּעט ביינאַכט האָט זיך יעדער מיט אים געקושט, וואַרעם געדריקט די הענט, געאַרעמט באַגלייט אַהיים.

אַן ענלעכע פּראָצעדור איז פאָרגעקומען די גאַנצע וואָך ערב זיין אָפּפאָרן: פון פרי ביז שפּעט אין אָוונט האָבן זיך יעדן טאָג געצויגן גאַנצע רייען וויישני־וויצער איינווווינער, יונג און אַלט, אָן אונטערשייד פון געשלעכט, מיט אים זיך צו געזעגענן.

מיטוואך דעם 10־טן מערץ ה.י. האָט דאָס היגע ציוניסטישע יונגוואַרג אייַנ־געאָרדנט אַ גראַנדיאזן באַנקעט לכבוד ה׳ כץ אין האָטעל „ברילִיאַנט״.

די טאָעסטן פון חברים, ווינשערייען, לחיים־טרונקן, לאַנגע לויב־רעדעס און פאַרווייַלונגען, דעקלאַמאַציעס, געזאַנג און ויצלעריייען, די ענטפער־רעדעס פון ה׳ כץ און זיין פאַמיליע האָט פאַרנומען שעהן לאַנג ביז שפעט בייַנאַכט, און ווער וויסט ווי לאַנג דאָס פריינדלעכע אונטערהאַלטן זיך וואָלט נאָך געוועון געדויערט ווען נישט דער פלוצלעכער אַלאַרם אַז עס ברענט די שטוב פון איינעם ישראל פייער אין אַן ענג־פאַרבויעטן צענטער אין שטאָט.

הגם די שרפה האָט מען באַלד לאָקאַליזירט, — דאָך האָט עס שוין געשטערט אַביסל, דער אי׳בערגעשראָקענער עולם איז זיך אייַנציקווייז פונאַנדערגעגאַנגען, אי׳בערלאָזנדיק דאָס געזעגענען אויף דעם לעצטן טאָג.

פרייטאָג דעם 12־טן מאַרץ האָט זיך באַמערקט אויף פאָטשטאָווי גאָס אין ווישניוויץ אַ שטאַרקע באַוועגונג פון גאַנץ פרי אָן.

די גאָס איז ווי מיט אַמאָל פאַרפליצט געוואָרן מיט מענטשן, וואָס זענען זיך געקומען געזעגענען און אַרויסבאַגלייטן דעם ה׳ כץ פון שטאָט, כאָטש אייניקע קילאָמעטער, נישט קוקנדיק אויף דעם וויכטיקן און האַסטיק בלאָזנדיקן שניי וואָס האָט די גאַנצע צייט שפריציק דאָ געשיט.

אין ענג־געפאַקטע גרויסע גרופן זענען זיי געשטאַנען אין שטוב און אין דרויסן, לעבהאַפטיק שמועסנדיק און איבערדעציילנדיק אַלע זיינע גוטע מעלות, דאָס נוצלעכער וואָס ער האָט תמיד אויפגעטאָן אין משך פון דער לאַנגער צייט.

אויך אַ סך פון קריסטלעכע באַקאַנטע זענען דאָ געווען אָנוועזנד און אין יעדנס געזיכט האָט זיך דערקענט די גאַנצע שווערקייט פון צעשיידן זיך מיט אַ ליבן פריינד.

כאַראַקטעריסטיש האָט זיך צווישן אַנדערן אויך אויסגענעמען פאָלגנדע סצענע:

אַ היגער יונגער נישט פאַרמעגלעכער פויער, וואָס אַרבעט שטריק און פאַר־קויפט זיי צו ה׳ כץ אין געוועלב איז געשטאַנען פון בעגינען ביי ה׳ כץ אין שטוב, זייער באַטריפט, אים יעדעס מאָל אַרומגענומען, געקושט און שטאַרק געווויינט.

צוזאַמען מיט דעם לאַנגן צום באַגלייטער איז ער אויך מיטגעגאַנגען ביז וויִיט אונטער וויישניוויץ, און דאָמאָלט וועו דאָס יונגוואַרג האָט געזונגען לוסטיק נאַציאָנאַלע לידער, — איז ער געגאַנגען געבויגן דעם קאָפּ, מיט אַ שוועֶרן געמיט וועלנדיק, נאָר קענטיק נישט וואָגנדיק נאָך אַמאָל צוגיין און זיך צוקושן.

ה׳ כץ האָט עס באַמערקט, אַרויסגעגאַנגען פון דער רייַע, זיך דערנענטערט צו דעם פויער און געפרעגט: „וואָס וויינסטו אַזוי, אָמעלקאָ?!״ — „ווייל עס איז מיר זייער שוועֶר״ — האָט ער געענטפערט, אויסברעכנדיק מיט אַ געווויין אויפן קול און נישט קענענדיק וויִיטער רעדן.

מרים מאליוו (פרייר)

קופת־חולים אין ווישניוויץ

אָדער אַ געשיכטע פון אַן אַנשטאַלט

ווישניוויץ האָט געהאַט אין זיך, ווייזט אויס, אַ צוציאונגס־קראַפט. מיין פאָטער אברהם דאבציעס, אַ ייד פון טיף רוסלאַנד, האָט סטאַציאָנירט אין ווישניוויץ אַלס רוסיעשר זעלנער, אין די יאָרן 1914—1917 און זיך אַריינגעפעדעמט אין איר לעבן, ליב געקריגן די ברויזענדע ציוניסטישע יוגענט, מיטגעמאַכט אַלע זייערע טעטיקייטן און... זיך צוביסלעך פאַרליבט אין אַ ווישניוויצער מיידעל, אַ יתומה, מיין צוקונפטיקע מאמע, חתונה געהאַט מיט איר און געוואָרן אויף אייביק אַ ווישניוויצער.

ווישניוויצער יידן האָבן אַלץ געטאָן, אַז די צווייי איינזאַמע חתן־כלה זאָלן נישט אָפּפילן זייער עלנטקייט. ס׳האָבן זיי אונטערגעפירט משה און רייזל פלאָקן, יאַנקל און עטיל אייזנבערג.

שבת אין שול זענען געקומען ר׳ שונע וואַלקעס און ר׳ פסח גאָלד (וואַטניק) נעמען דעם חתן אין שול און געגעבן אים אַ שטענדיקן פלאַץ אין ר׳ איטשעס שילעכל.

מיין טאַטע האָט עס נישט געקענט פאַרגעסן. ווישניוויץ איז געוואָרן פאַר אים אַ מוסטער און אַן אויפפאָדערער צו גוטע טאַטן. ער האָט געפילט אַ הייליקן חוב פאַר דעם ליבן שטעטל און האָט אַ נדר געטאָן עפעס טאָן פאַר איר, לויט זיינע קלייניקע כוחות.

יאָרן זענען געלאָפן און פרנסה האָט געיאָגט און ס׳האָט אים פאַרדראָסן פאַר־וואָס ער ערפילט נישט זיין נדר.

איינמאָל אין אַ שבת, האָט ער זיך אָפּגערעדט מיט חברים, בעלי־מלאכות, ווי ער און באַשלאָסן שאַפן אַ בקור־חולים פאַר אָנפאַרמעגלעכע מענטשן, פאַר נאַש־בראַט.

אין באַראַטונג האָבן זיך מיטבאַטייליקט זלמן שניידער, ישראל חיה שיינדלס, מענדעלי שניידער, יוסף קאָפּלס, יענקל שייקליס, קאָפּל בלעכער, מיין פאָטער, ישראל נעלקיס און קריפיצער(?).

אין שפּיץ פון דעם צוזאַמענפאָר איז געשטאַנען ר׳ משה שויעל׳ס, גאָר אַ ייד אַ למדן.

ס׳ערשטע האָט זיך דער קאָמיטעט געווענדעט צו דער אַרבייטער יוגענט, זיי זאָלן אין זייער „לוביטעלנע טרופּע״ אויפפירן טעאַטער־שפילן, וועמענס הכנסה וועט גיין אויף דעם צוועק. און די יוגענט האָט זיך אָפּגערופן.

אַלע חשוב׳ע חברים זענען דאָן געגאַנגען פאַרקויפן בילעטן אין די הייזער, קיינער האָט נישט אָפּגעזאָגט.

דער געלט ערפאָלג איז געווען גרויס. דאָס האָט געגעבן מוט צו ווייטערע טעטיקייטן, מ׳האָט געשפילט טעאַטער אינטענסיוו. די אַרטיסטן, ווי כ׳געדענק זענען געווען: עלקי ציפע׳ס, פייגע ציפע׳ס מיטן מאַן, אברהם סענק׳ס, אליעזר שקאָלער, מאַניס פאָדעם, זיין שוועסטער שפרינצע וואַלקער און משה נודלער.

מ׳האָט זיך אויך פאַרפליכטעט יעדן מאָנאַט אויפזאַמלען געלט באַשטייערונג פֿאַר קראַנקן שטיצע. ווישניוויצער האַרציקע יידן האָבן זיך באַשטייערט צו האַלבע און גאַנצע זלאָטעס אַ מאָנאַט און 11 פאָמיליעס האָבן אַפילו צוגעזאָגט צו 5 זלאָטעס אַ מאָנאַט און מקיים געווען זייער צוזאָג.

כ׳געדענק זיי. מ׳האָט פון זיי פיל געערעדט ביי אונז: אהרולי שאג, רעכיל טאָדרעסעס, שכר סופר, שמעון ליפשיץ, דוואָסיע בנימינס, היכל האָמוט, מאַלציע קליינמאַן, דוד גניפ, מאָטיע שפיגעלמאַן, די ביסקערס און די מאַרדערס. כ׳געדענק זיי און דערמאָן זיי, ווייל נאָך חודש געלט האָבן זיי געגעבן ווען ס׳איז געווען נויטוועגדיק, אויך נאָך געלטער.

נאָכער האָט מען געגומען הערשל, משה שואל׳ס איידעם און ער פלעגט גיין זאַמלען געלט חודש ביי חודש און קריגן געהאַלט.

ס׳האָט זיך ענטוויקלט אַ קראַנקן־קאַסע און געוואָקסן. יעדער באַשטייערטער און באַשטעטיקטער פון ועד האָט געקאָנט געניסן פון מעדיצינישע באַדינונג און רעצעפטן אויפן חשבון פון „בקור חולים״.

ס׳איז געווען אַן אַנשטאַלט, אַ עכטער אויסדרוק פון געגנזייטיקער הילף. כ׳בין שטאָלץ פאַר דעם מיט מיין שטעטעלע.

מיין פאָטער, שיינעגדיק פון הצלחה, האָט באַשלאָסן ענטוויקלען דאָס אין אַ שפיטאָל און נישט גערוט ביז ס׳איז אים געלונגען.

אין שטעטל איז געשטאַנען אַ קרום־אייגעהויקערטע געביידע, אַ „הקדש״, אַן אָפּגעלאָזטער, אַלע זיינע אַמאָליקע אייגנוואוינער האָבן אים פאַרלאָזט און אַריבער אין אייגענע שטיבעלעך. האָט דער ועד באַווויגן דעם רב און מ׳האָט געקריגן אַן ערלויבעניש פון גמינע, פאַרוואַנדלען דעם פוסטן הקדש אין אַ נוצבאַרן שפיטאָל.

מ׳האָט די געביידע צעווארפן. דער פלאַץ איז געווארן ליידיק נאָר גיי און בוי. אָבער וואו נעמט מען געלט? האָט מען זיך געוועדעט צום ווישניוויצער רעליף אין אַמעריקע. זיי האָבן געשיקט געלט צו אונז און מ׳האָט אָנגעהויבן בויען.

ביי דער גרונטשטיין־פייערונג זענען מיטגעווען דעלעגאַטן פון אַמעריקאַנער ווישניוויצער רעליף און מיר דוכט, אַז רעכיל טאָדרעסעס אַ קינד האָט די לענטע איבערגעשניטן. די פרייד איז נאָך מער געוואָקסן מיטן וואַקסן פון די ווענט. דער־נאָך האָט מען אויפגעשלאָגן דעם דאַך און מ׳האָט געהאָפט, אַ ציגל צו ציגל, אַ טשוואָק צו אַ טשוואָק וועט דאָס ווערק דערגענצט ווערן.

לייַדער האָט זיך דער טרוים נישט פאַרווירקלעכט. מיטן קומען פון די סאָוויעטן האָבן זיי די געביידע פאַרוואַנדלט אין אַ קינאָ. דער ווישניוויצער האַנט־

וועלקער־פאַראיין איז זיך צעפאַלן און מיט אים די אָפּענונג אויף אַ געלונגענער יידישער איניציאַטיוו אין גויישן לאַנד.

וואָס ס׳איז געשען דערנאָך מיט ווישניוויץ, ווייסן מיר. אָבער וועמען זיך אין דער געשיכטע פון דעם אַנשטאַלט וואָקסט אויס מיין פאָטער פאַר מיר, ווי אַ הייסער טיכטיקער ייד און מיט אים, מיין מאַמע, זיין פּרוי, אַלס אידעען חברטע אין לעבן, וואָס האָט פאַרציכטעט אויף שטוב פאַרגעניגן און משפּחה געשפּרעכן, כדי אים צו ערמעגלעכן אויפטאָן עפּעס פאַר בריידער אַרבייטער און פאַר אָרעמע, שטענדיק אָרעמע יידן.

זאָלן זיי מיר אייביק בלייבן געבענטשט.

מיכל פישמן ז״ל

מיטן אַנפאַנג פון בוך איז געקומען די ידיעה אַז פישמאַן איז געשטאָרבן. מיר געבן דאָ אָפשאַצונגען פון זיין פערזענלעכקייט — אויסצוגן פון פרעסע. אַ גרויסער ווישניוויצער זון.

(אַן אויסצוג פון „די יידישע צייטונג", בואנוס איירעס 10.2.61)

רעדאַקציע

מיכל פישמאַן וואָס איז אַ בויער פון דער קאָאָפעראַטיוו און פונ׳ם בית-עם און איז פרעזידענט פון „פלאַרעסטאַ" און פון „מדינת ישראל", געשריבן ביידע נעמען מיט געזונפיסלעך, ווייל זיי זענען מער ווי אַ קאָאָפעראַטיוו, מער ווי אַ בית עם און מער ווי אַ שולע: זיי זענען דער אויסדרוק פון יידישער שעפערישקייט, דער רעזולטאַט פון עקשנות, די פרוכט פון ארבייטזאמקייט. זיי זענען די שטרע-בונג צו העכערס, דער זאָרג פאַרן מאָרגן.

געבויט איז די שולע מיט ליבע פאַר אונזערע קינדער און מיט ליבע פארן יידישן לאַנד. דער נאַמען דריקט אויס אַ בענקשאַפט, די זעלבע בענקשאַפט וואָס האָט די פירער פון בית עם און פון דער שולע דערפירט צו אַרגאַניזירן די פאַלקס-עקסקורסיע קיין ישראל.

מיכל פישמן באַזוכט ישראל

מיר האַלטן דעריבער פאַר נויטיג צו האָבן אַן אינטערוויו מיטן פרעזידענט מיכל פישמאַן, וועלכער שטייט בראש פון דער צאַלרייכער דעלעגאַציע וואָס וועט

ווייליך אַ חודש צייט אין דער מדינה, וועט באַזוכן דאָס לאַנד און וועט זיך אַנשעפן מיט באַגייסטערונג וואָס וועט ביי זייער צוריקקערן זיך זיכער אויסווירקן אין דער-מוטיגונג פאַר אונדזערע נאַציאַנאַל-יידישע אויפגאַבן.

שמועסן מיט מיכל פישמאַן הייסט זיך באַקענען מיט דער געשיכטע פון דער געגנט זינט דער דאָרטיגער באַשיידענער התחלה אויפן געביט פון געזעלשאַפטלע-כער אַרבייט ביז צום היינט-טאָגיגן ברייטן פונאַנדערווקס. רעדן מיט מיכל פיש-מאַן הייסט זיך אויך אַנשטעקן מיט זיין באַגייסטערונג פאַר אַלץ וואָס נאַציאַנאַל יידיש איז. מיר געפינען זיך ביי אים אין ארבייטס-צימער ארומגערינגלעט פון זיינע נאַענסטע מיטאַרבייטער. לייכט איז געווען צוקומען צו אים, שווער איז אַבער אַנ-צוהויבן דעם שמועס מיט אים. גאַנצע רייען מענטשן וואָרטן אויפגענומען צו ווערן פונ׳ם קאָאָפעראַטיווע-פאַרזיצער. אָט דאָרף ער באַלד אויפנעמען אַ דעלעגאַציע פון אַ וויכטיגער ווילטעטיגער אינסטיטוציע; אין אַ האַלבער שעה אַרום דאָרף קומען אַ פאָרשטייערשאַפט פון אַ יידישן ביכערפאַרלאַג צו בעטן די צוזאַמענארבייט פונ׳ם קרעדיט-אנשטאַלט. חוץ לזה איז שוין די טבע און דער ווילן פון די מיט-גלידער פערזענלעך זיך צו וועגדן צום פרעזידענט וועגן זייערע פראַבלעמען. עס איז כמעט אוממעגלעך צו רעדן מיט מיכל פישמאַן, וועמענס נאַטירלעכע באַשיי-דענקייט באַשווערט די אַרבייט פון אַן איטערוויו פאַר דער צייטונג.

ער קען זיך אַבער ניט אָפזאָגן צו ענטפערן אויף די פראַגעס וואָס מיר שטעלן אים, און אַזוי אַרום דערוויסן מיר זיך אַז די קאָלעקטיווע עקסקורסיע קיין ישראל איז ניט אַרגאַניזירט געוואָרן בלויז פאַר מענטשן פון פעסטן מאַטעריעלן שטאַנד, נייערט באַזונדערס פאַר יענע פאַר וועלכע אָזאַ זאַך מיינט אַ פינאַנציעלע לאַסט. דעריבער האָט קאָאָפעראַטיווע „פלאַרעסטאַ" פינאנסירט די רייזע-הוצאות — דרך אגב זייער ביליגע — און האָט געגעבן די רייזע-בילעטן אויף אויסצוצאָלן אין צוואַנציג חדשים, פאַר אַ גאַר קליינעם, מינימאַלן פראָצענט. אויף אָזאַ אויפן איז די רייזע דערמעגלעכט געוואָרן און דער טרוים פון אַ סך וועלט איצט א ווירקלעכ-קייט.

די קרעדיט-קאָאָפעראַטיווע „פלאַרעסטאַ" וואו מיכל פישמאַן פאַרנעמט דעם אָמט פון פרעזידענט האָט זיך אויסערגעווייניגלעך צעוואָקסן אין די לעצטע יאָרן זינט ער שטייט ביים רודער פון דער אינסטיטוציע. גרויסע שווערקייטן זענען געווען בייצוקומען. פאַר דער שווערער מי האָט מען געקראָגן די סאָטיספאַקציע פון טון אַ נוצליכע און טויטיגע געזעלשאַפטליכע ארבייט. היינט צו טאָג געפינט זיך די קאָאָפעראַטיווע אין אַ פרעכטיקן בנין. זי ציילט 5.800 מיטגלידער און אירע פער-סאָנאַל באַשטייט פון 27 פערזאָן. די קאָאָפעראַטיווע וואָקסט אָבער פון יאָר צו יאָר און שטעלט זיך ניט אָפ אין איר גאַנג צו פראָגרעס. צוזאַמען מיט איר אין די גע-געגנט באַרייכערט און באַשיינט געוואָרן מיט נייע געשעפטהייזער מיט נייע אינ-דוסטריעס, באַזונדערס פון דער מעבל-בראַנזשע.

מיכל פישמאַן; ער איז דאָס שטילע וואָסער וואָס גראָבט טיף, ער איז דער גייסט אוֹן די נשמה פון דער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט אין פלארעסטא אוֹן אין אומגעגנט, אוֹן ער איז עס די פּערזאָן וואָס רעפּרעזענטירט צום בעסטן אָלץ וואָס מיינט אינ׳ם היינטיגן בוענאָס אייַרעס דאָס וואָרט פּלאָרעסטא. זיין באַשיידענקייט איז ניט געווען קיין שטערונג צו דער פּאָפולאַריטעט וואָס ער האָט געוואונען אַ דאַנק מ׳, ענערגיע, עקשנות אוֹן אפילו קרבנות. מען זעט אים אין זיין קרעדיט קאָ-אָפּעראַטיווע, אינעם בית עם אוֹן שולע „מדינת ישראל״, אָבער מען זעט אים אויך אין אנשטאַלטן אוֹן אַרגאַניזאַציעס וואָס נעמען אָרום מיט זייער טעטיקייט דעם גאַנצן ישוב פון בוענאָס אייַרעס: אין דער אָנפירונג פון דער קהילה, אין דער פאָר-וואַלטונג פון יידישן שפּיטאָל, פון ביקור חולים אוֹן אָנדערע.

אין דער משפחה פון פלאָרעסטאר יידישע כלל-טוער איז געוואָרפן געוואָרן אַ לאָזונג: לאָמיר לאָזן די בויער בויען. דעריבער וועט מיכל פישמאַן ווידערגעווויילט אין פארשידענע פעריאָדן אויפן אָמט פון פּרעזידענט פון דער קרעדיט-קאָאָפּעראַ-טיווע „פלאָרעסטאָ״ פון בית עם אוֹן שולע „מדינת ישראל״. דאָס איז אַ צייכן פון צוטרוי וואָס ער פּארדינט עס. אָזוי פארשטייען עס די זעקס טויזנט מיטגלידער פון דער קאָאָפּעראַטיווע, וואָס איז אַן אינסטיטוציע וואו זיין אַ פּאַרזיצער מיינט ניט בלויז געבן גוטע עצות, מיינט ניט נאָר אַליין פּאַרנעמען אַן אָמט אוֹן פירן דעם פּאַרזיץ פון די זיצונגען. זיין דער פּרעזידענט פון דער קרעדיט-קאָאָפּעראַטיווע „פלאָרעסטאָ״ מיינט טאָג טעגלעך אָמטירן אין איר, אויפנעמען אוֹן לייזן אירע פּראָבלעמען, זאָרגן פּאַרן קרעדיט אוֹן די עקאָנאָמישע אינטערעסן פון טויזנטער מענטשן וואָס האָבן אינעם אַנשטאַלט אַ אָנשפּאַר פּאָר זייער קאָמערציעלער טעטי-קייט, דאָס הייסט אַ קוואַל פון פּרנסה, אַ שטיץ-פונקט צו שטייגן העכער אויפן עקאָנאָמישן לייטער.

וויפל טויזנטער מענטשן האָט די קאָאָפּעראַטיווע געהאָלפן אין אַן עת צרה, חס ושלום אין אַן אומגליקס-פאַל, וויפל טויזנטער מענטשן האָט די קאָאָפּעראַטיווע געגעבן די מעגלעכקייט צו מאַכן דעם ערשטן שפּאַן אין אַ נייער אינדוסטריעלער אונטערנעמונג, אין אַ נייעם געשעפט, וויפל טויזנטער מענטשן האָט די קאָאָפּע-ראַטיווע געהאָלפן גיין פּאַראויס, וואָקסן אוֹן שטייגן, וויפל טויזנטער מענטשן האָט די קאָאָפּעראַטיווע פּאַרוואַנדלט פון אָרעמע לייט אין גבירים וואָס שטיצן היינט אונדזערע געזעלשאַפּטליכע אינסטיטוציעס אוֹן וויפל מענטשן האָט די קאָאָפּערא-טיווע דערצויגן צו כלל יידישער אַרבייט.

רעדאקציע

יידל שפירא

צווישן די ויכטיקע פיגורן פון ווישניוויץ זאָל דערמאָנט ווערן יידל שפירא — דער איניציאַטאָר פון פולע קולטורעלע געזעלשאַפטלעכע אויפטוען.

ווישניוויצער געדענקען אים גוט.

זכרונו לברכה!

דער פיל־פאַכיקער פרעזידענט, האָט מען אים געוופן אין ווישנעוויץ — יודיל שפירא.

מיט אנערקענונג האָט מען געשעצט און אויפגענומען זיין ענערגישער אַרבייט אין פאַרשידענע אינסטיטוציעס, פאָליטישע, סאָציאַלע און מוניציפאַלע.

אַקטיווער טוער און גוטער שפענדער פאַר קרן־היסוד און קרן־קיימת וואָס האָט סימבאָליזירט דעם פראַקטישן ציונים.

אַלס פרעזעס פון דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, אין דער צייט וועו פאַרטייען האָבן זיך שאַרף אונטערשידן מיט זייער אָנגעהעריקייט, האָט דאָך שפירא אויסגעמליך אָנגענומען לאָיאַלע שטעלונג צו דער ליגע פאַרן אַרבייטענדן ארץ ישׂראל. אַזוי ווייט ווי ער האָט געזאָרגט פאַרן קבוץ הכשרה וועלכער איז געווען אָנגעשלאָסן אין קלאָסאָווע—ראָקיטנע, מיט ראַט און טאַט.

געווען דער נישט געקרוינטער פאַטראָנאַט.

נאָך זיין עולה זיין קיין ישראל האָט זיך שפירא דעקלאַרירט אַלס אָנהענגער פון מפא"י אין חדרה, און אין אירע רייען פאַרגעזעצט אַקטיוויטעט.

ווי אזוי א חלוץ פון פאלעסטינע האט געהאלפן דעם קרן היסוד

(דער טאָג 5.4.1926)

מיר האָבן ערהאַלטן פאָלגענדיקן בריף מיט אַ בייגעלייגטן טשעק: די מעשה איז זייער אַן אינטערעסאַנטע און מיר געבן דאָ איבער דעם בריף:

זעהר געערטער רעדאַקטאָר,

איך וועלנד זיך צו אייער געערטער צייטונג און וויל אָן די געווענלעכע הקדמות גלייך קומען צום עיקר הדבר. איך שיק אייך דאָ איינגעשלאָסן אַ בריף מיט אַ טשעק אויף 7.50 וועלכן איך האָב דיזע וואָך ערהאַלטן פון ארץ ישראל פון אַ חלוץ מיטן נאָמען דוד רוניק פון ווישניוויץ, וואָלינער גובערניע, און בעט אייך אַזוי פריינדלעך זיין איבערגעגעבן דעם טשעק צום קרן היסוד אין זיין נאָמען.

די געשיכטע מיט דעם טשעק איז פאָלגענדע: זייענדיק פאָר אַ יאָרן זומער אין אייראָפּע אַלס שליח פון די פאַראייניקטע טשאַהנער און אומגעגענד רעליף סאָס. האָב איך זיך אין וואַרשא געטראָפן מעם דעם אויבנדערמאָנטן חלוץ און אים דאָרט אָפגעבן 50 דאָלער, וועלכע זיינע אַ שוועסטער פון שיקאַגאָ האָט דורך מיר געשיקט פאָר אים און דאָס האָט אים געהאָלפן פאַרווירקלעכן זיין אידעאַל צו פאָרן קיין פאַלעסטינע אַלס חלוץ. די הלבשה אין וועלכן איך האָב אים געטראָפן איז באַשטאַנען פון אַ ראָק מיט אַ פאָר הויזן געמאַכט פון אַ גראָבן זאַלץ־זאַק אָפגעפאַרבט מיט שוואַרצן טינט. נאָך שווערער מי האָב איך ביי אים געזען וועלץ אַז זאָל אָנעמען מיינעם אַ סוט, און איצט נאָך 9 חדשים זייענדיק אין פאַלעסטינא האָט ער שוין געקריגן אַרבעט, אפילו אַ גאַנץ שווערע, אָבער געזונג צו מאַכן אַ לעבן פאָר זיך, און ער האָט מיר אָפּגעשיקט דאָס געלט, די ווערט פון דעם סוט, וואָס אַ שניידער האָט דאָן אָפּגעשאַצט אין 7.50 דאָלאָר. ווייל ווי ער זאָגט, האָט ער דעם סוט נישט געווואָלט נעמען ביז ער וועט נישט וויסן זיין ווערט, כדי צו וויסן וויפל ער דאַרף מיר באַצאָלן ביי דער ערשטער געלעגנהייט, וואָס ער וועט קאָנען.

איך וויל פון דעם געלט קיין נוצן נישט האָבן און שיק דאָס דורך אייער צייטונג פאָרן קרן היסוד אין זיין נאָמען, דוד רוניק פון ווישניוויץ, איצט אין תל־אביב, פאַלעסטינאַ. איך דענק, אַז די געשיכטע איז ווערט צו פאַרעפנטלעכן כדי דער עולם זאָל וויסן, וואָס פאָר איידעלע נשמות די חלוצים באַזיצן.

ש. שיינער

מענעדזשער פון זשיטאָמירער תלמוד־תורה

נ. ב. דעם בריף פון פאָלעסטינער, ווי אויך אַ קבלה אויף דעם געלט זאָלט איר אַזוי גוט זיין שיקן אויף דער ת״ת־ס אַדרעס פאָר מיר.

מ. אלף

מכליה ווינמאן (קרעמענצקי) ז״ל

מכליה א אויסנעמלעכע דערשיינונג פון די ווישניוויצער פרויען אין ווישניוויץ, אויסגעלעבט גוטע עלטער — 93 יאָהר. געבוירן 1872, געשטאָרבן אין יאָהר 1965, כ״ב באב תשכ״ה, ביים פולן פערשטאַנד.

איבערגעלאָזט א פארצווייגטע פאַמיליע, 2 זון, א טאָכטער מיט איניקלעך.

ווי יעדער אין די לעצטע דורות דורכגעמאַכט און מיטגעלעבט דעם נע־ונד און נאָכווהן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

פון ווישניוויץ האָט מכליה פארלאָבט קיין פראָסקוראָוו מיט יחזקאל ווינמאַן א אָנגעזעענער סוחר, וועלכער האָט געפירט גרויס האנדל.

אין דער צייט וועז די אוקראיניש באַפרייאונגס־באַוועגונג האָט געבושעוועט, באזונדערס אין וואָהלינער און פּאָדאָלער קרייזן, וועז די באַנדעס פון פעטליורעז און

היידעמאָקעס האָבן פֿאָראָמירט יידישע שטעט און שטעטלעך, האָט די פֿאמיליע ווײַנמאַן עוואקואירט קיין ווישניוויץ, אָבזייענדיק 3 יאָהר, עמיגרירט קיין אַרגענטינע זיך אײַנגעאָרדנט אין סנטהפה.

אין אַרגענטינע האָט אײַנעם פון די זון יעקב ווײַנמאַן געגליקט אין האַנדל און פירט יעצט בריייטע געשעפטס־פֿאַרבינדונג מיט פֿאַרשידענע לענדער: אַרגענטינע, גוואטעמאַלע, אפֿריקע און ישראל.

אין די לעצטע יאָהרן האָט זיך יעקב באַזעצט אין ישראל און פון דאנעט אָפּעריירט ער זיינע טראַנזאַקציעס, רייזענדיק פון מאָל צו מאָל אין די לענדער מיט וועלכע ער איז אינטענסיוו פֿאַרבונדן.

ס׳איז א סברה, אז יעקב ווײַנמאַן איז פֿראָמינענט אין די העכערע ספערן פון רעגירונגס־קרייזן. ווי מיר וועלן אינפֿאָרמירט, איז ער לעצטענס אײַנגעלאָדן געווארן און געווען פון די חשובע געסט אויף א פייערלעכע אויפנאַמע ביים גוואטעמאַלער קאָנסול אין ישראל.

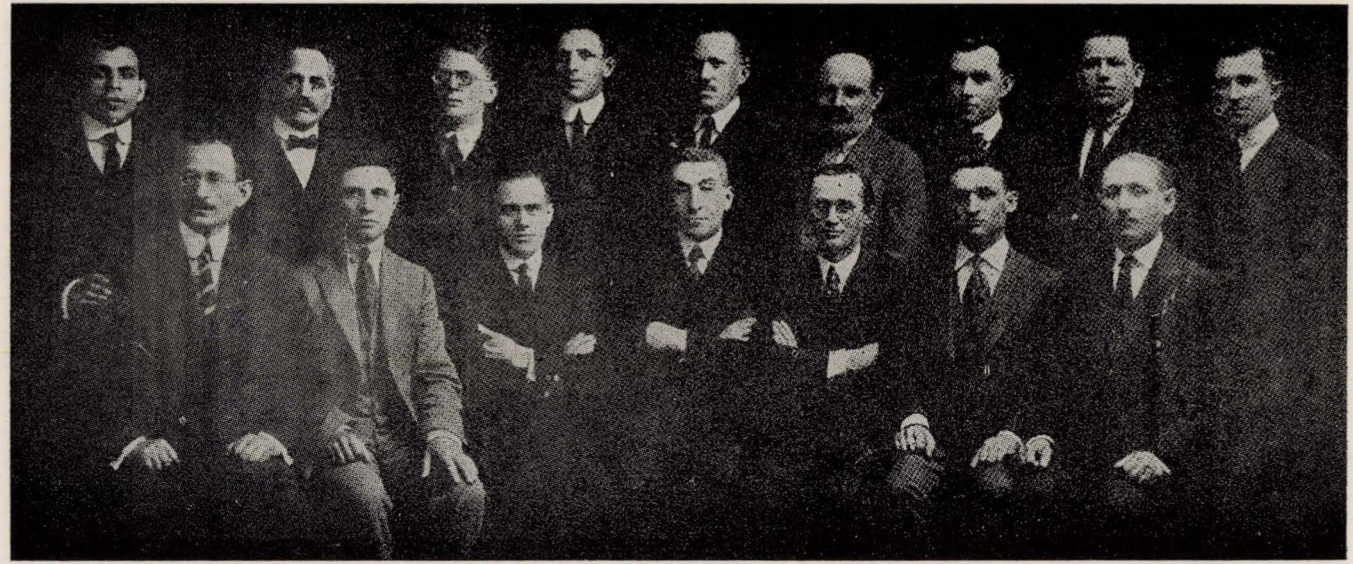
יעקב ווײַנמאַן שעצט זיין פֿאַרשטאַרבענע מוטער נישט בלויז לויט איהר נאָענטקייט נאָר ווי אממייסטן אויך ווייל מכלל ווײַנמאַן ז״ל איז אויף איהר לאַנגן וועג געווען נישט נאָר א טיפּישע יידישע מאַמע מיט זאַפּטיקע מעלות, ווי אויך מיט איהר אויסגעצייכנעטע צערטלעכע און נאָבעלע באַציהונגען צו לייט. געווען אויך א מאַמע פֿאַר אומגליקלעכע און ליידענדע. מיטלייד און הילף פֿאַר לייט איז געווען ביי איהר א פונקציע אין לעבן.

מיט וואַרעם האַרץ און איבערגעגעבענהייט האָט זי פיעל מאָל געהאָלפֿן מענטשן אין זייער נויט, אום זיך נישט צו באַווייזן, נאָר ווי אַ זעלבסטפֿארשטענדלעכע פֿליכט. אוממעגלעך אין א קורצער נעקראָלאָגישער אָפּהאַנדלונג אויסדריקן אַלעס פון איהרע נאָבעלע טאַטן. מיר וועלן זיך באנוגענען מיט אילוסטרירן איין פאַקט: ווען מכלל האָט צופעליק באזוכט א ווישניוויצער אין בועגאָס־איירעס און אָבסערווירט איהר פֿראָבלעמאַטישע לאָגע, האָט זי אַדאָפּטירט דאָס מיידל אויף א לענגערער צייט, באַזאָרגט מיט עקזיסטענץ און נאַכהער חתונה געמאַכט מיט בריי־טער האַנד.

מיט דעם באַהערט יעקב ווײַנמאַן זיין זעלטיקע מוטער און פֿאַראייביקט איהר אַנדענק מיט א נר תמיד אין ווישניוויצער בוך אויף דורי דורות —

יהא זכרה ברוך לנצח.

סאסייטי

ערשטער קאָמיטעט פון דער ווישניוויצער סאָסייטי אין אַמעריקע —
זיצנדיק אין צענטער ה׳ לוי פרנס ז״ל

אברהם פרייליך
(אברהם הירש יאַנטלס)

ווישניוויצער סאסייטי געשיכטע

עס איז געווען אַ זונטאָג אין יולי 1912, וועז איך בין אַריבער פון פילאַדעל־פיע קיין ניו־יאָרק. אין דעם זעלבן טאָג האָט זיסיע קליינבערג מיך מיטגענומען צו זיין פיקניק אין ליבערטי פּאַרק, וואָס די ווישניוויצער לאַנדסלייט האָבן אָפּ־געהאַלטן.

דאָרט בין איך געוואָר געוואָרן אַז עס עקזיסטירט אַ ווישניוויצער סאָסייטי. איך בין דאַמאָלס אַלט געווען 19 יאָר.

צום קומענדן מיטינג בין איך געוואָרן אַ פולשטענדיקער ברודער, ווי עס האָט מיר פאַרזיכערט ביי דער איינשווערונגס צערעמאָניע דער פּרעזידענט מאיר באַראַל ע"ה, וועלכער האָט מיר פאַרטרויערט דאָס פאַסיר וואָרט — „לב טוב".

צו יענער צייט האָבן עקזיסטירט בלויז צוויי פּרעזידענטן: מאיר באַראַל ע"ה, און לוי פאַרנעס, אונזער לאַנגיאָריקער עהרן פּרעזידענט. זיי פלעגן זיך איבער־בייטן איינער דעם צווייטן יעדן יאָר.

יולי 1914 ברעכט אויס די ערשטע וועלט מלחמה, און די יידישע גאַס וואַכט אויף צו העלפן אונזערע אומגליקלעכע שוועסטער און ברידער אויף יענער זייט ים.

עס ווערט געשאַפן דער „פּיפּעלס רעליף", און קאָמיטעטן פון יונגע מענער און יונגע פרויען לאָזן זיך אַרויס איבער די הייזער אַלע זונטיק צו זאַמלען שטיצע פאַר די מלחמה־ליידנדע.

עס ווערט געשאַפן אַ באַוועגונג צווישן אונזערע לאַנדסלייט צו גרינדן אַן אייגענעם רעליעף פאָנד, ספעציעל פאַר ווישניוויץ. צו יענער צייט האָבן די מער־סטע ווישניוויצער יונגעלייט פון ניו־יאָרק נישט באַלאַנגט צו דער סאָסייטי.

נאָך אייניקע פאַרהאַנדלונגען צווישן די פירער פון דער סאָסייטי פון איין זייט, און די פירער פון דער רעליף באַוועגונג פון דער אַנדערער זייט, ווערט איינגעשטעלט איין אַלגעמיינע רעליעף קאָמיטעט, אונטער דער השגחה פון דער סאָסייטי, צו העלפן די לאַנדסלייט אין ווישניוויץ. דאָס איז געווען אין יאָר 1916. דער נאָמען פון דעם קאָמיטעט האָט זיך געפונען „יאָנג פרענדס געהילפס פאָנד פאַר די מלחמה קרבנות פון ווישניוויץ וואָלין", אונטער דעם אויפזיכט פון וויש־ניוויצער ברידער „בענעוואָלענט סאָסייטי".

די מיטינגען פון דער סאָסייטי ווערן אויפגעלעבט. צו יעדן מיטינג קומען אַריין נייע יונגע חברים. כאָטש דער פאָנד איז אָנאָפהענגיק, ווערן דאָך בעריכטעט אַלע אַקטיוויטעטן צו די סאָסייטי מיטינגען.

דער קאָמיטעט איז זייער אַקטיוו, זאַמלט געלט אויף פאַרשידענע אופנים, אָנ־

הויבנדיק מיט ניקלס (וואָס איז נאָך געווען אַ מטבע צו יענער צייט), ביז דאָלאַרן, וואָס מערסטע פון די לאַנדסלייט פֿאַרפליכטן זיך צו צאָלן וועכנטלעך.

עס איז כדאי צו באַמערקן, אַז נישט נאָר נעמט דער קאָמיטעט קיין באַצאָלט, נאָר דערלאַנגט נאָך די הוצאות פון די אייגענע געלטער.

1917 — אונזער אַמעריקע ווערט אויך אַריינגעשלעפּט אין דעם שדים טאַנץ וואָס הייסט מלחמה, און פילע פון אונזערע יונגעלייט טוען אַן אוניפֿאָרמען און מען גייט ראַטעווען די וועלט דעמאָקראַטיע. נאַטירלעך, איז דער רעליף אָפּ־געשטעלט געוואָרן צוליב דער מלחמה.

1919 — די מלחמה ווערט אָפּגעשטעלט אָפּיציעל. מערסטע פון אונזערע יונגעלייט קערן זיך אום אַהיים. דער רעליף ווערט באַנייט, אָבער קיין פֿאַרבינדונג מיט ווישניוויץ איז נאָך אַלץ נישטאָ.

דער קאָמיטעט פֿאַרזאַמלט זיך און מ׳אַרבעט אויס אַ פּלאַן אַרויסצושיקן 300 דאָלאָר קיין ווישניוויץ אויף די נעמען פון דריי חשובע בעלי־בתים, מיט דער האָפֿנונג אַז דאָס וועט גרייכן קיין ווישניוויץ פֿאַר פּסח, און עס וועט העלפֿן לינ־דערן די נויט פון די אַרעמע מענטשן פון שטאָט.

און עס איז געלונגען. די געלט האָט דערגרייכט אין צייט, און אַ שטענדיקע קאָרעספּאָנדענץ הייבט זיך אָן, און דאָס גיט דעם קאָמיטעט נייעם מוט צו אַרבעטן פֿאַר אַ גרעסערן פּאָנד, און עס געלונגט, — מער אָדער ווייניקער. ביז יוני 1920, וועלכע אָנגעזאַמלט אַ זייער באַדייטנדע סומע, אָחוץ וואָס מען שיקט קיין ווישּ־ניוויץ וויכטיקע סומען ביי פֿאַרשידענע געלעגנהייטן.

אין דער זעלבער צייט שאָפט זיך אַ באַוועגונג צו שיקן אַ פּערזענלעכן שליח קיין ווישניוויץ, מיט אַ דאָפּלטער אויפגאַבע: צו ברענגען אַלגעמיינע הילף אין שטאָט, און אויך הילף צו איינצלנע וועלכע נויטיקן זיך, ווייל די פּוילישע רעגי־רונג פלעגט אַזוי מאַנעווירירן מיט דער וואַליוטע פון די דאָלאַרן, אַז עס פלעגט פּשוט זייער וויניק בלייבן פון זיי. און צווייטנס, אַריבערצופּירן אָפּידייוויטס פון היגע קרובים, און אויך טאַקע געוונג פּינאַנציעלע מעגלעכקייטן, אַז די וואָס האָבן אַ געלעגנהייט צו פֿאַרלאָזן ווישניוויץ און קומען קיין אַמעריקע זאָלן דאָס קענען דורכפּירן.

ברודער לוי ראָטמאַן, אייגנער פון די אַקטיוווע טויער אין סאָסייטי און אין רעליף, באַשליסט פערזענלעך צו פֿאָרן קיין ווישניוויץ, אַריבערצוברענגען זיין משפּחה. דער קאָמיטעט פֿאַרשטענדיקט זיך מיט אים ער זאָל האַנדלען אַלס פֿאָר־שטייער פון דער סאָסייטי, און מיט זיך מיטפּירן אַזוי פיל מזומן צו קענען נאָכ־קומען אַלע נויטן פון די וואָס וועלן זיך אָפּרופן.

גלייכצייטיק איז אויך געפֿאָרן וויליאַם קראַסנאָוו צו ברענגען זיין משפּחה קיין אַמעריקע, און האָט אויך מיטגעהאָלפן אין דער רעטונגס אַרבעט.

די אונטערנעמונג ענדיקט זיך מיט אַ קאָלאָסאַלן ערפֿאָלג. מען ברענגט פֿאַ־פּירן, — דאָס הייסט „ליגעל אָפּידייוויטס״, און אויך מזומן, אַזוי אַז עס זאַמלט

זיך אַן אַ סומע פון 55,000 דאָלאָר. דער רעליף, דאָס הייסט דער קאָמיטעט גיט אויך איבער אַ גרויסע סומע געלט.

איך געדענק עס ווי עס האָט ערשט נעכטן פּאַסירט, ווי ער האָט זיך אַרומ־געבעט מיט אַ געלט פּאַסיק, וואו עס האָט זיך געפונען 55 געלט־באַנקנאָטן, און יעדער באַנקנאָט האָט באַטראָפן טויזנט דאָלאָר אין אַמעריקאַנער געלט, אַחוץ אַנדערע קניפלעך. דאָס איז געווען אַרום יולי 1920. ער איז מיט מזל אָפּגעפאָרן, און טאַקע מיט מזל צוריקגעקומען אין נאָוועמבער 1920, מיטברענגענדיק מיט זיך 262 מענטשן, אַחוץ אייניקע וועלכע האָבן געמוזט בלייבן שטעקן ביים שיף צוליב פאַרשידענע סיבות, ביז זייערע קרובים האָבן זיי דורך דער צייט בעזאָרגט, און זיי זענען געקומען מיט אַ פּאָר וואָכן שפּעטער.

נאַטירלעך זענען מערסטע פון די נייע אַריבערגעקומענע געווארן מיטגלידער פון דער סאָסייטי, און דאָס האָט געגעבן דער סאָסייטי אַ ברייטע מעגלעכקייט פון טעטיקייט און אינהאַלט.

די מיטינגען זענען צו יענער צייט געווען זייער באַליבט, און דער רעליף קאָ־מיטעט איז געווארן וויכטיק אַקטיוו מיט נייע אויפגאַבן. עס ווערט געשאַפן אַ באַוועגונג צו בויען אַ צענטער אין ווישניוויץ און אין דעם צענטער זאָל זיך געפינען אַ בית יתומים, אַ שולע, און אויך אַנדערע פאַרווייַלונגען.

עס ווערט אויך געשאַפן אַ ליי־קאַסע צוזאַמען מיטן דזשאָינט, אויף די באַ־דינגונגען אַז מיר, די לאַנדסלייט פון אַמעריקע, פאַרפליכטן זיך צו דעקן אַלע פאַרלוסטן וואָס די ליי־קאַסע וועט פילייכט האָבן.

אָבער די גרויסע פליכטן האָלטן אונז נישט צוריק פון שיקן עטלעכע מאָל דורך דעם יאָר געוויסע סומען אין שטאָט אַריין פאַר די אַלגעמיינע נויטליידנדע. צום ביישפּיל: מצות אויף פּסח, הילף פאַר די אַרעמע לייט פאַרן ווינטער, שיך און קליידונג פאַר אַרעמע קינדער און דערוואַקסענע. אויך העלפט די סאָסייטי מיט באַדייטנדע סומען דעם דזשאָינט, דעם האַיאַס, און אַנדערע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס. אמת, עס קומט נישט אָן לייכט יעדעס מאָל ווען די קאָמיטעט ווענדעט זיך צו דער סאָסייטי נאָך אַ שפּענדונג, געפונען זיך אַלע מאָל קעגנער וואָס לאָזן נישט אַנרירן די הייליקייט פון דער קאַסע פון דער סאָסייטי. אָבער דאָס גיט נאָר צו קאָליר צו די מיטינגען און מערסטנטייל געלינגט דעם קאָמיטעט. אַנשטאָט דאָס זאָל אָפּשוואָכן די סאָסייטי, — ווי אייניקע דענקן, — ווערט די סאָסייטי אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער.

אין יאָר 1930 ווערט אונזער לאַנד איינגעוויקלט אין אַ שרעקלעכן קריזיס. אייניקע פון אונזערע ברידער ווערן פאַראָרעמט, הילף ווערט נויטיק אין אונזער אייגענער סביבה. עס פאָדערט זיך אַ נייער צוגאַנג צו דער לאַגע, — עס ווערט געשאַפן אַן ראַט־קאָמיטעט פון דער סאָסייטי מיטגלידערשאַפט. זייער אויפגאַבע דאַרף זיין צו לייזן דעם פראָבלעם, און אויך אַנדערע פראָבלעמען וואָס ווען פילייכט מיט דער צייט אַרויפשווימען. און די זעלבע טוער פון דער רעליף מיט

זייער קליינע אויסנאַמען גייען אַריין אין דער ראַט־קאָמיסיע. זייער ערשטער אויפטו איז צו שאַפן אַ ליי־פאָנד אין דער סאָסייטי, אַזוי אַז די בערידער וועלכע זענען געטראָפן פון דעם קריזיס זאָלן קענען אַן הלוואה אָן פּראָצענט און אויף זייער לייכטע אויסצאָלונגען.

אייניקע ווערן דורך דעם אויפטו ממש געראַטעוועט. קליינע ביזנעסלייט ווערן געהאָלפן, כדי זייערע קרעדיטאָרס זאָלן זיי נישט צושפּאַרן צום וואַנט. אייניקע ווערן געשטיצט ביז זיי הויבן ווידער אָן אַרבעטן און דערנאָך צאָלן זיי אָפּ צו־ביסלעך. צו דער זעלבער צייט ווערט ווישניוויץ נישט פּאַרנאַכלעסיקט, און קריגט יערלעכע שטיצע.

עס קומט דער יאָר 1933. פּרעזידענט רוזוועלט באַפעלט פּאַרמאַכן די בענק און עס איז נישט ערלויבט אַרויסצושיקן קיין געלט פון אַמעריקע. און דאָ רוקט זיך דער יידישער פּסח אַלץ נענטער און נענטער. דער קאָמיטעט איז זייער פּאַר־זאָרגט... די ווישניוויצער יידן וועלן חלילה נישט האָבן קיין מצות אויף פּסח, ווייל עס איז שוין געווען אַ טראַדיציע צו שיקן קיין ווישניוויץ עטלעכע הונדערט דאָלאָר פּאַר יעדן פּסח. מען האָט זיך אַן עצה געגעבן, און אונזער געלט איז גע־קומען קיין ווישניוויץ אין צייט פּאַר פּסח.

צו יענער צייט, דאָס הייסט אין די פּריסטע 30־קער יאָרן, איז געשאַפן גע־ווארן אַ באַווענונג צווישן אייניקע סאָסייטי בריידער צו אַרגאַניזירן אַ יוגנט־קלוב כּון אונזערע קינדער, מיט פּולער אָטאָנאָמיע, אָנצופירן זייערע ביזנעס אויף זייער אייגענעם שטייגער, נאָטירלעך אויף דער ענגלישער שפּראַך און אונטער דעם אויפזיכט פון דער סאָסייטי. ליידער איז פון דעם גאָרנישט געווארן, וואָס איך באַדויער שטאַרק ביזן היינטיקן טאָג. אָבער אַנשטאָט אַ יוגנט קלוב איז געשאַפן געווארן די ווישניוויצער ליידיס סאָסייטי, וואָס פּאָדערט אַ באַשרייבונג פּאַר זיך זעלבסט, און איך לאָז דאָס צו די וועלכע זענען מער באַקאַנט מיט זייערע אַק־טיוויטעטן.

די צייט שטייט נישט אויף איין אָרט. מיר הערן זייער טרויעריקע גרוסן פון אייראָפּע און מיר טוען אַלעס וואָס נאָר מעגלעך צו פּאַרלייכטערן די נויט פון אונזערע בריידער און שוועסטער אין אייראָפּע בכלל און פון ווישניוויץ בפרט. ביז דעם יאָר 1939, ווען דאָס גרויסע אומגליק איז געקומען אויף דער וועלט, און איבערהויפט אויף אונזער פּאָלק ישראל. אַלע פּאַרבינדונגען מיט דער אַלטער היים ווערן איבערגעריסן. אויך אונזער לאַנד ווערט אַטאַקירט, און דער פּייער צושפּרייט זיך אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער. אונזערע קינדער ווערן פון אונז אַוועקגענומען, עס זעט זיך נישט קיין שטראַל פון האָפענונג. דער קאָמיטעט קומט זיך ווידער צוזאַמען. די שטאַרקערע טרייסטן די שוואַכערע. מען נעמט זיך צו־זאַמען מיט פרישע כוחות, און דער רעליף ווערט ווידער אָפּגעפּרישט. מען הייבט ווידער אָן צו זאַמלען אַ פּאָנד, מיט דער האָפענונג אַז אפשר וועט געשען אַ נס און מען וועט הערן פון אַ לעבעדיקן וועזן. און אַז מען לעבט, דערלעבט מען.

דער פייער האָט זיך אייגנעלאָשן, עס רויכערן זיך נאָך אירע האָליווּעשקעס אין כאָלק, אָבער אָפּיציעל האָט זיך די מלחמה געענדיקט. מיט דער צייט האָבן מיר אויסגעפונען אַז אַ פּאָר הונדערט נפשות האָבן זיך דאָך גערעטעוועט. און דער רעליף קאָמיטעט איז געוואָרן אַלס מער און מער אַקטיוו, און אין דער צייט פון 1943 ביז 1950 איז דעם קאָמיטעט געלונגען צו שאַפן נאָענט צו פערציק טויזנט דאָלאָר, מיט וועלכן מיר האָבן געהאָלפן אונזערע אומגליקלעכע אויף פּאַרשידענע אופנים.

1948 — עס ווערט פּראָקלאָמירט מדינת ישראל. פון אַלע ווינקעלעך פון דער פּאָרשאָלטענער איראָפּע און אָפריקע שטראָמען אונזערע אומגליק־געטראָפענע שארית הפליטה קיין ארץ ישראל. אָבער ליידער קען זיי די נייע געשאַפענע לאַנד נישט געבן קיין דאַך איבערן קאָפּ. אַחוץ דעם דאָרף מען יענע מענטשן באַזאָרגן מיט אַנדערע נויטוועניקייטן. עס פאָדערן זיך ריזיקע סומען, איבערהויפט אַמעריקאַנער דאָלאָרן.

די יידישע גאַס שטורעמט אויף. אויך אין אונזער סאָסייטי ווערט אַ גערודער. דאָ קען מען נישט אָפּקומען מיט דעם געווויינלעכן ביישטייער צו דעם יונייטעד דזשואיש אַפּיל, וואָס מיר צאָלן יעדן יאָר. איצט פאָדערט זיך אַ גאַנץ אַנדער צוטריט.

מאַי 10־טן, 1948, פּאַרזאַמלט זיך די ראַט־קאָמיסיע, וואָס זענען אויך די טויער פון דעם רעליף, און אָן קיינע קעגנערשאַפט ווערט באַשלאָסן אַז די ווישניוויצער סאָסייטי פאַרפליכטעט זיך צו שאַפן אַ געוגנדע סומע צו באַזאָרגן עטלעכע פּאַמיליעס מיט וואוינונגען אין ישראל. אַ וואוינונג קאָסט 2,500 אַמעריקאַנער דאָלאָר. געראָטן און געטאָן! און טאַקע ביי דעם זעלבן מיטינג ווערט אויסגעשריבן אַ טשעק אויף 2,000 דאָלאָר, און אין עטלעכע טעג שפּעטער האָט די יונייטעד דזשואיש אַפּיעל געקראָגן 3,000 דאָלאָר, מיט אַ צוזאָג אויף צו געבן נאָך און נאָך. און ביזן היינטיקן טאָג שאַפט די סאָסייטי גרויסע סומען אַלע יאָר פאַר דעם פּאָר־אייניקטן יידן אַפּיעל, און קען אויך שטאָלצירן מיט דעם פּאַקט וואָס מיר האָבן געקויפט פּאָר אַ באַדייטנדע סומע באָנדס פאַרן קיום פון אונזער נייער היימלאַנד — ישראל.

וויסנדיק, אַז די הסתדרות זאָמלט דאָ געלט, און וויסנדיק אַז זייערע זאָמלונגען ברענגען גוטע רעזולטאַטן, איז אין סאָסייטי געשאַפן געוואָרן אַ טראַדיציע, אַפּצוגעבן אַ מיטינג איין מאָל אַ יאָר, ווו עס ווערט געשאַפן נאָענט צו טויזנט דאָלאָר. די טראַדיציע האָלט שוין אָן אַרום 10 יאָר.

אויך די „יונייטעד טשאַריטיס" און אַנדערע גרעסערע און קלענערע אַרגאַניזאַציעס ווערן נישט פאַרנאַכלעסיקט, און די סאָסייטי שטיצט מיט יערלעכע ביישטייערונגען פון דעם ערשטן יאָר פון איר עקזיסטענץ.

אין 1953, ווען די סאָסייטי האָט געפייערט איר 50־יאָריקן עקזיסטענץ, האָב איך, זייענדיק אַ חבר אין איר פאַר די לעצטע 40 יאָר, און זיך כמעט באַטייליקט

אין די אַלע אויסגערעכנטע אַקטיוויטעטן, האָב איך געזאָגט: איך בין שטאָלץ צו זיין אַ גליד פון דער משפחה וואָס רופט זיך „ווישניוויץ בראָדערס בענעוואָ־לענט סאָסייטי". איך האָף און ווינטש אַז די סאָסייטי וועט נאָך עקזיסטירן פאַר לאַנגע יאָר, און די אַלע איצטיקע, און די נייע צוגעקומענע מיטגלידער וועלן זיך דערלעבן צו באַטייליקן אין דעם 75-יעריקן אָדער דימענטענעם יובי־לעאום. אמן ואמן.

מאיר

ווישניוויץ — אדאפטירט

לויט דער איניציאַטיוו פון גדעון האוזנער, דער געוועזענער רעגירונגס־יוסטיץ־ראַטגעבער און באַשולדיקער אויף דעם אַדאָלף אייכמאַנס פּראָצעס, איז ענטשטאַנען די טעטיקייט וואָס איר צוועק איז פאַראייגענען אומגעקומענע יידישע קהילות דורך שולן אין ישראל.

אַ שולע וועלכע פאַראייגנט, שטודירן אירע שילער די געשיכטע פון דער דאָזיקער קהילה, קומען אין קאָנטאַקט מיט די לאַנדסלייט פון דאָרטן, נעמען אויף ביי זיי איינצלהייטן און דאָקומענטאַרע פאַקטן וועגן דער פאַרגאַנגענהייט פון באַהאַנדעלטער קהילה פאַר דער היטלער אָקופאַציע, באַזונדערס ביי די שטעטישע וועלכן זענען לעבן געבליבן, נאָטירן די טרויעריקע געשעהנישן וואָס זענען געשען מיט דער באַפעלקערונג אין דער צייט פון היטלער־רעזשים. די שילער אונטער דעם איינדרוק פון די באַריכטן שרייבן אויף דער טעמע און פאַרפליכטן זיך צו זיין די פאַראייביקער פון דער קהילה, אַ מין לעבעדיקער מאָנומענט פאַר די אומגעקומענע מאַרטירער און היטער פון זכרון, וואָס געדענקען די רואינירטע שטאָט, מיט אירע טייערע יידן די אומגעקומענע.

שוין מער ווי 400 שולן האָבן פאַראייביקט אומגעקומענע קהילות.

מיר ווישניוויצער זענען אַדאָפּטירט געוואָרן דורך דער בנימינער רעגירונגס־שולע. אַ פיינעם „שידוך" האָבן מיר געשלאָסן. אונזער „מחותן" איז דער באַ־וואוסטער פילאַנטראָפּ וועלכער האָט געגרינדעט די ערשטע קאָלאָניעס אין ישראל — באַראָן בנימין (עדמונד) ראָטשילד, אויף זיין נאָמען איז, אַלס דענקמאָל, גע־גרינדעט געוואָרן די מושבה בנימינה אין יאָר תרפ"ג (אוקטובר 1922) ביי די בערג פון שומרון אויפן וועג חיפה—תל־אביב.

די פייערלעכע אָפּיציעלע פאַראייגענונג מיט דעם אַקט פון אונטערשרייבן די „מגילת הנצחה" (פאַראייביקונגס בויגן) איז פאָרגעקומען אין טאָג, כ"א אדר תשכ"ח (15.2.68) אין בנימינה אין דער אָנוועזנהייט פון אָרטיקע געזעלשאַפט־לעכע אָנפירער, אַלע לערער, שילער און כמעט די גאַנצע באַפעלקערונג מיט די פאָרשטייער פון ווישניוויצער לאַנדסלייט אין ישראל. די „מגילה" ווערט איבער־געגעבן און דעפאָזיטירט אין „יד ושם" אין ירושלים ווי עס ווערן געזאַמלט אַלע היסטאָרישע דאָקומענטן וועגן די יידישע קהילות, וועלכע זענען טראַגיש ליקווי־דירט געוואָרן דורכן היטלעריזם.

אין טאָג פון פראָקלאַמירן די אַדאָפּטאַציע, איז דערשינען אַ בראָשור, גע־שריבן דורך די שילער. מיט אַלזייטיקן רייכן אינהאַלט וועגן ווישניוויץ. ס׳איז צו באַוואונדערן ווי די שילער, אַלע צוזאַמען און יעדער פאַר זיך, באַהאַנדלען קאָלעקטיוו די אָנגעצייכנטע טעמע, גלייך ווי זיי לעבן איבער מיט אַלע פובערן דאָס אַמאָליקע ווישניוויץ — פון איר אָנהויב ביז איר אונטערגאַנג און דאָס נאָר

אַ דאַנק דעם, וואָס מיט זייער ערנסטער באַציאונג האָבן זיי גרינטלעך אויסגע־
פּאַרשט דעם באַהאַנדלטן מאַטעריאַל און אים פאַרפילט און אויסגעשעפט דורך
די אויִדיענצן מיט די ווישניוויצער.

באַזונדער איז צום אונטערשטרייכן די איניציאַטיוו און אַקטיוויטעט פאַר
דער אַדאַפּטאַציע פון דער לערערין, אונזער אַ שטעטישע, רחלה קעלנער, די
טאָכטער פון לאה׳קי און חיים וולף בריק, משה שפּיגלמאַנס אייניקל. אויך איר
מאַן האָט געווידמעט פיל אויפמערקזאַמקייט, צייט און מי פאַר דער טעכנישער
אַרבעט און צוגעגרייט גלענצנדע בילדער־גאַלעריע אין פאַרגרעסערטן מאַסשטאַב
פון אונזער שטאָט, אַז עס האָט געמאַכט דעם איינדרוק פון אַן אימפּאָזאַנטער אויס־
שטעלונג גלייך ווי ווישניוויץ, וועו עס האָט געלעבט.

יוסף שאצקי

דער שם טוב פון די ווישניוויצער

צוריק מיט יאָרן, איז אַ שטראָם פון אונדזערע 260 ווישניוויצער אָנגעקומען אין פרייען לאַנד אַמעריקע — וגם אני בתוכם.

איך דערמאָן זיך אין דעם ערשטן צוזאַמענקום פון אונדזערע נייע אַריבער־געקומענע שוועסטער און ברידער פון ווישניוויץ אין העניגטאָן זאַל, אויף דער צווייטער גאַס, ניו יאָרק. מיין פעטער, מאיר בליישטיין, אַ גרינדער און טיכ־טיקער אַרבעטער פון דער סאָסייטי, האָט מיך מיטגענומען מיט זיך, עס קלינגט נאָך יעצט אין אויער דער רעש און פרייד וואָס האָט געשוועבט אין דעם זאַל. יעדער נײַ־אַריבערגעקומענער איז געווען אויסגעפוצט יום־טוב׳דיק, אין די נייע בגדים, וואָס זיערע קרובים האָבן זיי באַקליידט, יעדער איינער האָט זיך געפילט גליקלעך צו זיין אין דעם נייעם פרייען לאַנד אַמעריקע. כאָטש די געפילן זענען געמישטע, פון פרייד און לייד, דאָס הייסט, מען האָט זיך געפרייט וואָס מען איז אין אַזאַ פרייַ לאַנד, דאָך איז יעדן געלעגן אין זינען די ליבע און טיערע וועלכע זענען פאַרבליבן אויף יענער זייט ים און נישט געהאַט די מעגלעכקייטן זיך צו באַפרייַען פון דעם פינצטערן לאַנד פוילן.

עס איז באַלד שטיל געוואָרן. דער דאַמאַלסדיקער פרעזידענט, ר׳ פרנס, האָט באַלד אַ קלאַפּ געטאָן מיט דעם האַמער און גערופן דעם מיטינג צו אָרדנונג. עס איז שטיל געוואָרן אין זאַל, יעדערער האָט פאַרנומען זיין פלאַץ. דער פראָ־טאָקאָל סעקרעטאַר האָט פאָרגעלעזן דעם פראָטאָקאָל, און ס׳איז באַלד גוטגעהייסן געוואָרן.

שפעטער האָט דער פרעזידענט פראָקלאַמירט אַ מאַניפעסט פאַר אַלע נייע אַריבערגעקומענע אַריינגענומען צו ווערן אין דער סאָסייעטי פריי אַלס מיט־גלידער, וואָס איז באַלד גוטגעהייסן פון די מעמבערס. און אַזוי זענען אַלע נײַ־אַריבערגעקומענע געוואָרן מעמבערס פון דער סאָסייטי, — וגם אני בתוכם.

איך בין דאָן געווען זייער יונג, און ניט פאַרשטאַנען די וויכטיקייט און גרויסקייט פון דער סאָסייטי אַרבעט און בין אַוועקגעשטאַנען פון זייער פיל מיטינגען. שפעטער מיט עטלעכע יאָר האָט געטראָפן איין אומגליקספאַל, און ערשט דאָן האָב איך זעלבסט דערפילט די ברודערלעכקייט, איבערגעגעבנהייט און געטריישאַפט פון אונדזערע ווישניוויצער סאָסייטי ברידער. אייניקע ברידער האָבן מיר באַזוכט אין שפיטאָל אַ פאָר מאָל און דורך זייער טרייַע טרויסט און שטיצע בין איך דאָן אַרויס פון שפיטאָל, כאָטש נאָך נישט אינגאַנצן אַ גע־זונטער. און דאָן האָב איך באַלד אָנגעהויבן צו פאַרשטיין דעם גרעסטן מענטש־לעכן געפיל, וואָס ליגט אין אונדזער פאָסיר־וואָרט „לב טוב״. איך האָב דאָן באַשלאָסן, אַז אַזוי שנעל ווי השי״ת וועט מיר צוריקגעבן מיין געזונט, זיך

אַנצושליסן אין דער הייליקער, וויכטיקער און נאָבעלער אַרבעט פון אונדזער סאָסייטי, און האָב באזוכט יעדן מיטינג און מיטגעאַרבעט מיט גרויס פלייסיקייט.

עס האָט דאָן עקזיסטירט אַ רעליף. מיט וועלכן מיר זענען צו הילף געקומען די נויטלײדנדע אין ווישניוויץ, ווי אויך דאָ.

איך בין געקומען מיט אַ פּאָרשלאָג, אַרויסצופּאָרן באַזוכן די לאַנדסלייט אַריבּ ניו־יאָרק, ווי מידעלטאַון, קאָנעטיקוט, האַרטפּאָרד, באָסטאָן, טשעלסי, לאָרענס. און נאָך שטעטלעך וואו ס׳געפינען זיך ווישניוויצער. מיין פּאָרשלאָג איז אָנגענומען געוואָרן. איך האָט זיך אונטערגענומען, — אויף אייגענע קאָסטן, — אַרויסצופּאָרן מיט מיין אייגענע מאַשין. צו מיין ערשטער אַרויספּאָר איז אברהמצי קאָפּ ע״ה מיטגעפּאָרן. מיר האָבן באַזוכט פילע ווישניוויצער לאַנדסלייט און מען האָט אונדז זייער נאָבל און גוטהערציק אויפגענומען און זיך וואַרעם אָפּגערופן, ווי נאָר ווישניוויצער קענען. מיר האָבן צוריקגעבראַכט אַ שיינע סומע געלט. די אַרבעט איז אַזוי אָנגעגאַנגען פּאַר עטלעכע יאָר מיט אַנדערע בריידער וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין דער נאָבעלער אַרבעט, ווי ברודער לייבל ראָטמאַן, נייטען וואוירטש, צוזאַמען מיט מיר. מיר האָבן געשאַפן פיל געלט יעדן יאָר, מיט גרויס כבוד.

יאָ, אונזערע ווישניוויצער, ווו זיי זאָלן נישט זיין, — זענען אַלעמאָל צו הילף געקומען יעדן נויטבאַדערפטיקן צוועק און אינסטיטוציע. יאָ, מיר מעגן שטאָלצירן מיט דער גרויסקייט פון אונזער ווישניוויצער סאָסייטי. זאָל השי״ת העלפן מיר זאָלן אַלע זיין געזונט און קענען פייערן אונזער 75 יעריקער יובילעאום.

מיט שטאָלץ רוף איך זיך אָן:

בריידער פון דער ווישניוויצער סאָסייטי! מיין רוף צו אַלע ווישניוויצער מיטגלידער און סתם ווישניוויצער לאַנדסלייט, זיך אָנצושליסן אין דער נאָבעלער אַרבעט אויפצוהאַלטן דעם פונדאַמענט פון דעם גרויסן בנין וועלכער האָט אַ שם גדול כמעט על כל העולם פּאַר יאָרן לאַנג, אַז עס זאָל קענען איבערגיין בירושה מדור דורות.

אברהם אוועַרבוך
ניו־יאָרק—תל־אביב

ווישניוויצער אין ישראל און אין אמעריקא

(מעדיטאַציעס אויף מיין באַנקעט אין תל־אביב 1969)

ס׳דערמאָנט זיך מיר אברהם רייזינס אַ ליד וועגן יידישער עמיגראַציע קיין אַמעריקא, וואָס ער האָט געשריבן צוריק מיט 60 יאָר. דאָס ליד ענדיקט זיך אונגעפער אַזוי:

עס ציט זיי צו אונדז
און אונדז ציט צו זיי
און קריק זענען מיר ברידער
אין וועלט טיילן צוויי

דאָס איז געווען די שטימונג פון יידישן עמיגראַנט אין יענער צייט. קומענדיק אין אַ ניי לאַנד אָן אַ שפראַך, איינזאַם, עלנד און דערשלאָגן, זוכנדיק אַ נייעם באָדן פאַר עקזיסטענץ האָט ער זיך געטוליעט צו היימישע, צו אַלטע באַקאַנטע. ער האָט זיי געפונען נאָר צווישן זיינע שטעטישע, צווישן זיינע אָדער זיין עלטערנס שכנים, פריינט, באַקאַנטע פון דער אַלטער היים, און אין דער „נייער" וועלט, וואָס האָט זיך געשאַפן פון מענטשן־צוזאַמענשמעלץ האָט זיך געשאפן די „סאָסייעטי", די פאַריינען פון די שטעטישע.

די סאָסייטי האָט אויסגענוצט די פאַרגאַנגנהייטס קניפן, כדי פון זיי שאַפן אַ מענטשלעכן כוח פאַר מענטשלעכע הילף, די סאָסייטע האָט געשאַפן אַן אַד־רעס פאַר איינזאַמע מענטשן אין דער נייער וועלט, וואָס אירע הילף־אַדרעסן זענען נישטאָ אָדער נישט באַקאַנט.

אין דער זעלבער צייט כמעט פאַלט אויס די עפאָכע פון חבת ציון (אָן געזנשטריכלעך) און „שיבת ציון".

די אידאאלסטע יוגנט באַפליגלט מיטן חלום פון גאולה, געטריבן פון באַ־גרענעצונגען און עקסצעסן, באַגייסטערט מיט נאַציאָנאַל־מענטשלעכן געדאנק פון אויפבויען אַ היים פאַרן געפלאָגטן פאָלק איינמאָל־פאַר־אַלעמאָל האָט זיך אויפגעהויבן און אַוועק קיין ארץ ישראל.

צווישן זיי אויך ווישניוויצער יוגנטלעכע פון דעם זעלבן סאָרט זענען פאַר־פאַרן קיין ישראל. זיי האָבן געווואוסט וואָס ס׳שטייט זיי פאָר. די אידעאַליזאַציע פון טריקענען זומפן, האַקן שטיינער, אויסשטיין קרענק און קלימאַטן שוועריי־קייטן, האָט נעבן ביי פעסטגעשטעלט, אַז די אַלע שוועריקייטן זענען דאָ אין לאַנד פון די חלומות און גייען אַהער הייסט גיין אויף אַזאַ ריזיקא פון איינשטעלן

די יוגנטלעכע יאָרן פאַר אַ אידעאל, וואָס ווער ווייסט צי וועט ער זיך פאַרווירקלעכן.

דאָך זענען זיי געגאנגען.

איז צווישן די צוויי „וועלט זוכער" געווען אַ קליינער אונטערשייד אַ וועזנטלעכער, דאָס הייסט אין דער צייט ווען קיין אַמעריקע איז מען געקומען זוכן קליינע גליקן און באַצאָלט דערפאַר מיט עלנטקייט, האָבן די אין ישראל געזוכט דאָס גרויסע גליק פאַרן פאָלק און געווונען, אַז די עלנטקייט איז יעדנס גלייך און זי איז פאַראויסגעזען פאַר יעדן און מלכתחילה געגומען אין באַטראַכט.

***

אין דער צווישנצייט איז אָפגעפלאָסן אַ גאַנצער האַלב יאָרהונדערט. אַ יובל פול מיט גוואַלדיקע קאַטאַסטראָפעס. בלוטיקע געשעענישן און דער בלוטיקסטער פון אַלע וועלט און מענטש אומגליקן — דער היטלעריזם אומגליק, וואָס די וועלט ווייסט נאָך נישט ביז וואַנען זיינע שפורן וועלן דערגרייכן.

און ס׳איז אַנגעשריבן געווארן דאָס ווישניוויצער יזכור בוך.

געשריבן האָבן עס די עדי ראיה פון דעם היטלער פלאָג און די ישראלער אַ צוזאַמענפאַרונג פון די וואָס האָבן פאַרשפעטיקט דעם וועג צו גאולה און די וואָס האָבן מיטגעמאַכט די שווערקייטן פון דער גאולה. ברידער פון פארשידענע לעבנס־עטאַפּן שרייבן צוזאַמען די מאַרטיראָלאָגיע פון אונדזערע עלטערן, ברידער, שוועסטער און חברים און שכנים. צוזאַמען שטעלן זיי אַ מצבה זייער אָפּשטאַם־שטעטל און לאָזן זיך וויטער צוזאַמען אין אַ וועג פון קאמף, ארבעט, שווערקייטן און דערגרייכונגען. מיטן קוק פאַראויס צו דער צוקונפט וועגדן זיי זייער בליק צו די גרויסע ברידער קברים, פאַרגעסן זיי נישט און אין נאַמען פון זיי די באַערדעטע אין די קברים וועט פאַר זיי דער וועג פון גאולה אין ישראל אַ נויטוועגדיקייט, אַ אידעאל, א קאַנקרעטע לעבנס־באַשעפטיקונג, אַ אינהאַלט פון אַ דור, וואָס וויל צוגרייטן אַ בעסער ברידער־לעבן פאַר די קינפטיקע דורות.

בייַ שיין פון דעם זאָגאַר פאַרשפּעטיקטן בוך וועט בולט דער טיפער אונטערשייד פון די ווישניוויצער דאָ אין ישראל און די פון אַמעריקע.

אין דער צייט, וועו דאָ אין ישראל פילט זיך אָפּ אַ טיפער אינטערעס אין דעם אַביעקט כון בוך — אין ווישניוויצער אָפּשטאַם און ס׳וואָקסט אויס אַ הייסע צוגעבונדנקייט צו אים אין דער זעלבער צייט אין אַמעריקע פילט זיך אַ גלייכגילטיקייט צום סענטימענט פון געבורט־פלאַץ. דער דור, וואָס האָט שווער אויסגעטראָגן זיין עלנדקייט אין אַמעריקע מיט דער הילף פון דער סאָסייעטי, איז צו איר גלייכגילטיק, און זיין נאָכוווקס, די קינדער זייערע, אדוואָקאַטן, דאָקטאָירים, פיזיקער, וויסנשאַפטלער, רבנים און אויך דערפאָלגרייכע ביזנעס לייט, צווישן זיי אַ פאָר מיליאָנערן נישט פון שלום־עליכם׳ס שניט, נאָר דוקא פון אַמעריקאנער פאַרנעם. די קינדער, ווי זיי וואָלטן געפילט, אַז דער אַלטער דור האָט נישט

געקלערט וועגן אַ גאולה פאַר דורות, נאָר געלאָפן פערלייכטערן זיך אַליין דאָס לעבן, זענען זיי אויך גלייכגילטיק צו דעם געקייטל פון דורות און די ווישני־ וויצער סאָסייעטי ווערט אַ פלאַץ פאַר גמ"ח קאַסע און צילאָזע זיצונגען און טרעפונגען און אונענדלעכע גלייכגילטיקייט. אפשר... אַ גלייכגילטיק נישט נאָר צו דער סאָסייטי איז דאָס, ס'איז אפשר אַ גלייכגילטיקייט אַן אַלגעמיינע, ווי עס טרעפט ביי מענטשן, וואָס זייער פאַרגאַנגענהייט שפּיגלט זיך פלוצים אָפּ אין אַן ענלעכער שיינרייכער פאַרגאַנגענהייט און זי ווערט פלוצים בלאַס, בלאַס, בלאַס.

אין ישראל איז אַ פאַרגאַנגענהייט מיט פראַכט, איז דער אינטערעס גרויס. די בירגער שטאָלצע, האָפערדיקע אויף אַלע געביטן מיט בלוט דערוואָרבענע דערגרייכונגען אויף אַלע געביטן, מיליטערישע, פאָליטישע, עקאָנאָמישע, ממש אַ נס לגויים. די וועלט שטייט פאַרגאַפט, נישט קאָנענדיק דערקלערן דעם סורפריז פון דערפאָלג. די וועלט איז אַזוי צו זאָגן נישט גלייכגילטיק צו ישראל ווי ישראל אַן און פאַר זיך.

און ס'וויל זיך מיר זאָגן: ווי מאַכט מען עפּעס, אַז מיר אין אמעריקא זאָלן מאַכן אַ סאָסייעטי מיט אייך דאָ. איר זאָלט אונדז באַהויכן מיט אייער גייסט פון התלהבות מיט אייער אונגלייכגילטיקייט.

און כ'וועל פאַראַפראַזירן רייזענען:

ס'זאָל אייך ציען צו אונדז
און אונדז זאָל צו אייך
און איינס זאָלן מיר זיין
אין צוויי וועלט־טיילן גלייך.

עפּולה, 1.10.69.

מ. אלף

מיט בריידער פון ארגענטינע

(פעברואר 1961)

אַ גרויסע פרייד — ס׳איז טאַקע אַ גרויסע פרייד זיך באַגעגענען מיט די געסט פון אַרגענטינע. נאָך 10־ליקער יאָרן וויִ מיר האָבן זיך געשיידט. דאַמאָלס זענען מיר געווען בלאָדזשענדיקע נשמות, אָן אַ וואָס, אָן אַ וועג, אָן אַ וואוהין. מיר זענען געווען אָן אַ פערעספעקטיוו אין דער צוקונפט, געקעמפט אין שטאַרקע קאָנווואולסיעס זיך אַרויסרייסן פון דער סביבה. אָנגעשלאָסן וויִ אין געטאָ, אין גרויען קליינשטעטלדיקן לעבן, געזען דעם וועג אין לעבן מיט שוואַרצע גלעזער. אָרעם אין מיטלען, פאַרצווייפלטע, אָן מעגלעכקייטן זיך אַרויסצוריסן אין דער גרויסער וועלט, און אָפאַטיע און זאָרג פאַרן מאָרגן. און וועג איך זע דאָ שטראַלנדע פנימער, וועג מיר האָבן זוכה געווען שבת אחים, זיצן צוזאַמען ברידערלעך אין אַזאַ צושטאַנד — איז נישט צום פאַרזינדיקן. יעדער פון אונז איז געקומען צו אַ באַפרידענער לאָגע. דאַמאָלס יונגע, באַשיידענע אָן ערפאָרונג, איצט אויסגעוואַקסן, דערוואַקסענע, וויִ יונגע ציטערנדע בוימלעך האָבן מיר זיך צעשפרייט אויף דער גאָרער וועלט, און איצט זען מיר פאַר זיך דאָ אַ הערלעך בילד וויִ ס׳האָט געזאָגט דער גרויסער יידישער קעניג־זינגער: כשתילים על פלגי מים, פון קליינע ציטערנדע בוימלעך זענען מיר זיך צעוואַקסן אין פאַרצווייגטע טענבוימער. ס׳זיצן שוין דאָ מיט אונז זיידעס מיט באָבעס. אַ שיינע בילד, אימפאָזאַנט וועג מיר באַגריסן איצט די ליבע געסט פון אַרגענטינע.

ס׳איז נישט פשוט, צווישן 78 דעלעגאַטן פון אַרגענטינע — 8 וויישניוויצער. וועג איך האָב געלעזן אין דער אַרגענטינער צייטונג אויף 3 שפאַלטן, די רעפּאַרטאַזש וועגן דער דעלעגאַציע קיין א״י, וויִ מען באַשרייבט אויספירלעך וועגן דער אַקטיוויט פון אונזערע וויישניוויצער אין דער דעלעגאַציע, האָט מיך אַרומגענומען אַ וואַרעמע האַרציקע אינטימע פרייד. אַ קליינקייט — די וויישניוויצער חברה שפּאַצירן אין די צייטונגען. איך האָב באַלד געמאַנט דעם חשבון. די יידישע באַפעלקערונג אין אַרגענטינע האָט געציילט ביים ענדע 1958 — 400 טויזנט, אַ קימאַ־לן אַז יעדער דעלעגאַט רעפרעזענטירט מער וויִ טויזנט יידן. ד״ה אונזערע דעלעגאַטן רעפרעזענטירן 40 טויזנט יידן. וויישניוויץ האָט געציילט אין די גאָלדענע צייטן, פאַר דער גרויסער עמיגראַציע 3200 נפשות. קעגן 40 טויזנט — 2300, איז דאָך די וויישניוויצער רעפרעזענטאַנץ אַ גרויסע און אָנזעענדע.

וועג איך וויל מאַכן אַן אַנאַלאָגיע — אַ פאַרגלייך פון אַמאָל אין וויישניוויץ און היינט דאָ מיר צוזאַמען. אַמאָל, אַ שוואַרצע בילד. ס׳כאַפּט אָן אַ מרה־שחורה. אַ גרויי לעבן, אַ פּוסט לעבן, אַ סך פון דער יוגנט פּוסט און פאַסט. מ׳שטיינסגעזאָגט אין צענטער ביים וויישניוויעצער באָלוואַר מיט דעם קלינגנדיקן נאָמען טשעטשעגאָ מאַיאַ, אַ באָלוואַר אָן בוימער, מיט עטלעכע האָלצערנע שטאַכעטן

ביים רויטהויז, יאָרן אָן שטשיקאַטורקע מיט אָפּענע וויטרינעס, אָן שויבן און אַ מאָנטיקדיקן יריד, וועלט די בילד אַקאָמפּאָנירט מיט דער מוזיק פון אַ קאָטע־רינקע מיט 2 פּויערישע בעטלערס, און מיר יונגע נשמות רייסן זיך ווי פון קייטן, מיט שרעק און צווייפל וועגן תכלית. אָבער היינט דאָ, ביי די טישן, אַ פּייערלעך בילד און אַ געהויבענע שטימונג. היינט, יעדער איז געקומען צו זיין ברעג, נישט וויכטיק ווער דאָ אין א״י, ווער דאָרט אין אַרגענטינע אָדער אַמעריקע.

ס׳איז טאַקע אַ גרויס זכות וואָס די אַרגענטינער פון ווישניוויץ זענען ביי דער לאָגע און ביי דעם באַוווסטזיין, האָבן זיך געקענט ערלויבן מאָכן דעם שריט, מאָכן אַ שפּאַציר קיין א״י. האָבן מיר זיך פאָרגעשטעלט אַז אין פעברואַר 1961 וועלן מיר פאָר זיך זען אַזאַ האַרציקע בילד, ס׳איז טאַקע מחייה־נפשות. זייט באַגריסט, ליבע געסט.

ווי געזאָגט, איז אונזער פרייד אַ גרויסע. אָבער פאָרגעסט נישט אַז די פרייד איז נישט קיין פולע. מיר זענען דאָ ברעקלעך פון אַ לעבעדיק ברויזנדן שטעטל. צום באַדויערן האָט דער שיקזאַל געוואָלט, אין אונזער דור זאָל מקויים ווערן די תוכחה פון דער גרויזאַמער נבואה: ס׳זענען געבליבן אין יעדן דאָרף אייגער און אין יעדן שטעטל — צוויי.

ערלויבט מיר דווקא ביי דער געהויבענער שטימונג, צופּאַסן די אַלטע יידישע טראַדיציע. מיר ווייסן דאָך אַז פּסח, ווען אַ ייד זיצט אויף דער הסב־בעט פייערלעך, מיט די בעסטע מאכלים, איז אַ מצווה קייען אַ שטיקל מרור, מיט דעם טעם פון זכר למקדש כהלל. ביי דער געלעגנהייט זאָלן מיר מזכיר נשמות זיין.

דער היטלער־מבול האָט מיט גרויס אַזריות פאָרטרינקן מיליאָנען לעבנס און צווישן זיי טויזנטער אונזערע טייערע און געליבטע, וועלכע האָבן מיט אָפּפער און טרייַע ליבע אונז געגעבן דאָס לעבן און אַז פאָרוואָס פאָרוואָנדלט געוואָרן אין אַ קרבן עולה פאָרן אשמדאי אויף קידוש השם.

די איינציקע טרייסט וואָס די ווישניוויצער, וועלכע זענען איבערגעפלאָנצט געוואָרן יעדער אויף זיין פלאַץ, וועלן אייביק טראָגן דעם אָנדענק נאָך די ווישניוויצער קדושים. מיר טאָרן זיי נישט פאָרגעסן, מיר וועלן נישט פאָרגעסן און מיר קאָנען נישט פאָרגעסן. אַ דאָנק דעם נישט פאָרגעסן זענען מיר דאָ אַלע צוזאַמען.

און איצט צו די ליבע געסט וועגן אונזער אַרגאַניזאַציע, — ארגון יוצאי ווישניביץ באַ״י — די ווישניוויצער לאָנדמאַנשאַפט אין א״י.

מיר האָבן געפילט אַז מיר זענען פאָרפליכטעט צו זיין אין איין קאָלעקטיוו. דאָן וועג ס׳האָבן אָנגעהויבן קומען די ווישניוויצער פון די קאָנצענטראַציע לאָגערן און מען האָט געבראַכט פערזענלעך אינצלהייטן וועגן דעם גרויסן חורבן אין ווישניוויץ. צום ערשטן איז דער אינהאַלט געווען אַ סענטימענטאַלער — פאָר יעדן פרייַז שטעלן אָן אָנדענק פאָר די קדושים. מיר האָבן געפלאָנצט 1000 בוימער אין קדושים וואָלד אויף די בערג פון ירושלים, געשטעלט אַ מצבה, יעדן יאָר אין

טאָג פון דער גרויסער אינקוויזיציע־אַקציע אין ווישניוויץ (כ״ט באב) פאַרזאַמלען מיר זיך אויף אַן אזכרה. ס׳איז אָבער נישט געגנוג. מיר דאַרפן אַלע פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ לעבעדיקער מצבה. מיר אַלע זענען פון איים אָפשטאַם, פון דעם זעלבן פלאַץ, פון דעם זעלבן וויגעלע, וווּ מיר האָבן געהערט צום ערשטן מאָל דער מאַמעס זיס־האַרציקע שטימע פון די קלאַסישע לידעלעך „ראָושינקעס מיט מאַנדלען״, „רויטע פאָמעראַנצן״, וועו זיי האָבן אונז מיטן אַנשלעפן געוועקט צום לעבן, און אונזערע פאָטערס מיט פאַרקנייטשטע שטערנס, האָבן געטראַכט וועגן תכלית פאַר קינדער.

מיר טראָגן אין זיך דעם געפיל פון אונזער שטעטל, ווי ס׳האָט געקלאַפט אַ שטאַרקער פולס פון געזעלשאַפטלעכע ארבעט אין אַלע שיכטן פון דער יוגנט. מיר געדענקן די פרוכטבאַרע ארבעט פאַר קק״ל, קרן היסוד, שטאַרק אַרגאַניזירטע: קן השומר הצעיר, ברית טרומפלדור, החלוץ, החלוץ הצעיר, העובד — און אַלגעמיין ליגה למען א״י העובדת. מיר זענען אימשטאַנד צו עקזיסטירן אויך פאַר די לעבעדיקע. אַ דאַנק דער לאַנדסמאַנשאַפט אין אַמעריקע איז געגרינדעט געוואָרן די „פרנס״ קאַסע, וועלכע איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ נויטוועגדיקע אינסטיטוציע פאַר פראָדוקטיוועּ, קאָנסטרוקטיוועּ צוועקן. מיר זענען נישט איין מאָל מאַכטלאָז, וואָס מער די טעטיקייט ווערט פאַרצווייגט ווערן מיר טאָרמאָזירט ביים אַקעגן קומען די באַדערפענישן.

מיר ווילן אַז דער ווישניוויצער קאָלעקטיוו זאָל קאָנצענטרירן אַלע ווישניוויצער לאַנדסמאַנשאַפטן אין די לענדער ווי ס׳איז מעגלעך אין אַן ארגאַניזירטע לאַנדסמאַנשאַפט מיט דער צענטראָלע אין א״י, ווייל דאָ איז דאָס איינציקע לאַנד פאַר דער יידישער זעלבסטשטענדיקייט.

איך וויל פאַרענדיקן מיט 3 וואונטשן.

דער ערשטער וואונטש:

* איר זייט געקומען, — קומט אָפט.

* דאָס אָנקומען איז געווען אַ באַגריף פון טעם און בייגעשמאַק.

דער שדוך מיט א״י איז חסרון וואָס איז אַ גרויסע מעלה. אַ יונג לאַנד די יידישע מדינה, אַ בת־מצוה. יונג צעווואַקסן זיך, אַנטוויקלט זיך. איר קאָנט נישט זיין חלוצים פון ווייטנס. אגב, ישראל האָט געבויט אייער שטאַנד. וועט ס׳האָט זיך געבויט אַ ניי לעבן האָט געבויט אויך דאָס לאַנד. ווינש איך אייך איר זאָלט באַגליקט ווערן און זיך קאָנען ערלויבן קומען אַהער און זיך אייגנאַרדנען אויף אַ גוטן אופן. עס איז נאָך נישט געקומען די צייט פאַר אַ שדוך — פאַרקנסט זיך (ווישניוויץ מיט פערקנאַסן) דערווייל.

דער דריטער וואונטש:

* קומט קיין אַרגענטינע, באַגייסטערט פון דעם וואָס איר האָט געזען און גיט איבער אַ וואַרעמען הערצלעך־בריידערלעכן גרוס פון אונז אַלע. פאַרוואַנדלט אייער

לאַנדסמאַנשאַפט אין אַקטיוע אָפּטיילונג פון ווישניוויצער קאָלעקטיוו, שטאַרקט אונזערע הענט, זייט מיט אונז אין שטענדיקן קאָנטאַקט און קאָאָפּירט צוזאַמען מיט דער אַמעריקאַנער לאַנדסמאַנשאַפט, ערמעגלעכט אונז פּירן אַ קאָנסטרוק־טיווע, פּראָדוקטיווע אַרבעט פאַר די ווישניוויצער — און ווישניוויץ, דאָרט וווּ מיר האָבן איבערגעלאָזט אונזער קינדהייט, אונזער יוגנט, וווּ עס רוען די ביינער פון די מאַריטערער.

ווישניוויצער לאנדסמאנשאפטן אין אמעריקע און ישראל

די „סאָסייטי" פון די ווישניוויצער שוועסטער און ברידער אין אַמעריקע און די אַרגאַניזאַציע פון די ווישניוויצער אין ישראל (ארגון יוצאי וישניביץ) זענען א מין סיאמער צווילינג, וועלכע ס'איז נישט צום פונאנדערשיידן ווייל נאָר זייער ענגע קאָאָפעראַטיוו טעטיקייט און געגנזייטיקע פארשטענדניש אויפן געזעל-שאפטלעכן געביט איז דער אינהאַלט און געשמאַק פון זייער עקזיסטענץ.

אפֿן גערעדט קומט די בכורה דער „סאָסייעטי" ווייל זי איז געגרינדעט גע-וואָרן מיט דער איניציאַטיוו פון געציילטע מענטשן אין דער שפּיץ פון לואי פרנס ז"ל אין יאָר 1903, דאָן וועט די אַרגאַניזאַציע פון דער ווישניוויצער לאַנדסמאנ-שאפט און ישראל האָט אָנגעפאַנגען איר טעטיקייט ערשט אין 1949, דאָס הייסט מיט א פארשפעטיקונג פון צוויי דורות.

אָבער נישט בלויז דער פריערדיקער דאָטום שטעלט די אסאָסייעטי אויף דער רעכטער זייט פון דער מטבע און אין פאַראויס אין אלגעמיין, נאָר די מאטעריעלע באשטייערונג און די מאַראלישע שטיצע, וועלכע האָבן אונדז דערמעגלעכט שאָפן די ליי-קאָסע און געבן פּראָדוקטיוו הילף און קאָנסטרוקטיוו שטיצע די צענד-ליקער פאמיליעס וועלכן זענען געבליבן נאָכן היטלער-מבול און געקומען קיין ישראל. אָט די מעלות קרוינען די „סאָסייעטי" מיט ערע און רעספעקט אויף דעם לאנגן וועג פון צוזאמענארבייט, ברודערלעכע זאָרג און געגנזייטיקע טעטיקייט ווי ברודער אין אמעריקע און מיר דאָ אין ישראל.

די גמילות חסדים קאָסע אויפן נאָמען פון לואי פרנס ז"ל איז א ביישפיל אינסטיטוציע פאר לאנדסמאָנשאָפטן אין ישראל. דער ארגון יוצאי וישניוויץ האָט סימפאטיע ביי אנדערע אַרגאַניזאַציעס, וועלכע אָבסערווירן זיין טעטיקייט פאָרן ווויילזיין פון זיינע מיטגלידער, מיר מעגן באַהויפטן אַז מיר ווילן זיין טרייע נאָכ-פאָלגער דער אָלטער טראדיציע פון דער „אסאסייעטי".

נאָך שטייט אונדז פֿאָר די אויגן די גרויסע רעליף-אַקציע פון יאָר 1920, וועלכע די „סאָסייעטי" האָט אונטערגענומען מיט דער אָנפירונג פון לייבעלע רויטמאַן ז"ל און ערמעגלעכט די מאַסן-עמיגראַציע פון ווישניוויצער קיין אַמע-ריקע. מער ווי 350 נפשות, דאָן 10% פון דער יידישער באָפעלקערונג זענען ארויס און זיך גערעטעוועט פון ווישניוויץ קיין אמעריקע.

דאָס איז געשען נאָך די דראַמאַטישע איבערלעבונגען: דעם ערשטן וועלט-קריג, רוסישע רעוואָלוציע, פּאָגראָמען אין אוקראינע, אונטערדריקונגען פון פאָר-שידענע רעזשימען און אנטיסעמיטישע פּראָפּאגאַנדעס. איך געדענק ווי די מאַסן עמיגראַציע איז פון אַ ווישניוויצער פרנס, אַ תלמיד חכם, אַלעגאָריש פערגלייכט גע-

וויטניוויצער וואס דערקענען זיך יאָ... סאַסייעטי קאַמיטעט

וואַרן מיט דער צייט פון עזרה נחמיה, און אַזעלכעס האָט געקענט געשען נאָר אַדאַנק דער „אסאסייעטי".

עס וועט זיין נישט ריכטיק, און מער ווי נאָיוו, ווען מיר וועלן אויסמיידן און נישט דערמאָנען אויף א באשיידענעם אויפן די ערנסטע לאָקאַלע אונטערנעמונגען וועלכע זענען געשאַפן געוואָרן פון די ווישניוויצער אין ישראל. דער ארגון האָט באַווויזן זעלבסשטענדיק שאַפן אָביעקטן פון היסטאָרישער באַדייטונג אין זין פון פאראייביקן די קדושים און די רואינירטע שטאָט.

דריי זענען זיי: געפלאָנצט אַ וועלדל מיט טויזנט בוימער אין „יער קדושים" אויף די ירושלימער בערג, ווי מיר האָבן אויפגעשטעלט א מצבה אונטער דער אויפזיכט פון קרן קימת, איינגעאָרדנט א אנדענקס-טאָוול אין "מרתף השואה" אין וואָהלינער קרייז. און ווישניוויץ אַדאַפטירט דורך דער בנימינער שולע (וועגן דעם אין א באַזונדער אָרטיקל). אויסער דעם איז פאָר אונדז וויכטיק דאָס מאָרא-לישע צוזאמענלעבן אויף דעם געזעלשאַפטלעכן געביט אין די ראָמען פון ארגון.

ס׳איז שווער אין א קורצער רשימה אויספירליך בעהאַנדלען די פארצווייגטע טעטיקייט פון א געזעלשאַפטלעכער אינסטיטוציע, וועו פריוואטעס און אלגעמיי-נעס דאַרף ערלעדיקט ווערן אָזוי אַז די אויפגאַבע פון כלל און צו באַפרידיקן דעם פרט לויט זיינע פערזענלעכע באַדערפנישן אין די באגרענעצטע מעגלעכקייטן. מער וועניקער איז אונדז געלונגען ביישטיין דעם פרווו פון אָביעקטיוויזם באַ-האנדלונג פון יעדן ענין און יעדענס באַדערפניש. מיר האָבן אויך געזומען אין באַ-טראַכט די אָנגענומענע קריטיק וועלכע עס נעמען אויף זיך געזעלשאַפטלעכע טוער מיטן פולן באווווסטזיין, דאָך אויב דער נס איז געשען און ווי עס איז האָבן מיר רעגולירט די טעטיקייט מיט גלייכגעוויכט איז עס נאָר א דאַנק זאָרג און טאָט פון ביידע רעכטונגען דאָ און מעבר לים, ווייל די גאנצע צייט הערשט פולע פארשטענד-נישט מיט ערנסטן צוגאַנג צו די אַקטועלע פּראָבלעמען וועלכע וועלן ערלעדיקט זאָכלעך און צו דער צייט.

ס׳איז צום דערמאָנען אז מיט דער גרויסער ווישניוויצער קאָלאָניע אין אר-גענטינע איז געמאכט גאָוואָרן אַ ערנסטער אָנהויב אין יאָר 1965 זיך צו פארבינדן אין ענגן קאָנטאַקט אין דער מאָס ווי מיט דער „אסאסייעטי" אין אמעריקע. אי-בערהויפט זענען מיר געווען זיכער מיטן באזוך פון אַ גרויסער גרופע ווישניוויצער טוריסטן פון אַרגענטינע אין דער שפּיץ פון יקירא, פישמאָן און טשייטשינעצקי, צום באַדויערן איז צו דעם אָנהויב נישט געווען קיין פאָרטזעצונג און אפילו נישט גע-לונגען קאָרעספּאָנדענץ-פארבינדונג. נאָך היינט זענען מיר ביי דער מיינונג פון אַ מעגלעכער צוזאמענאַרבעט מיט די אַרגענטינער און האָפן מיט דער צייט באַנייען איניציאטיוו אין דער ריכטונג, מעגלעך ס׳וועט זיך אונדז איינגעבן, הלואי.

פאר אונדז איז וויכטיקער פון אלעמען דער אַלגעמיינער געזעלשאַפטלעכער מיטלפונקט ווי טרייען און שאַפן שטימונג אַז די ווישניוויצער זאָלן אַלע צוזאמען מיטן באַהערן די אומגעקומענע קדושים און פאראייביקן די רואינירטע שטאָט, אויך

מיר פאַרגעסן נישט ווישניוויץ — ביים וועלדל אויף איר נאַמען אין יער הקדושים

מיטלעבן אינטימע ברודערלעכע טריישאַפט ווי אַלע פון איין געבורטס-שטאַט, אַרט פון קינדער און יוגנד יאָרן, אַלע פון איין שיקזאַל, אַלע איין משפחה.

נאַטירנדיק די קורצע שטריכן וועגן די לאנדסמאַנשאַפטן אין ישראל און מעבר לימים ווילן מיר וואונשן און האָפן אויף ווייטער זאָל הערשן וואַרימע טרייע ברודערלעכע באַציהונגען צו אַ געמיינזאַמער פרוכטבאַרער טעטיקייט פאַר יעדן פרט באזונדער און פאַר דעם כלל אין אַלגעמיין — אמן סלה.

מ. מאלעוו (פרייער)

ווישניוויץ 1956

איך האָב באַזוכט ווישניוויץ אין 1956 נאָך דער פערניכטונג, נאָך דעם חורבן בין איך געווען אין וואַלבזי׳ך, איך בין שוין געשטאַנען פאַר פאַרן קיין ישראל, האָב איך באַשלאָסן איידער איך פאַרלאָז פוילן אויף אייביג צו באַזוכן אונדזער שטעטעלע.

איך האָב אויך געוואָלט באַזוכן מיין אומגליקלעכע אַרעמע שוועסטער.

איך האָב געקריגן אַ פּאַספּאָרט פון א טוריסטן, אַנגעקומען בין איך קיין קרע-מעניץ מיטאָג צייט, און נישט גלייך געפאָרן קיין ווישניוויץ, ווייל די גאַנצע געגנט איז געווען פול מיט בענדעראָוצעס און עס איז געווען זעהר מסוכן, האָב איך גע-דאַרפט גוט בארעכענען יעדן שריט מיינעם.

איך בין געווען 3 מאָנאָט אין דער געגנט. אין ווישניוויץ בין איך געווען סך-הכל 3 טעג, איין נאַכט בלויז האָב איך זיך איינגעשטעלט און געשלאָפן דאָרט.

אונדזער שטוב איז געווען צווישן רב׳ס שטוב און יעקב צ׳צקיס איז שוין נישט געווען — אַלע גאַסן פון געטאָ זענען חרוב געוואָרן, די שטובער אַלע צעוואָרפן, פארניכטעט אינגאַנצן. אין שטאָט האָב איך געפונען בלויז 3 משפחות: אברהם ראָזענבערג, דוד גניפ, און זאב סובול, די ערשטע צוויי זענען ביז היינט דאָרט.

דער צענטער פון דער שטאָט איז אינגאַנצן צעשטערט, צעאָקערט און פאר-זעצט דאָרט א שטאָטישן פּאַרק.

עס זענען פארבליבן אַפּאָר שטובער וואָס זענען באַזעצט דורך אוקראינער, וואָס האָבן מיטגעאָרבעט מיט די דייטשן. אויפן פּלאַץ פון שפּיראָס שטוב האָט אוסטרובסקי דער באווופסטער חזירניק אויפגעשטעלט אַ שטוב מיט אַ וואָנט פון ציגל, די ציגל האָט ער צוזאמענגענומען פון יידישע שטובער. לערנערס שטוב איז אינגאַנצן אייגעזינקען אין דער ערד, פאַרוואָס האָב איך נישט פאַרשטאַנען, די פענסטער צעקלאַפט און פארקלאפט מיט ברעטלעך פון האָלץ. די שטוב איז נישט צום נוצן, דאָך ווינט דאָרט א אוקראינער פון דער סביבה.

דער בנין פון „תרבות" שולע, וואָס האָט געהערט צו שמואל מליס איז גאַנץ און ער נוצט פאר א רעגירונגס-האָטעל.

די גרויסע שוהל איז געבליבן גאַנץ, מ׳האָט געמאַכט ענדערונגען ס׳זאָל נוצן פאַר א חויז צום ווינען און פאַר ביוראָס. עס איז דאָרט בלויז מחיצות און טירן. עס איז שווער זיך פאָרצושטעלן, אז דאָ האָבן זיך יידן פאראייניקט און צוזאמען-געקומען מיט דער גאַנצער נשמה אין גלויבן.

מיין ציל פון קומען איז געווען צו גיין אויף קבר אבות און קבר-אחים פון די אומגליקלעכע. איך האָב מורא געהאַט צו גיין אַליין, איז געגאַן מיט מיר זאב סובול, און מיר זענען ביידע אַנגעקומען אויף דעם הייליקן פלאַץ, וואָס איז פאַר אונדז אַזוי הייליק, און איינגעבאַקן אין האַרץ. דער קבר געפינט זיך אין אַ טאָל

אויפן וועג קיין זבאראז. געענדיק אין טאל האב איך געזען ווו עס וואלגערן זיך ביינער פון א מענטש, סקעלעטן, סקעלעטן צענומענע, אן א פערבינדונג צווישן איין ביין צום צווייטן, ביינער פון דיכן, פון טשאשקיס פארשידענע חלקים פון סקע־לעט צושפרייט פארן ווינט, די אלע ביינער, וואס זענען אונדז אזוי געווען טייער האבן זיך ארומגעוואלגערט.

כ׳האב געוואלט די ביינער פארשיטן מיט ערד האב איך ליידער נישט געהאט קיין כלים, מיט וואס און צופיל ביינער האבן זיך געוואלגערט — וויפל איך האב געקענט האב איך פארשיט און מיין הארץ האט געפלאצט...

ווער ווייסט וועמענס ביינער איך האב פארשיט מיט דער טריפענער הערד? ווער ווייסט צו וועמענס קערפער זיי האבן געהערט ? אין די מינוטן האט זיך מיר געדאכט, אז אפשר זענען דאס די ביינער פון מיין טייערן טאטן אדער פון מיין גוטער מאמע, ברודער, שוועסטער, און אפשר מיינע חברות פון שולע, איך האב געקריגן א היסטעריישן אטאק און אזוי קלאגנדיק בין איך געגאן און געבויגן זיך און געקליבן די ביינער, יעדער ביין א שניט אין הארץ.

דער טאל מיט די צעווארפענע ביינער האט זיך געצויגן אפשר מער ווי א קילאמעטער.

מ׳האט מיר געזאגט אז יעדעס מאל ווען עס קומט עמיצער צום טאל פערדעקט ער די ביינער, אבער דאס וואסער פליסט דא זער שטארק און עס שווענקט אפ די ערד און ענדעקט ווידער די ביינער און ווארפט זיי פון פלאץ צו פלאץ. נאכן טויט האבן זיי אויך נישט קיין רוה.

צו אונדזער גרויסן וויטיק און פארשעמונג האבן די דייטשן נישט מטריח געווען צו פארדעקן דעם קבר־אחים און די טייערע קערפערס, ליגן אייגער אויפן צווייטן פריי, אן א שוץ פארווילדע חיות און שרעקלעכע שטורמען. דאס בלוט וועט פארקילט זיין די קערפערס ארומגענומען שטארק און אויף אייביק.

אנטקעגן האט מיר זאב געוויזן דאס בערגל פון וואנען די רוצחים האבן געשיט מיט פייער צו די אומגליקלעכע קרבנות און האבן זיי אומגעבראכט אין הורט, לויט זאב דערציילט האט מען אונדזערע טייערע אוועקגעשטעלט אויף דעם ברעג פון דעם טאל אין די פוליעס האבן זיי אריינגעוואלפן גלייך אין זייער ברודער-גרוב, וואס איז געבליבן מיט א האפן מויל.

אויפן וועג צוריק האב איך באגעגנט באקאנטע פנימער פון שכנים און בע־קאנטע אוקראינער, איך האב געמוזט זיך מאכן נישט וועסנדיק, איך האב געזען אז דער שאדנפרייד קוקט ארויס פון זייערע אויגן.

שושנה זק (אגסי) ז"ל

נולדה 24.12.1914, נפטרה 22.7.1969

(מתוך חוברת לזכרה)

שושנה בתם של הנציה ודוב זק נולדה בוישניביץ מחוז ווהלין. מגיל צעיר קבלה חינוך ציוני, בני משפחתה עלו לארץ עוד בשנות העשרים. וכשסימה לימודיה בבית־ספר „תרבות" ובבית־ספר תיכון למסחר הח־ליטה לעלות.

בשנת 1935 יצאה להכשרה לקיבוץ בקובל ולמרות חולשתה הגופנית עמדה יפה בכל הקשיים שבהכשרה.

בשנת 1939 בחדשי הקיץ עלתה לאנית המעפילים „קולורדו" הידועה. האניה נתפסה ע"י האנגלים ואנשיה הוכנסו למחנה הסגר בחוף „שמן" שע"י חיפה, ואחרי שהייה של חודש וחקירות רבות שוחררו החלוצים ואתם שושנה.

עם שחרור האנשים היה מצב בריאותה של שושנה ירוד מאד. היא נענתה לבקשת קרובי משפחתה ונסעה אתם לביתם להתאוששות.

אחרי ההתאוששות הלכה שושנה לחיות חיי קיבוץ בפלוגת הים.

במשך שנים רבות עבדה שושנה במסירות בעבודות קשות במכבסה, במטבח, בבית־ילדים, במחסנאות בגדים והופתענו כאשר לפתע השיגה אותה המחלה.

היה זה בשנת 1958, יום לפני חג־הבכורים. שושנה עבדה במטבח בהכנת דברי מאפה לביתה, לחג לאורחים ובאמצע העבודה כרעה ונפלה. בבית־החולים נקבע שהיא קבלה שטף דם במוח.

במשך שבועיים נאבקה שושנה על חייה ונשארה משותקת ביד וברגל. היא בקשה שתנתן לה אפשרות הריפוי והשיקום בביתה ולא בבתי־החולים ובקשתה זו נתמלאה.

נעים היה לטפל בשושנה — אסירת־תודה היתה על כל מעשה עזרה שעשו עבורה. שעות בקורינו אצל שושנה היו שעות של שיחה על המתרחש בעולם, בספ־רות, באמנות, במדיניות וכו'. תמיד היה משהו חדש בפיה לספר ולהתחלק ברשמיה עם הזולת.

לא היה בכוחה של הרפואה להושיע לשושנה. מנדודיה בבתי־חולים היתה חוזרת מאוכזבת הביתה, להמשך הטיפול המסור והמלא שקבלה בבית.

והנה הגיע היום שצריך היה להעבירה לבית־החולים. אלה היו ימיה האחרו־נים. ופתיל חייה נותק.

אינהאַלט פון ווישניוויצער בוך

וואָרט פון ארגון 287
פאָרוואָרט פון רעדאַקציע 289

גרויל און אומקום

דער לעצטער ווישניוויצער רב — ע. יפה 295
לאָמיר נישט פאַרגעסן — מ. פישמן 296
דער געטאָ אין ווישניוויץ — ז. סובול 298
שוידער אין ווישניוויץ — א. גערשטעווטער 311
ווישניוויץ נעמט אויף ברידער — ר. פוקס 326
מאַמע (ליד) — א. לעוו 335
אין ים פון מענטשלעכן שגעון — ש. קיטייקישער 336
א קינד פון 12 יאָר — ג. ראָזנבערג 346
מיין מאַמע איז אַוועק (ליד) — א. לעוו 352
מיט די סאָוויעטן — י. מאַזור 353
פון איין גיהנום אין צווייטן — מ. סעגאַל 363
דער יידישער קאָמוניזם אין ווישניוויץ — ג. נודעל 379
יידישער קאָמוניזם אין ווישניוויץ — י. מרגלית 382
ווישניוויץ 1944 — ש. הירש באיטענערס 387
קרבנות וואָס מיר האָבן געבראַכט — ס. שץ 393

אונזער שטעטעלע נעבעך

ווישניוויץ לויט איר היסטאָריע און יזכור־בוך — ח. רבין 401
ווישניוויץ — היסטאָרישע דאַטן — ח. רבין 408
אוצר הזכרונות — א. בלום 413
ווישניוויץ — א. אַווערבוך 418
מיין שטעטעלע ווישניוויץ — י. זייגער 420
כ׳זע מיין ווישניוויץ — ז. קאַמצען 425
וועגן שילן אין ווישניוויץ — מ. אור 428
מיין ביישטייער צום יזכור בוך — מ. קאַרן 433
ווישניוויצער קרומער שפּיגל — מ. אַווערבוך 455

עפיזאָדן און לעגענדע

מיטן פנים אַראָפּ	—	ש. איזנבערג	469
דער רבי און דער פּריסטאָו	—	ל. ראָטמאַן	471
זכרונות פון היים־שטאָט	—	מ. פישמן	474
דער בלבול אויף ר׳ יוסעלען	—	מ. חזן	476
יידן בני רחמנים	—	א. פריילעך	484
אַ טובה פאַר אַ טובה	—	מ. חזן	486

מענטשן — טיפּן

חנה מלכה	—	מ. אור	493
דריי דורות יחסנים	—	אלף	496
ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווערס אייניקלעך	—	מ. אוירבוך	499
הערש ביסקער	—	ח. באראל	501
א. י. כץ	—	י. ע. זוסמאַן	504
קופת חולים אין ווישניוויץ	—	מ. מאַלעוו	507
מיכל פישמאַן ז״ל	—	פון צייטונגען	510
יידל שפּירא	—	רעדאַקציע	513
אַ מעשה מיט דוד רוניק	—	ש. שיינער	514

ס א ָ ס י י ט י

ווישניוויצער סאַסייטי געשיכטע	—	א. פריילעך	517
ווישניוויץ אַדאַפּטירט	—	מאיר	523
דער שם־טוב פון ווישניוויצער	—	י. שאַצקי	525
ווישניוויצער אין ישראל און אין אַמעריקאַ	—	א. אַווערבוך	527
מיט בריידער פון אַרגענטינע	—	מ. אלף	530
ווישניוויצער לאַנדסמאַנשאַפט	—	ארגון	534

ל ע צ ט ׳ ס

ווישניוויץ 1956	—	מ. מאַלעוו	538

לוח תקונים

בעמוד	שורה	כתוב	וצריך להיות
22	2 מעלה	משני	משי
26	13 "	מרנובסקי	גרנובסקי
59	8 "		השורה חוזרת בשורה 10
70	8 מטה	העמק	העמוק
84	3 מעלה	אדים	אדם
97	9 "	צצקו	צ׳צקיס
112	11 מטה	ברדחתי	ברחתי
129	18 מעלה	עצם	עצים
166	1 "	חיים	נחום
168	5 מטה	באק	ברבק
213	13 מעלה	השתחר	השתחרר
"	15 "	משוחר	משוחרר
214	7 "	לסיומו	לגיוסו
238	9 "	ידידוותי	ידידותי
273	2 "	והח	והחליט
"	4 "	בצעיק ה	בצעקה
"	15 מטה	נסתן	נסכן
283	1 מעלה	הדוד	הזוג

ש י ב ו ש י ם

בעמוד 129 — השורה 6 מיותרת, במקומה צריך להיות:
וכשהגענו לנקודה מסוימת

" 185 — הרשימה „באסיפה הכללית" הוחלפה בדברים על מותו של לייבצי ז"ל עם מותו הפתאומי.

" 229 — בשורה האחרונה המלים „לפני שנה" מיותרות

" 231 — בכתובת התצלום צ"ל: יהודה רוזנטל ושרה רויניק

אויסבעסערונגם ליסטע

זייט	שורה		געשריבן	דאַרף זיין
383	15	אונטן	שטערעס	סטאַראוש
410		קעפל	וואַלן	וואַלין
430	3	אונטן	חיים זאב	חיים אבא
463	5	אויבן	פּראָקאַראָוו	פּראָסקוראָוו
464	14	„	סועמא	סיעמו
„	15	„	באַליידיקן	באַלייידיקטע
„	5	אונטן	זולבסט	זעלבסט
486	2	אויבן	56	73
499	7	„	דערמאַרימדיקער	דערבאַרימדיקער
„	5	אונטן	מוז	אַז
500	13	„	עזריה	עזרא

פאַרווירונגען

זייט 387 — אַנשטאָט באיטנער איבעראַל, דאַרף זיין באַטענער

„ 489 — די דריטע און פערטע שורות חזרען זיך איבער אין שורה 5—6

„ 534 — דאָס נאָכוואָרט פון ארגון האָט געשריבן מאיר אוערבוך

מכליה ווייַנמאן (קרעמענעצקי) ז״ל זייט 515

שושנה אגסי ז״ל „ 540